

ఆయుర్వేదశిక్ష

చతుర్థ స్కంధము

3

వనాపథ విజ్ఞానము

రెండవ భాగము

వీచన చంచాయతీ
తేలహలు గంధాలయం.
:: పుష్పాశ్రితా.

సంపాదకులు:

ఆయుర్వేదోద్ధారక:

డా॥ భిషగ్రితన, ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు,

బి. ఏ., యం. బి., & సి. యం.,

బెజవాడ.

1945

మ ద్ర ణ ము :

శ్రీ ధన్వంతరీ ముద్రాక్షరకాల,

ఆయుర్వేదోద్ధారక :

డా॥ భిషగ్రితన, ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు,

బి. ఏ., యం. బి., & సి. యం.,

బె జ వా డ.

గృంథ ము ల పు :

సంపాదకుల పేర — సర్కసు మైదానము,

గవర్నరుపేట, బెజవాడకు వ్రాయవలెను.

చందాదార్లకు రు. 5-0-0

పోస్టేజీ సహా.

ఇతరులకు రు. 6-4-0

పోస్టేజీ గాక.

(సర్వహక్కులు సంపాదకులవి).

వ నా వ థి వి జ్ఞా న ము

ద్వితీయ భాగము

సంపాదకీయ ప్రస్తావన

మొదటిభాగమున 74 ఓషధులు మాత్రమే వివరింపబడినవి. ఈభాగమున ముఖ్యముగా శుపయోగింపబడు ఓషధులు గిరి చక్రమర్దము మొదలు, మూలకము వరకును వివరింపబడినవి. ఇదిగూడ చందాదారుల సౌకర్యానికై రమారమి 500 పుటల గ్రంథము కాగానే ఒక సంపుటముగా జేసి ప్రచురించి మీకందజేయుచున్నాము. ఇందలి విషయ విపులీకరణాదులు గ్రంథకర్తగారగు 'శ్రీ ఆయుర్వేదాచార్య' ఇంద్రగంటి వెంకటేశ్వరశర్మగారి యమూల్య కృషిని జ్ఞప్తికి దెచ్చుచున్నవి. వారికి మే మెంతయు కృతజ్ఞులము. ఇందును నా స్వామిభవమున చచ్చటచ్చట పొందుపరచి యున్నాను. మిగత ఓషధులతోను, అనుబంధ యోగాదులతోడను, మూడవభాగముగూడ తమకు త్వరలో అందజేయబడును.

ఆయుర్వేద వైద్యులును, ఆయుర్వేదాభిమానులును, పూర్వము వలెనే ఈ గ్రంథము నాదరించి మమ్ము కృతార్థుల చేయుదురుగాక!

ఆయుర్వేదశాస్త్రకార్యాలయం,
వర్తకు హైదరాబాదు,
గవర్నమెంటు, బెజవాడ.
10—12—45.

ఆయుర్వేదోద్ధారక : భిషగ్రిక్షు,
డా॥ ఆచంట లక్ష్మీవతి,
బి, ఏ., యం.బి., సి. యం.,
సంపాదకులు.

విషయ సూచిక

ఆయుర్వేదశాస్త్రము—జౌషధస్థానము

వనౌషధవిజ్ఞానము

ద్వితీయభాగము

75. చక్రమర్కః-తగిరిశచెట్టు	499	92. తగరం-గ్రంధితగరం (క)	600
76. చందనం - మంచి		93. తాలః-తాటిచెట్టు	603
గంధపుచెట్టు (క)	503	94. తాలీసపత్రి-తాలీసపత్రి	609
77. చంపకః-సంపెంగ	519	95. తాంబూలవలీ -	
78. చాంగేరి-పులిచెంచలి		తములపాకులతీగ	612
(పులిచింతాకు)	525	96. త్రపుసా-చోస (క)	620
79. చిచిండః-పొట్ట		97. త్రాయమాణా-కలుకొనుగ	626
(తియ్యనిది) (క)	529	98. తినికః-నెమ్మిచెట్టు	629
80. చిత్రకః-చిత్రమూలము	536	99. తిలః-నువ్వు చెట్టు	632
81. చుక్రికా-చుక్కూర	546	100. తింతి-చింతి చెట్టు (క)	642
82. జటామాంసి-జటామాంసి	549	101. తిప్పత్ (శ్వేత)-	
83. జపా-మందారము		తెల్ల తెగడ (క)	652
(దాసాని) (క)	553	102. తులసీ-తులసిచెట్టు	662
84. జంబీరః-నిమ్మ (క)	557	103. తువరకః-నీరుడు చెట్టు	670
85. జంబూ (మహా) -		104. దాడిమః-దానిమ్మ చెట్టు	676
పెద్ద నేరేళు చెట్టు (క)	563	105. దాక్షిణ దాక్షిణ పండు	685
86. జాతిః జాజిమల్లి (శల్లది) (క)	570	106. దేవదారు -	
87. జాతీఫలం-జాజికాయ (క)	574	దేవదారుచెట్టు (క)	692
88. జీరకం (శుక్ల) -		107. దేవదాలీ-దేవదాలి (లేక)	
తెల్లజీలకర్ర (క)	580	దావగడంగి	701
89. జీనకః-జీవకమా (క)	588	108. దోణాపుష్పి-తుమ్మి	707
90. జీవంతి-పాలకూర (లేక)		109. ధవః-ధవనునువ్వుక్షము	710
పాలగడ్డ	591	110. ధాతకీ-అరెచెట్టు	713
91. జ్యోతిష్మతీ-మార్కంకుని		111. ధాన్యకం-ధనియాలు	717
(లేక) వెక్కుడుతీగ (క)	596	112. నాగ కేసరః-నాగ కేసరము	722

113. నారికేలః-కొబ్బరిచెట్టు	726	139. భూమి ఖరూరికా -	
114. నింబః-వేపచెట్టు (క)	733	పాటిఖరూరము (క)	900
115. నీలమార్కః-పచ్చిరిక (క)	745	140. భూర్జపత్రిక -	
116. నీలినీ-నీలచెట్టు	750	భుజపత్రిచెట్టు	906
117. పక్షం-పక్షకౌస్తుభము	756	141. భృంగరాజః-గుంటకలగర	909
118. పంసః-పనసచెట్టు (క)	757	142. మదనః-మృంగకాయ	915
119. పరూషకం-చిట్టిత	764	143. మధూకం-ఇప్పచెట్టు	
120. పర్పాటకః-పర్పాటకము	767	(సలజ) (క)	922
121. పలాశః-మోదుగచెట్టు	771	144. మయూరశిఖా -	
122. ప్రసారిణీ-గొంతెమకొమరు		నెమలిజుట్టు మొక్క	928
(లంజసవరము)	782	145. మరిచం-మిరియము (క)	930
123. పక్షః-జువ్విచెట్టు	786	146. మంజిష్ఠా-మంజిష్ఠ	938
124. పాటలా-కలిగొట్టు (లేక)		147. మాతులుగః-మాదీఫలం(క)	942
పాణిచెట్టు (క)	790	148. మాదవీ-మాధవీలత	952
125. పాతా-విషబొద్ది (లేక)		149. మారిషః-తోటకూర (క)	955
చిబబొద్ది	796	150. మాషః-మినుము	960
126. పారిభద్రః-బాడిదచెట్టు	802	151. ముచుకుందః-ముచుకుందము	
127. పిప్పలీ-పిప్పళ్లు (క)	806	(లేక) లోలుగు	965
128. ప్రియాలః-చాగచెట్టు	820	152. ముద్గః-పెసర (క)	967
129. ప్రియంగుః-ప్రేంభిణము	823	153. ముద్గపరీ-కారుపెసర	
130. పుత్రజీవః-పుత్రజీవపుచెట్టు	828	(లేక) పిల్లిపెసర	972
131. పూగః-పోకచెట్టు	831	154. ముసలీకందః -	
132. బదరీ-రెగుచెట్టు (క)	838	నేలతాటిగడ్డ (క)	978
133. బలా-చిటామట్టి (క)	852	155. ముస్తకం-సాధాణ	
134. బ్రాహ్మీ-సరస్వతియావ	857	తుంగముస్త (క)	981
135. బిల్వః-మారేడఃచెట్టు	874	156. మూర్వా-చా (సా) గ	989
136. బృహతీ-పెద్దములక (క)	882	157. మూలకం-ముళ్లంగి	
137. బంధూకః-మంకెనచెట్టు	893	చిన్నది (క)	992
138. భాజీక-గుంటుభారంగి	895	విషయసూచిక సమాప్తము.	

వనోపద విజ్ఞానమునం దుదహరింపబడిన

గ్రంథములపేర్లు - వాని సంకేతములు

శివదత్తనిఘంటు.	శి-ద.
ధన్వంతరినిఘంటు.	ధ-ని.
నిఘంటుత్పాకరము.	ని-ర.
చరకసంహిత.	చ.
వైదికనిఘంటు.	వై-ని.
మశ్శుత్రసంహిత.	మ.
వాగ్భటము.	వా.
భావప్రకాశ.	భా-ప్ర.
చక్రవర్తి.	చ-వ.
గదనిగ్రహము.	గ-ని.
రసరత్నాకరము.	ర-ర.
ఋషిరాజీయము.	ఋ-రా.
రాజనిఘంటు.	రా-ని.
రాజవల్లభనిఘంటు.	రా-వ.
సర్వోపధిగుణకల్పము.	స-గు-క.
హోత్రసంహిత.	హో-సం.
మదకపాలనిఘంటు.	మ-ని.
వైద్యచింతామణి.	వై-చి.
కాలిగార్హిస్త్యము.	కా-ని.
కోశలనిఘంటు.	కో-ని.
హోత్రసంహిత.	హో.
బృంహమండలము.	బృ-మ.
వైద్యచింతామణి.	వై-చి.
హోత్రసంహిత.	హో-సం.
హోత్రసంహిత.	హో-సం.

ఆ త్రేయసంహిత.	ఆ-సం.
శైవజ్యోతిర్నామ.	శైవజ్య.
కారధరసంహిత.	కార.
కారధరసంహిత.	కా-సం.
వస్తుగుణపరిచీపిక.	వ-పరి.
క్షేమకుతూహలము.	క్షే-మ.
రసేంద్రసారసంగ్రహము.	ర-సా-సం.
సిద్యోగము.	సి-యో.
ద్రవ్యగుణసంగ్రహము.	ద్ర-గు.
బృందమాధవము.	బృం.
రాజమార్తాండము.	రా-మా.
రసరత్నాకరము.	ర-రత్నాకర.
వైద్యకశబ్దసింధు.	వై-శ-సిం.
వనాపధిచంద్రిక.	వన-చ-చం.
నిఘంటుఆదర్శము.	ని-ఆదర్శ.
వైద్యకశబ్దసింధు.	వై-శ.
వైద్యామృతము.	వై-అమృత.
కారధరసంహిత.	కా-ధ-సం.
బృహన్నిఘంటురత్నాకరము.	బృ-ని-ర.
నిఘంటుఆదర్శము.	ని-ఆ.
పరిభాషాపరిచీపిక.	ప-పరి.

7556

ఆయుర్వేద శిక్ష

(A Text-book of Ayurveda)

తృతీయ సంపుటము

దైవధ సానము

3వ భాగము

వనాపధ విజ్ఞానము

75

చక్రమర్దః - తగిరిశ చెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చక్రవర్తి, పమాడ్, (ర్) పవాండ, మరాఠీ - టాపలా, టాకళా, తఖిటా, గుజరాతీ - కువాడియో, కుంవాడీయో, మలయాళము - తగరం, కర్ణాటకము - తగరం, ద్రావిడము - గిలుగిలుపై.

వై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order — Leguminosae

చిమ్మడు కుటుంబము

(23 వ పుట చూడుము).

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ చక్రిమర్దః ప్రిపున్నాటో దదుర్ఘ్నుః మేషలోచనః ।

పద్మాటః స్యాదేదగజః చక్రిపున్నాట ఇత్యసి ॥

చక్రిమర్దము, ప్రిపున్నాట(డ)ము, దదుర్ఘ్నుము, మేషలోచనము, పద్మాటము, ఏడగజము, చక్రి, పున్నాటము, అనునవి చక్రిమర్ద నామములు.

చక్రిమర్ద గుణములు

శ్లో॥ చక్రిమర్దోలఘుః స్వాదూరూక్షః పిత్రాని లాపహః ।

హృద్యోహిమః కఫశ్వాసకుష్ఠ దదుర్ఘ్నమిన్ద్రా వారెత్ ॥

తగిరిశచెట్టు మధురరసమును, లఘురూక్షగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. వారెత్తములను శమింపజేయును. కఫవికారములు, శ్వాస, మృగము, దదుర్ఘ్నము, క్రిములు వీని బోగొట్టును.

చక్రిమర్దఫల గుణములు

శ్లో॥ హంతుష్ణం తత్ఫలం కుష్ఠకండూ దదుర్విషానిలాత్ ।

గుల్మకౌశ కృమిశ్వాసనాశనం కటుకం స్మృతం ॥

తగిరిశకాయ కటుగసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వారెత్తమును శమింపజేయును కుష్ఠము, కండు, దదుర్విష, విషము, గుల్మము, కాస, క్రిములు, శ్వాస, అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—మేషలోచనము, చక్రి.

(ఖ) గుణబోధకములు:—చక్రిమర్దము, దదుర్ఘ్నుము.

(2) శబ్దార్థములు:—

మేషలోచనము - మేకకండవంటి పువ్వులను గలది. చక్రి - చక్రిము - వలె ఉండ్రముగ నుండు వీడములను గలది. చక్రిమర్దము - దదుర్ఘ్నుము - దదుర్(గుండ్రముగనుండు) మృగమును బోగొట్టునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“చక్రిమర్దః శింబిఫలః పీతపుష్పే ౭దగుల్మః ।

వర్షాధవః పంక్తిపతో దదుర్ఘ్నుతి పక్షిర్దితః ॥

తగిళిశచేట్టు వరాకాలమునం దుత్పన్నమగును. ఇది పొదవలె గుఱు
రుగా బెరుగును. దీని యాకులు పంక్తివలె వరుసగా నుండును. పుష్పములు
పసపువరము గలిగి యుండును. కాయలు పొట్టుతో గూడిన బీజములను గలిగి
యుండును ఇది “దదుక్ష్మము” (దదుక్ష్మమును బోగొట్టునది) అని
వ్యవహరింప బడును. (శి-ద.)

(4) విశేషగుణములు:—

(క) కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. శరీరమునకు
కాంతిని సౌకుమార్యమును గలిగించును. (ధ-ని.) మేదోవృద్ధిని, వృణమును
బోగొట్టును. (రా-ని.) తిక్తానురసమును గలిగి యుండును. కాసనుబోగొట్టును.
క్షే-కు. వాతమును, పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. (చ)

(ఖ) బీజ - వాతగక్తమును బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(గ) పత్ర - ఆమ్లరసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. వాత
కఫములను శమింపజేయును. కండు, కాసము - క్రిములు, శ్వాస, దదుక్ష్మ
మును బోగొట్టును. (భా-పరి.) రూక్షగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి
యుండును. వాతపిత్తములను బ్రకోపింపజేయును. (నుశ్శ్రిత.)

(5) ప్రయోగములు:—

1 సిద్ధకుష్మమునందు చక్రమర్థ ప్రయోగము

“ఏడగజః సరరసో...సిద్ధకుష్మనాం కాంజికయుక్తం ।

తు పృథక్ మతమిదముద్వర్తనం క్రమశోలేపః ॥”

సిద్ధకుష్మమునందు చక్రమర్థబీజములను, తెల్లగుగ్గిలమును ప్రత్యేకముగ
చూర్ణించి కాంజికముతో జేర్చి ఉద్వర్తనమునకును, అలేపనములకును ఉప
యోగించిన శమించును. (చ-చి-అ-7.)

2. శిరోరోగమునందు చక్రమర్థ ప్రయోగము.

“లేపేతు ప్రపున్నాటో ముక్తల్కితః ॥”

తగిళిశవిత్తులను అమరస (జంబీరాదిరస)ముతో నూరి కల్కముజేసి
శిరస్సుకు లేపనము జేసిన శిరక్కుల శమించును. (వా-ఉ-అ-24.)

3. నుఖప్రసవార్థము చక్రమర్థ ప్రయోగము.

“ప్రపున్నాటశిఫాగాఢం యజ్ఞా యోనాన్యతాభవేత్ ।

నుఖనూతిదా ॥”

తగిరిశబేరును బాగుగా నలియగొట్టి యోనియం దుంచిన గట్టి సుఖముగా బ్రసవించును. (వై-మ.)

4. గండమాలయందు చక్రిమర్ద ప్రయోగము.

“చక్రిమర్దకమూలస్య కల్కం కృత్వా విహచయేత్ ।

కేశరాజరసే తెలం కటుకం మృదునాన్ననా ॥

షక్త్యాశేషే వినిక్షిప్య సిందూరమవతారియేత్ ।

ఏతత్తైలం నిహంత్యాశు గండమాలాంసుదారుణాం ॥”

తగిరిశమూలకల్కము, గుంటకలగరసము, ఆవనూనె వీని నొకటిగ చేర్చి కృద్వర్ణితో బాకముజేసి వడియగట్టి అందు గంగసిందూరమును జీర్చి బాగుగా గలియజెట్టి గండమాలకు లేపనము జేసిన శిక్షముగ శమించును. (వం-సే.)

5. దదుక్రుష్ణమునందు చక్రిమర్ద ప్రయోగము.

“చక్రిమర్దక వీజంచ మూలకౌంబు ప్రపేషితం ।

దదుక్రుష్ణం లేపనం కుర్యాత్ ॥”

తగిరిశనితులను ముళ్ళంగిదుంపల రసముతో మెత్తగా నూరి లేపనము జేసిన దదుక్రుష్ణము శమించును. (వం-సే.)

(6) యోగములు:—

1. చక్రిమర్దలేపము - గ-ని-కుష్ణ.

ఉపయోగములు:—లేపనము జేసిన కిటిభాదికుష్ణములు శమించును.

(7) Actions and uses:—It has a great effect as an alterative in all kinds of skin diseases accompanied with induration as leprosy, cheloid, psoriasis etc. The juice of the leaves is applied to relieve cutaneous inflammation caused by Bhilamo. The seeds mixed with Karania (Pongamia glabra) tela are used locally as an application for ring worm. With sour milk it is used externally in eczema. A paste of the root with pine juice is used for ring worm, also for buboes in plague. The decoction of the leaves is aperient and given to children during teething. Locally they are used as a poultice over the boils, to hasten suppuration. Lately the seeds have been used as a substitute for coffee.

R. N. Khory II. p. 202.

చందనం-మంచిగంధపుచెట్టు (తెల్లనిది)-(క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చందన్, మరాఠీ - చందన, గుజరాతీ - సుఖిష్, మల
యాళం - చందనం, కర్ణాటకం - చందన, ద్రావిడం - చందనం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Santalaceae

మంచిగంధం కుటుంబము

మంచిగంధపుచెట్టు - Santalum album (Eng. Sandalwood)

ఈ కుటుంబములో, చెట్లు గుబురు మొక్కలను గలవు. ఆకులు ఒంటరిచేరిక
గానైనను, అభిముఖ చేరికగానైననుండును. సహించరిము కణుపుపుచ్చములుండవు. ఈసెట
పెద్దవిగావు. కొన్నిటి ఆకులు చిన్నవిగాబోలునులవలెనే యుండును. కొన్నిటికి లేనేలేవు.
పువ్వులు చిన్నవి. ఆకుపచ్చగానుండును. సరాళము. పుష్పనిచోళము కొన్నిటిలో ఉచ్చము
గను కొన్నిటిలో నీచముగనున్నది. మిథున పుష్పములు ఏకలింగ పుష్పములుగూడఁ గలుగు
చున్నవి. పుష్పనిచోళపు తమ్మెల చివరినన్నని ముల్లువంటి దొకటిగలదు. కింజర్కములు
3-6. పుష్పనిచోళము నంటికొని దానితమ్మెల కెదురుగా నుండును. పుష్పపిత్తులు రెండు
గదులు. అండాశయములో నందిములు రెండో ఘాటో వ్రేలాడుచుండును. వాయు కొన్ని
టిలో రోపెంకుకాయ, మఱికొన్నిటిలో, దిగులని యొందుకాయ.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ శ్రీఖండం చందనం సస్త్రి భద్రశ్రీ సైలపర్ణికః ।

గంధసారోమలయజస్తథా చంద్రద్యుతిశ్చసః ॥

శ్రీఖండము, చందనము, భద్రశ్రీ, సైలపర్ణికము, గంధసారము, మల
యాళము, చంద్రద్యుతి అనునవి చందననామములు.

చందన గుణములు

శ్లో॥ చందనం శీతలం రూక్షం తి క్తమాహాదనం లఘు ।

శ్రమశోష విషశేపక తృష్ణా పితౄసౌ దాహనతో ॥

తెల్లగంధపుచెట్టు తి క్తరసమును, రూక్షలఘుగుణములను, శీతవిర్య
మును గలిగి యుండును. మనస్సున కాహ్లాదమును గలిగించును. శ్లేష్మమును

శమింపజేయును. శ్రమను దొలగించును. శోష, విషము, తృష్ణ, రక్తపిత్తము, దాహము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

హరిచందనం - హరిచందనము (ఖ)

శ్లో॥ కాలీయకంతు కాలీయం పీతాభం హరిచందనం ।

హరిప్రియం కాలసారం తథా కాలానుసార్యకం ॥

కాలీయకము, కాలీయము, పీతాభము, హరిచందనము, హరిప్రియము, కాలసారము, కాలానుసార్యకము అనునవి హరిచందన నామములు.

హరిచందన గుణములు

శ్లో॥ కాలీయకం రక్తగుణం విశేషాశ్శ్యంగ నాశనం ॥

హరిచందనము (ముందుచెప్పబోవు) రక్తచందనగుణములను గలిగి యుండును. విశేషముగ వ్యూగమును బోగొట్టును.

రక్తచందనం - ఎర్రచందనము (గ)

హిండి - లాలచందన, మరాఠి - రక్తచందన, గుజరాతి - రతాంజలి, మలయాలం - చందనం, కర్ణాటకం - చందన, ద్రావిడం - చందనం.

శ్లో॥ రక్తచందనమాఖ్యాతం రక్తాంగం క్షుద్రచందనం ।

తిలపరం రక్తసారం తత్ప్రవాళఫలం స్మృతం ॥

రక్తచందనము, రక్తాంగము, క్షుద్రచందనము, తిలపరము, రక్తసారము, ప్రవాళఫలము, అనునవి రక్తచందన నామములు.

రక్తచందన గుణములు

శ్లో॥ రక్తం శీతం గుహస్వాదు ఛర్ది తృష్ణా స్ర పిత్తహృత్ ।

తిక్తం నేహృహితం వృష్యం జ్వరవర్జిత విషాపహం ॥

రక్తచందనము మధురగంధమును, తిక్తానుగంధమును, గురుగుణమును, శీత్యమును గలిగి యుండును. నేత్రములపై హితమైనది. శుక్లమును పుష్టిబొందించును. ఛర్ది, తృష్ణ, రక్తపిత్తము, జ్వరము, వర్జితము, విషము అను వ్యాధులను బోగొట్టును.

పత్తంగం (పతంగం) - చందనభేదము (ఘ)

శ్లో॥ పత్తంగం రక్తసారంచ మంగం రంజనం తథా ।

సటరంజక మాఖ్యాతం పత్తూరంచ కుదందనం ॥

పత్తంగము, రక్తసాగము, సుగంధము, రంజనము, పురుగుజకము, పక్షురము, కుచందనము అనునవి పత్తంగనామములు.

పత్తంగగుణములు

శ్లో॥ పత్తంగం మధురం కీతం శ్లేష్మ పిత్త వ్రణాస్రనుక్ ।

హరిచందన వద్వేద్యం విశేషా ద్దాహనాశనం ॥

పత్తంగమను చందనభేదము, మధురరసమును, కీతవీగ్యమును గలిగియుండును. పిత్తశ్లేష్మములను శమింపజేయును. వ్రణమును, రక్తదోషమును చోగొట్టును. విశేషముగ దాహమును చోగొట్టును. మరియు హరిచందనగుణములను గలిగి యుండును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(చందన)-తైలపరికము, గంధసారము, చంద్రద్యుతి, (శ్వేతచందనం - సుగంధము, సర్వావాసము,) (హరిచందన) - పీతాభము, హరిచందనము, (మాధవప్రియము, వీతకాష్ఠము, కాలసారము, మహాగంధము). (రక్తచందనం) - రక్తచందనము, రక్తాంగము, తిలపర్ణము, రక్తసాగము, ప్రవాళఫలము, (పత్తింగము, తామ్రవృక్షము, రక్తవీజము, తిక్క-చందనము), (పరిశో) సుగంధము, రక్తసాగము, రంజనము, పురుగుజకము, (రక్తకాష్ఠము, పత్తిధ్యము, రంగకాష్ఠము.)

(ఖ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(చందన) - తైలపరికము, మలయజము, (గోశీర్షము). (రక్తచందన) - తిలపర్ణము, (తిలపర్ణిక). (హరిచందన)-(మలయోత్థము, దివ్యము, దివిజము, నందనజము).

(గ) గుణబోధకములు:—(చందన) - చందనము, (సుగంధము, కీతము). (రక్తచందన) - యుద్గచందనము. (పత్తంగ) - కుచందనము.

(2) శబ్దార్థములు:—

తైలపరికము - నువ్వు ఆకులవంటి యాకులను గలది. గంధసారము - శరీరాభిరమ సారముగలది. చంద్రద్యుతి - చంద్రునివంటి క్లాంతిగలది. శ్వేతచందనము - తెల్లగనుండు చందనము. సుగంధము - పరిమళించునది. సర్వావాసము - పాములకు నిలయముగా నుండునది. పీతాభము - పసుపుపచ్చని రంగును గలిగి యుండునది. హరిచందనము - ఇంద్రునిచే నుపయోగింపబడు

చందనము, మాధవప్రియము - విష్ణుమూర్తికి యిష్టమగునది. పీతకాష్ఠము - పచ్చని కర్మినలె నుండునది. కాలసాగము - నల్లని చేవగలది మహాగంధము - శ్రేష్ఠమగు గంధముకలది. రక్తచందనము - రక్తాంగము - ఎర్రగనుండు చందనము. తిలపరము - నువ్వులనులనట్టి గూకులను గలది. రక్తసారము - ఎర్రనిసారము గలది. పతాంగము - మొదలు భాగమునుండి చివరవరకు ఆకులచే వ్యాప్తమై యుండునది. ప్రవాళఫలము - పడవములవంటి యెర్రని ఫలములను గలది. తామ్రపుష్పము - అర్కపుష్పము - రాగివలెను, బాలసూర్యునివలెను, ఎర్రగ నుండు నృక్షము. రక్తబీజము - ఎర్రని బీజములను గలది. సురంగము - రంజనము - ఎర్రని వర్ణమును గలిగించునది. ఎర్రని చేవగలది. పటరంజకము - పస్త్రమునకు ఎర్రని వర్ణమును గలిగించునది. రక్తకాష్ఠము - రంగకాష్ఠము - ఎర్రని కర్మినలె నుండునది. సతాంగధ్యము - విశేషముగ నాకులచే వ్యాప్తమై యుండునది. - తిలపరికము - తిలపరము - తిలపరిక - తిలపరమునునది యొక్కయొడ్డున నుత్పన్నమగునది. మలయజము - నులయోత్థము - మలయపర్వతమునం దుత్పన్నమగునది. గోశీర్షము - గోశీర్షమును పర్వతమునం దుత్పన్నమగునది. దివ్యము - దివిజము - నందనజము - స్వర్ణమునంగలి నందన వనమునం దుత్పన్నమగునది. చందనము - మనస్సున కాహ్లాదమును గలిగించునది. సుగంధము - శరీరమునకు సరిమెళమును గలిగించునది. శీతలము - స్పర్శకు చల్లగ నుండునది. శరీరమునకు చల్లదనమును గలిగించునది. శీతవీర్యమును గలిగి యుండునది. త్నాచీచందనము - మచందనము - గుణములచే నితరచందనము లందు తక్కువైనది వ్యవహరింప బడునది.

(3) భేదిములు:—

“శ్రీఖండం శంబరం పీతం పతాంగం రక్తచందనం ।

బర్బరం హరిగంధంచ చందనం సప్తహస్యైతం ॥” (రా.ని.)

శ్రీఖండము (శ్వేత), శంబరము, పీతము, పతాంగము (లేక) పతాంగము, రక్తచందనము, పర్వరము, (లేక) బర్బరము, హరిగంధము అని చందన మేడు విధములు. అందు,

శ్రీఖండము:—ఇది తిలపర (నువ్వులకులు) ములవంటి పరములను, చంద్రునివంటి తెల్లని వర్ణమును, విశేషగంధమును గలిగి మలయపర్వతము నందును, గోశీర్ష పర్వతమునందును, తిలపర వద్ద హిమాలయమునను ఉత్పన్నమగు చుండును. ఈ నృక్షమును విశేషముగ స్వచ్ఛ లాభ్యమింది యుండును

మరియు, నిది “వేట్రము, సుక్వడి” అని గిరిగి రెండు విధములుగా నుండునట్లు రాజనిఘంటుకారునిచే నిరూపింపబడి యిట్లు వరింపబడినది.

“చందనం ద్వివిధం పోక్తం వేట్రసుక్వడి సంజ్ఞకం ।

వేట్రతు సార్థవిచ్ఛేదం స్వయం కుష్మంతు సుక్వడి ॥

మలయాద్రీ పర్వాపస్థాః శ్వేతా వేట్రసంజ్ఞకాః ।

తజాతా చందనం యత్తువేట్ర వాచ్యం క్వచిన్మతే ॥” (రా-ని.)

వేట్రమును శ్వేతచందన మెప్పుడును పచ్చిగనే యుండి పగుళ్లు గలిగి యుండును. సుక్వడియను చందనము తనంతటనే యెండిపోయినదిగ నుండును. ఇందు మొదటిది మలయపర్వతమునకు సమీపమున వేట్రములని వ్యవహరింప బడు పర్వతములం దుత్పన్నమగుట జేసి వేట్రచంగనమని జెప్పబడుచుండును. రెండవదానికి “సుక్వడి” యను పే రెట్లు గలిగెనో దెలియకున్నది.

శంఖచందనము:—ఇది “కైరాతము, కైరాతకము, బహుగంధము, శైలగంధము, గంధకాష్ఠము” అని వ్యవహరింప బడుచున్నది. దీనిని బట్టి యీ చందనము విశేషగంధమును గలిగి కైరాతదేశములందలి పర్వతములం దుత్పన్న మగునట్లుగా దెలియగలదు.

మరియు నిది కైరాతులచే విశేషముగ వాడబడుచు దునిని గూడ గ్రహింపవచ్చును. ఇది కొద్దిగ పసపుపచ్చని వర్ణము గలదియై శౌంకణదేశము నందు వ్యవహారమును గలిగి యున్నట్లుగ వైద్యకశబ్ద సింధువునం దుదహరింప బడినది.

వీతచందనము:—ఇది “వీతగంధము, కారీయము, వీతకాష్ఠము, మాథవప్రియము” అని వ్యవహరింప బడుచున్నది. దీనిని బట్టి ఇది పసపు పచ్చగ నుండి నల్లనిచేవను గలిగి యున్నట్లును, విశేషముగ విష్ణుమూర్తికి నిష్ఠముగ అనగా - పూజాదులందుపయోగింప బడునట్లును దెలియగలదు. ఇదియును బరమశ్రము గలిగి మలయ పర్వతమునందుత్పన్న మగుచుండును. ఇది ద్రవిడ దేశమునందు విశేషవ్యాప్తి గలిగియున్నట్లు వైద్యక శబ్దసింధువు నందుదహరింపబడినది.

రక్తచందనము - ఇది మంచిపరిమళమును, ఎర్రని చేవను గలిగియుండును. వస్త్రముల కెర్రని వర్ణమును గలిగించును. దీని ఫలములు పవడములవలె తేక రేజగుళ్ళవలె నెర్రగనుండును. ఇది తిలపర్ల నదీపార్శ్వమున నుత్పన్నమై తిలపరములవంటి పర్లములను గలిగియుండును. ఇది “భాస్కరప్రియ” యని

జెప్పబడుటంజేసి మూర్ఖభగవానున కిష్టమైనదిగా గూడ దెలియగలదు. ఇందు జేతనే గాబోలు హిందువులు మూర్ఖభగవాను నర్పించునప్పుడు రక్తచందనమునే యుపయోగించుట వాడుకతోగలదు.

పతంగచందనము - ఇదిగూడ నెర్రగ నేయుండును. ఈ వృక్షము విశేషముగ పత్రములచే వ్యాప్తమై యుండును. రక్తచందనమువలె నిదియు సప్త్రముల కెర్రని వర్ణమును గలిగించును.

హరిచందనము - ఇది పసపుపచ్చగ నుండును. హెచ్చుగ నుగంధమును గలిగి కొంకణ దేశమునందు ప్రచారమును గలిగియున్నట్లుగా వైద్యక శబ్దసింధువునందు జెప్పబడినది. మరియు నిది “ఇంద్ర చందనము” హరిచందనము, నందనజము” అని వ్యవహరింపబడుట వలన దీని యుత్పత్తి స్వర్గలోకమునందేగాని భూలోకమునందుండదని దెలియగలదు. ఇంతియేగాక, “పంచైతే దేవతరవః మందారః పారిజాతకః । సంతాసః కల్పవృక్షశ్చ పుంసినా హరిచందనం ॥ ” యని యీ చందన వృక్షము నేడువిధములగు మందారాని దేవ వృక్షములలో నొకటిగా నమరసింహునిచే గూడ జేర్కొనబడినది. ఇందుచేతనే గాబోలు ధన్వంతరి నిఘంటుకారునిచే నిదిమానవ దర్శనమని నిరూపింపబడియున్నట్లు దెలియగలదు.

బర్బరచందనము - ఇది సింధూ తర దేశమునందు బర్బరనదియొక్క పొంతమున పరిమళ కూస్మముగ తెల్లని వర్ణముగలిగి యుత్పన్నమగును. ఎరువు, తెలుపుగలసిన మిశ్రితమును గలిగియుండువని వైద్యక శబ్దసింధువు నందుదహరింపబడినది. మరియు, నిది “సురభి, సుగంధి” యని పరిమళముతో గూడియుండునట్లుగా వైద్య నిఘంటుకారునిచే నిరూపింపబడినది.

ఇటుల ధన్వంతరి రాజనిఘంట్యాదికారులచే చందన మేడువిధములుగా జెప్పబడినను భావమిశ్రితచే శ్వేత - రక్త - హరిచందన - పత్రాంగములను నాలుగు భేదములే జేర్కొనబడినవి. ఒకవేళ నీ చతుర్విధ చందనములలో పైని నిరూపించిన సప్తవిధ చందనము లంతర్భూతములుగా నిరూపింపబడిన వేమో? విలయనగా సామాన్యముగ మనకు శ్వేతరక్త పీతవర్ణములు గలిగి చందనము మూడు విధములుగా గానబడుచుండును. గ్రంథనిరూపిత చందన వర్ణములను బట్టి యాలోచింపగా నివిగూడ కొంచెము హెచ్చు తక్కువగా మొత్తముమీద పై వర్ణములకు సరిపోవుచునే యుండును. గుణములనుబట్టి జూచిన అందుగూడ విశేషభేదమున్నట్లు గానబడదు. ఎటులనగా “చందనా

నిత్య సర్వాణి సద్భూతాని రసాదిభిః గంధేన తు విశేషోఽస్తి..... ||”
చందన సామాన్యచుంతయు రసగుణ వీర్యాదులందు సమముగనే యుండును.
కాని గంధము మాత్రము వేరు వేరుగ నుండును. అని భావమిశ్రుదును,
“సర్వం స తి క్తి మధురం చందనం శీతం పరం ||” చందన జాతులన్నియు
తిక్తరసమును, మధురాను రసమును, విశేషముగ శీతవీర్యమును గలిగియుండును
అని ధన్వంతరి నిఘంటుకారుడును ఇటుల చందనజాతుల కన్యోన్యగుణ సమా
నత్వమును నిరూపించియున్నారు. ఇటుల జేప్పబడినను గంధమునందు భేద
మున్నట్లుగనే యితర గుణములందు గూడ నొకంత భేదము లేకపోలేదు. కాని
మొత్తముమీద చతుర్విధ చందనగుణములకును, వరములకును మిగిలిన మూడు
విధములగు చందనముల గుణవరములకును వ్యత్యాసము లేదని సూక్ష్మముగ
నాలోచించినచో దెలియగలదు. అనగా చతుర్విధచందన గుణవరములు కొదిగ
వేరు వేరుగ నుండుననియు, మిగిలినవాని గుణవరములు పైవానితో సమాన
ముగ నుండుననియును నిట్లు దెలియవలసింది. అందు,

వర్ణము	గుణము
1. శ్వేతచందనము	శ్వేతము
2. రక్తచందనము	రక్తము
3. పతంగచందనము	గక్తము
4. హరిచందనము	పీతము
5. పీతచందము	పీతము
6. శంబరచందనము	ఈషత్ప్రేతము
7. బర్బరచందనము	శ్వేతరక్తమిశ్రవర్ణము

తిక్త-మధురరసములు శీతవీర్యము
తిక్త-మధురరసములు శీతవీర్యము
మధుర-తిక్తరసములు శీతవీర్యము
తిక్త-మధురరసములు శీతవీర్యము
మరియురక్తచందనముతో
సమముగ నుండును
తిక్తరసము-శీతవీర్యము
తిక్తరసము-శీతవీర్యము
తిక్తరసము. శీతవీర్యము
పరియు రక్తచందనముతో
సమముగ నుండును

అయితే నిందలి హరిచందనము గుణవరములచే నితర చందనమునకు
సమానముగ నున్నట్లు దోచుచున్నను ఇది ప్రత్యేకముగ భావమిశ్రునిచే వేరు
భేదముగా నేల నిరూపింపబడిన దనగా, ఇది “దివ్యము, దివిజము, సందన
జము” అని ధన్వంతరి నిఘంటుకారునిచే వరింపబడి, మానవదుర్లభముని నిరూ
పింపబడుటం జేసియు, “పంచైతేదేవతరీవః మందారః...హరిచందనం”

అని యమరసింహునిచే గూడ సిద్ధి దేవవృక్షములలో గణింపబడుటవలన
పైన నిరూపితమగు మానవమర్మభ్రమను విషయము స్పష్టమగుచుండుటంజేసియు
నటుల భావమికుండు దీని నొక ప్రత్యేక భేదముగా జెప్పి యుండవచ్చునని
దెలియగలదు.

కావున యిటుల సూక్ష్మముగ నాలోచించినచో చందనజాతులు
శ్వేత్రభేదములను బట్టి యట్లు సప్తవిధములుగ నుండవచ్చు దోచుచున్నను,
తర గుణాదులను బట్టి మాత్రము నాలుగు విధములనియే జెప్పవచ్చును.
ఇంతియే గాకుండ చికిత్సయందు శ్వేత-రక్తచందనములకే విశేష బ్రయోగము
జరుగుటయు, నితరముల కంతగా లేకపోవుటయు జూడ చందనభేదములు
రెండై యుండునేమో యని గూడ దోషగలదు. ఇంకను విమర్శించిన గాని
దీనిని సరిగా నిశ్చయించుటకు వీలుగాకున్నది

ఈ చందనజాతు లన్నియు వ్యవహారమునందు సామాన్యముగ మంగళ
కార్యములలో నుపయోగింప బడుచుండును. అయితే నిందలి శ్వేతచందనము
మాత్రము ఇతరములలో బాటు అట్టి కార్యములం దుపయోగింపబడుచున్నను
అందు విశేషముగ పితృకార్యముల నుపయోగింపబడు చున్నది. ఇతర చందన
ములు గూడ మంగళకార్యములకే గాని పితృకార్యములం దుపయోగింపబడుట
గానరాదు. ఇటుల నుపయోగించుటలో గల వ్యవహారోద్దేశ్య మెట్టిదియో
దెలియవచ్చును.

ఇక నాశధయోగములందు బైని జెప్పినట్లు ఇందలి శ్వేతరక్తచందనము
లకే హేచ్చుగ బ్రయోగమున్నట్లు గానుపించును. మిగిలిన నేల గ్రహింప
బడుట లేదో గూడ దెలియవచ్చును. ఈ శ్వేత-రక్త చందనములలో గూడ
రక్తచందనము కేవల కషాయ యోగములందును, శ్వేతచందనము మిగిలిన
మూర లేహ్యాది యోగములందును గ్రహింపబడుచుండుట జూడ నిట్లు వైద్య
సాంప్రదాయముగ దెలియగలదు. మరియు బజారులందు గూడ నీ శ్వేత-
రక్తచందనములే విరివిగ గానుపించు చుండును. అందు శ్వేతము స్నిగ్ధము
గను, పరిమళయుక్తముగను, కొద్దిగ నార్ద్రముగను నుండునది యొకటియు,
రూక్షముగను శుష్కముగను నిర్గంధముగను నుండునది యొకటియు నిటుల
రెండు విధములుగ గానబడుచుండును. ఇవి యొకవేళ రాజనిఘంటుకార నిరూ-
పితములగు ద్వివిధము (పేట్ట-సుక్వడి) లగు శ్వేతచందనములై యుండునేమో
యూహింపవలసి యున్నది. రక్తచందనము యెర్రని చేవరూపమున దొర్లకు

మంతును. కాని దీనికి గంధము మాత్రము గానుపించదు. గంధయుక్తమగు
వెళ్ళిని దారువు గూడ చందనమని యరుదుగ గానుపించుటయు గలదు.
కావున యోగములందు జేర్చునప్పుడు ఒకవేళ నిందలి రెండవది హేచ్చ
భీదు గలదనియు, బాహుశ్శముగ దొకమందుటయును కాచి దీనికి బదు
లుగా మొదటిదారిగే గ్రహించు చున్నారేమోయని యూహింపవలసి వచ్చు
చున్నది. కాని యిటుల నీ క్లివిధ చందనము లనేక విధములుగా గానుపించు
చున్నను యోగములందు జేర్చునప్పుడు మాత్రము ఆ యా యుక్తమాది
లక్షణములను బట్టి పక్షించి శ్రేష్ఠమగు వానినే గ్రహించిన మిగుల గుణ
భాయకములు కాగలవు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) శ్రీఖండము - మధురాను రసమును, గురుగుణమును గలిగి
యుండును. పెంటనే శుక్రమును గలిగించును. రక్తమును శుభ్రపరచును. క్రిము
లను బోగొట్టును. (ధ-ని.) కటుకహాయాను రసములను గలిగి యుండును.
వాంతిని, జ్వరమును, ముఖరోగములను బోగొట్టును. శరీరమునకు లేచనము
జేసుకొనిన కాంతిని, కామాదోగమును గలిగించును. (రా-ని.)

వేటచందనం (శ్రీఖండభేదము) - తిక్తరసమును, మిగుల శీతవీర్యమును
గలిగి యుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహము, జ్వరము, ఛర్ది,
మోహము, తృష్ణ, కుష్ఠము, తిమిరము, కాన, రక్తకోషము వీనిని బోగొట్టును.
సుక్ష్మదీచందనం (శ్రీఖండభేదము) - తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును
గలిగి యుండును. మాతృకృచ్ఛమును, రక్తపిత్తమును, దాహమును
బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఖ) రక్తచందనము - అధికమగు పిత్తోదోగమును శమింపజేయును.
రక్తకోషమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) కఫమును శమింపజేయును. నేత్రరోగ
మును, భూతవికారములను, ధిమను, క్రిములను, కాసను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(గ) పతంగచందనము - తిక్తానురసమును, మధురవిపాకమును గలిగి
యుండును. ప్రణాళోపణామా జేయును. (ధ-ని.) కటురసమును, అమానురస
మును, రూక్షగుణమును గలిగి యుండును. జ్వరమును, ఉష్ణాదమును,
పిత్తోటమును బోగొట్టును. (రా-ని.) మాతృకృచ్ఛమును, అక్కరిని
బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఘ) హరిచందనము - పిత్రోద్దేశమును శమింపజేయును. దవధు, శ్రిమ, శోష, మాంద్యము వీనిని బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(చ) పీతచందనము - శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. గక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కాంతిని గలిగించును. వాత శ్లేష్మములను శమింపజేయును. కుష్మము, కండు, విచర్చిక, దద్దురి, క్రిములు వీనిని బోగొట్టును. (రా-ని.) విషమును బోగొట్టును. (ని-గ.)

(భ) బర్బరచందనము - గురురూక్షగుణములను గలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, దాహమును, క్రిములను బోగొట్టును. (ధ-ని.) తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. కుష్మమును, కండువును, వర్షణమును బోగొట్టును. విశేషముగ రక్తదోషమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(జ) శంబరచందనము - తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. కాంతిని గలిగించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. విచర్చిక, కుష్మము, కండు, దద్దురి, విషము, రక్తపిత్తము, వ్యంగము, తృష్ణ, దాహము వీనిని బోగొట్టును. (నై-ని.)

(5) చందనములకు శ్రేష్ఠతాది లక్షణములు:—

(క) శ్రేష్ఠ—

“స్వాశ్చిక్తంకషేపీతం భేదరక్తం తకాశితం ।

గర్భకొటరసంయుక్తం చందనం శ్రేష్ఠముచ్యతే ॥”

ఈవిధమున తిక్తరసమును, అరుగదీసిసప్ష్పడు పసపుపచ్చని నిర్మలమును, మధ్యమ గోసీనపుడు గక్తవర్ణమును, పెని తెలని వరమును, గంధులను, కొటరము (తొర్ర)లను గలిగిన శ్రేష్ఠచందనము శ్రేష్ఠమైనదిగ నెంచబడును.

(భా-పర్.) మరియు,

“శ్రేష్ఠం కొటరకర్పరోపకలితం సుగంధి సదౌరవం ।

భేదగక్తమయం తథాచవిమలం వీతంచయదరణే ॥

స్వాదుస్తీక్తకటుః సుగంధబహుళం శీతం యదల్పం గుణే ।

క్షీణం చార్ధగుణాన్వితంతు కథితం తచ్చందనం మధ్యమం ॥”

విశేషముగ కొటరములను, గంధులను, హెచ్చుగ బరువును, సరికి సప్ష్పడు రక్తవర్ణమును, అరుగదీసిసప్ష్పడు పసపుపచ్చని నిర్మలముగు వరమును గలిగియుండిన శ్రేష్ఠమైనదిగను, స్వాదుతిక్త కటురసములను, శీతవీర్యమును,

విశేషగంధమును, గలిగి, ఇతరములగు గుణములను (కొటరాదులను) స్వల్పముగ గలిగియున్నయెడల హీనమైనదిగను, కొటరాదులను, తిక్తశీతాదిగుణములను మధ్యమముగ గలిగి యున్నయెడల మధ్యమ మైనదిగను వ్యవహరింపబడును. (రా-ని.)

(ఖ) రక్త - “ఆకృష్ణము త్తమం నూనం రక్తం చేదం చ మధ్యమం, ఆ రక్తమధమం విద్ధి రక్తచందనకం త్రిధా॥”

రక్తచందనము బాహ్యధ్యంతరములందు నల్లని వర్ణమును గలిగియున్న నుత్తమమైనదిగను, కొద్దిగ, రక్తవర్ణము గూడ గలిసియున్నయెడల మధ్యమమైనదిగను, పూర్తిగ రక్తవర్ణమును గలిగియున్నయెడల నధమమైనదిగను వ్యవహరింపబడును. (భైషజ్యరత్నావళి.)

(6) శ్వేత చందనాధిక్యతా నిరూపణము:—

“చందనాంకు సర్వాణి నదృశాని రసాదిభిః ।

గంధేనకు విశేషః స్తి పూర్వం శ్రేష్ఠతమం గుణైః॥”

శ్వేతాదిచందనములెల్ల రసగుణాదులందు సమానముగ నే యుండును. కాని చరిమళము మాత్రము భిన్నభిన్నముగ నుండును. ఇందు చరిమళము చేతను, గుణములచేతను శ్వేతచందనము ఉత్కృష్టమైనదిగ నొప్పుచుండును. (భా-పరి.)

(7) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు చందన ప్రయోగము.

“ఉశీరకాలీయక...పృథక్ పృథక్ చందనతుల్యభాగికాః ।

సశర్కరాస్తండు లధావనాప్లుతాః రక్తంసపిత్తం శమయంతిసద్యః॥”

వట్టివేరు మార్మినుపసపు మొదలగు ద్రవ్యములను చందనముతో సముముగ ప్రత్యేకముగ గ్రహించి మృదుమార్ణముజేసి కొద్దిగ చక్కెర గలుపుకొని దియ్యపుకడుగుతో నేవించిన రక్తపిత్తము శీఘ్రముగ శమించును.

(చ-చి-4 ౨.)

2. రక్తాగృస్నులందు చందన ప్రయోగము.

“సనా గరశ్చందన రసశ్చ॥”

చందనరసమునందు కుంతి మార్ణమును జేర్చి వేవించిన రక్తాగృస్నులందు రక్తము నిలుచును. (చ-చి-౨-9.)

3. హిక్కయందు చందన ప్రియోగము.

“నావయేచ్ఛంగనం నాపినాక్షీరేణ సంయుతం॥”

చందనమును స్వస్థముతో నూరి రసమును గ్రహించి నస్యముజేపిన హిక్క శమించును. (చ-చి-అ-21.)

4. వమనమునందు చందన ప్రియోగము.

“ధాత్తిరనే నో న్నమ చందనంవా॥”

చందనచూరమును ఉసిరికపండ్లరసముతో నేవించిన వాండులు శమించును. (చ-చి-అ-23.)

5. రక్తాతిసారమునందు చందన ప్రియోగము.

“పీత్యా సశర్కరాక్షైర్ద్రం చందనంతంకు లాంభసా ।

దాహశ్చిష్టా ప్రిమేహేభ్యో రక్తస్యానా నిర్విముచ్ఛతే॥”

చందనచూరమును చక్కర, లేన వీనితో గలిపి వియ్యపుకడుగుతో నేవించిన రక్తాతిసారము, దాహము, తృష్ణ, ప్రిమేహము ఇవి శమించును. (చ-చి-అ-10.)

6. ప్రివరమునందు చందన ప్రియోగము.

“దుర్లంధి పూయ సంకాశే మజ్జతుశ్చ తథా ర్శజి ।

పిచేద్భక్ష్యకీయః క్వాధం చందన క్వాధమేవవా॥”

దుర్లంధము గలిగి పూయము, మజ్జ పీనితో సమానముగనుండు ప్రివరమునందు రక్తచందన కషాయమునుగాని, క్షేతచందన కషాయమునుగాని నేవించిన శమించును. (ను-కా-అ-2.)

7. శుక్రమేహమునందు చందన ప్రియోగము.

“కశుభ చందన కషాయంవా॥”

మద్దిచెక్క, చందనము వీని కషాయమును నేవించిన శుక్రమేహము శమించును. (ను-చి-అ-11.)

8. మంజిష్ఠామేహమునందు చందన ప్రియోగము.

“మంజిష్ఠామేహీసం మంజిష్ఠా చందన కషాయం॥”

మంజిష్ఠ, చందనము వీని కషాయమును నేవించిన మంజిష్ఠామేహము శమించును. (ను-చి-అ-11.)

9. నేత్రరోగమునందు చందన ప్రియోగము.

“క్షీరం చందన సాధితం॥”

పితృశ్రీష్టమగు నేత్రరోగమున చందనముతో గాచినపాలను
సేవించిన శమించును. (వా-ఉ)

10. మూత్రాఘాతమునందు చందన ప్రియోగము.

“శ్వేతశీతపయోన్నాశీ చందనంతండా లాంబునా ।

పిచేత్స శర్కరం శ్రేష్ఠముషవాతే సహజితే॥”

చందనచూర్ణమును చక్కెరతో జేర్చి బియ్యపుకడుగుతో పానము
జేయుచు కాచి చల్లార్చిన పాలతో నావారము సేవించుచుండిన రక్తముతో
గూడిన యుష్ణవాతము శమించును. (భా-ప్ర-మూత్రాఘాత.)

11. మనూరిక యందు చందన ప్రియోగము.

“శ్వేతచందన కల్కేన హిలమోచాభవం రసం ।

పిచేత్సనూరికారంభే॥”

మనూరిక (మనూచిక) కలుగుటకు ముందుగ శ్వేతచందన కల్కముతో
హిలమోచిక (బ్రాహ్మిష్ఠాభేద) రసముతో సేవించిన హితము. (వం-నే.)

12. బాలుర నాభివాకమునందు చందన ప్రియోగము.

“నాభిపాకేఽవ చూరణం ।

త్వక్కుర్ణైః క్షీరిణాం వాపికుర్యా చ్చందనశేణుశా॥”

బాలురకు నాభిపుడైనప్పుడు క్షీరపృక్ష త్వక్కుర్ణముతోగాని, చందన
చూర్ణముతోగాని యవమార నము జేసిన హితము. (వం-నే.)

13. రక్తవృద్ధరమునందు చందన ప్రియోగము.

“చందనం క్షీరసంయుక్తం పాయయే త్సఘృతం భిషక్ ।

శర్కరా మధుసంయుక్త మృగ్ధరివి మర్దనం॥”

చందనచూర్ణమును తేనె చక్కెర ఘృతములతో జేర్చి పాలతో
సేవించిన అస్పృగ్ధరము శమించును. (గ-ని.)

14. శీతపిత్తమునందు చందన ప్రియోగము.

“శీతపిత్త శమనాయ చందనం చిన్నరోహ రసశీతం తథా॥”

చందనమును తిప్పతీగరసముతో చూరి కల్కముజేసి సేవించిన శీత
పిత్తము శమించును. (వై-మ.)

(8) యోగములు:—

1. మహాచందనాని తైలము - చ - జ్వర.

ఉపయోగములు:—అభ్యంగము జేసిన దాహముతో గూడిన జ్వరము శమించును.

2. చందనాది ఘృతము - వా - గర్హణి. మాత్రా: 1 తులము.

ఉపయోగములు:—పీతజగ్గహణి శమించును.

3. శ్రీ ఖండాసవము - ధైవజ్య - మదాత్యయ. మాత్రా: 1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—పానాత్యయము, పరమదమ, పానవిధిమము ఇవి శమించును.

4. శ్రీ ఖండాదిచూర్ణము - ధైవజ్య - తత్వోన్నాద. మాత్రా: 1 కాణము.

ఉపయోగములు:—తత్వోన్నాదము శమించును.

5. చందనాదిచూర్ణము - ధైవజ్య - శుక్రమేహ. మాత్రా: 1/4 తులము.

ఉపయోగములు:—ప్రమేహము, శ్వాస, కాస, జ్వరము, అర్శము, కామిల ఇవి శమించును.

6. చందనాసవము - ధైవజ్య - శుక్రమేహ. మాత్రా: 1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—శుక్రమేహము శమించును. అగ్నిదీపనము, బాహు, వృష్టి యివి కలుగును. హృదయము.

7. చందనాదితైలము - ధైవజ్య - ధ్వజభంగ.

ఉపయోగములు:—అభ్యంగముజేసిన వాజీకరణముగును. సంధ్యాత్వము నశించును. రక్తపిత్తము, తుయ, జ్వరము, దాహము, అతిస్వేదము, దౌర్లగ్యము, కుష్మము, కండు ఇవి శమించును.

8. చందనాదివర్తి - ధైవజ్య - శేత్రోగ్గ.

ఉపయోగములు:—అంజనమువేసిన తిమిరముబోవును.

9. చందనాదిచూర్ణము - ధైవజ్య - ప్రిదర. మాత్రా: 1/4 తులము.

ఉపయోగములు:—ప్రిదగము, రక్తాతిసారము, రక్తార్శము, రక్త పిత్తము ఇవి శమించును.

10. పతాంగాశవము - ధైవజ్య - ప్రిదర. మాత్రా: 1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—ప్రిదగము, జ్వరము, పాండు, శోఫ, అగ్నిమాంశ్యము, అరోచకము ఇవి శమించును.

11. రక్తచందనాదివర్తి - గ - ని - శేత్రోగ్గ.

ఉపయోగములు:—అంజనమువేసిన శేత్రోగ్గములు శమించును.

12. చందనాదిరౌహము - ర - సా - సం - జీర్ణజ్వర. మారక:-10

యవలు.

ఉపయోగములు:-జీర్ణజ్వరము, సమస్త విషమజ్వరములును శమించును.

అశ్వగంధారిష్ట, ఆకారకరభాదివటి, ఆర్ద్రభాండావరేహ్యము, ఉశి
రాదిక్వాథమార్గము, కర్పూరాదిమార్గము, జాతీఫలాదిమార్గము, (బృహత్)
తిక్తిఫలాగుగ్గులు, దేవకుసుమగసాయనము, ద్రాక్షాదిమార్గము, పిప్పల్యాప
వము, భృంగానులక తైలము, శారి బాదిపానకము, శారిశాదిఆసవము.

(9) Actions and uses:—The wood is bitter, cooling, sedative and astringent. The oil is an astringent to the mucous membrane. It causes dryness in the fauces, great thirst, colicky pains and fulness in the loins; a paste of it is applied to the body in pains, in limbs during high fever; with rose water and camphor or with Sarcocolla, to the head in headache, to inflammatory swellings or to the skin in skin affections. The oil is astringent diuretic, expectorant and stimulant; given internally with cardamoms and bamboo-manna in gonorrhoea, bronchitis, in inflammation of the mucous membranes as cystitis, pyelitis and chronic diarrhoea. The seeds are used as pessaries by native women to procure abortion. (B. N. Khory).

స్వానుభవము

[చలున జేయుటకును, మూత్రవాహి సోతస్సులలో
దాహ ప్రేమనము గావించుటకును చందనమును హిందూ
దేశస్థులు విశేషముగ నుపయోగింతురు. అనేక తైలముల
లోను చూర్ణములలోను ఇది చేర్చబడుచున్నది. దీనిని నీటితో
జేర్చి ముద్దగ జేసి దానిలో 1/100 భాగము పచ్చకర్పూరమును
జేర్చి దాహజ్వరములలో పట్టు వేసిన ఉష్ణమును, మంటలను
హరించును. ముఖ్యముగా పిత్త జ్వరములలో చాల మంచిది.
పెరుగు లేక మజ్జిగ లేక వెన్నతో దీనిని నూరి ప్రాణములకు
రాచప్రాణములకు మంచి పట్టు వేయవచ్చును.

సెగవ్యాధి. శ్వేతప్రదరము వీనిలో ఇది మిక్కిలి యుపయోగకరము. అగరువత్తులలోను స్నాన చూర్ణములలోను ఇది చేరుచున్నది. దీనిని నీటిలో ఊరవేయగా నీటిపైన తేనె తైలము చిరకాలమునుండి యున్న వ్రణములు సెగవ్యాధి, సవాయి వీనికి మిక్కిలి యుపయోగపడును. నీటిని జేర్చి పలుచగా జేసినది చిక్కని దానికంటె బాగుగా పనిజేయును. ఎండకాలములో చెమటవలన ఒడలిపై గలుగు చిన్న పొక్కులకు (Prickly Heat) చందన తైలము 1 భాగము, కొబ్బరి నూనె 8 భాగములు కలిపి పూసినను, చందన గంధమును పచ్చకర్పూరము, గులాబీ పక్కిరు వీనితో జేర్చి పై నబాసినను హాయిని కలిగించి పొక్కులను పోగొట్టును. ఈ చందన తైలమును సెగవ్యాధిలో 5 చుక్కల మోతాదున పాలు, చక్కెర వీనితో జేర్చిగాని నేనితో జేర్చిగాని లోపలికిక్షురు.

రక్త స్రావమునందు చందనము, పట్టివేళు, మూని పసుపు, చక్కెర వీనిని కలిపి చూర్ణించి బియ్యపు కడుగుతో జేర్చి యిచ్చిన వెంటనే గుఱిమిచ్చును. ఎక్కిళ్ళలో చందనమును పాలతో జేర్చుతురు. రక్త విరేచనములలో చందనము, చక్కెర, తేనె ఇవి జేర్చి బియ్యపు కడుగుతో నీయవచ్చును. ఆ. ల.]

చంపకః - సంపెంగ

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చంపా, మరాఠీ - సోనచాంపా, గుజరాతీ - రాయచంపా, పోర్చుగీస్ - చంపకం, కర్ణాటకం - సంపిగ, ద్రావిడం - శంపక.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము Natural Order—Magnoliaceae

చంపక కుటుంబము

సంపెంగ - *Michelia Champaka*

ఈ కుటుంబములో, చెట్లను గుఱురు మొక్కలను గలవు. ఆకులు ఒంటరిచేరికాదు. వీరునుగానుండును. నమాంచలము. శీతాకులకు, గణుపుపువ్వుములు గలవు. ఇవి ఆయాకుల కందకు వాడిపోకుండ గాపాడుచుండును. పువ్వులు వెద్దవి. ఒక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట యుండును. పుష్పభాగములు వలయమువకు మూడుచొప్పుననే యుండును. ఈ కుటుంబము, తిప్పటిగే, సీతావలము కుటుంబములను చొచ్చియున్నది గాని ఆకులకు, గణుపు పువ్వుములు గలవు. మరియు రక్షక పత్రములును ఆకర్షణ పత్రముల వలెనుండును. ఈ కుటుంబపు పెక్కు మొక్కల పుష్పములలో వ్యంజకము పొదుగై దానిపై పుష్పభాగములు ఒంటరి చేరికగ, నమర్చియుండును.

చంపకవృక్షమును (సంపంగిచెట్టును) దోటలందు, బెంచుచున్నారు. ఈ చెట్టు విశేషముగ మైదురు. బెంగులూరులందును శాఖవట్టణస్థాంతముల నున్నవి. ఇది ఆకు పచ్చని పువ్వులు, బూనెడు గుఱురు మొక్కయగు సంపంగికాదు. దీని పువ్వులు పచ్చగ నుండును. దీనినే సంపెంగయని కూడ నందురు.

సంపెంగ పువ్వులును బెరడును కషాయముగాని యిచ్చిన మన్యపుష్కరము తగ్గును. పువ్వుల కషాయము బలమును, అన్నహితపును యిచ్చును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ చాంపేయశ్చంపకః పోర్చుగీస్ హేనుపుష్పశ్చ సస్మృతః ॥

చాంపేయము, చంపకము, హేనుపుష్పము అనునవి చంపక నామములు,

గంధఫలీ - సంపెంగమొగ్గ (కొద్దిగ నెదిగినది)

శ్లో॥ ఏతస్యకలికా గంధఫలీతి కథితాబుధైః ।

సంపెంగయొక్క కొద్దిగ నెదిగినట్టి మొగ్గ గంధఫలియని వ్యవహారము బడును.

చంపకగుణములు

శ్లో॥ చంపకః కటుకస్తి కః కషాయో మధురోహిమః ।

విషక్రిమిహగః కృచ్ఛ్చికఫవారాసౌ పీతజిత్ ॥

సంపెంగపువ్వు కటురసమును, తి క్తకషాయ మధురానురసములను, కీట పీర్ష్యమును గలిగి యుండును. కఫవారములను శమింపజేయును. విషమును, క్రిములను, కూతక్రిచ్చిమును, రక్తపీతమును బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధవాచములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—చాంపేయము, చంపకము, హేమా పుష్పము, (సురభి, ఎట్టుదారిధి, కుసుమాధిరాట్టు, శీతలచ్ఛద, నాగపుష్ప, దీపపుష్ప, వనదీప.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(కటు.)

(2) కర్తవ్యములు:—

చాంపేయము - హేమపుష్పము - బంగారువంటి చక్కముగల పుష్పములు గలది. చంపక - పరిమిళముచే మూగముగ వ్యాపించునది. సురభి - పరిమిళముగలది. ఎట్టుదారిధి - తుమ్మెదలను అతిధిగానుండు పుష్పములు గలది. అనగా తుమ్మెదలు విశేషముగ నెల్లప్పుడీ పుష్పములచుట్టు మూగి యుండును. కుసుమాధిరాట్టు - పుష్పజాతులలో నీ పుష్పము చక్కని రీతిలో వర్ణగణ్యమై యుండునది. శీతలచ్ఛద - చల్లగనుండు యాకులను గలది. నాగపుష్ప - పాముయొక్క పదగవలె ఎత్తుగా వంగియుండు దళములు (లేకలు) గల పుష్పములను గలది. దీపపుష్ప - దీపమువంటి కాంతిగల పుష్పములుగలది. వనదీప - వనములందు దీపములవలె ప్రకాశించునట్టి పుష్పములు గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది “శ్వేతచంపకము, నాగచంపకము, సుల్తానచంపకము, నీలచంపకము, భూమిచంపకము” అని యొందు విధములుగా నుండునని విఘటనకాగ

• చే నిరూపింపబడినది. అందు శ్వేతచంపకము “శ్శుద్రచంపకము (పొట్టిగా నుండు వృక్షమువలె నుండునది). క్షీరవృక్షము (పాలుగల వృక్షము)” అనియు, నాగచంపకము “నాగచంపకము” నాగపుష్పము (పాముపడగవలె పంగి యుండు రేకలుగల పుష్పములు గలది). నాగకేశరము (పామునాలుకలవంటి కింజల్కములుగల పుష్పములు గలది.) యనియు, మృదానచంపకము తుంగ (మెగుల నెత్తుగ బెరుగునది). దేవవల్లభ (దేవతలకు బ్రിയమైనది). నాగపుష్ప (పాముపడగవలె పంగియుండు రేకలుగల పుష్పములుగలది). రక్తకేశర (ఎర్రని కింజల్కములు గలది). రక్తపుష్ప (ఎర్రని పుష్పములను గలది). రక్తకేణు (ఎర్రని పుప్పొడి గలది), రాజచంపక చంపకజాతులలో నగ్రగణ్యముగా ఊడునది. (లేక) రాజాల కిష్టమైనది” యనియు, నీలచంపకము “మధుగంధి (లేనెవంటి వాసనగల పుష్పములను గలది). మనోహర (మనస్సున కాహ్లాద మును గలిగించునట్టి పుష్పములను గలది.) యనియు, భూచంపకము “శామ్రపుష్ప (ఎర్రని పుష్పములను గలది.)” యనియు పరింపబడినవి. అయితే తీగెసంపెంగ, చెట్టుసంపెంగ యని రెండు సంపెంగజాతులు మాత్రము విశేషముగా గానబడుచుండును. అందు తీగెసంపెంగ యనునది తీగెయందు యుండును, కొద్దిగ పెడల్పుగను పొడవుగను నుండు ఆకులను గలిగి భూమిపై కొంచె మెత్తుగ బెరిగి పొడివలె చుట్టుప్రక్కలకు విస్తరించి యుండును. దీని కొమ్మలను నరికినప్పుడు కొద్దిగా పాలు గానుపించును. దీని పువ్వులు పాముపడగవలె పంగియుండు నాలుగు (లేక) ఆయిదు రేకలను గలిగియుండి, అదిరినప్పుడు ఆకుపచ్చని వర్ణము గలసిన పసుపుపచ్చని వర్ణము గలిగి యుండును. లోపల నాభివంటి చిన్న కోశమును గలిగి యుండును.

ఈ తరుణమున మంచి పరిమిళమును గలిగియుండి తుమ్మెదల కాకర శీయముగా నుండును. చెట్టు సంపెంగ యనునది యెత్తుగా పెరుగు వృక్ష జాతులవంటిది. దీని పుష్పములు మూడు రేకలను గలిగియుండును. కాని పైదానివలె ఈ రేకలు పంగియుండవు. వర్ణము బాగారువలె పచ్చగ నుండును. ఇవియు మిగుల వాసనగలిగియుండును. ఇటుల రెండు విధము లగు జాతులే విశేషముగా సంపెంగలుగా వ్యవహరింపబడుచున్నట్లు దెలియ వలదు. కాని పైని వివరించినట్టి భేదములేట్టివియో దెలిసికొనుటకు దీని పరిచిన యితర విశేషములెందు నంతగా గానరావండుటచే వివరింప వలె గాకున్నది.

ఇంతియేగాక వీనిలో “వనచంపక”మను మగియొక భేదము రాజ నిఘంటుకారులచే చేర్చబడినది. ఇది “హేమాద్వా (బంగారుపంటి వర్ణముగల పుష్పములు గలది)” వనదీప (వనమునందు దీపమువలె ప్రకాశించు పుష్పములు గలది) మరియు వరంపబడినది. ఇది గూడ పెవానిలో జేరిన యొక భేదమో, లేక వేరు భేదమైయుండునో గూడ జెప్పటకు వలనుపడ కున్నది.

అయితే నిందలి సుల్తాన చంపకమనునది పున్నాగవృక్షముగా నిఘంటుకారులచే నిరూపింపబడినది. మరియు నిది దక్షిణభారతమున “సుగ వృక్షము”ను నామముతో వ్యవహరింపబడుచున్నట్లు వైద్యకళబ్ధ సింధుపువల దుదహరింపబడినది. ఈ పున్నాగవృక్షముయొక్క వర్ణమునుబట్టి జాడగా శివలింగవృక్షమై యుండునని చెలియగలదు. ఇది మిగుల నెత్తుగా బెరుగు గొప్ప వృక్షజాతులలోనిది. దీనిపుష్పము రెక్కగానుండి, శివలింగముపై నాగ ఘ్రాము గప్పియుండునట్లు గోపల వాభివంటి చిన్న చిన్న యనేక కోశము లతో నిండియుండి, పైనియొక విశాలమగు కలముతో గప్పబడియుండును. అతగా పాముపడగవలె నెత్తుగా వంగిన దలమును గలిగియుండును. ఈదల ములకు చివర పాము నాలుకలవంటి కేసరములొక వరుసజేరి యంటియుం డును. ఇవి గూడ నెక్కగినే యుండును. ఈ పుష్పములు మంచి పరిమిళ మును గలిగి మోచుటకు మనోహరములుగా నుండును. వీనిని గూడ తుమ్మె దలు విశేషముగా నూగిగసాస్వాదము జేయుచుండును. మొగల్ చక్రవర్తుల కోటములపై కొద్దిగా వంగి వ్రేగావచుండు కుచ్చువలె నీ పుష్పముయొక్క పైభాగమున కేసరములతో గూడిన కళము వంగియుండుటచేత యీల మల్లిన చంపకమని వ్యవహరింపబడుచుండవచ్చునని చెలియగలదు. కొని యిది చంపకజాతులతో నెంతవగకు సంబంధము గలిగియున్నదో వివరించుట కింతకన్న కేషములెందును గావరాకున్నవి. మరియు నీ పుష్పకేసరములను “పున్నాగవృక్షస్య కేసరో నాగకేసరః” అని శివనత్తుడు ముగంధద్రవ్యము లలో గణింపబడు “నాగకేసర”యను ద్రవ్యముగా జెప్పియున్నాడు. నిఘంటు ద్కారాది నిఘంటుకారులు గొందరు “తతో ౨ వ్యోనాగ చంపకః, యోష్పం నాగకిం జల్కం నాగకేసర కంచతతో ॥” అని నాగచంపక పుష్ప కేసరములను నాగకేసరమును ద్రవ్యముగా జెప్పియున్నారు. ఇటుల పాత భేదమున్నట్లు చెలియుచుండుటచేతను, బహుళుండు దొరకు నాగకేసర

- మను ద్రవ్యము పైవానికి భిన్నముగా నుండునట్లు గానుపించుచుండుటచేతను, ఈ ద్రవ్యమునకు చంపకజాతులకును వింతవరకు సంబంధమున్నదో తెలియజేయు నితరవిశేషములంతగా గానరాకుండుటచేతను ఈ గ్రంథమునందు ఇది (నాగకేసరము) ప్రత్యేకముగ నే గ్రహించబడి వ్రాయబడినది.

(4) విశేషగుణములు:—

దాహమును, కండువును, కుష్మమును, వర్షిణమును బోగొట్టును. (రా-ని.) మధుగవిపాకమును గలిగియుండును. (శో-ని.) విశదగుణమును గలిగియుండును. నేత్రములకు హితమైనది. (త్రే-కు.) శరీరమునకు పరిమిళమును గలిగించును. పౌగ్యము, వృష్యము, రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ని-రా.)

(క) శ్వేత - తిక్తరసమును, కటుక షాయానురసములను, సరగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. కుష్మము, కండు, వర్షిణము, శూల, ఉదరము, అఘ్నము వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఖ) వాగచంపక - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వర్ణమును గలిగించును. నేత్రములకు హితమైనది. వర్షిణోపగమజేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. వస్త్రస్థిర సంయోగమువలన అగ్నిమాంధ్యమును గలిగించును. (ని-ర.)

(గ) మూర్తాన చంపక (పున్నాగ) - మధుగరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. పరిమిళమును గలిగియుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. భూతవికారములను బోగొట్టును. (రా-ని.) కషాయరసమును గలిగియుండును. కఫమును శమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. (రా-వ.)

(ఘ) భూమిచంపక - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. శోఘ, శూల, గలగండుము, వర్షిణము వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(చ) వనచంపక - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వర్ణమును గలిగించును. నేత్రములకు హితమైనది. వయస్థంధనము జేయును. వర్షిణోపగమ జేయును. అగ్నిమాంధ్యమును గలిగించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (రా-ని.)

N. R:—ఈ వనచంపకముయొక్కయు, నాగచంపకముయొక్కయు గుణములు కొంచెము హేచ్చుతక్కువగ సమానములుగ నున్నట్లు దెలియ గలదు. దీనిబట్టి యీ రెండింటికిని భేదము లేనట్లు దెలియుచున్నది.

(5) ప్రయోగములు:—

1. మాత్రనిగ్రహణార్థమై చంపక ప్రయోగము.

“చంపక శిఫాకషాయః పీతోనిరుణాద్ది మాత్రమవశగతం ।
నీచతలపతితమం భశ్చతుర జనోత్పాదితో యథాసేతుః ॥”

మాత్రమధికముగ వచ్చుచున్నప్పుడు సంపెంగవేళ్ళ కషాయమును నేవించిన చెరువులో నుండు నీరు చుట్టునూ దృఢముగా నిర్మించబడిన గట్టును ఛాటిపోజాలనట్లు వెంటనే మాత్రవేగమడ్డుపడును. (వై.మ.)

2. యోనివ్యాపత్తులందు చంపక ప్రయోగము.

“సంయోజితం చంపక పల్లవేన జాతీప్రసూనైః ।
మధుకాన్నితైశ్చ నూర్యాంశుతప్తం ఘృతమంగనానాం ।
అధ్యంగతోహన్తి వరాంగ గంధం ॥”

సంపెంగచిగుళ్లు, జాజీపువ్వులు, యష్టిమధుకము వీనిని మెత్తగా నూరి ఘృతమునందు జేర్చి నూర్యతప్తముజేసి దీనితో నధ్యంగము జేసిన యోని యందు గలుగు వూతిగంధము బోవును. (క.ని.)

(6) Medicinal uses:—A kind of camphor named champacol has been obtained by distillation from the wood,

An infusion of the flowers has been advocated as a stimulant tonic and carminative. The Bark is bitter and aromatic, and has been regarded as antiperiodic in doses of 10 to 30 grains.

Kanayalal Dey p. 190.

చాంగేరి - పులిచెంచలి (పులిచింతాకు)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చూకా, తిపతియా, మరాఠీ - భూసుర్పట్టి, గుజరాతీ - త్రిణ, పాసరి, రూంఖిడి, రుంఖిడి, మలయాలం - పులియారల్, కర్ణాటక - పులుంబునీసే, దాద్రావిడం - పులియార్తె.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Geraniaceae

లిలికాయ కుటుంబము

పులిచెంచలి - Oxalis Corniculata

ఈ కుటుంబమునందు విరివిరిచెట్లు, తామర, పులిచింతాకు, వీరుగన్నేరు మొదలగు మొక్కలు గలవు.

ఈ కుటుంబములోఁ జాలభాగమన్నియు గుల్మములే. అకులకు కణుపుపువ్వులు లుండును. ఒందిరిచేరికః లఘుపత్రములును మిశ్రమపత్రములును గూడగలవు. వానిపై రోమముండును. పుష్పములు సాచారణముగ నచాళముగానే యుండును. పుష్పమునందుఁ బరిమళమునందును నైదేసికలవు. అయిదు రక్షకపత్రములు, అయిదు ఆకర్షణపత్రములు, వలయమున కైదు కింజల్కములచొప్పున రెండు వరుసలును అండాళయమునందు నైదుగదులు, అయిదు కీలములును గలవు. కాయ ఎండుకాయ పెక్కు వానియందు, విచ్చెడుకాయ.

పులిచింతాకు:—మొక్క వీటివార నేలమీదఁ జాక్కుచుండును. అకులలో మూడేసి చిట్టియాకులున్నవి.

పులిచింత:—చుక్కం - దళాష్టం : చాంగేరి - వాస్తుకం - దీవిలో పలురకములు గలవు - 1. వాస్తుకః - Chenopodium Album, చాంగేరి - Oxalis corniculata. కుక్కపులిచింత - C. Lacinitum. తెల్లపులిచింత - C. Album (green) ఎర్రపులిచింత - Chenopodium Album, (Purple).

వరిచయజ్ఞాపికాపదములు : చుక్కమను పులిచింత, అకులు పుల్లగానుండును. వాస్తుకమనుజాతి. కూరకెక్కుడు పక్షవ్రమైనది. ఎర్రపులిచింత. అకు మృదువుగానుండును పత్రములయందు జలపదార్థము కలదు. తెల్లపులిచింత మిక్కిలి పథ్యకారి. దానిపువ్వులు అకులునుగూడ కొంతము తెల్లగానుండును.

మొత్తమున వీ పులిచింత జాతియంతయును, లేమగల వృక్షమున లేచును. ఇది భూమినుండారంగుళముల పొడవుగ పైకిలేచును. దీని మొదలునుండి వన్నవి బహుళ

ప్రకాండములులేవును. ఒక ప్రకాండమునకు నాలుగు లేక 5 తొడిమలును, తొడిమ
కై దేని పత్రములును యుండును. కాండములు వరకములు, పత్రములు మృదుంములు.
ఆకులు ఒంటరిచేరిక.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ చాంగేరీ చుక్రికాదన్త శతాంబషామలోణికా ।

అశ్మంత కస్తుశఫరీ కుశలాచామపత్రికా ॥

చాంగేరి, చుక్రిక, దన్తశత, అంబష, అమలోణిక, అశ్మంతకము,
శఫరీ, కుశల, అమపత్రిక అనునవి చాంగేరీ నామములు.

చాంగేరీ గుణములు

శ్లో॥ చాంగేరీదీపవీరుచ్యా రూక్షోషా కఫవారనుత్ ।

పిత్తలాఘా గ్రహణ్యర్థః కుష్ఠాతీసారనాశినీ ॥

పులిచెంఱలి అమరసమును, రూక్షగుణమును, ఊషణీర్యమును గలిగి
యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. రుచిని బుట్టించును. పిత్తమును
వృద్ధిజేయును. కఫవారములను శమింపజేయును. గ్రహణి, అర్సస్సు, కుష్ఠము,
అతీసారము వీనిని బోగొట్టును.

వి శే ష ా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—అమపత్రిక - (క్షుద్దామిక, చతుశ్చద).

(ఖ) గుణబోధకములు:—చుక్రిక-దన్తశత, (అమిక).

(2) శబ్దార్థములు:—

అమపత్రిక - పులుపుగనుండు అమలను గలది. క్షుద్దామిక - పుల్లగ
నుండు వానిలో తక్కువైనదిగ వ్యవహరింప బడునది. చతుశ్చద - నాలుగుగ
భిన్నమైన యాకులను గలది. చుక్రిక - రోగములను బీడించునది (పోగొట్టు
నది). దన్తశత - దన్తములను (పులుపుచే) బీడించునది. అమిక - అమరప
మును గలది.

(3) విశేషగుణములు:—

కటురసమును, అధిక ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. ఆచుమును
బాకముజేయును. (రా-ని.) కషాయరసమును, మధురామృతములను గలిగి
యుండును. (ద్ర-గు-సం.) లఘుగుణమును గలిగి యుండును. (మ-ని.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. అగ్గస్థులందు చాంగేరీ ప్రయోగము.

“చాంగేర్యాః చిత్రాశ్చ చ ।

నుభృష్టం యనుకేదద్యాత్ కాకందధి సరాయుతం ॥ ”

అగ్గస్థానముందు పులిచెంచలియాకును, చిత్రమూలపు ఆకును ఘృతలైలములతో భిక్షనజేసి పెరుగుమిది నిల్లతో జేర్చి సేవించిన హితము.

(చ-చి-అ-9.)

2. గంహణీయంగు చాంగేరీ ప్రయోగము.

“కల్లేనమగధాదేశ్చ చాంగేరీ స్వగసేననా ।

చతుర్గుణేన దధ్నాచ ఘృతం సిద్ధం హితం భవేత్ ॥ ”

ఘృతము, 1 భాగము, పులిచెంచలి స్వరసము నాలుగుభాగముగములు, పెరుగు నాలుగు భాగములు, పిప్పల్యాది కల్కము ఘృతమునకు నాలుగు భాగము ఇటుల నన్నిటిని కలిపి ఘృతపాకముజేసి సేవించిన గగ్గూశి శమించును.

(ను-ఉ-అ-40.)

3. నృశ్చిక విషమునకు చాంగేరీ ప్రయోగము.

“చాంగేరికా విమి శ్రేణ లవణేన ప్రియత్నతో ।

ఘర్షయత్ ముచ్యతే దంశం భిక్షూరకవిషాన్నరః ॥ ”

తేలుకుట్టిన చోటున పులిచెంచలిరసమునందు సైంధవలవణమును జేర్చి ప్రయత్నపూర్వకముగ రుద్దినచో విషము శమించును.

(గ-వి.)

4. చాతుర్థిక జ్వరమునందు చాంగేరీ ప్రయోగము.

అమ్మోటజసహశ్రేణ దలేనా సుకృతాం సిబేత్ ।

పేయాంఘృతపుత్రాంజంతు శ్చాతుర్థికహరాంత్రహం ॥ ”

వెయ్యి పులిచెంచలియాకులను గ్రహించి పేయను సిద్ధముకేసి సంస్కరించి ఘృతమిశ్రితముగ సేవించిన చాతుర్థికజ్వరము శమించును.

(చ-ర.)

(5) యోగములు:—

1. చాంగేరీఘృతము - వా-ఆర్ష. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—అనాహము, మూత్రకృచ్ఛము, ప్రవాహిక, గుదభ్రంశము, అగ్గస్థు, గగ్గూణి ఇవి శమించును.

2. చాంగేరీఘృతము (ద్వితీయ) - చ-ద-క్షుద్రోగ. మాత్ర:-1కుం.

ఉపయోగములు:—గుదభ్రంశము శమించును.

(6) Actions and uses:—It contains acid potassium oxalate cooling, refrigerent, appetizing and astringent; given in mild cases of dysentery, prolapse of the rectum and vagina, and as a stomachic in fever and biliousness. The fresh juice is given as an antidote to poisoning by Datura. R. N. Khory II. p. 153.

The plant has an acid taste, due to the presence of acid oxalate of potassium. The leaves have long been considered cooling, refrigerant and antiscorbutic, astringent, appetising, useful in fevers and biliousness. They have been used for removing corns, warts and other excrescences on the skin. The juice of the leaves with pepper powder and ghee added and mixed well is applied locally to red spots or eruptions on the skin through biliousness. Bruised with or without water and formed into a poultice and applied over inflamed parts, the leaves relieve pain and other inflammatory symptoms. The fresh leaves made into a curry improve the appetite and digestion of dyspeptic patients. The fresh juice is believed to relieve the intoxication, produced by datura; it is also believed on application, to remove fibres over the cornea or opacities of the cornea. The expressed juice of the leaves made into a sherbet with a little sugar is often prescribed in dysentery, prolapse of the rectum and also to allay thirst. The leaves boiled in butter milk given 3-3 times a day prove useful in chronic dysentery and enteritis—(Indigenous Drugs Report, Madras) Chakradatta recommends a preparation called "Changeri ghrita" which is made thus:—Take of clarified butter 4 seers, the fresh juice of *Oxalis Corniculata* 4 seers, curdled milk called dadhi 16 seers and the leaves of *Oxalis Corniculata* reduced to a paste 1 seer. Boil them together in the usual way and prepare a ghrita. This preparation is useful in diarrhoea, dysentery, prolapsus of the rectum, tympanites, piles and difficult micturition. Bhavaprakash gives the following process for preparing a compound ghrita:—Take of the fresh juice of *Oxalis Corniculata*, decoction of jube fruits and ginger, alkaline water and curdled milk each 4 seers, clarified butter 4 seers and prepare a ghrita in the usual way. It is recommended for use in prolapse of the rectum. The plant is rubbed down with water, boiled and the juice of white onions added; this mixture is applied to the head in bilious headaches. Various preparations in which this plant forms a chief ingredient are much esteemed in the treatment of fevers, dysentery and scurvy. Sorrel should not be eaten by gouty persons. Nidkarni p. 618, 619.

చిచిండః - పొట్ల (త్రియ్యునిది) (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చిచేండా, మరాఠీ - టరకాకడీ, గుజరాతీ - పండ్కోలా, మలయాళ - పలియపడవలం, కర్ణాటకం - సింహప్పడవల, ద్రావిడ - పడవలంగా.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Ampelidaceae (Cucurbitaceae)

గుమ్మడి కుటుంబము

పొట్ల - Momordia Chrantia

(50-వ పుట చూడుము)

వర్ణాను పదములు

శ్లో॥ చిచిండః శ్వేతరాజీః స్యాత్సృజేర్లో గృహకూలకః॥

చిచిండము, శ్వేతరాజి, నుదీర్ఘము, గృహకూలకము అనునవి చిచిండ నామములు.

చి చి ం డ గు ణ ము లు

శ్లో॥ చిచిండో వాతపిత్తఘ్నో బల్యః పథ్యాయచిహ్నః ।

శోషిణోఽతి హితః కించిదుణ్ణోర్మూనః పటోలతః ॥

పొట్లకాయ బలమును గలిగించును. పథ్యముగా నుండును. రుచి బుట్టించును. రాజయత్క్మయందు మిగుల హితమైనది. వాతపిత్తములను శమింప జేయును. ఇది తిక్తవర్ణముకంటె కొంచెము తక్కువగా నుండు గుణము లను గలిగియుండును.

పటోలః - చేదుపొట్ల (ఖ)

హిందీ - కరవల, పల్వల, మరాఠీ - పడవళ, కడూపడవల (శ) గుజరాతీ - పడవల, కడవీపడవల, మలయాళం - కై ప్పకొ పటవలం, కర్ణాటకం - కహిపడవల, ద్రావిడం - పేయపాడల్.

శ్లో॥ పటోలః కూలక స్తిక్తః పాండుకః కర్కశచ్ఛదః ।

రాజీఫలః పాండ ఫలః రాజేయశ్చ మృతాఫలం ।

దీజగర్భః మృతీకశ్చ మృష్టహాకౌసభంజనః ॥ ౨ ॥

పటోలము, కూలకము, తిక్తము, పాండుకము, కర్కశచ్ఛదము, రాజీఫలము, పాండఫలము, రాజేయము, మృతాఫలము, దీజగర్భము, మృతీకము, మృష్టహా, కౌసభంజనము అనునవి పటోలనామములు.

పటోల (సమూల) గుణములు

శ్లో॥ పటోలం పాచనం పృష్యం పృష్యం లఘుస్త్విదీపకం ।

స్నిగ్ధోష్ణం హస్తికాపాసృజ్వరదోషత్రయ క్రిమిక ॥

చేదుపొట్ల (తిక్తరసమును), లఘుస్త్విగ్ధగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. అనుమును బాకము జేయును. పృష్యమును హితమొనరు. వెంటనే శుక్రమును గలిగిజేయును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందించును. శ్లేష్మములను శమింపజేయును. కాస, రక్తదోషము, జ్వరము, క్రిమి, అను వ్యాధులను బోగొట్టును.

పటోలమూల గుణములు

శ్లో॥ పటోలస్య భవేన్నూలం విరేచనకరం సుఖాత్ ॥

చేదుపొట్లవేరు నుభివిరేచనమును జేయును.

పటోలనూ - పత్ర - ఫల గుణములు

శ్లో॥ నాలంశ్లేష్మహరం పత్రం పిత్తహారి ఢలం పుషః ।

దోషత్రయి వారంపోకం ॥

చేదుపొట్లకాడ (తీగ) కఫమును శమింపజేయును. ఆకుపత్రమును శమింపజేయును. కౌసుత్రదోషములను శమింపజేయును.

పటోలపత్ర శాకగుణములు

శ్లో॥ పటోలపత్రం పిత్తఫణ్ణ దీపకం పాచనం లఘు ।

స్నిగ్ధం పృష్యం తథోష్ణ చ జ్వరకాస క్రిమిష్రమిక్ ॥

చేదుపొట్లకుశాకము లఘుస్త్విగ్ధగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందించును. అనుమును పచింపజేయును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. పిత్తమును శమింపజేయును. జ్వరమును, కాసమును, క్రిమిలను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(చిచిండ) - శ్వేతరాజి, మదీర్ఘము, (దీర్ఘఫలము, అహిఫలము) (పటోల) - పాండుఫలము, రాజీఫలము, బీజగర్భము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(పటోల) - తిక్తము, కర్కశశ్చదము, కుష్ఠకాస భంజనము. (కచ్చుర, జ్వరనాశన.)

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(చిచిండ) - గృహకూరము.

(2) శబ్దార్థములు:—

శ్వేతరాజి - తెల్లని చారలుగల కాయలను గలది మదీర్ఘము - దీర్ఘఫలము - అహిఫలము - పామువలె మిగుల దీర్ఘముగానుండు కాయలనుగలది. పాండుఫలము - తెల్లగనుండు ఫలములను గలది. రాజీఫలము - చారలతో గూడిన ఫలములను గలది. బీజగర్భము - విశేషముగ గింజలతో నిండిన కాయలను గలది. తిక్తము - తిక్తరసమును గలది. కర్కశశ్చదము - కర్కశగుణము (గరకుగానుండు) గల పత్రములను గలది. కుష్ఠహ - కుష్ఠరోగమును బోగొట్టునది. కాసభంజనము - కాసరోగమును బోగొట్టునది. కచ్చుర - స్పృశించినచో దురదను బుట్టించునది. జ్వరనాశన - జ్వరమును బోగొట్టునది. గృహకూరకము - ఇంటిదొడ్డలో నుత్పత్తి యగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది మధుర - తిక్తభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి లతాజాతిలో నుత్పత్తి గలిగి ఫలకాకవర్ణములో గణింపబడుచున్నది. అందు మొదటిది మిగుల దీర్ఘముగా నుండు గాయలతో నొప్పి యుండును. ఈ కాయలు అకుపచ్ఛని వర్ణముగలిగి సన్నముగ పొడవుగ నుండు తెల్లని చారలతో నొప్పి యుండును ఇందు తెల్లని వర్ణముగల కాయలు గూడ నచ్చటచ్చటగావబడును. ఈ జాతిని ప్రతి యింటి దొడ్డలోను పాదులుగా బెట్టబడి పందిళ్ళపైనను కంచెలపైనను బెంచబడు చుండును. వీనినే విశేషముగా కాకములందుపయోగించు చుందురు. రెండవజాతి పైదానివలె సంతగా బెంచబడుట గానరాదు. ఇది మిగుల తెల్లని వర్ణముగలిగి పొటివిగానుండు గాయలతో నొప్పి యుండును. ఇది కాకములందు సామాన్యముగా నుపయోగింపబడుటలేదు గాని జ్వరాది రోగములందు దౌషధరూపముగా విశేషముగా

నుపయోగింప బడుచున్నది. ఈ రెండింటియొక్క తీగయందును, పత్రము అందును, శేతవిగానుండు గాయలయందును సన్నని నూరు అంటియుండును. పత్రము మిగుల గరుకుగా నుండును. పుష్పములు తెల్లగా నుండును. మొత్తము మీద నీ రెండు జాతులును విశేషముగా జ్వరాది వ్యాధులలో పథ్యములుగా నుపయోగింప బడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) చిచిండ - మధురరసమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును, ఆమమును పాకముజేయును. 'జ్వరమును బోగొట్టును. (రా-ని.) లఘుస్నిగ్గుణములును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కాసమును, క్రిము అను బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఖ) పత్ర - పిత్తమును శమింపజేయును. (ని-ర.)

(గ) మూల - మలశోధనము జేయును. (ని-ర.)

(ఘ) లత - కఫమును శమింపజేయును. (ని-ర.)

(చ) పటోల(సమూల) - తీక్షణగుణమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. కండువును, దాహమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) కటుకానురసమును గలిగి యుండును. మలభేదనము జేయును, తృష్ణను బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఛ) ఫల - కటురసమును, తిక్తానురసమును, లఘుగుణమును, మధుర విపాకమును గలిగి యుండును. మలమున కనులోమగతిని గలిగించును. శ్వాసను, జ్వరమును, క్రిములను బోగొట్టును. (ని-ర.)

(జ) మూల - కఫమును శమింపజేయును. (ని-ర.)

(ఝ) తైల (నీజ) - వాతకఫములను శమింపజేయును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు పటోల ప్రయోగము.

“హిర్యబేరమూలాని పటోలపత్రం వీలేసమస్తాః గణాశః ।

పుథగ్వా గక్తంస పిత్తం శమయంతి యోగాః ॥”

మరువేరును, చేదుపొట్లాను చూర్ణముగా జేసిగాని కషాయముగా జేసిగాని తేనెతో జేర్చి సేవించిన రక్తపిత్తము శమించును.

(చ-చి-అ-4).

2. వాదాత్మ్యమునందు పటోల ప్రయోగము.

“పటోలస్యా ధవాభిషక్ ॥”

చేదుపాట కషాయమును నేవించిన మదాత్యయము శమించును.

(చ-చి-అ-12.)

3. శోభయాదు పటోల ప్రయోగము.

“సువర్చికా గృంజనకం పటోలం ।

శాకార్థినాం శాకమతి ప్రశస్తం ॥ ”

చేదుపాట్లాకును శాకముగా జేసి నేవించిన శోభరోగము శమించును.

(చ-చి-అ-17.)

4. విషమునందు పటోల ప్రయోగము.

“శాకంచకులకం హితం ॥ ”

విషదోషమునందు చేదుపాట్లాకును శాకముగా జేసి నేవించిన హితము.

(చ-చి-అ-25.)

5. ఊరు స్తంభమునందు పటోల ప్రయోగము.

“శాకై రలవజైరద్యాత్ జలతైలోపసాధితైః కులకాదిభిః ॥ ”

చేదుపాట్లాకును లవణవరితముగా జలతైలములతో శాకముగా జేసి నేవించిన యూరు స్తంభ వాతరోగము శమించును.

(చ-చి-అ-27.)

6. పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునందు పటోల ప్రయోగము.

“నింబకులకయూషస్తు పిత్తకఫాత్మకే హితః ॥ ”

చేప, చేదుపాట్ల వీనిని సమూలముగా గ్రహించి వీనితో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించిన పిత్తకఫజ్వరము శమించును.

(చ-ద.)

7. పిత్తజ్వరమునందు పటోల ప్రయోగము.

“పటోలయవ నిఃక్వాథో మధునామధున్కృతః ।

తీవ్రపిత్త జ్వరామర్దీపనాత్మృద్ధాహనాశనః ॥ ”

చేదుపాట్లను సమూలముగా గ్రహించి యవలతో జేర్చి కషాయము గాచి యందు తేనెజేర్చి యిచ్చిన తీవ్రమగు పిత్తజ అమజ్వరమునందు గలుగు తృష్ణయు, దాహమును శమించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిజొందించును. (చ-ద)

8. వాతవ్యాధియందు పటోల ప్రయోగము.

పటోలఫలకై ర్యూషో వృష్యో వాతహరోలఘుః ॥ ”

చేదుపాట్లకాయలతో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించిన వాత రోగము శమించును. (లఘుగుణమును గలిగి వృష్యముగ నుగడును.)

9. మనూరికయందు పటోల ప్రయోగము.

“పటోలమూలం క్వధితం ।

ఆదావేవమనూర్యంతు పిత్తజాయాం ప్రయోగయేత్ ॥ ”

చేదుపొట్లవేరు కషాయమును పిత్తజ మనూరికా పూర్వరూపమునందు నేవించిన వ్యాధి ప్రబలముగాక శీఘ్రముగా శమించును. (భా-ప్ర.)

10. శిరోరోగమునందు పటోల ప్రయోగము.

“పటోల మూలసంధూతం ఫాలస్తల విలేపనం ।

సద్యః కరోతి యస్తస్య యాతిసర్వ శిరోవ్యథా ॥ ”

చేదుపొట్లవేరును మెత్తగా నూరి ఫాలభాగమున లేపనము జేసిన తంటనే శిరస్సుల శమించును. (గ-ని.)

11. తిమిరమునందు పటోల ప్రయోగము.

పటోలముద్దామలకం యవానపి ।

నిషేవమాణస్య నరస్యయత్నతః ।

ధయం సుఖూరా త్తి మిరాన్న విద్యతే ॥ ”

చేదుపొట్ల, పెసలు, ఉసిరకపండ్లు, యవలు వీరితో సిద్ధముజేసిన యాషమును నేవించిన అతి ఘోరమగు తిమిరముగూడ శమించును.

(సు.ఉ-అ-17.)

(6) యోగములు:—

1. పటోలమూలాదిఘృతము - చ-శ్వయధు. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—విసర్పము, దాహము, జ్వరము, సన్నిపాతజ్వరము, శృష్ణ, విషము, శ్వయధు ఇవి శమించును.

2. పటోలాదిచూర్ణము - వా-గ్రహణి. మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—హృరోగము, పాండు, గ్రహణి, గుల్మము, శూల, ఆరుచి, జ్వరము, కామిల, ముఖరోగము ఇవి శమించును.

3. పటోలమూలాదికషాయము - వా-శుష్ఠ. మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—కుష్ఠము, కిలాసము, గ్రహణి, అర్శస్సు, మూత్ర కృచ్ఛ్రము, హలీమకము, వస్త్రీశూల, విషమజ్వరము ఇవి శమించును.

4. పటోలాదికషాయము - సు-జ్వర. మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—జ్వరము, ఛర్ది, కండు ఇవి శమించును. బలమును గలిగించును.

5. పటోలాదిఘృతము - భైషజ్య-నేత్రోగోగ. మార్గ:-1 కులం.

ఉపయోగములు:—చక్షుష్యము, కుక్రోగము, ఘ్రాణోగము, కర్రోగము, నేత్రోగము, ముఖోగము, కామిల, పాండు, కుష్మము, విసర్పము, గండమాల, వర్షాము ఇవి శమించును.

(7) Actions and uses:—(పటోలా). The fresh juice of the leaves is said to be useful when applied to the bald patches of alopecia. Patola is cholagogue, laxative and febrifuge and is useful in bilious fevers. It is generally administered in the form of a decoction of the whole plant in combination with other bitters. It is also said to have alterative properties: it purifies the blood and is a very efficacious remedy in boils and certain skin eruptions.

Vegetable drugs of India p. 203.

స్వానుభవము

సవీనపరిశోధకులు శాకములను Acid ash అనగా అమ్ముగల ట్రాకములు Alkali ash ట్రాకట్రాకములు అని శాకములను కాల్చిన బూడిదయొక్క పరిశోధననుబట్టి రెండు విధములుగ విభజించి యున్నారు. అందు అమ్ము, ట్రాకగుణము లచే ఆ యా శాకముల గుణములు మారునని తోచుచున్నది. ఈ గుణములయొక్క అంశాంశకల్పనచే ఆయుర్వేద శాస్త్రజ్ఞులు, ఉష్ణవీర్య శీతవీర్య గుణములను ఆ యా శాకముల యందు గుర్తించిన ట్లూపింపదగును. మధురాది రసములను బట్టియు, విపాకమునుబట్టియు వీర్యము మారుచుండుటచే నిందుచుగూర్చి పరిశోధన జరుపవలసి యున్నది. మొత్తముమీ పటోలము వాత పిత్త హరమనియు బల్యమనియు చెప్పబడి యున్నది.

పొట్లక్కాయ వశ్యమున కపయోగించు కూరలలో శ్రేష్టమైనదని వాడుక, ఇట్లే బీరకాయకూడ. ఆంధ్రదేశమున సామువలె పొడుగుగా నుండు కాయలను వాడుదురు. బంగాళా

దేశమున 'పటోల' అను పొట్లకాయలు వ్రేలెడు పొడుగే యుండును. దీనిని వేరునుండి యుత్పత్తిచేయుదురు.

చేదుపొట్ల జ్వరహారములగు కషాయములలో నెక్కువగ యుపయోగించుచున్నాము. అ. ల.]

80

చిత్రకః - చిత్రమూలం

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చిత్తా, చిత్రక్, చీతా, మరాఠీ - చిత్రక, గుజరాతీ-చిత్రో, మలయాళం - కాడువేరీ, కన్నడం - చిత్రమూలం, ద్రావిడం-చిత్రమూలం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Plumbaginaceae

చిత్రమూల కుటుంబము

చిత్రమూలం - Plumbago Zylanica

(లిషింగ్టన్ 1653 చూడుము).

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ చిత్రకో2నల నామాచపాశీవ్యాలుః తథోషణః ।

చిత్రకము, అనలము, పాశీ, వ్యాలము, ఊషణము అనునవి చిత్రక నామములు.

చిత్రక గుణములు

శ్లో॥ చిత్రకః కటుకః పాకేవహ్ని కృత్వాచనోఽశుః ।

యాక్షోష్ణో గ్రహణీ కుష్ఠకోధార్ఘ్యః కృమికాశనః ।

వాతశ్లేష్మహరోగ్గృహీ వాతార్కశ్లేష్మ పిత్తహృత్ ।

చిత్రమూలము కటురసమును, లఘురూక్షగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కఠినిపాకమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆసుమును పాకము చేయును. మలమును నిరోధించును. గ్రహణి, క్షుప్తము, శోష, అర్శస్సు, క్రిములు, కాసము, వాతశ్లేష్మకోగము (ద్వంద్వం). వాత్సాస్సు (విశేషముగ), శ్లేష్మపిత్తకోగము (ద్వంద్వం), అను నీ వ్యాధులనుబోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—అనలము: ఊషణము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—అనలము.

(2) శబ్దార్థములు:—

అనలము - అగ్నితో సమానముగ నుండునది. అనగా అగ్నివలె గాఢ్యభ్యంతరములందు దహింపజేయునది. ఊషణము - కటువుగ నుండునది. అనలము - తాపమును గలిగించునది.

(3) భేదములు:—

“యథాస్వం చిత్రకం పుష్పైః జ్ఞేయః పీతసితాశ్చితైః ।

యథోత్తరం సగుణవాన్ విధినాచరసాయనం ॥ ”

చిత్రమూలము, తెల్లపువ్వులుగలది, ఎర్రపువ్వులుగలది, నీలవర్ణపు పువ్వులు గలది యని మూడు విధములుగ నుండును. ఇవి ఒకదానికంటె నొకటి వరుసగ గుణాధికములు. ఇందు సామాన్యముగ తెల్ల చిత్రమూలము చాడుకలో నున్నది. మిగిలినవి కృచ్ఛ్రసాధ్యములు. వీనిని విధిగా వేవించిన గసాయనమగును. (వాగ్భట-ఉ-అ-39-శ్లో-62) మరియు నివి రసవాదమున మృదయోగకరములని చెప్పుదురు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) రక్తచిత్రకగుణములు.

i. “కాలోవ్యాః కాలమూలోఽతి ।

దీప్యో మారాలో అగ్నిరాహకః పాపకశ్చ ।

చిత్రాంగోవ్యా రక్తచిత్రో మహంగః ।

స్వాదుర్దాహ్వా శ్చిత్రకోఽన్యో గుణాఢ్యః ॥ ”

కాలము, వ్యాలము, కాలమాలము, అశిదీప్యము, మార్జారము, అగ్ని, నాహకము, పావకము, చిత్రాంగము, అరక్తచిత్రము, మహాంగము, రుద్రావ్యా అనునవి రక్తచిత్రమూల నామములు. ఇది మిగుల గుణదాయకము.

(తంత్రాంతరము)

ii. “నూలకాయ కరోరుచ్ఛః కుష్టఘ్నో రక్తచిత్రకః ।

రసోఽనియామకః తౌషేషేభిశ్చ రసాయనః ॥”

ఎఱ్ఱపువ్వులగల చిత్రమూలము రుదిరి బుట్టించును. శరీరమును నూలముగ చేయును. కుష్టురోగమును బోగొట్టును. పావనసమునకు నియమన సంస్కారమును సిద్ధింపజేయును. లోహములను వేధసంస్కారము (ఇతర లోహములను బంగారముగ జేయుట)ను జేయుట కుపయోగపడును.

రసాయనము.

(రా.సి.)

(ఖ) చిత్రక శేష్వతః—

“చిత్రక మూలం దీపనీయ గుదశోఫ హరణాం ॥”

చిత్రమూలము దీపనీయ ద్రవ్యములలోను, గుదశోఫను హరించు ద్రవ్యములలోను శేష్వమైనది.

(చరకసంహిత.)

(5) పరియోగములు:—

1. ఆర్శోరోగమునందు చిత్రక పరియోగము

“త్వచగ చిత్రక మూలశ్చ సిద్ధౌ తుంభం పశితేపయేత్ ।

తక్రింవా దధివా తిత్రా నాతనురోహరం పిబేత్ ॥”

చిత్రమూలమును కల్కముగాజేసి దానిని ఒక కుండకు లోన బూసి అందు సిద్ధముజేసిన పెరుగును గాని మజ్జిగనుగాని యిచ్చిన అర్భున్నులు పోవును.

(చ.చి.అ.9.)

2. అతీపారమునందు చిత్రక పరియోగము.

“శక్తిం వీత్వాసచిత్రకం... ముచ్ఛతే జ్వరం మయాత్ ॥”

చిత్రమూల కల్కమును తక్రిముతోచేర్చి నేనించిన అతీపారము బోవును.

(చ. చి. అ. 10.)

3. ఉదరమునందు చిత్రక పరియోగము.

“చతుర్దశేజలే నూతేఽన్విగుణే చిత్రకాత్పలే ।

కల్కే సిద్ధం ఘృతపిష్ఠం సమ్మరం జఠరీ పిబేత్ ॥”

చిత్రమూల కల్కము 1 పలము, గోమూత్రము 2 పలములు, జలము 4 పలములు, నెయ్యి 1 పౌసము - వీని నేకముగచేసి, ఘృతపాకము చేసి దీనిని యషత్కారముతో చేర్చి పానముచేసిన ఉదరరోగము శమించును.

(చ. చి. అ. 18)

4. శ్వయధువునను చిత్రక పయోగము.

“క్షీరం ఘృతే చిత్రక కల్కశ్చైవ దధ్యాగతం సాధు విమధ్యతే చ ।
తజ్జలఘృతం చిత్రకమూలగర్భం తక్కిణ సిద్ధం శ్వయధుస్సు మగ్ర్యం॥
అర్జోతి సారాణి గుల్మమేహం క్షైతన్నిచం త్యగ్నిబలపదం చ ।
తక్కిణవాద్యాత్స ఘృతేనతేన భోజ్యం సిద్ధామఘ వా యవాగూ॥”

ఒక బాణతు లోని చిత్రమూల కల్కమును బూసి అందు పాలను బోసి, తోడుకెట్టి నెరుగుగా మారిన పిమ్మట దానిని బాగుగా చిలకవలెను. అ దూడివచ్చిన వెన్నను నేయిగాకాచి, దీనిని పైచి చిలక గావచ్చినట్టి తక్రముతోచేర్చి, అందు చిత్రమూల కల్కమునుకూడ చేర్చి, ఘృతపాకవిధిగ పాకముజేయవలెను. ఇది భోజ్యమును పోగొట్టును. మరియు అర్శము, అతీసారము, వాతజగుల్మము, ప, మేహము ఈ రోగములను పోగొట్టును. ఈ ఘృతముతోచేర్చి ఆహారము పగలి యవాగునుగాని తీసికొనవలెను. అ దు తక్రమును అనుపాదముగా నేపించవలెను.

(చ. చి. అ. 17)

5. కుష్టమునందు చిత్రక పయోగము.

“ఏషం పేయః చిత్రకః శక్తు పిష్టః॥”

కుష్టమునందు చిత్రమూలమును మైత్తగన్తూర యా, కల్కమును నేపించిన హితము.

(ను. చి. అ. 9)

6. స్విత్రమనందు చిత్రక పయోగము.

“మూత్రం గవ్యం చిత్రకన్వోషయంతం చర్మిః

కుంభే త్కద్రయుక్తం స్థితం హి ।

పక్షాదూర్ధ్వం శ్విశ్రిభిః పేయమే తత్

కుర్యాచ్చా స్థిన్ కుష్ట దిష్టం విధానం॥”

గోమూత్రము, చిత్రమూలము, త్రికటుకములు, నెయ్యి, తేనె, వీని నన్నింటిని యేకముచేసి ఒక పాత్రయందుబోసి పక్షము దినములుంచి పిమ్మట

స్విత్రక్ష్పమునందుపయోగించిన హితకరము. ఇందుకుష్ప్వమునకు చెప్పిన పద్ధతి నియమము ననుసరించవలెను. (సు. చి. అ. 9)

7. సికతామేహమునందు చిత్రక ప్రియోగము.

“సికతామేహీనం చిత్రక కషాయం పాయయేత్ ||”

సికతామేహమునందు చిత్రముల కషాయమును పానము చేయించిన హితము. (సు. చి. అ. 8)

8. పాండురోగమునందు చిత్రక ప్రియోగం.

“మూలంబలా చిత్రకయోః పిబేద్వా పాండ్వాయయాక్తోఽ

క్షు సమం హితాశీ, సుఖాంబు నావా.....” ||

బలామూలమును చిత్రములమును ఒక్కొక్క కర్షము చొప్పున కల్కముచేసి సుఖోదకముతో నేవించిన పాండురోగము శమించును.

(సు. ఉ. అ. 26)

9. రసాయనమునకు చిత్రక ప్రియోగము.

“ఛాయా శుష్కా తతోమూలం మాసం చూర్ణకృతం లిహన్ |

సర్పిషా మధుసర్పిర్ఘ్నాః పిబన్ వా పయసాయతీః ||

అంభసా వా హితాన్వాశీ శతం జీవతిసిరుజః |

మేధావీ బలవాన్ కాంతోవపుష్కాన్ దీప్త పావకః ||

తైలేన లీఢోమాసేన వాశాన్ హంతి సుదుస్తరాన్ |

మూలేణ స్విత్రక్ష్పస్థాని పీతస్తక్రేణ పాయుజాన్ ||”

చిత్రములమును నీడనెండించి మెత్తగ చూరించి నేయితోగాని, నేయి తేనె వీనితోగాని, పాలతోగాని లేక జలముతోగాని నియమానుసారముగ హితముగు నన్నమును భుజించుచు ఒక మాసము నేవించిన వ్యాధులు లేక నూరు వత్సరములు జీవించును. మరియు మేధాశక్తి వృద్ధిపొందును. బలము, కాంతి, మంచి శరీరము, అగ్నిదీప్తియును కలుగును. తైలముతో నేవించిన దుస్తరములగు వాత వ్యాధులు శమించును. గోగూఢ్రముతో నేవించిన శ్విత్రక్ష్పమును, తక్రముతో నేవించిన అర్శోవ్యాధియును గోవును.

(వాగ్భట. ఉ. అ. 39)

10. గోహణీయందు చిత్రక ప్రియోగము.

“చిత్రకక్వాధ కల్కాభ్యాం గోహణీఘ్నం శృతంహవిః |

గుల్మకోఢోదర ప్లేహశూలాఝోఘ్న ప్రిదీపనం ||”

చిత్రమాలముయొక్క కల్పకపాయములతో స్ఫులమును పాకముజేసి
సేవించిన గృహణి, గుల్మము, శోభ, ఉదరము, పీహావృద్ధి, శూల, అర్చన
బోవును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందును (చిత్రకావ్య)

11. శ్రీరదమనమున శతక పరియోగము.

“హితశ్చాస్తేననే నిత్యం చిత్రకో రేవదారువా||”

శ్రీ పదమనదు చిత్రమాల కల్పమునుగాని రేవదారు కల్పమును
గాని లేపనముచేసిన హితము. (చిత్రకావ్య)

12. శుభాశోక దానములను చిత్రక పరియోగము.

“చిత్రకో పాయమాక...దానం||”

చిత్రమాలమును గన్నే శుభము నూరి లేపనము చేసిన శుభాశోక
పదులును. (చిత్రకావ్య)

13. మేధోగోగమునందు చిత్రక పరియోగము.

“మధునా చిత్రమాలం తద్దేవహిత భోజనోభుంక్తే||”

చిత్రమాలమును తేనెతో సేవించుచు హితాహారమును తీసుకొను
మంకిన మేధోవృద్ధి జరుగును. (చిత్రకావ్య)

(6) యోగములు: —

1. చిత్రకాది స్ఫులము - చ - శ్వయము. మాత్ర:-1 తుల

ఉపయోగములు:—అర్చన, గుల్మము, శ్వయము ఇవి శమించును.

జాతరాన్ని వృద్ధిబొందును.

2. చిత్రకాదిశుభము - చ-గృహణి. మాత్ర:-5 చుడలు.

ఉపయోగములు:—గృహణి, గము శమించును.

3. చిత్రకాదిలేహ్యము - చ-కాస. మాత్ర:-1 తులం

ఉపయోగములు:—కాసము, హృదయోగము, శ్వాస, గుల్మము ఇవి
శమించును.

4. చిత్రమాలాదిలేహము - నా-అగ్గోగోగ. మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—అర్చన, కుష్మము, పీహాభివృద్ధి, గుల్మము,
ఉదరము ఇవి శమించును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందును.

5. చిత్రకహితక - ధృవ్య-నానాగోగ. మాత్ర:-1 హితక.

ఉపయోగములు:—సీనము, క్షయము, కాసము, కృమి, గుల్మము,
ఉదావర్తము, అర్చన, శ్వాస ఇవి శమించును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందును.

6. చిత్రకాద్యరిష్టము - గ-ని-గృహణి. మాత్ర:-1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—గృహణి, సాదావు, ఉదరము, పీహాభివృద్ధి, గుల్మము, శోఫ, అర్శస్సు, ఇవి శమియించును. జాతరాగ్ని వృద్ధిబోధించును. రుచిబుట్టును. సోమతక్కువ గలుగును.

(7) Actions and uses:—Plumbago-root reduced to a paste is applied to abscesses with the object of opening them.

U C. Dutta.

“Plumbago root in very small doses acts as a powerful stimulant to the mucous membrane of the digestive tract, and after absorption as a stimulant of the excretory glandular organs. In large doses it acts as a powerful irritant and narcotic poison”

Devoprasad Sanyal.

“In the Pharmacopoea of India, Dr Oswald is said to have employed Pzeylanica in the treatment of intermittants with good effect. It acts as a powerful sudorific”

Dymock.

PLUMBAGO ROSEA

Action:—Alterative, gastric stimulant; in large doses it is acro-narcotic poison. Locally it is visicant. It has a specific action on the uterus. The scraped root of P. Rosea is introduced into the mouth of the womb for the purpose of procuring abortion

Uses:—The bruised root mixed with oil or in the form of liniment is used as a rubefacient application in rheumatism, enlarged glands, buboes etc; it cures certain cases of leucoderma.—(Dr. H. Gray). It is employed to procure criminal abortion; it will expel the foetus from the womb whether dead or alive. It is a good remedy to check post partum haemorrhage.—(Dr. Bhattacharjee). moderate doses, is 5 to 20 minims. Externally the root and the root-bark enter into the composition of caustic pastes and rubefacient applications. The bruised root tempered with a little bland oil is used as an application in rheumatic and paralytic affections. The root and root bark are used as a substitute for cantharides for raising blisters. The fresh root-bark is rubbed into a paste with water and a little rice-flour. It is then spread on a piece of rag applied to the surface and kept for about half an hour and then a rice poultice is applied over the part. In about 12 to 18 hours a large uniform blister will be found to have formed. The chief objection to the use of plumbago blister is the great pain it causes hence it should only be used when other blistering agents are not at hand and a blister is an immediate necessity. In rheumatism the blistering paste should be removed after 15 to 20 minutes.

PLUMBAGO ZEYLANCIA.

Action:—Similar to that of P. Rosea. The root is said to increase the digestive power and promote the appetite.

Uses:—The root of this drug also is powerfully poisonous and its internal use is said to be attended with great danger. It enters into the composition of several Indian preparations. The root reduced

to a paste is applied to abscesses with the object of opening them. With milk, vinegar, or salt and water the paste may be applied in leprosy and other obstinate skin diseases, unhealthy ulcers, scabies etc. The milky juice is also useful application. The root is said to be useful in dyspepsia, piles, anasarca, diarrhoea, skin diseases &c. A tincture of the root-bark is employed as an antiperiodic. A favourite medicine for flatulence is a powder called Shaddharana Yoga recommended by Susruta; it is composed of equal parts of Plumbago root, Indrayava seeds, root of *Stephania Hernandifolia*, of *Picrorrhiza Kurroa*, atis, and chebulic myrobalan. The dose is about a drachm. In the Concan the following formula is used.—Chitraka root, embellic myrobalans, small black myrobalans (*Bal-harataki*), long pepper, long pepper root, rhubarb and rock salt. Powder and give 6 mashas (about a drachm) with hot water every night at bed time in flatulence with rheumatic pains.—(Dymock). For dyspepsia, Chakradatta recommends a powder made of equal parts of Plumbago root, rock salt, chemulic myrobalan and long-pepper; the dose is about 40 grains. The root is used generally as a stimulant adjunct to other preparations in the form of a combination called trimada consisting of Plumbago root, baberang seeds (*Vidanga*) and the tubers of *Cyperus Rotundus* (*Musta*). Hakim use it in rheumatism and enlargement of the spleen. The root is said to have a beneficial effect on piles; in these cases it is given in various combinations; e. g., an earthen jar or pot of which the inside is lined with a paste of the root is used for preparing curds (*dahi* or *Kanica*) which is given to persons suffering from haemorrhoids and prurigo. The root is said to have been employed in the treatment of intermittent fevers by Dr. Oswald. It acts as a powerful sudorific—(Dymock). For chronic and muscular rheumatism and all painful affections of the joints, pills or powder called Chithra Kashi are recommended. They are prepared thus:—Take in equal parts of each of the root of *P. Zeylanica*, the root of *Piper longum*, crude sodium carbonate or *Saja Kshara*, the five salts, viz.,—common salt, *Saindhava*, Vit salt, black salt and *Kacha lavanum*; dry ginger, long pepper black pepper, asafoetida, omum and *Piper chaba*. Powder them oil and use as powder; or grind with lime juice and make pills of 5 grains each. Dose:—of the powder 15 grains or 3 pills three times a day. For epilepsy, hysteria, mania and other mental disorders a compound powder composed of Chitraka root, Brahmi and *Acorus Calamus* is said to be useful in doses of 10 to 30 grains three times a day.—(Indigenous Drugs Report, Madras) For paraplegia, pills popularly known as *Yogarai Guggula* are recommended. They are composed of.—roots of *P. Zeylanicum* and *Piper Longum*, seeds of *Ptychotis Aowan*, *Nigella Sativum*, *Embelia ribes*, *Chidium diffusum* and *Cuminum*, *Pinus deodara*, *Piper Chaba*, Cardamoms, *Saindhava* salt, *Aplotaxis auriculata*, *Vanda Roxburghii*, *Tribulus terrestris*, Coriander seeds, the three myrobalans, tubers of *Cyperus Rotundus*, the three acrids, *Cinnamomum Zeylanicum*, roots of *Andropogon Muricatus*, Carbonate of potash, *Abies Webbiana* and leaves of *Cinnamomum Tamala*, all in equal parts; pound and mix them together. Take also purified Balsa-

modendron Mukul equal to the combined measure of all the above ingredients. First pound it with ghee and add powders previously made and pound them again with ghee and convert into pills of 6 grains each. Dose is 1 to 4 pills. As alterative and tonic useful in nervous and rheumatic affections and in reducing obesity, a compound pill of Bellium, Plumbaga zeylanicum, Trikatu and Triphala, and known as Dasanga Guggula is recommended. Dose is 1 to 4 pills of 6 grains each, three times a day.

Nadkarini p. 694-698.

స్వానుభవము

[దీనిని ప్రత్యేకముగా ఉపయోగించుట అరుదు అనేకమాత్రాలలోను, ఇతరౌషధములలోను జేరుచున్నది. ఉదా. చిత్రకాదికటి నంజు వ్యాధిలో దీనియాకును గూడ గలిజేరువలనే ఉపయోగించిన మరిచి పనిజేయునని చెప్పబడి యున్నది. లేపనముగా నుపయోగించిన దీని వేరు చర్మమును పొక్కునట్లు జేయును. చర్మమున కుదేకము గలిగించును. ఎర్రపూవులు పూయు చిత్రమూలము ఇతరములైన వాని కంటే శ్రేష్ఠము.

చిన్న మోతాదులలో పాచనముగాను దీపనముగాను ఉపయోగించును. పెచ్చు మోతాదులలో మిక్కిలి యుద్రేకమును గలిగించును.

ఆలోపతీయ ఔషధములలో ఇది విషమని మాత్రము జెప్పబడినది. ఆయుర్వేదములో దీని యుపయోగ మనేక రోగములలో జెప్పబడినది. కొంతమంది అజీర్ణరోగులకు ఇతర ఔషధ ద్రవ్యములన్నియు పనిజేయులేక పోయినప్పుడు ఇది బాగుగ పనిజేయుచున్నది. సుప్రసిద్ధ పాచనౌషధమగు పంచ కోలములలో నిది యొక ద్రవ్యము. సన్నిపాతభైరవము

మొదలయిన బౌద్ధములలో దీనిని జేర్చుదురు. ఇది జ్వరమును గలిగించు విషమును, క్రిములను పోగొట్టినని చెప్పెదరు. మూలవ్యాధిలో ఇది పరిమాషధమని మజ్జిగ మున్నగు వానితో గలిపి యిత్తురు. దీనిని పాలలోవేసి కాచి దానిలో నుండి తీసినవెన్నను చిరకాలగతమగు వ్రణములకు నాడుల వ్రణములకు ఉపయోగింతురు. ఇది పైకిని లోపలకును ఏలాగు నిచ్చినను గర్భస్రావమును గలుగజేయును. తెలియక ఉపయోగించిన ఇది అశాయమును గలిగించును గాన దీనిని జాగ్రత్తగా జూచి ఉపయోగించవలెను.

సూతికాజ్వరమునందు సూతికాభరణమునకు అనుపానముగను వాతవ్యాధులయందు యోగరాజగుగ్గులుకు అనుపానముగను, పంచకోలచూర్ణమును నేను ధారాళముగ నుపయోగించుచిగుణమును కనిపెట్టియున్నాను. కాని యిది యెల్లు పని చేయునో ఆరహస్యము తెలిసికొనవలసియున్నది. ఆ. ల.]

చుక్రికా - చుక్క కూర

భాషాంతర నామములు

హి.ది - చుక్కాకీ, మరాఠి - చుకా, గుజరాతి - చుకో, మలయాలం - కోన్ పులి, కర్ణాటకం - హుళేసే, ద్రావిడం - పులియమరం.

సై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Polygonaceae, (Crusiaceae)

రేవలచిన్ని కుటుంబము

చుక్కకూర - Rumex Vesicarius

(Eng. Bladder dock or country sorrel.)

సర్వాయ పదీములు

శ్లో॥ చుక్రికాస్యాత్మ పత్తాన్లూకోచని శతవేదనీ ॥

చుక్రిక, పత్తాన్లు, రోచని, శతవేదని అనుకవి చుక్రికానామములు.

చుక్రికా గుణములు

శ్లో॥ చుక్రికాత్వమ్ తరాస్వాద్వి వాతక్షు కఫపిత్తకృత్ ।

రుచ్యాలఘుతరాపాకే వృంశాక వాతికోచనీ ॥

చుక్కకూర విశేషముగ అమలసమున, కొద్దిగ సుధురానురసమును గలిగి యుండును. తేలికగ జీరణును గుచి పుటించును. కఫపిత్తములను వృద్ధిబొందించును. వాతమును శమింపజేయును కాడతో గలిపి యాకును కాకిముగా జేసిన మిగుల రుచికరముగ నుండును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—పత్తామ.

(ఖ) గుణబోధకములు:—చుక్కెక, రోచని, శతవేధని.

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(అమవాస్తుకము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

పత్తామ - పుల్లగానుండు పత్రములను గలది. చుక్కెక - వ్యాధులను బీడించునది (బోగొట్టునది). రోచని - రుచిని బుట్టించునది. శతవేధని - అనేక విధములుగ దోషములను (లేక) వ్యాధులను వేధించి బోగొట్టునది. అమవాస్తుకము - గృహారామములందు బెరుగు పుల్లనిశాకము.

(3) విశేషగుణములు:—

లఘుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కొద్దిగ పథ్యముగ నుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. గుల్మమును బోగొట్టును. (రా-ని.) గురుగుణమును గలిగి యుండును. కష్టముగ జీరమగును. మలభేదమును గలిగించును. (చ-ద.) శూల, అగ్నిమారద్యము, హృత్పిండ, మలబంధము, అమ వాతము, తృష్ణ, ఛర్ది, ముఖవైరస్యము వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. కర శూలయందు చుక్కెకా ప్రయోగము.

“కరే రోషేన చుక్కెకా పూరియేత్ కర శూలినః ||”

కరములందు చుక్కూరరసమును కొద్దిగ వెచ్చజేసి పూరిణముజేసిన శూల శమించును. (చ-ద.)

2. రక్తారోగ్యోగమునందు చుక్కెకా ప్రయోగము.

“క్షీరణ్యాః చుక్కెకాయాశ్చ |

దధ్నసరేణ సిద్ధాన్ దవ్యాద్రక్తే ప్రవృత్తేతి ||”

రక్తార్శస్సులందు రక్తము అధికముగా స్రవించుచుండిన మనుబాలను చుక్కూరను పెరుగుమిది నీళ్ళతో కాకముగా జేసి నేవించిన రక్తస్రావము శమించును. (చ-చి-అ-9.)

3. రాజమక్షయందు చుక్కెకా ప్రయోగము.

“చాంగేర్యా శ్చుక్కెకాయాశ్చ దుగ్ధికాయాశ్చ కారయేత్ |

ఖండాన్ దధిసరోషేతాన్ ససర్పిష్కాన్ సదాడిమాన్ ||”

యత్క్మరోగమనందు అతీసారము గలిగెనేని పులిచెంచలము, చుక్క-
కూర, మనుబాల వీనిని ముక్కలు ముక్కలుగా నరకి పెరుగుమిది నీళ్ళ
తోను దాడిమి స్వరసముతోను కాకముగా పాకముజేసి ఘృతముతో సంస్క-
రించి సేవించిన అతీసారము శమించును. (చ-చి-అ-8.)

స్వానుభవము

[ఆకుకూరలలో పుల్లనిదియగుటచే ప్రత్యేకమైన రుచి
గలది. తోటకూర చప్పగ నుండును. ప్రతిదివము తినవలె
నంటే విసుగు పుట్టవచ్చును. చుక్కకూర కొంచెముష్ణ వీర్య
మైనను అగ్నివర్ధకమై, అరోచకమును తొలగించునదగుటచే
నెక్కువగా శ్లాఘింపదగియున్నది. పిత్తప్రకోపముచే గలుగు
రక్తార్శస్సునందు, చుక్కకూరను, మజ్జిగతోను, ఇతరములగు
నాకు కూరలకలయికతోను వండి తినినయెడల మిక్కిలి యుప
యోగకరమని శ్లాఘింపబడియున్నది. వైద్యులును, గృహస్థు
లును చుక్కకూర నెక్కువగా నుపయోగించుట మంచిది.
బీదవారలకు గూడ సులభముగ లభ్యమగునది. ఆధునిక
వైద్యులు ఇందు యేదో వైటమిన్ ఉన్నదని చెప్పవచ్చును.
ఆ. ల.]

జటామాంసి - జటామాంసి

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జటామాంసీ, మరాఠీ - జటామాంసీ, గుజరాతీ - బాలఛడ, మలయాళం - జతామాంజీ, కర్ణాటకం - జటామాంన్, చావీడం - జటామాంజీర్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము.

Natural Order — Valerianeae

జటామాంసి - Nardostachys Jatamonsi (Eng. Spikeward)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జటామాంసీ భూతజటజటిలాచ తపస్విని ॥

జటామాంసి, భూతజట, జటిల, తపస్విని అనునవి జటామాంసి నామములు.

జటామాంసీ గుణములు

శ్లో॥ మాంసీతిక్తా కషాయాచ మేధ్యాకాంతి బలప్రదా ।

స్వాస్థ్య హిమాత్రివోషాస్య దాహ వీసర్పకుష్ఠనుత్ ॥

జటామాంసి తిక్తరసమును, కషాయగుధురానురసములను, శీతవీర్జ్యమును గలిగి యుండును. మేధాశక్తిని, కాంతిని, బలమును గలిగించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును, దాహమును, విసర్పమును, కుష్ఠమును బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

పరిచయబోధకములు:—జటామాంసి, భూతజట, జటిల, తపస్విని,

(కృష్ణజట, పిశిత, లోమశ, వహ్నిని.)

(2) శబ్దార్థములు:—

జటామాంసి - జడలుగల మాంసపేళివలె నుండునది. భూతజట-భూతముల జడలవంటి జడలను గలది. జటిల - తపస్విని - మునీశ్వరుని జడలవంటి

జడలుగలది. కృష్ణజట - నల్లని జడలను గలది. పిశిత - మాంసపేళవలె నుండునది. లోమశ - రోమములను గలది. వహ్నిని - అగ్నిశిఖిలవంటి రోమములను గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది సుగంధద్రవ్యములలో గణింపబడి 'సాధారణజటామాంసి, సుగంధజటామాంసి, ఆకాశజటామాంసి (లేక) నూత్నజటామాంసి' యని మూడు విధములుగా నుండునట్లు వర్ణింపబడినది.

ఇందు రెండవది "గంధమాంసి (పరిమిళముగల మాంసపేళవలె నుండునది), కేళి (దీర్ఘములగు రోమములనుగలది), క్లేతకేళి (తెల్లని రోమములనుగలది)." అను మొదలగు నామములచేతను, మూడవది "నిరాలంబ" (మూలమునకు ఆధారము లేకుండ బెరుగునది), నూత్నపత్రి (చిన్నవియగు పత్రములనుగలది). గౌరి (గౌరవరమును గలది) పర్వతవాసిని (పర్వతములందుత్పత్తియై బెరుగుచుండునది)" అను మొదలగు నామములచేతను వ్యవహరింపబడు చున్నవి. ఇందువలన మొదటి రెండింటికంటె మూడవది చిన్నదిగ నుండునట్లును, అందు మొదటిది నల్లగను, రెండవది తెల్లగను, మూడవది గౌరవరముగను నుండునట్లును దెలియగలదు. అయితే మనకు బహుళులందు నల్లని జటామాంసియే విశేషముగ దొరకుచుండును. మిగిలినవి దొరకకుండుటకు గాగము దెలియకున్నది. ఇవి మొత్తముమీద నన్నియు సుగంధమును గలిగియుండునని గూడ దెలియగలదు. కాని దీనిని గురించిన విశేషము లంతగా గానరాకుండుటచే నింకను విమర్శించిన గాని యీ భేదముల స్వరూపాదులను స్పష్టపరుచువీలుగాకున్నది. మరియు "స్పృష్టసుగంధమాంసీతు" అని నిఘంటురత్నాకరమున జెప్పబడి యుండుటవలన పైని వివరించిన వానిలో రెండవది నల్లగ నుండుననియు, ఇదియే విశేషముగ గంధమును గలిగి యుండుననియు, ఇది సుగంధద్రవ్యములలో గణింపబడు చుంకటచే నిదియే గాఢహృమనియు, నందు చేతనే మిగిలిన వానికంటె ఈ నల్లని జటామాంసి విశేషముగ నొకవేళ బహుళులందు ప్రచారము గలియున్న దేమోయని గూడ దెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) సాధారణ - కటుతిక్తానురసములను గలిగి యుండును. తృగ్గోషమును, భూతవికారములను, జ్వరమును, విషమును బోగొట్టును. (ని.ర.)

(ఖ) నుగంధమాంసి - తీక్తరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. పోమిళముతో గూడి యుండును. కేశములకు హితమెవది. వరమును గలిగించును. తిరిదోషములను శమింపజేయును. గలరోగము, భూతవికారములు, గ్రహదోషములు, రక్తపిత్తము, జ్వరము, విషము వీనిని బోగొట్టును. పైని జెప్పిన యితర సాధాన మాంసీగుణములను గూడ గలిగి యుండును. (ని-ర.) కేవల కఫజరోగములను బోగొట్టును. (రా-ని.) లేపనము జేయుటవలన జ్వరమును, శరీరరొత్త్యమును బోగొట్టును. (రా-వ.)

(గ) ఆకాశమాంసి - శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. వరమును గలిగించును. శోఫ, వ్రిణము, నాడీవ్రిణము, లూతావిషము, జాలగర్భము వీనిని బోగొట్టును. (రా-ని.) విస్ఫోటము, మనూరిక, విసగ్ధము వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. వ్రణమునందు జటామాంసి ప్రయోగము.

“వచాం వయస్థాం గోలోమీం జటిలాం చాపి శిరసా
ధారయేత్ ||”

వ్రణమునకు శస్త్రాకర్షణ జేసిన పిమ్మట రోగియొక్క తలపైని వస, ఉసిరికపప్పు, తెల్లవస, జటామాంసి యీ ద్రవ్యములను రక్షోగ్రహ నివారణార్థమే ధరింపజేయవలెను. (సు. సూ.)

(6) యోగములు:—

1. జటిలాది మహా పైశాచిక ఘృతము - చ - ఉన్నాద. మాత్ర:-

1 తులము.

ఉపయోగములు:—చాతుర్ధికజ్వరము, ఉన్నాదము, గ్రహదోషము, అపస్మారము ఇవి శమించును. బుద్ధి, స్మృతియు గలుగును.

2. మాంస్యాది ఘృతము - వై - చిం - ఆంధవృద్ధి. మాత్ర:-1 తులము

ఉపయోగములు:—కటీశూల, పృష్ఠశూల, మేడశూల, మక్షిశూల, వృషణశూల, ఆంధ్రవృద్ధి ఇవి శమించును.

3. జటామాంస్యాది గణము - రా. ని. నుగంధవర్గ, కఫరోగ.

ఉపయోగములు:—లేపనముజేసిన శరీరదొర్లొడ్డ్యము బోవును. కఫజ వికారములు శమించును.

(7) Medicinal uses:—The drug is regarded as a tonic, nervous stimulant, and antispasmodic. It is little used in India at the present time, but has been advocated as efficient representative of valerian in hysteria epilepsy and similar nervous and convulsive affections. The dose is 30 to 40 grains in powder. A fluid extract prepared with an ammoniacal menstruum would probably be the most suitable preparation. The oil is administered in epilepsy in doses of 2 to 5 minims. Jatamansi is chiefly used in India as an agent in perfumery and as an ingredient in medicinal oils. It is popularly believed to increase the growth and blackness of the hair. (Kanayalal Dey)

Action:—Aromatic, tonic, nerve stimulant, carminative, antispasmodic, deobstruent, diuretic, and emmenagogue; sedative to the spinal cord. It promotes appetite and digestion.

Uses:—Jatamansi is generally used as an aromatic adjunct in the preparation of medicinal oils and in perfumery. Jatamansi is a good substitute for the official Valerianae. It is employed in the treatment of hysterical affections, especially palpitation of the heart, nervous headache, chorea, flatulence, etc. It is said to be useful also in menopause disturbances, hystero-epilepsy and similar nervous and convulsive ailments. The dose is 30 to 40 grains in powder. It may be usefully combined with a few grains of camphor and cinnamon. Susruta recommends the following decoction in epilepsy.—Take of the pulse of Phaseolus Roxburghii, Barley, Juube fruit, seeds of Crotolaria juncea, Bdellium, Jatamansi root, the ten drugs collectively called dasamula and chebulic myrabalan, equal parts and prepare a decoction in the usual way. This decoction is to be administered with the addition of clarified butter and goat's urine. The volatile oil from the rhizome can be used in these diseases. It is used in very many diseases of the digestive and respiratory organs, and in jaundice. It is said to be useful also in leprosy. It is also employed mixed with sesamum oil for rubbing on the head as a nerve sedative. It is said to promote the growth and blackness of hair.

Nadkarni p. 586, 587.

స్వానుభవము

[సౌఖ్యంధ్యకరము; అపతంత్రకవాతము అపస్మారము మున్నగు వ్యాధులలో క్షోభను, ఉద్రేకమును హరించునని చెప్పబడియున్నది.

ఈద్రవ్యమును ప్రత్యేకముగా నేనుపయోగించలేదు. పై వ్యాధులలో ఇతర ద్రవ్యములతో కలిపి ఉపయోగించితిని.

ఇది వృష్యమైయుండి బుద్ధిని, మేళను వృద్ధి బొందించునని
 తోచుచున్నది. అల్లోపతీయ ద్రవ్యములతో ఇది వేలెరయన్
 అనుద్రవ్యమునలె పనిజేయునని జెప్పబడియున్నది దీనిలో
 కుభ్రమైనది దొరకుట కష్టము. ఆ. ల.]

83

జవా-మందారము (దాసాని) (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జౌడహుత్, గుడహర్. (ల్), గడల్, జివాఫూల, మరాఠీ-
 జాసవంద, జాస్వంద, గుజరాతీ - జాసుమ, (ద) జానుస, మలగూలం -
 చంబర త్తి, కర్ణాటకం - ద్రావిడం - చంబర త్తి.

నై సర్గిప స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Malvaceae

తెండ కుటుంబము

తెల్లమందారము - Hibiscus Rosa Sinensis (Eng. Shoe flower).

(354 వ పుట చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జీంద్రపుష్పం జవాచాధ ॥

జీంద్రపుష్పము, జపయనునవి శ్వేతమందార నామములు.

శ్వేతజవాపుష్ప గుణములు

శ్లో॥ జవా సంగ్రాహిణీ కేశ్యా ॥

తెల్ల మందారపుష్పము మలాదులను నిరోధించును. కేశములకు
 హిత మైనది.

రక్తజపా-ఎర్రమందారము (దాసాని) (ఖ)

శ్లో॥ త్రిసంధ్యా చామితా మతా ॥

త్రిసంధ్య, అరుణ యనునవి రక్తమందారనామములు.

రక్తజపా పుష్పగుణములు

శ్లో॥ త్రిసంధ్యా కఫవాతహృత్ ॥

ఎర్రమందారపుష్పము కఫవాతములను శమింపజేయును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) పరిసీధనామములు:—

షరిచయబోధకములు:—రక్త - త్రిసంధ్య, అరుణ, (అర్కపీఠ, రాగపుష్పి, హరివల్లభ.)

(2) శబ్దార్థములు:—

త్రిసంధ్య - మూడు సంధ్యాకాలములందు వికసించునది (లేక) మూడు సంధ్యలయందు మూర్ఛని పూజించుటకు యోగ్యమైనది. అరుణ - రాగపుష్పి-ఎర్రగానుండు పుష్పములను గలది. అర్కపీఠ - సూర్యభగవానునకు బ్రీయమైనది. హరివల్లభ - విష్ణుమూర్తి కిష్టమగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది శ్వేత - రక్త - పీతాదిసర్వ భేదముచే ననేక విధములుగా నుండు నట్లు గాననిగును. కాని శ్వేత - రక్త భేదములు రెండే నిఘంటుకారులచే నిరూపింప బడినవి. మరియు నింకలి యెగ్గిమందార ముద్దగానుండు పుష్పములను గలది. లేకగానుండు పుష్పములు గలది. యిట్లు రెండు విధములుగా గూడ గానబడును. ఈ వృక్షము నెత్తుగా గుబ్బురుగా ఔరుగును. ఆకులు గుండ్రముగను చివర మొచదేలియు నుండును. ఇవి చుట్టు కోతలుగలిగి పెళునుగ నుండును. పువ్వు ముద్దవలె నుండునది యనేక లేకలను, వాద్యనాళమాను, దీనికి చివర సూక్ష్మకేసరములను గలిగి యుండును. లేకమందారలో రెండు మూడు లేకలుండి వెనుకకు వంగియుండును. అందిలి మధ్యనాళమతి దీర్ఘముగా నుండి పైనానివలె కేసరములను గలిగి యుండును. ఈ పువ్వులను గోసి నప్పుడు వృతమునుండి జిగురుగ స్రావ మేర్పడును. వీని వృంతనాళము మిగుల దీర్ఘముగను, గరుకుగను నుండును. దీనిని నేత్రవర్మాది రోగములందు లేఖనశస్త్రముగా నుపయోగించుదురు. ఈ వృక్షము రెల్ల ప్రదేశములందున్నది.

యగుచుండును. మరియు నిది “పంచైతే దేవతరవః మందారః పారిజాతకః” అని యమరసింహునిచే గణింపబడిన దేవవృక్షములలో నొకటిగా దెలియ గలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) పుష్ప - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వాంతులను క్రిములను గలిగించును. ఇంద్రులు పుష్పమును బోగొట్టును. (రా.ని.) మలమూత్రములకు వరమును గలిగింపును. (రా.వ.) పుష్పములను ఘృతముతో భర్జనజేసి నేవించిన స్త్రీల కార్తవ్య పరివృత్తి గలుగును. (చ.ద.) తిక్తతనమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. (ని.ర.)

(ఖ) వృక్ష - మధురరసమును, స్నిగ్ధగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. పుష్పిని జేయును. మలాదులను నిరోధించును. కేశములను వృద్ధిబొందించును. ఛర్ది, క్రిములు వీనిని గలిగించును. గర్భమును వృద్ధిబొందించును. దాహము, ప్రమేహము, అర్శస్సు, పిదరము, ఇంద్రులు పుష్పము, ధాతువికారములు వీనిని బోగొట్టును. (ని.ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. ఆదృష్టార్తవము నందుజపా ప్రయోగము.

“సకాంజికం జపాపుష్పం...పాశ్య వనితా త్వా రపం లభేత్” ఋతుప్రసృతి లేనట్టి స్త్రీకి మందారపువ్వుల కల్కమును కాంజికముతో నిచ్చిన ప్రవృత్తి గలుగును. (చ.ద.)

2. కేశకృష్టికరణమునకు జపా ప్రయోగము.

“భృంగపుష్పం జపాపుష్పం మేషీదుగ్ధప్రశీషితం।

తేనెవాలోడితం లోహపాత్రస్థం ధూమ్యధః కృతం॥

సప్తాహాదుద్భృతం శశ్చాత్ భృంగరాజరసేనతు।

అలోద్యాభ్యజ్య చ శిరోవేష్టయిత్వా వసేన్నికాం॥

పాత్రస్తు షోఢనం కార్యం ఏనం స్యాన్మూర్ధరంజనం॥”

గుంటకలగరపువ్వులను, మందారపువ్వులను గొర్రెపాలతో మెత్తగా నూరి యొక లోహపాత్రయందుంచి అందు తిరిగి గొర్రెపాలను బోడి బాగుగా కలిపి పైని మూతవేసి సుధిబంధనము జేసి యీ భాండమును భూమిలో పాతిబెట్టవలెను. ఎడు రోజులైనపిమ్మట దాని గ్రహించి తిరిగి గుంటకలగరాకు రసము జేర్చి బాగుగా కలిపి శిరస్సున కభ్యంగముజేసి

రాత్రిల్ల పైని వస్త్రముతో గప్పుకొని యుండవలెను. తెల్లవారినసిమ్మట బాగుగా గడుగుచుండవలెను. ఈ విధముగా ప్రతి నిత్యమును జేయుచుండిన కేశములకు చక్కని కృష్ణవర్ణము గలుగును. (చ-ద.)

3. ఇంద్రులు ప్తమునందు జపా ప్రయోగము.

“కృష్ణగవీమాత్రాయుతైః పిష్టే రాతేసితైః జపాకుసుమైః ।

శతమఖిలు పం నశ్యతి భవంతి కేశాశ్చ తత్ర ఘనాః ॥ ”

కృష్ణగోమాత్రముతో మందారపుష్పములను మెత్తగా నూరి యింద్రులు ప్తము (బట్టతల) నకు లేపనము జేసిన వ్యాధి శమించి అందు దట్టముగ కేశములు బుట్టును. (రా-మా.)

4. ప్రదోషమునందు జపా ప్రయోగము.

“కలికాః క్షిరసంపిషా జపావిటపజాః పిబేత్ ॥

దశద్వాదశవా నారీ ప్రదరాత్తా పయోశిశీ ॥ ”

మందారమొగలను పదిగాని, పదిరెండుగాని గ్రహించి పాలతో మెత్తగా నూరి ప్రతిరోజునను నేనింపుచు, పాలతో శీర్చి యాహారమును భుజించుచుండిన ప్రదరరోగము క్షీణముగా శమించును. (గ-ని.)

(6) యోగములు:—

1. బృహస్మందార తైలము - ఔషజ్య-వృద్ధి. మాత్ర:- $\frac{1}{2}$ తులము.

ఉపయోగములు:—పానము జేసిన యెడల అంతఃపృష్ఠి శమించును.

N. B:—ఈ ప్రయోగ భేదమునుబట్టి యీ తైలము పైగ్రవ్యము నకు భిన్నమగు మరియొక మందారనామక ద్రవ్యముతో సిద్ధము జేయబడు నట్లు దోచగలదు.

(7) Actions and uses:—The petals are demulcent and emolient. As a refrigerent drink its infusion is given in fevers, as a demulcent in cough and cystitis; combined with milk, sugar and cumin, it is given in gonorrhoea. In menorrhagia, combined with lotus root, the bark of Erisdendron Anfractuosum, it is of benefit.

R. N. Khory II. p. 98.

జంబీరః - నిమ్మ (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - కాగజీనీంబూ, మరాఠీ - లఘు ఈడనింబు, గుజరాతీ - కాగదీనింబు మలయాళం - చెయనారజ, కర్ణాటకం - నించెహగ్గు, ద్రావిడం - ఎలిముచ్చ.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Rutaceae
నారింజ కుటుంబము

నిమ్మ - Citrus acida or Lemonum acidum (Eng. Lemon)
(268 వ పుట చూడుము).

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ స్యా జంబీరో దంతశరో జంభజంభీరజంభలాః ॥
జంబీరము, దంతశతము, జంభ, జంభీర, జంభల యనునవి జంబీర
నామములు.

జంబీర గుణములు

శ్లో॥ జంబీరముష్ణం గుర్వమ్లం వాతశ్లేష్మ విబంధనుక్ ।
శూల కాస కఫోత్తేజ ఛర్ది తృష్ణామదోషజిత్ ॥
ఆస్యవై రస్య హృత్పిడా వహ్నిమాంద్య కృమిన్ హరత్ ॥

నిమ్మపండు అమరసమును, గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతశ్లేష్మములను శమింపజేయును. విబంధము, శూల, కాస, కఫోత్తేజము, ఛర్ది, తృష్ణ, ఆమదోషము, ఆస్య వైరస్యము, హృత్పిడ, అగ్ని మాంద్యము, క్రిములు అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

క్షుద్ర జంబీర గుణములు.

శ్లో॥ స్వల్పజంబీరికా తద్వ తృష్ణాచ్ఛర్దినివారిణీ ॥
చిన్నజాతి నిమ్మపండు పైని జెప్పిన గుణములనే గలిగి యుండును.
విశేషముగా తృష్ణను, ఛర్దిని బోగొట్టును.

నింబూకం - పుల్లనినిమ్మ (ఖ)

శ్లో॥ నింబూః స్త్రీ నింబుకం క్షీణే నింబూక మపి క్షీ రితం ॥
నింబు, నింబుకము, నింబూకము అనునవి నింబూక సామములు.

నింబూక గుణములు

శ్లో॥ నింబూక మమ్లం వాతఘ్నం దీపనం పాచనం లఘు ॥
పుల్లవిమ్మపండు అమలసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును.
జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పాకముజేయును. వాతమును
శమింపజేయును.

మిష్టనింబూక గుణములు

శ్లో మిష్టనింబూకం స్వాదు గురు మాయాశపి తనున్ ।
గలరోగ విషధ్వంసి కఫోత్క్లేశి చ రక్తహృత్ ॥
శ్లోషారుచి తృష్ణాచ్ఛర్ది హాంబల్యం చ బృంహణం ॥
తియ్యనిమ్మపండు మధురరసమును, గురుగుణమును గలిగి యుండును.
బలమును గలిగించును. బృంహణము, కఫమును ఉత్క్లేశింపజేయును. వాత
పిత్తములను శమింపజేయును. గలరోగము, విషము, రక్తదోషము, శోష,
అరుచి, తృష్ణ, ఛర్ది అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(I) వ్రసిద్ధసామములు:—

గుణబోధకములు:—(జంబీర) - దంతశతము, (వక్త్రశోధి, రోచన
కము, జాడ్యారి,) (నింబూక)-(అమ్లజంబీరము, దంతఘాతము, శోధనము,
జంతుమారి, రోచనము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

దంతశతము - దంతఘాతము - దంతములను బీడించునది. వక్త్రశోధి -
ముఖమును శోధించునది. రోచనకము - రోచనము - రుచిని బుట్టించునది.

జాడ్యారి - జడత్వమును బోగొట్టునది. అమృజంబీరము - విశేషముగ నమృరసముగలది. శోధనము - దోషములను శోధించునది. జంతుమారి - క్రిములను బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది సాధారణజంబీరము, అమృజంబీరము, మధురజంబీరము అని మూడు విధములుగా నుండి యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి అమృరస ఫలవరములో శ్రేష్ఠమైనదిగా గణింపబడుచున్నది. ఇందలి సాధారణ జంబీరము పెద్ద-చిన్న భేదముచే రెండు విధములుగా నుండును. అయితే జంబీరమునందలి జాతులన్నియు మొత్తముమీద పెద్ద-చిన్న భేదముచే రెండు విధములుగా నుండుననియు వాటి వాటి యవస్థా పరిణామములందు గలుగు రసభేదములను బట్టి పెవిధముగా భేదము లేర్పడి యుండవచ్చుననియు చెలియ గలదు. ఈ జంబీరజాతులు బజారులందు విరివిగా లభించును. వీనిని వ్యవహారమునందు ప్రాతినిత్య ముపయోగింపబడు అహారమునందు లేచ్య - పానాది రూపముగను, సంవత్సరము కొలదియు నిలువయుంచబడును ఊరుగానుల రూపముగను ఇటుల ననేక విధములుగ నుపయోగించుదురు. ఈ యూరు గాయను పథ్యముగా ననేక వ్యాధులం దుపయోగించుదురు. వైద్యమునందు గూడ నివి యనేక విధములుగా నుపయోగింప బడుచు వి. మరియు ఖివి జౌషధముల శోధనభావనల మపయోగింప బడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) జంబీరఫల (బాల) - అమృరసమును వధురానురసమును గలిగి యుండును. హితమైనది. ఆమమును పాకము జేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. రుచిని బుట్టించును. బలమును గలిగించును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును, వాతమును శమింపజేయును. (రా-ని.)

(ఖ) పక్వఫల - పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. శ్వాసను బోగొట్టును. (ధ-ని.) తీక్షణగుణమును, పరిమిళమును గలిగి యుండును జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పాకముజేయును. రుచిని బుట్టించును. ముఖమును శోధించును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. పార్శ్వశూలను, దొర్గంధ్యమును బోగొట్టును. (సు-నూ-ఆ-46.) మధురానురసమును గలిగి యుండును. పర

మును వీర్యమును, పుష్టిని, తృప్తిని గలిగించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. (రా-ని.) కష్టముగ జీర్ణమగును. (రా-వ.)

(గ) నింబూక (బాల) - అమలరసమును, కటుకానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. నేత్రములకు హితమైనది. కంతగోధసముజేయును, కఫమును శమింపజేయును. గుల్మమును అమహాతమును, కౌసను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఘ) పక్వనింబూక - మిగుల రుచిని బుట్టించును. (రా-ని.) తీక్ష్ణగుణమును గలిగియుండును. త్రిదోషజహాల, ఉదరము, గ్రహదోషము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము, క్రిములు, వాతరోగము, విషము, బద్ధగుదము, విషూచికయను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును. (ఆ-సం.)

(చ) మిష్టనింబూక ఫల - శీతవీర్యమును గలిగియుండును. తృప్తిని గలిగించును. వెంటనే శుక్రమును గలుగజేయును. పుష్టిని గలిగించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. శ్రమను, అర్బుస్సును బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. అమలపిత్తమునందు జంబీర ప్రయోగము.

“జంబీరస్త్వం పీతః సాయం హస్త్యమసి శ్తకం ||”

నిమ్మపండ్లరసమును ప్రతిరోజున సాయంకాలము పానముజేయుమందిన అమలపిత్తము శమించును. (చ-ద.)

2. ఘృతము జీర్ణించుటకు జంబీర ప్రయోగము(

“ఘృతస్య పరివాకాయ జంబీరస్య రిసోహితః ||”

నిమ్మపండ్లరసమును సేవించిన అధికముగా పానముజేయుబడిన ఘృతము వెంటనే జీర్ణమగును. (భా-ప్ర.)

3. మసూరికా పొద్దుర్బావమునందు జంబీర ప్రయోగము.

“జంబీర నీరపరిపీతగుడం నరాణాం ।

ఆరంభకాలసమయేషు మసూరికా రిం ।

సర్వః శమం నయతి గోపయసా ప్రభాతే ||”

నిమ్మపండ్లరసమునందు బెల్లమును గలిపి ప్రభాతకాలమున, అవు పాలతో జేర్చి మసూరికాయారంభించగనే పానముజేసిన అది వృద్ధిబొందక వెంటనే శమించును. (వై-మ.)

4. కరశూలయదు జంబీర ప్రయోగము.

“జంబీర శృతతైలమసి ప్రశస్తం ।

కశశశూలని రహస్యపరాజ్ఞుభేచ ॥”

నిమ్మపండ్లరసమునందు తైలమును జేర్చి పక్వముజేసి ఉదయసాయం త్రములందు కర్ణపూరణజేసిన కరశూల శమించును. (వై.మ.)

(6) యోగములు:—

1. జంబీరాదిపానకము - అనుభూతము. మాత్ర:-1 వలము.

ఉపయోగములు:—అరుచి, అగ్నిమాంద్యము, ఛర్ది, జ్వరము, సూల, తృష్ణ యివి శమించును.

Action:—The fruit is refrigerant ; its juice is antisordutic. The juice taken internally enters the blood as alkaline citrates, potassium salts and phosphoric acid. The citrates are partly oxidised into carbonic acid and water. The potassium salts and phosphoric acid act upon the red corpuscles. They precipitate uric acid and thus promote the formation of calculi. If long continued the juice or citric acid impairs digestions and impoverishes the blood. It is supposed to dissolve organic matters in the system ; hence used in the treatment of atheroma.

Uses:—The juice of the fruit in doses of four to six drachms with 8 tims the quantity of water is employed as a very useful refrigerant drink in small-pox, measles, scarlation and other forms of fever where there is a very hot dry skin and much thirst. It is also useful in rheumatism. The uice of half a lemon in a little water, taken in cases of heartburn relieves it. Lime uice is most useful in dysentery with sloughing of the mucous membranes. Diluted lime juice is found useful in cholera and in cases of typhoid fever as a mild germicide. The fruit caten daily with salt is said to be a remedy of great value in enlargement of the spleen. In poisoning with croton-oil seeds, castor-oil seeds, the physic nut etc, a drink of lime uice 4 or 5 ounces at a time diluted with an equal quantity of congii or plain water gives immediate relief to the purging, vomiting and other urgent symptoms. Lemon uice, ginger juice, rock-salt, black salt and sonchal salt in equal parts mixed together and warmed, is used as a snuff (Nasya) for promoting discharge of phlegm in fevers complicated with pain in the head, throat and chest. Applied to the surface at nights before going to bed it is believed also to afford protection from the attacks of mosquitoes. For pains such as neuralgia, backache etc, the parts are rubbed, with a portion of cut lemon. Rubbed on the scalp it is said to remove dandruff. A local application made of lime juice 5, javak-hara (impure carbonate of potash) 4, copper sulphate 3 and borax 4 parts. is useful for warts and tumours.

స్వానుభవము

[నిమ్మకాయను పానీయముగాను, ఔషధముగాను నేను తరుచుగా నుపయోగించు చున్నాను. ఒకభాగము రసమునకు 8 భాగములు జలముచేర్చి తగుమాత్రము చక్కెర చేర్చి పానీయముగా నిచ్చుటచే మాత్రము వృద్ధియై జ్వరము తగ్గును. తాపము, దష్టి శమించుచు. జంబీర రసాయనము నందు నిమ్మపండ్ల రసముతోపాటు అల్లపురసము చక్కెరచేరి యున్నవి. విరేచినౌషధముల వేడితగ్గించుటకును వాటి రుచిని హెచ్చించుటకును జంబీర రసాయనమును చేర్చుట కలదు. నవీన పరిశోధకులు ఇందు నైట్రమిన్ 'C' అను జీవనీయ ద్రవ్యముగలదని చెప్పుచున్నారు. ఆ. ల.]

జంబూ: (మహా) - పెద్ద నేరేడుచెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - బామ(ము)న్, మరాఠీ - జాంబూళ్, గుజరాతీ - జాంబు, మలయాలం - గ్నావల్ కర్ణాటకం - నేరిలు ద్రావిడం - నావల్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Myrtaceae

నేరేడు కుటుంబము

పెద్ద నేరేడుచెట్టు - *Eugenia Jambolana*

ఈ కుటుంబమునందు గులాబీజామ, లవంగంచెట్లు, జామచెట్లు దానిమ్మచెట్లు, కందిచెట్లు, యాకాలిఫను మొదలగునవి చేరియున్నవి.

నేరేడుచెట్టు పెద్దది. అదిచాలవోట్లనే పెరుగుచున్నది.

అకులు:—అఖిముఖచేరిక, లఘుపత్రములు. తొడిమకలమ. కణుపు పువ్వుములు రేవు. విడివిచొకపాకారము. సమాంచలము నున్నగాను దట్టముగాను నుండును. కొన యంగు చిన్నవాలముగలదు అంచుచుట్టు ఈనెగలదు.

పుష్పమంజరి:—కణుపు నందులనుండి రెమ్మగెలలు. పుష్పములు సరాళము సంపూర్ణము.

పుష్పకోశము:—చిన్న చిన్న రక్షకపత్రములు. ఇవి ఒక్కొక్కప్పుడు అడుగున కలిసి యుండును. ఉచ్చము.

దళవలయము:—అనంయుక్తము ఆకర్షణపత్రములు నాలుగుచిన్నవి. గుండ్రము గాను ఆకుపచ్చగాను నుండును. పుష్పకోశము వంటియున్నవి.

క్రీంజిర్కములు:—అనంభ్యములు. మొగ్గలో కాఠిని మందునకు వంగియుండును పుష్పాడితిత్తులు రెండు గదులు.

అండకోశము:—అండాశయము నీచము. రెండు గదులు క్రిము ఒకటి క్రితగ్రము చిన్నది. కండకాయ 1 గింజ.

ఈ కుటుంబములో, పెద్దచెట్టును గుబురు చెట్టును గలవు. అఖిముఖచేరిక, సమాంచలము, లఘుపత్రములు వీనిలోను సరింజ అకులలోవలె గ్రంథికణములు గలవు. పుష్పములు సరాళములు. ఆకర్షణపత్రములు నాలుగో అయిదో యుండును. అవి త్వరగా రాలి పోవును. క్రింజిర్కములుచాలగలవు. వానికాడలకుకూడ రంగుండు చుండును. అండాశయము నీచము. ఫలము కండకాయ.

నేరేడుచెట్లు నదీతీరము లందెక్కువగాఁ జెరుగుచున్నవి, వీనిలో చాలరకములు గలవు. మంచివానిని తోటలందు పైలు చేయుచున్నారు. వీని పండ్లను పులియఁ బెట్టి ఒక విధమగు సారాయని దీయుచున్నారు. దీనికలపయు చాగుగనే యుండును. ఇంటిపనులకును, నాగళ్ళు మొదలగునవి చేయుటకును, నూతిపనులకును బనికివచ్చు చున్నది. ఇది నీళ్ళలో త్వరగ జీకరిపోదు. దీనియాకులను ఒకవిధమగు పట్టుపురుగు దినును. బొద్దులకు నీ చెట్లు పవిత్రములైనవి.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ఫలేంద్రా కథితా నందో రాజజంబూ మహాఫలా ।

తథా సురభిపత్రా చ మహాజంబూ రపి స్మృతా ॥

ఫలేంద్ర, నంద, రాజజంబు, మహాఫల, సురభిపత్ర, మహాజంబు అనునవి మహాజంబూ నామములు.

మహాజంబూ గుణములు

శ్లో॥ రాజజంబూఫలం స్వాదు విష్టభి గురు రోచనం ॥

పెద్దనేరేడుపండు మధురమును, గురుగుణమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. మలరోధమును గలిగించును.

జలజజంబూః - నీటినేరేడుచెట్టు (ఖి)

శ్లో॥ త్సుద్రజంబూః నూక్ష్మపత్రా నాదేయి జలజంబూకా ॥

త్సుద్రజంబు, నూక్ష్మపత్ర, నాదేయి, జలజంబుక అనునవి జలజ జంబూ నామములు.

జలజజంబూ గుణములు

శ్లో॥ జంబూః సంగ్రహిణీ రూక్షా కఫపిత్తాశ్రిదాహజిత్ ॥

నీటి నేరేడుపండు రూక్షగుణమును గలిగి యుండును. మలదులను నిరోధించును. కఫమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, దాహమును బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) వ్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(మహా) - ఫలేంద్ర, రాజజంబు, మహాఫల, సురభిపత్ర, (శుకప్రియ, కోకిలేష్ట, మహానీల, నీలఫల, మహాస్కంధ.) (జలజ) - త్సుద్రజంబు, నూక్ష్మపత్ర, (హ్రస్వఫల, భృంగవల్లభ, హ్రస్వ, పికభక్ష, కాష్ఠజంబు.)

(ఫి) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(జలజ) - నాదేయ, (భూమిజంబు.)

(2) శబ్దార్థములు:—

ఫలములలో శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండునది. రాజజంబు-రాజులచే నుపయోగింపబడినది (ఇష్టమగునది.) మహాఫల - పెద్దవిగనుండు ఫలములుగలది. సురభివత్ర - పరిమళించెడి యాకులను గలది. శుకప్రియ - చిలుకల కిష్టమగునది. కోకిలేష్ట - కోవెలల కిష్టమగునది. మహానీల - నీలఫల - మిగుల నల్లనివియగు పండ్లుగలది. మహాస్కంధ - మిగుల లావుగను ఎత్తుగను బెరుగునది. క్షుద్రజంబు - హ్రస్వ - పొట్టిగా బెరుగునది. సూక్ష్మపత్ర-చిన్నవియగు పత్రములను గలది. హ్రస్వఫల - చిన్నవియగు ఫలములనుగలది. భృంగవల్లభ - తుమేకవల కిష్టమగు పుష్పములనుగలది. పికభక్ష - కోవెలల కిష్టమగు పండ్లుగలది. కాష్ఠజంబు - మానునే యంటియుండు ఫలములను గలది. నాదేయ - భూమిజంబు - నదియొడ్డున నుత్పత్తియగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది స్థలజ - జలజభేదముచే రెండు విధములుగా నుండును. అందు స్థలజము “మహాజ బు (లేక) రాజజంబు” అని వ్యవహరింప బడుచుండును. ఇది పై పదప్రయోగముచే రాజుల కిష్టమైనది యని దెలియగలదు. ఈ వృక్షము మిగుల లావుగను ఎత్తుగను బెరుగును. దీని యాకులు విశాలముగ నుండి పరిమళముతో గూడి యుండును. పండ్లు చిన్న చిన్న గుత్తులనంటి గుండ్రముగను కొ. చెను కొలగను (కొంచెము హెచ్చు తక్కువగ నీమరేగు కాయవలె) నుండును. మరియు నివి మిక్కిలి నల్లగా నుండి మధురముగా నుండును. ఈ వృక్షములు తక్కిన వానివలె నంత విశేషముగా నెల్ల చోట్లను బెరుగవు.

జలజము క్షుద్రనుహభేదముచే తిరిగి రెండు విధములుగా నుండునట్లు దెలియగలదు. ఇవి పరుసగా జలజంబు (లేక) భూమిజంబు (నదులయొడ్డున నుత్పన్నమగునది) యనియు, కాకజంబు అనియును వ్యవహరింప బడుచున్నవి. ఇందు జలజంబు అనునది నదులయొడ్డున నుత్పన్నమై భూమివంటి పొట్టిగా బెరుగును. దీని యాకులును పండ్లును మిగుల చిన్నవిగ నుండును. ఈ పండ్లు ఇతరవృక్షముల పండ్లవలె గాక “కాష్ఠఫల” యని జెప్పటచే నాకుల మొదటి భాగమున రెప్పులనంటి యుండునట్లుగ దెలియగలదు. మరియు మాఘాది కావ్యములందు “జంబూల తే నుకవిలే వసుకోమలాసి పాంధప్రియాసి రసి

కేవల మనోహరాని యస్యా స్తటాశ్చయవశాచ్చ సముచ్చతాని తాం త్వం కృతజ్ఞజనలేవన దీం నతాసి" యనియు, "ఫలభరిపరిణాహ శ్యామజంబూని కుంజ స్థలనమశ్చిర భూతసోతసో నిర్విర్యా" అనియును వర్ణింపబడుటను బట్టి యిది యొక లతవలె నుండుననియు, నదులయందలి నీటికి మిగుల సమీపమున నుత్పత్తియై పండ్లభాముచే నీటిపై నంగి యుండుననియును దెలియగలదు.

కాకజంబు అనునది విశేషముగ నదులయొద్దన నుత్పత్తియగును. ఇంగ్లీషుగాక నదులకు మారమున నుండు శ్రదేశములందు గూడ విశేషముగ నుత్పత్తియగుచుండును. ఇదియు వాహజంబువలెనే యెత్తుగ బెరుగును. దీని యాకులు అంత పెద్దవిని చిన్నవిగాక మధ్యరకముగ గొద్దిగ వెడల్పును పొడవును గలిగి యుండును. ఇవి పరిమళమును గూడ గలిగియుండును. పండ్లు గుండ్రముగా గచ్చకాయల తయుండి గుత్తులు గుత్తులుగా నుత్పత్తియగును. ఇవి బాగుగా పండిండ్లుకొని నల్లగ నుండును. మధురముగను వగరు గను గూడ నుండును. విశేషముగా కాకులు వీని భక్షించుచుండును. దీని పువ్వులను తుమ్మెదలు విశేషముగా నాశ్రియించియుండును. ఇటుల నేరేడు మూడువిధములుగ నుండునని యితర నిఘంటువులవలన దెలియుచున్నను భావమిశ్రితు రాజ - జలజంబువులను రెండు భేదములనే బేర్కొని యుండెను. పెవానిలో మూడవభేదమును కాకజంబుగూడ "నానేయి" యని చెప్పబడుటచే నీది గూడ నదులయొద్దననే యుత్పన్నమగుటంబట్టి యిది జలజంబు - కాకజంబువుల నొకేభేదముగా గ్రహించబడి మొత్తము మీద రెండు భేదములుగా భావమిశ్రితముచే జెప్పబడినట్లు దెలియగలదు. అయితే నీకాకజంబు అనునది నదులయొద్దల నుత్పన్నమైనను జలజంబుకంటె మిగుల నెత్తుగ బెరిగి పెద్దవియగు ఫలములను గలిగియుండును. మరియు నీరెంటికిని గుణభేదము గూడ గానబడును. కేవలము నదులయొద్దననే గాక యితర పాంతములందు గూడ నుత్పత్తియగుచుండును. కావున కాకజంబు గూడ ప్రత్యేక భేదమనియు, మొత్తముమీద జంబువులు మూడువిధములుగా నుండుననియు దెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) రాజజంబు - విశేషముగ వాతమును వృద్ధి బొందించును. కఫ పిత్తములను శమింపజేయును. చ-సూ-అ-27.) అష్టానురసమును గలి

యుండును. (ధ-ని.) కషాయానుసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. స్వరమును గలిగించును. ఆమమును బాకముజేయును. శ్రిమ, శోష, అతిసారము, శ్వాస, కఫజకాస, దాహము, కంఠరోగము, క్రిమిరోగము వీనిని బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఖ) కాకజంబు - కషాయరసమును, అమ్లానుసమును, గురుగుణమును, మధురవిపాకమును గలిగియుండును. వీర్యమును, పుష్టిని, బలమును గలిగించును. దాహమును, శ్రమను, అతీసారమును బోగొట్టును. (రా-ని.) శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మూడులను నిరోధించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును, వ్రణమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(గ) జలజంబు (లేక) భూమిజంబు - కషాయరసమును గలిగియుండును. హృదయమునందును, కంఠమునందును రూక్షత్వమును గలిగించును. (ధ-ని.) మధురానుసమును గలిగియుండును. హృద్యము, కంఠదోషమును బోగొట్టును. వీర్యము, పుష్టిని గలిగించును. (రా-ని.)

(ఘ) జంబూవృక్షగుణములు:—కషాయరసమును, మధురానురసమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. ఆమమును బాకముజేయును. మలబంధమును గలిగించును. పిత్తమును శమింపజేయును. శ్రిమను, దాహమును, కంఠరోగమును, శోషమును, క్రిమిములను, శ్వాసను, అతీసారమును, కఫకాసము బోగొట్టును. (రా-ని.)

(చ) జంబూభీజగుణములు:—కషాయరసమును గలిగి యుండును. మూడులను నిరోధించును. విశేషముగ మధుమేహమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఛ) అగ్రగుణములు:—నేరేడుమొలకలు. రూక్షగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మూడులను నిరోధించును. అద్భానమును గలిగించును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. వ్రణమునందు జంబూప్రయోగము.

“లోధిజాంబవకట్టరై: ।

త్వచ మాశ్వేవ గృహ్లాంతి త్వక్పూర్ణై శ్చూర్ణితా వ్రణాః ॥

లోద్దుగపట్ట, నేరేడుపట్ట, కాయఫలచెక్క వీనిని మెత్తగాచూరించి వ్రణములపై నవచూర్ణమునుజేసిన శీఘ్రముగా రోపణముగును. (చ-చి-అ-13.)

2. వమనమునందు జంబూ ప్రియోగము.

“జంబ్యామృతాః పల్లవజం కషాయం ।

పిబేత్ సుశీతం మధుసంయుతం వా ॥ ”

నేరేడుచిగుళ్లు, మామిడిచిగుళ్లు వీనితో కషాయముగాచి, చల్లాన్చి యాదు లేనెచ్చి పానము జేసిన పిత్తజవమనము శమించును. (చ-చి-అ-23.)

3. కుకూణకమునందు జంబూ ప్రియోగము.

“జంబ్యామృతా త్ర్యణుదలైః పరిధావనార్థం ।

కార్యం కషాయ మవసేచనమేవ చాపి ॥ ”

బాలురకు వచ్చు కుకూణకమును వర్త్యులొగమునందు నేరేడుచిగుళ్లు, మామిడిచిగుళ్లు, ఉసిరికి చిగుళ్లు వీనితో కషాయమును గాచి ట్టాశన-సేకములు జేసిన శమించును. (సు-ఉ-అ-19.)

4. ర క పి తమునందు జంబూ ప్రయోగము.

“పబే చ్ఛీతకషాయంవా జంబ్యామృతసంభవం ॥ ”

నేరేడుపట్ట, మామిడిపట్ట, మద్దిపట్ట వీనియొక్క శీతకషాయమును నేకంచిన ర క పి తము శమించును. (సు-ఉ-అ-45.)

5. క్షిమికిరమునందు జంబూ ప్రియోగము.

“జంబూపత్రం ఫలం పక్వం తద్రనేనాభిఘ్నారిణాత్ ।

పతంతి క్షిమయః కర్ణా ద్యుర్విరతా ఇవాపి ॥ ”

పండిన నేరేడుగులను పండ్లను మెత్తగా నలియగొట్టి రసమును గ్రహించి దీనితో క్షిమికిరమునందు కర్ణపూరితము జేసిన క్రిములు పడిపోవును. (గ-ని.)

6. బ్రగరమునందు జంబూ ప్రియోగము.

“కాకి జంబూకమాలం వా ।

వాండుప్రదగశాంత్యర్థం పాయయే త్తాహలాంబునా ॥ ”

కాకి నేరేడుమూల కల్కమును విష్యపుక పునతో నేదించిన శ్లేష్మ-ప్రగరము శమించును. (గ-ని.)

7. బాలగ్రహణియందు జంబూ ప్రియోగము.

“తద్వదజాక్షీసమో జంబూత్వగ్నవ్యక్తశః ॥ ”

బాలురకు గలుగు గ్రహణీరోగమునందు నేరేడు వక్క-రసమును సమాంశముగి మేకిపాలతో జేర్చి యిచ్చిన శమించును. (చ-ర.)

8. రక్తాతిసారమునందు జంబూ ప్రయోగము.

“శలకీ బదరీ జంబూ త్వచః॥

పీతాః క్షీరేణ మధ్యాధ్యాః పృథక్ శోణితనాశనాః ” ॥

అంధుగుచెక్క, రేగుచెక్క, నేరేడుచెక్క వీనిలో నేయొకదాని నైన కల్కముగా నూరి తేనెగలిపి పాలతో సేవించిన రక్తాతిసారమునందు రక్తస్రావము శమించును. (చ.ద.)

(6) యోగములు:—

1. జంబూదికషాయము - వా-ఛర్ది. మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగము:—ఛర్ది, జ్వరము, అతీసారము, మూర్ఛ, తృష్ణ ఇవి శమించును.

2. జంబూదితైలము - భైషజ్య-కర్ణరోగ.

ఉపయోగములు:—కర్ణ పూరణముజేసిన కర్ణస్రావము శమించును.

3. జంబూది ఘృతము - బ-రా-అస్పగ్ధర. మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—గక్తపీత్తము, రక్తాతిసారము, అస్పగ్ధరము, యో-
దోషము, గక్తార్శస్సు ఇవి శమించును.

(7) Actions and uses:—(రాజజంబూ - మహాజంబూ) The juice of the ripe fruit or syrup is stomachic, astringent and diuretic and given in scanty urine. The decoction of the bark is astringent and used in diarrhoea of children, in chronic dysentery; as a gargle mixed with Dhumaso for the relief of spongy gums, and sore, cracked or irritable tongue. A paste of the leaves is used to promote healthy discharges from indolent sores or from unhealthy ulcers. The extract of the powdered seeds and dried fruits is used in diabetes. It checks diastatic conversion of starch into sugar in cases depending on increased production of glucose. R. N. Khory II. p. 262.

న్యానుభవము

[నేరేడుపట్ట కషాయము సంగ్రాహిగా నతిసారము నందును, ఉత్తరవస్థియందు ప్రక్షాళన కషాయముగను నేచు ఉపయోగించు చున్నాను. నేరేడుగింజల కషాయమును ప్రమేహమునందుపయోగించు నౌషధముల కనుపానముగా నుపయోగించుట కలదు. నేరేడుపండ్లనుండి తయారుచేసిన షర్బతు రుచిగా నుండును. ఆ. ల.]

జాత్రి - జాజిమిలి (తెల్లది) (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జాత్రి, మలయాళం - పిచ్చకిం, మాలతి, కర్ణాటకం - జాజి
మల్లె, ద్రావిడం - జాజిమల్లె.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Oleaceae

మల్లి కుటుంబము

జాజిమిలి - *Gasminum grandiflorum* (Engg. Spanish Jasmine)

మల్లితీగె వందిళ్ళమీదను తెల్లమీదను దాక్కునుగాని దానికి సులితీగెలుండవు.
కొమ్మలును చిక్కుడు తీగెవలె చుట్టుకొనవు.

ఆకులు:—అభిముఖచేరిక, లఘుపత్రములు కుటుచితోడిమ అండాకారము. సమాం
చలము, విషనురేఖపత్రము కొనగుండ్రము, రెండువైపుల నున్నగా నుండును.

పుష్పమంజరి:—కొమ్మల చివరలనుండి గుత్తులు పువ్వులు తెలుపు. నరాళము.
సుంచివాసనవేయును.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము గిన్నెవలెనుండు అంచున, జాల నన్నని తమ్మెలు
అయిదు మొదలు తొమ్మిదివరకునుండును. ఆకువచ్చని రంగు నీడము.

దళవలయము:—సంయుక్తము, చక్రాకారము, లదుగున గొట్టము వలెనుండి,
చివర పెద్దతమ్మెలుండును. తెలుపు.

కింజల్కములు:—రెండు, కాడలులేవు. పుష్పాభిక్షులు మాత్రము దళవలయ
మునంటికొని రెండుగలవు. అవి దళవలయపు తమ్మెలును గొట్టమును గలియుచోటనున్నవి.
రెండేసిగదులు.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము రెండుగదులు కీలము లావుగనుండును.

పండు:—రెండు కండకాయలు గామును.

సాధారణముగ మనదొడ్లలోబెరుగువానిని కొమ్మలు నాటిపెంచుచు వచ్చుటవలన
వానికి కాయలు గాయుకత్తి తగ్గిపోయినది.

చిన్నచెట్లను చిగురుమొక్కలు నీకుటుంబమున, గలవు. కొన్నితీగెలవలె నెగ
దాక్కును గానివానికి సులితీగెలుగాని ముళ్ళుగాని యుండవు ఆకులు లఘుపత్రముములుగను
మిశ్రమపత్రములుగను గూడ నున్నవి. వీనికి గణపుపుచ్చము లుండవు. పుష్పమంజరులు
సాధారణముగ త్రివృంత పుష్పారంభమంజరులు మిట్టనపుష్పములు ఏకలింగ పుష్పములును
గలవు పోతుమొక్కలు అదుమొక్కలు కొన్నిటిలో నున్నవి. పుష్పకోశము, దళవలయము
సంయుక్తము నాలుగుమొదలు తొమ్మిదివరకు తమ్మెలుండును. అవి మొగలో నలుకొనియుం
డును. కింజల్కములు రెండు కాడలులేవు. అండాశయము ఉచ్చము, రెండుగదులు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జాతి రాతీచ సుమనా మాలతీ రాజపుత్రికా ।

చేతకీ హృద్యగంధా చ ॥

జాతి, జాతీ, సుమన, మాలతి, రాజపుత్రిక, చేతకీ, హృద్యగంధ
యనునవి శ్వేతజాతి నామములు.

స్వర్ణ జాతిః - పచ్చజాజిమల్లి (ఖ)

శ్లో॥ సా పీతా స్వర్ణ జాతికా ॥

“ స్వర్ణ జాతిక యనునది స్వర్ణ జాతి నామము.

జాతిద్యయ గుణములు

శ్లో॥ జాతీయుగం తి క్తముష్ణం తువగం లఘుదోషజిత్ ।

శిశోక్షిముఖః తార్తి విషకుష్టవ్రణాసృజిత్ ॥

రెండు విధములగు జాజిమల్లిలు తిక్తరసమును, కషాయానురసమును,
లఘుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింప
జేయును. శిరస్సుల, నేత్రముల, ముఖముల, దంతముల, విషము, కుష్టము,
వ్రణము, రక్తదోషము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

పరిచయదోషకములు:—(శ్వేతజాతి) - హృద్యగంధ, రాజపుత్రిక,
సంధ్యాపుష్పి, వర్షాభవ, (స్వర్ణ జాతి) - స్వర్ణ జాతిక.

(2) శబ్దార్థములు:—

హృద్యగంధ - మనోహరమైన పరిమిళముగలది. రాజపుత్రిక -
రాజగృహములందు పుత్రికలతో సమముగ పెంచబడు నట్టిది. సంధ్యా
పుష్పి - సంధ్యాకాలమున పుష్పించునట్టిది. వర్షాభవ - వర్షార్తువునందు
పుష్పించునది. స్వర్ణ జాతిక - బంగారువలె పచ్చని పూవులను గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది తెలుపి పసపు భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి భూమిపై
నెత్తుగ పొదవలె బెరుగు ఊపజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి పుష్పవర్గములో
గణింపబడు చున్నది. వీనిలో తెల్లపుష్పములు గలచే విశేషముగా లభింప
గలదు. ఇది ప్రతి గృహారామమునందును పెంచబడూ చుండును. ఈ పుష్ప

ములు మిక్కిలి సువాసనగలిగి యుండును. మొగలు సాయంకాల మగుసరికి వికసించు చుండును. స్త్రీలు విశేషముగా నీ పుష్పములను పేమించి తమ శిరస్సుల నలంకరించుకొందురు. కన్ను ఎర్రబడి మంట, సోపముతో గూడి యున్నప్పుడు ఈ పుష్పములను కంటిపైనుంచి కట్టు కట్టినచో బాధ శమించును. మరియు దీని యాకులు వ్రణములం దుపయోగింప బడినట్లును తెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) శ్వేతజాతీపుష్ప - కఫవాతములను శమింపజేయును. (ధ-ని.) తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. ముఖిపాకమును బోగొట్టును. (రా-ని.) కఫశీతములను శమింపజేయును. (ని-ర.)

(ఖ) శ్వేతజాతీముకుల - నేత్రములకు హితమైనది. (ధ-ని.) నేత్రరోగమును, వ్రణమును, విస్ఫోటమును, కుష్ఠమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(గ) స్వర్ణజాతీపుష్ప - దంతశూలను. రక్తదోషమును, కర్ణపూయమును, కర్ణశూలను బోగొట్టును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. పూతికర ము నగు జాతిప్రయోగము.

“జాతీతక్రగనే తైలం నిపక్వం పూతికర జిత్ ॥”

జాజియాకుల స్వసముతో తైలపాకము చేసి కర్ణపూయము చేసిన పూతికర ము శమించును. (భా-ప్ర.)

2. మూత్రరోగమునందు జాతి ప్రయోగము.

“అజాక్షీ రేణ సామిశ్రం జాతిమూలం ప్రశేషితం ।

పిబే త్సదాహమాతౌష్ణ్య వేదనాశమనం యతః ॥”

జాజివేరును మేకపాలతో నూరి సేవించిన దాహము, ఉష్ణము, వేదన వీనితో గూడిన మూత్రరోగము శమించును. (హ-సం.)

3. కర్ణశూలయందు జాతి ప్రయోగము.

“జాతీపత్రాయుతం పక్వం గోమూత్రం వస్త్రగాలితం ।

ఈశదుష్టం భృతం కరే శూలపూతివినాశనం ॥”

జాజియాకులను గోమూత్రములో వేసి కాచి వడియకట్టిన దానిని గోరువెచ్చగా కర్ణపూయము చేసిన కర్ణశూల, కర్ణపూయము శమించును. (గ-ని.)

4. ముఖిపాకమునందు జాతి ప్రియోగము.

“కార్యంచ బహుధా నిత్యం జాతిపత్రిస్య చర్వణం ||”

జాజీ యాకులను నిత్యము నమలు చుండినచో ముఖిపాకము శమించును. (భా-ప్ర.)

(6) యోగములు:—

1. జాత్యాదిఘృతము - వా - ఉ - ప్రిణ.

ఉపయోగములు:— అభ్యంగము జేసిన దుష్ప్రణామ, నాడిప్రణామ శమించును ప్రణాహోధనము రోషణము నగును.

2. మాలత్యాది గంధరాజతైలము - ధైవజ్య - గదోద్వేగ.

ఉపయోగములు:— పానాభ్యంగములుగా నుపయోగించిన వాత రోగము, కార్శ్యము, అగ్నిమాండ్యము, క్లేబ్యము, శుక్రమేహము, స్నాయు రోగము ఇవి శమించును. గర్భస్థాపన మగును. చాలురప వృష్టి కలుగును.

3. మాలత్యాదిఘృతము - ధైవజ్య - ముఖిరోగ.

ఉపయోగములు:— అభ్యంగము జేసిన ముఖిరోగము శమించును.

4. మాలత్యాదితైలము - ధైవజ్య - త్నుద్రోగ.

ఉపయోగములు:— అభ్యంగము జేసిన ఇంద్రుప్తము, దారుణము ఇవి శమించును.

The leaves contain a resin, salicylic acid, an alkaloid named iasminine and an astringent principle. The leaves are astringent in action. The whole plant is considered to be anthelmintic, deobstruent, diuretic and emmenagogue. From the flowers a perumed oil or otto is prepared, which is greatly esteemed as cooling and used by the rich for anointing their bodies before bathing, also used as a perfume. It is cooling when applied externally, in skin diseases, headache and weak eyes. According to Bhavaprakash the leaves are chewed in aphthae and ulcers in the mouth and the leaf-juice. The oil obtained from it is dropped into the ear according to Chakradatta, in cases of otorrhoea etc, and the fresh juice of the leaves is a valuable application for soft corns between the toes. Nadkarni p. 480.

స్వానుభవము.

[వసంత కుసుమాశరమునందు మాలతీపూర్వ రసముతో మర్దన ముఖ్యముగా చేయుచున్నారు. బసవరాజీయము (9) మేహ ప్రకరణము చూడుము. ఆ. ల.]

జాతీఫలం - జాజికాయ (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జాయఫల్, మరాఠీ - జాయఫళ్, గుజరాతీ - జాయఫళ్, మలయాళం-జాతిక్కా, కర్ణాటక - జాయిక్కాయ్, ద్రావిడం-జాతిక్కాయ్.

Natural Order—Myristiceae.

జాజికాయంబము

జాజికాయ - Myristica fragrans (Nut meg)

జాజికాయ ముప్పది నలుబది యడుగు లెత్తు పెరుగును. ఇది ఏకలింగ వృక్షము.

ఆకులు—ఒంటరిచేరిక. లఘుపత్రములు చిన్నవి. సమాంచలము సమగోళాకారము. విషమరేఖపత్రము. ఆకు దిరుసుగా నుండును. కొనవాలముగలదు.

పుష్పమంజరి—మగపుష్పములు గెలలు. ఏకలింగపుష్పములు చిన్నవి అనంపూర్ణము. ప్రీపుష్పమొక కణుపునందున నొకటియే. పృథివిపుష్పవద్ద చేరికగలదు.

పురుషపుష్పము—

పుష్పనికోశము—నంయుక్తము 3 చిన్నతమ్మెలు. నీచము.

కింజల్కములు—కొమ్మిది మొదలు పందెండువఱకు అన్నియుగలసి యున్నవి. పుష్పాదీతిత్తులు రెండుగదులు.

ప్రీపుష్పము—

పుష్పనికోశము—పైదానివలె నుండును.

అండకోశ ముచ్చము ఒకటియే ప్రీపత్రము. అండము ఒకటి గింజకు దీక్షపుచ్చము గలదు. కీలము లేదు కీలాగ్రములురెండు.

ఇదియొక చిన్న కుటుంబము. దీనికో చిన్నచిన్న మొక్కలులేవు. ఆకులు ఒంటరి చేరిక. సమాంచలము చిన్న ఏక లింగపుష్పములు. అండాశయమునందొక గదియు నందొక గింజయు నున్నవి.

జాజికాయ ఒండుగ్రామటికేంద్రో బాగుగ బెరుగును వీనికి విసుక నేలలు పనికిరావు. శీతం ప్రదేశములునుగూడవు. గింజలను బాతిసనే మొక్కలుమొలచును. ఈచిన్న మొక్కల కనుదినము నీచో బోయుచుండవలెను. అవి రెండుమూడడుగులెత్తు పెరిగిన తరువాతదీని 25, 30 అడుగులదూరములో బాతవలెను. వీనికంతగా నెండతగులనీయ కూడదు. తలుచు గానీరు బోయుచుండ వలెను. చెట్లు పెద్దవై పుష్పించుట కారంభింపగానె, అవి అడచెట్లతోపోతు చెట్లతో తెలిసికొని. పదిపందెండు అడచెట్ల కొక మగచెట్టు చొప్పుననుంచి మిగిలిన మగ చెట్లను గొట్టివేయవచ్చును. వీనినుండి పుష్పాడి అడచెట్లను సులభముగా జేరుట కీమగ చెట్లను గాలివచ్చెడు మార్గమందుంచ వలెను. ఏడవ యేడునుండియుఁ గాయలు కాయుటకారం

తండ్రిని ఏదిఏమిట్లు వరకుఁ జూచుచుండును. ఒక్కొక్కచెట్టునుండి బాగుగ కాయలు గాచుచుండినపుడు 200 కాయలవఱకు వచ్చును.

కాయలు రాగినే ఏటి తొక్కవలచి నిప్పుపైఁబెట్టి కొంచెము వెచ్చబెట్టుదురు. తరువాత పురుగులు బటకుండా వానిని కొంచెము నున్నముతో రాచెదరు.

కాయలు పైచర్మమే జావతి. దీనినొలవగనే ఎండలోఁబెట్టుదురు.

జాజికాయలనుండియు జావతినుండియుగూడ చమురుదీసి దానిని సుంగంధద్రవ్యములలో వాడుచున్నారు. దీనినిమనము తపించుగా తాంబూలమువంటి వాడుచున్నాము. వీనిని నొషధములలో గూడ వాడుచున్నారు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో జాతీయము జాతీయము మాలతీయము మిత్యపి ||

జాతీయము, జాతీయము, మాలతీయము అనునవి జాతీయనామములు.

జాతీయ గుణములు

శ్లో|| జాతీయము రసేతి కం తీక్షణ్యం గోచనం లఘు ।

కటుకం దీపనం గౌరీస్వర్యం శేషానిలాపహం ||

నిహంతి ముఖవైరస్యం మలదౌర్గధ్యక్ష్మణాః ।

కృమి కాస పమి శ్వాస శోష పీనస హృద్రోజః ||

జాజికాయ తిక్తగంధము, కటుకానుగంధమును, తీక్షణ్యగుణములను, ఉష్ణరసమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందించును. మలాదులను నిరోధించును. మంచి స్వరమును గలిగించును. కఫవాతులను శమింపజేయును. ముఖవైరస్యము, మలదౌర్గధ్యము, మలకృష్ణత్వము, క్రిమిరోగము, కాస, ఛర్ది, శ్వాస, శోష, పీనసము, హృద్రోగము వీనిని బోగొట్టును.

జాతీయము - జావతి (ఖ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జావతి, మరాఠీ, జాయవతి, గుజరాతీ - జావతి, మలయాళం - జాతీయ, కర్ణాటకం - పత్తి, ద్రావిడం - జాతీయ.

పర్యాయ పదములు

శ్లో|| జాతీయస్య త్వక్ష్మాక్తా జాతీయ భిషగ్వరైః ||

జాజికాయను పైనుండు త్వక్ష్మా (తోలు) జాతీయయని జెప్పబడును.

జాతిపత్ర గుణములు

శ్లో॥ జాతిపత్ర లఘుః స్వాదుః కటూషా రుచివర్ణకృత్ ।

కఘకౌసవమిశ్వాస తృష్ణాకృమివిషాపహః ॥

జాపత్ర మధురరసమును, కటుకౌసురసమును, లఘుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచిని, వర్ణమును గలిగించును. కఘమును శమింపజేయును. కాస, ఛర్ది, శ్వాస, తృష్ణ, కృమి, విషము వీనిని బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(జాతిఫల) - జాతీఫలము, జాతికోశము, (రాజభోగ్యము, శాలాకము, మజ్జసారము, పుట), (జాతిపత్ర) - జాతిపత్ర, (జాతీకోశ, పత్రిక.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(ఫల) - (మదశౌండ).

(2) శబ్దార్థములు:—

జాతీఫలము - జాతిచెట్టుయొక్క ఫలము. జాతికోశము - జాపత్రయను పైకప్పుతో గూడిన ఫలము. రాజభోగ్యము - రాజులచే నేవింపదగినది. శాలాకము - పైని కప్పుతో గూడియుండునది. మజ్జసారము - బీజమునగు సారము (గుణము) గలది. పుట - లోహముపుట సగస్కారమున పువయోగించు శరావసపుటమువంటి పైకప్పు గలది. జాతిపత్ర - జాజికాయకు పైన పత్రమువలె గప్పి యుండునది. జాతికోశము - జాతీఫలమునకు పైన కోశకారముగ గప్పి యుండునది. పత్రిక - పత్రమువలె నుండునది. మదశౌండ - మద్యమువలె మత్తును గలిగించునది.

N. R. — ఇది జాజియను చెట్టునుండి యుత్పత్తియగును. నారీకేల ఫలమువలె నొక విధమగు పసపు ఎరువు గలసిన వర్ణముగల పత్రమువంటి ద్రవ్యముతో గప్పబడి (తేలికగ పలుచుటకు వీలగునట్లు), లోపల నండమువలె నుండును. ఇట్టి కాయకు పైనుండి వొలుపు గుడ్డునకుంకు పై కపాలమువలె గట్టిగా నుండును. ఈ వొలుపును పగులగొట్టిన లోపల నండాకారముగ బీజముండును. ఇట్టి బీజమే జాజికాయగా గ్రహింప బడుచుండును. దీనికి పైని గప్పియుండు యొక విధమగు వర్ణముతో గూడిన పత్రమే జాపత్రయని వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇటుల జాపత్ర చే గప్పబడి యుండు బీజమునకు

పెంతువంటి పదార్థముచే గూడ పైనికప్పుబడియుండి యితరవృక్షముల కాయ లవలెనే యిదియు గానుపించును. కాయలు పక్వమైనప్పుడు గోసి యెండ బెట్టుదురు. అప్పుడు వానిని ఐగులగొట్టగా పైవిధముగా పత్రముచే గిప్పుబడి యుండా బీజము గానుపించును. ఇవిరెండును సైచ్చగ్న్యమును గలిగియుండును. సుగంధమును గలిగి యుండును. ఇందుచేతనే ఇవి సుగంధద్రవ్యములలో గణింప బడుచున్నవి. పైని జెప్పినట్లు రాజభోగ్యములే గాకుండ సామాన్యముగ నెల్లరిచే ఏవి రెండును తంబూలసేవనయం దుపయోగింపబడు చుండును. ఇవి సుమిత్ర - సింహళము, పినాంగు మొదలగు పాఞ్చింతములం దుత్పత్తి యగు చుండునని శాలిగ్రామ నిఘంటుకారునిచే జెప్పబడినది.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) ఫల - కషాయరసమును గలిగి యుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. అతీసారమును, ప్రమేహమును, కంఠరోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.) తృష్ణను, శూలను బోగొట్టును (రా-వ.)

(ఖ) జాతీఫల తైలగుణములు:—ఉత్తేజమును గలిగించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. బలమును గలిగించును. పక్వాతిసారము, ఆధ్మికము, ఆక్షేపకవాతము, శూల, ఆమవాతము, దస్తవేష్టజ్వరము వీనిని బోగొట్టును. (ఆ-సం.)

(గ) జాతిపత్ర - కటురసమును, తిక్తానుగసమును గలిగి యుండును. ముఖమునకు వైశద్యమును గలిగించును. ముఖజాడ్యమును బోగొట్టును. (రా-ని.) శరీరదౌర్గంధ్యమును ముఖదౌర్గంధ్యమును బోగొట్టును. (రా-వ.)

(4) జాతీఫల శ్రేష్ఠతాది లక్షణములు:—

జాతీఫలం సశబ్దగచ స్నిగ్ధం గురుచ శస్యతే ।

లఘుకం శబ్దహీనం చ రూక్షాంగ మతినిదితం ॥

జాజికాయ, లోపల శబ్దము గలదిగను, స్నిగ్ధముగను, బరువుగను నుండిన శ్రేష్ఠమైనదిగ నెంచబడును, తేలికగను, శబ్దము లేనిదిగను, రూక్షము గను నుండిన హీనమైనదిగ జెప్పబడును. (భైషజ్య-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. పిపాసోత్క్లేశముబందు జాతీఫల ప్రయోగము.

“పిపాసాయా మథోత్క్లేశే...జాతీఫలస్యవా శీతం ॥

జాతీఫలముతో జేసిన శీతకషాయమును బానముజేసిన తృణము, ఉల్లేశము (ఓకరింత)ను శమించును. (చ-ద.)

2. వ్యంగాదులందు జాతీఫల పరియోగము.

“జాతీఫలస్య లేపస్తు హాద్యంగం చ నికాం” ||

జాజికాయను మెత్తగా నూరి లేపనము జేసిన వ్యంగము, నీలిక యివి శమించును. (భా-ప్ర.)

3. విపాదికయందు జాతీఫల పరియోగము.

“పిష్టా జాతీఫలం లేపాత్ వినిహంతి విపాదికాం” ||

జాజికాయను నీళ్ళతో మెత్తగా నూరి లేపనము జేసిన విపాదిక శమించును.

(6) యోగములు:—

1. జాతీఫలసము - ధైవజ్య-అతీసార. మాత్ర:-1 గుంజ.

ఉపయోగములు:—జాతరాగ్ని వృద్ధిబొందును. అతీసారము, రక్తజ గ్రహణి యివి శమించును.

2. జాతీఫలాదిచూర్ణము (బృహత్) - ధైవజ్య-గ్రహణి. మాత్ర:-10 యవలు.

ఉపయోగములు:—గ్రహణి, అతీసారము, కాస, శ్వాస, క్షయము, అగ్నిమాంద్యము, పీనసము, ప్రతిశ్యామము ఇవి శమించును.

3. జాతీఫలాదివటి - ర-సా-సం-అజీర్ణ. మాత్ర:-2 ర క్తికలు.

ఉపయోగములు:—అజీర్ణము, అతీసారము, ప్రవాహిక, గ్రహణి, శ్వాస, కాస, కంఠరోగము ఇవి శమించును.

4. జాతీఫలాద్యవటిక - ర-సా-సం-గ్రహణి. మాత్ర:-3 యవలు.

ఉపయోగములు:—గ్రహణి, అతీసారము, ప్రవాహిక, అగ్ని మాంద్యము, శ్వాస, కాస, క్షయము ఇవి శమించును. శుక్ర స్తంభనముజేయును.

5. జాతీఫలాదిలేపము - వై-చిం-క్షుద్రాశోగ.

ఉపయోగములు:—లేపనము జేసిన ముఖదూషిక యను యువానపిటి కలుశమించును.

(7) Actions and uses:—Aromatic, stomachic and stimulant. In small doses it stimulates digestion, increases appetite, relieves flatulence, dyspepsia and colic. In large doses it causes stupor and delirium. As a carminative, anodyne and astringent it is given in diarrhoea and dysentery, to allay nausea and vomiting; small doses frequently given, relieve strangury. A paste of it is used as an external application to the head in headache, palsy, cramps etc. The wood is used as an astringent to check diarrhoea. The oil is stimulant and carminative; in large doses narcotic and is given in atonic dyspepsia, diarrhoea and as an adjunct to other stimulant medicines. Locally, diluted with bland oil it is applied in rheumatism, paralysis, sprains etc. Butter of nutmeg is externally applied in rheumatism, contusions, sprains etc. Mace is used for the same purpose as kernal.

R. N. Khory II p. 524.

స్వానుభవము

[మోతాదు:—5 మొదలు 15 వడ్ల గింజలయెత్తు చూర్ణము తేనెతో తీసికొనునది.

గుణము:—గ్రాహి, సుగంధి, పాచనీయము, ఉత్తేజకము, వృష్యము.

ఉపయోగములు:—చిన్న మోతాదులలో నిదీర్జ శక్తి నభివృద్ధి జేయును, అన్నరుచిని ఎక్కువ జేయును; ఆంత్రములయందలి ఆటోపమును తగ్గించును; అజీర్ణమును, పేగులలో శూలను పోగొట్టును. హెచ్చు మోతాదులలో నిదీప్రలాపమును మోహమును కలిగించును. పాచనము, శూలహరము గ్రాహియగుటచే అతిసారములోను, ప్రవాహికలోను, ఓకరింతలోను, వాంతులలోను ఈయబడు చున్నది. దీనిని చిన్న మోతాదులతో మూత్ర కృచ్ఛములో నిత్తురు. తలనొప్పి యున్నప్పుడు దీనిగంధమును తలకు పట్టు వేయుదురు. దీనిలోనుండి తీసిన తైలమును మంహగ్ని (Atonic dyspepsia) లోను, అతిసారములోను ఇత్తురు. ఇతరములైన మందు

లలో గూడ జేర్చుదురు. నూనెతో ఈ తైలమును కలిపి ఆమవాతపు నోప్పులకుపై న పూయుదురు. ముఖములో వర్ణముచేడి మచ్చలు మొదలయినవి యున్నప్పుడు దీనిగంధమును పూయవచ్చునని భావ ప్రకాశలో జెప్పవడి యున్నది. వంగ శేనుడు ఈ గంధమునే చర్మమునందుండు కుష్ఠ గ్రంధులకు పూయవలెనని జెప్పియున్నాడు. దీనిని తాంబూలములో నుపయోగించిన వృష్యమును, చాచనీయమును. ఆ. ల.]

88

జీరకం - (కుక) తెల్లజీలకర్ర (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జీరా, మరాఠీ - జీరం, పాంథరేం, గుజరాతీ - జీర, థోళుం జీరం; మలయాళం - జీరకం, కన్నడం - జీరక, ద్రావిడం - తెల్లజీరకం.

వైద్యక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Umbelliferae

కొత్తిమీర కుటుంబము

తెల్లజీలకర్ర - Cuminum Cuminum (Cumin seed)

కొత్తిమీరముక్క చాలచోట్లనే పైరగుచున్నది.

ప్రకాండము. గుర్మము. ఏకవార్షికము.

ఆకులు—ఒంటరిచేరిక. పత్రములు చీలియుండును. కొన్ని కొన్ని రంపుపత్రములు. తొడిమ ప్రకాండము నావరించియున్నది. సువాసనగలదు. రెండువైపుల నున్నగా నుండును.

పుష్పమంజరి—గుత్తి. వృంతముక్రింద చేటికలన్నియు గలసి గిన్నెవలె, నేర్పడుచున్నవి. పువ్వులు చిన్నవి. ఉపవృంతముల వద్దను చేటికలుగలవు.

పుష్పకోశము—పండుకృత్తు. 5 దంశములున్నవి. అండాశయము నంటుకొని యుండును. ఉచ్ఛము.

దళవలయము—అపండుకృత్తు 5 ఆకర్షణ పత్రములు. అండాశయము నంటి యుండును. ఇవి మొగ్గలో అట్లుకొనియున్నవి.

కింజల్కములు—5 కాడలుచిన్నవి. ఇవియు అండాశయము నంటియున్నవి. పుష్పాదీ తిత్తులు రెండుగడులు.

అండకోశము—అండాశయము నీచము 2 గడులు. ఒక్కొక్కదానిలో నొక్కొక్క గింజకలదు. కీలములు రెండు. కాయవిభజన పండు.

ఈ కుటుంబములోని మొక్కలన్నియు నేకవార్షికములే. అవి ఏడాది రోపుగనే పుష్పించి చచ్చిపోవును. పత్రములు చీలియుండును. వానిమీద రోమములులేవు. పుష్ప మంజరులు గుత్తులు. పుష్పకోశమునకు దంశములుగలవు. అవియన్నియు పసుముగాలేవు. పువ్వులు సరాళములుగావు. కాయలపైన చారలున్నవి.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జీరకో జరణో ఒజాజీ కణాస్యా దీర్ఘ జీరకః ।

జీరకము, జరణము, అజాజీ, కణ. దీర్ఘ జీరకము అనునవి శుక్లజీరక నామములు.

కృష్ణజీరకం — నల్లజీలకర్ర (ఖ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - కాలాజీరా, స్థాహజీరా, మరాఠీ - శహజీరేం, గుజరాతీ - కాజీరుం, కాహజీరుం, మలయాళం, కన్నడం, ద్రావిడం - కరుపుజీరకం.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ కృష్ణజీరః సుగంధిశ్చ తద్ధైవోద్ధారశోధనః ।

కాలాజాజీ ఈ సుషువీ కాలికా చోపకాలికా ॥

కృష్ణజీరము, సుగంధి, ఉద్ధారశోధనము, కాలాజాజీ, సుషువి, కాలిక, ఉపకాలిక అనునవి కృష్ణజీరక నామములు.

ఉపకుంచీ — (స్థూల) పెద్దజీలకర్ర (గ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - సుగరేలా, మరాఠీ - కశాంబీజేరుం, గుజరాతీ-కరాజీరుం మలయాళం, కన్నడం, ద్రావిడం - పెరిజీరకం.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పృథ్వీకా కారవీ పృథ్వీ పృథుః కృష్ణోపకుంచికా ।

ఉపకుంచీ చ కుంచీ చ బృహజ్జీరక మిత్యసి ॥

పృథ్వీక, కారవి, పృథ్వీ, పృథు, కృష్ణ, ఉపకుంచిక, ఉపకుంచి, కుంచి, బృహజ్జీరకము అనునవి ఉపకుంచీ నామములు.

జీరకత్రయ గుణములు

శ్లో॥ జీరకత్రితయగ రూక్షగ కటూషం దీపనం లఘు ।

సంగాహి పిత్తలం మేధ్యం గర్భాశయవిశుద్ధికృత్ ॥

జ్వరఘ్నం పాచనం వృష్యం బల్యం రుచ్యం క ఘాపహం ।

చక్షుష్యం పవనాధ్వానగుల్మచ్ఛర్ద్యతిసారిహృత్ ॥

తెల్లజీలకర్ర, నల్లజీలకర్ర, పెద్దజీలకర్ర అను నీ మూడును కటురసమును, రూక్షలఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును కలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి పొందించును. మలమును నిరోధించును మేధాశక్తిని గలిగించును. ఆమమును పాకముజేయును. చెట్టనే శుక్రమును వృద్ధి పొందించును. బలమును కలిగించును. రుచిని బుట్టించును. నేస్రమును హితమైనది, పిత్తమును వృద్ధి పొందించును. గర్భాశయమును శుభ్రపఱచును కఘమును కమింపజేయును. జ్వరము, వాతవికారమును, అధ్వానము, అల్సము, ఛర్ద, ఆతీసారము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధ శాసనములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(శుక్ల) - దీప్తిజీరకము, కణ. (కృష్ణ) - కృష్ణజీరకము, సుగంధి, కాలాజాజి, (స్థూల) - పృథ్వీ, బృహజ్జీరకము

(ఖ) గుణబోధకములు:—(శుక్ల) - జీరకము, జరణము, అజాజి. (కృష్ణ) - ఉదారబోధనము, సుషవి. (స్థూల) ఉపకుంచిక, పృథ్వీక.

(2) శబ్దార్థములు:—

దీప్తిజీరకము - పొడవుగనుండు జీలకర్ర. కణ - సూక్ష్మమగు అవయవములను గలది. కృష్ణజీరకము - నల్లగనుండు జీలకర్ర. సుగంధి - సువాసన గలది. కాలాజాజి - నల్లగనుండు జీలకర్ర. పృథ్వీ - బృహజ్జీరకము - పెద్దవిగనుండు జీలకర్ర. జీరకము - ఆహారమును జీరింపజేయునది, జరణము -

జగణశ కిని బుట్టించునది. అజాజి - అగ్నిమాంద్యమును బోగొట్టునది. ఉదార శోధనము - ఉద్ధారము (తేజాపు)ను శుభ్రపరచునది. సుషవి - జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించునది. ఉపకుంచిక - ప్రవృద్ధికోషములను సమావసకు దీనుకువచ్చునది. సృద్ధీక - ఉత్కృష్టములగు క్రియలను చేయునది.

(3) భేదములు:—

జీరకము “శ్వేత-పీత-కృష్ణ-నూక్కు-స్థూల-వనజ భేదముచే నారు విధములుగా నుండును. వీనిలో శ్వేత-కృష్ణ-స్థూలజీరకములు విశేష ప్రచారమును గలిగి యున్నవి. మిగిలిన పీత-నూక్కు వన్యజీరకముల కింతగా ప్రచారము గానరాదు. అందు “పీతజీరకము” పీతాభము - (పసుపుపచ్చని వర్ణము గలది), రుచ్యము - రుచికరముగ నుండునది), దీప్యము - (జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించునది.) అను నీ నామములతో వ్యవహరింపబడు చున్నది. “నూక్కుజీరకము” (మిగుల చిన్నదిగనుండు జీలకగ్గి)నకు నామాంతరిములు గాని, గుణాదులు గాని గానరావు. “వనజజీరకము” వనజీరకము - (వనమునందుత్పత్తియగు జీలకగ్గి) యను నామములతో వ్యవహరింపబడు చున్నది. మరియు “బృహత్పాలీ త్కుద్రపతో” లగణ్యజీరకణా తథా” వనజీరకము పెద్దదియగు పాయసు గలిగి యుండును. చిన్నవియగు పత్రములను గలిగి యుండును. అని రాజఘంటుప్రసందు వర్ణింపబడినది.

(4) విశేషగుణములు:—

శ్వేత - మధురానుసమమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కింఠికోగమును బోగొట్టును. (ధ-వి.) తిక్తానురసమును, కొద్దిగ నుష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. పరిమిశ్రమును గలిగించును. క్షయము, కుషము, ఆగోచకము, రక్తకోషము అను వ్యాధులను బోగొట్టును. పీతమును శమింపజేయును. (ని-ర.) కటువిపాకమును గలిగి యుండును. జీర జ్వరమును, వణములను బోగొట్టును. (రా-వి.) మధురరసమును, తీక్షణగుణమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. (రా-వ.)

(ఖ) పీత - కటురసమును, రూక్షగుణమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. వాతమును శమింపజేయును. గుల్మము, ఆధ్మశము, అతీసారము, గ్రిహణి, క్రిమికోగము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును. (స-ని.) తీక్షణగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును, గంధబహులమును

గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. వాత శ్లేష్మములను శమింప జేయును. (సు-నూ-అ-46.)

(గ) కృష్ణ - శోఘను, జీర జ్వరమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) నుగంధమును గలిగి యుండును. శిరోరోగమును, కుష్మమును బోగొట్టును. (వై-ని.)

(ఘ) స్థూల - తిక్తానురసమును గలిగి యుండును క్రిమిరోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.) పిత్తమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును శూలను బోగొట్టును. (ని-ర.) తీక్షణగుణమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును.

(సు-నూ-అ-46.)

(చ) వనజ - కటురసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. అధ్వానమును, వర్షణములను బోగొట్టును. (రా-ని.) కషాయరసమును, కటుకానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతకఘములను శమింపజేయును. (ని-ర.)

(5) ప్రియోగములు:—

(క) శుక్ల—

1. విషమజ్వరమునందు జీరక ప్రియోగము.

“అజాజీగుడసంయుక్తా విషమజ్వరనాశిన్ ।

అగ్నిసాదం జయేత్సమ్యక్ గ్యాతరోగాంశ్చ నాశయేత్ ”

తెల్లజీలకర్రను గుడముతో జేర్చి సేవించిన విషమజ్వరము శమించును. మరియు దీ ప్రియోగమువలన నగ్నిమాంద్యమును, వాతరోగములును గూడ శమింపను. (చ-ద-జ్వర.)

2. పృశ్నికదంశమునందు జీరక ప్రియోగము.

“జీరకస్య కృతః కల్కో ఘృతసైంధవసంయుతః ।

సుఖోష్ణో వృశ్చికార్తానాం సుఖాతేనో వ్యధాపహః ॥

తేలుకుక్కినప్పుడు జీలకర్ర, సైంధవలవణము మెత్తగా నూరి అందు కొద్దిగ నెయ్యిజేర్చి వెచ్చచెట్టి కుట్టినచోటున సుఖోష్ణముగ నీ కల్కముతో లేపనము జేసిన బాధ శమించును. (చ-ద-విష.)

3. వాతశ్లేష్మ జ్వరమున జీరక ప్రియోగము.

“అజాజీం సగుడాం ఖాదేత్ కల్కంవా మధునా లిపేత్, ...

తక్కిం చానుపిబే జ్వరీ తత్ప్రత్యా ॥

చాతపే తిష్ఠేత్ యావత్స్వేదాగమోఽభవేత్ ।

కఫమారుతజిహ్వాక్షిప్తం జ్వరాదేవం ఫ్రముచ్యతే ॥

కఫవాతజ్వరమునందు జీలకర్రను బెల్లముతో జేర్చిగాని జీరకకల్కమును లేనెతో జేర్చిగాని నేవించి తక్కియును అపహానముగ తీసికొని చెమట బట్టవరకు నెండలో కూర్చొనవలెను. అటుల చెమట బట్టినవెంటనే జ్వరము శమించును. (గ-ని-జ్వర.)

4. అమృతమునందు జీరక పరియోగము.

“పిష్టాజాజీం సాధాన్యాకాం ఘృతప్రసం విపాచయేత్ ।

కఫపిత్తారుచిహరం మందానలవమిం జయేత్ ” ॥

జీలకర్ర, ధనియాలు వీని కషాయము 4 ప్రస్థములు, నెయ్యి, ప్రస్థము ఇటుల గ్రహించి ఘృతపాకముజేసి నేవించిన అమృతము, కఫ పిత్తములచే గలుగు నరుచి, అగ్నిమాంద్యము, ఛర్ది, ఇవి శమించును. (బృగద-అమృత.)

(4) కృష్ణ—

1. విషమజ్వరమునందు కృష్ణజీరక పరియోగము.

“కాలాజాజీతు నగుడా విషమజ్వరనాశినీ ” ॥

విషమజ్వరమునందు నల్లజీలకర్రను బెల్లముతో జేర్చి నేవించినహితము. (భా-ప్ర-జ్వర.)

2. ప్రతిశ్యామమున కృష్ణజీరక పరియోగము.

“ప్రతిశ్యామేఘ్రియంవా కృష్ణజీరకం ” ॥

పడిశము పట్టినప్పుడు నల్లజీలకర్రను గుడ్డలో మూటగట్టి వాసనచూచు మండిన పడిశము శమించును. (వం-సే-నాసారోగ.)

(గ) నూల—

1. రక్తపిత్తమునందు పృథ్వీకా పరియోగము.

“లోహగంధిని నిశ్శ్వాసే ఉద్ధారే రక్తగంధిని ।

పృథ్వీకాం కాణమాత్మాం తు ఖాదేద్ద్విగుణశర్కరాం ” ॥

రక్తపిత్తమునందు శ్వాస లోహగంధము గలిగి యున్నప్పుడును, ప్రేమపు రక్తగంధమును గలిగి యున్నప్పుడును ఒక కాణప్రమాణము పెద్దజీలకర్రను ద్విగుణముగ చక్కెరతో జేర్చి నేవించిన హితము. (గ-ని-రక్తపిత్త.)

(6) యోగములు:—

(క) శుక్ల—

1. జీరకాద్యంచూర్ణం - ధైవజ్యగ్రహణి. మాత్రా:-20 యవము.

ఉపయోగములు:—గృహణి, అతీసారము, కామిల, పాండు, అగ్ని మాంద్యము ఇవి శమించును.

2. జీరకాదిమోచకము - బృహజీరకాది మోచకము - ధైవజ్య-గృహణి. మాత్ర:-1 కరము.

ఉపయోగములు:—గృహణి, అమోచకము, అగ్నిమాంద్యము, రక్తాశి సాగము, అతీసారము, విషమజ్వరము, అప్లవీతము, ఉదరము, శూల, అమోచకము, వాతరోగము, అర్భస్సు, జీర్ణజ్వరము, పరిదరము, దాహము, ఇవి శమించును.

3. జీరకఘృతము - ధైవజ్య - సవ్యోవృణ.

ఉపయోగములు:—దీనిని పెక్కి అధ్యంగమున వుపయోగింపవలెను. అగ్నిదగ్ధవృణము శమించును.

4. జీరకాద్యగిష్టము - ధైవజ్య-నూరికారోగ. మాత్ర:-1 ఔస్సు.

ఉపయోగములు:—నూరికారోగము, గృహణి, అతీసారము, విష మాగ్ని ఇవి శమించును. గర్భాశయమును శోధించును.

(4) స్థూల—

1. కారవ్యాధికి పాచుము - ధైవజ్య-జ్వర. మాత్ర:-1 చలము.

ఉపయోగములు:—ప్రతీతస్ఫుర్తి యగును. అభిన్యాసజ్వరము శమించును.

జీరకముగల కొన్ని యోగములు

అగ్నితుండివటి, అశోకఘృతము, అశోకాదిష, అశ్విగంధాదిచూరము, అశ్వగంధాది రేహ్యము, కపిత్థాశ్వుకచూరము, కూష్మాండరేహ్యము, చిత్త్రకాణి వటి, జాతీఫలాదిచూరము, (లఘు) కాడివాష్పకచూరము, పంచితీ కగుగూలు, ఘృతము, బిల్వాదిలేహ్యము, భాస్కరిలవణచూరము, భృంగరాజతైలము, భృంగావలక తైలము, యోగరాజగుగూలు, కనోత్తమాదిలేప చూరము, కనోత్తమాది లేపము, హింగ్యష్పకచూరము.

(7) Actions and uses:—(అపకుంఠక) Anthelmintic, diuretic, galactagogue, emmengogue and carminative. It is an aromatic adjunct to purgative and bitter remedies. A decoction of the seed just after delivery is given to stimulate the uterus to contraction and to increase the secretion of milk also in worms. As a carminative and stomadic with plumbago root it is given in dyspepsia, loss of appetite, diarrhoea and intermittent fever. As an emmengogue it is used in amenorrhoea and in dysmenorrhoea. In large doses it causes abortion. Locally it is largely used brayed in water to remove painful swellings of hands and feet. The seeds are scattered between woollen shawls and clothes as a protection against insects.

R. N. Khory II. p. 17.

స్వామభవము

[మోతాదు:—5 మొదలు 60 నడ్లగిండులు యెత్తు చూర్ణము తేనెతో గాని అనుపానాంతరములతో గాని తీసికొనుచునది.

లేదా తేనెతోనైనను బెల్లముతోనైనను సూరి ముద్ద జేసి నోటిలోనుంచుకొని రసమునుమాత్రము మ్రింగుచుండి వలెను.

లేదా 1 మొదలు 4 భాగములు నీటినిజేర్చి తేనె లేక పంచపాకలలిపిగాని లేదా ప్రత్యేకముగా గాని ఉపయోగించ వచ్చును.

లేదా కషాయమునుగాచి ఉపయోగించుచునది.

గుణము:—శీతలము, పాచనీయము, దీపనీయము, సుగంధి, గిర్భాశయోత్తేజకము.

ఉపయోగములు:—పిత్త వికారములలో ఇది మిక్కిలి శ్రేష్ఠమని పొగడ్తగని యున్నది. జీర్ణశక్తి నభివృద్ధిజేసి రుచి పుట్టించును. ప్రవాహికలోను, అతిసారములోను, ఇది మిక్కిలి ఉపయుక్తము. పిత్త శాంతి కొరకు తలనూనెలలో దీనిని కల్ప

ముగాజేర్చుచున్నారు. గర్భాశయమునకు చురుకును ఉదే
 కమును గలిగించి గర్భమును వెలువడునట్లు జేయును. మరియు
 వాతవ్యాధులు, పక్షవాతము మున్నగువానిలో నరములకు
 చురుకును, శక్తినికలిగించి ఆవ్యాధులను బోగొట్టును. బెల్లము
 లేక తేనె నుగలపి ముద్దజేసి ఎక్కిళ్లు వచ్చినప్పుడిచ్చిన
 మంచిది. ఆ. ల.]

89

జీవకః - జీవకము (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జీవక, మరాఠీ - జీవక, గుజరాతీ - జీవక, మలయాళం -
 జీవకం, కర్ణాటకం - జీవకం, ద్రావిడం - జీవకం.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జీవకో మధురః శృంగీ హ్రస్వాంగో కూర్చశీర్షకః ॥
 జీవకము, మధుగము, శృంగి, హ్రస్వాంగము, కూర్చశీర్షకము అను
 నవి జీవకనామములు.

ఋషభకః - ఋషభకము (ఖ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఋషభక, మరాఠీ - ఋషభక, గుజరాతీ - ఋషభక,
 మలయాళం - ఋషభకం, కర్ణాటకం - ఋషభకం, ద్రావిడం - ఋషభకం.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ఋషభో వృషభో ధీరో విషాణీ ద్రాక్ష ఇత్యపి ॥

ఋషభము, వృషభము, ధీర, విషాణి, ద్రాక్ష - యనునవి ఋషభా నామములు.

జీవక ఋషభక - గుణములు

శ్లో॥ జీవక రథకా బల్యో శీతా శుక్రకఫసృదా ।

మధురౌ పితృదాహాసౌ కార్యవాతక్షయాపహౌ ॥

జీవకము, ఋషభకము అనునవి మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. బలమును, శుక్రమును గలిగించును. కఫమును వృద్ధిపొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. దాహము, రక్తదోషము, కార్యము, క్షయము వీరిని నోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(జీవక) శృంగి, హాస్యాంగము, కూర్మ శీర్షకము. (వృషభక) - వృషభము, విషాణి, (ఋషిపిరియ.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(జీవక) - జీవకము, మధురము, (దీర్ఘాయువు, వృద్ధిద, బలద.) (ఋషభక). వృషభము, (మధురము, శీతలము, కానుదిము).

(2) శబ్దార్థములు:—

శృంగి - శృంగము (కొమ్ము) వంటికండమును గలది. (లేక) వ్యాధిలను హింసించి బోగొట్టునది. హాస్యాంగము - భూమిపైకి పొట్టిగా తుపమువలె బెరుగునది. కూర్మశీర్షము - కూర్మము (కుచ్చు) వంటికిరమ్ము (మూలభాగము లేక మొక్క చివరభాగము)ను గలది. వృషభము - విషాణి - ఎఱుకొమ్ములవంటి కండములతో నొప్పునది. ఋషిపిరియ - ఋషుల కింమగునది. జీవకము - జీవమును గలిగించునది. మధురము - మధురరసమును గలిగి యుండునది. దీర్ఘాయువు - ఆయువును. వృద్ధిపొందించునది. వృద్ధిదాతువులను వృద్ధిపొందించునది. బలద - బలమును గలిగించునది. వృషభము వాజీకరణద్రవ్యములలో శ్రేష్ఠమైనది, (లేక) శుక్రించుచు ధాతువులను చే

గనముచే తడుపునది. శీతలము - అర్ద్యంతము శీతవీర్యమును గలిగి యుండునది. కామదము - కామమును గలిగించునది.

(3) పరిచయ-ఉత్పత్తిబోధక లక్షణములు:—

“జీవనీపద్యశైః పత్తైః జీవకో గుల్మకః స్మృతః ।
కంటీ క్షీ తథానూపే భవశీత్యక్షిన్యులిః ” ॥

జీవకము పొదవలె గుబురుగా నానూపదేశమునం దుత్పన్నమగును. దీని యాకులు జీవనీపత్తిములతో సమానముగ నుండును. దీనికి చిన్న చిన్న ముడ్లుండును. కండము పాలను గలిగియుండును. కై-సె. వరియు, “జీవకో హ్రస్వవిటపః కూచ్ఛీర్నశ్చ దక్షిణే, శేశే సంజాయతే కందో నిస్సారః నూత్నపత్రకః (శుష్కపత్రకః) ” ॥

జీవకము దక్షిణదేశమున చిన్న మొక్క గూపమున నుత్పన్నమగును. దీని శిరోభాగము కూచ్ఛము (కున్న) వలె నుండును. మూలమున కంద ముండును. దీని యాకులు సారములేనివియై నూర్జ్యముగ (లేక) ఎండిపోయి నట్లుగ నుండును. (శి ద.)

“జీవక ర్థకా జ్ఞేయా హిమాద్విశిఖరోచ్ఛవా ।
రసోనకిందవ త్క్రందౌ నిస్సారౌ నూత్నపత్రకౌ ” ॥

జీవకము, ఋషభకము అనునవి హిమవత్పర్వత శిఖరమునం దుత్పన్న మగును. వీని కండములు వెల్లులిగడ్డవలె నుండును. ఆకులు సారములేనివియై నూర్జ్యముగ నుండును. (భా.పర్.)

N, B:—ఈ రెండు ద్రవ్యములును ధాతుపోషకములగు నష్టర్గ్రవ్య ములలోను, జీవకము ద్రవ్యములలోను గణింపబడినవి. ఇవి మిగుల రసాయన వాజీకరణ యోగ్యములైనను దుర్గుణములచే జెప్పుటచూచున్నది. ఇందుచేతనే వీని ప్రయోగములందు * పత్తినిధి ద్రవ్యములను జేర్చుచుండురు.

(4) విశేషగుణములు:—

జీవక - జ్వరమును, గక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (ని.గ.) ఋషభక - వింటనే శుక్రమును గలిగించును. ధాతుపోషణము జేయును. గగ్భస్థాపనము జేయును. రక్తాతిసారమును, జ్వరమును బోగొట్టును. (ని.ర.)

* అభావపరిగోనిధి పరిభాషను చూడుడు.

జీవకమునకు తిప్పశీగ, ఋషభకమునకు నేలగుమ్మడిగడ్డ.

(5) యోగములు:—

1. జీవకాదిగణము - చ-నూ-అ-4. మాత్ర:-యథాయోగము.

ఉపయోగములు:—కషాయ-క్షీర-మూర-లేహ్యాది కల్పనల జేసి
ముఖయోగించిన మిగుల శుక్రస్పృద్ధియు, బలమును, గర్భస్థాపనమును నగును.

2. జీవకాదిస్ఫుతము - వా-కా-స. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—పీత్తజకాసము శమించును.

3. జీవకర్షణకాది వృష్యస్ఫుతము - చ-వాజీకరణ. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—వృష్యము, బల్యము, వర్ణ్యము, కంఠ్యము,
బృంహణము.

4. జీవకర్షణకస్ఫుతము - భైషజ్య - సేత్రోగ. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—సమస్త సేత్రోగములు శమించును.

5. బృహజీవకాది తైలము - నై-చిం-శిరోగ.

ఉపయోగములు:—నస్యముజేసిన అర్ధావభేదకము, బాధ్యము, కర
కాతి, శిరోగము, తిమిరము, గలగండ, దంతకుల, శిరఃకింపము ఇవి
శమించును.

90

జీవనీ - పాలకూర (లేక) పాలగడ్డ

భాషాంతర నామములు

హిందీ - డోరీ, మరాఠీ - డోడీ, గుజరాతీ - దోడీ, మలయాళం -
అకపతెనుక, కర్ణాటకం - కిరియహలే, ద్రావిడం - అడపలేయంకిశంగు.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము.

Natural Order — Asclepiadaceae

జీలేడు కటుంబము

పాలగడ్డ - *Leptadania ratioulata*,

అకులు:—అతిసుఖచేరిక, అమృతశ్రమములు, నిద్రాచౌకపాకారము, నమాంజలం విషమరేఖపత్రము. అకులు దట్టముగానుండును.

పుష్పమంజరి:—కొమ్మచివరలనుంచి మధ్యరసభమంజరులగు గుత్తులు పువ్వులు సహశము, సప్తార్థము, తెల్లగానుండును.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము 5 లమ్మెలు గలవు. నీడము.

దశవలయము:—సంయుక్తము కాని మొదటివరకు చీలియున్నది. తమ్మెలైన తమ్మెల కోసలవైపున మెత్తనిరోమములు గలవు.

కింజల్కములు:—ఇతర పుష్పములందున్నట్లు కింజల్కములు గావరావు. కాని కిరీటమునుండిదొకటి యున్నది. 5 చిలుకలవంటివి కలసియున్నవి. ఒక్కొక్క చిలుక, ఒక కింజల్కమునుండి వచ్చినది. ఇతర వేతకాడలులేవు.

పుష్పాదీతిత్తులును మణియున్నవి. ఆ చిలుకలపైన గుండ్రముగ నైదుపరికలని యొకటియున్నది. దానిమీదనే పుష్పాదీతిత్తులు గలవు. ఒక పుష్పాదీతిత్తి మొక్క రెండుగదులును గలసిలేవు. పుష్పాదీ, ఇతర పుష్పములలోనున్నట్లు రేణువులనలెలేదు. అంతయు గలసియుండ మొద్దివలెనున్నది. అట్టిమొద్దిగదికొకటి యున్నది.

ఒకపుష్పాదీతిత్తి గదిలోని ముద్దతోగల:యున్నది. వీనిని రెండిటిని గలుపుగా గల్గి మున్నవంటిది వాని మద్దకుగలము. ఇట్టి నైదుమూలలను నైదుగలన. ఈ పుష్పము నందు పుష్పాదీముద్దలు క్రిందకు, వీనిని గలుపు నల్లనిచుక్కలు పైకినున్నవి.

అందికోశము:—అండాశయము ఉచ్చము రెండుగలవు. ఇవి రెండకు కిరీటములో మువ్వలుగానుపడి యున్నవి. కీము ఒకటియే. కీరాగ్రము గుండ్రము. ఇది పుష్పాదీ తిత్తులనుద్యమిస్తున్నది. రెండుకాయకాయలు ఏకనివారుణఫలము గింజలు చాలగలవు. అవి వలుదగనుండును మణియు వానిచివర తెల్లరోమములుగలవు. వీనిసూరమున గింజలు గాని తెగది దూరిదూరిముగిల బోగలవు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జీవన్తి జీవనీ జీవా జీవయా మధుస్రవా॥

జీవాగ్ర్యనామధేయః చ కాక శ్రేష్ఠా పయస్వినీ ॥

జీవన్తి, జీవనీ, జీవ, జీవనీయ, మధు, స్రవ (మధుస్రవ), మాంగల్య, కాక శ్రేష్ఠ, పయస్వినీ యనునవి జీవన్తీనామములు.

జీవన్తి కుణములు

శ్లో॥ జీవన్తి కీతరా స్వాదు, స్నిగ్ధా దోషత్రయాపహ॥

రసాయనీ బలకరీ చక్షుష్యా గ్రాహిణీ లఘూ॥

పాలకుల మధురరసమును, స్నిగ్ధలఘుగుణములను, కీటపిగ్గమును గలిగి యుండును. రసాయనము, బలమును గలిగించును. శేషియుండఁ జొరకైచుచు, ముండులను నిరోధించును. అప్రదోషములను శమింపజేయును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—మధు. సగ్రవ. (మధుసగ్రవ. శాక శ్రేష్ఠ పయస్విని. (రక్తాంగి. నుసింగల. శృంగాటి.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—జీవన్తి, జీవనీయ, (జీవన, సుఖాంకరి, వృత్తిభద్ర.)

(2) శబ్దార్థములు:—

మధు - తేనెవలె తియ్యగ నుండునది. సగ్రవ - పాలవంటి సగ్రవమును సగ్రవించునది. మధుసగ్రవ - తియ్యని స్వాదమును గలిగియుండునది. శాక శ్రేష్ఠ - శాకములలో శ్రేష్ఠమైనది. పయస్విని - పాలనుగలది. రక్తాంగి - ఎర్రనిరక్త కాండమును గలిగి యుండునది. నుసింగల - పిసిగలవల్ల మున్ను గలిగి యుండునది. శృంగాటి - గజశృంగములవంటి కండముతో నొప్పునది. జీవన్తి - జీవనీయ - పోషణములకు ధరింపజేయునది. జీవది - పోషణముల కంగుగునది. సుఖాంకరి - సౌఖ్యమును గలిగించునది. వృత్తిభద్ర - గర్భమును సుఖముగ పుట్టిబొందించునది. (సుఖము గనంగాపయవములతో పుట్టిబొందిన వృత్తులను బోధించునది).

(3) భేదములు:—

ఇది లతాజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి కంఠ శాకవర్గములో గణింప బడినది. దీని లతాకాండ మెర్రగనుండును. అటుల తరులపాకులవలె నుండును గాని తొడ్డిగ చిన్నవి నుండి పెళుసుగ నుండును. కొరచినపాలను సగ్రవించును. విశేష మధుర రసమును గలిగియుండును.

ఇందు హృస్వజీవంతి-బృహజీవన్తియని రెండు భేదములు గలవు. ఈ రెండు సమాన గుణములనే గలిగి యున్నట్లు గానబడును. కాని “చక్షుష్యో చక్షువోషగ్ని... | న్యూనా ద్వితీయా కించదేవతు ||” (అ. ౧౦ సూ. ౨7.) అని చెప్పుటవలన వీనిలో నొకదానికి త్రికోష మాస్త్ర శ్వాది గుణములు తక్కువగా నుండుననియు, నందుచే నిది హీనమైనదనియు దెలియుచున్నది. ఇది యేగాక స్వరజీవన్తి యను మరియొక భేదమున్నట్లునూడ రాజ నిఘంటుని కూపణమును బట్టి దెలియగలదు. ఇది హేమపూర్ణ (నిగను బంగారు వర్ణమును గలిగి యుండునది), హేమక్షీరి (బంగారువంటి వర్ణముగల బాలతో కూడియుండునది), హేమపల్లి (చచ్చని వర్ణముగల తీగెగా నుత్పత్తి నగునది),

హిమాశ్రయ (హిమాలయ పర్వతమునందుత్పత్తియగునది) యను మొదలగు నామములతో వ్యవహరింప బడుచున్నది. కాని వాగ్భట నిరూపణమునుబట్టి హిమమైనదిగ నెంచబడునది మైత్ర వివరించిన హస్త్య-బృహ జీవంతలలో నొకటియో (లేక) యిశ్వర జీవంతియో (లేక) బృహజీవంతికి కననియమక, అనుగుణ నిరూపణమువలన నిది పశేషముగ రస (పాచిరస) బంధనాది కర్మలకు మాత్రము పయుక్త మగుననియు, త్రికోష హస్త్యస్వాద గుణములు తక్కువగాగలిగి యుండుననియు నందుచే నబృహజీవంతియే హిమమైనదిగ నుండి, స్వర జీవంతి యనునది వా భేదముచే వీనిలో నొక ప్రత్యేక భేదమే యుండునో వివరింప వీలుగావున్నది. ఏదియెట్లున్నను “వరాళాకేషు జీవంతీ” (వా-నూ-ఆ-6.) అని వాగ్భట నిరూపణమునుబట్టి యిళాకములలో శ్లేష్మ మైనదిగ దెలియగలదు. మరియు నిది జీవనీయ గణములో భేర్కొనబడియు, దుటవలన పశేషముగా ధాతుపోషక త్వదిగుణములను గలిగియున్నట్లు గూడ దెలియగలదు.

(4) పశేషగుణములు:—

(క) శాకములలో శ్లేష్మమైనది. (వా-నూ-ఆ-6.) వీర్యమును, కఫమును వృద్ధిబొందించును. జ్వరమును బోగొట్టును. (రా-ని.) శ్వాసను, కననను బోగొట్టును. (రా-వ.)

(ఛ) బృహజీవంతి - పె గుణములను తక్కువగా గలిగి యుండును. (ద-ని.) ధూతగ్రహకోషములను బోగొట్టును. పాచిరసమునకు నియమం సంస్కరించును గలుగజేయును. (రా-ని.)

(గ) స్వర జీవంతి - మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. శీతత్వమునకు హేతిమైనది. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. బలమును వృద్ధిబొందించును. వాతమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, దాహమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఘ) జీవంతిఫల - మధురరసమును, గురుగుణమును గలిగి యుండును. ధాతుఫలను వృద్ధిబొందించును. (కా-ని.)

N. B: — ఈ లక్షకు ఫలోత్పత్తి యుండదని జెప్పదురు. ఈ ఫలగుణ నిరూపణ మిందుకు విరుద్ధముగా గానబడు చున్నది.

(5) ప్రయోగములు:—

1. అతీసారమునందు జీవంతి ప్రయోగము.

“జీవన్త్యాః చిర్భటస్యవా శుష్కశాకేన వా పునః ।
దధిదాడిమసిద్ధేన బహున్నీహేన భోజయేత్ ॥”

జీవన్తి శుష్కముగ గాని, పెరుగుదాడిమ స్వరసము వీనితో కలిపి
గాని పక్వముజేసి అధికముగ ఘృతమును జేర్చి యీ శాకముతో నాహార
మును సేవించిన ఆతీసారము శమించును. (చ-చి-అ-10.)

2. విషమునందు జీవన్తి ప్రయోగము.

“తండులీయక జీవన్తి వార్తాకీ నునిషణ్ణకాః ।
శాకం చ మలకం హితం ॥”

చిర్బికూర, జీవంతి మొదలగువాని శాకములతో భుజించిన విష
దోషము శమించును. (చ-విషచికిత్స.)

3. నకాన్యమునందు జీవన్తి ప్రయోగము.

“ఘృతే సిద్ధాని జీవన్త్యాః పల్లవాని చ భక్షయేత్ ॥”

జీవన్తిపల్లవముల (చిగుళ్ళి)ను ఘృతముతో శర్జనజేసి సేవించిన నక్తా
స్థ్యము శమించును. (వా-ఉ-అ.)

4. ముఖరోగమునందు జీవన్తి ప్రయోగము.

“జీవన్తికల్కం పయసా సమాంశం తైలం విపక్వం మధునా విమిశ్రం,
ఓష్ఠాస్యయోః సర్జనసాస్తభాగం ప్రణానిహన్యాత్ సకృదేవ రేఫాత్ ॥”

తైలము 2.3 భాగము, పాలు ఒక భాగము, జీవన్తికల్కము నాల్గవ
భాగము ఇటుల గలిపించి తైలవాసము జేసి అందు సర్జనము నెనిదవ భాగ
మును, తేనెను గలిపి యోష్ఠముఖజ వ్రణములకు రోపనము జేసిన శమించును.
(వం-శ.)

5. జ్వరదాహమునందు జీవన్తి ప్రయోగము.

“జీవన్తిమూలనిర్యూచో సఘృతో దాహజ్వరీజిత్ ॥”

జీవన్తికంద కషాయమునందు ఘృతమును జేర్చి సేవించిన జ్వరదా
హంబుట్టు దాహము శమించును. (వై-మ.)

6 వ్రణమునందు జీవన్తి ప్రయోగము.

“జీవన్తికల్కస్య సారం సంశేష్య రోపయేత్ త్రిదినం ।

పిచ్ఛిలభావాత్ గూఢం సంశీష్య శనయే ద్రవ్యం నియతం ॥”

జీవనీకందమును మెత్తగా నూరి స్వోసమును గల్గించి వ్రణమునకు నూడు దినములు లేవనకు జేసిన ఇది పిచ్చిలక్ష్మణమును గలదుటచే గటిగ బిగబట్టి దోషమును బయటకు వెలిబరిచి శమింపజేయును. (వై-సం.)

7. పార్శ్వశూలయందు జీవనీ ప్రయోగము.

“జీవనీమూలకల్కోవా సతైలః పార్శ్వశూలహః” ||

జీవనీమూలకల్కమును తైలముతో జేర్చి నేవించిన పార్శ్వశూల శమించును. (గ-ని.)

(6) యోగములు: —

1. జీవన్త్యాదిఘృతము - వా-రాజయత్న. మాత్రా:-1 శులము.

ఉపయోగములు:—రాజయత్న శమించును.

2. జీవన్త్యాదిచూరము - వా-శ్వాసహిఢ్న. మాత్రా:- $\frac{1}{4}$ శులం.

ఉపయోగములు:—హిక్క, శ్వాస, కాస, పార్శ్వశూల, జ్వరము ఇవి శమించును.

3. జీవన్త్యాదిచూరము - గ-ని-రాజయత్న.

ఉపయోగములు:—ఉల్కాదకము జేసిన రాజయత్నోగికి శరీరపుష్టి, బలము, వరమును గలుగును.

(7) Uses:—The plant is the Jivanti of the Sanskrit writers. It must not be confounded with Tivaka one of the astavarga which is a drug unknown to the Modern Hindus. D. Macraei does not appear to have been noticed by any of the European writers upon Indian Materia Medica.

91

జ్యోతిష్మతీ - మూలకాంగుని (లేక)

వెన్నుడుతీగె (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మూలకాంగనీ, మూలకాంగనీ, మరాఠీ - మూలకాంగోణీ, పజతాతి - మూలకాంగణీ, మలయాళం - చెరుపున్నరి, కన్నడం - జ్యోతిష్మతి, ద్రావిడం - వాల్మీశ్వర.

Natural Order—Celastrineae

మార్కంకుని కుటుంబము

చెక్కుజాతీ - *Celastrus paniculata* (Eng. Staff tree)

ఈ చిన్నకుటుంబములో, జెట్టుగుబురు మొక్కలు గలవు. ఆకులు ఒంటరి చేరిగా నైనను, అభిముఖ చేరికగా నైన నుండును. అవి మల్లీమాకులవలె బిరుగగా నున్నవి. పువ్వులలో మిదున పుష్పములు, ఏకలింగపుష్పములు కూడ గలుగుచున్నవి. పుష్పకోశముచిన్నది. నాలుగైదు తమ్మెలు అల్లుకొని యుండును. కాయ నంటుకొని పుష్పకోశము న్నిరముగా నుండును. ఆకర్ణానత్యములును నాలుగో అయిదో యుండును, కొన్నిటిలో లేక పోవుటయు గలదు ఇవియు నల్లుకొని యుండును : కొన్నిటిలో, బిల్లెము నంటుచున్నవి. కింజల్కములు 3 మొ. 5. రాతలు వెకల్లుగా నుండును. అండాశయములో గదులు 3 మొ. 5. వలకుగలవు. ఒక్కొక్క దానిలో రెండేసి అండములుండును. కీలము పొట్టిగా నుండును. కొన్నిటిలో, లేనే లేదు. కీలాగ్రము త్రిభుజాకారము.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ జ్యోతిష్కృతీస్యా త్కటభీ జ్యోతిష్కా కంగుశీతచ ।

పారావతపదీ పణ్యా లతా పోక్తా నుసింగలా ॥

జ్యోతిష్కృతీ, కటభీ, జ్యోతిష్క, కంగుశీ, పారావతపదీ, పణ్యా, లతా, నుసింగల అనునవి జ్యోతిష్కృతీ నామములు.

జ్యోతిష్కృతీగుణములు.

శ్లో॥ జ్యోతిష్కృతీ కటు సిక్తా సరా కఫసమోజజ్ఞ ।

ఆత్మస్థా వామనీ తీక్ష్ణ వహ్నిబుద్ధిస్సృతిప్రదా ॥

మార్కంకుని కటురసమును, తిక్తామరసమును, సుతిక్షగుణమును, ఆత్మస్థవీర్యమును గలిగి యుండును. వాంతిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని కృత్ బొందించును. బుద్ధిని వికసింపజేయును. స్మరణశక్తిని గలిగించును. కఫవాతములను శమింపజేయును.

తేజ తీ - జ్యోతిష్కృతీ భేదము (३)

శ్లో॥ తేజస్వినీ తేజవతీ తేజోహ్వ తేజనీతచ ॥

తేజస్విని, తేజవతి, తేజోహ్వ, తేజని అనునవి తేజవతీ నామములు.

తేజవతీ గుణములు

శ్లో॥ తేజస్వినీ కఫశ్వాసకాసాస్యామయవాతహృత్ ।

పాచన్యస్థా కటు సిక్తా రుచివహ్నిప్రదీపనీ ॥

లేజవతియను జ్యోతిష్కృతీభేదము కటురసమును, తిక్తానురసమును, ఉష్ణ వీర్యమును గలిగి యుండును అనుమును బచింపజేయును. దీనిని బుట్టించును. శాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. శ్వాస, కాసము, ముఖరోగము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) పరిసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(జ్యోతిష్కృతీ) - పారావతపది, జ్యోతిష్కృతి, నుసింగల, కటభి, (లేజవతి) - లేజస్విని.

(ఖ) నుణబోధకములు - (జ్యోతిష్కృతీ) - జ్యోతిష్కృ-.

(2) శబ్దార్థములు:—

పారావతపది - పావుగపుసిట్టయొక్క పాదమువంటి వరము (లేక) యాకృతిగల పత్రములను గలది. జ్యోతిష్కృతి - మేఘపుత్రగవలె ప్రకాశమును గల పుష్పములను గలది. నుసింగల - పింగలవరముగల బీజములను గలది. కటభి - వ్యాపించునది (లత). లేజస్విని - పక్షికాశించు స్వభావము గలది. జ్యోతిష్కృ - ఉష్ణమును గలుగజేయునది.

(3) పరిచయబోధక లక్షణము:—

జ్యోతిష్కృతి—

“పక్వగిక్తఫలా గుచ్ఛా పీతతైలా చవర్తులా ।

పంక్తివత్సారి రక్తబీజా అణుపుష్పా వనజా స్మృతా ॥

జ్యోతిష్కృతీలత పండితప్పుడు ఎర్రగనుడు ఫలములను, గుత్తులు గుత్తులుగనుడు ఫలములను గలిగి యుండును. ఫలములు గుండ్రముగ నుండును. ఆకులు వరుసగ (అనగా నొక దానిసంటి మరియొకటి యిటుల వరుసగ) నుండును బీజములు ఎర్రగను, పుష్పములు మిగుల నూకృముగను చుండును. ఇది యడవులనుండు ఉత్పత్తి యగుచుండును. (శి-ద.)

మరియు—

“జ్యోతిష్కృతీ వర్తులపక్వరక్తఫలా పీతతైల ।

కాకుచగరికేతి లోకేప్రసిద్ధా ॥

జ్యోతిష్కృతీలత గుండ్రముగను, పండితప్పుడు ఎర్రగను నుండు ఫలములను గలిగి యుండును. దీని బీజములను నుండి తీసిన తైలము పరపుషచ్ఛగ

నుండును. దీని ఫలములను దీనినచో కాపలు మఱచును. అందుచే నిది కామమర్దనిక యని లోకమున వ్యవహరింపబడును. (నుశ్రుతడల్లాణవ్యాఖ్యాన)

(4) భేదములు:—

జ్యోతిష్కృతీలత చిన్న పెద్ద భేదముచే రెండు విధములుగా నుండును. ఇందు పెద్దది చిన్నదానికంటె హెచ్చు గుణములను గలిగి యుండును. విశేషించి మేఘాశక్తిని, స్మరణశక్తిని బుట్టించును. పరియు నీ లత యదవలయం గుత్పన్నమై రాత్రులయందు ఇతర యోషధులను జూపించుటను తెలియలేని దీపమువలె వారి మధ్య ప్రకాశించు చుండునదిగ గఘనంశాది యావ్యక్త గలచే పరింపబడినది. దీనిని బట్టి రాత్రులయందు ఈ లతను గుర్తించవచ్చునని తెలియ గలదు. ఇందు తేజవతి యనునది జ్యోతిష్కృతీయంవొక భేదముగా నెలియ గలదు. దీనిని గురించిన యితరయంశము లంతగా గావరావు.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) మేఘాశక్తిని, వర్షమును గలిగించును. మలమును పోషించును. క్షయములను, ఉదయమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) తిక్తరసమును, మాక్షగుణమును గలిగి యుండును. దాహమును గలిగించును. (రా-ని.) కషాయాచారసమును గలిగి యుండును. కాంతిని కలుగజేయును. పొండువును, విస్ఫోయమును బోగొట్టును. (గణ-ని.) విస్ఫోటమును బోగొట్టును. (రా-వ.)

(ఖ) తేజోవతి-చూరకోగము, ముఖకోగము, దంతకోగము, కింక, అర్బున్ను, కంఠకోగము వీనిని బోగొట్టును (గ-ని) విషమును బోగొట్టును. (వి-ర.) సూలను, ఆమవాతమును బోగొట్టును. (మ-ని.)

(గ) జ్యోతిష్కృతీ (బీజ) తైలగుణములు—కటురసమును, తిక్తాచారసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మేఘాశక్తిని, స్మరణశక్తిని వృద్ధి పొందించును. పిత్తమును వృద్ధిజేయును. వాతమును శమింపజేయును. (రా-ని.)

(6) ప్రయోగములు:—

1. ఉదరమునందు జ్యోతిష్కృతీ ప్రయోగము.

“జ్యోతిష్క-ఫలతైలం వా క్షీరేణ స్నోజ్జి కాపింసు మిశ్రం పిబేత్”

ఉదర రోగమునందు జ్యోతిష్కృతీ బీజములనుండి తీసిన తైలమును, చర్మతారమును, ఇంగువను పాలతో జేర్చి పానముజేసిన శమించును.

(ను-చి-అ 14.)

2. అర్తు రోధమునందు జ్యోతిష్కృతీ ప్రయోగము.

“సకాంఠికం...భృషం బోతిష్కతీదలం పాశ్య
 నితాత్సార్థవంభతే||”

జేయించిన బోతిష్కతీ దిలములను చూర్చించి పులికడుగుతో జేర్చి
 వేదించిన అర్తవరోధము బోవును. (చ-ద.)

3. ఉదగమునందు బోతిష్కతీ ప్రయోగము.

“బోతిష్కత్యాః పిపేత్తైలం పయసా వా దివాప్యక||”

బోతిష్కతీ బీజ తైలమును పాలతో జేర్చి యెరిమిదినములు నేరగించి
 సన్నిపాతో దగము శమించును. వం. సే (ఉదర-చికిత్స.)

(7) యోగములు:—

1. బోతిష్కత్యాది తైలము - వా - ఉ - భగందగ.

ఉపయోగములు:—అభ్యంగము జేసిని భగందగము శమించును.

Action:—The oil is rubefacient. The seeds are alterative, stimulant and nervine; they are supposed to stimulate the intellect and sharpen the memory. The oil has also the same effect.

Preparations:—Decoction of seeds and Pomatum or Pomade.

Uses:—The oil with benzoin, cloves, nutmeg and mace added is said to be a sovereign remedy in Beri-beri and a powerful stimulant; dose 10 to 15 minims. Decoction of seeds (1 in 10) with or without the addition of aromatics is given in rheumatism, gout, paralysis and leprosy. The oil is used as pomade for relieving rheumatic pains of a malarious character and in paralysis. It is also used in the form of pomatum made by mixing one part of the oil in 8 parts of butter for application to head. It is known as Magzsudhi (Brain clearer) and believed to promote intelligence. (Nadkarni. P. 187)

92

తగరం - గ్రంధి తగరం (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - తగర్, పురాణి - గోదేంతగర, గుజరాతీ - తగర్,
 మలయాళం - తగరం, కన్నడం - తగర, తమిళం - తగర.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order — Valerianeae
గ్రంథితగరము - Valeriana Harduickii

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ కాలానుసార్య తగరం కుటిలం నశుషం నతం॥

కాలానుసార్యము, తగరము, కుటిలము, నశుషము, నతము అనునవి
సామాన్యములు.

పిండతగరం - పిండతగరము (గ్రంథితగరభేదము) (3)

భాషాంతర నామములు

శాఖిడం - కిదంతి తగరం; కన్నడం - దొడ్డతగరం; పల్లవము -
పిండతగరం.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అపగం పిండతగరం దండహస్తం చ బర్హణం॥

పిండతగరము, దండహస్తము, బర్హణము అనునవి పిండతగర
సామాన్యములు.

తగరద్వయగుణములు.

శ్లో॥ తగరద్వయ ముష్ణంస్యా త్స్వామస్త్రిగ్ధం లఘుస్త్వృతం ।

విషాపస్సారి శూలాక్షి శోగదోషత్రయాపహం ॥

గ్రంథితగరము, పిండతగరము మధురరసమును, స్త్రిగ్ధరసమును, లఘు
మును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును.
శీతము, అపస్పారము, శూల, నేత్రరోగము వీనిని బోగొట్టును.

విశేషాంశములు.

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(2) పరిచయగోధకములు:— (తగర) - కాలానుసార్యము, కుటి
లము, నతము, (మహారోగము.)

(పిండతగర) - దండహస్తము, బర్హణము, పిండతగరము.

(3) గుణబోధకములు:—తగర - (దీపనము).

(2) శబ్దారములు:—

కొలనుసాగ్గము - కొలమునకుదగినట్లు అనుసరింప దగినది. (లేక) నల్లని వర్ణమును గలిగియుండునది. క్షుటిలము - వంకరగనుండునది. సతము - వంగియుండునది. మహారగము - సర్పముయొక్కతల (వడగ) వలెనుండు పుష్పములుగలది. దండహస్తము - దండము చేతియగువృక్షపుడెటుల హస్తముమణవబడి యుండునో యటులనే మొదటిభాగమున మాణియుండి క్రిందకి దండమునలె వ్రేలాడు వ్రేళ్ళనుగలది. బ్రిణము - నెరుగిపించునువంటి కేసరిములనూలది. విండతగరము - ముద్దవలె నుండునది. దీపనము - అగ్నిదీపనమును గలిగించునది.

(3) భేదములు:—

ఇది “వంకరగనుండునది” ముద్దవలెనుండునది, మునిలె చువిధములుగా నుండునట్లు దెలియగలదు. నీటియొడువ నుత్పత్తియగు క్షుపముయొక్క పుష్పముల నైవ్యకశబ్ద సింహపునందువహింప బడినది. అందు విండతగరమును నగు కొంకిణ దేశమునందు ప్రచారముగలిగి యున్నట్లు ప్రెగ్గింధమునందే జెప్పబడినది. అయితే చిందలిగ్గింధి తగరము బహుశంతు మాలయాదముననే నొక మనుండును. జౌషధయోగములందుగూడ మాలహాగిహింప బడుచున్నది. ఇది మూలభాగమున ముడివేసినట్లు చిన్న చిన్న వ్రేళ్ళతో జుట్టుబడి క్రిందకి వ్రేలాడుచుండు కొన్ని వ్రేళ్ళు గలదిగా గానబడుచుండును. ఇందుచేతనే అది గొర్రె భేదగము అని పృథుహింప బడుచున్నట్లు దెలియవచ్చును. నైవ్యకశబ్ద సింహపునందు పుష్పముగా నేలజెప్పబడినదో దెలియకున్నది. ఈ తగర ద్వయమును గురించిన విశేషములంతగా గానరాకుండుటచే గింకనువివర్ణించినగాని నిశ్చయింప వీలుగాకున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

తగర - తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. ఘోరస్వారమును బోగొట్టును. (రా-ని) విసర్పియును బోగొట్టును (శో-ని) కటురసమును, కషాయాను రసమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. కఠోర్రాగమును, రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. సంతాప వాతమునందు తగర ప్రయోగము.

“తక్షణ పిష్టం తగరస్యమూల మార్ద్రం నివీతం వినిహంతి ।

శీఘ్రం... నృణాం సంధిక వాతరోగం ॥”

గ్రంథి తగరపుమూలమును వచ్చిది గ్రహించి మజ్జితోనూరి నేవించిన సంధిక వాత రోగము శీఘ్రముగ శమించును. (రా-మా.)

2. పిల్లమును నేత్రస్యాధియందు తగర ప్రియోగము.

“అభయారసపిష్టం వా తగరం పిల నాశనం”

గ్రంథితగరమును తగరకాయ రసముతోనూరి లేపనముచేసిన పిల్లమును నేత్రరోగము శమించును. (రా-మా.)

(6) యోగములు:—

1. తగరాది తైలము - గదనిగ్రహ - యోనిరోగ.

ఉపయోగములు:—తైలపిచు ధారణముచే యోనిశూల శమించును.

93

తా లః - తా టి చె ట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - నాల, మలయాళం - కరింపన, కర్ణాటకం - హరతాల, బెంగాలీ - పనెమరం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Palmeae
కొబ్బరికుటుంబము.

తాడిచెట్టు - *Borassus flabelliter*

ప్రకాండము 80 అడుగుల యెత్తువలకు పెరుగుమగాని కొమ్మయందవు. పైతెరచు కట్టముగాను - విరుగుగాను. పగుచ్చు, పగుచ్చుగాను నుండును. దీనిపై రాలిపోయిన యాకల యానవాళ్ళు గలవు. ప్రకాండము మొదట కొంచెమెక్కువలావుగ నుండును. గాని. అది పైన చివరవలకు నొక్కటియేలావు. మామిడి మట్టి మొదలగు ద్విదళదీపకపు వృక్షములవలె విడి పొరుగుదుగు నుండినను లావుకారేదు.

ప్రకాండమున కడుగున చాలవేళ్ళుగలవు. ఇది కొంచమెత్తుగను చిటికినవేళ్ళలు లావుగను నుండును. ఈ యుపవంశపుచెట్ల తల్లివేరు చిన్నదిగా మున్నప్పటి చచ్చిపోవుట లేత ప్రకాండమడుగునుండి ఇన్నివేళ్ళు పుట్టుచున్నవి.

ఆకులు చెట్టచివర దగ్గర దగ్గరిగా నుండును. ఇవిమిక్కిలి పెద్దవి. మిశ్రమపత్రములు. వక్షవైఖరి. చిట్టియాకులు పొడుగుగానేయుండును. సమరేఖపత్రము. సమాంచలము. తట్టముగను దిరుసుగను నుండును.

పుష్పమంజరి రెమ్మకంకి. లేత రెమ్మకంకులను గప్పుచు దిరుసుగు తరుచేటిక గలదు. పువ్వులు చిన్నవి. సరాళము. ఏకలింగపుష్పములు.

పురుషపుష్పము.

పుష్పకోశము. ఆనంయుక్తము. రక్షకపత్రములు 3 ఒకదానినొకటి తాకుచు నుండును. మిక్కిలి దిరుసుగ, చక్రిమునలె నుండును. నీచము.

దళవలయము. ఆనంయుక్తము. ఆకర్షణపత్రములు 3. వీనికి, మంచిరంగుగాని, నాననగానిలేదు. మిక్కిలి దిరుసుగానుండును.

కింజల్కములు, 6 3 దళవలయమున కెదురుగను. 3 పుష్పకోశమున కెదురుగ నుండును. పుష్పాదితత్తులు నన్నము.

పుష్పకోశము. గొడ్డుచైయున్నది.

ప్రీపుష్పములు. పురుషపుష్పములకంటె పెద్దవి.

పుష్పకోశము, — దళవలయము పైదానియందు వలెనేయుండును.

కింజల్కములు. లేవు.

అందకోశము. అండాశయముచ్ఛము. 3 గదులు. కాని ఒకగదియే పెద్దదగును. కాయలోనున్న తెల్లని కొబ్బరి విత్తనము పెరుగుటకు నిలువలేకొనిన పదార్థము. కొబ్బరి పీచు లోవలనుండు పెంకుకూడ కాయలోని భాగమెకాని గింజకూడ, ఒకచిన కొబ్బరికాయ కాకివైపున మూడు రంధ్రములున్నట్లు కగలదును ఒకదానిద్వార ములభముగ పొడవ నచ్చును గాని, మిగిలిన రెండును మూసికొని పోయినవి. ఈ రంధ్రములద్వార కాయ పెరుగుటకు నాహారపదార్థములు చచ్చినవి. లేతపిండెలోనున్న మూడుగదులలోను రెండు పెరుగక పోవుటచే రెండురంధ్రములు మూసికొని పోయినవి.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తాలస్తు లేఖపత్రం స్యాత్ప్రణరాణో మహోన్నతః ॥

తాలము, లేఖపత్రము, ప్రణరాజము, మహోన్నతము అనునవి తాలనామములు.

శాఖల గుణములు

శ్లో॥ పక్వం తాలఫలం పిత్తకక్షేచ్ఛవివర్ధనం ।

దుర్లభం బహుమూత్రం చ తంద్రాభిష్మందకుక్రిదం ॥

తాటిఫలము కష్టముగ జీగ మగును. అతిమూత్రమును, తంద్రము, అభిష్మందమును, కుక్రిమును గలిగించును. పిత్తమును, రక్తమును, కఫమును పుచ్చిజేయించును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—లేఖపత్రి, తృణరాజ, మహోన్నత, ఆనందమృదు, చిరాయు.

(ఖ) గుణబోధకములు:—మధురస, మదాధ్య.

(2) శబ్దార్థములు:—

లేఖపత్రి - వాయుటుప ఆనువైన పత్రములు గలది. తృణరాజ-తృణ జాతులలో శేష్మమైనదిగా నెన్నబడునది. మహోన్నత - మిక్కిలి ఎత్తుగా చేరుగునది. ఆనందమృదు - మద్యమునిచ్చునట్టి వృక్షము, చిరాయు - చాలా కాలము జీవిండునట్టిది. మధురస - మధురరసముగల ఫలములును, ఆనందమును గలది. మదాధ్య - విశేషమైన మత్తును గలిగించునట్టి పాద్యమును గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది తాలము, హింతాలము అని రెండు విధములుగా నుండి తృణ జాతులలో నుత్పత్తి గలిగి మదకారక మద్యమునిచ్చు ద్రవ్యములలో నొకటిగా భేద్యమగుచున్నది. వీనిలో తాలవృక్షము పత్రిచోట నుత్పన్నమగును. వీని ఫలములను కరకులు తిందురు. వీని బీజములు (టెంకలు) భూమి మీద పడి తమంతట నవియే మొలకలెత్తును. ఈ మొలకలను గూడి భిక్షించుదురు. ఈ వృక్షములు చిన్నవిగా నున్నప్పుడు వీని లేతయాకులను కోసి విసినకర్మలను గట్టుదురు. ఈ యాకులు విశాలముగా నుండును. మిదిరి యాకులను మొదలంట నరికి యందలి మట్టల మొదటి భాగమును వేరుచేయుదురు. ఇటుల చేయబడిన భాగములను రాతిపై నలియగొట్టుదురు. అప్పుడందుండి నన్నని నార బయలువెడలును. దీని బాగుజేసి యాగబెట్టి దీనితో తాంబూలు అల్లుదురు. ఇవి మిగుల గట్టిగా నుండును. ఈ తాంబూలు పడవల, ఓడలు మొదలగు వాని కుపయోగించుదురు. ఇటుల నారక విడవీయగా మిగిలిన పత్రిభాగములను దీసికొని యందలి యాకులను ఛేదించి జాగ్రత్త పెట్టబడిన మట్టలు గరికమ్మలని చెప్పబడును. వీని రెండువైపుల యంచులుక రంపపుపండ్లవలె నతి తీక్షణముగా నుండును. ఈ కమ్మలను కరకులు తమ యిండ్లచుట్టునుండు ఆనరణ గోడలకు మదుళ్ళకై యుపయోగించుదురు. మరియు వీనిని వంటచెరకుగా గూడ నుపయోగించుటయు గలదు. పెద్దచెట్టు యొక్క ఆకులను కోసి ఆరబెట్టి వానిని పల్లెటూళ్ళలోని యిండ్లకప్పులకు

యుపయోగించుదురు. మరియు మువ్వటాకులను గోసి వానిని ఎండబెట్టి జాగ్రత్తగా చీలి వీనితో బుట్టలు, చాపలు, చదరాలు మొదలగునవి. యల్లుదురు. ఈ యాకుల మధ్యభాగము ఒక ఆర్ధగజము నిడుపుండవట్లు చూచి మిగిలిన ఆద్యంత భాగములను వేరు పరచుదురు. పిమ్మట వానిని కట్టలుగా కట్టి జాగ్రత్త పెడుదురు. ఈ యాకులపై గంటములతో వ్రాయుదురు. ఇందు కనియే వీనికి తేల్చుపత్రిములని ప్రిసిద్ధి కలిగెను. కాగితములు వచ్చుటకుముందు పత్రి వ్యవహారమును ఈ తాటియాకుల పైననే జరిగెను. మన పూర్వులు ఈ యాకులపై నెన్నియో గ్రంథములు వ్రాసి యున్నారు. ఇటుల వ్రాసి జాగ్రత్త పెట్టబడిన గ్రంథములలో నిప్పటికిని కొన్ని కాగితములపై అచ్చు పడక అట్లే యున్నవి. అనగా అంతములేనన్ని గ్రంథములు ఈ తాటియాకులపై వ్రాయబడి యున్నవని భావము. ఇటుల తాటియాకులు పూర్వకాలమున వ్యవహారమునం దెంతయో ప్రయోజనమును గలిగి యిప్పటికిని మిగుల ప్రసిద్ధి బడిసియున్నవి. ఈ తాటిచెట్లలో కొన్ని చేవగలిగి యుండును. అట్టి చెట్లను ఇండ్ల వాసములకై ఉపయోగించుదురు. ఇవి మిక్కిలి గట్టితనమును గలిగి చాలాకాలము చేడక యుండును. మరియు నిటునంటి చెట్లను కర్షకులు తమ వ్యవసాయపు పనులలో ననేక విధములుగా నుపయోగించు చుందురు. ఒక కర్షకునకు ఒక తాటితోట యున్నచో నత డొక ధనవంతుడనియే పల్లెల యందు ప్రిసిద్ధి.

ఈ వృక్షములలో పురుషజాతి, స్త్రీజాతియని వేరువేరుగా నుండును. అంకిలి పురుషజాతి వృక్షములు కేవలము పుష్పములను మాత్రము పూయును. ఈ పుష్పములు దీర్ఘముగను, గుత్తులుగను నుండు నాళములనంటి చిన్నిగా నుండును. ఈ నాళములు వృద్ధియైనకొలదియు పుష్పములు నశించును. ఈ నాళములే గులకలని వ్యవహరింపబడును. ఇవి త్వరముతో గూడియుండును. కీనిగాల్చి యందుండి త్వరమును గ్రహించి వైద్యమునందు మాత్రంజ వ్యాధులలో నుపయోగింప బడుచుండును. స్త్రీజాతి వృక్షములు కాయలుకొనును. ఈ వృక్షములే మధ్యమునిచ్చును. ఇవి మిక్కిలి మదకరమైనది. ఈ కాయలు తేలిచిగానున్నప్పుడు కర్షకులు వీనిని గోసి తిందురు. ఇవి మిగుల మాధురము గను, రుచ్యముగను నుండును. ఈ శాలమధ్యముతో వైద్యమునందు కొన్ని యావములు చేయబడును. ఇట్టివి విషాది, అతీసారము మొదలగు వ్యాధుల నుపయోగింప బడుచున్నవి. తాటికల్లును తక్కువజాతినారు పానము చేయు

మురు. హింతాలముచునది తాలవృక్షమంత ఎత్తుగా బెరుగదు. కాని దానియా
పలకంటె హింతాల పత్రములు మిక్కిలి విశాలముగానుండును. నిఘంటు
కాగుల నిరూపణమునుబట్టి ఇది దక్షిణ భారతమున విశేషముగా నుండునని
దలచుకొందు. దీని యుపయోగములెట్టియో తెలియజున్నది.

(4) విశేషగుణము:—

(క) తాలఫల - మధురరసమును, గురుస్నిగ్ధగుణములను, కీతవిర్యమును
గలిగియుండును. బలమును గలిగించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును.
తిక్తదోషమును, క్షతమును, దాహమును, క్షయమును బోగొట్టును. (రా-లి)
తిక్తకషాయము రసములను గలిగియుండును. మూత్రరోగమును బోగొట్టును.
(రా-ప).

(ఖ) తాలమజ్జ (ముంజి) - మధురరసమును లఘుస్నిగ్ధ పరగుణములను
గలిగియుండును. కొద్దిగా మత్తునుగలిగించును. కఫమును వృద్ధిబొందించును.
వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (భా-పర్).

(గ) తాలపిలంబ (గులకలు) - రూక్షగుణమును గలిగియుండును.
క్షతరోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఘ) అస్థిమజ్జ - (బుర్రగుంజ) - మధురరసమును, గురుగుణమును,
కీతవిర్యమును గలిగియుండును. మూత్రమును వృద్ధిజేయును. (రా-ని).

(చ) తాలమద్య (తరుణ) - హేచ్చుగ మత్తును గలిగించును.
(భా-పర్).

(ఛ) అమ్లిధూత తాలమద్య - (పులిసినకల్లు) - పిత్తమును వృద్ధి
బొందించును. వాతమును శమింపజేయును.

(జ) తాలమస్తక - (మువ్వు) - మధురరసమును, తిక్తకషాయమును
రసములను గలిగియుండును. బలమును, కుక్రమును వృద్ధిబొందించును. మూత్రజ
రోగములను బోగొట్టును. (రా-ప).

(ఝ) తాలవృంత (తాటియాకు విసినకల్ల) - లఘుగుణమును, గలిగి
యుండును. తిక్తదోషములను శమింపజేయును. (రా-ప).

(ట) హింతాలఫల - మధురరసమును, అమ్లరసమును, కీతవిర్య
మును గలిగియుండును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. వాతపిత్తములను శమింప
జేయును. దాహమును, శ్మిమును, క్షయమును బోగొట్టును. (రా-ని).

(5) పరియోగములు:—

1. మూత్రకృచ్ఛమునందు తాలపరియోగము.

“తాలశస్త్రస్తథాశ్శతం

ఘృతం పయశ్చ మూత్రస్య వై వర్ణ్యే కృచ్ఛవివచః॥”

తాటివేళ్ళకషాయ కల్కములతో గాచిన పాలనుగాని, ఘృతమును గాని సేవించిన మూత్రవైవర్ణ్యమును, మూత్రకృచ్ఛమును శమించును.

(చ-చి-అ 22).

2. మూత్రాఘాతమునందు తాలపరియోగము.

“పిష్ట్యాధ వా సుకీలేన శాలితండుల వారణా,

తాలస్య తరుణం మూలం॥”

తాటివేళ్ళను లేతవిగా నుండు వానిని గ్రహించి మిక్కిలి శీతలముగా నుండు శాలిడియ్యపు కడుగుతో నూరి సేవించిన మూత్రాఘాతము శమించును.

(సు-ఉ-అ 58).

3. ఉన్మాదమునందు తాలపరియోగము.

“ఉన్మాదే సమధుః షేయః శుద్ధోవా తాంకాభిజః కషణం॥”

ఉన్మాదరోగికి శోధనముజేసిన పిష్టుట తాటిమట్టలరసమునందు తేనె గలిపి యిచ్చిన ఉన్మాదము శమించును.

(చ-ద-అ 2).

4. వీరహోదమునందు తాలపరియోగము

“తాలఫచ్చభవః షోణం సగుహం వీరహాశనం॥”

తాటిగులకలక్షణమును బెల్లముతో జేర్చి సేవించిన వీరహోదము శమించును.

(చ-ద-అ 3).

5. విషూచికయందు తాలపరియోగము.

“తండులొదకపిష్టేన తాలమూలేన లేపనం ।

నాభౌ ప్రకల్పితం సద్యో జయత్యేవ విషూచికాం॥”

తాటివేళ్ళను బియ్యపుకడుగుతో నూరి బొడ్డుకు పచ్చువేసినయెడల వెంటనే విషూచిక శమించును.

(నై-చి-అ 1).

(6) ఔషధములు:—

1. తాలజటాద్యంజనము - ఖైషజ్యనేత్రోగ - ఉపయోగములు:—

కంటికి అంజనమువేసిన తుక్కోగము శమించును.

(7) Medicinal uses:—The saccharine juice obtained by excising of the spadix is cooling, sweet and useful in inflammatory dropsy

The sediment of the toddy forms a yeast which is very largely used in breadmaking. Sugar is manufactured from it in Madras, Burma and Ceylon. Sugar obtained from this palm is imported into Calcutta from Ceylon. The yellow pulp surrounding the ripe nuts is sweet, heavy and indigestible. It is made into cakes with flour and other ingredients. The young seeds contain a clear watery fluid which is very refreshing and cooling. The kernel of the seeds after the seedlings have germinated is eaten. The terminal buds of the tall tree are regarded as nutritive, diuretic and tonic. The ashes of the flowering stalk are said to be useful in enlarged spleen. The 'toddy Foullice' is a valuable stimulant application to gangrenous ulcerations, carbuncle, and indolent ulcers. The sugar candy produced in the manufacture of sugar from this palm is used in coughs and pulmonary affections.

(Indigenous drugs of India.)

94

తాళీసపత్రిక - తాలీసపత్రిక (త్రయము)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - తాళీసపత్రిక, మరాఠీ - లఘుతాళీసపత్రిక, గుజరాతీ - తాళీసపత్రిక, వలయాళం - తాళీసపత్రిక, కర్ణాటకం - తాళీసపత్రిక, దాక్షిణ్యం - తాళీసపత్రిక.

సైన్స్ క్లస్స్ స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Coniiferae
దేవదారు కుటుంబము

తాలీసపత్రిక - Abies Webbiana

దేవదారుచెట్టును. ఇట్టి యితరచెట్టును మనదేశములో వంతగా పెరుగుటలేదు. ఆపెరుగునవి కొన్నియు పర్వతములమీద, పెరుగుచున్నవి. అవి శీతలవర్షదేశములలో గాని వర్షిల్లక జాలవు. పూర్వకాలమునందీచెట్ల ప్రపంచము నందంతటను నెక్కువగా నుండునని. వానిలో కొన్ని కుటుంబము లిప్పుడు పూర్తిగా నంతరించి పోయినవి. మిగిలినవి, అట్టి తక్కువగనున్నవి.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తాలీసముక్తం పతాన్ధ్యం ధాత్రీపత్రమ్ చ తత్సన్ధితమ్ ॥

తాలీసపత్రము, పతాన్ధ్యము, ధాత్రీపత్రము అనునవి తాలీసపత్ర నామములు.

తాలీసపత్ర గుణములు

శ్లో॥ తాలీసం లఘుతీక్ష్ణోష్ణం శ్వాసకాసక ఫానిలాన్ ।

నిహస్త్యరుచిగుల్మామ వహ్ని మాంద్యక్షయామయాన్ ॥

తాలీసపత్రం లఘుతీక్ష్ణగుణములను, ఉష్ణపిత్తమును గలిగి యుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. శ్వాస, కాస, అరుచి, గుల్మము, ఆమము, అగ్నిమాంద్యము, క్షయము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ర్థ ము లు

(I) పరిచయనామములు:—

(క) పరిచయనోధకములు:—పతాన్ధ్యము, ధాత్రీపత్రము. (ఘనచ్ఛద.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(ముఖరోగహరము, హృద్యము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

పతాన్ధ్యము - విశేషముగా పత్రములతో గూడి యుండునది. ధాత్రీ పత్రము - ఉసిరికయాకులవంటి యాకులను గలది. ఘనచ్ఛద - దలసరిగ నుండు : త్రములను గలది. ముఖరోగహరము - ముఖరోగములను బోగొట్టు నది. హృద్యము - హృదయమునకు హితమైనది.

N. B:—ఇది యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి సుగంధ ద్రివ్యముల దును, కఫహగద్రివ్యములందును గణింపబడు చున్నది. ఈ పత్రము మిగుల ఘాటుగా నుండును. ఎండిన పత్రము విశేషముగా బజాగ లందు లభ్యమగును. ఇది పెద్దయుసిరెక యాకును బోలి కొబ్బరి నకసరిగ నుండును. పై ద్యమనందు విశేషముగా కాస శ్వాసలం దుపయోగింప గునున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

బాలరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. హృదయమునకు హితమైనది. పిత్త మును శమింపజేయును. ముఖరోగములను బోగొట్టును. (క-ని.) తిక్తరస మును, మధురానురసమును గలిగి యుండును. హిక్కను, భ్రష్టినిబోగొట్టును. (రా-ని.) స్వరమును గలిగించును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

4) పరియోగములు:—

1. అరుచియందు తాలీసపత్రం పరియోగము.

“తాలీసచార వటకాః సకర్పూరసితోపలాః ।

గుచికరాః భృశం ॥

తాలీసపత్రం, కర్పూరము, చక్కెర వీనిని వటకములుగా జేసి నేవించిన రుచి గలుగును. (వా-చి-అ-5.)

2. రక్తపిత్తమునందు తాలీసపత్రం పరియోగము.

“తాలీసచార సంయుక్తః క్షేయః క్షేద్యోణ వాసకస్వరసః ।

కఫపిత్తతమకక్వాస స్వరభేదరక్తపిత్తహరః ॥

తాలీసపత్రం ధూగమును అడ్డసరిపు రసమునందు జేర్చి లేని గలిపి వేవించిన రక్తపిత్తము, తమకక్వాస, స్వరభేదము ఇవి శమించును. కఫపిత్తములు శమించును. (చ-ద.)

5) యోగములు:—

1. తాలీసాదిచూర్ణము - వా-రాజయక్షు. మాత్రాః-5 రులం.

ఉపయోగములు:—క్షయ, కాస, క్వాస, అరుచి, ఛర్ది, పీహ, పార్శ్వశూల, పొండు, బ్వరము, అతీసారము ఇవి శమించును. మూఢవాతమున కనులోమగతి గలుగును.

2. తాలీసాదివటకము - వా-గ్రహణి. మాత్రాః-5 యవలు.

ఉపయోగములు:—ఛర్ది, గర్హణి, పార్శ్వశూల, పూచూర్ణ, బ్వరము, క్షయధు, పొండు, గుల్మము, మదాశ్యయము, ప్రిదేకము, పీనము, క్వాస, కాసము ఇవి శమించును.

3. తాలీసాదిఘృతము - వై-చి-క్వాస. మాత్రాః-1 రులం.

ఉపయోగములు:—సమస్త క్వాసలు శమించును.

4. తాలీసాదితైలము - సు-సద్యోవర్ణి.

ఉపయోగములు:—అభ్యంగము జేసిన సద్యోవర్ణియు శిశువుముగ శిశువుగ గును.

5. తాలీసాదిమోదకము - చ-ద-యక్షుకోగ. మాత్రాః-5 యవలు.

ఉపయోగములు:—రాజయక్షు శమించును.

స్వానుభవము

[తాళిసపత్రిని నేను తాళిసాది చూర్ణరూపముగ ననుదిన ముపయోగించి కఫహారముగను దీపనీయముగ నున్నదని తలచుచున్నాను.

ఉపయోగములు:--దీనికొక విధముగ సుగంధ ముండుటచే పుష్పసములలోని భాగములకు శక్తివి, చురుకును కలిగించును. క్షయలోను, చిరకాలగతముగ దగ్గులోను ఇది పోషకాషధము. తాళిసాది చూర్ణము చిన్నదగ్గులు గొంప మొదలగువానికి మంచి యాషధము. ఇది రుచిని, హితవును బుట్టించును. ఓకరను సోగొట్టును. ర కపి తములో దీని చూర్ణమును అష్టరసపు రసముతోను తేనెతోను తీసికొన వలయునని చక్కదత్తుడు చెప్పుచున్నాడు. ఆ. ల.]

95

తాంబూలవల్లి - తమలపాకులతీగె

భాషాంతర నామములు

హిందీ - పాక, మరాఠీ - పాకవేల్, కుజరాతి - పాక, మలయాళం - కొడి, కర్ణాటకం - కిర్చిదెవెలెబ్బి, ద్రావిడం - వెత్తెలెక్కా.

సైన్యక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Piperaceae

మితాక్షర కుటుంబము

తమలపాకుతీగె - Piper Betel (Eng. Betel leaf.)

మిరియపుటిగె మలబారు దేశమునందెక్కువగాఁ జెరగుచున్నది. ఇది అగంతుక పేరులనులమునఁ బ్రాకును.

ఆకులు—ఒంటరిచేరిక తీగెకు రెండువైపులనే యుండును. హృదయాకారము. కొంచెము వంకిరగానుండును. అయిదారు ఈనెలుండును. కొవవలముగఁదు రెండువైపుల పుష్పగనుండును.

పుష్పముంజరి—కంకి. ఏకలింగపుష్పములు; కొన్ని ఆదకంకులతోఁ కొన్ని పుష్పములును గలవు. ఆదుతీగెలు పోతు తీగెలు వేరువేరుగఁ గూడ గలవు.

పుష్పకోశము—లేదు.

దళవలయము—లేదు.

కంకిపైకొన్ని పొలుసులవంటి చేరికలుమాత్రమున్నవి. వావిమధ్యనేమిగిలిప పుష్పములుగఁదును. త్రిపుష్పమువద్దనున్న కమటిచే రన్నియుఁగలసి గిన్నెవలె నేర్పడియున్నవి.

మగికంకి కింజల్కములు—మూచు కాడలు పొట్టిగను లావుగను నున్నవి.

అందకోశము—కొన్నిటియందు గొడ్డె యుండినట్లుఁ గనఁబడును. మఱికొన్నిటియందు నదియులేదు.

అందుకంకి కింజల్కములు—కొన్నిపుష్పములందు మాత్రము రెండు కింజల్కములున్నవి. కొన్నిటియందు పుష్పాదీతిత్తులు లేక గోడ్డు నైనది యున్నవి. కింములేదు. కీలాగ్రములు మూడు. కండకాయ.

ఈకుటుంబమునందు గుల్మములును గుబురు మొక్కలును గలవు. ఆకులు ఒంటరి చేరికగా నైనను, అఖిముఖ చేరికగా నైనను, కిరణాకారముగానైన నుండును. కొన్నిటికిఁ గలుపు పుచ్చములు గలవు సమాంచలము పుష్పములుచిన్నవి. మిదునపుష్పములు ఏకలింగ పుష్పములును గలవు. పుష్పకోశముగాని దళవలయముగాని లేదు. కింజల్కములు రెండు మొదలు ఆఱువరకు నుండును. మూడుగాని, అంతకు నెక్కువగాని ప్రపత్రములుండును. కొన్నిటిలో నవికలసియున్నవి. కొన్నిటిలో విడివిడిగానేయున్నవి.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తాంబూలవల్లీ తాంబూలీ నాగినీ నాగవల్లీ ॥

తాంబూలవల్లీ. తాంబూలీ, నాగినీ, నాగవల్లరి యనునవి తాంబూల వల్లీ నామములు.

తాంబూల గుణములు

శ్లో॥ తాంబూలం విశదం రుచ్యం తీక్ష్ణోష్ణం కువరం సరం ।

వశ్యం తిక్తం కటుక్షారం రక్తపీతకరిం లఘు

బల్యం శ్లేష్మస్యదౌర్గధ్య మలపాతశ్రమాపహం ।

ముఖనైశధ్యసౌగంధ కాంతిసౌష్ఠవకారకం ॥

హానున స్తమలధ్వంపి జిహ్వందియవిశోధనం ॥

తమలపాకు కషాయరసమును, తిక్తకటుకాను రసములను, విశదతీక్ష
సరలఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. త్వాచముతో గూడి
యుండును. ఎదుటివానిని తనకు వశమగునట్లు జేయును. రుచిని బుట్టించును.
బలమును గలిగించును. ముఖమునకు వైశద్యము (శుభ్రము)ను, పరిమిళమును,
కాంతిని, సౌవవమును గలిగించును. నాలుకను శోధించును. రక్తమును దూషిం
జేయును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను కమింపజేయును.
ముఖబోర్లంధ్యమును, ముఖమలమును, శ్రిమను, మానుమలమును, దంతము
మును పోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) పరిసీద్ధనామములు:—

పరిచయబోధకములు:—నాగవల్లరి, సప్తశిర, భక్ష్యపత్ర.

(2) శబ్దార్థములు:—

నాగవల్లరి - పాముపడగవలె నుండు పత్రములతో గూడిన లో
(విరావతముయొక్క కట్టరాటయందు బుట్టినది. నాగలోకమునుండి తీసుకొ
రాబడినట్టి లత అని అనుగోళము). సప్తశిర - ఏడు ఈనెలు గలిగినట్టి
పత్రములను గలది. భక్ష్యపత్ర-తినుటకు యోగ్యమైన పత్రములతో గూడినట్టిది.

(3) భేదములు:—

ఇది కృష్ణకుభ్రభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి లతాజాతులలో
నుత్పత్తి గలిగి కఫహరిద్రవ్యములలో శ్లేష్మమైనదిగా నెంచబడుచున్నది ఈ
ద్వివిధమును తాంబూలీలత దేశభేదముచే తిగి యనేక విధములుగా నుండును.
అందు శ్రీవాటి, అష్టవాటి, సాతసి, సప్తశిర, అమరక, పటులిక, హే
వీయ యను మొదలగు జాతులు దేశభేదమునట్టి యొక్కను. ఈ తమ
పాకుల లతలు వానికి యనుకూలమైన మన్ను నీళ్లు గల ప్రదేశములందే పుట్టి
బొందును. ఈ లతలను సన్నని చెదురుకర్రలను ఒక్కొక్క ఆర దగ్గర
పాతి వానిపై పోకించుదురు. ఈ తోటలు చూచుటకు మిక్కిలి అవోదక్ష
ముగా నుండును. ఈ యాకులు చెడల్పము ముక్కొకాకృతిగను నుండు
పాముపడగవలె లతలనుండి వంగియుండును. అందుకనే యిది నాగదళ
లని వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇది యేదేశమనం దుత్పన్నమైనను వీనిలో
కొన్ని కషాయరస ప్రధానముగను, కొన్ని కటురస ప్రధానముగను ఉండును.
మరియు వీనిలో కొన్ని జాతుల యాకులు చిన్నవిగను, కొన్ని జాతులు

యాకులు వికారముగను పెద్దవిగను నుండును. పాగావతో జేర్చి తాంబూలమును నేవించుచు గుట్టకు పరిధానమైన యాకులను, ఇతరులు కషాయరస పరిధానమైన వానిని ఉపయోగించుదురు. ఈ తమలపాకులు భారతీయులకు నిత్య ముపయోగించు ద్రవ్యములలో నొకటిగా నున్నది. ప్రతి గృహస్థుడును భుజించిన వెంటనే ఈ యాకులను పోక చెక్కలను, కొంచెము నున్నమును ఒకటిగా జేర్చి తాంబూలమును నేవించు చుండును.

ఇట్లు నిది ప్రతిభారతీయునిచే ప్రతినత్య ముపయోగింపబడునది యగుటచే నితర ద్రవ్యములవలె వర్తకరూపమున ఎగుమతి దిగుమతులను బొందుచుండును. ఇందుచే నీనిని కృషికులు తోటలరూపమున బెంచుచుండురు. అయితే ఇది యితర ద్రవ్యములవంటిదిగాక ఆరోగ్యసంరక్షణార్థమే ఉపయోగింపదగునని “కర్పూరజాతీకకోక్కుల లవంగకటుకావ్యాయోః సమారపూగైః సహితం పత్రం తాంబూలజం శుభం || ముఖవైశద్యసౌగంధ్యకాంతిసౌష్ఠ్యవకారకం | హనుదంతస్వరవల జిహ్వేంద్రియవిశోధనం || ప్రసేకశమనం హృద్యం గలామయవినాశనం || పథ్యం నుప్రోత్థితే భుక్తే ప్నాతే వాంతే చ మానవే || ” (సు-చి-అ 24.) స్తుతుడుడిట్లు విధించియుండెను. అందుచే తాంబూలపత్రములను, పచ్చకర్పూరమును, జాజికాయను, తక్కులములను, లవంగములను, తోకమిరియాలను, నున్నమును, పోక చెక్కలను కలిపి తాంబూలమును పరుండి లేచినప్పుడును, భుజించిన పిమ్మటను, ప్నానముచేసిన పిమ్మటను, వాంతియైన పిమ్మటను నేవించినచో ముఖవైశద్య సౌగంధ్యాదులును, హనుదంతాదివలది శోధనమును ఏర్పడును. నోటినుండి నీర్సూరుట, కంఠరోగమును శమించును. హృదయమునకు హితమగును. మరియు “శిథ్యం నుప్రోత్థితే ప్నాతే భుక్తే వాంతే చ సంగతే, సభాయా విదుషాం రాజ్ఞాం పుర్యా త్తాంబూలచర్వణం || ” (భా-ప్ర.) ఇట్లు తాంబూలమును పరుండి లేచినప్పుడు మొదలగు కాలములందే గాకుండా యుద్ధమునందును, కండితులు రాజుల వీరిసభలందును నేవించుట హితమని కలెయగలదు. దీనినిబట్టి యిది యుత్తేజకమగుటచే ప్రతివ్యాపారములకు నొలుత తాంబూలమును నేవించుట కొన్ని కొన్ని దేశములం దాచరణలో గలదు. మరియు నిది యెదుటివానిని తన వశముచేసుకొనుటకు సాధనమైనదగుటకే అందుకు ముఖ్యముగ స్త్రీలు తమ భర్తలు తమ వశమగుటకై తాంబూలము వర్జ్యంశము చేసిమించుదురు. ఇది స్త్రీలముఖ్యముల కలంకారమువంటిది.

అయితే తాంబూలము “రక్తపిత్తక్షయకరం తృష్ణామూర్ఛాపక్షితినాం । రూక్షదుర్బలమర్త్యానాం నహితం చాస్యోషణం॥” (సు-చి-అ 24) రూక్షముగను, దుర్బలముగనుండు వార్లకును, రక్తపిత్తాది వ్యాధిపీడితులకును అహితమైన దగుటచే దీనిని తదితరులే నేవింపదగియుందురు. మరియు “ననేత్రోగోగే నచ గక్తపిత্তే త్తతే నవాతే నవిషే నశోషే । మదాత్యయే నాపిచ మోహమూర్ఛాశ్వాసేషు తాంబూల ముశంతి వైద్యాః॥” (సుషేణ) అని చెప్పబడుటచే, పైవారితోబాటు నేత్రోగము, విషము, మోహము, శ్వాస వీనిచే పీడింపబడు వారలను తాంబూలమును నేవింపకూడదు. తమలపాకులు లోకమునందు ప్రతి శుభకార్యమునందును మిక్కిలి యుపయోగకార. ఇది లక్ష్య ప్రకృతమైనదని హింసనల సన్నతము. అందుచే తమలపాకులు లేనిదే ఏ హైందవుని గృహమునందును ఏ శుభకార్యమును జరుగనేరదు. దానముచేయు వస్తువును దీనియందుంచి ధానముచేయుచుందురు. దీనినిబట్టి ఇతరులను గౌరవింప వలెనన్న అందుకు తాంబూలమే మనకు ఉపకరణముగా ఏర్పడినది. తమల పాకులు కటురసము గలవగుటచే, నిఘనమును చంటిపిల్లలు కఫజవ్యాధులచే మాధవదుచున్నప్పుడు లేనతో గలిపి నాకింతురు. శరీరమునందున్నము తగిపోయినప్పుడు పీనిఘనమునందు కొద్దిగా కస్తూరిని గలిపి యిచ్చిన వెంటనే ఉష్ణము గలుగును. ఇటులనే పెద్దపెద్ద వ్యాధులలో గూడనిది యవ్యాపాతముగా పనిజేయును. ఉష్ణకరములగు ఔషధములను ఈనాగదలస్వరసముతో భావనచేయవలసినదిగా శాస్త్రములందు విధింపబడినది. ఇందుతోలుత నుపహరింపబడిన భిన్నదేశజములగు శ్రీవాటి మొదలగు నాగలీ జాతులను గురించిన విశేషములు గానరావలెను. అందు అమలసారమునది మాళవదేశమునందును, పటులిక, హిమనియయనవి యాంధ్రదేశమునందును ఉత్పన్నములగునవి యని వైద్యకశబ్దసింధువునట్టి దెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) తాంబూలపత్రసామాప్య - కామమును వృద్ధిపరచును. కృములను బోగొట్టును. (ధ-ని.) కటురసమును, కటునిపాకమును గలిగియుండును. చూచి స్వమును గలిగించును. మలసంస్కారముజేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబోధించును. (సు-సూ. అ 46.) దాహమును గలిగించును. పీడనమును బోగొట్టును. (రా-ని.) వస్త్ర శోధించును. (రా-వ.)

(ఖ) సర్వస్తోత్రిత తాంబూలపత్ర (అప్పుడే తుంచినయాకు) - ముఖి
కోగము, దాహము, అరుచి, అధికమలము, విష్టంభము, వాంతి అను ఏ రోగము
లను గలిగించును. రక్తమును దూషింప జేయును. (రా-ని.)

(గ) చిరతోత్రిత తాంబూలపత్ర (చాలాకాలమై తుంచిన ఆకు) -
ఇది జలమునందు తడిపియుంచిన, రుచిని బుట్టించును, బలమును గలిగించును.
(రా-ని.)

(ఘ) సవతాంబూలపత్ర - మధురరసమును, కషాయానురసమును,
గురుగుణమును గలిగియుండును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. (భా-ప.)

(చ) పురాణతాంబూలపత్ర (పండినయాకు) - ఇది విశేషమైన
గుణములను గలిగియుండును. (భా-ప.)

(ఛ) తాంబూలఫల - పరిమిళమును గలిగియుండును. హృదయము
నకు హితమైనది. కఫవాతములను శమింపజేయును. (ఆత్రేయ.)

(జ) తాంబూళిమూల - రూక్షతీక్షణగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును
గలిగియుండును. బలమును గలిగించును. పుష్టినిజేయును. జాతరాగ్నిని
వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (భా-ప.)

(ఝ) కృష్ణతాంబూలపత్ర - తిక్తరసమును, కషాయానురసమును,
ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. దాహమును, వక్త్రజడత్వమును, ఆస్యమల
మును గలిగించును. (ధ-ని.)

(ట) శుభ్రతాంబూలపత్ర (తెల్లనిది) - రుచిని బుట్టించును. జాత
రాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. హితమైనది. కఫ
వాతములను శమింపజేయును. (ధ-ని.)

(ఠ) శ్రీవాటీతాంబూలపత్ర - ఇది విశేషముగ స్వరసమును గలిగి
యుండును. మధురరసమును, తీక్షణగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును.
రుచిని బుట్టించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (రా-ని.)

(డ) అమలవాటీతాంబూలపత్ర - కటురసమును, అమలత్వానురసము
లను, తీక్షణగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. నోటిమందు పుండును
గలిగించును. దాహమును, విష్టంభమును గలిగించును. రక్తమును దూషింప
జేయును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. వాతమును శమింపజేయును.
(రా-ని.)

(ధ) సాతనీతాంబూలపత్ర - మధురరసమును, కటుకానురసమును, తీక్షణగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. ఆమమును పచింపజేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. రుచిని బుట్టించును. గుల్మమును, శిదరమును, అనాహమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ణ) సప్తశిరాతాంబూలపత్ర - మధురరసమును, తీక్షణగుణమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. పరిమళమును గలిగియుండును. హృదయమునకు హితమైనది. బలమును, పుంస్త్యమును గలిగించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. (రా.ని.)

(ఠ) అమలసరాతాంబూలపత్ర - మధురరసమును, అధిక తీక్షణగుణమును శీతవీర్యమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. బలమును గలిగించును. ముఖమును పరిమళింపజేయును. వాతును గలిగించును. స్త్రీ సౌభాగ్యమును వృద్ధిబొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును, గుల్మమును, ఆధ్మనమును, విబంధమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(థ) పటులికాతాంబూలపత్ర - కషాయరసమును, కటుకానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. వాతమును శమింపజేయును. కంఠమలమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ద) హేసనీయాతాంబూలపత్ర - కటురసమును, తీక్షణగుణమును గలిగియుండును. హృదయమునకు హితమైనది. రుచిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (రా.ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. నవనేత్రకోపమునందు తాంబూలపత్ర ప్రయోగము.

“తాంబూలశిగురి కరవీరశరీషక నీ ।

...ప్రత్యేకకో మధురయతః స్వరసోఽంబసేన ।

కోపం నవం నయనయోః సహ సేవ మాన్తి॥”

తాంబూలపత్ర స్వరసమునందు తేనె గలిపి నేత్రములకంజనము వేసిన అప్పుడే వచ్చిన నేత్రప్రకోపము శమించును. (గ.ని.)

2. శీ పదమునందు తాంబూలపత్ర ప్రియోగము.

“సపతాంబూలపత్రాణాం కల్కం తప్తేన వారిణా ।

సంస్పృష్టవచోపేతం శీపదం హన్తి నేవనాత్ ॥”

తమలపాకుల నేడింటిని గ్రహించి కల్కముగా నూరి అందు సైంధవ లవణమును జేర్చి వేడినీళ్లతో నేవించిన శీపదము శమించును. (వం.నే.)

(6) యోగములు:—

1. నాగవల్యాదిచూర్ణము - భైషజ్య - వీర్యస్తంభ. మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ రు॥

ఉపయోగములు:—వీర్యస్తంభనము జేయును. వృష్యము. రసాయనము.

(7) Action and uses:—Of late years the medicinal properties of betel leaves have been investigated in Europe. Dr. Kleinstein of Zwätzen, near Jena has found that the essential oil is of much use in catarrhal affections, inflammations of the throat, larynx and bronchi; it has an antiseptic action. He has used it in diphtheria as a gargle and by inhalation. The dose is one drop in hundred grammes of water. In India the juice of the leaves may be used similarly diluted.

(Dymock III P 116.)

Stimulent, carminative and antiseptic; given in flatulence, foetor of the mouth, dyspepsia, colic etc; mostly used as a masticatory by the natives of India. Chavicol is a Powerful antiseptic, five times stronger than carbolic and and twice as strong as eugenol. The juice is also antiseptic and used in catarrhal affections and inflammations of the throat and bronchi in diphtheria etc.

(R. N. Khory Part II P. 516.)

[ఒక్కచుక్క తమలపాకు రసమునందెంతో వైటమిన్ (జీవనీయపదార్థము) యున్నదని నవీనశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. ఆ. ల.]

తృపుసం - దోస (క)

భాషాంతర నామములు

• హిందీ - భీరా, మరాఠీ - తవసేం, గుజరాతీ - అనియుం, మల
యాళం - పరియకొట్టువెళ్ళరి, కర్ణాటకం - హిరియహనుక్కె, ద్రావిడం -
వరికుమ్మట్టులు.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము Natural Order—Cucrubi taceae

గుమ్మడి కుటుంబము

దోస - Cucumis Sativus.

(56-వ పుట చూడము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తృపుసం కంటకిఫలం సుధా సుశీతలం॥

తృపుసము, కంటకిఫలము, సుధావాసము, సుశీతలము అనునవి
తృపుసనామములు.

ఆమతృపుస గుణములు

శ్లో॥ తృపుసం లఘుశీతంచ నవం తృప్తాక్షమదాహజిత్ ।

స్వాదుపిత్తాపహం శీతం తిక్తం కృచ్ఛహరం పరం ॥

పచ్చిదోసకాయ మధురరసమును, తిక్తామరసమును, లఘుగుణమును,
శీతవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. తృష్ణ, క్షమ,
దాహము, మూతృకృచ్ఛము అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

పక్వ తృపుసగుణములు.

శ్లో “శతృక్వ మమముష్ణంస్యా త్పిత్తలం కఫవాతనుత్ ”

దోసపండు అమృగరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును
వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును.

కర్కట - నక్కదోష. (ఖ)

శ్లో॥ ఏర్వారూః కర్కటే పోక్తా కథ్యంతే తద్గుణా అథ॥
ఏర్వారు, కర్కటి యనునవి కర్కటేనామములు.

ఆమకర్కటేగుణములు.

శ్లో॥ కర్కటే శీతలా రూక్షా గ్రాహణీ మధురా గురుః॥
రుచ్యా పిత్తహరా సామా॥

పచ్చి నక్కదోషకాయ మధురరసమును. రూక్షగురుగుణములను, శీత వీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. రుచిబుట్టించును. పిత్తమును శమింపజేయును.

పక్వకర్కటేగుణములు.

శ్లో॥ పక్వా తూష్ణాగ్నిపిత్తకృత్॥

నక్కదోషపండు ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి జేయును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును.

ఖర్బుజం - ఖర్బుజదోష. (గ)

శ్లో॥ ధశాంగులంతు ఖర్బుజం కథ్యంతే తద్గుణా అథ॥
దశాంగులము, ఖర్బుజము అనునవి ఖర్బుజ నామములు.

ఖర్బుజగుణములు.

శ్లో॥ ఖర్బుజం మూత్రైలం బల్యం కోష్ఠశుద్ధికరం గురు॥

స్నిగ్ధం స్వాదుతరం శీతం వృష్యం పిత్తానిలాపహం॥

ఖర్బుజదోషపండు మిగుల మధురరసమును, గురుస్నిగ్ధగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మూత్రమును వృద్ధిజేయును. బలమును గలిగించును. కోష్ఠశుద్ధినిజేయును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. పిత్తవాతములను శమింపజేయును.

కాలిందం - పుచ్చ. (ఘ)

శ్లో॥ కాలిందం కృష్ణబీజం స్యాత్కాలింగం చ సువర్తులం॥

కాలిందము, కృష్ణబీజము, కాలింగము, సువర్తులము అనునవికాలింద నామములు.

ఆమకాలిందగుణములు.

శ్లో॥ కాలిందం గాఢిహి దృష్టిత శుక్రస్థా చ్ఛీతలం గుఱు॥

పుచ్చకాయ గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మూ-
దులను నిరోధించును. దృష్టిని, శుక్రమును క్షీణింపజేయును. పిత్తమును
శమింపజేయును.

పక్వకాలిందగుణములు.

శ్లో॥ పక్వంతు సోష్ణం సత్కారం పిత్తలం కఫవతజిత్॥

పుచ్చపండు ఉష్ణవీర్యమును, మృదమును గలిగియుండును. పిత్తమును
వృద్ధిబొందించును. కఫవతములను శమింపజేయును.

చిర్బటం - బుడమ. (చ)

శ్లో॥ చిర్బటం ధేనుదుగ్ధం చ శభా గోరక్షకర్కటి॥

చిర్బటము, ధేనుదుగ్ధము, గోరక్ష కర్కటియచనవి చిర్బటనామములు.

బాలచిర్బట గుణములు.

శ్లో॥ చిర్బటం మధుగం రూక్షం గురు పిత్త కఫాపహం॥

అనుష్ణం గాఢిహి విష్టంభి బాలం॥

లేతబుడమకాయ మధురమును, రూక్షగురుగుణములను, కొద్దిగ
నుష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మూదులను నిరోధించును. మలబంధమును
జేయును. పిత్త కఫములను శమింపజేయును.

పక్వచిర్బటగుణములు.

శ్లో॥ పక్వం తూష్ణం చ పిత్తలం॥

ముదిరిన బుడమకాయ ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును
వృద్ధిబొందించును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—(తృపుస) - కంటకీఫలము. సుధావా-
సము. (పీతపుష్ప. బహుఫల. కంటకీలత.) (కర్కటి) - (హస్తిపరి. లోమ-
శకాండ. హస్తిదస్తఫల. మూల.) (ఖర్బూజ) - దిశాంగులము. (చండ్రేఖి.
(కాలింద) - కృష్ణబీజము. సువర్తులము. (చిర్బట) - (చిత్రిఫల. పాండుఫల.)

(ఖ) గుణబోధకములు:-(తత్వసం) - సుకీతలము. (కర్కటి) - (కట వల.మూత్రల.) (ఖర్బుజ) - (మధుఫల.) (చిర్బట) - (పథ్య. రోచనఫల.)

(2) శబ్దార్థములు:—

కంటకిఫలము - చిన్నముండతో గూడినట్టిఫలము. సుధావానము - అమృతమువంటి రసమునకు నిలయమైనట్టిది. పీతపుష్ప - పసుపుపచ్చని పుష్పములనుగలది. బహుఫల - విశేషముగ ఫలించునది. కంటకిలత - ముండతో గూడినలతనుండి యుత్పన్నమగునది. హస్తిపల్లి - ఏనుగుచేవులవంటి యావలనుగలది. లోమశకాండ - నూగుతోగూడిన కాండమునుగలది. హస్తిదంతఫల - ఏనుగు దంతములవంటి యాకృతిగల ఫలము. స్థూల - లావుగా నుండునట్టిఫలము. దశాంగులము - పదియంగులములు పొడవుగా నుండునట్టిఫలము. షడ్భ్రీఖ - ఆరుశేఖులతో గూడినట్టిఫలము. కృష్ణబీజము - నల్లని బీజములతో గూడినట్టి ఫలము. నువత్తులము - గుండ్రముగా నుండునట్టి ఫలము. చిత్రీఫల - ఆనేకవర్ణములతో గూడినట్టిఫలము. పాండుఫల - తెల్లనివర్ణము గలిగినట్టిఫలము. సుకీతలము - మిగుల కీతవిగ్నముగలది. కటుదల - ఆకులందు కటురసమునుగలది. మూత్రీల - మూత్రమును వృద్ధిబొందించునది. మధుఫల - మధురరసమును గలది. పథ్య - వ్యాధులందు హితమైనదిగ నుండునది. రోచనఫల - రుచిని బుట్టించునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

(కర్కటి) “కర్కటి లోమశీ వ్యాలపత్తైర్వారు బృహత్ఫలాః”
నక్కదోష ముండలవంటి నూగును. గజకర్ణములవంటి పత్రిములను గలిగియుండును. ఫలము పెద్దదిగా నుండును. (మ - ని.)

(4) భేదములు:—

ఇది సామాన్యతత్వసం, కర్కటి, చీవాకర్కటి, గోపాలకర్కటి, వాలుక, ఖర్బుజ, కాలింద, చిర్బటములని యెనిమిది విధములుగానుండి, లతాజాతులలో నుత్పత్తిగలిగిన ఫల కాకవర్ణములో గణింప బడుచున్నది. ఇవి వరుసగా దోష (లేక) ములుదోష, నక్కదోష, తియ్యదోష, (లేక) చారుదోష, అడవిదోష, నూగుదోష, ఖర్బుజదోష, పుచ్చ, బుడనుయని వ్యవహరింపబడుచున్నవి. ఇంటియేగాక ఇందుచురికొన్ని భేదములున్నట్లు వ్యవహరింపబడుచు గానుపించును. కాని వీనికేతనిన లక్షణగుణాదులు దెలియకున్నవి. ఇందలి కర్కటి యనునది దీర్ఘ - హస్తభేదముచే రెండువిధములుగను, చిర్బటము

అనునది శ్వేత - చిత్రవర్ణ భేదముచే రెండు విధములుగాను నుండునట్లు దెలియ గలదు. శ్వేత చిచ్ఛటము బుడమయనియు, చిత్ర వర్ణచిచ్ఛటము పాప బుడమయనియు వ్యవహరింప బడుచున్నవి. అడవిదోస గూడ మిగుల చిన్నదిగా నుండునట్లు వరి - సబడినది. ఈ దోసజాతులనెల్ల వ్యవసాయదారు పాదుగా పెట్టి పెంచి ఫలవంశములుగాజేసి విక్రయించుదురు. వీరి నెలవారును ఆహారమునందనేక విధములుగా గల్పించి భుజించుదురు. అయితే నిందల కొన్ని జాతులు తియ్యగను, గొప్ప జాతులు చేదుగను నుండును. చేదుగా నుండువానిని చిన్న చిన్న ముక్కలుగాగోసి యెండించి తైలమునందుగాచి, ఘృతమునందుగాని భజింజేసి భుజించుదురు. ఖర్బూజాదో సనుండి స్వరసమును మాత్రము గ్రహించి వేపవికాలమునందు తృషాశమనముకై పానముజేయుదురు. కాని దీనిని యాహారమునందు జెర్చి భుజించుట వాడుకలో నున్నట్లు గానుపించదు. ఈ జాతులన్నింటియొక్క తీగెలును నూగుతోకూడి గరికుగానుండును. ఆకులు ఒకేవిధముగా నుండును. పువ్వులు పచ్చగానుండును. వైద్యమునందీ దోసగింజలు మాత్రము విశేషముగా మూత్రలములుగా నుపయోగింప బడుచున్నవి. ఇచట జేర్కొనబడిన భేదములన్నియు సరియైనవియో లేవో వివరించుటకు తగినసంత యాధారము గాను పింప కుండుటచే విమర్శపై నిశ్చయింప వలసియున్నది.

(5) విశేషగుణములు: —

(3) ఆకుత్రైపుస - గురుగుణమును గలిగియుండును. బహుమూత్రమును గలిగించును. భ్రమను బోగొట్టును. (రా-ని.) తిక్తరసమును గలిగియుండును. వాంతిని గలుగజేయును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. (శో-ని.) కటురసమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. అద్ఘానమును, అష్టిలను బోగొట్టును. (ని-ర.) రూక్షగుణమును గలిగియుండును. విషంభమును గలిగించును. (చ-నూ. ఆ 27.)

(4) త్రైపుసదీజ - రూక్షగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మూత్రమును వృద్ధిబొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. రక్తదోషమును మూత్రకృచ్ఛమును బోగొట్టును. (భా-పర్.)

(5) త్రైపుసలైల - గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. క్షేమములను వృద్ధిజేయును. శ్లేష్మమును వృద్ధిబొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (వా-టీక.)

(ఘ) కర్కటి (ఆమ) - తిక్తరసమును, మధురరసమును, లఘుగుణమును గలిగియుండును. మిగుల మూత్రమును వృద్ధిబొందించును. రక్తపిత్తమును, మూత్రకృచ్ఛమును, రక్తదోషమును బోగొట్టును. (వై-ని.) కొద్దిగ తిక్తాచరసమును గలిగియుండును. కఫమును శమింపజేయును. (రా-ని.) అజీర్ణమును గలిగించును. (రా-ప.) శోషముగ దినిన వాతప్రకోపము గలుగును. (ద-ని.)

(చ) పక్వకర్కటి - బలమును గలిగించును, రక్తదోషమును గలిగించును. (వై-ని.) లఘుగుణమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. బహుమూత్రమును గలిగించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. మూత్రోద్గమును, మూత్రకృచ్ఛమును, అశ్మరిని, వాంతిని, శ్రిమను, దాహమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఛ) శుష్కకర్కటి - ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (వై-ని.)

(జ) కర్కటీతైల - గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. కేశములను వృద్ధి బొందించును. శ్లేష్మమును వృద్ధి బొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (వా-టిక.)

(ఝ) హాస్వ(క్షుద్ర)కర్కటి - మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును, మూత్రమును వృద్ధిజేయును. కఫవాతములను వృద్ధి బొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును, వాంతిని, భ్రమను, మూత్రకృచ్ఛమును, అశ్మరిని బోగొట్టును. సగము పండిన దానిని భక్షించినచో పీనసము గలుగును. (వై-ని.)

(ట) చీవాకర్కటి - మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. తృప్తిని గలిగించును. హృదయమునకు హితమైనది. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును, శోషము బోగొట్టును. (కా-ని.)

(ఠ) ఆగ్ర్యాకర్కటి (లేక) గోపాలకర్కటి - మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. మూత్రకృచ్ఛమును, అశ్మరిని, ప్రమేహమును, దాహమును, శోషము బోగొట్టును. (రా-ని.)

(డ) వాలుక (ఆమఫల) - మధురరసమును, గురుగుణమును శీతవీర్యమును గలిగియుండును. రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (స-గు-క.)

(ఢ) వాలుక (పక్వఫల) - లఘుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మలభేదనము జేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. (స-గు-క.)

(ణ) ఖర్బూజ-మధ్యమఫల-తిక్తరసమును గలిగి యుండును. (రా-ని.)

(త) ఖర్బూజ - మధ్యమఫల - మధురరసమును, కొద్దిగ నమ్లవిపాకమును గలిగి యుండును. (రా-ని.)

(థ) పక్వఖర్బూజ - తృప్తిని, వీర్యమును, పుష్టిని గలిగించును. కఫమును వృద్ధి బొందించును. ఉష్ణాదమును, దాహమును, శ్రిమను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ద) అమలమధురఖర్బూజ - మధురరసమును, అమానురసమును, ఊరమును గలిగి యుండును. రక్తపిత్తమును, మాతృకృచ్ఛ్మమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర.)

(ధ) కాలింద (అమఫల) - మధురరసమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. విష్టంభమును గలిగించును. (మ-ని.)

(న) కాలిందపత్ర - తిక్తరసమును గలిగియుండును. రక్తమును స్తంభింప జేయును. (భా-ప్ర.)

(ప) చిర్బట (బాలఫల) - తిక్తరసమును, కొద్దిగ నమ్లానురసమును గలిగియుండును. (రా-ని.)

(ఫ) చిర్బట (పక్వఫల) - జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. (రా-ని.)

(బ) కుష్కచిర్బటఫల - రూక్షగుణమును గలిగియుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. జడత్వమును, ఆరుచిన బోగొట్టును. (రా-ని.)

(భ) చిర్బటపుష్ప - త్రిదోషములను వృద్ధిబొందించును. (అ-సం.)

(మ) శీర్ణవృంతఫల - మధురరసమును, లఘుగుణమును గలిగియుండును. ఊరముతో నూడియుండును. కఫమును వృద్ధి బొందించును. (రా-వ.) ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మలభేదనము జేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. పిత్తమును వృద్ధిజేయును. (స-గు-క.)

(6) ప్రియోగములు:—

(క) తృపుస.

1. అశ్మదీకర్మరలయందు తృపుస ప్రియోగము.

“ఖాదేదిక్షుం నిదాం తృపుసాణి చైవ॥”

చెరకును, నేలగుమ్మడిగడ్డను, దోసకాయలను భక్షించిన అశ్మరియు, శర్కరయును శమించును. చ. చి-అ 28.

(ఖ) కర్కటి.

2. అశ్మరి - శర్కర - మూత్రకృచ్ఛ్రములందు కర్కటిప్రయోగము.

“ఏర్వారుబీజం...చాక్షరసేనాశ్మరీశర్క

రాను సర్వేషు కృచ్ఛ్రేషు పశితస్త ఏషః॥”

నక్కదోసగింజల చూరమును చాక్ష పండ్లరసముతో నేవించిన అశ్మరియు, శర్కరయు, సమస్తమూత్ర కృచ్ఛ్రములును శమించును.

(చ-చి-అ 26.)

3. మూత్రరోధజమగు నుదావర్తమునందు కర్కటిప్రయోగము.

“ఏర్వారుబీజతోయేన పిచేద్వా లవణీకృతం॥”

నక్కదోసగింజల కషాయమునందు సైందవ లవణమునుజేర్చి పానము చేసిన మూత్రరోధమువలన గలిగిన ఉదావర్తముశమించును. (సు-ఉ-అ 55.)

4. మూత్రాఘాతమునందు కర్కటి ప్రయోగము.

“కల్కమేర్వారుబీజానా మక్షమాత్రం ససైంధవం।

ధాన్యామ్లముక్తం పీల్వైవ మూత్రకృచ్ఛ్రాత్ ప్రముచ్యతే॥”

నక్కదోసగింజల కల్కమును అక్షప్రమాణము గ్రహించి అందు సైంధవ లవణమును జేర్చి ధాన్యామ్లముతో నేవించిన మూత్రాఘాతము శమించును.

(సు-ఉ-అ 58.)

5. కూలయందు కర్కటిప్రయోగము.

“కర్కటిసూలసంపీదం క్షీరం కూలహరం వరం॥”

నక్కదోసవేడుతో గోచినపాలను నేవించిన కూల శమించును. (నై-మ.)

(7) యోగములు:—

1. తత్త్వసాదితైలము - సు- భగ్న.

ఉపయోగములు:—పానాభ్యంజనాది రూపముగ నుపయోగించిన భగ్న ప్రసాధనమగును.

2. తత్త్వస బీజాదిచూర్ణము - గ - ని - మూత్రాఘాత. మాత్ర:—1కులము.

ఉపయోగములు:—మూత్రాఘాతము, మూత్రకృచ్ఛ్రము, అశ్మరి, శర్కర, వస్తీ కూల యివి శమించును.

స్వానుభవము.

[దోషవిత్తులు చూడ్చుమును, లేహ్యమును విరేచకాగను, ముఖ్యముగా క్రిమిహరముగను యానాని వైద్యము నందెక్కువగ నుపయోగించుచున్నారు. ఆ. ల.]

97

త్రాయమాణా - కలుకానుగ

భాషాంతర నామములు

హిందీ - త్రాయమాణా, త్రాయమాన్, మరాఠీ - త్రాయమాణా, సంజరాతి - త్రాయమాణా, మలయాళం - బ్రాహ్మీ, కర్ణాటకం - బ్రహ్మీ, దామిడం - బ్రాహ్మీ.

నై సర్దిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order — Ranunculaceae

నాభి కుటుంబము

(31వ పట చూడుము.)

కలుకానుగ - Delphinium Saniculae folium

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ బలభద్రా త్రాయమాణా త్రాయంతీ గిరిసానుజా ॥

బలభద్ర, త్రాయమాణ, త్రాయంతి, గిరిసానుజ యనునవి త్రాయమాణా నామములు.

త్రాయమాణా గుణములు

శ్లో॥ త్రాయంతీ తువరా తిక్తా సరా పిత్తకఫాదుహా,

జ్వరహృదోగగుణ్ణోఽస్థో భ్రమశూలవిషపంకుత్ ॥

కలుకానుగ కషాయసమును, తిక్తానురసమును, సరగుణమును గలిగి యుండును. పిత్తకఫములను శమింపజేయును. జ్వరము, హృద్రోగము, గుల్మము, అర్శస్సు, భ్రమ, శూల, విషము వీనిని బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(వార్షిక).

(ఖ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—గిరిసానుజ.

(గ) గుణబోధకములు:—త్రాయమాణ, త్రాయంతి, (భయనాశిని.)

(2) శబ్దార్థములు:—

వార్షిక - వరాకాలమునందు బుట్టునది. గిరిసానుజ - పర్వతచరియలగు దుర్బన్నమగునది. త్రాయమాణ - త్రాయంతి - వ్యాధులనుండి రక్షించునది. భయనాశిని - వ్యాధులవలన భయములేరుడ జేయునది.

N. B:—ఇది హిమవత్పర్వతమునం దుత్పన్నమగు నొక మహాక్షుభమని వైద్యకశబ్ద సింధువునందు జెప్పబడినది. దీనిని బట్టి యిది తుపజాతిలో నొక పెద్ద మొక్కయని దెలియగలను. అయితే దీని స్వరూప మెటులుండునదియు వివరించుట కట్టి యాధారములును గావరావు. ఇది “కలుకానుగ” యని యాంధ్రమున వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇందలి కానుగ పదముచే నిది కరంజభేదమై యుండునేమో యని జెప్పుదమన్నను కరంజభేదనిరూపణ చరిత్రంగమునం దే నిఘంటుకారులచేతను జేర్చొ నబడకుండుటచే నటుల దీని జెప్పుటకు వీలుగాకున్నది. విపులముగ విమర్శించిన గాని దీని స్వరూప మెట్టిదియో వివరింప శక్యము గాకున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

కటురసమును, కషాయానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. రక్తపిత్తము, నూరికాశూల, ఛర్ది వీనిని బోగొట్టును. (భ-ని.) మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రక్తదోషము, క్షయము, తృష్ణ - వీనిని బోగొట్టును. (రా-ని.) త్రిదోషములను శమింపజేయును. (ని-ర.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. జ్వరమునందు త్రాయమాణా ప్రయోగము.

“త్రాయమాణాం వా షయసా జ్వరేః పితేత్ ”

కలుకానుగ కల్కమును చాలవో జేర్చి నేవించిన జ్వరము శమించును. (చ-చి-అ-3.)

2. రక్తపిత్తమునందు త్రాణమణా ప్రయోగము.

“త్రాణమణాగవాక్ష్యోర్వా మూలం ।

విరేచనం ప్రయుంజీత ప్రిభూతమగ్నుశర్కరం” ॥

ఉర్ధ్వగ రక్తపిత్తమునందు కలుకొనుగ మూలమును, చేదుపుచ్చ మూలమును కల్కముగా జేసి యందు అధికముగ తేనెను, చక్కెరను జేర్చి విరేచనార్థమై యిచ్చిన హితము. (చ-చి-అ-4.)

3. గుల్మమునందు త్రాణమణా ప్రయోగము.

“ద్విపలం త్రాణమణాయాః జలద్విపససాధితం ।

అష్టభాగస్థితం పూతం కోషం క్షీరసమం పిచేత్ ॥

పిచేదుపరి తస్యోష్ణం క్షీరమేవ యథాబలం ।

తేనాస్యనిర్హృతే దోషే గుల్మః శామ్యతి ప్రైతికః” ॥

కలుకొనుగ రెండు పలములను గ్రహించి నలియగొట్టి రెండు ప్రస్త ముల జలమునందు జేసి యెనిమిదవ భాగము మిగులు వరకును కాచి వడియ గట్టి గోరువెచ్చగ నున్నప్పుడు సమముగ పాలను జేర్చి నేవించవలెను. పిమ్మట బలము ననుసరించి వేడిపాలనే త్రాగుచుండవలెను. ఇటుల జేసిన యెడల పిత్తగుల్మమునందలి దోషమునకు శోధన మగును. క్రిమముగా గుల్మము శమించును. (చ-చి-అ-5.)

4. పిత్తజ్వాలి సాగమునందు త్రాణమణా ప్రయోగము.

“పలాశవ త్ప్రియోజ్యానా త్రాణమణా విశోధనీ” ॥

పిత్తజ్వాలి సాగమునందు కలుకొనుగను. పంశమువలెనే నేవించిన యనగా కలుకొనుగ కషాయమును సమముగ పాలతో జేర్చి నేవించి పిమ్మట యథాబలముగ కోష్ణక్షీరమును పానము జేసిన దోషశోధనమగును. (చ-చి-అ-19.)

5. విసర్పమునందు త్రాణమణా ప్రయోగము.

“త్రాణమణాశృతం వాపి పయోదద్యా ద్విరేచనం” ॥

విసర్పరోగమునందు కలుకొనుగతో గాచిన పాలను నేవించిన దోష శోధన మగును. (చ-చి-అ-11.)

(5) యోగములు:—

1. త్రాణమణాదిఘృతము-చ-గుల్మ. మార్గ:-1 కులం.

ఉపయోగములు:—పిత్తజగుల్మము, రక్తజగుల్మము, విసర్పము, పిత్తజ
జ్వరము, హృద్రోగము, కామిల, కుష్మము ఇవి శమించును.

2. త్రామంత్యాదికషాయము-వా-విదగ్ధి. మాత్రా:-1 పలము.

ఉపయోగములు:-విదగ్ధి, గుల్మము, విసర్పము, దాహము, మోహము,
మదము, జ్వరము, తృష్ణ, మూర్ఛ, ఛర్ది, హృద్రోగము, రక్తపిత్తము, కుష్మము,
కామిల ఇవి శమించును.

3. త్రామమాణాఘృతము-వా-విదగ్ధి మాత్రా:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—విదగ్ధి, గుల్మము మొదలగునవి శమించును.

4. త్రామమాణాదిగణకౌఠ్యధము-చ-ద-జ్వర. మాత్రా:-1 పలం

ఉపయోగములు:—పిత్తజజ్వరము శమించును.

98

తనిశః - నెమ్మిచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - తిసనునా, తిరచ్చ. మరాఠీ - తివస, స్యందశ. గుజరాతీ -
తివసో, తిగధ. మలయాలం - తోడుకార. కర్ణాటకం - స్యందన. కాశ్మీరీ -
తివివిమరం.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము.

Natural Order—Leguminosae

చిక్కుడు కుటుంబము.

(28 పుట చూడుము)

నెమ్మిచెట్టు Ougeinia dalbergioides.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తనిశః స్యందనో నేమో రథమృ ర్వంజారి స్తథా॥

తనిశము, స్వందశము, నేమి, రథదుర్భు, వంజులము, అనునవి తనిశ నామములు.

తనిశ గుణములు.

శ్లో॥ తనిశః శ్లేష్మపిత్తాసృ మేదఃకుష్ఠ-ప్రమేహజిత్ ।

తుష్కః శ్విత్తదాహఘ్నో వణిపాండుకృమిహర్షిణుత్ ॥

నెమ్మిచెట్టు కి పాయసమును గలిగియుండును. కఫ పిత్తములను శమింపజేయును. రక్తివోషము, మేదోష్ణుత్తి, కుష్ఠము, ప్రమేహము, శ్విత్త, కుష్ఠము, దాహము, వణిము, పాండువు, క్రిములు అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

పరిచయబోధకములు:—స్వందశము, రథదుర్భు, వంజులము, అతిముక్త కము, చిత్రికృత్తు.

(2) శబ్దార్థములు:—

స్వందశము - సోపించుచుండునది. రథదుర్భు - రథములకు చక్రములు చేయుటకై యుపయోగింప బడునది, వంజులము - విల్లించే గోరబడనని (లేక) చూచుట కందముగ నుండునది, అతిముక్తము - చుట్టుప్రక్కలకి వికాలముగ వ్యాపించి వృద్ధి బొందునది. చిత్రికృత్తు - లావుగ నుండినను తేలికగనుండునది యగుటజే ననేకవిధములగు బొమ్మలను చెక్కటకుపయోగించు మార్మినుగలది అనగా దీని మార్మినుతో ననేక విధములగు బొమ్మలను జెక్కుదు నిభావము.

N. B. ఇది విగులలావుగలిగి వికాలముగను, ఎత్తుగను బెరుగు వృక్ష జాతులలో పరిగణింప బడినది. పైపదములనుబట్టి దీనిమార్మినును బండిచక్రములను జేయుటకును, బొమ్మలను చెక్కటకు నుపయోగించుదుని దెలియగలదు ఇది “సగ్వసార” యని చెప్పుటచే దీని ప్రతియంగమును వైద్యము నందుపయోగించుదురని గూడ దెలియుచున్నది. అయితే దీనిని నిజ స్వరూప మెట్లుండునదియు దెలియజేయు విశేషము లెచ్చటను గానరానన్నవి, కాని కాలిగార్మిని నిఘంటు కౌరకును దీని స్వరూపము చంద్రవృక్షమువలె నుండునని జెప్పి యున్నాడు. మరియు వైద్యక శబ్దకేంద్రపునందు ఇది మహారాష్ట్ర - కర్ణాటక - అనూపు దేశములందువిశేషముగా బెరుగునని జెప్పబడియున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. దాహమును గలిగించును. వాతరోగములలో హితమైనది. రక్తాతిసారమును బోగొట్టును, (రా.ని.) రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (ని.గ.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. కుష్మమునందు తిరిశ ప్రయోగము.

“ఇతిషట్కషాయయోగాః నిరిషాః

సప్తమశ్చ తినిశశ్చ స్నానపానముల మహాః

ఆలేపనం ప్రఘృణ మవచారస మేతివీవచ

కషాయాః తైలఘృతపానయోగే చేన్యతేకుష్మశాంత్యర్థం॥”

నెమ్మిచెట్టు కషాయమును కుష్మమునందు స్నానపానముల కుపయోగించిన హితము. దీని కల్కచూరములను లేపనమునకును, ప్రఘృణమునకును, (కుద్దుట) ను, అవచారసము (పైనచల్లుట) కును కుపయోగించిన హితము. మరియు దీనికషాయముతో తైల - ఘృతపానములనుజేసి పానముజేసిన హితమగును. (చ-చి-అ 7.)

2. రక్తాతి సారమునందు తిరిశ ప్రయోగము.

“శల్లకీ తిరిశత్వచః క్షీరే విన్మృదితాః పీతాః

సత్కైదాః రక్తవాశనాః॥”

నెమ్మిపట్ట, అంగుగుపట్ట వీనిని పాలతోనూరి తేనెజేర్చి నీవించిన రక్తాతిసారము శమించును. (సు.ఉ.అ 40.)

(5) యోగములు:—

1. తినిశాదిచూరము - ను - ఉ. హిక్కా.

మాత్ర— $\frac{1}{4}$ రులం.

ఉపయోగములు:—హిక్కా, కాస, క్వాస ఇవి శమించును.

తిలః - నువ్వు చెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - తిల, మరాఠీ - తిల, గుజరాతీ - తల, మలయాళం - ఎళ్ళు, కర్ణాటకం - ఎళ్ళు, ద్రావిడం - ఎళ్ళు.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Pedalineae

నువ్వు కుటుంబము

నువ్వుచెట్టు - Sesamum Indicum (Eng. Sesamum)

ఈ కుటుంబములో గుల్మములు, చిన్నగుబురు మొక్కలేగాని పెద్దచెట్లలేవు. ఆకులు ఒంటరిచేరిక, కొన్నిసమాంచలములు కొన్నిటియందున అంపపుపండ్లున్నవి. కొన్ని తమ్మెలుగా చీలియున్నవి. పువ్వులొక్కొక్క కణుపునందున నొక్కొక్కటి యున్నది. అసలాళము, పుష్పకోశము సంయుక్తము, నాలుగో, అయిదో, తమ్మెలుగలవు. దళవలయము గొట్టమువలె నున్నది. దీనితమ్మెలు మొగ్గలో అల్లుకొవియుండును. కింజల్కములు నాలుగు. రెండుపెద్దవి, రెండుచిన్నవి. అండాళయము ఉచ్చము రెండుగదులు గలవు. కీలాగ్రము నకు రెండుతమ్మెలుగలవు.

వర్ణాంశ పదములు

శ్లో॥ తిలమ్త హేమధాన్యం స్యాత్పవిత్రః పితృతర్పణః ।

పాపఘ్నం పూతధాన్యం చ జటిల స్నేహబీజకః ॥

తిల, హేమధాన్యము, పవిత్రము, పితృతర్పణము, పాపఘ్నము, పూత ధాన్యము, జటిలము, స్నేహబీజకము అనునవి తిలనామములు.

తిలగుణములు

శ్లో॥ తిలా రసే కటు స్థిలో మధుర నువకో గురుః ।

విపాకే కటుక స్వాదుః స్థిగ్ధోష్ణః కఫపిత్తకృత్ ॥

బల్యః కేశ్యః హిమస్పృశ్ త్వచ్యః స్థనో వ్రణోహితః ।

దన్త్యో అల్పమూత్రోక్ష్ణ ద్రాహీ వాతఘ్నోఽగ్నిమతిప్రదః ॥

నువ్వులు కటురసమును, తిక్తమధుర కషాయానురసములను, గుణ స్థిగగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. రుచి

కముగ నుండును. బలమును గలిగించును. కేశములను వృద్ధి పొందించును. చర్మమునకు హితమైనది స్నానమును వృద్ధి చేయును. దంతములకు హితమైనది. మాత్రమును తగ్గించును. జాతరాన్నిగి వృద్ధి చేయును, బుద్ధిని వికసింప జేయును. కీతలస్పర్శ గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. కఫసితము లను వృద్ధి గొందించును. వాతమును శమింప జేయును. వ్రణమునుబోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయోధకములు:—హేమధాన్యము, పితృతర్పణ, పూత ధాన్య, జటిల, స్నేహబీజక.

(ఖ) గుణబోధకములు:—పాపఘ్న.

(2) శబ్దార్థములు:—

హేమధాన్య - పచ్చని వర్ణముగలిగిన బీజములతో గూడినది. పితృ తర్పణ - పితృదేవతలకు తర్పణములకై ఉపయోగింపబడు బీజములను గలది. పూతధాన్య - పవిత్రమైన ధాన్యములుగా నెంచబడు బీజములను గలది. జటిల - జడలవలె నలబడినట్లు వరుసలుగా నేర్చుకు బీజములను గలది. స్నేహబీజక - తైలముతో గూడిన బీజములను గలది. పాపఘ్న - పాపమును బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది గ్రామ్య - వన్యభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి ధాన్య జాతులలో నుత్పత్తి గలిగి తైలబీజములలో శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచబడు చున్నది. అందు గ్రామ్యము కృష్ణ, శ్వేత, రక్త, భేదముచే మూడు విధములుగా నుండును. వీనిలో “కృష్ణశ్రేష్ఠతమ స్తేషు శుక్లోవై మధ్యమః స్థూతః, అన్యో హీనతరః పోక్తః తజ్ఞైః రక్తాదయ స్త్రిణః” || అని భావమిశ్య నిర్వచనముచే కృష్ణతలలే శ్రేష్ఠమైనట్లు దెలియగలదు. ఇందును నిర్వచన ముగా వ్యవసాయదారులు ఈ కృష్ణతలలనే పైరు చేయుటయు, ఇవియే బజారులలో విశేషముగా లభించుటయు వ్యవహారమునందు గలదు. ఇవి తైల బీజములు. వీని ప్రయోజనము వ్యవహారమునందును, వైద్యమునందును విశేష ముగా గలదు. ఈ బీజముల నుండి తైలము ప తీయుచును. ఈ తైలము నువ్వులనూనె, లేక మంచి నూనె యని వాడబడును ఈ నూనెను పోతి గృహస్థు డును నిత్యము భుజించు తన యాహారమునందు చేర్చుకొనబడు కాకాదుల

సంస్కరణమునకే ఉపయోగించుచుండును. మరియు పిండివంటలు (భిక్ష్యములు) ఈ తైలముతోనే జేయబడు చుండును. ఇది మనము భోజనము చేసిన పదార్థములలో నేయొకదానియందున్నది ప్రతి నిత్యమును పోషించుటకు యుండదు.

ఇటుల ప్రతి మనుజునియొక్క నిత్యాహారములో నొక వస్తువుగా నది విశేషప్రచారమును గలిగియున్నది. వైద్యమునందు గూడనిది బాహ్యముగను, అభ్యంతరముగను ఉపయోగమును గలిగియున్నది. ఇది శరీరమునకు మిక్కిలి మృదుత్వమును గలిగించు స్వభావమును గలిగియున్నది. మరియు శరీరములోని నూక్కుసోతములను వికసింప జేయునట్టి స్వభావమును గూడ గలిగియున్నది. దీనికున్నంత సూక్ష్మగుణము, సరగుణమును మిగిలిన ఘృతాది స్నేహద్రవ్యములకులేవు. అందుకని వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు శరీరమునకు స్నిగ్ధత్వముగలిగించునట్టి స్నేహద్రవ్యములను నిరూపించుచున్నప్పుడు “సర్వేభ్యస్త్యిహ తైలేభ్య స్తిలతైలం విశిష్యతే | పరిషేకా భ్యంగానగాహాదిషు తిలతైలం ప్రశస్యతే తద్వస్త్యిషు చ వానేషు నస్యే కిర్లాక్షిపూరణే అన్నపానవిధీ చాపి పయోజ్యం వాతకాంత యే||” సు-సూ. అ 4) “స్తావకేభ్య స్తిలతైలం పరిధానం||” సు-చి-అ 31. అను మొదలగు సూక్తములనుబట్టి యీ తిలతైలమును ప్రధానమైన దానిగా నిరూపించినట్లు దెలియగలదు. అందును వాతపీత్త కఫ దోషములలో వాతదోషమునకు ఇది ప్రధాన చికిత్సితముగా గ్రహింపబడినది. ఈతైలము అనేక విధములగు సంస్కాములతో బాహ్య భ్యంతరోపయోగములకై అనేక విధములుగా గల్పింపబడినది. ఈ కల్పనా విశేషములను సుశ్రుతాది గ్రంథములందాయా ప్రసంగములనుబట్టి గ్రహింపవచ్చును. నువ్వులుగూడ పైనిచేర్చిన బడినట్లుగా రెండువిధములగు ప్రయోజనములను గలిగియున్నవి. నువ్వులను శాకిములలోను భక్ష్యములలోను జేర్చుకొనుదురు. వీనిని విశేషముగా దినినచో కొన్నియునందు క్రిములు జరించును. మరియు గృహస్థులు తమనైదిక కన్దలందు బాహ్యశునికై తరుచు ఈ బీజములను పోషించుచుండును. పర్వదినములందు ఈ బీజములతో తగ్గుణము లాచరించుదురు. నవగర్హములలోని శనిగర్హదోష నివృత్తికై తిలబీజములను దానమొసంగుదురు. ఇక వైద్యమునందు గూడ పలువిధములగు ఉపయోగములను గలిగియున్నవి ఈ బీజములు గగ్భాశయమును శోధించును. దీనికట్టి గుణమున్నదని తెలిసియో తెలియకయో ప్రతి భారతీయుని యింటి

యందును ఈ బీజములను మెత్తగా నరికుగొట్టి అందు బెల్లముజేర్చి (ఇదియే చిట్టలి మువబకును) తమబొలికలు రజస్వలలయిన వెంటనే తినిపించట ఇప్పుడేకిని వాడుకలో నున్నది. ఇందువల్ల గర్భాశయమునుండి ఆర్తవము వీని ధమను ప్రకృతి బంధకములక నియమితకాలము బయటకు స్రవించును. ఇందు వల్ల స్త్రీలు శస్త్రకాలమున ఆరోగ్యవతులుగా నుండునని ఆశయము. ఇంతియే గానుండ గర్భాశయమూల, ఆర్తవక్షయము మొదలగు స్త్రీస్వస్థులలో నీబీజములను కషాయముగా గాచి పానము జేయించిన అట్టివ్యాధులనుండి నిముక్కులగుదురు. మరియు నీ బీజకల్కము వ్రణములందును, భిన్నములందును విశేషముగా ప్రయోగింపబడును. వీనికి శోధనరోపణ సంధాన గుణములుండుచే నటుల వ్రణాదుల కాషధ ద్రవ్యముగా గ్రహింప బడినది. “కల్కః స. రోపణః కార్య స్తీలజః మధురంయుతః సమాధుర్యా తథోష్ణోచ్చ స్నేహ చ్ఛానిలనాశనః కషాయభావా న్యాధుర్యా తిక్తత్వా చ్ఛాపి పిత్తహృత్ జౌష్ణాత్ కషాయభావాచ్చ తిక్తత్వాచ్చ కఫే హితః||” సు.చి.ఆ. 1. ఇట్లు వ్రణము లందువయోగించుటకు తీలకల్కమునకు త్రికోష పరిత్యజము నిరూపింపబడినది. ఇంతియేగానుండ వ్రణరోపణశస్త్ర కర్మచేసిన పిదప శిశువునూ నా వ్రణముయొక్క శోధనరోపణములక యీ తీలకల్కము అట్టివ్రణములపై కప్పవలసినదిగా శస్త్ర సాంప్రదాయకులచే నిరూపింప బడినది. అనగా నిది ఆన్ టీసెప్టిక్ గా అప్పటికాలమున గ్రహింప బడినదని భావము.

మరియు నీ బీజములనుండి దీసిన చక్కలైలము (దిగుదాయిచూడ) భగ్నవ్రణములందు శూలాదిశమనముకై పరిషేకార్థ ముపయోగింప బడును. భగ్నవ్రణసంధానముకై “రాత్రోరాత్రో తీలాన్ కృషాన్ వాసయేదన్తి - జలే దివాదివా శోషయిత్వా గవాంక్షీరేణ భావయేత్ || ... శలిషు స్పృశ సాచూర్ణ్య తిలచూరేన యోజయేత్ | వీడనార్థంచ కర్తవ్యం నర్వగంః శృతం పయః | చతుర్గుణేన పయసా తలైలం విపచేత్ భిషక్ | వీలైలం సదా పథ్యం భగ్నానాం నర్వకర్మసు ” సు.చి.ఆ. 8. ఇట్లు అనేకవిధములుగా తీలలైలము గల్పింపబడినది. మరియు “నైలైలవృక్షః స్నేహ మారుతస్య నిర్హణః | నహి వాయుశ్చ తైలంచ చింగారేషు తిష్ఠతః ” | వాతహగ తైలములలో తీలలైలమునకు మించినది మరియొకటి లేదనియు, తీలలైలము శోషములో నున్నంతకాలము ఎట్టి వాతవ్యాధియు కలుగ నేరదనియు

శోధలవాక్యమునుండి దోచుకలను. ఈ భీజములనుండి తైలమును గ్రహింపగా మిగిలిన పిష్టము సింక్రాంతము (తెలకపిండి) అని వ్యవహరించుదును. ఇది స్తన్యవర్ధకము. బాలింతరాండ్రుకు దీనితో శాకముజేసి ఆహారమునందు గలపి యిచ్చుదురు. ఇట్లుపయోగించువారు దీనిని వాతహారముగా నిచ్చెననునది జెప్పుదురు. కాని వాస్తవముగా దీనికి స్తన్యవర్ధకగుణము హెచ్చుగా నుండుటచే నట్లు విశేషసృచారమును గలిగి యున్నది. మఱియు పశువులను గూడ విశేషముగా దీనిని ఆహారముగా నిచ్చుదురు. ఇందువల్ల నవి యెక్కువ పాలను ఇచ్చును. ఈ తెలకపిండిని నీళ్ళలో ఊరజెట్టి కొన్ని వ్రణాశోఫలకు కట్లు గట్టుటగూడ సృచారమునందు గలదు. ఇందువలన శోఫ శీఘ్రముగా నెదిగి నృదుత్కమును బొందును. ఇటుల కృష్ణతీలము వ్యవహారమునందును, వైద్యమునందును అనేక పయోజనములను గలిగి యున్నది. మిగిలిన రక్త శ్వేత వన్యతీలములు అశ్లేష్మము లగుటచే నవి యగ్రాహ్యములుగా నెరియవగును.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) క్షృణ్ణతీల - మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. (అతేఽయ)

(ఖ) తిలశాక కటుసమును, తిక్తామ్లామకములను గలిగి యుండును. మలమూత్రములను శోధించును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. (చ-నూ-అ-27.)

(గ) తిలతైల - మధురరసమును, కషాయతిక్తామకములను, గురుసర వికాశి విశదనూక్ష్ణవర్ణవాము గుణమును, ఉష్ణవిస్యమును. మధురవిపాకమును, శీతలచ్ఛును గలిగి యుండును. ధ్వజమును, బలమును, వరమును, సప్యశ్శుక్రిమును గలుగజేయును. పృష్ణాంబుగను, లేఖనముగను, మేష్యముగను ఉండను. చలనూత్రబంధము జేయును. గర్భాశయ్యమును శోధించును. జాతరాన్నిని వృద్ధిజేయును. బుడిని శిశునింజేయును. శిరాలాఘవమును గలిగించును. చర్మమునకు వృసుత్వమును గలిగించును. కేశములను వృద్ధిబొందించును. నేత్రములను సౌత మైవన. రక్తమును పిత్తమును దూషింపజేయును. వాతకఫములను శమింపజేయును. వ్రణమును, ప్రమేహమును, కర్ణములు, యోని, శిరస్సు వీనియందు గలుగు శూలను బోగొట్టును, మరియు ఛిన్నము, భిన్నము, చ్యుతము, ఉత్పిష్టము, మధితము, త్నతము, పిచ్ఛితము, భిగ్నము, స్ఫటితము, విద్ధిము, అగ్నిదగ్ధము, విజ్జిష్టము, దారితము, అభిహతము, నిర్భగ్నము, మృగవ్యాఘాది విక్షతము అను 10 సద్వ్యక్రణములందు

అభ్యంగభోజనములను, వస్త్రీ, పానము, అన్నచంస్కారము, నన్యము, కరపూజము, నేత్రపూజము, నేకము, అభ్యంగము, అవగాహము అను నీ కర్మలను హిత మైనది. (భా.ప.) క్రిమిలను బోగొట్టును. (వా.నూ ఆ 6.) త్రిక్షుగుణమును గలిగి యుండును. కంఠపును బోగొట్టును. (రా.ని.) కష్టమును, విషమును బోగొట్టును. (ఆత్రేయ.)

(ఘ) తిలపిణ్యాక (తెలక.సిండి) - యాక్షగుణము గలిగియుండును. గ్లానిని, విష్ణుభయమును గలిగించును. నేత్రరోగములను గలిగించును. వా.నూ.ఆ 6

(5) ప్రయోగములు:—

1. అర్ఘ్యోగోగమునందు తిలప్రయోగము.

“తిలకలైక్కుః సుఖోమే న్నేహసంయుతైః
స్వేదయేత్ పోటలీః తైః॥”

నువ్వుల కల్కమునందు తెలమునుగలిపి గుడ్డల మాటగట్టి చెచ్చితేసి స్వేదముజేసిన అర్ఘ్యోగోగకి శూల శమించును. చ.చి.ఆ 9.

2. రక్తాన్నమునందు తిలప్రయోగము.

“సవనీతతిలాభ్యాసాత్...అర్ఘా సి అపయాంతి రక్తా॥”

నువ్వుల చూర్ణమునందుచెన్నగలిపి నేవించిన రక్తాన్నములు శమించును, చ.చి.ఆ 9.

3. ప్రవాహికయందు తిలప్రయోగము.

“కల్కః స్యా ద్బాలిల్యానాం తిలకల్కశ్చ తత్సమః దధ్నః
సరోఽమః స్నేహధ్యః ఖణ్డో హన్యాత్ ప్రవాహికాం॥”

లేత మారేకుకాయల కల్కమును, నువ్వుల కల్కమును సమముగా గలిపి పుల్లని పెరుగుమీది నీళ్ళను, తెలమునుకేర్చి ఖడముగా సాధించి నేవించిన ప్రవాహిక శమించును. చ.చి.ఆ 10.

4. వ్రణమునందు తిలప్రయోగము.

“సతిలాః...దధ్యమ్నః శక్తుపిండికా శస్తా స్యాదుపనాహనే॥”

నువ్వులచూర్ణమును, బియ్యపుపిండిని పుల్లని పెరుగుతో గలిపి యుడికించి దీనితో ఉపనాహస్వేదము జేసిన వ్రణముశమించును. చ.చి.ఆ 13.

5. వాతరక్తమునందు తిలప్రయోగము.

“లేపః పిష్టాస్తిలాః తద్వత్ భృష్టాః కమసి నిర్వృణా॥”

నువ్వులను వేయించి పాలలో వేసి మెత్తగానూరి లేపనముజేసి నాశ రక్తముశమించును. వా-చి-అ 22.

6. శరీరపుష్టికిని, దంతదార్ద్రమునకు తిలప్రయోగము.

“దినేదినే కృష్ణతిలప్రసూచం సమశ్చితాం శీతజలానుపానం
పోషః శరీరశ్చ శివత్యైవ లభ్యే నృధీభవం త్యామకాచ్చ దంతాః॥”
నల్లనువ్వులను ప్రతిదినము అర్చిపలము చొ॥ న తినుచు శీతలజలమును
పానము జేయుమండిన శరీరమునకు పుష్టియు దంతదార్ద్రమును గలుగును.
వా-ఉ-అ 39.

7. తృష్ణయాదు తిలప్రయోగము.

“సర్వాన్యంగాని లింపేచ్చ తిలపిణ్యాక కాంజి కై॥”
తెలకపిండిని కాంజి కముతోనూరి శరీరమున కంతటను లేపనముజేసి
తృష్ణశమించును. వా-చి-అ 31.

8. మూత్రరోధమునందు తిలప్రయోగము.

“యస్తిలకాండక్షౌగం దధిమస్తుసమ్మిశ్రితం సిబేత్॥
సనరిశ్చ మూత్రరోధం హత్వా సర్వః సుఖమాప్నోతి॥”
నువ్వుచెట్లను గాల్చిన మసిని పెరుగుమీది నీళ్లతో గలిపి నేవించి
మూత్రరోధము వెంటనే శమించును. హ-సం.

9. అశ్మరియందు తిలప్రయోగము.

“తద్వస్మథ దుగ్ధయుక్తా త్రిరాతం తిలనాలఘాతిశ్చ॥”
నువ్వుచెట్లను గాల్చిన మసిని తియ్యలి పెరుగుతోగలిపి నేవించిన మూడు
దినములలో నశ్మరి శమించును. చి-ఉ.

10. ఆమవాతమునందు తిలప్రయోగము.

కల్కమద్వాద్వా తిలవిశ్వయోః॥
నువ్వులు, కుంటి పినికల్కమును నేవించిన ఆమవాతము శమించును.
భా-సం.

11. వర్షిణిరోధన రోపణములకు తిలప్రయోగము.

“వర్షిణీలావాంకలక్ష్మీవా శోధయేత్ రోపయే ద్వ్యణం॥”
నువ్వుల కల్కమును వర్షిగానిని వర్షముచుండుచున్న శోధనరోపణ
ములగును. భా-సం.

12. నూర్యావర్తమునందు తీర్థ పర్యయోగము.

క్షీరపిష్టే స్థితైః స్వేదః ” ||

నువ్వులను పాలతోనూరి యుడికించి శిరస్సుకు స్వేదముజేసిన నూర్యా
వర్తమును శిరస్సుల శమించును. (భా-పర్.)

మాంసభక్షణ జాజీర్ణమునందు తీర్థ పర్యయోగము.

“మాంసాని సర్వాన్యపి యాంతి పాకం ।

తౌఽణ సద్యః తీర్థనాలజే ” ||

నువ్వుచెట్లను గాల్చిన మసిని పానము జేసిన మాంసభక్షణచే గలిగిన
మజీర్ణము వెంటనే శమించును. (భా-పర్.)

14 ఇంద్రులు ప్రమునందు తీర్థ పర్యయోగము.

“గోక్షుర స్థితైః పాపైశ్చ తుల్యైః పాదసద్భిషీ ।

కౌఃప్రసవితం తేన కేశైః సముపచీయతే ” ||

పలేదుకాయలు, నువ్వుపువ్వులు, తేనె, నెయ్యి రినిని సమభాగము
లుగా గ్రహించి మెత్తగా నూరి బట్టతలకు లేపనము జేసిన తిరిగి కేశములు
వృద్ధిబొందును. (భా-ఉర్.)

15. రక్తాతీసారమునందు తీర్థ పర్యయోగము.

“బదరీమూలకల్కంతు తీర్థకల్కం తద్ధౌవచ ।

సంగృహ్య స్వరసం లేపాం అజాక్షీరేణ యోజయేత్ ” ||

రేగువేళ్ళను, నువ్వులను మెత్తగా నూరి అందుండి స్వరసమును దీసి
యీదు మేకపాలను గలిపి పానముజేసిన రక్తాతీసారము శమించును. (వం-నే.)

16. నేత్రరోగమునందు తీర్థ పర్యయోగము.

“స్నానం కృష్ణతిలై శ్చాపి చక్షుష్యం తిమిరాపహం ” ||

నల్లనువ్వులను కషాయముగా కాచి యా జలముతో స్నానము జేసిన
నేత్రములకు హితమగును. తిమిరము శమించును. (వం-నే.)

17. పాదతోదమునందు తీర్థ పర్యయోగము.

“ద్వీక మాచగమనేన పాదయోః తోదమస్థి యది తైలవర్తనం ।

కోషితోయపరిషేచనం నిశి పూర్ణతాంఘ్రిశయనంచ శస్యలే ” ||

ఎక్కడదూరము నడచుటచే గలిగిన పాదతోదమునందు తీర్థతైలమును

కాశ్యకుమర్దించి గోరువెచ్చని నీళ్ళతో నేచనము జేసి కాళ్లు ఎత్తుగా జెట్టి
రాతిని పరున్నచో తోదము శమించును. (వై-మ.)

18. అతిసూలమునందు తిల ప్రయోగము.

“అతిసూలశర్కర యః తిలతైలంప్రశేపిజేత్ ” ||

ప్రతి యుదమునను తిల తైలమును పానము జేయుచుండిన అతిసూలము
శమించును. (వై-మ.)

19. అస్తిభగ్నమునందు తిల ప్రయోగము.

“భగ్నే నమేక జాతరేవాస్థి సమ్యక్ ।

సానేసానే సన్నిజేశ్యాంబరేణ ।

తైలాక్తేనోద్బధ్య తైలైః సుఖోష్ణైః ।

సించేచ్ఛేషం వాతభైషజ్యవచ్చ ” ||

ఎముకలు విరిగినప్పుడు గాని, వంగినప్పుడు గాని వానిని సరియైన స్నాన
ములందుంచి తిలతైలమునందు తడిపిన గుడ్డలతో గట్టిగా బంధించి వాటిపైని
తిలతైలమును గోరువెచ్చజేసి నేచనము జేయుచు వాతహరద్రవ్యములతో
సుసచరింపుచుండిన శీఘ్రముగా భగ్నములు శమించును. (వై-మ.)

20. భిల్లాతకోత్తశ్చయధువునందు తిల ప్రయోగము.

“హయంగవీనం హహిషీసముతం ।

పయప్రపిష్టైః సహితం తిలైశ్శ్యత్ ।

అధ్యంగయోగేన తదామనంతి ।

భిల్లాతకోత్తశ్చయధుం నిహన్తి ” ||

అప్పుడే కాచిన గేదెనెయ్యి యందు పాలతో మూగిన తిలకల్కమును
జేర్చి శరీరమునకు అధ్యంగము జేసిన నల్లబిడిగింజల పొగచే గట్టిన కోళ్ళ
శమించును. (రా-మ.)

21. వాతరోగమునందు తిల ప్రయోగము.

“బృంహణార్ద్రం తిలా ముఖ్యాః వాతరోగవి నాశనాః ।

గుహమిశ్రేణ తిలాః ఖాదేత్ ” ||

మవ్వులను చెల్లెలతో జేర్చి నేవించిన శరీరమునకు బృంహణము గట్టి
వాతరోగములు శమించును. (గ-క.)

(6) యోగములు:—

1. తీలాది కషాయము వా-ఉ-మూషికాదివిష. మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—అలగ్గవిషము శమించును.

2. తీలాష్టకలేపము - ధైషజ్య - వర్ణి.

ఉపయోగములు:-లేపనముజేసిన వర్ణిరోధ శమించును.

3. తీలాదిలేహ్యము - బ - రా. శేష్ణరోగ. మాత్ర:- 1 తులము.

ఉపయోగములు:-అర్ఘస్సు, శ్వాస, కాస, ప్లేహ, పాండు ఇవి శమించును.

4. తీలమాలాది చూర్ణము - వై - చిం. గుల్మ, మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులము.

ఉపయోగములు:-వాతగుల్మము, ఆర్తవ రోధమును శమించును.

స్వా ను భ వ ము

[(1) నువ్వులు, నువ్వునూనె ఆహారముగను, ఔషధము నకు ఎక్కువగా నుపయోగింపదగినవి. నువ్వులను శుభ్రపరచి పావుతులము నోట్లోవేసుకొని నవిలి నవిలి యుమ్మివేయవలెను. దీనికి తైలగందూషమని పేరు. దీనివలన దంతమాంసము గట్టిపడును. దంతవ్యాధులు నశించును. ప్రతిదినము ఒకటి రెండుసార్లు చేయవచ్చును.

(2) తైలకపిండి కూరను నంజువ్యాధులలో నెక్కువగా నుపయోగించుటకలదు.

(3) నువ్వులు, బెల్లముకలిపి తొక్కినచిమ్మిరి, నవీనముగా ఋతుమత్తులైన కన్యలకీచ్ఛెదరు. దీని యుపయోగమును పరిశోధించవలెను. బహుమూత్రవ్యాధిగల రోగులు చిమ్మిరిని పశ్యముగా నుపయోగింతురు. బలవర్ధక మనుటకు సందేహములేదు.

(4) భలాతక ముపయోగించునపుడు నేను నువ్వులతో కలిపి తొక్కి యుపయోగించు చున్నాను. తిలభల్లాతకము, సంప్రదాయ సిద్ధము. ఈ సంయోగమునుగూర్చి పరిశోధించవలెను.

(5) అనేక తైలములయందు. తిలతైలము ప్రశస్తముగ నెంచబడుచున్నది. ఆ. ల.]

100

తిండి - చింతచెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మరాఠీ - సుజరాతి - మలయాళం - కర్ణాటకం - ద్రావిడం -

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Leguminosae

చిమ్మిడు కుంటుంబము

(23-వ ఫట చూడుము.)

చింతచెట్టు - Tamarindus indicus (Eng. Tamarind tree)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అమికా శుక్రికామీచ చక్రా దంతశరాపిచ ।

అవూచ చించికా చించా తిండికాచ తిండి ॥

అమిక, చుక్రిక, అమి, చుక్రి, దంతశర, అమ, చించిక, చించ, తిండిక, తిండియనునవి తిండి నామములు.

ఆమతింతిడిఫల గుణములు

శ్లో॥ అమితకామాగురు ర్వాతహారీ పితృకథాసృక్పత్ ।

పచ్చిచింతకాయ అమృతమును, గురుగుణమును గలిగి యుండును. రక్తమును దూషింపజేయును. కఫసిత్తములను వృద్ధి బొందించును. వాతమును శమింపజేయును.

పక్వతింతిడిఫల గుణములు

శ్లో॥ పక్వాతు దీపనీ రూక్షా సరోషా కఫవాతనుత్ ।

చింతపడు రూక్షసరగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును.

వృక్షామ్రం - నీమచింతచెట్టు (ఖ) ?

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మరాఠీ - గుజరాతీ - మలయాళం - పులి, కర్ణాటకం - ములి, ద్రావిడం - పులి.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ వృక్షామ్రం తింతిడికంచ చుక్రింస్యా దమృవృక్షకం॥

వృక్షామ్రము, తింతిడికము, చుక్రిము, అమృవృక్షకము అనునవి వృక్షామ్ర నామములు.

ఆమృతవృక్షామ్ర ఫల గుణములు

శ్లో॥ వృక్షామ్ర మామ మమోషం వాతఘ్నం కఫపిత్తలం ॥

పచ్చినీమచింతకాయ అమృతమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను వృద్ధి బొందించును. వాతమును శమింపజేయును.

పక్వవృక్షామ్రఫల గుణములు

శ్లో॥ పక్వంతు గురు సంగ్రాహీ కటుకంతువరం లఘు ।

అమోషం రోచనం రూక్షం దీపనం కఫవాతహృత్ ॥

తృష్ణాశ్శోగ్రహణీగుల్మ శూలహృద్రోగజంతుజిత్ ॥

నీమచింతపండు కటురసమును, కషాయామ్లాను రసములను, గురులఘు రూక్షగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. మూడులను నిరోధించును. రుచిని బుట్టించును. కఫవాతములను

శమింపజేయును. శృంగ, అర్కస్ప, గంధాణి, గుల్మము, శూల, హృత్కోగము, క్రిములు వీనిని బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—తింతిడీక, తింతిడి, (పంక్తిపత్ర, భుక్త, చారిత్ర.) (వృక్షాంశ) - తింతిడీకము, (రక్తచూడము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—అమ్మిక, చుక్కిక, దంతశత, (గురుపత్ర, పిచ్చిల, సర్వామ్ల) (వృక్షాంశ) - చుక్కిము, అమ్మవృక్షకము.

(2) శబ్దార్థములు:—

తింతిడీక - తింతిడి - ఎల్లప్పుడును తడిగానుండు ఫలములను గలది. పంక్తిపత్ర - పరుసగా నాళము నంటియుండు పత్రములను గలది. భుక్త - ఆహారమునం దుపయోగింప బడునట్టి పండ్లను గలది. చారిత్ర - ఆహారద్రవ్యము లలో నిది యొకటిగా లోనులచే వ్యవహరింప బడునట్టి పండ్లను గలది. తింతిడీకము - ఎల్లప్పుడును తడిగానుండు పండ్లనుగలది. రక్తచూడము - ఎర్రని శిఖిలవంటి యగ్రభాగములు (చిగుళ్ళు) గలది (లేక) ఎర్రని శిఖిలవంటి కేసరములతో గూడిన పుష్పములను గలది. (లేక) బాహువులందు ధరింపబడు గుండ్రని యాభరణములవలె గుండ్రము (చక్కాకృతి) గలందు ఎర్రని ఫలములను గలది. అమ్మిక - సర్వామ్ల - సర్వాంగములందును అమ్లసమును గలది. చుక్కిక - చుక్కిము - వ్యధులను బోగొట్టుచది. దంతశత - దంతములను పీడను గలిగించునట్టి ఫలములను గలది. గురుపత్ర - గురుగుణముగల పత్రములను గలది. పిచ్చిల - పిచ్చిలగుణముగల ఫలములను గలది. అమ్మవృక్షము - పుల్లగనుండునట్టి వృక్షము.

(3) భేదములు:—

ఇది సామాన్యచింత - నీచచింత యని రెండు విధములుగ వ్యవహారమునం దున్నట్లు దెలియగలదు. ఇవి పెద్ద వృక్షములలో గణింపబడు చున్నవి. ఎల్లచోట్లను నుత్పత్తి యగుచుండును. ఇందు మొడిటిదియే వ్యవహారమునందును. వైద్యమునందును విశేష ప్రయోగము గలదిగా నున్నది. చింతచెట్టు యొక్క చిగురు, పువ్వు, కాయ, పండువానినెల్ల నిత్యమును జనులు తమ యాహారమునం దుపయోగించు చుండును. అందు విశేషముగ చింతపండు

కెక్కువ యుపయోగము గలదు. ఇది లేని దేయాహారమునకు రుచి గలుగ నేరదు. ఇదే విధముగ వైద్యమునందు గూడ చింతపట్ట, ఆకు, పండు వీనికి వాతజాతి వ్యాధులందు ప్రయోగము గలదు.

నీచుచింతయనునది తెల్లగనుండు వృక్షము. ఇది పెదారివలె సంత ఎత్తు గలదగును. దీనికి చిన్నచిన్న ముండ్లుండును. దీనికాయలు బాగుగా పండిన ప్లుడోని వర్ణముగలిగి చక్కమువలె గుండ్రముగా చుట్టుకొనియుండును. లోన బీజములు నల్లగనుండును. ఈపళ్లు పెదారివలె నంతపుల్లగనుండక వగరు గను, కొంచెము పుల్లగనుండును. వీనిని విశేషముగా జనులు దినుచుందురు. ఈచెట్టును విశేషముగా నల్లచీమ లాశ్రియించియుండును. అయితే నిచ్చట చెప్పబడిన వృక్షామమునునది యమరసముగల వృక్షమగుటచే పైవిధముగా చింతజాతిలో జెప్పబడినదిగాని దీనికినిజముగా నీచుచింతయని వ్యవహారము గలిగి యున్నట్లు దగినయాధారములు గానరావు. “నీచుచింతకు ముండ్లుండును దీనిని నల్లచీమలు ఆశ్రియించి యుండును.” అను మొదలగు పరిచయబోధక శబ్దములు దీనికి చెప్పబడియున్నట్లు గానరావు. మరియు నీచుచింత కంతగా వైద్యమునందుగాని వ్యవహారము నందుగాని యుపయోగ మున్నట్లుగూడ దెలియరాదు. అయితే వృక్షామము ఎట్టిస్వరూపమును గలిగి యుండునదియు గూడ దెలియకున్నది. అమృత్వాది లక్షణములచే నిది చింతజాతిలోనిదై యుండవచ్చునని జెప్పట కొకింత యవకాశము గలదుగాని దీని నిజస్వరూప మెటులుండునదియు నిశ్చయించుట విమర్శపైగాని వీలుగా నేరదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) తింతిడి (ఆమఫల) - లఘుగుణమును గలిగియుండును. వస్తిని శోధించును. ధ - ని., ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును: (ని-ర.)

(ఖ) పక్వఫల - అమృతమును, వధురానుగతమును గలిగియుండును. మలమును భేదించును సోమోబాధమును గలిగించును. ధ-ని., హృదయము నకు హితమైనది. రుచిని బుట్టించును వస్తిని శోధించును. క్రిములను, వర్ణమును బోగొట్టును. (ని-గ.)

(గ) శుష్కఫల - లఘుగుణమును గలిగియుండును. హృదయమునకు హితమైనది. భృష్ణ, తృష్ణ, శ్రిమ, క్షమ, క్రిములు వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఘ) నూతనఫల - వాతక క్షయమును వృద్ధిబొందించును. (ని-ర.)

(చ) వార్షికఫల (ఒక సంవత్సరము నిలువయుండినది) - వాతపితృములను శమింపజేయును. (ని-ర.)

(ఛ) పక్ష్యఫలము - మాధురరసమును, అమ్లరసమును గలిగియుండును. రుచినిబుట్టించును లేపనము జేసినయెడల వర్షణశోభకు పాకము బొందించును. వర్షణదోషమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(జ) ఫలపానకము - వాతమును శమింపజేయును. (భా-ప్ర.)

(ఝ) పుష్ప - కషాయరసమును, మాధురామ్లరసములను, లఘువిశదగుణములను గలిగియుండును. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందించును. రుచిని బుట్టించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. ప్రమేహమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ట) పత్ర - శోభకు, గుక్తదోషమును, వాతజ్వరమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఠ) చించాత్మకార - కషాయరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. ధ-ని., అగ్నిమాంద్యమును, శూలము బోగొట్టును. (రా-ని.)

(డ) చించాబీజతైల - కషాయరసమును, కొద్దిగ శీతవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. లేఖనము. రుచినిబుట్టించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. (రా-ని.)

(ఢ) వృక్షామ్ల (పక్ష్యఫల) - ఉదరమును, అతీసారమును, వర్షణమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

(క) 1. అర్శోరోగమునందు తింతిడి ప్రయోగము.

“తథామ్లికాం...శాకం దధిదాడిమసిద్ధాని భృష్టాని,

యమకేఽపిచ ధాన్యనాగరయుక్తాని శాకాన్యేతాని దాపయేత్||”

చింతాకుసు పెరుగుతోను, దానిమ్మపండ్ల రసముతోను పాకముజేసి అందు ధనియాలు, శుంఠి పీని చూరమునుజేర్చి యమక స్నేహముతో భజనజేసి యిట్లు సిద్ధముజేసిన శాకమును అర్శోరోగికి యిచ్చిన హితము. (చ-చిత్రి-9.)

2. అరుచియందు తింతిడి ప్రయోగము.

“అమ్లికాగుడతోయంచ త్వగేలామరిచాన్వితం,

అభక్తచ్ఛూదతోగేషు శస్త్రం కబళేధారణం||”

చింతపండురసము బెల్లపునీళ్లు వీని నొకటిగాగలిపి అందు లవంగపట్ట, విలకులు, మిరియములు వీని చూర్ణమునుజేర్చి బాగుగాకలిపి యిట్టిద్రవముతో గబళ ధాగణముజేసిన ఆకుచి శమించును. (చ-ద.)

3. పంతి శ్వాయమునందు తింతిడి ప్రియోగము.

“నవే ప్రితిశ్వాయే శస్తో యూష శ్చించాఫలోద్భవః॥”

తరుణ ప్రితిశ్వాయమునందు చింతపండురసముతో సిద్ధముజేసిన యూష మును నేవించిన హితము. (చ-ద.)

4. గుల్మమునందు తింతిడి ప్రియోగము.

“పలాశవజ్రేశిఖరీ చించార్కతిలనాలజాః ।

యవజః స్వరికాచేతి ఊరా అష్ట ప్రకీర్తితాః॥

ఏతేగుల్మహారాః ఊరా అజీర్ణస్య చ పాచకాః ” ॥

చింతయీ నెలను ఊరకల్పన విధి ననుసరించి ఊరమును సిద్ధము జేసి నేవించిన గుల్మము శమించును. ఆకుపాచనమగును. (భా-ప్ర.)

5. అస్థిభగ్నమునందు తింతిడి ప్రియోగము.

“అమ్లికాఫలకల్కైః సౌవీర తైలవిమిశ్రితైః ।

వేదాత్ భగ్నాభిహతరుజాఘ్నేః ” ॥

చింతపండ్ల కల్కమునందు సౌవీరమును, తైలమును జేర్చి యుడకబెట్టి దీనితో నస్థిభగ్నమునందు వేదముజేసిన భగ్నమువలన గలిగిన కూల శమించును. (భా-ప్ర.)

6. వాతవ్యాధియందు తింతిడి ప్రియోగము.

“తింతిడికదరె స్సిద్ధం తాలమండికయా సహ ।

శిష్టా నుభోష్ణ మాలేపం దద్యా ద్వాతరుజాపహం ” ॥

చింతాకును తాటికల్లుతో మెత్తగా నూరి యుడికించి గోరువెచ్చగా నున్నప్పుడు లేపనము జేసి వాతముచే గలిగిన పోటు శమించును. (వం-సే.)

7. శోఫయంగు తింతిడి ప్రియోగము.

“సంస్వేదనక్రియా కార్య సాకార్య చ పునః ।

పునః అథవా తింతిడిచ్ఛదైః॥”

చింతాకు కల్కమును నుడకబెట్టి దీనితో పలుమారు స్వేదముజేసిన శోఫ శమించును. (హా-సం.)

8. నేత్రరోగమునందు తింతిడిప్రయోగము.

“చించాపత్రిస్వరసం పయసా సంయోజ్య ఘ్నీతం కాంస్యే।

లిప్తం బహిష్కరయనయోః శమయతి రాగాశ్చ తోవసంరంభాన్॥”

చింతాకు రసమును పాలతోజేర్చి కంచుపాత్రయందుంచి చేతితో బాగుగారుద్ది నేత్రములకు పైన (కనురెప్పలమీద) లేపనముజేసిన నేత్రరోగము, నేత్రస్పావము, నేత్రతోదము, నేత్రసంరంభము ఇవి శమించును.

(వై-మ.)

9. తిమిరమునందు తింతిడిప్రయోగము.

“చించాస్వరసనిఘృష్టం మరిచం సాయతనే తథాసాజ్యం।

అక్షినిషిక్తం శమయతి కంఠూం తిమిరం చ వాతోత్థం॥”

చింతాకు స్వరసమునందు మిరియపుగింజ నరుగదీసి అందు ఘృతమునుజేర్చి బాగుగాకలిపి ప్రతి సాయంకాలమునందు నేత్రముల కంజనమువేసిన వాత జతిమిరము, నేత్రకంఠు ఇవి శమించును.

(వై-మ.)

10. కర్ణశూలయందు తింతిడిప్రయోగము.

“చించాఫలస్వరససాధితతైల మగ్ర్యం।

కర్ణే సశూలిని రహస్యపరాజ్ఞుభేచ॥”

చింతపండ్ల రసముతో సిద్ధముజేసిన తైలమును ఉదయసాయంత్రము లందు కర్ణపూరణము జేసిన కర్ణశూల శమించును.

(వై-మ.)

11. కుకూణకమునందు తింతిడిప్రయోగము.

“కాంజికయా సంపిష్టం కంసాభ్యాం ఘ్నీతం బహిర్లిప్తం।

చించాస్థ్యంకుర మచిరా ద్బాలస్యకుకూణకం జయతి॥”

చింత మొలకలను కాంజికముతో మెత్తగానూరి, కంచుపాత్రయందుంచి మరియొక కంచుపాత్రతో చక్కగారుద్ది నేత్రములకుపైన లేపనముజేసిన బాలురకుగలుగు కుకూణకమును వ్యాధి శమించును.

(వై-మ.)

12. సోమరోగమునందు తింతిడిప్రయోగము.

“పూర్వం తోయే వాసరంవా సితానాం చించాస్తీనాం దుగ్ధకల్పీ

కృతానాం పీత్యా స్యాతాం సుందరపూరుషా ద్భాక్

అస్థిస్థానాత్ సోమరోగాచ్చ ముక్తా॥”

చి తగి జలము ఒకకోస జలమునదూఁబెట్టి మరునాకు పాలతో
మెత్తగానూరి కల్కముజేసి నేవించి స్త్రీపురుషులకు గలుగు అసిహ్న -
సోమోగములు శీఘ్రముగ శమించును (వై-మ.)

13. దదుక్తుష్టమునందు తిండిప్రయోగము.

“చిచాపత్రరచం వా కంఠూతినాశ మన్విచ్ఛన్ ప్రలింపేత్||”
చింతాపరసమును శరీరమునకు లేపనముజేసిన దదుక్తుష్టము శమించును.
(వై-మ.)

14. స్పృహవిషమునందు తిండిప్రయోగము.

“అనణారఫలోపేతః చిచాపల్లవజోఽసః|
కుడపప్రమితః పీతో విషం హంతి ఘణాభృతాం||”

సైధవలవణము అర్ధపలము, చింతచిగుళ్లరసము ఒకకుడవము ఇటుల
గఱ్ఱగాచి యొకటిగా గలిపి నేవించిన పామువిషము శమించును. (వై-మ.)

15. నాడీ వ్రణమునందు తిండిప్రయోగము.

“సిష్టం చుచూఘలం లేపా న్నాడీవ్రణహరం పరం||”
చింతపండును మెత్తగానూరి లేపనముజేసిన నాడీవ్రణము శమించును.
(గ-ని.)

16. గాత్రదౌర్గంధ్యమునందు తిండిప్రయోగము.

“పరిణతతిండికాన్విత పూతికరంజోత్థబీజంవా|
లేపాత్...అపనయతి||”

బాగుగా పండిన చింతపండును కానుగవిత్తులును మెత్తగానూరి
లేపనముజేసిన శరీరమునందు గలుగు దౌర్గంధ్యము శమించును. (గ-ని.)

(ఖ) వృక్షామ్.

1. రక్తార్శస్పృశందు వృక్షామ్ప్రయోగము.

“సకర్బదారఫలామ్లానా...దధ్నఃసరేణ సిద్ధాః|
దద్యాద్రక్తే ప్రివృత్తేతి||”

తెల్లకొంచ నారకాయలను, వృక్షామ్ఫలములను పెరుగుమీదిలేబతో
నుడకబెట్టి నేవించిన రక్తార్శస్పృశందు అధికముగా న్నివించెడు రక్తము
నిలిచిపోవును. (చ-చి-అ 9.)

2. ఆతీసారమునందు వృక్షామ్ప్రయోగము.

“ఘామ్లం యమకే భిష్టంవా వర్షాక్షయరుజాపహా||”

వృక్షామృతములను యమక స్నేహమునందు భ్రంశజేసి నేవించిన అతి సారమునందలి కూల శమించును. (చ-చి-అ 10.)

3. గుల్మమునందు వృక్షామృతయోగము.

“గుల్మనాశాయ...వృక్షామృతస్య స్వరసః।

సైంధవయుక్త స్తద్దైవ నియతం స్యాత్॥”

వృక్షామృతములనునందు సైంధవ లవణమునుజేర్చి నేవించిన నిశ్చయముగ గుల్మము శమించును. (వై-మ.)

(6) యోగములు:—

1. అమాదిచూగము-చ-గ్రహణి.

మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—కౌశ, అజీర్ణము, అరుచి, క్వాస, హృరోగము, పాండు, గుల్మము ఇవి శమించును.

2. తిరిడిపానకము - ధైవజ్య - అశోచక.

మాత్ర:— $\frac{1}{2}$ పలం.

ఉపయోగములు:—అరుచిశమించును.

3. చించాదికషాయము-బ-రా-పాండు.

మాత్ర:—1 పలం.

ఉపయోగములు:—పాండు, క్వాసము, శోథ ఇవి శమించును.

4. లఘుచించాదిరేహ్యము-సుహాచించాదిరేహ్యము-బ-రా-పాండు.

మాత్ర:—1 తులం.

ఉపయోగములు:—నాడి, శోథ, గ్రహణి, ప్రమేహము, వీచాభివృద్ధి, అనాహము ఇవి శమించును.

5. తింతిరిణీమండుగము-బ-రా-శోథ.

మాత్ర:—10 యవలు.

ఉపయోగములు:—శోథ, పాండు, క్వాసము, పురాణజ్వరము ఇవి శమించును.

6. అమ్లికావటకము-భా-ప్ర-పూ-ఘం-ఆ 5.

మాత్ర:—5 యవలు.

ఉపయోగములు:—రుచినిబుట్టించును. జాతరాగ్నినివృద్ధి బొందించును.

(7) Actions and uses (లింతిడి):—Pulp anti scorbutic, refrigerant and laxative. Used in fever to quench thirst, in sunstroke and in bilious vomiting. As an aperient, it is given in habitual constipation. The pulp and the leaves made hot are applied locally to inflammatory swellings. A gargle of it is given in aphthous sores, and for the relief of sore throat. The seeds are given in dysentery. The ash, obtained from the suber is used as an alkaline medicine in acidity of urine and in gonorrhoea. Khory II. P 231.

Actions and uses:—(వృక్షము). The concrete oil is nutritive, demulcent, and emmolient. It has been recommended as a substitute for Codliver oil. It was included in the Pharmacopoeia of India with the view to its adoption in the preparation of ointments, suppositories and the like. It has not, however, been used to any extent for this purpose.

Indigenous drugs of India.

స్వానుభవము

[(1) చింతపండులో గూడ వైటమిన్ “సి” అను జీవనీయపదార్థము గలదని నవీనశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. అనగా ప్రాణమును రక్షించు పదార్థములలో నిది మొదటి యని అర్థము. దక్షిణ హిందూదేశమున బీదవాండ్లందరు కొంచెము చింతపండు దానికి సరిపడు మిరపకాయ దొరకితే నీరుల్లిసాయ కొద్దిగా నుప్పు చేర్చి పచ్చడిచేసి నంచుకుంటూ అన్నమంతా తింటారు. పని బాగా చేస్తారు. వాళ్ళకేరోగం లేదు. అన్నిరోగాలు, భాగ్యవంతులకే. ఈ చింతపండు, యీ మిరపకాయ వీనిలో నుండే రాసాయనిక పదార్థములు లేక జీవనీయ పదార్థములేవో యింకను పరిశోధింపవలసి యున్నది. ఈ పరిశోధనల తీర్మానం తేలేవరకూ చింతపండు మిరపకాయ కారము తినేవాళ్ళని చూచి హేళనచేయకూడదు. “బలాధిష్ఠానమూర్ఖా” కాబట్టి వాళ్ళను చూచి యితరులు నేర్చుకొనవలెను.

(2) ఎందుచింతాకుచారు చాల రుచిగా నుండును. చింతపండుకంటె పథ్యకరమని దేశములో వాడుక.

(3) వావిలాకు, చింతాకు తొక్కి ఆముదముతో నుడికించి వేడివేడిగా పెద్దకట్టుకట్టినయెడల వాపులు తగ్గును. ఇది అనుభూతము. ఆ. ల.]

101

త్రివృత్ (త్వేత్త) - తెల్లతెగడ (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - సిసోత్. చారాతి - తూత్తరీ. గుజరాతి - ససోత్తర. మలయాళం - త్రికోల్పక్కొన్నా. కన్నడం - త్రివృత్. ద్రావిడం - సివదవేర్.

Natural Order—Convolvulaceae

తెగడ కుటుంబము

తెల్లతెగడ - Ipomoea turpethum

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక, హృదయాకారము. అమృతస్వాదులు సమాంచలము. కొనసన్నము. విషమరేచిత్రము తొడిమలు పొడుగుగా నుండును.

పుష్పమంజరి:—కలుపుకందుకందుడి మధ్యరంధ్ర ముజరులుగ నున్నవి. పువ్వులు పెద్దవి. సరాళము.

పుష్పకోశము:—అసంయుక్తము, రక్షితపత్రము వైదు. నమగోళాకారమునీచము. దళవలయము:—సంయుక్తము గరాటివలె నుండును. 5 ఆకర్షణపత్రములు గలసియున్నది. మొగ్గలో మెలివెట్టినట్లుండును.

కింకలక్రములు:—అయిదు దళవలయము నంటియుండును. అన్నియు సమముగా లేవు, కొన్నిపొట్టి కొన్నిపొడుగు. కాడ లదుగున వెడల్పుగా నున్నవి. పుష్పాడితిత్తులు రెండుగదులు.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము 4 గదులు ఒక్కొక్కదానియం దొక్కొక్క
యండముగలదు. కీలము పొదుగు.

మట్టపాలతీగె పెద్దతీగె.

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక, లఘుపత్రములు, అడుగుపరకు చీలియున్నవి. ఒక్కొక్క
తమ్మె నమగోళాకారము.

పుష్పమంజరి:—కణుపువండులందుండి మహారంభమంజరులు గలవు. పువ్వులు
ఉదారంగు పుష్పములయొద్ద చేటికలుగలవు.

షష్ఠకోశము:—అనంయుక్తము 5 రక్షకపత్రములు నర్మముగా నుండును
నీచము.

దశవలయము:—నంయుక్తము 5 తమ్మెలు గలవు. సరాళము.

కింజల్కములు:—5 దశవలయమునంటి యుండును. పుష్పాకృతియలు రెండు
గదులు.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము 4 గదులు ఒక్కొక్కదానియం దొక్కొక్క
యండమున్నది. కాని ఒకటియే సాధారణముగ నెదుగును. గింజపై రోమములు గలవు.
కీలము ఒకటి గుండ్రము.

ఈ కుటుంబపు మొక్కలలో బెద్ద వృక్షములు లేవు. తీగెలే విస్తారముగలవు.
ఆకులు ఒంటరిచేరిక, లఘుపత్రములు, కణుపుపువ్వుములుండవు. పుష్పములు సరాళములు.
దశవలయము మెలివట్టివట్టుండును. కింజల్కముచైదు. అండాశయములో సాధారణముగ
రెండు గదులును ఒక్కొక్కదానియందు రెండేసి గింజలునుండును.

పర్వాయ పదములు

శ్లో॥ శ్వేతాతివృ త్తిభండి స్వాత్ తివృతా త్రిపుటాపిచ।

సర్వానుభూతిః సరలో నిశోధో రేచనీతిచ॥

తిర్భండి, త్రిపుత, త్రిపుట, సర్వానుభూతి, సరల, నిశోధ, రేచని
యనునవి శ్వేతతిర్విత్నామములు.

గుణములు

శ్లో॥ శ్వేతాతివృ ద్దేచరి స్వాత్ స్వానురుషా సమీహృత్।

గూక్షా పిత్తజ్వగ్లేచ్ఛ పిత్తశోధోదరాపహా॥

తెల్ల తెగడ మధురసమును, రూక్షగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి
యుండును. మలరేచనము జేయును. వాతమును శమింపజేయును. పిత్తజ్వర
మును, శ్లేష్మపిత్తజ శోథను, ఉదరమును బోగొట్టును.

శ్యామాతివృత్ - నల్ల తెగడ (ఖ) ।

శ్లో॥ తిర్విచ్ఛాన్యమాన్ధచంద్రా చ పాలిందీ చ సుషేణికా॥

అరచంద్ర, పాలిండి, సుషేణికయనునవి శ్యామా తిర్విత్నామములు

గుణములు

శ్లో॥ శ్యామాత్రిపు తతో హీనగుణా తీవ్రరేచనః,

మూర్ఛాదాహమనభ్రాంతి కఠోత్కరణకారణీ॥

నల్ల తెగడ తెల్ల తెగడయొక్క గుణములను హీనముగా గలిగియుండును. ఇదిమలములను తీవ్రముగా రేచనము జేయును. గళమునం దుత్కేశమును గలిగించును. మూర్ఛ, దాహము, మనము, భ్రాంతియును రోగములను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(శ్వేత) - త్రిపుత, సర్వానుభూతి, (త్ర్యస), వ్యాఘ్రపాది, (శ్యామ) - అర్ధచంద్రి, (మనూరవిదల, కాలమేషిక.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(శ్వేత) - సరల, రేచని, (శ్యామ) - పాలిండి, సుషేణిక, (రేచని.)

(2) శబ్దార్థములు:—

త్రిపుత - త్ర్యస - మూడు అంచులతో నావరింప బడియున్నట్టి తేల్లనుగలది. సర్వానుభూతి - ఎల్లరచే నేవించబడినది. లేక సమస్త రసముల యొక్క అనుభవముగలది. వ్యాఘ్రపాది - పులియడుగును బోలిన పత్రములను గలది. అర్ధచంద్రి - అర్ధచంద్రికృతిగల పత్రములనుగలది. మనూరవిదల - చిరునవ్వుగలవలె రొడుగుగా చీలియుండునట్టి బీజములను గలది. కాలమేషిక - నల్లనివర్ణము గలదియని వ్యవహరింప బడినది. సరల - సౌమ్యగుణము గలది. రేచని - మలరేచనము జేయునది. పాలిండి - రోగములనుండి రక్షించునది. సుషేణిక - క్రిములను కట్టుగాగట్టి బయటను వెలిపరచునది.

(3) భేదములు:—

ఇది శుక్ల, కృష్ణ, రక్త భేదముచే మూడు విధములుగానుండి వర్జిజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి, పిశ్చాసములులేక మలములను నిశ్శేషముగ శోధించునట్టి ద్రవ్యములలో గణింపబడుచున్నది. అయితే భావమిశ్శుడు తెల్ల తెగడకంటె నల్ల తెగడ స్వల్ప గుణములను గలిగియుండినను తీక్షణరేచనము జేయునదిగ చెప్పియున్నాడు. వైద్యక తంత్రమునందు ఈ రెంటికీమాత్రమే విశేష

ప్రయోగమున్నట్లు గానబడును. మరియు బహులదుగూడ శ్వేతకృష్ణ పర
ముగల తెగడలే విరివిగా లభించుచుండును. నిఘంటుకారులు దీనిని మూడు
విధములుగ గ్రహించియున్నను రక్తతీర్థవృత్తుకు ప్రయోగము ఏలేకున్నదో
దెలియకున్నది. కాని కృష్ణముకంటె శ్వేతమే తీక్షణవిరేచన కారీయనియు,
ఇందుచే దీనిని పాలతో శోధించి మిక్కిలి తక్కువమాత్రంగా విరేచనకర్మకై
యుపయోగింప వలెననియు గొందరు జెప్పదురు. ఇటులనే శ్వేతతీర్థవృత్తు
నుపయోగించుటగూడ గొన్ని ప్రాంతములందు ప్రచారమునందుగలదు. ఇటుల
దీని ప్రయోగమునందు నిఘంటు నిరూపణమునకును, లోక వ్యవహారమునకును
గొన్నిచోట్ల మతభేదము గానుపించుచున్నది. వారివారి యనుభవముచుబట్టి
యటుల భిన్నవిధములుగ నుపయోగింప బడుచుండునట్లు గ్రహింపదగినది.
అయితే చరక కల్పసానమునందలి దృఢబల నిరూపణమునకును ఈ పైనివ్రా
సిన విషయమునకును కొద్దిపాటియైన సంబంధమున్నట్లు గానుపించదు.
“మూలాగు ద్వివిధం తస్యాః శ్యామం చారుణమేవ చ, తయోః ముఖ్యతరం
విద్ధి మూలాగ్రదురణప్రథం॥ సుషుమారే శితౌ వృద్ధే మృదుకోష్ఠే చ
తచ్ఛుభం, మోహయే దాశుకారిత్యాత్ శ్యామా కంతం క్షిణోత్త్యపి॥
తైత్త్యత్కర్షతి హృత్కంతం ఆశువోషం హరిత్యపి శస్స్యతే బహువోషాణాం
హృరికోష్ఠాశ్చ యే నరాః॥” తెగడవేరు నలుపు, ఎరుపు భేదముచే రెండు
విధములుగా నుండును. అందు ఆరుణమూలము శ్వేష్టము. విలయనగా నిది
సుకుమారులకును, శిశువులకును, వృద్ధులకును, మృదుకోష్ఠులకును నిరసాయముగ
విరేచనము చేయునదిగ నుండును. కృష్ణ మూలతీర్థవృత్తునో యది కూశుకారి
యగుటచే కంతమును బీడించును. సంజ్ఞామోహమును గలిగించును. తీక్షణగుణము
గలదిగుటచే హృదయమును, కంతమును బిగబట్టును. అతిశీఘ్రముగా (తీవ్ర)
వేగముతో దోషమును శోధించును. అందుచే నిది కేవలము దోషములు
హృద్బలముతో గూడియున్నస్థులకు, క్షూణకోష్ఠులకును నుపయోగింప
దగియుండును.” (చ-క-అ 7.) - దీనినిబట్టి కేవలము రక్తతీర్థవృత్తుకే గాని
కృష్ణతీర్థవృత్తునకు స్వ సాధారణముగ నెల్ల వ్యాధులందుపయోగింప దగిన
యర్హతయున్నట్లు గానుపించదు. చరకమతము ననుసరించి రక్తతీర్థవృత్తు విరే
చన కర్మము దు నిరపాయ కరమగునట్టి ద్రవ్యమని స్పష్టమగుచున్నదిగా!
ఇటులనే వాగ్భటుడు గూడ “తీర్థవృత్తు శ్యామము, శ్యామారుణము అని
రెండువిధములు. అందు శ్యామారుణము శ్వేష్టము” అని కల్పసాన ప్రధమా

ధ్యాయమున నిరూపించియున్నాడు. ఇటుల తంత్రకారులు ఆరుణత్రిపుత్తు శ్రేష్ఠమనియు, దీనినే విరేచనకర్కకు ఆయావోషాను గుణ్యముగ గల్పించి యుపయోగింప వలెననియు నిరూపించియుండ వ్యవహారమునందు కృష్ణత్రిపుత్తు అంత విశేషప్రయోగము నేల గలిగియున్నదో దెలియకున్నది. అయితే ధన్వంతర్యాది నిఘంటుకారులు తంత్రకారులతోపాటు కృష్ణాహణ త్రిపుత్తుల నుగ్రహించియు వీరికి శ్వేతమును మరయుక భేదమునుగూడ జేర్చుకొనిరి. ఇటుల నిఘంటుకారులు మూడువిధములుగా భేది, వాటి గూనిరూపణములలో “కృష్ణత్రిపుత్తు విరేచనకర్కకు శ్రేష్ఠమైనది. ఆరుణ త్రిపుత్తు బహురేచనకర్కము.” అని ధన్వంతరిని ఘంటుకారుడును, “శ్వేతత్రిపుత్తు విరేచనమునను ప్రశస్తమైనది. శ్వామత్రిపుత్తు ప్రైదాకంటే హేష్ఠమైన గుణములనుగలిగియు తీవ్రవిరేచనకారీ” అని రాజనిఘంటు కారుడును ఇట్లు పులిభేదములను నూచించి యున్నారు. మరియు భావమిశ్రితముగూడ రాజ నిఘంటుకారుని వలెనే శ్వేతత్రిపుత్తే శ్రేష్ఠమైనదిగ నిరూపించి యున్నాడు. కాని యితడు పైవాదివలె మూడువిధములుగాక కేవలము శ్వేత కృష్ణత్రిపుత్తులను రెండింటినే గ్రహించి యున్నాడు. ఇటుల త్రిపుత్ప్రయోగమునందు శాస్త్రము నకును, వ్యవహారమునకును పుతభేదమున్నట్లు గానబడుచున్నది.

ఇది వర్ణ భేదమునుబట్టి యెన్నివిధములుగ నున్నను మొత్తముమీద దీని యుత్పత్తి లతారూపముననే యుండును. పైపదములనుబట్టి శ్వేతత్రిపుత్తు పులియడుగువంటి యాకులతోగూడి తెలనివర్ణమును, మూడు అంచులునుగల పేర్లను గలిగి యుండుననియు, కృష్ణత్రిపుత్తు ఆర్చిచంద్రాకృతిగల పత్రములను చిరు నెనగలవలె రెండుగా చీలియుండు బీజములను నల్లనివర్ణముగల వ్రేళ్లనుగలిగి యుండుననియు, ఆరుణత్రిపుత్తు “రక్తపుష్ప, రక్తమూల, నూత్రమధ్య” (వి.ర.)-ఎర్రని పుష్పములను, ఎర్రని పేర్లను గలిగియుండి పేర్లమధ్య సన్నని నూత్రములవలె నాళములతో (రేక) సన్నని నూత్రములవలె దీర్ఘములుగను పత్రగహితములుగను తీగెలను మధ్య మధ్య నుత్పన్నములై బహుమూలముగ వ్యాపించునట్టి యంగములతో గూడియుండుననియు దెలియుచున్నది. వీని కరిచయమును బోధించునట్టివిషయము లితకంటే హెచ్చుగ గానరాకున్నవి. ఈమూడింటిలోను బజారులందు శ్వేతకృష్ణములే విరివిగ లభించుచున్నవి. అందు శ్వేతము మూలత్వ గూరిపమునను, కృష్ణము కేవలము మూలస్వరూపమునను లభించగలవు. ఆరుణ మెచ్చటను గాచువించుచున్నది. ఇటుల శ్వేతకృష్ణములు

తే డే విడివిగ దొరకుమడుట చేతను, అరుణము లభింపకుండుటచేతను ఆధునికు
 డగుభావమిశ్రితా రెండింటినే (శ్వేత-కృష్ణ)తన నిఘంటు భాగమున గ్రహించు
 కొనియు : డే నేమో యూహింప దగియున్నది. ఇవి యరణ్యములందును,
 పర్వతములందును దప్ప ఇతర భూములందు త్వన్నములగునవిగా గానుపింపవు.
 తీర్థస్థానమును గ్రహించు పద్ధతి చరకమునందిటు పరిపబడినది. “గుణ
 వత్త్యాం తయో యౌభూ జాతం మూలం సముద్ధరేత్ | గంధీరానుగతం శక్తుం
 న త్యగ్విస్మయం చ యత్ || గృహీత్వావిస్రుజేత్కాష్ఠం త్వచం శుష్కం
 నిధాపయేత్ ||” (చ-క-అ 7.) - శ్వేతమైన భూమియందుత్పన్న మైనట్టియు,
 లోతుగను, తిన్నగ (నిదానముగ) ను, నుచుపుగను వృద్ధిపొందినట్టియు తెగడ
 వేరునుగ్రహించి యది పచ్చిగనున్నప్పుడే దానిపైనుండు త్వక్కు మాత్రము
 దీసుకొని యెండదెట్టి జాగ్రత్త పరచవలెను. మధ్యందు కాష్ఠమును నిరుప
 యోగ కరముగా దెలిసికొని దానిని దూరముగా విడువవలెను. ఇటులగ్రహిం
 పబడిన తీర్థస్థానత్వక్కు నుదయోగిండు పద్ధతిగూడ చరకమునందిటు పరి
 పబడినది. “స్నిగ్ధస్వినో విరేచ్యస్తు పేయామాత్రాత స్సుఖం! అక్షమాత్రం
 తయోః పిండం వినీయామేన నాపిదేత్ ||” (చ-క-అ 7) - విరేచన కర్మచే
 యదగిన పురుషుడు తొలుత స్నేహ స్వేదముల నావరించుకొని కేవలము
 పేయనుమాత్రము ఆహారముగా దీసికొని తీర్థస్థానత్వక్కులక్కుమును అక్ష
 ప్రమాణము గ్రహించి దానిని కాంజికముతోజేర్చి పానము జేయవలెను. దీని
 వలన సుఖముగా విరేచనములగును. ఇటులనే చరక మశ్రుత వాగ్భటములందీ
 తీర్థస్థానము ఇతర ద్రవ్యసంయోగముతో సుఖవిరేచనార్థ మనేక విధము
 లుగా ప్రయోగింప బడినది. ఇంతియేగాకుండ దీనికి స్వశోగ హారత్వమును
 చరకుడిట్లు వచించియున్నాడు. “సేదానీమాషధై ర్యక్తా వాతపిత్తకఫాపహౌ!
 ఫలవైశిష్య మాసాద్య సర్వరోగహరా భవేత్ ||” (చ-క-అ 7.) - వాతపిత్త
 కఫహారములగు ద్రవ్యములతో నీతీర్థస్థానమునుజేర్చి యుపయోగించినచో
 నీసమ్మేళనమునందొక విధమగు విశేషగుణమును పొందినదై సమస్త వ్యాధులను
 బోగొట్టును. కావున దీనినిబట్టి యిదికేవలము శోధసార్థమే గాకుండ వ్యాధి
 శమసార్థముగూడ నుపయోగింప దగియుండునని గ్రహింపవలెను. దీనికి వ్యవ
 హారమునందెట్టి ప్రయోగములున్నట్లును గానరావు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) శ్వేత - కషాయరసమును, మధురానురసమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. వాతమును ప్రకృష్టపింప జేయును. కఫపిత్తములను శమింప జేయును. ధ-ని., క్రిములను, కృష్ణమును, కంఠావును, ప్రిణమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఖ) శ్యామా - కషాయరసమును, మధురానురసమును, రూక్షగుణమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. వాతమును ప్రకృష్టపింప జేయును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. (చ-క-అ 7.) ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. శోఫను, పాండును, వీర్యవృద్ధిని, క్రిములను, ఉదరమును, జ్వరమును బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(గ) అరుణ - కషాయరసమును, మధురానురసమును, రూక్షగుణమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. అధిక రేచనకిరము. వాతమును వృద్ధి బొందించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. (ధ-ని.) మృదుగుణమును గలిగియుండును. (రా-ని.) నిఘ్నసిక్తాను రసములను గలిగియుండును. మృదు రేచనకిరము. (రా.వ.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. జ్వరమునందు తిక్తప్రయోగము.

“స్మద్ద్వికానాం రసేన వా తిక్తస్థాం జ్వరతః పిబేత్ ||”

తైగిడమార్గమును దాక్షిణ్యపక్ష రసముతో జేర్చి పానముజేసిన హితము. (చ-చి-అ 3.)

2. అర్బుషమునందు తిక్తప్రయోగము.

“పాచయేత్ తిక్తమ్మార్గం త్రిఫలాయాః రసేన వా హృతే

గుదాశ్రియ దోషే గచ్ఛంత్యర్భరాసి సంక్షయః ||”

త్రిఫలా కషాయమునకు తిక్తమ్మార్గమును గలిపి పానముజేసిన గుదము సందాశ్రియించిన దోషము శోధింపబడి పిమ్మట మూలవ్యాధి శమించును. (చ-చి-అ 9.)

“తిక్తస్థాన్తీక్షణానాం... మన్యస్థం యమకే ధద్వాత్ శాకం ధనరాముతి ||” తైగిడ, నేపాళము, మోచగ వీనియాపలను ఘృతకైలములతో ధర్మజేసి పెరుగుమిది నీళ్లతో నేవించిన అశ్మవ్యాధి శమించును. (చ-చి-అ 9.)

3. రక్షపితమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“తిర్విత్తం... విరేచనం పరిముజీత ప్రభూతమధుశర్కరం”

తెగడయాకులను విశేషముగా తేనెతోను చక్కరతోను గలిపి విరేచనార్థము నేనించిన ఊర్ధ్వగతక పితము శమించును. (చ-చి-అ-4)

4. విస్పన్నమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“తిర్విత్ప్రయోగం సమాలోద్య సస్పృహ పయసాశివా ఘృత్కారమునా వా సరియోజ్య ముద్వీకానాం రసేన వా వికార్య ప్రయోక్త వం సిద్ధ విస్పన్నాశనం॥”

తెగడయాకులను నెయ్యి, పాలు, వేడినీళ్లు, దొడ్డిపండ్లనము కలిపి నేయొకదానితోనైన గలిపి విరేచనార్థమై నేనించిన విస్పన్నోగము శమించును. (చ-చి-అ-11.)

5. శంఖిమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“శంఖినిన్ను క్రిష్ణద్దన్తీ... శాకం గాఢఫలేషు పార్శ్వకం దాపయేద్విశక్”

శంఖిని, జముడు, తెగడ వీని పత్రములను శాకముగాజేసి భోజనము నకు ముందుగా నేనించిన గాఢఫలముగల ఉదారోగ మలసంగిన మేర్పడి కొంత సౌఖ్యము గలుగును. (చ-చి-అ-18.)

6. వాతశోథమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“తత్ర వాతశ్చయథా త్రిన్వత మేగండతైలం వా మాసమర్థమాసం వా పాయయేత్”

తిర్విత్ప్రయోగమునుగాని, ఏండ తెలయునుగాని యొకమాసము లేక యర్థమాసము పర్యంతము నేనించిన వాతశోథ శమించును. (సు-చి-అ-23.)

7. జ్వరమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“శాంతిం నయే త్త్రిన్వచ్చాపి నక్షోదా ప్రిబలం జ్వరం॥”

తిర్విత్ప్రయోగమును తేనెతో గలిపి నేనించినయెడల తీవ్రజ్వరము శమించును. (సు-ఉ-అ-33.)

8. గుల్మమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“తిర్విత్ప్రయోగేన వా స్నిగ్ధ ముష్ణం భుజీత భోజనం॥”

తెగడయాకులను శాకముగాజేసి స్నిగ్ధముగను, ఉష్ణముగను మండు అహారమునందుజేర్చి నేనించిన గుల్మము శమించును. (సు-ఉ-అ-42.)

9. కామిలయందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“శక్త్యై కామలి నాం తిర్విత్ప్రయోగమ్”

తిర్విత్ప్రయోగమును చక్కరతో జేర్చి సేవించినకామిల శమించును.

(సు-ఉ-అ 44.)

10. రాజయక్షయందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“విశేషం దద్యాత్ తిర్విత్ప్రయోగమాస్యవమృమాన్ శక్త్యై
మధుసర్పిర్భిః పయసా తప్తజేన వా దాక్షిణ్యవిదారికాశ్శర్కర
మాంసానాం వా రసై ర్యుతమ్”

తెల్ల తెగడ చూరమునుగాని, నల్ల తెగడ చూరమునుగాని, కేలగుజ్జ
నుగాని చక్కర, తేనె, నెయ్యి వీనితో గలిపిగాని, తర్పణద్రవ్యముతో
సిద్ధముచేయబడిన పాలతో గలిపి గాని, దాక్షిణ్యపండ్లు, కేలగుమ్మడి,
గాచిన పాలతోగలిపి గాని ద్రాక్షపండ్లు, నేలగుమ్మడి, పెద్దగుమ్మడి, మాంసము
వీనిలో నేయి కదానినయితో గలిపిగాని విశేషవార్తము సేవించిన రాజ
యక్షులలోగి శిశువుగను.

(వా-చి-అ 5.)

11. కీటవిషమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“తంక లీయకతుల్యాంశాం తిర్విత్ప్రయోగం సర్పిషా పిచేత్”

తంక లీయకము, తిర్విత్ప్రయోగము వీనినములను గాని చూరములను గాని
సమాంశములుగా గ్రహించి యందు నెయ్యిగలిపి సేవించిన కీటవిషము
శమించును.

(వా-ఉ-అ 37.)

12. నేత్రరోగమునందు తిర్విత్ప్రయోగము.

“తిర్విత్ప్రయోగద్వారితా పక్షం క్షతశుక్రికేఘృతం పిచేత్”

తిర్విత్ప్రయోగమునతో నేయిజేర్చి మూడువర్షాయములు పాకముజేసి
పానముజేసిన క్షతశుక్రిము శమించును.

(వా-ఉ-అ 11.)

(6) యోగములు: —

1. తిర్విత్ప్రయోగము - నుశుత - భగందర.

ఉపయోగములు: — అభ్యంగముచేసిన భగందరము శమించును.

2. తిర్విత్ప్రయోగము - వా - రక్తపిత్త.

మాత్ర: — $\frac{1}{4}$ తులము.

ఉపయోగములు: — ఉష్ణగగనరక్తపిత్తము, శోథ, జ్వరము శమించును.

3. తిర్విత్ప్రయోగము - ఘృతము - వృద్ధి.

మాత్రం:—1 రులము.

ఉపయోగములు:—అంతర్వృద్ధి, ప్రమేహము, శ్వాస, కుష్మము, అశ్మన్ము, కామిల, వారీయకము, పాండు, గలగండ, అర్బుదము, విదర్భి, వర్ణాశోభ యివి శమించును.

4. బృహచ్చాయమాఘృతము - క్షైవజ్య - ప్రమేహ పీటిక.

మాత్రం:—1 రులము.

ఉపయోగములు:—ప్రమేహము, ప్రమేహపీటిక, క్షైవజ్య, వాత రక్తము, శుక్రిక్షయము, రక్తపిత్తము, హృద్రోగము, ధాతుశోష, గర్భవోషము ఇవి శమించును. బాలురకు పుష్టిని గలిగియును.

తెగడగల కొన్నియోగములు.

అభయారిత్ర, అవిపత్తికరచూర్ణము, అశ్వగంధారిత్ర, చందనాసవము, తిప్పకో రేహ్యము, బ్రాహ్మిఘృతము, సరస్వతారిత్రము.

స్వానుభవము

[ఈ మూలికను చరకాచార్యుడు మిక్కిలి పొగడి యున్నాడు. (త్రివృన్ములం సుఖవిరేచనీయానాం) నొప్పి మొదలయినవి లేకుండ విరేచనమును జేయును. వృక్కములకు ఉద్రేకము గలిగించదు. జాగ్రత్తగా మోతాదులిచ్చిన గర్భిణీ స్త్రీలకుగూడ నీయవచ్చును. కొంచెము తేనె లేక పంచదారజేర్చిన రుచికి వెగటుగానుండక తియ్యగానుండును. హృదయవ్యాధి, వృక్కవ్యాధి, యకృద్వ్యాధి వీనివలన నంజు గలిగినచో ఇది మిక్కిలి ఉపయోగకరమైనది. దీని యాకులు,

శౌంధి, మోదుగింజలు వీనిని నయ్యియగొల్గి నేయి, నూనె. ఆముదము, వీనితో దేనెతోనైనను వేచి కూరగాజేసి పెరుగుతోగూడ మూలవ్యాధిలో నిచ్చిన చాలమంచిది. ఇవి జ్వరము, కామిల, మూలవ్యాధి రక్తస్పృము, చర్మి, స్పృష్టదరము, పిత్తపాండు, వాతశోథ, గుల్మము, తయ, నేత్రరోగములు, పిత్తరోగములు వీనిచుం దుపయోగపడుచున్నది. (నివరముకొరకు వనశాస్త్ర గుణావర్ణనమును పుస్తకములో కిరగిన పేజీని చూడుము.) ఆ. ల.]

102

తులసి - తులసి చెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - తులసో. మరాఠీ. తులసో. గుజరాతీ. తులసో. చలయాళం - తులసి. కర్ణాటక - తులసి. ద్రావిడం - తులసి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural—Order Labiateae

తులసి వటుంబము

తులసి చెట్టు - Ocimum Sanctum (Eng. Sacred Basil)

పరిచయము - నాలుగు పరిచయములు నున్నది.

అకులు - అభిముఖచేరిక లఘుపత్రములు, తొడిమపొడుగు, కలుపు పుచ్చములు లేవు, పత్రము అండాకారము, కొనసన్నము, విషమ రేఖపత్రము, ఈనెలపిచ రోమములుగలవు.

పుష్పమంజరి — కొమ్మల చీవరలనుండిగాని, కణుపునందుల నుండిగాని కంకులు, దీనిమీద ఒక్కొక్కచోట నూదేసియో నాలేసియో పువ్వులుగలవు, వీనికిరింద చేటికలుగలవు, వీనిలో మధ్యపు పుష్పము మొదట విడిసిండును గాన నివి మధ్యారంభ మంజరులు, పువ్వులు చిన్నవి. అనరాశము.

పుష్పకోశము — సంయుక్తము ఓహారము పైపెదవి కొంచెము గుండ్రముగా నున్నది. కిరిందిదానికి నాలుదంతములుగలవు. నీచము.

దళవలయము — అరింగుకముల లోపుగానుండును. సంయుక్తము ఓహారము, పైపెదవికి నాలుదంతములు గలవు.

కింజల్కములు — 4 దళవలయపుడుగు పెదవిపైనున్నవి. పుష్పాకృతులు రెండు గదులు అండాకారము ఇవి ఒకచోటనే పగులును.

అందకోశము — అండాశయము ఉచ్చము, దీనికి నాలు తమ్మెలున్నవి. కీలము ఈ తమ్మెల మధ్యనుండి వచ్చును. కీలాంగ్రము రెండుచీలికలు ఇది పుష్పకోశములో నకరియుండును, పగిలి నాలుగుగఱ జేయను, ఇవి కింజలన, కొందుముగాని కింజలనగింజలు వీనిలోపల నొక్కొకటి గలదు.

ఈ కుటుంబములోని మొక్కలు చిన్నవి. వాని యాకులభిముఖ చేరిక వానికి, గణుపు పుచ్చములులేవు. ఆకులకును కొమ్మలకు ఒక విధమగు వాసనగలదు. పుష్పకోశము సాధారణముగ కాయతో, బెరుగుచుండును. దళవలయము ఓహారము. కింజల్కములు నాలుగు. అండాశయముచ్చము. కీలము అండాశయమున కదుగున నుండివచ్చును. ఇదియే ముఖ్యలక్షణము. కాయరెండి పగులును. ఈకుటుంబము ఆదనరపు కుటుంబమును క్షేకు కుటుంబమును బోలియుండును. ఈకుటుంబపు మొక్కలలో, కింజల్కములు నాలుగో రెండో, పైజత పెద్దచో, అడుగుజత పెద్దచో, పుష్పాకృతులు కలసియున్నచో విడిగా నున్నచో మొదలగు అంశములనుబట్టి జాతులుగను లెగలుగను విభజించి యున్నారు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తులసీ సురసా గామ్య సులభా బహుమంజరీ,

అశేతరాత్రసీ గౌరీ శూలఘ్నీ. కేదు ౧. ౩ ॥

తులసి, సురస, గామ్య, సులభ, బహుమంజరీ, అశేతరాత్రసీ, గౌరీ, శూలఘ్నీ, కేదు ముఖి యనునవి తులసీ నామములు.

తులసీ గుణములు

శ్లో॥ తులసీ కటుకా తక్తా హృద్యోష్ణా దాహాపి త్తిక్తాత్.

దీపనీ కృష్ణకృచ్చాస్య పాష్ణ్యరుక్త ఫవతజితా ॥

తులసి కటుగసమును, తక్తానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు పితమైనది. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. దాహము, కృష్ణము, మూత్రకృచ్ఛము, రక్తవోషము, పాష్ణ్యశూల అను వివ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) పరిచ్ఛేదనామములు:—

(క) పరిచ్ఛేదనామములు:— సురస - సులభ - బహుమంజరి - విష్ణు వల్లభ - బహుపత్రి.

(ఖ) గుణబోధకములు:— అపేతరాక్షసి - శూలఘ్ని - పావని.

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:— గామ్యు.

(2) శబ్దార్థములు:—

సురస - మంచిరసముగలది. సులభ - అనాయాసముగా లభించునది. బహుమంజరి - విశేషముగ పూగుతులను గలది. విష్ణువల్లభ - విష్ణుమూర్తికి ప్రియమైనది. బహుపత్రి - విశేషముగ పత్రములతో గూడియుండునది. అపేతరాక్షసి - రాక్షసభాధను తొలగించునది. శూలఘ్ని - శూలను బోగొట్టునది. పావని - పవిత్రము చేయునది. గామ్యు - గామములందుత్పన్న మగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది గామ్యు - ఆరణ్యభేదముచే రెండువిధములుగా సుత్పత్తి భేదము లనుగలిగి కొంచెము ఎత్తుగా బెరుగు తుపజాతులలోజేరి క్రిమిహర విషహర ద్రివ్యములలో శ్రేష్ఠమైనదిగా గణించబడుచున్నది. ఇందలి గామ్యుము తిరిగి దీర్ఘహాస్య భేదముచే రెండువిధములుగా నుండును. అందు దీర్ఘముగా నుండు వానిలో కృష్ణతులసి, శుక్లతులసి, గంధతులసియను మొదలగు భేదములుగలవు. పీనిలో కృష్ణతులసి విష్ణుతులసి యనియు, శుక్లతులసి శివతులసి యనియు, గంధతులసి బిల్వగంధతులసి యనియు విశ్వగంధ తులసి యనియు విశ్వతులసి యనియు వ్యవహరింప బడుచున్నవి. ఇందలి గంధతులసియే రుద్రజట (డ) యని యాంధ్రమున బిలువబడుచున్నది. హాస్యముగా నుండువానిలో మరు వకము అనునది పృథానమైనది. ఇది శ్వేతకృష్ణ భేదముచే రెండువిధములుగా నుండును. ఇదియే పూలయంగళ్లలో మరువమును పేరుతో దొరకునట్టి గంధ ద్రివ్యము. ఆరణ్యతులసి వ్యరిశును నామముతో నిఘంటు కారులచే వ్యవహరింప బడినది. ఇది దీర్ఘహాస్య భేదముచే రెండువిధములుగా నుండును. అందలి హాస్యవర్వరి కృష్ణ - శ్వేతభేదముచే తిరిగి రెండు విధములుగా నుండును. ఈ యారణ్యతులసియే భూతులసి లేక భూతతులసియని వ్యవ

హరింప బడుచున్నది. ఇట్లు తులసియందనేక బేదములు గానుపించు చున్నవి. కాని మనకు ఇందలి కృష్ణశ్వేత తులసులును, రుద్రజడయు మరువయును, భూతులసియు విశేషముగా లంభించును. వీనిలో కృష్ణతులసియు, శ్వేతతులసియు ప్రతి గ్రామముందలి విష్ణు శివాలయములలో వరుసగా దైవపూజక ఉద్ధాన వనములందు బెంచబడు చున్నవి. మరియు ప్రతి గృహస్థుని యింటి యందును ఇవి పెంచబడుచున్నవి. ఇటుల వీనిని బెంచుటలో రెండు ఉద్దేశ్యములు ముఖ్యముగా గాననగును. అందుతులసి సవిత్రిమైనట్టి వస్తువు. ఇందుచే నిది ప్రాణినిత్యము పూజింపబడు చుండును. ఇట్లు పూజించి దీని దళమును శిరమున ధరించునట్టివారు గూడ మనః కాయకర్మల బవిత్తు లగుదురని భారతీయుల నమ్మిక.

ఇట్లు పవిత్రులైనవారికి కామితార్థములు సులభముగా చేకూరును. పూర్వము సత్యభామా రుక్మిణీ ప్రియుడగు శ్రీకృష్ణమూర్తి భామాలాలుడై రుక్మిణిని ఉపేక్షించినప్పుడు రుక్మిణీదేవి ప్రతి నిత్యమును నిర్గులమైన భక్తితో తులసిని పూజించుచు తద్వారా తన పతి కర్తవ్యంబు ప్రమాప్తుడై లామెను. ఈ మొదలగు కారణములను బట్టి భారతీయులలో నిప్పటికిని కొన్ని పుటుంబములందలి స్త్రీలు ఈ తులసిని పూజింపకుండ అన్నమును భుజింపరు. ఇందుచే నీ వృక్షములు ప్రతి యింటియందు గృహదేవతలవలె ఆలంకరించి యుండును. ఇంతియే గాకుండ నీ వృక్షములు విషహారములును క్రిమిహారములు నగుటచే నర్పాది విషజంతువులు ఇండ్లలోకి రాకుండుటకై యింటియందటి వాకిళ్ళలోను, ఆరామములందచ్చటచ్చటను నాటి పెంచబడుచుండును. ఒకవేళ విషజంతు దష్టమైనను తులసియాకు పనరు పిండి యట్టి దంశములపై రాయుచుండురు. ఇందువల్ల విషబాధ గూడ శమించుటయు గలదు. ఇవియే గాకుండ నీ తులసిజాతు లన్నియు విషహారములుగానే వర్ణింప బడినవి. మరియు మునిగిన తులసి వృక్షముల కాండములను, వ్రేళ్ళను అనువుగా గోసి పూసలువలె జేసి వీనిని మాలలుగా గుచ్చి మెడలో ధరించుదురు. ఇటుల ధరించుటయందు గూడ నైని వివరించినట్టి రెండు ఉద్దేశ్యములు గలవని గ్రహింపనగును. ఇంతియే గాకుండ తులసి కంఠంబున మగుటచే చిన్న పిల్లలకు కలుగు కాస క్వాసాది వ్యాధులలో వీని పత్రముల రసమును తేనెతో గలిపి నాకించుటయు, ఏరండతైలమున గలిపి పట్టుటయు మొదలగు గృహ చికిత్సా సాంప్రదాయములు ప్రతి గ్రామములోను అచటనింప బడుచున్నవి.

ఇది వైద్యమునందు విశేషముగా క్రిమిహరమనియు, పరిణాశోధనమనియు
వర్ణింపబడుటచే నుశుతాదులు తమ క్రిమిధూయింపు మే దుష్టమేదటి ప్రణామ
లకు జేసిడి చికిత్సలలో నత్యావగముతో దీని గ్రహించి యుండిరి. విశ్వ
తులసి లేక రుద్రజట యనునదియు మరువ మనునదియు పూజాగములుగా
గ్రహింపబడలేదు. ఇవి మిక్కిలి నువాసన గలిగి యుండును. ఇవి గూడ
పత్తి గృహమునందును బెంచబడు చుండును. అయితే ఇవి భూభేదము ననుస
రించి కొన్ని కొన్ని ప్రదేశములలో వృద్ధిబొందును. కొన్ని కొన్ని ప్రదే
శములలో హెచ్చరిల్లనేరవు. వీనిలో రుద్రజట తీక్షణమైన గంధము
(మాటు) గలదిగా నుండును. దీని రసము తేలు, జెడ్డి మొదలగువాని విష
ముల కుపయోగింప బడుచుండును. దీని గింజలే సబావితులని వ్యవహరింప
బడుచున్నవి. ఇవి మిక్కిలి శీతవీర్యములు గలవగుటచే ఉష్ణకాలమందలి
పానీయములలో వీనిని జేర్చుచు దుగు. మరువము తుద్రీక్షుచును. ఇది సౌమ్య
మైన గంధము గలిగి యుండును. దీని రెమ్మలను పరిమిశ్రాంతమై స్త్రీలు తమ
శిరస్సులం దలంకరించుకొను చుండురు. ఆగణ్యతులసి లేక భూతులసి యను
నది ఎత్తుగా బెరుగు తుండును. ఇది రుద్రజటను బోలియు యుండును. కాని
పరిమిశ్రము మాత్ర ముండదు. ఇది విశేషముగా రాక్షసాది గృహదోషహర
నని వర్ణింపబడినది. ఇ దును తగినట్లుగానే గామిన్యులు తమ యిష్టలో
చిన్నపిల్లలు బుట్టినప్పుడు మొదటి పదిగోజుల వఱకును పుట్టినట్టి క్వార
బంధములను నీ భూతులసి రెమ్మలను కలుపుచుదుగు. ఇందువల్ల చంటిపిడ్డలను
గ్రహబాధలు కలుగవని వారి నమ్మిక. ఇట్లు తులసి యనేక పరియోజన
ములు గలిగి నల్లసామాన్యమైన వస్తువుగా విలసిల్లు చున్నది. ఇందలి మిగిలిన
జాతులను గురించిన వివరములంతగా దెలియ రావచ్చును.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) కృష్ణతులసి - వాతమును శమింపజేయును. కాసము, కృమిలను,
వాంతిని, చూతవికారములను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఖ) శ్వేతతులసి - కటుకసమును, తిక్తానురసమును ఉష్ణవీర్యమును గలిగి
యుండును. దుచిని బుట్టించును. వాతశ్లేష్మములను శమింపజేయును. క్రిమిలను
భూతనికారములను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(గ) విశ్వతులసిబీజ (రుద్రజటగింజలు) - శీతవీర్యమును గలిగియుండును.
ప్రమేహమును, శివరమును, గత్తాశిశారమును బోగొట్టును. (వై.శ.సిం.)

(ఘ) విశ్వతులసీ పత్ర - క్రిములను, సప్తవిషమును బోగొట్టును. (వై-శ-సిం.)

(చ) మరువక (ద్విః క) - కటురసమును, తిక్తాను రసమును, తీక్ష్ణ లఘురూక్షగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. పరిమిళము గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. హృదయము నకు హితమైనది. రుచిని బుట్టించును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. వృశ్చికాది విషమును, కుషమమును, కృమిని బోగొట్టును. భా-ప్ర., మలబంధమును, ఆధ్మానమును, శూలను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఛ) ఆరణ్యతులసీ (వర్వ) సామాన్య - కటురసమును, రూక్ష తీక్ష్ణ లఘుగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. విదాహి. రుచిని బుట్టించును. హృదయమునకు హితమైనది. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను శమింప జేయును. రక్తదోషమును, కండువును, క్రిములను, విషమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర-ప్రథమశ్లిం.) సుఖిప్రసవమును గలిగించును. వేత్ర వ్యాధులను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(జ) ఆరణ్యతులసీ (దీర్ఘ) - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతమును శమింపజేయును. త్వగ్దోషమును, విస్పమును, విషమును బోగొట్టును. (వై-ని.)

(ఝ) హాస్వారణ్య తులసీ (శ్వేత-కృష్ణ) సామాన్య - కటురసమును, తిక్తాను రసమును, రూక్ష లఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. విదాహి. హృదయమునకు హితమైనది. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. కండువును, విషమును, వాంతిని, కుష్మమును, జ్వరమును, క్రిమిని, దుర్బువును, రక్తదోషమును బోగొట్టును. (వై-ని.)

(ట) హాస్వారణ్య తులసీబీజ - దాహమును, శోషను బోగొట్టును. (వై-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. కఫజ కాసయందు తులసీప్రయోగము.

“సత్తేదాః కఫకాసఘ్నాః సురసస్యాశితస్యచ॥”

శుక్లతులసీ పత్ర స్వరసమునందు లేనగలిపి నేవించిన కఫజకాస శమించును. (చ-చి-అ 22.)

2. వవ నేత్ర కోపమునందు తులసీపరియోగము.

“తాంబూలశిగురికరక్షిరశీషదంతి శ్యామాదధితసుమనానూర
సారకానాం పృత్యేకకో మధుయుతః స్వరసోఽంజనేన
కోపం నశం నయనయోః సహసైవ హ ని॥”

తులసీపత్ర స్వరసమునందు లేనగలిపి నేత్రముల కంజనమువేసిన నూతనముగా గలిగిన నేత్రపోకోపము వెంటనే శమించును. (గ-ని.)

3. పూతికరమునందు తులసీపరియోగము.

“పూగో కకో గసోనసురభిసలిలేన వాపి పూత్యామయంత్యజతి
తక్షణసంప్రణ్ణాత్మతీవ్రవ్యధా పరిచయప్రతిపన్న సౌఖ్యే॥”

వెలులి, తులసి వీనిరసమును కల్లపూరణము చేసిన పూతిపూయముచే గలిగిన కరకోగము శమించును. (గ-ని.)

4. కుష్మమునందు తులసీపరియోగము.

“పాతః పి బేద్వా నురసస్య మూలం సనాగరం కోష్ఠజలేన వాపి॥”

తులసివేరును, శుంకిలి మెత్తగా కల్కమునూరి పరిశోధన ఉదయ మునందు గోరువెచ్చనినీళ్లతో నేవించిన కుష్మము శమించును. (గ-ని.)

(6) యోగములు:—

1. సురసాదితైలము - ధైషజ్య - శ్రీపద.

ఉపయోగములు:—పానాభ్యంగములుకై ఉపయోగించిన శ్రీపదము. అపచి, గండమాల, అంతఃపృస్థి, అర్బుదము, గ్రహణి, శ్వియఘ, అర్బుస్సు, కోష్ఠజక్రిమి ఇవి శమించును. జాతరాగ్ని వృద్ధి బొందును.

2. అర్జకాదివతి - ధైషజ్య - వీర్యస్తంభ.

మాత్ర:—8 యవలు.

ఉపయోగములు:—వీర్యస్తంభమును, సద్యశ్శుక్రిమును జేయును.

3. ఆరణ్యతుల స్యాదిక్వాధము - వై - చిం. జ్వగ.

మాత్ర:—1 పలము.

ఉపయోగములు:—త్యాహికజ్వరము శమించును.

4. సురసాది క్వాధము - వా-నూ-అ 15.

మాత్ర:—1 పలము.

ఉపయోగములు:—కఫము, మేదస్సు, క్రిమి, ప్రితిశ్వాసము, అరుచి, శ్వాస, కాస ఇవి శమించును ఔషధము జేసిన ప్రణాళిధన మగును.

(7) Actions and uses:—Demulcent, expectorant and anti periodic; with Kaajaamari it is given in catarrhal affections of the lungs and cough. The powder of dry leaves is used by the natives as snuff in ozoena and for destroying maggots. The paste of the leaves with suntha and Safedmari is given in intermittent and remittent fevers. The medicated oil is used as drops into the ears in earache and purulent discharges and into the nose in ozoena. With lime juice the leaves are rubbed over ringworm. The seeds are mucilaginous and used as a diuretic in scanty urine and cough.

స్వానుభవము

[తులసి జీర్ణశక్తి వృద్ధిజేయుటయందును, క్రిములను హరించుటయందును ప్రసిద్ధమైనది. సురసాదిగణము ప్రణాళి ఔషధనకషాయములను తయారు చేయుటకు మిక్కిలి యోగ్యమైనది. సురసయున్నచోట దోమలుండవనియు చలిజ్వరమునకు తులసి యొక మహాషధమనియు లోకప్రసిద్ధి. ఆధ్యాత్మిక వృష్టిగలవారికి తులసియొక్క గృహములందు సృష్టిమాత యొక్క అవతారము. ఆ. ల.]

— — —

తువరకః - నీరుడుచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చేలమోగలే. మరాఠీ - చేలమోగలే. గుజరాతీ - చేలమోగలే.
మలయాళం - రట్టుకురు. కర్ణాటకం - తువరక. ద్రావిడం - నీరుడిముత్తు.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Bixineae

నీరుడు పుటుంబము

నీరుడుచెట్టు - *Gynocardia odorata*

ఇది మొక చిన్న పుటుంబము. దీనిలో పెద్దచెట్లు గుఱురు మొక్కలును గలవు. అకులు లఘుపత్రములు. ఒంటరి చేరిక, కొన్నిటిపువ్వులు మిదున పుష్పములు. కొన్నిటిలో నేకలింగ పుష్పములును గలవు. తరుచు నీపువ్వులకు అకర్షణ పత్రములుండవు. కింజల్కములు చాలగలవు. విత్తనములలో అంకురచ్ఛదనము గలదు.

నీరుడుచెట్టు:—దక్షిణ హిందూదేశము నందును మలబారు నందును విరివిగా నున్నవి. దీని గింజలు ముప్పాతిక అంగుళము పొడుగు. అరంగుళము వెడల్పు ఉండును. ఈగింజలనుండి తీసిన పండును చర్మవ్యాధులను బోగోట్టుటకును ఇతర జబ్బులకును వాడుదురు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తువరకః సాగరోద్భూతః కృష్ణహః అలసకాపహః ॥

తువరకము, సాగరోద్భూతము, కృష్ణహ, అలసకాపహ యనునవి తువరక నామములు.

తువరక గుణములు

శ్లో॥ తువరీ గాహితీ పోక్తా లఘ్వే కఫవిషాసృజిత్ ।

తీక్ష్ణోష్ణా వహ్నిదా కందూకుషకోష్ఠకృమిహ్నిణుత్ ॥

నీరుడుగింజలు లఘుతీక్షణగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. జ్వరరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. కఫమును శనింప జేయును. విషము, రక్తదోషము, కంఠ, కీషమ, కోష్ఠకృమి అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) పరిచయబోధకములు:—

(క) గుణబోధకములు:—కుష్మహ, అలసకాపహ.

(ఖ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—సాగరోద్భూతము.

2) శబ్దార్థములు:—

కుష్మహ - కుష్మరంగమును బోగొట్టునది. అలసకాపహ - అలసకమును బోగొట్టునది. సాగరోద్భూతము - సముద్రప్రాంతములం దుత్పన్నమగునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“పత్తైస్తు కేసరాకారైః కలాయసద్భృశైః ఫలైః

వృక్ష స్తువరకోనామ పశ్చిమార్ణవతీరజః” ||

తువకవృక్షము కేసరములవంటి పత్రములను, వేగునగకాయలవంటి కాయలను గలిగి పశ్చిమ సముద్రతీరమునం దుత్పత్తియగును. (సు-సూ-అ. 45.)

N. B:—ఇది యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి కుష్మహ-రసాయనద్రవ్యములందు శ్రేష్ఠమైనదిగా గణింపబడు చున్నది. పైవర్ణమును బట్టి దీని యాకులు కేసరములతో సమానముగా అనగా సన్నముగను, పొడవుగను నుండునని దెలియగలదు. అయితే “పశ్చిమసముద్రభూమిషు పలాశానుకారీ వృక్షః” || (సు-చి-అ-31-డల్హణ.) పశ్చిమసముద్ర భూములందు మోదుగుచెట్టుతో సమమగు ఆకృతి గలిగి వృద్ధి బొందుచుండునను డల్హణాచార్య నిరూపణమును బట్టి దీని యాకు లొకవేళ పలాశ పత్రములవలె (గుండ్రముగను కొంచెము విగాలముగను) నుండు నేమోయని గూడ దెలియుచున్నది మరియు నిది పశ్చిమసముద్ర ప్రాంతములం దుత్పన్నమగునని పైవర్ణమును బట్టి దెలియుచున్నది. కాని “కుష్మహ శైలరోహీ చ మహాగద మహీసహః” || (అతి) అను నాశేయ సంహితయందలి శైలరోహీ యను పదమును బట్టి యిది పర్వతములందు గూడ నుత్పత్తి యగునని దెలియగలదు. దీని కాయలు కలాయ సద్భృశములని వర్ణింపబడినవి. అయితే బజారులందు ఇవి వేగునెనగకాయలను బోలి విక్రయింప బడుచున్నవి. ఇవియే సర్వసాధారణముగా నుపయోగింప బడుచున్నవి. దీనిని బట్టి పైవర్ణము నందలి కలాయశబ్దమునకు తదేగమగు వేగునెనగయని యర్థముప గ్రహించుటయు క్తముగా నుండును. ఈ వృక్షములనుండి బీజములే గ్రహింపబడి వైద్యము

నందు రసాయనమునకు, కుష్మకాగమునకును విశేషముగా వాడబడుచున్నది. ఈ బీజములనుండి తైలమును గ్రహించుదురు. ఇది గూడ పె విధముగ సే వాడబడు చున్నది. ఈ పృక్షమునకు వ్యసహారమునం దెట్టి ప్రయోగ మున్న దియు గానరాదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) కషాయరసమును, తిక్తానురసమును గలిగి యుండును. స్క్లిష్ఠమును, స్రమేహమును, జ్వరమును, అనాహతును, అశ్మస్సును, శోథను బోగొట్టును. (నిర) బలమును గలిగించును. రసాయనము, పాప, విచర్చిక, సిద్ధము, దద్రువు, విపాదిక, ఆమవాతము, ఆమమును వీనిని బోగొట్టును. (అత్రి.)

(ఖ) తువరక తైల - తీక్షణలఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును . గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును: కఫమును శమింపజేయును. రక్తదోషమును, విషమును, కండువును. క్షుష్ణమును, శోష్ణకృమి:లను, మేదోష్ణద్ధిని, వర్ణమును, శోథను, బోగొట్టును. (భౌ-ప్ర.) మధురరసమును, కషాయతిక్తానురసములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. దోషములను ఊర్ధ్వాధోముఖములుగ వెడలించును, వాతక ఫములను శమింప జేయును. (సు సూ-అ-45.)

(గ) తువరక కల్పము—

“వృక్షా స్తువరకా రేసున్యః పశ్చిమారే వధూయిషు । వీచీతకంగవిక్షేప మారుతోద్భూతప్లవాః ॥ తేషాం ఫలాని గృహ్ణీయాత్ సుపక్వా న్యంబు దాగమే నిజాం తేభ్యోఽపి సంహృత్య శోషయిత్వా విచూర్ణ్యచ॥ తిలవ త్పిడయే ద్దోర్జాన్యం స్రావయేద్వా కుసుంభవత్ తత్తైలం సంహృతం ధూయః పచేదాతోయసంక్షయ్యాత్ ॥ అవతాగ్య కరీషేచ పక్షమాత్రం నిధాపయేత్, స్నిగ్ధః స్వీన్నో హృతమలః పక్షామార్ధ్యం స్రయత్నవాత్ ॥ చతుర్థభక్తాం తరతః శుక్లాదౌ దివసే శుభే, మంత్రీపూతస్య తైలస్య పిచేన్నాత్మాం యథాబలం॥...తేనాస్యోర్ధ్వ మథక్పాపి వోషాయా న్యసక్త తతః, అస్యే హలవణాం సాయం యవాగూం శితలాం పిచేత్ ॥ పంచాహం పరిపిచేత్తైల మనేనవిధినా పరః॥ పక్షం పరిహరేచ్ఛాపి ముద్గయా మోదనాశనః । పంచభిరివసై రేవం సర్వమప్యే ద్విముచ్యతే॥”

పశ్చిమ సముద్రతీరములందు సముద్ర తరంగములచుండి వచ్చువాయువుయొక్క ప్రచారముచే నల్లలలాడు పల్లవములతో గూడిన తువరక వృక్షములచుండి బాగుగాపండినట్టి పుండ్రను వరాకాలమున గ్రహించి యందుండి మునుసి యెండవెట్టి చూరించవలెను. పిమ్మట నువ్వుల నుండివలెగాని కనుభ దీనములచుండి నలెగాని పైవిధముగ చూరించినట్టి తువరక మజనుండి తైలమును గ్రహించి యందు జలాంశము బోవుచును బాగు నిచ్చులపెనుంచి మెల్లగ బాకముజేసి యొకపక్షముదినములు జాగ్రత్తగ నొకచో మూసియుంచవలెను. స్నేహస్వేదనమునవిశదన కర్మలచు చేసినట్టి కుష్మకాగికి యధాబలముగ మాలిచు గల్గించి పైవిధముగ సిద్ధముజేయుబడినట్టి తువరక తైలమును ఆహారమునందలి నాలుగు కబళమునందు గలిపి శుభనివసమున నివ్వువలెను. దీనివలన దోషములు ఊర్ధ్వాధో ముఖములుగ పలుమార్లు బయటకు వెడలును. సాయ కాలమున స్నేహాలనా వరీతమగు యవాగును చల్లార్చి యాహారముగా నొసంగవలెను. ఈ విధముగా నేదుదినములు వరుసగానిచ్చి పక్షము దినములు పక్షము ననుసరింప జేయవలెను. ఈదినములందు కేవలము ముద్గయాషముతోగూడిన యన్నమును మాత్రమాహారముగ నిచ్చునుండవలెను. ఇటుల యధావతుగ నేదుదినములు తువరక తైలమును నేవించినట్టివానికి సర్వకుష్టములు నశించును.

(సు.చి.అ 13.)

(సు) తువరక ఖదిరకల్పము:—

“తదేవ ఖనిక్వాదే తిగుణే సాధుసాధితం, నిహంతి పూర్వవత్సక్వం పిబేన్మాస మతందితం॥ తేనాభ్యక్తశరీరశ్చ కుక్ష్వితాహారమీతం, భిన్నస్వరం రక్తనేత్రం విశీర్ణం కృమిభక్షితం॥ అనేనాశుప్రయోగేన సాధయేత్ కుష్ఠినం నరం, సర్వీష్మధుయుతం పీతం తదేవ ఖదిరాంబునా॥ పక్షిమార్గసాహారం కరోతి ద్విశతాయుషః॥”

పైవిధముగ గ్రహించినట్టి తువరక తైలము ఒకభాగము, చండ్రసాగ కషాయము మూడుభాగములును గలిపి తైలపాకముజేసి పైవిధముగ పక్షము దినములు ఒకచో మూసియుంచి యధాబలముగ నందుడి మాత్రము గల్గించి నేవించుచు దీనితో శరీరమున కభ్యంగము జేసుకొనుచు నొకమాసము వరుసగా హితాహారము ననుసరించుచు నుండినయెడల భిన్నస్వరము, రక్తనేత్రము, విశీర్ణము; కృమిభక్షితాంగమునగు కుష్మకాగి శీఘ్రముగ నట్టిరాగము నుండి విముక్తుడై నుభవంతుడగును.

వారియు, తువక తైలమును, నేతని, తేనెను ఒకటిగాని లేవి చొప్పునా
కషాయముతో నేవింపుచు పక్కుయొక్క మాంసముతో నాహారమును
దీసుకొనుచు-దీని రె-డ-వంకల సంపత్కములు జీవి పగులుగును. (సు-చి-అ-3)

(5) పరియోగములు:—

1. రసాయనమునకు తువక పరియోగము.

“రసాయన పరియోగేణ తువరాస్తీని శీలయేత్||”

రసాయనవిధి నచుఁగించి తువక బీజములను నేవింపుచు-దీని జరా
వ్యాధి ముగియె చి-కాలము జీవింపగలుగును. (సా-చి-అ-9.)

2. పక్కుకోషమునందు తువక తైల పరియోగము.

“ప్రృశ్నేనవా తౌషాకేణసమ్యక్||”

తువక తైలముతో నేత్రములను చుట్టును అభ్యంగముజేసిన పక్కుకో.
షమును నేత్రవ్యాధి శమించును. (సు-ఉ-అ-16.)

(6) యోగములు:—

1. తువరాస్తీకము - గ-ని-కుష్ఠ.

మాతా:—శ్మి-మ-నలు.

ఉ-యోగములు:—స-గ్గ-ప-ప-ములును శమించును వ-శ-మునుగ-లే-గ-చును.

తువకముగల కొన్ని యోగములు:—శు-ని-క-తైలము, తువక లేపము.

(7) Actions and uses:—The seeds and oil are alterative and tonic, used to improve the state of the blood as in leprosy, phthisis, skin diseases etc. By some the oil is regarded as a specific in leprosy, and no doubt in some cases it has very beneficial effects. It is also used in scurf, secondary syphilis, Phthisis and rheumatism with stiff joints both externally as an injection or ointment and internally with mucilage or as copules or pearls. Gynocardic acid ointment 15 to 25 grains to an ounce of vasoline is used in herpes tinea, leprosy and other skin affections. It should be given after meals in milk or with Cod liver oil.

R. N. Khery II. P. 57.

స్వానుభవము

[2 మొదలు 10 చుక్కలు దీని గింజలనుండి తీసిన
తైలమును లోపలికిచ్చునది.

దీని గింజలను మృగితో నూరిన ముద్దనుగాని తైల
మునుగాని లేనిచుగా నుపయోగించునది.

రక్త శోధకము, కుష్ఠహరము, రసాయనము.

ఇది కుష్ఠరోగమునకు పరమౌషధమని పేరుగాంచినది. కొన్ని కుష్ఠములలో ఇది చాల ఆశ్చర్యకరమగు గుణములను కలిగించినదను మాట నిస్సందేహము. కాని మిక్కిలి ముదిరిన కుష్ఠములలో దీని గుణములు స్పష్టముగా గానరాలేదు. దీని నుపయోగించునపుడు ఆహారము మిక్కిలి సభ్యముగా నుండవలయును.

చికిత్సలో నీనిని సూరి పైన బాగుగా పూయవలెను. దీనిని కుష్ఠరోగము, తుయ, ఛర్మవ్యాధులు మొదలగునవానిలో రక్తముయొక్క స్థితిని మార్చుజేయుటకై ఉపయోగించుచున్నారు. మరియు రక్తము చెడియుండుట, చిరకాల గిత్తైన సవాన్నరోగము, తుయ, ఆమవాతము, కీళ్ళనొప్పులు వీనిలో లోపలికిని పైకిని గూడ ఉపయోగించుచున్నారు. దీనితో సమాన గుణములు గలిగిన వేషనూనెతో దీని తైలమును కలిపి ఉపయోగింపవచ్చును.

కుష్ఠరోగమువలన బాధపడువాడు పంచకర్మలచే తీస శరీరమును శుద్ధిజేసికొని పథ్యాహారమును తప్పక భుజించుచు మొదటి ఐదురోజులవరకు ఉప్పును నూనెను విడిచి పెట్టి తరువాత పదునైదు రోజులవరకు పెసర కట్టుతో వరియన్నమును మాత్రము తినుచు నుండవలయునని చెప్పబడియున్నది. ఆ. ల.]

దాడినూ - దానిను చెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - అనార, దాడమ, మరాఠీ - ఠాల్లింబ, గుజరాతీ - దాహను, నలమాళం - మాచేళ, కన్నడ - దాల్లింబ, దాల్లివికం - మాచేళ.

Natural Order—Lythraceae

గోరింటుచెట్టునూబము.

దానిను చెట్టు - Punica granatum. Eng. Pomegranate

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

గోరింటుచెట్టు చాలవోట్ల, తెలుగుచున్నవి. వానికి ముండ్లున్నవి.

ఆకులు:—అభిముఃచేరిక, లఘుపత్రములు. బిల్లెపాదము నమాంచలము. కొనసన్నము.

పుష్పమంజరి:—కొమ్మలచివలనుండి మధ్యరంధ్ర మంజరులగు తెమ్మలు గెలలు పుష్పలుచిన్నవి. సువాసనగలదు.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము. 4 తమ్మలున్నవి. వీచము.

దళవలము:—అసంయుక్తము 4 అర్ధదళపత్రములు. ఇవి ముడుతలు ముడుతలుగా నుండును. పుష్పకోశముమొక్కి గొట్టముచివర నంటిముందును. వీనికి సువాసనగలదు.

కింజల్కములు:—ఎనిమిది. రెండు రెండు జగ్గిరగానున్నవి. ఈ రెండును రెండు అర్ధదళపత్రములకు మధ్యగానుండును. పుష్పాడితియలు రెండుగదులు.

అండకోశము:—అండాశయముచ్చము. 4 గదులు స్తంభసంయోగము. కీలము ఒకటి. కాయ ఎరిపగులును.

ఈ కుటుంబములో తెలుగుబురు మొక్కలు. చిన్న మొక్కలుగూడ కలవు. ఆకులు అభిముఃచేరిక. చిన్నచిన్న పుష్పములుండును పుష్పమంజరులు మధ్యరంధ్ర మంజరులు. అర్ధదళ పత్రములు నాలుగైన, ఆరైన నుండును. వానికి పాదము గలదు కింజల్కములు అర్ధదళ పత్రములన్నియైన, వానికిరెట్టింపైన, మిక్కిలి యెక్కువగానైన నుండును. కొరలు పొడుగుగానే యుండును. అండాశయ ముచ్చము. గింజలు చాలగలవు.

పర్యాయ పదములు

దాడినూ, కింజి, దాడినూ, లోపిత పుష్పకా

దాడినూ, కింజి, దాడినూ, లోపిత పుష్పకా అనునవి దాడినూనామములు.

స్వాదుదాడిమఃఫలగుణములు

శ్లో॥ తత్ స్వాదు త్త్రివోషఃస్థుత్పదాహ జ్వరనాశనం

ప్రాత్య తచాభి రోగఘ్న త్వణం శుక్రిలాలఘు॥

కషాయానుసంగా హిస్నిగ్ధ మేధాబలాశహం॥

తియ్యదానిమ్మపండు వాధురసమును, కషాయానుసమును, లఘుస్నిగ్ధగుణములను గలిగియుండును. తృప్తిని గలిగించును. శుక్రిమును పృథ్విబొందించును. మలాదులను నిరోధించును. మేధాశక్తిని, బలమును గలిగించును. త్రివోషములను శమింపజేయును. తృప్తి, దాహము, జ్వరము, ప్రివోషము, కఠిన్రోగము, ముఖరోగము అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

స్వాద్వల్లమదాడిమఃఫలగుణములు

శ్లో॥ స్వాద్వల్లమందీపనంరుచ్యం కించిత్పితృకరంలఘు॥

తియ్యగను పుల్లగను నుండు దానిమ్మపండు వాధురసమును, అల్లసమును లఘుగుణమును గలిగియుండును. జాతరాన్నిచి పృథ్వి బొందించును. రుచిని బట్టించును. కొద్దిగ పిత్తమును పృథ్వి బొందించును.

అమ్మదాడిమఃఫలగుణములు

శ్లో॥ అమ్మగుపి త్తజనకమామవాతక ఫాశహం॥

పుల్లగనుండు దానిమ్మపండు అమ్మరసమును గలిగియుండును. పిత్తమును పృథ్వి బొందించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. ఆమమును బోగొట్టును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—దంతగ్రీజము, లోహితపుష్పకము, (రిక్తగ్రీజము, కుచఫలము, పృత్తఫలము, మణిగ్రీజము, నీలపత్రిము, పిండపుష్పము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(స్వాద్వల్లము, వాధుగ్రీజము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

దంతగ్రీజము - దంతములవలె పగులగా నొకదానితో నొకటి యంటి యుండునట్టి గ్రీజములుగలది. లోహితపుష్పము - పిండపుష్పము - గర్భమువలె నొకటి వరముగలిగి మద్యగమంకునట్టి పుష్పములను గలది × కగ్రీజము - మణిగ్రీజము - ఎకంబి వరముగలిగి మణివలె ప్రకాశించునట్టి గ్రీజములుగలది. కుచఫలము - పృత్తఫలము - స్తనములవలె గుండ్రముగ నుండునట్టిఫలము.

నీలవక్త్రము - నీలవర్ణముగలగిన యాకులకు గలది. స్వాస్థ్యము - తియ్యగను
ఫలగను నుండునట్లేలము. సుధవీజము - తియ్యగనుండునట్టి జీజములనుగలది.

(3) శేదములు:—

ఇది స్వాదు, స్వాస్థ్యము, శేషములు అని రసభేదము చే మూడువి
ధములుగానుండి యెత్తుగాజేసిగుండ్ల జాతులలో నుత్పత్తిగలిగి యుత్తమఫల
ప్రసూగో గణి పబహుచున్నది. ఇటుల భావనిశ్చయ మూతకథములుగ శిశు
జుడిచును ఇతర సింహులుకాకుల పిభిజనముచుట్టి యిస్వాను, అన్నము అ
రేంకవిధములుగనే విభజించుట యుక్తముగా నుండును. ఈఫలములు బంతు
లనితె గుండ్రముగానుండి చూచుటకు నిష్కముగా నుండును. ఇవి బాగుగపం
డినప్పుడు తమంతటనే పగిలిపోవును. ఫలములపైకన్ను విగుల దలసరిగ
ను కి కషాయసముచు నిలియుండును. లోకాదీజముల తెలుపు విరువు
నర్థములనుగాని, శేషములు విరువువగముగాని గలిగి పలుచని పాకతో
సహజముగ నేర్పడిన చిన్నచిన్న యెలములను అంటియుండును. ఇవి దంత
ములకు బోలియుండును. ఇందుచేతనే మహాకవులు ఉత్తమ ఫలముల దంత
మాల నిదాడిమి జీజముల తోబోల్చి పరిరంజింపబడునని పండితులు నీఫలములు
గుండ్రముగ నుండుటకుట్టి స్త్రీల సనముల నీఫలములతో బోల్చి పరిరం
జింపబడునని. ఇందులనే యాశ్వుక్కుయొక్క ఫల - బీజ - కునుకూదులు
మానవుల యాంశ్కన యందుపమేయములుగా మహాకవులచే గ్రహింపబడి
నవి. పుష్పములు విగుల నెక్కిన పక్షముగలిగి మద్దగానుండి వనోహకముగా
నుండును. అపలు సన్నముగను, కొంచెము పొడివుగను, నీలవక్త్రముగలవిగను
నుండును. ఈ పృథ్వియు శైలగోట నుత్పత్తియై జేరిగి ఫలవంతములగును.
అయితే నివి యనుకనేలల దు విశేషముగా నెరుగునని జెప్పదురు. కొందరు
కీని చిన్నచిన్న తోటలుగా నేర్పముజేసి ఫలములను విక్రియించుదురు.
ఈదేబ్బయొక్క యంగములలో విశేషముగా ఫలమునకి పరియోగము
లన్నియు దెలియగలదు. జీజములు సుచికరమగును. శృష్టాహములుగను నుం
డుట జేసి యెల్లరును భుజించుచుండురు. ఫలములత్వము కషాయసము గల
ములనే గ్రహిణ్యాతీసారాది కోగములందు గ్రాహిగా నుపయోగింప బడు
చున్నవి. ఈఫలములు నవత్తనుమీద బ్యారక్తపిత్త గ్రహిణ్యాతీసారాది
వ్యాధులందు విశేషముగా నుపయోగింప బడుచున్నవి. దీనిప్రస్థానము గ్రక్త
పిత్తమున సస్యముగా నుపయోగింప బడుచున్నది. ఇటుల నీఫల మనేకవిధ

ములుగా వైద్యమునందు బ్రహ్మోజకాంగ నున్నది. ఇందు మధురసముగలది శీఘ్రవేగముగా నెంచబడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) స్వాదుఫల - ఉష్ణవిర్ణమును గలిగియుండును. హృదయమును హితవైచది. కొద్దిగ కఫవృద్ధియును, విశేషముగ పిత్తమును శమింపజేయును. (చ-సూ-అ 27.)

(ఖ) ఆమలఫల - రూక్షగుణమును గలిగియుండును. వాతపిత్తములను వర్ధిల్పించును. (చ-సూ-అ 27.)

(గ) ఫలత్వమ్ము - మలములను నిర్మోదింపను. క్రిములను, రక్తాతిసారమును బోగొట్టును. (భా-ప-13.)

(ఘ) పుష్ప - నస్యముజేసిన నాసాగత రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (భా-ప-13.)

(5) పరిమోగములు:—

1. ఘోరపవృత్త రక్త పిత్తమునందు దాడిమపరిమోగము.

“నస్య తథాదాడిమపుష్పతోహర||”

దానిమ్మ పుష్పములను, నస్యముజేసిన నాసాగత రక్తపిత్తము శమించును. (చ-చి-అ 17.)

2. రక్తార్భస్మమునందు దాడిమపరిమోగము.

“స్థిగ్ధ రక్తసంక్షోభాః త్స్నగ్దాడిమనస్యతత్త్వమ్||”

దానిమ్మ కాయలబ్ధము రసమును సేవించిన రక్తార్భస్మములందు రక్తసాక్షాత్తు శమించును. (చ-చి-అ 19.)

3. రక్తాతిసారమునందు దాడిమపరిమోగము.

“వత్సత్స్నగ్దాడిమ తమశలాటుఫలం నహత్ త్వక్ చ | త్వగ్మగలంపలమా నా విపచేదప్రాశసమ్మిరోయే | అన్యసభాగజేషా క్వాథంమధునాపి బేర్పురుషః | రక్తాతిసారము ల్కాశాపిశయితం నాశయేన్నియత||”

కొడిశపాల చెట్టుయొక్క పుష్ప ఒక ఫలము, దానిమ్మపిండల పైని నాసి ఒక ఫలము ఇటులగ్రహించి నలియగొట్టి యెనిమిదిభాగముల జలమునందు కీర్ణమున భాగము మిగులునటు గాచిపడియగట్టి అందుతేనె కీర్ణమున క్రూరము శమించును. (భా-శ-1.)

4. ఆమాజీ^ణ మునందు దాడిమప్రయోగము.

“అవే^ణ ఓడీ^ణ...అథదాడిమ-వా ఆమే^ణస్వజీ^ణషు।
గుదావాయే^ణ ము పో^ణల్పి^ణ ధే^ణషు చనిష్ఠానంద్యా^ణన్||”

కానిష్ఠప^ణ డ్ల రి^ణమును ని^ణయును నే^ణందుమండి^ణ ఆమాజీ^ణము,
• ఆ^ణ ములపంథ^ణను శిమి^ణచును. (భా-ప్ర.)

5. జ్వరమునందలి ఆస్యచై^ణస్యమునందు దాడిమప్రయోగము.

“శ్శ్కరాగాడి మా^ణభ్యాంశ^ణవో^ణ దాడిమయో^ణస్తథా,
వై^ణరస్యే^ణ ధా^ణమే^ణత్కల^ణం గ^ణ డి^ణమా^ణంశ^ణ తే^ణగో^ణత||”

దానిమ్మగింజలను, శ^ణక్క^ణశుగాని, దా^ణక్ష్మ^ణప-ష్ట^ణన దానిమ్మగింజలను
గాని కల్కియుగానూరి ముచియున ధ^ణంచి గ^ణమా^ణము జేసిన జ్వరమునందు
గ^ణలైన ఆస్యచై^ణస్యము శిమి^ణచును. (వం-సే)

6. అసాధ్యమునందు దాడిమప్రయోగము.

“శశి^ణమా^ణగ మ^ణమంయు^ణతో^ణ సో^ణదా^ణశి^ణమసంధ^ణవః।
అసా^ణధ్య^ణమపి^ణసా^ణనా వ్యా^ణచి^ణం^ణ క్త^ణా^ణది^ణన్||”

కా^ణమ్మ^ణప^ణ డ్ల రసమునందు వి^ణమ్మ^ణమును, తే^ణని^ణమ^ణలి^ణపి నో^ణటి^ణమం^ణగు
ధ^ణంచిన అసా^ణధ్య^ణమగు^ణటి^ణమగు^ణవి^ణరా^ణ శిమి^ణచును. (చ-ద.)

7. ఉగ్రమునందు దాడిమప్రయోగము.

“దా^ణని^ణత్క^ణగ్గ^ణవే^ణ... గు^ణ ప^ణసం^ణప^ణడి^ణంశ^ణ హ^ణ ప^ణరి^ణ||”

దానిమ్మ^ణప^ణ డ్ల జో^ణక^ణను మె^ణత్త^ణగా^ణమా^ణరి^ణ-చి అ^ణవ^ణమా^ణశ^ణము జేసిన
అ^ణప^ణం^ణ ప^ణయు శిమి^ణచును. (చ-ద.)

8. ముఖసంస్కృత రక్తమునందు దాడిమప్రయోగము.

“దాడిమస్క^ణఫల^ణత్వ^ణనా మా^ణగం^ణహ^ణత్ సి^ణతాయు^ణతం||”

దానిమ్మ^ణప^ణ డ్ల జో^ణక^ణను మె^ణత్త^ణగా^ణమా^ణరి^ణ-చి చ^ణక్కి^ణతో^ణత్వ^ణ సే^ణవి^ణ
గ^ణయు^ణఖ^ణమును^ణడి^ణ వే^ణడు^ణగ^ణక్త^ణము శిమి^ణచును. (హ-సం.)

9. చలిత గర్భమునందు దాడిమప్రయోగము.

పంచ^ణమే^ణమా^ణసి చ^ణలి^ణతే^ణగి^ణ ర్భ^ణదాడి^ణ మీ^ణప^ణతా^ణణి
చం^ణప^ణసం^ణధి^ణ వ^ణగు^ణచ^ణవా^ణయ^ణయే^ణన్||”

దానిమ్మ^ణమ^ణల మా^ణరి^ణయును, చం^ణడ^ణస^ణమా^ణర^ణమును, శే^ణన^ణతో^ణగ^ణలి^ణపి పె^ణగు
తో^ణ సే^ణవి^ణచిన వే^ణడు^ణవ^ణమా^ణన^ణమం^ణగు చ^ణల^ణంచిన^ణటి^ణ గ^ణర్భ^ణమునను సి^ణత్వ^ణమే^ణప్ప^ణడును.

(హ-సం.)

10 స్థనవృద్ధికి దాడిమప్రయోగము.

“విపాచితం దాడిమకల్కయ్యుక్తం తైలంభవేత్ సర పసం
భవంయత్ | అభ్యంజనాత్ తత్ కురుతేనితాంతం ఉచ్చైస్సనా
వృద్ధియుతౌచకశా||”

దానిష్ఠు త్వక్కల్కముతో నావనూనెను పాకముజేసి యభ్యంజనము
జేసిన స్థనములు, కర్ణములును వృద్ధిబొందును. (రా.మా.)

(6) యోగములు:—

1. దాడిమాషకచూరము - వా - అతీసార.

మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—అతీసారము, గ్రిహణి, క్షయము, గుల్మము,
ఉదరము, కాస, క్వాస, అగ్నిమాంద్యము, అర్శస్సు, పీనసము, ఆరోచకము
ఇవి శమించును.

2. దాడిమాది ఘృతము - వా - పాండు.

మాత్ర:—1 తులము.

ఉపయోగములు:—పాండు, గుల్మము, అర్శస్సు, పీహము, క్వాస,
కాస ఇవి శమించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. మూఢవాతమున కను
లోమనము గలుగును. సుఖిప్రసవమగును. వంధ్యాత్వము బోవును.

3. దాడిమాదితైలము - ధైవజ్య - గ్రిహణి.

మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులము.

ఉపయోగములు:—గ్రిహణి, ప్రమేహము, అర్శస్సు ఇవి శమించును.

4. దాడిమాది ఘృతము - బృహద్దాడిమాది ఘృతము - మహాదాడి
మాదిఘృతము - ధైవజ్య - ప్రమేహ.

మాత్ర:—1 తులము.

ఉపయోగములు:—ప్రమేహము, మూత్రాఘాతము, ఆశ్మరి, మూత్ర
కృచ్ఛము, విబంధము, అనాహము, శూల, కామిల, జ్వరము, హృచ్ఛల,
వస్తీశూల, హిక్క, క్వాస, కాస, యక్షు, స్వరక్షయము, ఉరోరోగము,
రక్తపిత్తము, అరుచి ఇవి శమించును. బృహణము.

5. దాడిమాదివటిక - నై - చిం - అతీసార.

మాత్ర:—5 యపలు.

ఉపయోగములు:—పక్వాతీసారము శమించును.

6. వృద్ధిదాడిమాది చూర్ణము - శార్జ - మ - ఆ 6.

మాత్రా:— $\frac{1}{4}$ తులము.

ఉపయోగములు:—అతీసారము, క్షయ, గుల్మము. గ్రిహణి, పీచ
సము, గలగ్గహము, మందాగ్ని, కాస ఇవి శమించును.

దాడిమముగల కొన్నియోగములు:—

కపితాక్షకచూర్ణము, భాస్కరలవణము, దాడిమాదిపానకము,

(7) Actions and uses:—"Besides using the flowers and rind in variety of ways on account of their astringency, they recommend the rootbark as being the most astringent part of the plant, and a perfect specific in cases of tape-worms; it is given in decoction, prepared with two ounces of freshbark, boiled in a pint and a half of water, till three quarters of a pint remain; of this when cold a wine glassful may be drunk every half hour till the whole is taken. This doze some times sickens the stomach a little, but seldom fails to destroy the worm, which is soon after passed.

Dymock Part II. P 45.

స్వా ను భ వ ము

[దానిమ్మపండు, ఉశిరికపండు, ఈ రెండును పుల్లగా నున్నప్పటికీ కూడ పిత్తమును ప్రకోపింపచేయక పులుపు నిషిద్ధమైన వ్యాధులలో కూడ నీయనచ్చునని యాయుర్వేద మతము. రోగులు కూడ దానిమ్మపండును తినవలెనని కోరుదురు. రుచిని బుట్టించుటయందు శ్రేష్ఠమైనదని ప్రఖ్యాతి. యేదో అప్పుడప్పుడు నాలుగు గింజలు తింటారుగాని పండంత నొకేసారి తినరు. మార్గమున నడచునపుడు కలిగెడు దప్పిక చాలా హితకరము. తియ్యదానిమ్మరసముకాని, పుల్లదానిమ్మరసముకాని తగుమాత్రము చక్కెరతో చేర్చి తయారుచేసిన పానకము అతీసారము, గ్రిహణి మొదలగు అంత్రప్రకోప

సంబంధమైన రోగములలో చాల హితకరము. నేను స్వానుభవముగా దీనిని పరీక్షించియున్నాను. దానిమ్మకాయతోలు (మిశ్రితముగా లేతది) సంగ్రాహిగా లోకమునం దుపయోగించుట కలదు. నిరపాయమైనది. కొండరు దీనిని పుటము బెట్టి నల్లమందుతో చేర్చి మాత్రలు చేయుదురు ఈ మాత్రలను జాగ్రత్తగా నుపయోగింపవలెను నిరామావస్థలో తగు మోతాదుల నుపయోగించిన మిక్కిలి లాభకరము. కాని ఆమావస్థలో నల్లమందు చేర్చినయెడల నొకానొకప్పుడు అపాయహేతువగును. ఈ సంగ్రాహి గుణమును ప్రధానముగా జేసుకొని దానిమ్మకాయతోలును కపిత్థాప్తకచూర్ణము, భాస్కరలవణచూర్ణము మొదలగు చూర్ణములలో చేర్చుచున్నారు. దానిమ్మవేరుపట్ట ఒకటి రెండు తులాలు నాలుగు రెట్లు నీళ్ళలో చేర్చి నూరి కొద్దిగా చక్కెరచేర్చి తగు మోతాదులలో కడుపులో ఉండే బద్దె పురుగు (Tapeworm) తలతో గూడ ఊడిపడువరకు నియ్యవలెను.

ఇది మంచియోగము. నిరపాయమైనది మొత్తము మీద తియ్యదానిమ్మపండుగాని, పుల్లదానిమ్మపండుగాని ప్రజలచే నెక్కువగా గౌరవింపబడుచున్నవి. ప్రత్యేకమైన రుచిగలవి. అరుచిని పోగొట్టును.

దానిమ్మపండుయొక్క ఎండినబెరడు చూర్ణముగాని, ఎండబెట్టబడిన లేకాయయొక్క చూర్ణముగాని 10 మొదలు 30 గ్రాములవరకు తీసికొనునది.

పండ్లలోని రసము (పులుపు, తీపు రెండును) నకు సమ భాగము నీటిని కలిపి 8 ఔన్సులుగాని 10 ఔన్సులుగాని ఒక మోతాదుగా నుపయోగించునది.

పువ్వులను దాల్చినపట్టమున్నగు సుగంధద్రవ్యముల తోను, స్తంభనద్రవ్యములతోను కలిపి 10 గ్రాముల మోతాదు నిచ్చునది.

పువ్వులలోని రసమును నస్యముగా నుపయోగించునది.

వ్రధ్న క్రిములకు (Tape worms) దానిమ్మవేరు యొక్క పట్టను $\frac{1}{2}$ మొదలు 5 తులములవరకు తీసి 4 రెట్లు స్నిగ్ధుపోసి కషాయముగా కాచి వడియగట్టి పంచదార తేనె లేక ఆముదము కలిపి తీసికొనునది.

ఈ కషాయమును రెండేసి ఔన్సుల చొప్పున ప్రతి అరగంటకును ఇచ్చి అవసరమైనచో ఆముదమును ఈయవలయును. వ్రధ్నక్రిమియొక్క తలఊడి వచ్చువరకు ఈ మందును ప్రతి దినమును సేవింపవలయును.

స్తంభనీయము, వ్రధ్న కృమిహారము, కృమిహారము, బల్యము, శీతలము.

ద్రాక్ష - ద్రాక్ష పండు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - అంగూర్, దాఖి. మరాఠీ - ద్రాక్ష, కిస్‌మిస్. గుజరాతీ - వరాఘ్. మలయాళం - ముండిరిజి. కర్ణాటకం - ద్రాక్షే. ద్రావిడం - ద్రాక్ష.

Natural—Ampelideae

ద్రాక్ష కుటుంబము

ద్రాక్షపండు - Vitis Vinefera Eng grape

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

ఇది యొకచిన్నకుటుంబము. ఇందులోని మొక్కలు చాలాభాగము నులితీగెల
మూలమునఁ బ్రాకునవియె. ఈ నులితీగె లాకుల కెదురుగనున్నవి. ఇవి ప్రకాండము మొక్క
మారుదూపములుగాని యాకులయొక్క మారుదూపములుగావు. ప్రకాండము పరికలుగా
నుండును. ఆకులు ఒంటరిచేరిక. లఘుపత్రములు. వృంతముమీఁదను గొన్నిటిలో నులి
తీగెలుగలవు. అది పూర్తిగ నట్లు మారుదూపముగలదు. పుష్పములు మిఠునములేకాని. కొన్ని
టిలో మాత్ర మేకలింగ పుష్పములున్నవి. ఆకర్షణవత్రములు నాలుగో, అయిదో యున్నవి.
అవి మొగ్గలో నొకదానినొకటి తాకుచుండును. కింజల్కములు ఆకర్షణ పత్రములెన్నిగలవో,
అన్నియే యున్నవి. ఇవి వానికెదురుగా నుండును. వీనిమధ్యనొక పత్తెరముకూడ గలదు.
అంతాశయమునందు గదులు అటువలకు గలుగుచుండును. కొన్నిటిలో కీంము పొట్టిగా
నున్నది. కొన్నిటిలో నదిలేదు. ఫలము, కండకాయ.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ద్రాక్షా స్వాదుఫలాప్రోక్తా తథామధుగసాపిచ|

వృక్షీకాహాహూరాచ గోస్తనీ చాపిక్తీ రితా||

దాక్ష, స్వాదుఫల, మధుగస, వృక్షీక, హాహూర, గోస్తనియనునవి
ద్రాక్షానామములు

ఆమద్రాక్షా ఫలగుణములు

శ్లో॥ ఆమాస్వల్పగుణాగుర్జ్వలైవాత్మా రక్తపిత్తకృత్|

పచ్చిద్రాక్షపండు అమృతమును, గురుగుణమును గలిగియుండును.

రక్తమును, పిత్తమును దూషింపజేయును. మరలయు పక్వఫలమునకు జెప్పబడిన
గుణములను స్వల్పముగ గలిగియుండును.

పక్ష్యద్రాక్షాఫల గుణములు

శ్లో॥ ద్రాక్షాపక్వా సరాశీతాచక్షుష్యా బృహహణీగురుః ।
స్వాదుపాక రసాస్వర్యాతువరాస్పృష్టమాతృకా ॥
కోష్ఠమారుత హృద్వృష్ట్యాకఫ పుష్టిరుచిప్రదా ।
హంతితృష్ణజ్వరశ్వాసవాత వాతాస్రికామలాః ॥
కృచ్ఛాస్త్రిసిత సమ్మోహదాహ శోషమదాత్యయా ॥ ”

బాగుగా పండిన ద్రాక్షఫలము మధురరసమును, కషాయానురసమును, సరగురుగుణములను, శీతవీర్యమును, మధురవిపాకమును గలిగియుండును. నేత్రములకు హితమైనది. బృహహణము, స్వరమును గలిగించును. మలమూత్రములకు జారవిడుచును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. పుష్టిని, రుచిని గలిగించును. కోష్ఠమునందు వికృతమైన వాతమునకు సరియగు గతిని గలిగించును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. వాతమును శమింపజేయును. తృష్ణ, జ్వరము, శ్వాస, వాతరక్తము, కామిల, మాతృకృచ్ఛము, రక్తపిత్తము, మోహము, దాహము, శోష, మదాత్యయము అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనానుములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—గోస్తని, (చారుఫల, గుచ్చఫల, తాపసస్త్రియ.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—స్వాదుఫల, మధురస, (యక్షుష్ణి.)

(2) శబ్దాగ్రములు:—

గోస్తని - అవుచనుకట్టువలె నాకృతినిగలది. చారుఫల - అందముగ నుండునట్టి ఫలము. గుచ్చఫల - గుత్తులు గుత్తులుగ ఫలించునట్టిది. తాపసస్త్రియ - మునీశ్వరులకు బ్రియమగునది. స్వాదుఫల - మధురముగ నుండునట్టి ఫలము. మధురస - మధురరసమును గలది. యక్షుష్ణి - వ్యాధులను బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది సబీజము, అబీజము అని రెండు విధములు. ఇందు మొదటిది తిరిగి సామాన్యద్రాక్ష, మృద్వీకాద్రాక్ష, గోస్తనిద్రాక్ష, పర్వతజద్రాక్ష అని నాలుగు విధములుగా నుండును. అనగా బీజములతో గూడిన ద్రాక్షజాతు

అలా నొకటి మధురరసమును గలిగి చిన్న పెద్ద భేదముచే నటుల సామాన్య -
 మృత్వీక - గోస్తనీదాక్షిణ్యలనియు, మరియుకటి యమృతము గలిగి పవ్వతములం
 గుత్పత్తియగును పవ్వతదాక్షిణ్యయనియు వ్యవహరింపబడుచున్నవి. ఇంకలి
 గోస్తనీదాక్షిణ్యము దాక్షిణ్యపండు అప్రచనుకట్టువలె నుండియత పొడవుగా
 నుండుటచుబట్టి యది యట్టి నామముతో వ్యవహరింపబడుచున్నది. మిగిలివి
 కొద్దిగ చిన్నవిగా నుండును. అబీజయగు దాక్షిణ్య కిన్మిన్ యను నామ
 ముతో వ్యవహరింపబడుచు మిగుల చిన్నదిగా నుండును. ఇటుల దాక్షి
 ణ్యముల పైని జెప్పినట్టి భేదములతో నొప్పియొంది లతాజాకులలో నుత్పత్తి
 గలిగి మధురరసఫలవరమున జేరి యుత్తమ ఫలముగా గణింపబడుచున్నది.
 ఈ దాక్షిణ్యలతలు విశేషముగా నుత్తరభారతమున నాటబడి ఫలవంతములుగా
 జేయబడి మెల్ల భారతవర్షమునందే గాకుండ నితరదేశములందు గూడ నెగు
 ళితి జేయబడి విక్రయింపబడుచుండును. బజారులందు పండి శుష్కించినట్టి
 ఫలములే విశేషముగా లభించుచుండును. అయితే పచ్చిదాక్షిణ్యకాయలును,
 పండిన దాక్షిణ్యపండును పెద్ద పెద్ద పట్టణములలో పండ్లచంద్రశ్శయందు విక్ర
 యింపబడుటయును గలదు. ఇవి కొంచెము అమృతముతో గూడియుండి
 తృప్తయ బోగొట్టునవిగ నుండును. వైద్యమునందు ఇట్టి ఫలములుగాక పండి
 శుష్కించినట్టి ఫలములే గ్రహింపబడుచున్నవి. ఇవి శుష్కించిన ఎల్లప్పు
 డును తడిగ నే యుండును. ఈ దాక్షిణ్యఫలముల నెల్లవారును మిగుల ప్రీతితో
 భుజించుదురు. మరియు పాయసాన్నము మొదలగు భక్ష్యవిశేషముల దు
 ఈ ఫలములను జేర్చి పాకముజేసి భుజించుటయు గలదు. ఇంతియేగాక
 ములబద్ధకముగలవారు సామాన్యముగ నీ ఫలములను గొద్దిగా రాత్రిపడుచు
 నపుడు భక్షించి గోతువెచ్చని నీళ్ళనుగాని, పాలనుగాని తాగి పరుదురు.
 ఇందువలన వీనికి సంస్థనగుణముండుటచుబట్టి తెల్లవారుసరికి కాలప్రసృత్తి
 యగును. మరియు నీఫలములచుండి యాసవమును తయారుజేసి పానముజేయు
 చుండును. ఈ యాసవము తృప్త - శోష - బలక్షయములను బోగొట్టుచు
 నుండును. ఇవి వైద్యమునందు జ్వర - రక్తపిత్తాది వ్యాధులందు విశేషముగా
 నుపయోగింపబడుచున్నవి. అయితే విదలి పవ్వతదాక్షిణ్యము, అబీజదాక్షి
 ణ్యము వైద్యమునందంతగా బ్రయోగమున్నట్లు గానువించదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) ఆమల - కటుగసమును, విశదగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును, రక్తమును దూషింపజేయును. (రా-ని.)

(ఖ) మధ్యమల - అమలసమును గలిగియుండును. రుచిని పుట్టించును. మిగుల జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. (రా-ని.)

(గ) పక్వల - అమలమరసమును గలిగియుండును. తృష్ణను, రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఘ) శుష్కల - స్నిగ్ధగుణమును గలిగియుండును. (ధ-ని.) క్షతక్షయమును, ఉదావర్తమును, స్వగభేదమును, తిక్తాస్యత్వమును, అస్థికోషము, కాసము బోగొట్టును. (చ-సూ.) ఆ 26, తృప్తిని గలిగించును. శ్రిమము, భర్జిని, కోఫము, ఆధ్మానమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(చ) మృద్వీకాద్రాక్ష - మధురగసమును, స్నిగ్ధగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. వెంటనే శుక్రిమును గలిగించును. మలవాతముల కనుగోమగతిని గలిగించును. వాతమును శమింపజేయును. రక్తకోషమును, శ్వాసము, కాసము, భ్రమము, తృష్ణను, జ్వరమును బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(ఛ) గోస్తనీద్రాక్ష - మధురగసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. హృదయమునకు హితమైనది. మదిమును, హర్షమును గలిగించును. దాహమును, మూర్ఛము, జ్వరమును, శ్వాసము, తృష్ణను, హృలాసమును బోగొట్టును. (రా-ని.) గురుగుణమును గలిగియుండును. వెంటనే శుక్రిమును గలిగించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. (భా-పరి.)

(జ) పక్వతజాద్రాక్ష - అమలగసమును, లఘుగుణమును గలిగియుండును. అమలపిత్తమును గలిగించును. శ్లేష్మమును వృద్ధిబొందించును. (భా-పరి.)

(ఝ) అబీజాద్రాక్ష - గురుగుణమును గలిగియుండును. వెంటనే శుక్రిమును గలిగించును. పిత్తమును, కఫమును వృద్ధిబొందించును. (భా-పరి.)

(ట) ద్రాక్షాసవ - లఘుగుణము గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. హృదయమునకు హితమైనది. బలమును గలిగించును. కొద్దిగ వాతమును వృద్ధిబొందించును. కఫమును, కొద్దిగ పిత్తమును శమింపజేయును. విబాధమును బోగొట్టును. (చ-సూ-ఆ 27.)

మధురమును, సరగుణమును, కొద్దిగ నుష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. లేఖనము. వాతమును శమింపజేయును. అమపిత్తమును, పాండువును, ప్రమేహమును, శిశ్నువును, క్రిములను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. మూత్రరోధజ - ఉదావర్తమునందు దాక్షిణ్యప్రయోగము.

“దాక్షిణ్యగసమధాసివా॥”

దాక్షిణ్యపండ్లగసమును బానముజేసిన మూత్రరోధమునందు గలిగిన ఉదావర్తము శమించును. (సు.ఉ.అ 55.)

2. మదాత్యయమునందలి తృష్ణయందు దాక్షిణ్యప్రయోగము.

“తృష్ణతే చాతి బలవద్వాత సిల్లేసముద్ధతే ।

దద్వాద్దాక్షిణ్యగసం పానం శీతం దోషానులో మనం॥ ”

దాక్షిణ్యపండ్ల శీతకషాయమును వాతసిత్తాధికముగల మదాత్యయమునందు జరిగిన తృష్ణయందిచ్చిన దోషానులో మనమగును. (వా.చి.అ 7.)

3. మూత్రకృచ్ఛమునందు దాక్షిణ్యప్రయోగము.

“తోయేన కల్కం దాక్షిణ్యాయాః పిబేత్ పర్యుషి లేనవా॥ ”

దాక్షిణ్యపండ్ల కల్కమును పర్యుషిత జలముతో నేవించిన మూత్రకృచ్ఛము శమించును. (వా.చి.అ 11.)

4. కామలాదులందు దాక్షిణ్యప్రయోగము.

“పురాణసర్పిషః పస్తో దాక్షిణ్యార్ధప్రసాధితః ।

కామిలా గుల్మపాండ్వర్తి జ్వరమేహోదరాపహః॥ ”

దాక్షిణ్యపండ్లు అగ్రస్థము దీనికొని కషాయవిధి ననుసరించి కాచి వడియగట్టి అందు పురాణఘృతము నొక ప్రస్థమును జేర్చి పాకము జేసి నేవించిన కామిల, గుల్మము, పాండు, జ్వరము, ప్రమేహము, ఉదగము ఇవి శమించును. (చ.ద.)

5. సన్నిపాతజ్వరమునందు దాక్షిణ్య ప్రయోగము.

“ఉచ్ఛష్కం స్ఫుటితం జిహ్వం దాక్షిణ్యాయా మధుపిష్టయా ।

ప్రతేపయేత్ సఘృతయా సన్నిపాతాత్స్వకేజ్వరే ” ॥

దాక్షిణ్యపండ్లను, యష్టిమధుకమును మెత్తగా నూరి సన్నిపాతజ్వరమునందు జిహ్వ ఎండిపోయి పగిలినప్పుడు జిహ్వకు నేతితో గలిపి లేపనము జేసిన శమించును. (గ.ని.)

6. రక్తపిత్తమునందు ద్రాక్షా ప్రియోగము.

“పథ్యాఖియారగోస్తనాః మధునా శ్నుంతి ।

సంలీధారక్తపిత్తం పృథక్ పృథక్ ” ॥

ద్రాక్షపండ్లను తేనెలొముంచి నేవించిన రోగల రక్తపిత్తము శమించును. (గ-రి.)

7. గర్భశూలయందు ద్రాక్షా ప్రియోగము.

“పీతాక్షాప్రివేతా మృద్వీకా గర్భశూలహరా ” ॥

ద్రాక్షపండ్ల రసమునందు తేనె జేర్చి పానముజేసిన గర్భశూల శమించును. (వై-మ.)

(6) యోగములు:—

1. మృద్వీకాదిచార్లము - చ- త్రిమగ్నీయ. మాత్ర:- $\frac{1}{2}$ తులం.

ఉపయోగములు:—గలరోగము శమించును.

2. ద్రాక్షానిఘృతము - వా-విద్రోధి. మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—విద్రోధి, గుల్మము, విస్పము, దాహము, మోహము, మదము, జ్వరము, తృష్ణ, మూర్ఛ, ఛర్ది, పౌరోగము, రక్త పిత్తము, కృష్ణము, కామిల ఇవి శమించును.

3. ద్రాక్షాదిలేహము - వా-పాండు. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—హలీమకము, పాండువు, కామిల ఇవి శమించును.

4. ద్రాక్షాదిఫాంటకషాయము - వా-జ్వర. మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—జ్వరము, మదాత్యయము, ఛర్ది, మూర్ఛ, దాహము. శ్రిమ, భ్రిమ, ఊర్ధ్వగరక్తపిత్తము, తృష్ణ, కామిల ఇవి శమించును.

5. ద్రాక్షాఢిష్టము - ఛైషజ్య-యక్షురోగ. మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—ఉరఃక్షతము, త్వయ, కాస, శ్వాస, గల రోగము ఇవి శమించును. బలమును గలిగించును మలశోధనము జేయును.

6. మృద్వీకాదికషాయము - చ-ద-జ్వర. మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—పిత్తజ్వరము శమించును.

7. ద్రాక్షాదికషాయము - చ-ద-జ్వర. మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—వాతజ్వరము శమించును.

8. ద్రాక్షాదిగుటిక - బ ర-వాతరోగ. మాత్ర:-5 యవలు.

ఉపయోగములు:—గృధ్రానీవాతము శమించును. శుక్రవృద్ధియగును. వాజీకరణము.

9. దాక్షిణ్యదిపాకము - వై - చిం - ప్రమేహ. మాత్ర:—1కర్షము.

ఉపయోగములు:—ప్రమేహము, పిత్తరోగము, మూత్రాఘాతము, మలబద్ధము, మాత్రకృచ్ఛము, రక్తదోషము, నేత్రరోగము, హృదయ రోగము, పాణిదాహము ఇవి శమించును.

10. దాక్షిణ్యదితైలము - వై - చిం - నాసారోగ.

ఉపయోగములు:—నస్యముజేసిన నాసారోగము శమించును.

స్వానుభవము.

[1 మొదలు 3 తులములు వేడినీటిలోవేసి 30 నిమిషములుంచి పిసికి వడియగట్టి ఇతరములైన జౌషధములకు అనుపానముగా జేసిగాని పాలు చక్కెర లేక తేనె వీనితో కలిపి పానీయముగా గాని ఉపయోగించునది.

తృష్ణాశమనము, ఉష్ణహరము, దోషశమనము, మృదు విరేచనీయము. రసాయనము, కొంచెము మాత్రలము.

ఆయుర్వేదీ యశౌషధములలో నిది మిక్కిలి యుపయుక్తమైన ద్రవ్యము. జ్వరహరములు, మాత్రలములునగు అనేక కషాయములలో నిది చేరుచున్నది. కొన్ని మందులను తియ్యగా నుండునట్లు జేయుటకును జ్వరములో దప్పికను పోగొట్టుటకును. గడ్డలు, వాపులు, మలబద్ధము మున్నగు వానిని పోగొట్టుటకును ఉపయోగింతురు.

కొంచెము మలబద్ధముగా నుండునపుడు దీనిని చిరకాలము వాడినచో గుణకరమగును. రసాయనముగా దీనిని లేహ్యములలో జేర్చెదరు. ఇది మంచి అనుపానముగా గూడ నుపయోగింపబడుచున్నది. బల్య గుణములు కలిగియుండు

టచే క్షయ వ్యాధిలోను మధుమేహములోను కూడ నుపయోగింపబడుచున్నది. రక్తసిత్తము రక్తక్షీణంబులలో నిద్ర ప్రయోజనకారి. చిన్న పిల్లలకు యక్షుక్తుల సమబంధించిన వ్యాధులలో ఇది మిగుల నుపయోగకరము. మిక్కిలి వేడి జ్వరముటచే గలుగు మాత్రక్యచ్ఛ్రమమును పోగొల్పును. నాడులలో జబ్బులచే నిద్రబట్టక పోయినప్పుడు ఇది నిద్రను బట్టించును. చిన్నవి 50 పండ్లుగాని, పెద్దవి 25 పండ్లుగాని వేడినీళ్ళలో అరగంట ఊరనిచ్చి పిసికే వడియకట్టి రాత్రి పరుండక పూర్వము తీసుకొనిన చక్కగా నిద్రపట్టును. ఆ. ల.

106

దేవదారు - దేవదారుచెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - చీడ, దేవదార్, దేవదారు, దేవద్వార, ధూపనల, కురారి, కరల, తేల్య, దేవదారు, నగలదేవదార్. గుజరాతీ - దేవదార్, నూలదేవదార్. మలయాళం - దేవదారు. కర్ణాటకం - దేవదారు. ద్రావిడం - దేవదారు.

నై సర్గిక స్వరూప పర్లనము.

Natural Order—Conifereae

దేవదారు కుటుంబము

దేవదారుచెట్టు - Cedrus deodar (Eng. cedar)

(60) ఫల మాడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ దేవదారు స్మృతదారు భద్రదార్వింద్రదారు చ ।

మస్తదారుగుక్తిలిమం కిలిమః సుగభూరుహః ॥

దేవదారు, దారు, భద్రదారు, ఇంద్రదారు, మస్తదారు, ద్రుక్తిలిమము, కిలిమము, సుగభూరుహము అనునవి దేవదారునామాములు.

దేవదారు గుణములు

శ్లో॥ దేవదారులఘుస్త్విగం తిక్తోష్ణం కటుపాకి చ ।

విబంధాద్భాన శోధామ తింద్రాహికా జ్వరాసృజత్ ॥

ప్రమేహపీనసశ్లేష్మ కాసకంఠాసమోరనుత్ ॥

దేవదారుచెట్టు తిక్తగంధమును, లఘుస్త్విగగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగియుండును. వాతకఫములను శమింపజేయును. విబంధము, అద్భానము, శోధ, అమరోవము, తింద్ర, హికా, జ్వరము, సృజ, ప్రమేహము, పీనసము, కాస, కంఠము అను నీ వ్యాధులనుబోగొట్టును.

సరలదారుః — సరళదేవదారుచెట్టు (ఖ)

శ్లో॥ సరలః పీతవృక్షః స్యాత్ తథా సుభిదారుకః ॥

సరళము, పీతవృక్షము, సుభిదారుకము అనునవి సరళదారునామాములు.

సరలదారు గుణములు

శ్లో॥ సరలో మధుః స్త్విక్తః కటువాకసోలఘుః ।

స్త్విగోష్ణః కఠః తాక్షి రోగక్షోహాస్సృజః ।

కఫాపిలస్వేద దాహకాస మూర్ఛావజ్జాపహః ॥

సరళదేవదారుచెట్టు తిక్తగంధమును, మధుకటుకాయకములను, లఘుస్త్విగగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. కఫ వాతములను శమింపజేయును. కఠరోగము, తాక్షిబాధ, అలస్వేదము, దాహము, కాస, మూర్ఛ, వజ్జాము అను నీ వ్యాధులనుబోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామాములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(దేవదారు) దేవదారు, ఇంద్రదారు, ద్రుక్తిలిమము, (పీతదారు, పూతికాష్ఠము,) (సరల) - సరలము, పీతవృక్షము, సుభిదారుకము, (ధూపవృక్షము, మోచపత్రికము, పూతికాష్ఠకము).

(ఖ) గుణబోధకము:—(దేవదారు, - (స్నిగ్ధదారు, భూతహరి,) (సరల) - (స్నిగ్ధదారు).

(2) శబ్దార్థములు:—

దేవదారు - దేవలోకమునందుత్పన్నమగు వృక్షము. ఇంద్రదారు - ఇంద్రునికి బ్రహ్మమైనట్టి వృక్షము. దూకలము - మౌనమున నిర్వాసమును విడచునట్టి వృక్షము. పీతదారు - పీతవృక్షము - పసపువరము గలిగినట్టి వృక్షము. పూకాష్ఠము - తీక్షణమైన గంధమును కాష్ఠములందు గలిగినట్టిది. సరలము - విశాలముగ విస్తరించి పృథ్విబాంధునట్టి వృక్షము. సురుభిదారు - పరిమళించునట్టి వృక్షము. భూపవృక్షము - భూపమువేయుటకు యోగ్యమైన నిర్వాసమును విడచునట్టి వృక్షము. మరిచపత్రము - మిరియముల యాకులనంటి యాకులతో గూడినట్టిది. స్నిగ్ధదారు - స్నిగ్ధగుణముగల వృక్షము. (లేక) తైలమును స్రవించునట్టి వృక్షము, భూతహరి - గ్రహదోషమును హరించునట్టిది.

(3) భేదములు:—

ఇది స్నిగ్ధదారు, కాష్ఠదారు, సరళదారు అని మూడు విధములుగా నుండి మిక్కిలి సుత్తుగా జెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి తైలముతో గూడి, నాతక ఫలదామగునట్టిది, సునింఘయుతమగునట్టియు ద్రవ్యములలో గణింపబడుచున్నది. ప్రైపదియులనుబట్టి యీ వృక్షముయొక్క యాకృత్యాదులు స్పష్టపరచుటలేదుగాని యిది స్వర్గలోకమున నుత్పన్నములగు వృక్షములలో నొకటియనియు, ఇందునికి ప్రియకరమగునదియనియు తెలియగలదు. మరియు సరళవృక్షముయొక్క ఆకులు మరిచపత్రములవలె నుండునని తెలియగలదు. స్నిగ్ధదారువులని జెప్పబడుటచే నివి చమురును విడుచునవియని గ్రహింపవలెను. ఈ తైలము బజారులందు విక్రయింపబడుచున్నది. విశేషముగ నీనికాష్ఠములే పయోగములను గలిగియున్నవి. ఇవియుగ్రగంధమును గలిగి యుండును. అయితే దేవదారు సరలదారువుల వరము పీతవరముగా పరిపఠింపబడినది. గుణములు గూడ కొంచెము హెచ్చుతక్కువగా రెండింటికిని పోలియున్నవి. దీనినిబట్టి యీ రెండింటికినిగల భేదమెట్టిదియో గుర్తించుటలేదున్నది. బజారులందు గూడ నొకేవిధమగు దారుకాష్ఠములు విక్రయింపబడుచుండును. అవి కేవలము దేవదారుకాష్ఠములనియే వ్యవహరింపబడుచున్నవి. దీనినిబట్టి సరలదారువుకాష్ఠములకు వైద్యముకందు వ్యవహారము

మున్నట్లు గానబడదు. ఇంతియేగాక ఇది ధూపవృక్షముని జెప్పబడుటచే
 వీని తెల్లముగాని, నిర్మాసముగాని పుష్పప్రకారములందు ధూపరూపమున నుప
 యోగింపబడుచుండుననియు, కాష్ఠమాలికంతగా ప్రయోగము గలిగియుండు
 లేదనియు, నందుచే వీనియొక్క నిర్మాసమే విశేషముగ బజారులందు
 లభించుచుండుననియు దెలియగలదు. కావున మనకు బజారులందు దొరక
 నీదేవదారు జాతులలోని దేవదారుకాష్ఠములును, దేవదారుతెల్లమును, సరళ
 దారు నిర్మాసమును గాఢాంశములుగా గ్రహింపదగివది. సగలదారు నిర్మా
 సము “శ్రీ వేష్టకము” అని వ్యవహరింపబడుచున్నది. మరియు నిదియే “గంధ
 చేరొబా”యని భాషాంతరనామమున విశేషప్రచారము గలిగియున్నది. ఇది
 తెల్లగను, చిక్కగను, బంకవలెను నుండును. సుచివాసన గలిగియుండును.
 వీనిని ధూపముల నుపయోగించుదురు. ఇది నిఘంటుకారులచే “సరలపార్శవ -
 సరల దేవదారులను - దీ సార్పరూపమున నుత్పన్నమగునది, వృక్షధూపక -
 వృక్షముచుండి యుత్పన్నమై ధూపయోగ్యముగా నొప్పునది, పాయస -
 పాయసమువలె తెల్లగను చిక్కగను నుత్పన్నమగునది. శ్రీవాస - మంగళ
 ప్రదమగుటచే లక్ష్మీదేవికి నివాసయోగ్యమైనది.” యను మొదలగు పదము
 లచే వర్ణింపబడినది. ఈ మాడును వైద్యమునందు విశేషప్రయోగమును
 గలిగియున్నది. ఇందలి కాష్ఠకారులనునది “దారుగంధ - కాష్ఠములందు
 పరిమిళమును గలది, కపాటిని - గృహద్వారముల తలుపుల నుపయోగింప
 బడునది, గృహజిత్ - గృహనోషములను బోగొట్టునది” యను మొదలగు
 పదములతో నిఘంటువులందు వర్ణింపబడినది. దీనికిని స్నిగ్ధదారుప్రసవలె
 గుణవిశేషములు జెప్పబడియున్నను కాష్ఠదారువను పదముచేతనే యిది స్నిగ్ధ
 ముగ లేక కేవలము శుష్కముగ నుండునదియు నందుచే నిస్సాగమైనదగుట
 వలన ప్రయోగార్హము గాదేమోయని యాహింపదగియున్నది. మరియు
 వైద్యమునందు స్నిగ్ధదార్వాదిజాతులలో నుత్పత్తిగలదగుటచే దీనికి కేవలము
 గుణనిరూపణమేగాని వానితోబాటు వ్యాధులందు ప్రయోగములు జెప్పబడి
 నట్లు గానరావు. కావున నిది కపాటినియని చెప్పబడుటచే వీని మార్మలను
 విశాలములగు పలకలవలె కోసి కేవలము తలుపులను, పెట్టెలు చేయుటకును
 నుపయోగింపదగియుండునేమో యాహింపదగియున్నది. ఇంతియేగాక
 బజారులందు వస్తువిక్రేతలు తమ సామానుల నొకచోనుండి మరొకచోనకు
 పంపుటకు నుపయోగించు దేవదారుపెట్టెలు (తేలికగను రుక్మము) &

కొంచెము తెలుపు కలసిన పసభవము గలనిగను వెల్లుగను నుండు పలక లతో చేయబడినట్టివి) ఈ వృక్షముల మొక్క పలకలతో చేయబడిన వేమ గూడ నూహించగలియున్నది. ఇదియే నిజముగ కాష్ఠదాయ పలకలైనచో నిలువంటి ద్రవ్యము దేవదాయమున పై ద్రవ్యమునందు గ్రహింపవలెను లేదని గ్రహింపవలెను.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) దేవదాయ - ఆర్జ్యస్సును, పరిబంధమును బోగొట్టును. (ని.ర.)

(ఖ) దేవదాయలైల - తిక్తగణమును, క్షయకషాయానుసములను గలిగి యుండును. దుష్ప్రకృతిములను బోధించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. క్రిములను, కుష్మమును బోగొట్టును. (సుశుత.)

(గ) కాష్ఠదాయ - తిక్తగణమును, గూక్షగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. భూతబాధనుబోగొట్టును. లేపముజేసిన వ్యంగిమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఘ) సాలదాయ - కోష్ఠశుద్ధి చేయును. త్నగ్నోష్ణమును, బోధను, క్షయమును బోగొట్టును. (రా.ని) కంతిని గలిగించును. యూకను బోగొట్టును. (ని.ర.)

(చ) శ్రీవేష్ట - పిత్తమును వృద్ధిచేయించును. వాతమును శమింప జేయును. శిరోరోగము, నేత్రరోగము, స్వభంగము, క్షయము, గర్హ దోషము, స్వేదము, శరీరబద్ధంధ్యము, యూక, కంఠ, వర్ణము వీనిని బోగొట్టును. (భా.ప్ర.) కటుగణమును, తిక్తకషాయానుసములను గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. యోనిరోషమును, యోని శూలను, అజీర్ణమును, ఆధ్మానమును బోగొట్టును. (రా.ని.) మధురానురస మును, లఘుస్నిగ్ధగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. శుక్రమును వృద్ధిచేయించును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. జ్వరమును, కుష్మమును, దాహమును బోగొట్టును. (ని.ర.) మాత్రమును వృద్ధిజేయును. వర్ణశోభను విస్తాపనము జేయును. లేపము జేసిన క్రిములు, వేదన శమించును. (ఆ.సం.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. శ్వాసోక్కులందు గేవదాగు ప్రయోగము.

“శ్వాసోక్కునా దేవదాయః” ||

దేవదారుక పాయమును సేవించిన క్వాసహిక్కలు శమించును.

(చ. చి. 21.)

2. జ్వరమునందు దేవదారు ప్రియోగము.

“దేవదారు శీత పాయం విధివత్కృత్వా పేయమేతజ్వరావహం”
దేవదారు క పాయమును సేవించిన జ్వరము శమించును. (ను. ఉ. ఆ. 29.)

3. శోఫముందు దేవదారు ప్రియోగము.

“దేవదారుకుంఠీవా మూత్రేణ” ||

దేవదారు, శొంఠి వీని చూర్ణమును గోమూత్రమునందు గలిపి పానము చేసిన శోఫ శమించును. (ను. చి. ఆ. 23.)

4. కఫకాశమునందు దేవదారు ప్రియోగము.

“కఫకాశేపిబేదాదౌసురకాష్టాత్ప్రదీపితాత్” |

స్నేహం పరిస్పృతం వ్యోమయవత్కృతావ చూరితం” |

దేవదారుకాష్టమును కార్చి యందుండి స్రవించినట్టి తైలమునందు త్రికటుకములు, యవత్కృతము వీని చూర్ణమును గలిపి సేవించిన కఫజకాశ శమించును. (వా. చి. ఆ. 8.)

5. వాతవృణమునందు దేవదారు ప్రియోగము.

“సురదారు తథాకుంఠీ శేపో వాతవృణహితః” ||

దేవదారు, శొంఠి వీటిని మెత్తగా జలముతో నూరి శేపనము చేసిన వాతవృణము శమించును. (హ. సం.)

6. శీపదమునందు దేవదారు ప్రియోగము.

“హితశ్చా శేపనేనిత్యం చిత్రో దేవదారుచ” |

నుభోష్టా మూత్రాపేషితః” ||

దేవదారు, చిత్రమూలము వీటిని గోమూత్రముతో మెత్తగా నూరి యుడక బెట్టి గోరువెచ్చగా ప్రితినిత్యము శేపనము చేయుచుండిన శీపదము శమించును. (చ. ద.)

7. కఫజగండమాలయందు దేవదారు ప్రియోగము.

“దేవదారు విశాచ కఫగండే ప్రలేపనం” ||

దేవదారు, పాపగవేరు వీటిని మెత్తగా జలముతో నూరి శేపనము చేసిన కఫజగండమాల శమించును. (చ. స.)

8. కర్ణశూలయందు దేవదారు ప్రియోగము.

“తైలా క్షుద్రస్త్రిశకలా వృతదారు కాష్ఠాద్వి ।
నిస్సగతి యజ్జ్వలన పరితపాత్ ।
త తైలమాశు హరతి శృతిరంధ్రపీడాం ” ॥

దేవదారకాష్ఠమునకు తైలములో తడిపిన గుడ్డపీలికలను చుట్టబెట్టి నిప్పు అంటించగా నందుండి స్రవించునట్టి తైలమును కర్ణపూరణమును చేసిన వెంటనే కర్ణ శూల శమించును. (గ-ని.)

9. శోధాదులందు దేవదారు పరియోగము.

దేవదారు, శుంఠి, నవాసాగము వీనిని సమాంశములుగా గరిహించి మిశ్రగా చూరించి గోమూత్రముతో గాని, ఉష్ణాదకముతో గాని గలిపి లేపనము చేసిన వర్ణిశోఫ, శోఫ, అండవృద్ధి, శ్లీపదము, గ్రింథి మొదలగునవి శమించును. (అనుభూతము)

10. కర్ణ రోగమునందు నలదారు పరియోగము.

“కుర్యాదేవం భద్రాకాష్ఠే కుష్ఠే కాష్ఠే చ సరలే ।
మతిమాణ దీపికా తైలం కర్ణశూల నిర్మూలం ” ॥

సరళదేవదారు కాష్ఠమును దేవదారుకాష్ఠమును వలె గాల్చి యందుండి స్రవించునట్టి తైలమును కర్ణపూరణము చేసిన కర్ణశూల శమించును. (సు-ఉ-ఆ-21.)

11. వర్ణిధూపమునకు నలదారు పరియోగము.

“సరలేదేవదారుణి సా చ్ఛిశి చ ।
కుర్వీత మతిమాణ వర్ణిధూపనం ” ॥

సరళదేవదారు చూర్ణమును ధూపము చేసిన వ్రణములు శమించును. (సు-సూ-ఆ-37.)

(6) యోగములు:—

1. దేవదార్యాది శానా న-కాస. మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—శుభ్రాది శానము శమించును.

2. దేవదార్యాది షోణి - నా శుల్క. మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులము.

ఉపయోగములు:—శుల్కము, ఉదావర్తము, వర్ధి, ఆర్ధస్సు, ఉదము, గ్రిహణి, క్రిమి, అపస్మారము, గగము, ఉన్మాదము, యోనిరోగము, శుక్రరోగము, అశ్మరి, ఆఘవిషము, సర్పవిషము ఇవి శమించును.

3. దేవదార్వాణీష్టము - ధైర్యజ్య-ప్రమేహ. మూత్ర:-1 బొచ్చు.
ఉపయోగములు:—ప్రమేహము, వాతరోగము, గర్భహణి, మూత్ర
కృచ్ఛ్చము, క్షుణ్ణము ఇవి శమించును.

4. దేవదార్వాణి కషాయము - బ-రా-వాతరోగ. మూత్ర:-1 పలము.
ఉపయోగములు:—సిరావాతము శమించును.

5. సరలాదిన్త - మ-వానరోగ.

ఉపయోగములు:—ధూపపానము జేసిన కఫజ ప్రతికార్యము
శమించును.

6. శ్రీవేష్టకాది చూర్ణము - ధైర్యజ్య-ముఖరోగ.

ఉపయోగములు:—ప్రతిసారణము జేసిన ముఖరోగములు శమించును.

7. శీనాసాది చూర్ణము - ధైర్యజ్య-నేత్రరోగ.

ఉపయోగములు:—నేత్రములం దివచూర్ణము జేసిన నేత్రరోగములు
శమించును.

8. సరలాది లేపము - గ-ని-వృద్ధి.

ఉపయోగములు:—లేపనము జేసిన కఫవాతజ అండవృద్ధి శమించును.

కళ్యాణస్మృతము, ఖదిరారిత్ర, చందనాసవము, చంద్రప్రభావతి, దళ
మూలాక్ష, మ. జిహ్వాదిక్వాదచూర్ణము, చందనాదితైలము, యోగరాజ
గుఱ్ఱము, సురదారులేపమాగము.

(7). Actions and uses:—The wood is carminative, diaphoretic and diuretic given in fever, flatulence, dropsy and urinary diseases as gravel. In ascites it is given in combination with Sheghtha chhal (శిశురంజీ) and aghedo. In gonorrhoea, syphilis, gout and rheumatism the decoction (Devadāri Kwā'h) is given as a powerful alterative. With Halada and guggula its paste is applied to indolent swellings. The tar is used as a favourite alterative and given in chronic skin diseases and in large doses, given in leprosy and also applied externally to ulcers.

R. N. Khory II P 578.

వరందేవదారు. Actions and uses:—The oleo-resin and resin are much used as external stimulating applications for ulcers abscesses and the like, and as a basis for plasters and an ingredient in ointments. Internally they are used to some extent and with some success as a stimulant, diuretic in gleet and similar actions. The purified oleo-resin might be given in doses of one to two drachms in emulsion. The tar is employed in chronic bronchitis and phthisis and is a favourite application in skin diseases. Indigenous Drugs P 239.

స్వానుభవము

[దీని చెక్కను రెండు తులములు తీసికొని 16 రెట నీళ్ళలో వేసి నాలుగు లేక ఏనిమిది తులములు మిగులునట్లు దించి చక్కెరతో జేర్చిగాని పాలు చక్కెర వీనితో జేర్చి కాఫీవలె జేసిగాని తీసికొనవచ్చును.

పాచనీయము, రక్తశోధకము, రక్తవర్ధకము, స్వేద జనకము, కొంచెము మూత్రము.

ఈ ద్రవ్యమును ప్రత్యేకముగా నుపయోగించువాడుక లేకున్నను ఇతర ద్రవ్యములతో కలిపి మంచి జ్వరహరౌషధ ముగా నుపయోగించు చున్నారు.

దీనికి మంచి సువాసన యుండుటచే శరీరములో కొన్ని గ్రంధుల సంబంధించిన వ్యాధులలోను క్షయలోను ఇది మిక్కిలి ఉపయోగకారి. దేవదారును మాడ్చి దానిచుండి తారువలె తీసిన తైలమును అనేక వ్రణములకు పై పూత గాను, కుష్ఠము సవాయి మున్నగు వ్యాధులలో లోనికిని ఉపయోగింపవచ్చును. ఇది చెమటను పుట్టించును. మూత్రమును సూక్ష్మ కొంచెము జారీచేయును. ఈ ద్రవ్యము మిగుల నుపయోగకారి యగుటచే ప్రస్తుతము కంటె ఇంకను విరివిగా మనము వాడవచ్చును. కాని సామాన్యముగా ఈ ద్రవ్యము మించిది దొరకుట దుష్కలము. సురదారుచూర్ణమును పేరుతో దేవవాగు, శొంఠి, నవారము ఈ మూడును సమభాగములు

చేర్చి చూర్ణముచేసి నీళ్ళతో ఉడికించి వాపులకును, నొప్పులకును. అంతర్విద్రావులకును చర్మముపైని పట్టువేయుదురు. ఇంకను తీక్షణముగా పనిచేయుటకై ఈ చూర్ణమునందు 4 వ వంతు మిరపకాయల చూర్ణమును గాని, ఆవాలు చూర్ణమును చేర్చుట గాని గలదు. అ. ల.]

107

దేవదారి - దేవదారి (లేక) డావరడంగి

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఘుఘగవేర్, కుకరచేల, దేవదారి, బద్దాల, బిందాల, బిద్దాల, పోనెయా. మరాఠీ - దేవదాంగీ, దేవదాంగర. గుజరాతీ - కుకడ జలం. మలయాళం - దేవతారి, కర్ణాటకం - దేవదాంగర. ద్రావిడం - దేవతారి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Cucurbi taceae

గుమ్మడి కుటుంబము

(56-వ పుట చూడుము.)

డావరడంగి - *Luffa echinata*

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ దేవదారి కు వేడిస్యా త్కర్కాటి చ గరాగరీ,

దేవతాడో వృత్తకోశః తథా జీమూత ఇత్యపి ।

పీతాపరాఖరస్పర్శా విషఘ్నీ గరనాశనీ ।

దేవదారి, వేడి, కర్కాటి, గర, గరీ, దేవతాడము, వృత్తకోశము, అనునవి వ్యేతదేవదారి నామములు. జీమూతము, ఖరస్పర్శ, విషఘ్నీ, గర నాశనీ యనునవి పీతదేవదారి నామములు.

దేవదాలీ గుణములు

శ్లో॥ దేవదాలీరసేతిక్తా కఘ్నః శోఫపాండుతాః ।

నాశయేద్దామస పోక్తాక్షయ హిక్తా కృమిజ్వరాన్ ॥

దేవదాలి తిక్తగుణమును గలిగి యుండును. వసునమును గలుగ జేయును. కఘమును శిమింపజేయును. అగ్నిమ్ను, శోఫ, పాండు, క్షయము, హిక్త, కృమి, జ్వరము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—కర్కోటి, వృత్తకోశము, (వృత్తకోశము, కంటఫల, రోమశపత్రిక.)

గుణబోధకములు:—ఖిరస్పర్శ, విషఘ్ని, గరనాశని, (అఖువిషహ, గుగజారి.)

(2) శబ్దార్థములు:—

కర్కోటి - అగాకరకాయపరి నుండు కాయలను గలది. వృత్తకోశము - గుండ్రముగ మండు కోశమును గలది. వృత్తకోశము - కాయనాటియుండు తొడిమె కోశరూపమున నుండునది. కంటఫల - ముండలతో గూడిన ఫలములను గలది. రోమశపత్రిక - నూగుతోగూడిన పత్రములను గలది. ఖిరస్పర్శ - కఠినమైన స్పర్శగలది. విషఘ్ని-విషమును బోగొట్టునది. గరనాశని - గరవిషమును బోగొట్టునది. అఖువిషహ - ఎలుకవిషమును బోగొట్టునది. గుగజారి - అర్శోరోగమును బోగొట్టునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణములు:—

“నిరపీతారుజైః పుష్పైః దేవదాలీర్యయం భవేత్ ।

బల్యాతిక్తా స్థిరాచైకా కర్కోటాభ ఫలాచసా ॥

తస్యాః ఫలం దీర్ఘకంటం లఘువృత్తం మశోభనం ।

పాశ్వేతావ్యాధి శమనే రక్తాపీతా రసాయనే” ॥

దేవదాలి యనునది తెలుపు, పసుపు, ఎరుపు రంగుల పుష్పములతో మూగు విధములుగ నుండును. ఫలము అగాకరకాయపరి నుండును. ఈ ఫలము పొడవుగనుండు ముండలను గలిగి చిన్నదిగను గుండ్రముగను అందముగను నుండును. ఇంను తెల్లది వ్యాధులను బోగొట్టుటయందును, ఎర్పిరియు

జచ్చదియం గసాయనమునకును శ్రీశ్రీములై యుండును. ఈ దేవదాలియను ద్విద్యము తిక్తరసమును గలిగి యుండును. (దివ్యోపదేశతత్త్వము)

(4) భేదములు:—

ఇది పైవర్ణమును బట్టి పుష్పములయొక్క వర్ణ భేదములచే తేలుట, వసపు, ఎరుపు అని మూడు విధములుగా నుండి లతాజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి తిక్తరసపరములో జేరి పసునకరద్విద్యములలో నుత్పత్తిమైనదిగ నుండుటగా మన్నున. దీని కాయలు పొడవగు ముండ్లతో, గూడి సుగంధముగా నాగాకర కాయవలె నుండుననియు, గాయలసంటియుండగా తొడిమె కోశరూపమున నుండుననియు, నట్టి శోశములం దీ కాయ లినిడియుండు ననియును దేయ గలదు. అయితే నిది గూడ సలభ్యవస్తువులలో నొకటిగా నుండుటచే దీని ప్యరూపాదుల ని తకంటె హెచ్చుగ శోధించు లక్షణములు గానపించు కుండుటచే ను విశేషించి వాయుటకు వీలుగావన్నది. ఈ ద్విద్యము పసున కన్న చేయుటకు విశేషముగా నుపయోగింప బడ చున్నది. ఈకాయలు తన సంతతితలదు కల్పస్థానములలో దీనిని పసునకన్న కనేక విధములుగా గల్పించి యున్నాడు. మరియు నిది విషమునం దుపయోగి ప డుచున్నట్లు దేయ గలదు. ఇది పైల వివరించినట్లు మూడు విధములుగ జెప్పబడినను అన్నియు సమాన లక్షణములనే గలిగి యున్నట్లు దెలియుచున్నది.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) దీనిని వాని వానికి దగిలట్లు గల్పించిన యెడల త్రిశ్రోవములను శమింపజేయును. క్వాసను కోతములను బోగొట్టును. (స.క.అ.1.) మలశోధ నము జేయును. ఎలుకవిషమును బోగొట్టును. (కో.ని.) త్రిక్షణమును గలిగి యుండును. ఆమమును, అనుచిని, కాసను, కామిలను బోగొట్టును. (గ.గ.) త్రిక్షణమును గలిగి యుండును. భూతవికారములను బోగొట్టును. (ని.గ.) పిలుకొనుచున్నమును గలిగి యుండును. (రా.గ.)

(ఖ) ఫల_తిక్తరసమును గలిగి యుండును. మలసంస్కరము జేయును, శ్లేష్మవాతములను శమింపజేయును క్రిములను, శుల్బమును, స్థూలము. అర్బుమును బోగొట్టును. భా_ప్ర. సగగుణమును గలిగి యుండును పసునమును గలిగిండును. కామిలను బోగొట్టును. (ని.గ.)

(గ) వీజ - గురుగుణమును గలిగి యుండును. మలబంధమును గలిగించును. అగ్ని మాంద్యమును గలుగజేయును. దుచిని బుట్టించును. కఫమును నృద్ధిబొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (స-గు-క.)

(6) ప్రియోగములు:—

1. జ్వరమునందు దేవదాలీ ప్రియోగము.

“జీమూతకస్యకల్కం చూరం వా శిశిరాంబునా ।

జ్వరే పిత్తభవే వాతదుష్టే శ్చేష్ఠే చానుగే ” ॥

దేవదాలీకల్కమును గాని చూరమును గాని శీతలజలముతో నిచ్చి వాత శ్లేష్మముబంధముగల పిత్తజ్వరము శమించును. (చ-క-అ-1.)

2. మూషికవిషమునందు దేవదాలీ ప్రియోగము.

“దేవదాలీ ఫలంచైవ దధ్నాపీత్యా విషం వమేత్ ।

సర్వమూషిక దష్టానాం విషయోగః సుఖావహః ” ॥

మూషికదష్టమైనప్పుడు దేవదాలీఫల చూరమును పెరుగునందు గలిపి వానముజేసి వాంతిజేసిన విషము శమించును. (సు-క-అ-7.)

3. సుఖప్రసవమునకై దేవదాలీ ప్రియోగము.

శీరపిష్ట మబలాక్షకం పిబేత్ దేవదాలి కునుమోద్భవం రజు ।

శీఘ్రమేన సుఖినూతిమావహేత్ వాస్త్యతః పరతరంతరౌషధం ॥

దేవదాలిపువ్వుల చూరమును ఒక తులము పేవించిన గర్భిణి ముఖప్రసవము గలుగును. (నై-ము)

4. కామిలయందు దేవదాలీ ప్రియోగము.

“జీమూతకేన సహితం నిశిస్థితం వారికామలాం హరతి ” ॥

జలమునందు దేవదాలిని నిలియగొట్టి యొక రాత్రియూరదెట్టి మరునాడు వడియగట్టి యా జలమును పానము జేయుచుండిన కామిలశమించును. (గ-మి.)

5. ప్రిదరమునందు దేవదాలీ ప్రియోగము.

“మూలం బలాయాః ప్రియనా పరిపిష్టం ।

జీమూత జంకిండ్ల వారిజావా

శ్చదేహ మిశ్రిం పరిపియమాసం ।

ప్రీణాం విదంశి ప్రిదరామశుభ్రం ” ॥

దేవదాలిమూలమును బిణ్డూపుక దుగ్ధతో మారి తేనెగలిపి నేవించి ప్రిదరము శమించును. (గ-మి.)

6. అశ్శస్సునందు దేవదాలి పరియోగము.

“దేవదాలి కషాయేణ శావమాచరణం నృణాం ।

కిం వా తద్భూమి నీకాద్భిః కుతః స్యుః శుదహంతురాః ॥”

దేవదాలియొక్క కషాయముతో గాని, లేక దేవదాలి లోయొక్క మూలమున బోసి యుంచినట్టి జలముతో గాని శుదప్రక్షాళనము చేసిన అశ్శోగము శమించును. (భా-ప్ర-టీ.)

(7) యోగములు:—

1. జీమూతకాది ఘృతము - గ.వి-గ్రంథ్యాది. మూత్ర:- $\frac{1}{2}$ తులం.

ఉపయోగములు:—ఆవచి శమించును.

2. దేవదాల్యాదిలేపము - బ.రా-అర్చ.

ఉపయోగములు:—లేపనముచేసిన అర్చస్సు శమించును.

(8) Medicinal uses:—The fruit of *Luffa echinta* (Hind. Bindal) has the reputation in Sind of a remedy for jaundice. (Indigenous drugs of India.)

I have been using *Luffa bindal* for a long time in the Campbell Hospital and in private practice. From the prolonged use, I have come to the conclusion that the fruits or even the stems, if used as a tincture or hot or cold infusion, are superior to many remedies that I have used in the treatment of ascites and enlarged liver and spleen. I make the tincture with rectified spirit. The strength, I generally use, is 1 in 20. The usual dose is 10 to 20 minims or more. The cold infusion is made by infusing two bruised fruits in a pint of water. In obstinate cases the dose is to be increased gradually. I have used it in larger doses to get the desired effect. Externally I have used the infusion as a stimulating and antiseptic lotion in carbuncles and other unhealthy ulcers. The result is very promising. I can strongly recommend this drug to the medical world in the treatment of foul ulcers after a prolonged use of many years, both in hospital and outside. In congestion of the brain caused by intense headache and in jaundice I have used this infusion as an errhine. It is a very efficient errhine remedy. Profuse discharge is noticed under its influence from the nasal mucous membrane.

In 10 to 15 minim doses the tincture acts as a purgative. In still large doses it is emetic and drastic purgative. In cases of enlarged liver and spleen I have found this drug to be very useful. It is to be stopped when it produces diarrhoea. In chronic diseases I generally use iodide of potassium and arsenic with tincture of infusion of luffa. If used carelessly it may produce diarrhoea. The dose is to be regulated according to the effect produced. In infantile cirrhosis of the liver I have used the tincture as a purgative and diuretic. It is very useful in commencing in cirrhosis. It is a very useful diuretic in dropsy of hepatic origin. Owing to its diuretic and

drastic purgative properties, I have used it in many cases of ascites with highly satisfactory results. I have used many diuretics in ascites, but very few of them appear to me to be so efficient as luffa bindal. Often in a fortnight many ascites cases improve considerably. It is to be used in gradually increasing dose until the desired diuretic and purgative effect is obtained (H. C. Sen, Original researches in the treatments of Tropical diseases with indigenous drugs P 9793).

స్వానుభవము

[దేవదాళి సరియైన వస్తువుజ్ఞానము చేత అంధోదేహమునందు ప్రస్తుతియు ఉపయోగములలో లేదు. చేతువీలకాయను నునముపయోగించవచ్చును. లోచుచున్నది. సాధారణముగా వచునముచీచ్చు మందులను ఎవరును అంతవగా నుపయోగించుటలేదు. చెండికెన యక్కప్పుచి వ్యాధులయందును, కానిలు, జలోదరము, అర్కిస్సు, హిక్కుక్రిమిరోగము మొదలగు ననేక వ్యాధులలో చూపింపబడినాదులు ఎక్కువగా దీనిని పొగడియున్నారు. చేదుబీరికాయను నమన విరేచనౌషధముగా మనముపయోగింపనాసియున్నది. తిగు మోతానులలో మూత్రిలగుగా విచ్చియున్నారు. దీని నలస అతిసారము కలుగకుండ చూచుచున్నాము. అ. బ.]

ద్రోణపుష్పి - తుమ్మి

భాసాంతర నామములు

హిందీ - గూమా, హోమా. మరాఠీ - మంభా, తుంభా. గుజరాతీ - కుబో. మల గూళిం - తుంబ. కర్ణాటకం - తుంబె. ద్రావిడం - తుంబెయ్.

నై సర్వక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Labiatae

తులసి కుటుంబము

తుమ్మి - Lencas Cephalotes

(662-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ద్రోణాచ ద్రోణపుష్పీచ ఫలపుష్పాచ కీ రితా ॥

ద్రోణ, ద్రోణపుష్పి, ఫలపుష్ప యనునవి ద్రోణపుష్పి నామములు.

ద్రోణపుష్పి గుణములు

శ్లో॥ ద్రోణపుష్పిగురు స్నాదూరూక్షోపా వాతసి శ్మశ్మత్ ।

సతీక్షిలవణాస్వాదు పాకాః ట్యేచ ధేదవి ॥

క ఫాసుకానులా శోధతమక శ్వాస జంతుజితౌ ॥

తుమ్మి మధురగంధమును, లవణకటుకొనునములను, గురురూక్ష తీక్షణ గుణములను, ఉష్ణవైశ్యమును, చుఘ్నవిపాకమును గలిగి యుండును. మల ధేదనము జేయును. వాతపిత్తములను వృద్ధిగొందించును కఫమును శమింపజేయును. అమము, కామిల, శోధ, తమశ్వాస, క్రిమి, యనునీ వ్యాధులనుబోగొట్టును.

పి శేషాంశములు

(1) హస్తాంతర నామములు:—

పరిచయబోధకములు:—ద్రోణపుష్పి, ఫలపుష్ప, (కృతపత్ర. చత్రిణి.)

(2) శబ్దార్థములు:—

దోగ్ధావుష్ణి - దోగ్ధము (దోప్ప) వంటి పుష్పములను గలది. ఫల(లే) పుష్ప - కాయలందు పుష్పములను గలది. క్షవపత్ర - కాయలను బుట్టించు నట్టి పత్రములను గలది. ఛస్త్రిణి - గొడుగు ననుకరించు చ్చ కాయలను గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది చిన్న పెద్ద భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి యున్నట్లు. బాతిలో నుత్పత్తి గలిగి కామిలాశోధాది హరిద్రోగ్యములందు గణింపబడుచున్నది. ఇందలి పెద్దజాతియన్ని “దివ్యపుష్పి, దేవదోగ్ధా” అను మొదలగు పదములచే వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఈ మొక్కలు సామాన్యముగ నిసుక నేలలలో విశేషముగ జెరుగుచుండును. చిన్నజాతి మొక్కలు భూమి నెట్టియో చిన్న చిన్న కొప్పులతో నలునైపులకు విస్తరించును. పెద్దజాతి మొక్కలు భూమినుండి కొంచెమెత్తుగ జెరిగి చిన్న చిన్న కొప్పులతో నాలుగు నైపులకు ఆవరించి యుండును. ఆకులు, కాయలు, పువ్వులును, చిన్న జాతికంటె పెద్దజాతి మొక్కలకు కొంచెము పెద్దవిగానే యుండును. అయినే పారిక మాత్రము రెండింటికిని సమానముగానే యుండును. పీని యాకులు సన్నముగను కొంచెము పొడవుగను యుండును. క్షవపత్రమును బిరుదమును బట్టి ఈ యాకులకు ఆహ్లాణి విచిత్తము. తుమ్మలు గలుగునట్లుగా జెలియగలదు. కొమ్మయొక్క ఆగ్రభాగమునుండి కొంచెము పొడవుగ నొక పన్నుని కాడ ఉత్పత్తియై దీని యగ్రమున గల పిండముతో గూడి గుడ్డిని కాయలు బుట్టును. పీనికి మీదిభాగమునను, పక్కలందును తెల్లని పుష్పము లంటి యుండును ఇవి ఒకేకేకతో గూడి దోప్పవలె మొదటిభాగమున చుట్టబడిన టుండును. ఇందలి పెద్దజాతి “దివ్యపుష్పి” యని వ్యవహరింపబడుటను బట్టి దీని పుష్పములు దేవపూజకై యుపయోగింప బడునట్లుగా జెలియగలదు. కాని సామాన్యముగా నీ రెండువిధములకు మొక్కలనుండియు పుష్పములను గ్రహించి దేవకార్యమునకై యుపయోగించుట వాడుకలో గలదు. అందుకు శివార్చనకై యుపయోగించుట విశేషముగా గలదు. పీనిలో పెద్దజాతి యొకము “పారిదశోధు” అను రాజనిఘంటుకార నిరూపణమును బట్టి యిది నిశేషముగా పారిదశసంస్కారములకై యుపయోగింపబడుచున్నట్లును చిన్న జాతి యొకము కౌషధగూపమున నుపయోగింప బడుచున్నట్లును జెలియగలదు.

మరియు నీ ద్రవ్యము కామిలాదిరోగములలో అంజన-నస్యరూపమున గూడ నుపయోగింప బడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) దోషాపుష్పి - కటురసమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టిం చును. పథ్యకరము, వాతమును శమింప జేయును. అగ్నిమాంద్యమును బోగొట్టును. (రా-ని.) పక్షవాతమును బోగొట్టును. (శో-ని.) అర్శమును బోగొట్టును. (రా-వ.)

(ఖ) దోషాపుష్పిపత్ర - మధురరసమును, కటుకానురసమును, రూక్ష గురుగుణములను గలిగి యుండును. కులభేదనము జేయును. పిత్తమును వృద్ధి గొందించును. కామిలను, శోషను, ప్రమేహమును, జ్వరమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర.)

(గ) మహాద్రోణపుష్పి - కటురసమును, తిక్తానుగరిసమును గలిగి యుండును. మేధాశక్తిని వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. వాతరోగములను, భూతవికారిములను, అగ్నిమాంద్యమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. విషమజ్వరమునందు దోషాపుష్పి ప్రయోగము.

“దోషాపుష్పి రసోవాపినిహంతి విషమజ్వరాక్ ” ||

తుమ్మిస్వరసమును సేవించిన విషమజ్వరములు శమించును. (భా-ప్ర.)

2. కామిలయందు దోషాపుష్పి ప్రయోగము.

“అంజనే కామలార్తాశాం ద్రోణపుష్పి రసోహితః ” ||

తుమ్మి స్వరసమును నేత్రముల కంజనము వేసిన కామిలారోగము శమించును. (బృ-వ.)

3. పటలమునందు దోషాపుష్పి ప్రయోగము.

“హరతిపటలమక్షోః తందులాంబుపిషా ।

గలితసారా శాతకాదోషాపుష్పి ” ||

తుమ్మిని దియ్యపుకడుగుతో నూరి వస్త్రమునందు చి పి పి పి సమును గ్రహించి దీనితో నస్యముజేసిన నేత్రములందలి పటములు శమింపును. (రా-ని.)

స్యానుభవము.

[చిరకాలమునుండి లలితరసాలలో కైవసముం
ట్టిన మొదటియును చివరి విశ్వాస గూఢ యోగము పోష
ష్టమ నేను దోషపుష్ప (కొమ్మిపూలు)ని ఉపయోగించి నిర
వాయముగా కరుణించుట చూచియున్నాను. నేనుప
యోగించిన సింహామః సిడికెః సున్నపూలు. సావనలము
మిరియాలు మోః బింబులము శిల్పము సావనీరు నీళ్లు చేర్చి
కష్టానుము కాచి నీయును పునాని ఒకటే మోతాదుగా
ఉపయోగించి తాగినది నిరసములు మచ్చిన చాలును.
పాపముగా నిర్వహింపుము. నిరవాయము. ఇది నివసియము.
మరియు వర్షాని ముగియు శిశువుని నిర్వసిద్ధము. ఆ. ల.]

169

భవము - భవము సువృత్తిము

భాషాశాస్త్ర నామములు

పీలద - మరొక - సుజం - మలయాళం - ఇను. కర్ణాటకం - పి
మ. శాస్త్రాధికారి - ఇను.

నైస్సర్గిక స్వరూప వర్ణనము.

Natural Order—Combretaceae

మరియు బిము

(శ్రీధరభాగి - న 41.వ పట మాగము.)

భవము వృక్షము - *Andgeissus Latifolia*

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ధర్మో ధర్మోఽపి సాధితః సాధితః గౌరవం ధర్మోఽపి ॥

ధర్మము, ధర్మము, సాధితము, సాధితము, గౌరవము, ధర్మమును
సవి ధర్మములు.

ధర్మ గుణములు

శ్లో॥ ధర్మః కీర్తిః ప్రమోహార్థః పాండపిత్త కథాపహాః ।

మధురస్థువః ॥

ధర్మము వృక్షము మధురస్థువును, కథాపహారునియు, కీర్తిస్థువును
గలిగి యుండును. పితృకథలను శ్రవించుచేయును. ప్రమోహమును, అస్థి
స్థువును, పాండవులను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధిపాఠములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:— గౌరవము, ధర్మము, (శుష్కవృక్షము,
దృఢతరువు, పితృకథలను.)

(చ) గుణబోధకములు:— (మధురస్థువు, కథాపహారు.)

(2) విశేషములు:—

గౌరవము - గౌరవ (పాండవుల)మును గలిగి యుండునది. ధర్మము - సాధుగ భావమును సహించునది. శుష్కవృక్షము - వింశతి
యంగములతో కూడినట్టి వృక్షము. దృఢతరువు - చిగురు చలము లేకుండా
వృక్షము, పరిచయవృక్షము - పితృకథలను నివసించు గువృక్షము, మధుర
స్థువు - మధురస్థువుల పట్టు గలది. కథాపహారు - కథాపహారునిగా నది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణములు:—

“ధర్మోదృఢతరుః గౌరవః కథాపహారుధురస్థువః ॥

పాండవతరుః పితృకథాపహారుః భక్తార్థహాః ॥

ధర్మము వృక్షము గౌరవమును పాండవులమును గలిగి యుండును.
మధురస్థువుల త్వష్టము, కథాపహారుల యితరంగములను గలిగి
యుండును. పండు పసపుపచ్చగ మండును. ఈ వృక్షము చిగురు బలముగలిగి
భావమును సహించగలిగి యుండును. (మ.)

N. B:—ఇది యెత్తెగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి సార సార ద్రవ్యములలో గణింపబడు చున్నది. పై విషయములను బట్టి దీని యుగము అన్నియు నెండినోయినట్లు ఉండి తెలని పరము గలిగి యుండునట్లుగా బెరియగలదు. ఇంతకంటె హెచ్చుగా దీని స్వరూపాని బోధకములగు అక్షణములు గానుపించుకుండుట జేసి యింకను విమర్శించిన గాని నిశ్చయించుటకు వీలుగావన్నది: ఈ వృక్షము పిశాచములకు నివాస యోగ్యమని గూడ బెరియగలదు. దీని యుపయోగము వ్యవసారమునం దెల్లించునో గాని నైద్యమునందు మాత్రము కృష్ణవిసర్పాదులందుపయోగము గలిగి యున్నట్లుగా బెరియచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) కటుకౌనురసమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. జ్వర రాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. పిత్తమును బ్రోకోపింపజేయును. వాతమును శమింపజేయును. (రా.ని.)

(ఖ) ధవళ - కొంచెము నుధురరసమును గలిగియుండును. (భా.ప.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. కర రోగమునందు ధవ ప్రయోగము.

“మఖూకధవకాల్పజం ।

పూరణార్థం ప్రశంసంతి తెలం వా తెర్విపాచితం ॥

ధవలను పృష్టియుయుక్క త్వగ్రసముతో గాచిన తెలమును కర రోగముజేసిన పూమును మొదలగునవి శమించును. (మ.ఉ.అ.21.)

2. కృష్ణమునందు ధవ ప్రయోగము.

“ఖిదిరోధవశ్చ తపః ॥

ధవసారముతో తపనము జేసిన కృష్ణము శమించు. (చ.చి.అ.7.)

3. విసర్పమునందు ధవప్రయోగము.

“ఖిదిరం సప్తపదరంచ మున్నమారగ్వధం ధవం ।

పృథగారేచనం కుర్యాద్ద్వంద్వశః సర్వభోషివా ॥

ధవవృక్షముయొక్క పటను మెత్తగానూరి తపనము జేసిన విసర్పము శమించును. (చ.చి.అ.11.)

4. ధర్మసాగమునకు ధర్మ పరియోగము.

“ధర్మశ్శక్యైక రాసనబాలపత్రసారాస్తథా పిష్పరీవత్ప్రయోజ్యాః ।

లోహలోపకృత్తాః శృంగేవ జీవేత్సమాః శతం వ్యాధి జరావిముక్తాః॥

ధర్మవృక్షముయొక్క సారమును లోహపత్రములకు లేపముజేసి ఎర్రగా
గాల్చి ధర్మసాగమునందు ఇటువలెయొక మారులు ముంచి మెత్తగా చూరించి
పై సారముతో యధాప్రమాణముగా నేవించుచు పాలను అహారముగా దీను
కొనుచుండిన ఎట్టి వ్యాధులును లేక నూరు సంవత్సరములు జీవింపగలుగును.

(వా-ఉ-అ-39.)

(6) యోగములు:—

1. ధర్మాదితైలము - వా-ఉ-నాసారోగ.

ఉపయోగములు:—నస్యముజేసిన పిత్తగ క్తజమగు పీనసముశమించును.

2. ధర్మాదిచూరము - సు-వర్ణ.

ఉపయోగములు:—అవచూర్ణనము జేసిన మృదువుగనుండు వర్ణము

లకు కఠినత్వ మేర్పడును

3. ధర్మాదిస్పృతము - సు-శుష్క, మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—పిత్తజకుష్ఠము శమించును.

110

ధాతక్రీ - ఆరెచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ధవాయీకేఫూల్, ధాయ్, ధాయీ, ధాయకేఫూల్,
మరాఠీ - ధాపటి, ధావస, ధాయటి, గుజరాతీ - ధావడీనాంఫూల్,
మలయాళం - తాదరిఫూ, కన్నడం - ధాయిఫూల, దామిదం - కౌటర్తిఫూ,
ఆరెఫూ.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Lythraceae
గోల బ కటుకము

(676-వ పుట చూడుము.)

ఆరెచెట్టు - Woodfordia floribunda

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ధాతకీ ధాతుపుష్పి చ తామ్రపుష్పి చ కంజరా ।

సుభిక్షా బహుపుష్పి చ తామ్రపుష్పి చ సాస్మృతా ॥

ధాతకీ, ధాతుపుష్పి, తామ్రపుష్పి, కంజరా, సుభిక్ష; బహుపుష్పి, వహ్నిజ్వాల అనునవి ధాతకీ నామములు,

ధా త కి కు ణ ము లు

శ్లో॥ ధాతకీ కటుకా శిశు మం క్షత్తువరాలముః ।

తృష్ణాతీసాగ పిత్తాగ్ర విస్ఫోమి విస్ఫోమత్ ॥

ఆరెచెట్టు కటుకము, శిశుము, క్షత్తువరము, లఘుకుంజర శీతవీర్యమును గలిగియుండును. తృష్ణ, తీస, పిత్తము, విస్ఫోమము, విస్ఫోమము, రక్తపిత్తము, శీతము, క్రిములు, విస్ఫోమము, అది విస్ఫోమము పోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) పరిచయ బోధకములు:—

పరిచయ బోధకములు:—ధాతుపుష్పి, తామ్రపుష్పి, బహుపుష్పి, వహ్నిజ్వాల.

(2). శబ్దార్థములు:—

ధాతుపుష్పి - గైడికాది ధాతువులవలె నెర్రగనుండు పుష్పములను గలది. తామ్రపుష్పి - రాగవ 3 నెర్రగనుండు పుష్పములను గలది. బహుపుష్పి - హెచ్చుగ పుష్పములతో నూడియుండునది. వహ్నిజ్వాల - అగ్ని జ్వాలవలె నెర్రగనుండు పుష్పములను గలది.

(3) పరిచయ బోధకములు:—

“ధాతకీ నాడినకలా నర్కప్లష్పా చ మాదిరీ ॥”

ఆరెచెట్టు దానిప్పు మామలవంటి యామలను, నెర్రగనుండు పుష్పములను గలిగియుండును. ఇది మత్తును గలిగించును.

(676)

N. B:—ఇది “పార్వతి, మద్యవాసిని, మద్యప్రస్థి, సీధుపుష్పి,” మనెడి నామములచే గూడ వ్యవహరింపబడుచుండుటవలన ఆరెచెట్టు పర్వతములపై నున్న త్తియగుననియు, దీనిపుష్పము ఆసవాదీప్తాది మద్యకల్పనలకు సంధాన ద్రవ్యముగ నుండుననియు దెలియగలదు. కావుననే దీనిపుష్పమును నామాన్యముగ నానవము, అరిష్టము మొదలగువానిని జేయునప్పుడు అందు పెరుగుచుండును. మరియు (“అనుక్తేఽపిచ ప్రస్థార్థం ధాతకీ కుసుమంక్షి పేత్ , సాక్షాత్తాశ్చ సంధేయం.....॥” కై - ని.) ఆరెపువ్వును ఆనవాదులందు జేర్చుకొనవలెనని విధి గూడ గలదు. ఇందువలన నవి చెడి బాగుడ చాలకాలము నిలువయుండునని జెప్పదురు. అయితే కొన్ని యానవాదులందు దీనిని జేర్చకుండుటయు వ్యవహారమునందు గలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. గర్భస్థాపనముజేయును. (ధ-ని.)
ప్రవాహికను, ప్రణమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. క్షుణ్ణమునందు ధాతకీ ప్రయోగము.

“లోధిస్యధాతకీ నాం...కల్కం కృషేషు ఉద్వర్తనాలేపః ॥”

క్షుణ్ణమునందు లొద్దుగచెక్క, ఆరెపువ్వు వీని కల్కమును లేపనము జేసినను, వీని చూరమును ఉద్వర్తనము జేసినను సాతము. (చ-చి-అ-7.)

2. ప్రవాహికయందు ధాతకీ ప్రయోగము.

“ధాతకీ బదరీపత్రిం...ఏకతో దధ్నా పిబేత్ ,

ప్రవాహికార్దితః ॥”

ఆరెపువ్వు, రేగాకులు వీని కల్కమును పెరుగుతో జేర్చి నేవించిన ప్రవాహిక శమించును. (భా-ప్ర.)

3. జ్వరాతీసారమునందు ధాతకీ ప్రయోగము.

“ధాతకీక్వాథ సంసిద్ధా విశ్వభేషజ సంస్కృతా ।

దాడిమామ్లయుతా పేయా జ్వరాతీసార శూలినాం ॥”

ఆరెపువ్వు కషాయముతో సిద్ధముజేసిన పేయముందు శుంతిచూరమును, పల్లదానిచ్చుపండురసమును జేర్చి యిచ్చిన జ్వరాతీసారమును, అందు గలుగు శూలయును శమించును. (వం-సే.)

4. శ్వేతప్రదరమునందు ధాతకీ ప్రయోగము.

“ధాతక్యాశ్చక్షమాత్రం వా.....”

పాండుప్రదర శాంత్యర్థం పాయయేత్తంతః.....నా ||”

ఆరెపువ్వు కల్కమును ఒక అక్ష (తులము) క్రమాణము బియ్యపు కడుగుతో నేవించిన శ్వేతప్రదరము శమించును. (X-౧.)

(5) వర్ణములకు:—

“ధాతకీ మార్గలోక్తైర్వా తథాహంతితే వర్ణాః ||”

వర్ణములపై ఆరెపువ్వు, లొద్దుగప్పు వీరి మార్గమును ప్రతిసారము జేసిన శీఘ్రముగ మానును. (చ-ద.)

(6) యోగములు:—

1, ధాతక్యాదిలైలము - చ - యోగోగ.

ఉపయోగములు:—వస్త్యభ్యంగాది రూపముగ నుపయోగించిన యోని వ్యాపత్తులు శమించును.

2. ధాతక్యాదిచూర్ణము - ఔషజ్య - బాలరోగ. మాత్ర:—5 యవలు.

ఉపయోగములు:—బాలుక జ్వరాతీసాములు శమించును.

3. ధాతక్యాద్యవలేహము - శ - సు - అ 2. మాత్ర:— $\frac{1}{8}$ శు.

ఉపయోగములు:—బాలుక గులుగు అతిసారము శమించును.

4. ధాతక్యభిషుతము (మద్యవిశేషము) - చ - నూ - అ 27. మాత్ర:— $\frac{1}{2}$ పలుకు.

ఉపయోగములు:—రూక్షగుణమును గలిగియుండును హృదయము నకు హితము. గు - బుట్టించును. జాతకాగ్నిని వృద్ధిబొందించును.

స్వానుభవము

[మేము బజారులో దొరకే ఆరెపువ్వును ఆనవారిష్టములలో నుపయోగించుచున్నాము. ఆ. ల.]

ధాన్యకం - ధనియాలు.

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ధనియా. మరాఠీ - ధణే గుజరాతీ - ధాణా. మలయాళీ - కొత్తంబాలరీ. కన్నడం - కొత్తంబరీ. దామిని - ధనియ.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Umbelliferae.

కొత్తిమీర కుటుంబము

(1800-వ పుట చూడుము.)

ధనియాలు - Coriandrum Sativum

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ధాన్యకం ధానకం ధాన్యం ధానావానేయకం తథా ।

కునటీ ధేనుకాఛత్రా కుస్తుంబురు వితున్నకం ॥

ధాన్యకము, ధానకము, ధాన్యము, ధాన, ధానేయకము, కునటీ, ధేనుక, ఛత్రా, కుస్తుంబురు, వితున్నకము అనునవి ధాన్యకనామములు.

ధాన్యకగుణములు

శ్లో॥ ధాన్యకం తువరం స్నిగ్ధం అవృన్యం మూత్రిలం లఘు ।

తిక్తం కటుష్ణవీర్యం చ దీపనం పాచనం స్మృతం

జ్వరఘ్నం రోచనం గాఢాహిస్వాదు పాకి తిర్దిదోషచుత్ ।

తృష్ణాదాహవమిశ్వాసకాసామ్నా కృమిప్రణాత్ ॥

ధనియాలు కషాయరసమును, కటుష్ణానురసములను, స్నిగ్ధము గుణములను. ఉష్ణవీర్యమును, మధురవిపాకమును కలిగి యుండును. కొంచెము శుక్రిమును సృష్టిజేయును. మూత్రమును వృద్ధిపఱచును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి గొందించును. ఆమమును పాకముజేయును. రుచిని బుట్టించును. మలమును నిరోధించును. తిర్దిదోషములను శమింపజేయును. జ్వరము, శృష్ణ, గాహము, వాంతి, శ్వాస, కాసము, ఆమదోషము, అగ్గస్సు, క్రిములు అను నవి వ్యాధులను బోగొట్టును.

ఆర్ధధాన్యక గుణములు

శ్లో॥ అర్ధధాన్యక తద్గుణం స్యాదు విశేషాత్పితృనాశితమ్ ॥

పచ్చిగనుక దనియాలను దరిద్రపిన్న గుణములనే కలిగి యుండును. మరలముః శేషముగ మధురమును కలిగి యుండును. పిత్తమును శమింపజేయును.

విశేషాంశములు

(1) పరిశీలనానుష్ఠానములు:—

(క) పరిశీలనాభోగములు:—ధాన్యకము, ఛత్త్ర.

(ఖ) గుణబోధకములు:—కుస్తుంబురు, వితున్నకము.

(2) శబ్దార్థములు:—

ధాన్యకము - వాధాన్యమువలె నుండునది. ఛత్త్ర - గొడుగువంటి గొప్పతిగిల పుష్పములది. కుస్తుంబురు, వితున్నకము - పిత్తము, దాహము మొలగు వానిని బోగొట్టును.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) ఆర్ధధాన్యకం - సుగంధమును గలుగజేయును. హృదయమునకు హితమైనది. (ధ-ని.)

(ఖ) సుక్ష్మధాన్యకం - మధురమనుకమును స్నిగ్ధగుణమును కలిగి యుండును. శేత్త్రములకును, హృదయమునకును హితమైనది. (ధ-ని.) కీత వీర్యమును కలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. (రా-ని.) ప్రోతన్నులను బోధించును. (సు-నూ-అ-46.)

(గ) ధాన్యపానకగుణములు:—

“శీతాయాం సాధుసంపిష్టం ధాన్యకం వస్త్రైర్గాలితమ్ ।

శిర్కాగోడకసంయుక్తం కిర్పూరాదిను సంస్కృతమ్ ॥

నూతనే మృణ్మయేపాశ్చే సింహం పిత్తహరమ్ పరామ్ ॥

దనియాలను పంచదారకలిపిన నీళ్ళతో మెత్తగా రాతిపై నూరి వస్త్రైర్గాలితముజేసి యా జలమును పచ్చకర్పూరమును మొదలగు పరిమిత ద్రవ్యములతో సంస్కరించి యొక కొత్తభాండమునందు భద్రపరచవలెను. ఇటుల తయారు చేసినది ధాన్యపానకమని జెప్పబడును. ఇది పిత్తవికారములను బోగొట్టును. (భా-ప్ర,)

(4) పరియోగములు:—

1. తృప్తయందు ధాన్యక పరియోగము.

కొగోపసర్వజాతాయాం ధాన్యాంబు ససేకాం భు ।

పానం ప్రశస్తం ”॥

ఒకానొక వ్యాధ్యయం దుపద్రవముగా ఒని చిన కష్టికయందు
యాలకమును చక్క, తేనె వీనితో నేర్చి పానము చేయించిన పితలు.

(వా-చి-అ-7.)

2. జ్వరమునందు ధాన్యక పరియోగము

“పాన్యశీతం ధాన్యజలం పాత్రాః పీతం సశ్శరణం ఫంసాం ।

అతర్దాచాం శమయతి పశ్చిద్ధాపి తత్తక్షణాత్స్వీం ” ॥

జ్వరమునందు తర్దాహము కలిగినప్పుడు ధనియాలతో తొలిగోపన
కాచిన కషాయమున కొద్దిగ చక్కర జేర్చి యిచ్చిన వెంటనే శమించును. (గ-ని.)

3. కఫపిత్తజ జ్వరమున ధాన్యక పరియోగము.

“ఉపసం కఫపిచ్ఛేది పిత్తవాతానుగామనం ।

జ్వరఘ్నం పాచనంభేది శ్మతం ధాన్యపహ్లోయో ” ॥

ధని యాలు, కందుపొట్ల వీనితో గాచిన కషాయము ఇచ్చిన జాతరాయ
వృద్ధులది గురు క్షయమును బాకము జేయును. మలమును భేదించును.
యని కఫము తిని గలిగించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. (గ-ని.)

4. వాతాక్తమునందు ధాన్యక పరియోగము.

“ధాన్యకర్షంచ జీరేణ్వే గుడేన పరిపాశ్చితం ।

ధాన్యేవాతాగక్తానాం దాపయే ద్దోషశాంతయే ” ॥

ధనియాలు, 1 కరము, జీలకర్ర 2 కరములు ఇటుల గొప్పించి
మెత్తగా చుర్చముజేసి జెల్లముతో జేర్చి లేహ్యపాకముజేసి గేశకాలాను
ననుసరించి వాతాక్తరోగికిచ్చిన దోషశమనమగును. (హ-చి-అ-24.)

5. పితృతిసారమునందు ధాన్యక పరియోగము.

“ధాన్యకల్కేన సంసిద్ధం చతుర్గుణ జలంస్పృతం ।

పితృతిసారే సరుజేదేయం దీపన పాచనం ” ॥

ధనియాలకల్కము $\frac{1}{4}$ భాగము, నెయ్యి 1 భాగము, జలము 4 భా
గములు ఇటుల గొప్పించి ఘృతపాకముజేసి పితృతిసారమున చాల మొగలగు
వాడ బుచ్చును ఇచ్చిన దీపన పాచనమగును. (వం-నే-అ-31.)

6. ఆహారమున నును, బాలయమును ధాన్యక పరియోగము.

“ధాన్యకం గోనద్యం సహ తోమిత ద్విద్యాన్వితక్షణం ।

అహారజ్ఞే పుష్టిం కరణం బాల్యం పస్త్యిరోధనం ” ॥

ధనిమాలు, తోమిత పీఠితో గాచిన కషాయమును ఇచ్చిన ఆహారజీర్ణము, బాలయము శమించును. పస్త్యిరోధం నును. (మ. నే-అతీర్ణ.)

7. బాలుర శ్వాస-కాసలయందు ధాన్యక పరియోగము.

“ధాన్యం శర్కరాయాము క్తం త-క్షణోదక సంయుతం ।

పాన మేతత్ప్రది తవ్యం కాసశ్వాసాపహంకిరోః ” ॥

బాలురకువచ్చు కాసశ్వాసలయందు ధనిమాలకల్కమును బియ్యపు కషాయమును జేర్చి అందు కొద్దిక చక్కెరవేసి కలిపి పానము జేయించిన శమించును. (మ. నే-బాలరోగ.)

8. వాతోల్బాణారోగమున ధాన్యక పరియోగము.

“ శృతవాగధాన్యక్తో ।

అన్నపానం భిషగద్వాత్ వాతపరోక్షు లోమనం ” ॥

వాతోల్బాణముగు ఆరోగ్యమున శుంక, ధనిమాలు పీఠితో గాచిన కషాయమును యిచ్చును, వాతప్రక్షయముల కనులోమగతిని గలిగించు నన్న పానముల నాచరింపజేసిన హితము. (చ. అరోగరోగ.)

(5) యోగములు:—

1. ధాన్యపంచకకషాయం - (క్షృష్ణజ్య-అతీసార.) మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—అతీసారము, గక్తాతీసారము ఇవి శమించును.

2. ధాన్యచతుష్కకషాయం - (గ-ని-అతీసార.) మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—అసుశూల, విబంధము ఇవి శమించును. జాక రాగ్నిని వృద్ధిబొందును. ఆసుపాచనమును జేయును.

3. ధాన్యపటోలక్వాశము (సి-యో-జ్వర.) మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—పిత్తశ్లేష్మజ జ్వరము శమించును.

4. ధాన్యకలేహ్యము (బ-రా-పిత్తరోగ.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—పిత్తము, ఆరుచి, ఛర్ది ఇవి శమించును.

ధాన్యకముగల కొన్ని యోగములు

అభయాదిక్వాథమాశము, అభయారషము, కూష్మాండలేహ్యము, కపి ధాన్యకమార్గము, చంద్రప్రభావతి, చిత్రకానివతి, సుమాచ్యాదిక్వాథ

చూరము, దాడిచూపుక మార్గము, దాక్షిణ్యమార్గము, బిల్వాదిశేఖ్యము, భాస్కర లవణమార్గము, యోగ రాజగుగులు, క్షీరేశ్వరవటి, స్వర్ణముఖ పానకము.

స్వానుభవము

[$\frac{1}{4}$ తులము మొదలు 1 తులము ద్రవ్యమును ఎనిమిది రెల్లు నీళ్ళలో కాచి నాలుగవ వంతు మిగులునట్లు దింపి తీసి కొనుచుది.

2. మొదలు 6) గ్రెనులు మార్గమును ఇతరములైన సుగంధ ద్రవ్యములతో కలిపి తీసుకొనుచుది.

వియ్యపుకడుగుతో దీనిని నూరి స్వరసముతీసి. ఒక్కొక్కటి చెంచాడు చొప్పున విడ్డల కిచ్చుచుది.

దీని పచ్చియాకును చింతపాడు, నిమ్మపండు పులుసు, పెరుగు. నిరపకాయలు. మిరియాలు, ఉప్పు మున్నగు వానితో కలిపి సచ్చడిగా జేసి ముచ్చుచుది.

సాగధ్యకరము, ఉత్తేజకము, పాచనీయము, కొంచెము కఘాస్పాకకము, మూత్రలము, జ్వరహరము, రసాయనము.

సునాముఖ మున్నగు ద్రవ్యముల దుర్వాసన తెలియ కుండునట్లు వాటితో కలిపి ఉపయోగించెదరు. శొంఠి, మిరియాలు వీనివలె మిక్కిలి ఉత్తేజకరమైన ద్రవ్యముకాదు. అది కలిగించునంత ఉద్రేకమును ఇది కలిగించదు. చిన్న పిల్లలకు అజీర్ణముచే కడుపునొప్పి కలిగిన యెడల ఇది మిగుల మంచిది. మరియు చిన్న పిల్లలకు దగ్గు, జలుబు, ఆయాసము మున్నగు వానికి కూడ మిక్కిలి ఉపయుక్తము. జ్వరము మిక్కిలి

హెచ్చుగా నున్నప్పుడు దీని కషాయమును చెంబెడు ఇచ్చి
నచో దప్పికను పోగొట్టి చెమటను బట్టించి జ్వరమును తగ్గిం
చును. ఇది అన్నహితవును కలిగించును. నేత్రపుర్రోషణ స్థితి
యొక్క మార్పులచే గలుగు జ్వరమును పోగొట్టును. ఆ. ల.]

112

నాగ కేశరీః - నాగ కేశరము

భాషాంతర నామములు

హిందీ - నాగ కేశర్, పురాణ - నాగ కేశర్, గుజరాతీ - నాగ కేశర్,
బంగాలీ - నాగేశ్వర్, పు యాళ - నాకప్పు, కన్నడకం - నాగ కేశర్,
దామోదం - చిగునాగప్పు.

నే సర్వక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Gutli fereae

పోన్న పుటు. బము

నాగ కేశరము Mesua ferrea

ఇదియొక చిన్నపొడుంబము. దీనిలో పెద్దపెట్టు, గుణులు మొక్కలు మాత్రము
గలవు. ఈ మొక్కలలోను, జిల్లేడు మొక్కలలోనున్న పాలుగలవు. గాని అది చిక్కగాను,
సాధారణముగ పచ్చగాను నుండును. ఆకులు లఘు పత్రములు, అవి సుఖచేరిక, సున్నగా
నుండును. పువ్వులలో నేకలింగపుష్పములు మిక్కిలిపుష్పములు గూడ నున్నవి. పుష్పకోశపు
తమ్మెలు మొగ్గలో నల్లకొని యుండును. ఇది ఈ పొడుంబము మొక్క ముఖ్యలక్షణము.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ నాగపుష్పః స్మృతో నాగః కేశరో నాగ కేశరః ।

చాంపేయో నాగకేశర్కః కథితః కాంచనాహ్వయః ॥

నాగపుష్పము, నాగము, కేశము, నాగ కేశము, చాంపేయము,
నాగకింజల్కము, కాంచనాహ్వయము అనునవి నాగ కేశరనామములు.

నాగ కేసర గుణములు

శ్లో॥ నాగ పుష్పం కషాయోష్ణం రూక్షం లఘూమపాచనం ।

జ్వరకంఠా తృషాన్వేద ఛర్ది హృల్లాసనాశనం ॥

దోర్గంధ్య కుష్ఠవీసస్ కఫశీత విషాపహం ॥

నాగ కేసరము కషాయాసమును, రూక్షలఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. అనుమును బాకము జేయును. కఫశీతములను శమింపజేయును. జ్వరము, కంఠు, తృష్ణ, స్వేదము, ఛర్ది, హృల్లాసము, దోర్గంధ్యము, కుష్ఠము, వీసస్సు, విషము అను నీ వ్యాధులను తోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—కేసరము, కాంచనాహ్వయము, (పట్టదపిరియ, రాజపుష్ప, హేమకింజల్కము, ఫణి కేసరము.)

(ఖ) సత్ప్రతిబోధకములు:—నాగ పుష్పము, నాగ కేసరము, చాంపేయును, నాగ కింజల్కము:

(గ) గుణబోధకములు:—(మహాషధము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

కేసరము - కింజల్కరూపమున నుండునది. కాంచనాహ్వయము - బంగారు యొక్క నామములను గలిగి యుండునది. అనగా బంగారువలె పచ్చని వర్ణమును గలిగి యుండునది. పట్టదపిరియ - తుమ్మెదలకు పిరియమైనది. రాజపుష్ప - పుష్పములలో శ్రేష్ఠమైనదిగ వ్యవహరింపబడునది. హేమకింజల్కము - బంగారువర్ణము గల కింజల్కరూపమున నుండునది. ఫణి కేసరము - నాగ ఫణిమువలెనుండు కింజల్కరూపమున నుండునది. నాగ పుష్పము - నాగ కేసరము - నాగ కింజల్కము - నాగ చంపక పుష్పమునందు కింజల్కరూపమున నుత్పత్తి యగునది. చాంపేయును - చంపక (నాగ) పుష్పసంబంధమైనది. మహాషధము - ఓషధులలో శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణములు:—

“పున్నాగవృక్షస్య కేసరో నాగ కేసరః ॥

చంపకజాతులలో నొకటియగు పున్నాగవృక్షముయొక్క పుష్పము నందలి కేసరము నాగ కేసరమని వ్యవహరింపబడును. (శి-ద.)

N. B:—ఇది కేసరసమున గాక యొకవిధమున నల్లని మొగ్గరసమున బజారులందు గానబడుచున్నది. పై వర్ణమును బట్టి నాగి వాస్తవముగా పుష్పకేసరమనియే చెలియగలదు. అయితే వాన కటుల పుష్పముగ నేల లభ్యమగుచున్నదో చెలియకున్నది. పై పదములను బట్టి యొక చంపకబాతి పుష్పములోని పచ్చని కిజల్కమని చెలియచున్నను బజారులందు నాగ కేరమను నామముతో పైదనికి భిన్నమగు స్వరూపముతో దొరకుచుండుటను బట్టి నాగచంపక కేసరమునకు ఇది భిన్నమగు మరొక యొక ద్రవ్యముగా దోచగలదు. ఒక వేళ నాగ కేసరమును ద్రవ్యము వాస్తవముగా నాగచంపక పుష్ప కేసరమేయై యుండి, బజారునందు దొరకునది నిజమగు ద్రవ్యముగాదేమో యనియు దోచగలదు. ఇంకను విమర్శించినగాని వాస్తవము చెలియచున్నది. *

(4) విశేషగుణములు:—

తిక్తరసమును, కొద్దిగ నుష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వస్త్రోగము, కంఠరోగము, శిరోరోగము వీనిని బోగొట్టును. (రా-ని.) రక్తాగ్నియును బోగొట్టును. (గ-ని.) వాతరక్తమును బోగొట్టును. (వి-ని.)

(5) పరియోగములు:—

1. గక్తార్థస్నులందు నాగ కేసర పరియోగము.

“కేసరసవిత శక్త-రాభ్యాసాత్ ।

.....అర్భాంసి తప రూంతి గక్తాని ॥

నాగ కేసరముల చూర్ణమునందు చక్కెరను, చెన్నును చేర్చి నేవించిన రక్తార్థస్ను శమించును. (చ-చి-అ-౪.)

హిక్కయందు నాగ కేసరపరియోగము.

“శ్లోదగ్ధ సిహం నాగకేసరంచ ।

పి బేన్ద్రసేనేషు ముహూక జేన ॥

నాగ కేసరచూరమునందు చక్కెరను, తేనెను గలిపి, చొకు ఇష్ట పువ్వుల రసముతో నేవించిన హిక్క శమించును. (సు-ఉ-అ-50.)

* N. B:—నాగచంపకమును గురించిన విషయములకు చంపకమును ద్రవ్యమును చూడుడు.

3. పుత్తెసాపిక్త నాగ కేసర ప్రయోగము.

“గోఘృతేన సహ నాగ కేసరం శత్రుచూర తప్సతా నివంశీ ।

గవ్యదుగ్ధనితా పిబేద్యది స్యాత్తదా నియత మేవ వీనూః ” ॥

నాగ కేసర చూర మును గోఘృతమునందు గలిపి గోక్షేముతో బుగు
కాలమున నేనించుట ప్రీతి నిశ్చయముగ వీరడగు పుత్రుడు జనించును.
(రా-మా.)

4. అస్మగ్ధమునందు నాగ కేసర ప్రయోగము.

“అకాశనరతా సమ్యక్ సంపిబే న్నాగ కేసరం ” ॥

నాగ కేసర చూర మును నేవించుచు, తక్కియుతోజేర్చి యాహరిమును
దినమొడిచి యెడల అస్మగ్ధము శమించును. (గ-ని.)

5. అతిసార రక్తమునందు నాగ కేసర ప్రయోగము.

“సిథియా సహ । నాగ కేసర చూరం వా గ క్తస-గ్రహణం పరిం ” ॥

నాగ కేసర చూర మును చక్కెతోజేర్చి నేవించిన రక్తాతీసారము
నందు రక్తము నిలుచును. (వం-సే.)

(6) యోగములు:—

1. కేసరాదిక పాయము (వై-చిం-పాంశు.) మాత్రా:-1 పం.

ఉ-యోగములు:—పాండురోగము శమించును.

నాగ కేసరముగల కొన్ని యోగములు

అంశు, అశ్వగంధాశ్వు, అమలక సాయము, విలాదిచూరము,
కనకానవము, కర్పూరాదిచూరము, కల్పాశ్వుతము, గోక్షురాదిచూరము,
దిశమూలాశ్వు, విల్వాదిలేహ్యము, చ్యవనపాశ్వులేహ్యము, చాతుర్భాతక
చూరము, భృంగాచులక తైలము, వాసాశ్వు, శివామీహకము.

(7) Actions and uses.—The dried blossoms, root, and bark
are, bitter, aromatic, and sudorific. unripe fruits are aromatic,
acid and purgative. Flower buds are used in dysentery. The oil is
used as an application for rheumatic joints; an ointment of the powder
of blossoms with butter is applied to blueeling piles and for burning
sensations of the feet.

R. N. Khory II. P. 78.

స్వానుభవము.

[10 మొదలు 30 గ్రాముల మార్గమున కేసర కేక
వెన్న పంచదార కలిపి తీసికొనవలెను.

శీతలము, పాచనీయము, సౌగంధ్యకరము.

అనేక లేహ్యములలో ఇది పాచనీయముగాను సౌగంధ్యకరముగాను చేర్చబడుచున్నది. ఇది స్వల్ప జ్వరమును హరించును. గక్తార్శస్సు, గ్రహణి వీఁలో రక్తము పడుచున్నప్పుడు దీని చూర్ణమును వెన్న చక్కెరలతో చేర్చి ఈయవలెను. శ్లేతప్రదరము లేక తెల్లకుసుమలో దీనిని వెరుగుతో నూరి తీసికొని మజ్జితో వరియన్నమును తినవలెనని భావమిశ్రుడా చెప్పియున్నాడు. ఆ. ల.]

113

నారికేలః - కొబ్బరిచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - నారియల్, ఖోపడా. (కొబ్బరినుక్క లేక వరిడి) మల
బారి - నారికేరం, లేజూ. కర్ణాటకం - తెగివకాయ. దామిడం - లేంగాయ.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Palmeae

కొబ్బరి కుటుంబము

కొబ్బరిచెట్టు - *Cocos nucifera* (Eng-Coconut Palm)

(603-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

నారికేలో దృఢఫలః కాంగలీ కూర్చ కిరకః ।

తుంగః స్కంధఫలః పృచ్ఛ తృణరాజః సదాఫలః ॥

నారీకేలము, దృఢఫలము, లాంగుళి, మాంశశీర్షకము, తుంగ, స్కంధఫలము, ఉచ్చము, తృణరాజము, సదాఫలము అనునవి నారీకేల శామములు.

నారీకేలఫల గుణములు

శ్లో॥ నారీకేలఫలం శీతం దుర్జం వస్త్యోధనం ।

విష్ఫంభి బృంహణం బల్యం వాతపితృసృ దాహనుత్ ॥

కొబ్బరికాయ శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కష్టముగ జీనును. వస్త్యని శోధించును. విష్ఫంభమును జేయును. బృంహణము, బలమునుగలిగించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తివోషమును, దాహమును బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) పరిశీలనాశామములు:—

సరియమబోధకములు:—దృఢఫల, లాంగుళి, మాంశశీర్షక, తుంగ, స్కంధఫల, తృణరాజ, సదాఫల, సదాపుష్ప, త్ర్యంబకఫల, విశ్వామిత్రప్రియ, దాక్షిణాత్య.

(2) శబ్దార్థములు:—

దృఢఫల - మిగుల గట్టిగా నుండునట్టి ఫలముగలది. లాంగుళి - నాంగుళి మాంశశీర్షక - మాంశశీర్షకములను, పుష్పమిది రేపలను గలది. మాంశశీర్షక - పుష్పవంటి పుష్పములను శరస్సునగుదు గలది. తుంగ - మిక్కిలి ఎత్తుగా జెరుగునది. స్కంధఫల - మ్రానునంటి ఫలించునది. సదాపుష్ప - ఎల్లప్పుడు పుష్పములతో నూడి యుండునది. త్ర్యంబకఫల - మూడు నేత్రములవంటి సంకేతముగల ఫలములను గలది. విశ్వామిత్రప్రియ - విశ్వామిత్రునికి హితమైనది. దాక్షిణాత్య - దక్షిణభాగతమున విశేషముగా జెరుగును.

N. B:—ఇది మిక్కిలి ఎత్తుగా జెరుగు తృణజాతులను నుత్పత్తిగలిగి నిత్యము పయోగింపబడు మానవాహార ద్రవ్యములలో నొకటిగాను, అది శీతలమైన వీర్యములలో ప్రధాన మైనదిగాను గణించుచు చున్నది. బీజస్థానమును పటి ఫలములు అనేక రకములుగా నున్నను ఈ వృక్షములు మాత్రమన్నియు నెత్తుగా జెరుగునవియే. కొబ్బరికాయలలో గొన్ని పెద్దవిగను, కొన్ని చిన్నవిగను, కొన్ని గుండ్రముగను, కొన్ని కొలగను నుండును. అయితే ఈ కొబ్బరిలో చెన్నంగికొబ్బరి యను ఒక జాతి గలదు. ఈ వృక్షము

అంతే ఎత్తుగా బెరుగదు. కాయలు చిన్నవిగానే ఉండును. కాని యీ కాలయల్పతైరి తక్కు (దొక్క) మిగుల సలచగా నుండును. లోనిమ్మ (కొబ్బరి) పుష్ప వాధుముగా నుండును. కొబ్బరిచెట్టు ప్రతిచోట వృద్ధి గొడుచుండును. కాని విశేషముగా దక్షిణముదిరి తీరమున వృద్ధి యగు చుండును. ఈ చెట్టు విశేషముగా నా ప్రదేశములం దుండుటను బట్టియే పాలబాగుదోము కేశదేశమని వ్యవహరింప బడుచున్నది. కొబ్బరి చెట్టుయొక్క అంగములలో కొబ్బరియు, కొబ్బరినూనెయు అహరియన నుపయోగింప జూచున్నవి. ఆదు కొబ్బరినూనె కేశప్రాంతముననే ఉపయోగింపబడును. కొబ్బరిమాత్రము నర్జిత్ర ఉపయోగింప బడుచున్నది. కొబ్బరిని ఇతర ఫలములవలె కేషలము ఘాహారూపముగను భుజిండుదురు. దీనిని మెత్తగా దుబ్బి యందు డి పాలను గ్రహి ని పాయసము చేయుదురు. మరియు నీ కొబ్బరితో ననేక పిండివంటలు కూడ చేయబడు చుండును. కొబ్బరినూనె కేశసంస్కారమునకై ప్రతినీత్య ముపయోగింప బడుచున్నది. ఇట్లు కొబ్బరియు కొబ్బరి నూనెయు ప్రతి మానవునకు ప్రతి నిత్యము కావలసిన ద్రవ్యములలో చేరుట యిట్లు ఈ రెండును వర్తకరూపేణ ఒక గోళమునుండి మరియొక గోళమునకు ఎక్కువతి దిగునుతులు చేయబడుచుండును. కొన్ని కొన్ని ప్రాంతములలో కేషల మీ కొబ్బరినేర్పము పైచినే వారి జీవ మాత్ర గడుచుచుండుటయు గలదు. మరియు నిటులనే ఈ కాయలపైనుండు దొక్కలను నలమగొట్టి తాగి పుష్కలై యమ్ముచు దురు. ఈ త్రాన్సి కూడ మిగుల ఉపయోగకరములు. మరియు నీ నాతో చాపలు, చరణ్లు, కాళ్లుశుశుచుకొనుట కనునై నపీచులు, సంచులు మొదలైనవి యల్లబడి స్వస్థనోపయోగకరము లగుచున్నవి. కాయ లోని నీళ్లు మిక్కిలి వాధుకముగను, కఠినముగను, తృష్ణాహరములుగను నుండుటచే నెల్లరుచు దొరుగుదురు. ఆదు విశేషించి వేసవికాలమునందు లేతకొబ్బరి కాయ నీళ్లను త్రాగుచుండును. ప్రత్యేకము నీళ్లు మాత్రమే ప్రధానముగా గల కొబ్బరిచెట్టు గలవు. పీడి కాయలను గంగాబొండుములని కొన్ని ప్రాంతములలో చెప్పెదరు. ఇందు కొబ్బరి యుండదనియే చెప్పవచ్చును. ఈ నీరు మిక్కిలి చలువచేయును. ఈ నీళ్లు మాత్రమును శోధించునవి యగుటచే మాత్రవ్యాధులలో నుపయోగింప బడుచుండును. ముదరిన కొబ్బరి కాయలను లోన నీరు హరించి పోవునకు నిలువయుంచినచో నవి మరిదీలని వ్యవహరింప బడుచుండును. పీటిని కేశనామ, చక్కెరపాకమునందు ఈ

జెట్టి భుజించుదురు. పెనుండు పెంకులను కాల్చి యందుండి తైలమును గ్రహించుదురు. ఇది చక్కోగములకు హితమైనది. ఈ చెట్టుయొక్క మట్టలు, పువ్వులు, ఆకులు మొదలగు ఇతరాంగములు వంటచేయుటగా నుపయోగింపబడును. మరియు కొబ్బరాకులను చాపలుగాను, చదర్లుగాను, బుట్టలుగాను అల్లి ఉపయోగించు చుదురు. ఈ కొబ్బరిచాపలను కొన్ని పొంతములలో ఇంటి పైకప్పులు నేయుటకును, పందిళ్ళకు కప్పులు నేయుటకును ఉపయోగించుదురు. కొబ్బరిమొవ్వులను గూడా కొందరు తినుదురు. కొబ్బరిపువ్వులనుండి కొన్ని పొంతములలో మద్యమును గ్రహించుదురు. దీనిని మద్యపానాభ్యాసకులు అతి ప్రేమతో పానము చేయుదురు. ఇది మిక్కిలి మధురముగా నుండుననియు, మిక్కిలి మత్తును గలిగించుననియు చెప్పదురు. వైద్యమునందు నారీకేళము, కూబ, అమృతాదులలో నుపయోగింప బడుచున్నది. కొన్ని పొంతములలో కొబ్బరిపెంకులనుండి తీసిన తైలమును ఉపజీహ్వభివృద్ధి యందు (కొండనాలుక ఎదిగినప్పుడు) జాగ్రత్తగా నట్టి నాలుకకు నెన్నని పుడకతో నంటించుదురు. వృద్ధి క్రమముగా శమించును. మరియు కొబ్బరి పుచ్చెను ఆరుగదీసి యా గంధమును కంటిలోని పువ్వునకు అంజనము వేయుదురు. పువ్వు క్రమముగా తగ్గిపోవును. ఇటుల గృహవైద్యమునందు గూడ దీని పంచామునం దున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) నారీకేలఫలము-సామాన్యముగ మధురరసమును, స్నిగ్ధగుణమును గలిగియుండును. (చ-సూ-అ-27.) గురుగుణమును గలిగి యుండును. వృష యమునకు హితమైనది. మాంసధాతువును బోషించును. (సు-సూ-అ-46.)

(ఖ) కోమలనారీకేలఫలము (లేతకొబ్బరి)-పిత్తమును శమింపజేయును. పిత్తజ్వరమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర.)

(గ) అర్ధపక్వనారీకేలఫలము (ముప్పేటకాయ)-గురుస్నిగ్ధగుణములను, తీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. పిత్తమును శమింపజేయును. తృష్ణను, శోషను బోగొట్టును. (రా-ని)

(ఘ) జీర్ణ నారీకేలఫలము (పండిన లేక ముదిరినకాయ)-గురుగుణమును గలిగియుండును. విదాహమును, విష్టంభమును గలిగించును. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. (భా-ప్ర.) మధురరసమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును.

వాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. వీర్యవృద్ధిని, సద్యశ్శుక్రమును జేయును బలమును గలిగించును. (రా-ని.)

(చ) నారీకేలజలము - మధురగసమును, లఘుగణమును శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. వాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. వస్త్రీశోధనము జేయును. పిత్తమును శమింపజేయును. తృష్ణను బోగొట్టును. (భా-ప్ర.) గురువిపాకమును కలదును. బలమును గలిగించును. పీనసమును, శ్రిమను, దాహమును, శోషము బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఛ) కోమల నారీకేలజలము - విరేచనము జేయును. (రా-వ.)

(జ) శుష్కనారీకేలజలము (ఎండుకొబ్బరి లేక పరిడి)-గురుస్నిగ్ధగుణములను గలిగి యుండును. కషాయముగ జీరమగును. దాహమును గలిగించును. మలస్తంభమును జేయును. బలమును, వీర్యమును. రుచిని బుట్టించును. (రా-గ.)

(ఝ) నారీకేలజలము (మొవ్వు) కషాయరసమును, మధురరానుగసమును, గురుస్నిగ్ధగుణములను గలిగి యుండును. బృంహణము. (భా-ప్ర.) మధురరసమును, మధుర విపాకమును గలిగి యుండును. (వై-ని.)

(ఞ) నారీకేలజలము - వీర్యమును గలిగి యుండును. మలరసమును జేయును. రక్తాతసాదమును, రక్తపిత్తమును, ప్రమేహమును, శోషమును బోగొట్టును. (వై-ని.)

(త) నారీకేలమద్యము - గురుగుణమును గలిగి యుండును. సద్యశ్శుక్రమును జేయును. (వై-ని.)

(థ) నారీకేలగురము - మధురరసమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (రా-ని.) స్నిగ్ధగురుగుణములను, కించి దుగవీర్యమును గలిగి యుండును. బలమును రుచిని గలిగించును. సద్యశ్శుక్రమును జేయును. దాహమును గలిగించును. వాతమును శమింపజేయును. గుల్మమును, కాసము బోగొట్టును. (వై-ని.)

(ధ) నారీకేలఘృతము - బృహణము, బలమును వృద్ధి జేయును. (రా-ని) మధురరసమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. కేశములను వృద్ధిబొందించును. రుచిని గలిగించును. హృదయమునకు హితమైనది. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (వై-ని.)

(12) నారీకేలశర్కర - మధురగంధమును గలిగి యుండును. వాత

పిత్తములను శమింపజేయును. (రా.ని.)

(13) నవనారీకేల తైలము - మధురగంధమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. బృంహణము, బలమును వృద్ధిబొందించును. కేశములకు హిత మైనది. హృదయమునకు హితమైనది. రుచి బాటిగించును. (రా.ని.) గురుగుణ మును గలిగి యుండును. వాచికగణము, క్షీణధాతువులను బోషించును. మేధా శక్తిని వృద్ధిజేయును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. మూత్రాఘాతమును ప్రమేహమును, శ్వాసను, కాసను, యక్షును, అభిఘాతవ్రణమును బోగొట్టును. (ఆత్రేయ.)

(14) పురాణనారీకేల తైలము - తిక్తగంధమును, మధురానుగంధమును, గురు గుణమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. వాతమును శమింప జేయును. కండావుపు, కుష్ఠమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. ఛర్దియందు నారీకేల ప్రయోగము.

“సీతోపలా మాక్షికపిప్పలీభిః ।

అథ నారీకేలగ రిహ్యత్ ” ॥

కొబ్బరికల్కమునందు కలకండను, పిప్పళ్ళచూర్ణమును, రేనెనుగలిపి సేవించిన ఛర్ది శమించును. (చ.చి.అ.20.)

2. పరిణామశూలయందు నారీకేల ప్రయోగము.

“నారీకేలం సతోయం చ లవణేన నుపూరితం ।

మృదావజ్జీతం కుష్కం పక్వం గోమయవహ్నిశా ।

పిప్పల్యా క్షీతం హన్తి శూలం హి పరిణామజం ” ॥

నీళ్ళతోగూడిన కొబ్బరికాయను సెంథవలవణముచే పూరించి పెన మన్నలూసి బాగుగా ఎండించి పిడకలతో పుటము వేయవలెను. సాంగశీతల మున అందుందు మజ్జను గ్రహించి పిప్పళ్ళతో జేర్చి మెత్తగా చూర్ణించి సేవించిన పరిణామశూల శమించును. రా.ప్ర.

3. మూత్రశర్కరయందు నారీకేల ప్రయోగము.

“దధ్నాపీతం నా నారీకేలజం కుసుమం ।

విఘ్నాత్రశర్కరాయాః భవతి సుఖీ కలిపయైః దివసైః ” ॥

కొబ్బరిపువ్వును కల్కముగా నూరి పెరుగుతో సేవించిన మాత్రాజాది శర్కరలు శమించును. (భా-ప్ర.)

4. నూర్యావర్తార్థావధేదకములందు నారికేల ప్రయోగము.

“నారికేలం వా నారికేలజా” ||

కొబ్బరికాయ నీటిని పానముజేసిన నూర్యావర్త, అర్థావధేదకములను శిరోవ్యాధులు శమించును. (చ-ద.)

5. కృమిరోగమునందు నారికేల ప్రయోగము.

“నారికేలస్య నిర్మూహః కృమిహి స్యా త్సరామతః” ||

కొబ్బరిక పాయమున నింగువ జేర్చి సేవించిన కృమిరోగముశమించును. (వై-మ.)

6. వర్షణమునందు నారికేల ప్రయోగము,

“జీరంచ నారికేలస్య తైలం హన్యాత్ వర్షణం దుర్భితం” ||

నిలవయస్నైటి కొబ్బరినూనెను బూయుచుండిన వర్షణము శీఘ్రముగా శమించును. (వై-మ.)

(5) యోగములు:—

1. నారికేలఖండము - బృహన్నారికేలఖండము - (ధైషజ్య - శూల.) మాత్రా:—1 తులం.

ఉపయోగములు:—అష్టపిత్తము, అరుచి, త్వయ, రక్తపిత్తము, శూల ఛర్ది, పరిణామశూల, హృరోగము ఇవి శమించును. బలము వృద్ధియు గలుగును. వాజీకరమగును.

2. నారికేలామృతము - (ధైషజ్య-శూల.) మాత్రా:—1 తులం.

ఉపయోగములు:—శూల, పరిణామశూల, అమపిత్తము, పుష్కశూల, అన్నద్రవశూల, పాష్పశూల, మూతాశ్మాశ్మము, రక్తపిత్తము, క్షీణసము, ప్రతిక్షయము ఇవి శమించును. రసాయనము. అగ్నిదీపనమును జేయును.

3. నారికేలాంజనము - మహానారికేలాంజనము - (బ-రా-నేత్రరోగ)

ఉపయోగములు:—అంజనము వేసిన అగ్గము, కంచము, తిమిరము, అద్భుతము, వర్షణరోగము మొదలగు నేత్రవ్యాధులు శమించును.

4. నారికేలరసాయనము - (వై-చి-ప్రమేహ.) మాత్రా:—1 తులం.

ఉపయోగములు:—సోమరోగము, ప్రమేహము, మాత్రకృచ్ఛము, లింగదాహము, కార్యము ఇవి శమించును. రసాయనము.

5. నారికేలఘృతము - (వైచింతూతకృచ్ఛం.) మాత్ర:-1 శులం.
ఉపయోగములు:-మాత్రకృచ్ఛము, అగదాహము, శిరోదాహము,
అస్పగ్ధరము, యోనిరోగము, క్షయము, పిత్తసంకోపము ఇవి శమింపఁను.

(6) Actions and uses:-Coconut oil has been recommended as a substitute for Cod liver-oil. But its prolonged use is said to induce disturbance of the digestive organs and diarrhoea, this objection may be removed by using the oleim, separated from the solid fats, as is done by the natives in the preparation of what they call 'muthel' or hand oil. To prepare this the kernal of the freshnuts is pulped and strained and the oil prepared from the milky fluid by heating it; a preparation of the same kind is now known in Europe as Coco oleim.

(Dymock III. P. 515.)

Whilst the worldi population Continues to increase, and whilst communities continue to advance towards what we have termed "a higher plane of living" the demand for and the consumption of the Coconut in the form of edible, and industrial fats, fibres yarns, and many other articles must continue to increase. There can be no limitation the coconut is a necessasity and not a luxury.

(Tropical Mail 1913).

114

నింబః - వేపచెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - नीम, మరాఠీ-బాళంతనింబ, కన్నానింబ, గుజరాతీ-నీంపహ్.

మలయాళం - ఆర్యశేష్ఠ, కర్ణాటకము - చేపవేపు, ద్రావిడం-వేప్ప.

Natural Order—Meliaceae

వేప కుటుంబము

వేపచెట్టు - Melia Azadirachta (Eng-Nimb tree)

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము.

ఈకుటుంబములో విస్తారము వృక్షములేగలవు. అకుంకుర గణపై పుష్పములు కలవు, ఒంటరిచేరిక. సాధారణముగఁ బక్షవైఖరిగ నుండును. చిట్టిమాకుల ఘనమును కలిగినవిగానుండును. పుష్పములు చిన్నవి. రక్షకపత్రములు, అకర్ణజపత్రములు. అవి రుచి

కలవు. అవి కంపియినను విడివిడిగా నైనను నుండును. కింజల్కపు కాదలన్నియుఁ గలసి ఒక గొట్టమువలె నేర్పడును. ఈగొట్టముమొక్క లోపలి వైపుననే పుప్పొడి తిరులు గలవు. అండాశయము చుట్టఁ బల్లెరము గలదు. అండాశయములోఁ దఱచుగా నైదు గదులుండును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ నింబః స్యాత్ప్రి శుశ్మశ్చ పిచుమదశ్చ తిక్తకః ।
అరిష్టః పారిభక్తశ్చ హింగునిర్యాస ఇత్యపి॥
నింబము, పిచుమదము, పిచుమదము, తిక్తకము, అరిష్టము, పారి
భద్రము, హింగునిర్యాసము అనునవి నింబనామములు.

నింబ గుణములు

శ్లో॥ నింబః శీతోలఘుర్ద్రాహీ కటుపాకోఽగ్నివాతకృత్ ।
అహృద్ధ్యః శ్రిమత్పిత్ కాస జ్వరారుచి కృమిచక్షుర్ ॥
వ్రణపిత్త కఫచ్ఛర్ది కుష్ఠహృల్లాసమేహనుత్ ॥
వేపచెట్టు తిక్తరసమును, లఘుగుణమును, శీతవీర్యమును, కటునిపాక
మును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. తొద్దిగ హృదయమునకు
హితమైనది. జాతరాగ్నిని వృద్ధిఁబొందించును. వాతమును వృద్ధిజేయును.
పిత్తకఫములను శమింపజేయును. శ్రిమ, తృష్ణ, కాస, జ్వరము, అరుచి,
కీమి, వ్రణము, ఛర్ది, కుష్ఠము, హృల్లాసము, ప్రమేహము అను నీ వ్యాధులను
జోగొట్టును.

మహానింబః—వెనువేప (లేక) కొండవేపచెట్టు (ఖ)

శ్లో॥ మహానింబః స్మృతోఽదోష్కః రమ్యకో విషముష్టికః ।

కేశముష్ణింబగః కార్ముకోఽక్షీవ ఇత్యపి ॥

మహానింబము, అదోష్కము, రమ్యకము, విషముష్టికము, కేశముష్ణి,
నింబకము, కార్ముకము, అక్షీవము అనునవి మహానింబనామములు.

మహానింబ గుణములు

శ్లో॥ మహానింబో హిమారూక్షః తిక్తాగ్రాహీ కషాయకః ।

కఫపిత్తధృమచ్ఛర్ది కుష్ఠహృల్లాస రక్తజత్ ॥

ప్రమేహశ్వాస గుల్మార్శో మూషికా విషనాశనః ॥

వెనువేపచెట్టు తిక్తరసమును, కషాయానురసమును, రూక్షగుణమును,
శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. కఫపిత్తములను
శమింపజేయును. భ్రమ, ఛర్ది, కుష్ఠము, హృల్లాసము, రక్తవోషము, ప్రమే

హము, శ్వాస, గుల్మము, ఆగ్నిస్సు, మాషికవిషము అను నీ వ్యాధులను
బోగొట్టును.

కాలశాకః - కరివేపచెట్టు (X)

Natural Order—Tiliaceae

కాలశాకము - Corchorus Capsularis

శ్లో॥ నాడీకం కాలశాకం చ శార్దూలాకం చ కాలకం ॥

నాడీకము, కాలశాకము, శార్దూలాకము, కాలకము అనునవి కాల
శాకనామములు.

కాలశాకగుణములు

శ్లో॥ కాలశాకం సరం రుచ్యం వాతకృత్కఫగోధహృత్ ।

బల్యం దుచికరం మేధ్యం రక్తసిత్తహరం హిమం ॥

కరివేపాకు సరగుణమును, కిరీష్యమును గలిగి యుండును. రుచిని
బుట్టించును. బలమును గలిగి చును. మేధాశక్తిని గలిగించును. వాతమును
వృద్ధిబొందించును. కఫసిత్తములను శమింపజేయును. శోఫను రక్తదోషమును
బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) కరిచయబోధకములు:—(నింబ) - హింగునిర్యాసము, (మత్స్యచ,
కాకఫలము, కీరేష్టము, విశీరపరము, పీతసారకము.) (మహానింబ) - (శుక్ల
కాలము,) (కాలశాక) - కాలశాకము, శార్దూలాకము.

(ఘ) గుణబోధకములు:—(నింబ)- కిరీష్యము, అరిష్టము, తిక్తకము,
(ఘర్దనము, పక్వకృత్తు, పూయారి, ఛర్దిష్ణము, కీతము), (మహానింబ)-(మహా
శిక్తము, హిమదుగ్ధము.)

(X) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(మహానింబ) (పార్వతము).

(2) శబ్దార్థములు:—

హింగునిర్యాసము - ఇంగువవంటి నిర్యాసమును విడుచునది. వర
త్వచ - శేష్మమైన పట్టును గలది. కాకఫలము - కీరేష్టము-కామలకును, చిలు
కలకును ఇష్టమైన ఫలములను గలది. విశీరపరము - చుట్టును కోరలు కోసి
నటు చిహ్నములుగల పత్రములను గలది. పీతసారకము - పనువుపచ్చనిసార

ముచుగలది. శుకసాలము - తేలని శాలవృక్షములవలె నుండునది. కాల
శాకము - శాకములలోని పత్తిములతో గూడియుండునది. శార్దూళాకము - శార్దూ
ళములం దుపయోగింపబడునట్టి పత్తిములు గలది. పిచుచున్నము - వ్యాధులను
బోగొట్టునది. అక్షిప్తము - వ్యాధులు లేకుండునట్లు జేయునది. తిక్తకము - తిక్త
రసమును గలది. ఛస్తివము - వాంతిని గలిగించునది. చక్వక్చక్తు - ప్రణాళి
బాకము బొందించునది. పూయూరి - పూయమును బోగొట్టునది. ఛస్తి
ఛస్తిము - వాంతిని బోగొట్టునది. శీతము - శీతవిగ్యము గలది. మహా
తిక్తము - విశేషముగా తిక్తరసము గలది. క్షీహిమమృగము - చల్లతనమును
గలిగించునట్టి వృక్షము. పావ్యతము - కొండలపై నుత్పత్తి యగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది సాధారణ వేప, పెద్దవేప (లేక) కొండవేప, కరివేపయని మూడు
విధములుగానుండి యెత్తుగాబెరుగు వృక్షబాతులలో నుత్పత్తి గలిగి తిక్తరస
వర్గములో జేరి జ్వరకుషాదిరోగ హరద్రవ్యములలో నుత్తమమైనదిగ వ్యవహరిం
పబడుచున్నది. అయితే నింకను దీనియందనేక భేదములున్నవని జెప్పుదురు.
కొందరు ఈ సాధారణ వేపయే కొండల యందుత్పత్తి యగుటచే కొండవేప
యని జెప్పవచ్చునని గారి నిజముగా నీరెండింట్రికిని భేదములేదనియే
జెప్పుదురు. ఎట్లులైనను ఈవేపబాతులు మిగుల తిక్తరసమును గలిగియుండును.
ఇవి యెల్లచోట్లను నుత్పత్తియగును. వేపపండ్లు పండినప్పుడు పంపువచ్చున
నుండి లోనగును మిగుల మధురముగా నుండును. దీనిని విశేషముగా
కాకులు చిరుకలు మొదలగు పక్షిబాతులత్యంతప్రేమతో భక్షించును.
వ్యవహారమునందీ వృక్షముయొక్క పుష్పమును, గింజలను మాత్రమే యాహార
మునందుపయోగించు ద్రవ్యములలో జేర్చుదురు. దీని పువ్వును సువత్సరారం
భమున పడ్రాసముల నిభ్యాసపరచుటకు భుజించు భక్ష్యకల్పనలో జేర్చుదురు.
అనగా దీనిని వసంతర్తువాగంభమున భక్షించుటకు ఆరంభించుటను బటిజూ
డగా తిక్తరసము నిభ్యాసపరచుటయు, నిందువలన ఆకాలమునందు పక్షి
పించుట కున్నుభిమైన కఫమునకు ముందుగా జేయు చికిత్సయునని యాహిం
సవచ్చును. మరియు నీవృక్షములను గ్రాహములలో నాలుగు వీధులు గలియు
చోట రావిచెట్లతోగలిపి నాటి పెద్దజేపిన పిమ్మట నీజంటకు వివాహము
జేయుట యాచారమై యున్నది. ఈ క్రియ గృహస్థుడుజేయు ధర్మకార్యము
లలో నొకటిగా నెన్నబడుచున్నది. మరియు దీనియాకులను నీళ్లలోవేసి కాచి

యాశీశను బాలింశలను స్నానముకై యుపయోగించుదురు. పొరుగింటియందెవరికైన గృహము సోకినను, మనూహితు కలిగినను చుట్టుపక్కలనున్న ప్రతియింటి వీధిగుమ్మమునకును వేహులను గట్టుదురు. ఇది యాచారమువలన నట్టిగృహమునూచికాది బాధలు తమయిందొలగిపోవని వారి యభిప్రాయము. ఈ వృక్షముయొక్క చిన్న చిన్న కట్టెలను వంటచెరుకుగాను, పెద్దకట్టలను (లావుగానుండువానిని) ఇంటి ద్వారాబంధములు, కర్రసామానములు మొదలగువాని నుపయోగించుదురు. దీనిచెక్కయొకవిధముగు పరిచళమును గలిగియుండును. ముదిరిన చెట్లనుండి యొకవిధముగు నిర్మాసము (జిగురు) కారుచుండును. దీనిని వేపబంగారమునిగూడ వ్యవహరించు చుందురు. అయితే దీని యుపయోగ మెట్టిదియో దెలియకున్నది. మరియు ముదిరిన చెట్లనుండి కొన్ని చోట్ల కలుకీయుటకుట వాడుకలో నున్నట్లు జెప్పుదురు. ఇది కుష్మాదివృక్ష రోగములందు పశిశస్త్రమైనదిగా జెప్పుదురు. వీరి కాష్ఠములతో పశితోనారుచు రక్తస్థాపనము జేయుదురు. ఈ వృక్షము వ్యవహారమునందే గానుండ వైద్యమునందు గూడ ననేక విధములగు ప్రయోగములను గలిగి యున్నది. అందు జ్వరము, కుష్ఠము, వ్రణము మొదలగు పిత్త, రక్త, పద్మానములైన వ్యాధులందు విశేషముగా వాడబడు చున్నది. ఈ వృక్షముయొక్క పంచాంగములు (ఆకు, పువ్వు, కాను, పట్ట, వేరు) పైని జెప్పినట్టి ప్రయోగముల గలిగి యున్నవి. దీనిపటయొక్క కషాయముతో తాళనము జేసిన దుష్టవ్రణము శీఘ్రముగా మానును. ఆకులను ధూపమువేసినను (లేక) మైత్రానూరి పైనివేసి కట్టినను వ్రణములందలి పూయము, క్రిములు మొదలగునవి నశించి శీఘ్రముగా రోపణమగును. వీనిగింజలనుండి దీసిన తైలమును కుష్మాదివ్రణములకు అభ్యంగము జేసిన మిగుల శ్రేష్ఠము. ఇటుల వేపచెట్టుయొక్క ప్రత్యేకములను అమోఘముగా ననేక ప్రయోజనములను గలిగి యున్నది.

కాలశాకముగా కరివేపయని వ్యవహరింప బడుచున్నది. కొందరు పైని జెప్పినట్టి కొండవేపనే కరివేపగా జెప్పుదురు. కాని మహానింబముయొక్క పత్రములు కాల (నల్లని) పర్ణమునుగలిగి యున్నట్లుగా వరింపబడకుండుటనుబట్టి యీ కాలశాకమే కరివేపగా గ్రహించట యుక్తముగా దోషగలదు. మరియు దీనికి జెప్పబడిన శార్దూళాకము, అను పర్యాయ పదమునుబట్టి యిది పితృకార్యములలో నుపయోగింపబడుట వ్యవహారము నందుగూడ గలదు.

ఈ వృక్షము ఒక్క పర్ణమునందుడప్ప బ్రతి యంగమునందును వేపచెట్టును బోలియే యుండును. పర్ణముమాత్రము మిగుల నల్లగనుండును. కానులు పచ్చివిగా నున్నప్పుడు ఆకుపచ్చని పర్ణమును, ముడికనప్పుడు ఎర్రపర్ణమును, పండినప్పుడు నల్లనిపర్ణమును గలిగియుండును. ఈజలములనుకూడ భక్షించుదురు. ఆయితే దీనియంగములలో పత్రములకు మాత్రమే విశేష ప్రయోగమున్నట్లు గానబడును. ఈ యాకు ఒకనిధముగు నువాసనుగిరి ప్రతినిర్ణయ భుజింపబడు ఆహారమునందలి భిన్నభిన్న భక్ష్యములందెల్ల జర్చించుచుండును. మరియు దీపన పాచనముకై యీ యాకును భజనశేషి ధాన్యము జీరకము మొదలగు వాతొ జేర్చి లవణసహితముగా మారింది ప్రాము కబళమున ఘృతసహితముగా కలుపుకుని యన్నమును భుజించుదురు. ఇటులనే వైద్యమునందుకూడ నీ పత్రము దీపనపాచనముకై ప్రయోగింప బడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) నింబము - రక్తదోషమును కండువును బోగొట్టును. లేపనముజేసిన అపక్వప్రణాళోఘను పాకము బొందించును. పక్వప్రణాళోఘను శోధించును. (స-ని.) విషమును, హృదయదాహమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఖ) నింబపత్రము - కటువిపాకమును గలిగి యుండును. నేత్రములను హితవైచది. వాతమును వృద్ధిబొందించును. సి త్తమును శమింపజేయును. క్రిములను, విషమును, అరుచిని, కుష్ఠమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర.)

(గ) నింబఫలము - తిక్తగంధమును, స్నిగ్ధగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. వలభేదనము జేయును. కుష్ఠమును, గుల్మమును, అర్భుస్సును, క్రిములను, మేదోవృద్ధిని బోగొట్టును. (భా-ప్ర.)

(ఘ) నింబతైలము - తిక్తగంధమును గలిగియుండును. కుష్ఠమును, క్రిములను బోగొట్టును. (భా-ప్ర-టీ.) కటురసమును గలిగి యుండును. కషయము శమింపజేయును. (రా-ని.)

(చ) నింబపుష్పము - రుచిని బుట్టించును. పిత్తశేష్ణములను శమింపజేయును. (స-గు-క.,) కుష్ఠమును బోగొట్టును. (ను-నూ-అ 46.)

(ఛ) మహానింబము - కటుకాశురసమును గలిగియుండును. విషజ్వరమును బోగొట్టును (రా-ని.,) దాహము, ప్రిణము, క్రిములు, విషాచిక, శీతపిత్తము, క్షోతము, విషము అను నీన్యాయులను బోగొట్టును. (వి-ర.)

(జ) మః+నింబత్వక్కు మిగుల తిక్తరసమును గలిగియుండును. అధిక సేవనవలన మత్తును కలుగజేయును. (ద్ర-గు.)

(ఝ) మోహవింశత్ప్రస్థము - శిశువులను బోగొట్టును, (ద్ర-గు)

(ట) పత్రిము - ఫలము - విషమూలవలె గుణమును గలిగియుండును. క్షయమును బోగొట్టును. (ద్ర-గు.)

(ఠ) కాలకము - గురుగుణమును, ఉష్ణవీగ్యమును గలిగియుండును.

(రా-వ) కటుక, తిక్త లవణానురసములను గలిగియుండును. ఆనుమును విచింపజేయును. మలభేదనముజేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. విషమును, అస్థిస్సను బోగొట్టును. (వై-ని.)

(5) పరిచయములు:—

1. కిష్కమునందు నింబప్రయోగము.

“నింబపటోలస్య ఇతిషిట్ కషాయయోగాః

కుష్ఠమ్నాః సిద్ధిషాః స్నానే హానే చ మతాః”

వేపక షాయమును స్నానవాసముల కుపయోగించిన కుష్ఠముశమించును.

(చ-చి-అ 7.)

2. సురామేహమునందు నింబప్రయోగము.

“సురామేహినిం నింబక షాయం॥”

వేపచెక్క కషాయమును పానముజేసిన సురామేహము శమించును.

(సు-చి-అ 11.)

3. అరూంషికయందు నింబప్రయోగము.

“అరూంషికాం హృతే రక్తే నేచయేన్నింబవారిజా॥”

అరూంషికయను శిరోవ్రణములకు (తుద్రోగ) ముందుగా రక్తస్రావము జేసిపిమ్మట నింబత్వక్కుక షాయముతో సేవనముజేసిన శమించును. (సు-చి-అ 20.)

4. పద్మినీకంటకమందు నింబప్రయోగము.

“నింబారగ్వధయోః క్వాథో హిత ఉత్సాదనే భవేత్॥”

వేపచెక్క, కేలచెక్క వీటిక షాయముతో రుద్దిన పద్మినీ కంటకమకు వ్యాధి శమించును.

(సు-చి-అ 20.)

5. దాహజ్వరమునందు నింబప్రయోగము.

“సుధుఘోణితయుక్తేన నింబపత్రాంభసాపి వా

దాహజ్వరార్తం మతిమాన్ వామయేత్ క్షిప్రమేవచ॥”

వేపాకుల కషాయమునందు తేనెతో సిదముచేసిన ఘాతమునుజేర్చి పానముజేయించి వమనము జేయించినవెంటనే దాహబ్ధియు శమించును. (సు-ఉ-అ-39.)

6. కఫజత్కషణమునందు నింబప్రయోగము.

“హిశం భవేత్ ఛర్దనమేవ చాత్ర తప్తేన నింబచూసవోదకేన ” ||
వేపపువ్వుల కషాయముతో వమనకర్మ జేసిన కఫజత్కషణ శమించును. (సు-ఉ-అ-48.)

7. వాతరక్తమునందు నింబ ప్రయోగము.

“పటోలనింబ పతాణి క్లృద్ధిశ్చా మధుసంయుతం ।

పాచనం వాతరక్తానాం తథా చ శమనాని చ ” ||

“కాంజికేన చ సంపిష్య పిచుమర్ద డలానిచ ।

లేపనం శస్యతే తస్య వాతరక్త ప్రశాంతయే ” ||

వేపాకుల కషాయమునందు తేనెనుజేర్చి పానముజేసిన వాతరక్తము నందు దోషపాచనమును, వ్యాధిశమనమును నగును. మరియు వేపాకులను కాంజికముతో నూరి లేపనముజేసిన వాతరక్తము శమించును (హా-సం.)

8. వ్రిణమునందు నింబ ప్రయోగము.

“నింబపతాణి సంపిష్య మధునా వ్రిణశోధనం ” ||

వేపాకులను మెత్తగా నూరి తేనెగలిపి లేపనము జేసిన వ్రిణశోధన మగును. (హా-సం.)

9. దంత్రోగమునందు నింబ ప్రయోగము.

“క్వాథశ్చ నింబమూలస్య దంత్రోగ నివారణః ” ||

వేపవేరు కషాయముతో సుఖోష్ణముగ గంధూషము జేసిన దంత్రోగము శమించును. (హా-సం.)

10. విషమునందు నింబ ప్రయోగము.

“.....నింబఫలాని చ ।

ఉష్ణోదకేన పీతాని జయేయుః తత్ క్షణాద్విషం ” ||

వేపగింజలను మెత్తగా నూరి. యుష్ణోదకముతో నేవించిన వెంటనే విషప్రతీకారమగును. అనగా విషము వాంతిరూపముగా బయటకు వచ్చును. శేషము శమించును అని భావము. (హా-సం.)

11. భారత్య పాలిత్యములందు నింబ ప్రయోగము.

“మాసం వా నింబజం తైలా క్షీరభుక్ నావయేత్ యశః” ||

వేపనూనెను యథావిధిగ నొక మాసము నస్యముజేయుచు పాలతో కలిపి యాహారమును సేవించుండిన భారత్యము, పాలిత్యము శమించును. (వా-ఉ-అ-24.)

12. ఉదర్గర్హితాదులందు నింబ ప్రయోగము.

“నింబస్య పత్తాణి సదా ఘృతేన

ధాత్రీ విమిశ్చాన్యథావోపయజ్ఞాత్ |

విస్ఫోటకోరక్షత శీతపిత్త కండ్వమ్లపిత్తం సహసాచ హస్త్యాత్” ||

వేపాకులను, ఉసిరిక పప్పును మెత్తగా నూరి నేయిగలిపి లేపనము జేసిన విస్ఫోటము, కోరము, క్షతము, శీతపిత్తము, కండ్వ, అమ్లపిత్తము ఇవి వెంటనే శమించును. (చ-ద.)

13. కామిలయందు నింబ ప్రయోగము.

“.....నింబస్య వా గసః |

పాత్తః మాక్షికసంయుక్త కిరతః కామలాపహః” ||

వేపచెక్క కషాయమునందు తేనెశేర్చి పత్తి యుదయమునను సేవించిన కామిల శమించును. (చ-ర.)

14. కఫజహ్మదోగమునందు నింబ ప్రయోగము.

“నింబకోకాతకీభ్యాం వామ్యౌ హృది కఫోత్థితే” ||

వేపగింజలను, చేదుబీగింజలను మెత్తగా నూరి జలమునందు గలిపి పానముజేసి వమనము జేసిన కఫజహ్మదోగము శమించును. (వం-సే.)

15. నేత్రదోగమునందు నింబ ప్రయోగము.

“శుతీ నింబదలైః పిండః సుఖోష్ణః స్వల్పపైంఢవః |

ధార్యశ్చక్షుషి సంక్షేపాచోఢ కింఢావ్యభాపహః” ||

శుంతి వేపాకులు వీనిని మెత్తగా నూరి అందు కొద్దిగా పైంఢవలవః మును గలిపి యుడికించి సుఖోష్ణముగ నేత్రములపైనుంచి కట్టుగట్టిన నేత్రకోఫ, కండు, శూల ఇవి శమించును. (వం-సే.)

16. శిశువుల జ్వరమునందు నింబ ప్రయోగము.

“నింబస్య పత్రిం మాక్షికం సర్పిర్యుక్తంతు ధూపనం |

జ్వరవేగం నిహంత్యాశు బాలానాం తు విశేషతః” ||

వేపాకులు, లేనె, నెయ్యి వీనిని గలిపి ధూపము చేసిన శువుల జ్వర వేగము పెటనే శమించును. (వం-సే.)

17. కొమ్మలయందు నింబ ప్రియోగము.

“నింబః శ్చ నమూర్హాశం గుసా త్కౌద్రయతం విచేత్ ” ||

వేపాకుల కషాయమునందు లేనె జేర్చి నేవించిన కొమ్మిరొగము శమించును. (భా-పర్.)

18. గక్తపిత్తమునందు నింబ ప్రియోగము.

“పటోలనింబవేళాగ్గ్ల ప్లక్షవేతసప్లవాః ।

శాక్తాగ్ధం శాకసాత్కాగ్ధానాం.....హితాః ” ||

వేపచిగళ్ళను శాకముగానెసి శాకసాత్కూలగువారు భుజించిన రక్త పిత్తము శమించును. (భా-పర్.)

19. వ్రణములందు కొమ్మినాశనముకై నింబ ప్రియోగము.

“లేపా హి గు చింబ్యతో ఒధనా ” ||

ఇంగువను, వేపాకులను మెత్తగా నూరి లేపనము చేసిన వ్రణములందు కొమ్ములు నశించును. (భా-పర్.)

20. గసాయకమునకు నింబ ప్రియోగము.

“నింబస్యతైలం ప్రక్రిత్తిస్తమేవ సస్యే నిషిక్తం మధునాయథావత్ ।

మానేన. గోక్షీరభుజో నరస్య జరాగ్రదూతం పలితం నిహన్తి ” ||

నేలనూనెను లేనెను బొగుగా కలిపి యొక మాసము సస్యముజేయుచు ఆవ్రుపాలను నేవించుచుండిన వలీపలితాదులు లేక చిరకాలము జీవించును. (గ-ని.)

21. గండమాలముందు నింబ ప్రియోగము.

“తేలేన వాడిష్కధం నస్యం ” ||

వేపనూనెను సస్యముజేసిన గండమాల శమించును. (గ-ని.)

22. కుష్మచునందు నింబ ప్రియోగము.

“యః షాదే దధియానిత్యం ఆరిష్టామలకం తథా ।

సజయేత్సర్వం షాని మాసానుర్ధ్వం ససంశయః ” ||

వేపచెక్క కరకకాయలను గాని, వేపచెక్క ఉనీకపప్పును గాని మెత్తిగా చూరించి యొక మాసము నేవించిన నిశ్చయముగా కుష్మచోగము ల శమించును. (గ-ని.)

23. యోనికోగమునందు నింబ పయోగము.

“పౌతూరితం తు బహుశః పిమిమదతోయైః ।

నింబత్వచా తదనునిర్మిత ధూపకార్యం ।

స్త్రీశాం నితంబకహం ప్రవిము కగంధం ।

పైచ్చిల్ల దోషహితం చ భవేత్ ప్రగాఢం ॥

వేపచెట్టు - కషాయముతో ననేకమార్లు తొలగింపబడిన, పిమ్మట వేపచెట్టు చూరముతో ధూపమువేసిన యోనియందలి దుర్గంధమును పైచ్చిల్లమును నశించి యోనికి గాఢత్వ మేర్పరచును. (గ-ని.)

24. గృధ్రసీవాతమునందు మహారింబ పయోగము.

“మహారింబ జటాకల్లోగ్న గృధ్రసీ వాశనః పః ॥

పెద్దవేచెట్టుయొక్క వేపచ మెత్తగా నూరి కల్కమువేసి నేలించి గృధ్రసీవాతము శమించును. (గ-ని.)

(6) యోగములు:—

1. నింబాదితైలము - (వా-వాతకోగ.) మాత్రా: 5 చించువులు.

ఉపయోగములు:—వాతకోగము, కుష్మము, నాసీవ్రణము, అర్బుదము, భగవదరము, గండమాల, జత్కార్ధ్యగతవ్యాధులు, గుల్మము, అశ్మము, ప్రమేహము, యక్ష, అరుచి, శ్వాస, కాస, పీడనము, శోథ, పౌరోగము, పాండు, మదాత్యయము, విద్రోధి, వాతకర్మము అను నీ వ్యాధులు శమించును.

2. పంచనింబాదిచూర్ణము - (భైషజ్య-అమృశిత్త.) మాత్రా: 1 తులము.

ఉపయోగములు:—శూల, అమృశిత్తమును శమించును.

3. పంచనింబాదిచూర్ణము - బృహత్పంచనింబాదిచూర్ణము - (భైషజ్య-కుష్మ.) మాత్రా: 1 కోలము మొదలు 1 పలము.

ఉపయోగములు:—విచర్చిక, ఉగుంబకము, వ్రండకము, కపాలకృష్ణువు, కదువు, కిటికము, తిలసము, శతాగు, విస్ఫోటము, విరగ్ధము, వాను, కిలాసము, భగవదరము, శ్లిష్ణము, వాతకర్మము, నాసీవ్రణము, ప్రమేహము, ప్రదరము, జాగమవిషము, సావగవిషము, స్థూలము, ఉదరము ఇవి శమించును, గసాయనము.

4. నింబపతాదిలేపము - (భైషజ్య-వృణ.)

ఉపయోగములు:—లేపనమువేసిన వృణకోధనమగును. దుష్ప్రవణము శమించును.

(7) Actions and uses:—(విధానము) The bark and leaf stalks are astringent bitter tonic and antiperiodic and used in intermittent and paroxysmal fevers and for general debility and convalescence, and after febrile and other diseases. The leaves are discutient and local stimulant and used in various eruptions to disperse indolent glands and swellings. The young leaves yield a kind of (toddy) sweet juice which when fermented is used as stomachic and anthelmintic and is given in worms and jaundice. The pulp is applied to boils, pustular eruptions, open sores and bruised joints. The compound powder 'Pancha nimba choornam' is tonic and given in convalescence after fever. The fruit is a purgative anthelmintic and alterative. The oil of the seed is bitter anthelmintic and stimulant and given in leprosy, intestinal worms, piles, and urinary diseases. The gum is used by lying in women as an uterine stimulant. The seeds are used for killing pediculi and the powdered kernel for washing the hair and as a remedy for mange in dogs. The oil mixed with other oils is applied to skin diseases, suppurating scrofulous glands and leprosy ulcers. It is rubbed on the skin in rheumatic affections and to the head in headache. The oil contains sulphur and therefore with alkalies it is used in skin diseases. (Khory II. P. 120)

Actions and uses:—(మహావిధానము) In small doses the bark is bitter tonic, astringent, antiperiodic, anthelmintic, given to children in round worms and to adults in fever and indigestion; leaves and flowers are alterative and diuretic. The juice of the leaves is used in fevers, dyspepsia, general debility, jaundice, worms, scrofula, boils, leprosy etc.,. Externally the flowers and leaves are discutients, as a poultice they are made warm and applied to the head in nervous headaches. A Poultice of the flowers is said to kill lice and to cure eruptions of the scalp; a paste of the leaves is applied hot to unhealthy ulcers, to indolent scrofulous glands and to pustular eruptions; in large doses producing giddiness, dimness of sight, mental confusion, stupor, dilated pupils and stertor. It also acts as a gastrointestinal irritant producing vomiting and purging.

Khory II. P 119.

స్వామి భవము

[వ్రాములను కడుగులకు దీని పట్టచు కషాయము కాచి కృమిహారముగా నుపయోగించుచున్నారు. దీని యాకులు కూడ కృములను పోగొట్టునవియును, ఉష్ణజ్వరమును గలిగించునవియును అయి యున్నవి. మరియు మొద్దుబారియుండు గ్రంథులకును, వాపులకును ఆకులముద్దను కట్టుకట్టుదురు. వేపాకుముద్దను పసుపుతో కలిపి మసూచికపు పొక్కులు చితి

- కీన తరువాత పైన పూయుటకు ఉపయోగింతురు. లేత చిగుళ్ళను చన్నీళ్ళలో గాని, మంచుగడ్డ కలిపిన నీళ్ళలో గాని వేసి బాగుగా చిలకగా వచ్చిన నురుగును హెచ్చుజ్వర ముందు నపుడు జ్వరము తగ్గుటకు పై పూతగా నుపయోగింతురు. వేప నూనె బహిష్కరణముచే కృమిహరమును వ్రణరోపణమును అయి యున్నది. ఆ. ల.]

115

నీలదూర్వా - పచ్చగరికె (క)

శ్రీ లక్ష్మీ నరసింహ స్వామి వారి
శ్రీ లక్ష్మీ నరసింహ స్వామి వారి
శ్రీ లక్ష్మీ నరసింహ స్వామి వారి

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మలయాళం - కనుగ. కర్ణాటకం - కరిగ. ద్రావిడం-అరు
హుర్ పుల్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Gramineae

తృణ. కుటుంబము

పచ్చగరికె - Cynodon dactylon (Eng, Creeping Cynodon)

(325-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ నీలదూర్వా రుహ సంహ భారవీ శతవర్షికా।

శస్త్యా సహస్రవీర్యా చ శతవర్షీ చ కీర్తితా॥

32.

నీలదూర్వ, అనంత, భార్గవి, శతపర్విక, శస్త్ర, సహస్రవీర్య, శత
వర్ణి యనునవి నీలదూర్వానామములు.

నీలదూర్వా గుణములు

శ్లో॥ నీలదూర్వా హిమాతిక్తా మధురా శువరా హరేత్ ।

కఫపిత్తాస్రవీసర్ప తృష్ణా దాహత్వగామయాః ॥

పచ్చగరికె తిక్తరసమును, మధురకషాయానుసములను, శీతవీర్యమును
గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తదోషము, విసర్పము,
తృష్ణ, దాహము, త్వగ్రోగములు అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును

శ్వేతదూర్వా తెల్లగరికె (ఖ)

శ్లో॥ దూర్వా శుక్లా తు గోలోమీ శతవీర్యాచకర్ణతే ॥

శుక్లదూర్వ, గోలోమి, శతవీర్య యనునవి శ్వేతదూర్వానామములు.

శ్వేతదూర్వా గుణములు

శ్లో॥ శ్వేతదూర్వా కషాయా స్థానాం స్థి వర్జిణ్యా చ దీపనీ ।

తిక్తా హిమా విసర్పాశ్చ పిత్తా శ్చ క్షయనాహహృత్ ॥

తెల్లగరికె కషాయరసమును, మధురకషాయానుసములను, శీతవీర్యమును
గలిగి యుండును. వర్జిణములకు హితమైనది. జాతరాన్ని వృద్ధిబొందించును.
పిత్తకఫములను శమింపజేయును. విసర్పము, రక్తదోషము, తృష్ణ, దాహము
అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

గండదూర్వా నీటిగరికె (గ)

శ్లో॥ గండదూర్వా శు గండీకీ మాతృస్థానీ శమలాదనీ ॥

గండదూర్వ, గండీకీ, మాతృస్థానీ, శమలాదని యనునవి గండదూర్వా
నామములు.

గండదూర్వా గుణములు

శ్లో॥ గండదూర్వా హిమా లోహద్రావణీ గ్రాహణీ లఘుః ।

తిక్తా కషాయా మధురా వాతకృత్కటుపాకినీ ॥

దాహతృష్ణ బలాసాస్ర కుష్మపిత్తజ్వరాపహః ॥

నీటిగరికె తిక్తరసమును, కషాయమధురానురసములను, లఘుగుణమును,
శీతవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. లోహములను ద్రవీంప

- జేయునది. మలాదులను నిరోధించును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. కఫ
పిత్తములను శమింపజేయును. నాహము, తృష్ణ, గర్హదోషము, కుష్మము,
జ్వరము అగు నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయోధకములు:—(నీల)-రుహ, అనంత, శతపర్విక, శత
వల్లి, హరిత, శివేష్ట, (శ్వేత)-గోలోమి, శతవీర్య, శ్వేతకాండ, (గండ)-
మత్స్యాక్షి, శకులాదని, గండిరి, శ్యామగంధి, నూచిపత్రి, జలస్థ.

(ఖ) గుణోధకములు:—(నీల)-శీత, భూతహన్త్రి. (గండ)-అతితీవ్ర.

(2) శబ్దార్థములు:—

రుహ - మధ్యకు సగతినను తిరిగి మొలచునది. అనంత-మిక్కిలి దూర
ముగా పొక్కునది. శతపర్విక - అనేకమైన గణువులతో గూడి యుండునది.
శతవల్లి - పలువిధములుగ తీగలతో ప్రసరించునది. హరిత - ఆకుపచ్చని
వర్ణముగలది. శివేష్ట - ఈశ్వరునికి ప్రియమైనది. గోలోమి - గోరోమముల
వంటిది. శతవీర్య - అనేకమైన ప్రేళ్ళతో గూడియుండునది.
శ్వేతకాండ - తెల్లని కాండయు గలది. మత్స్యాక్షి - చేపకన్నులువంటి
గ్రంధులు గలది. శకులాదని - చేపలచే దినబడునది. గండిరి-శ్యామగంధి-నల్లని
గ్రంధులతో గూడి యుండునది. నూచిపత్రి - నూచిపత్రముగానుండు
పుత్రముతోగూడి యుండునది. జలస్థ - నీటిలోనుండునది. శీత-శీతవీర్యము
గలది. భూతహన్త్రి-భూతవికారములను బోగొట్టునది. అతితీవ్ర - మిక్కిలి
తీవ్రగుణము గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది స్థలజ - జలజభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి యునిచి లేక
జలమును అంటి తీగ రూపమున ప్రసరించునట్టి తృణజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి
వృణహరౌషధములలో నొకటిగా గణింపబడు చున్నది. ఇందలి స్థలజదూర్వ
నీల - శ్వేత - మాలాభేదముచే తిరిగి మూడు విధములుగా నుండును. ఈ
గరికె ప్రతిస్థలమునం దుత్పన్నమగును. ఆకులు సన్నముగను దీర్ఘముగను
నుండును. గొండము గూడ సన్నముగ నుండి యూనిపై లతలవలె పొక్కి
విస్తరిల్లును. ఇటుల గరికెచే నావరింపబడినట్టి ప్రదేశములు వరా కాలమునందు
చూచుటకు మనోహరముగా నుండి ప్రకృతిసౌందర్యముతో నొప్పియుండును.

ఇది పశువులకు మిక్కిలి హితమైన ఆహారము. మరియు నిది పుష్పజాతులవలె భగవత్పూజకు ఉపయోగింపబడునట్టి ద్రవ్యముగా గ్రహింపబడినది. ఇది భూతాది గ్రహవోషములను బోగొట్టునదిగా గ్రహింపబడినది. ఇందుచేతనే నుశుశ్శుడు వ్రణరోగిచే ఆచరింపవలసిన హితాహార విహారివిధిని వివరింపుచు “...శీతవీర్యాం సహస్రవీర్యాం...శీరసాధారయేత్” (సు.సూ.అ.19.) అని యీ దూర్వాను (సహస్రవీరా-శ్వేతదూర్వా అని డల్హణవ్యాఖ్య) భూత గ్రహదులుసోకకుండ శిశ్నునందు ధరించి యుండవలెనని విధించియున్నాడు. మరియు లోకములో కొందరు మాంత్రికులు అవసరమైనప్పుడు ఈ గరిక చిగుళ్ళతో మంత్రించుట ఆచారమునగు గలదు. మరియు వ్రణము, గజ మొదలగు వానియందు గూడ బాహ్యోపయోగమునకై గ్రహింపబడుచున్నది. ఇందలి గండదూర్వ యనునది లోహములను ద్రవింపజేయునదిగా వర్ణింపబడినది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) దూర్వాసామాన్యము - కషాయరసమును, మధురానురసమును, శీత వీర్యమును గలిగి యుండును. పిత్తక కఫములను శమింపజేయును. తృష్ణను, అరుచిని, ఛర్దిని, దాహమును, మాంశమును, భూతగ్రహాది వోషములను, శ్రమిను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఖ) నీలదూర్వ - రుచిని బుట్టించును. అతీసారమును, జ్వరమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(గ) శ్వేతదూర్వ - అధిక శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. ఛర్దిని, ఆమాతిసారమును, కాసను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఘ) గండదూర్వ - ద్వంద్వవోషములను శమింపజేయును. భ్రమను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(చ) మాలాదూర్వ - మధురరసమును, తిక్తానురసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. ఛర్దిని, తృష్ణను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు దూర్వా ప్రయోగము.

“నస్యం దూర్వాస్వరసస్య చైవ” ||

గరికెవేళ్ళ రసమును నస్యము చేసిన ముక్కునుండివచ్చు రక్తపిత్తియు శమించును. (చ-చి-అ-౯.)

2. విసగ్నమునందు మూర్త్యా పరియోగము.

“మూర్త్యాస్వరససిద్ధం చ ఘృతం స్యా ద్వ్యంజనోపకం” ||

గరికెవేళ్ళ రసమును జేర్చి ఘృతమును పాకముజేసి అభ్యంగము చేసిన విసగ్నము శమించును (చ-చి-అ-11.)

3. పిత్తజచ్ఛర్దియందు మూర్త్యా పరియోగము.

“మూర్త్యా పిబేత్తృషుల వారిణా వా ।

తస్యప్రకాంతం సముపైతి శాంతం” ||

గరికెవేళ్ళ కల్కమును బియ్యపుకడుగుతో పానముజేసిన పిత్తజచ్ఛర్ది శమించును. (గ-ని.)

4. పామాదులందు మూర్త్యా పరియోగము.

“స్వరసేన తు మూర్త్యాయాః పచ్చేత్తైలం చతుర్గుణం ।

కచ్చాం విచర్చికాం పామాం అభ్యంగా దేవనాశయేత్” ||

గరికెవేళ్ళ స్వరసమునందు నాలుగు భాగములు తైలమునుజేర్చి పాకము జేసి అభ్యంగము చేసిన కచ్చు, పామ, విచర్చిక మొదలగు త్వగోగములు శమించును. (గ-ని.)

5. శీతపిత్తమునందు మూర్త్యా పరియోగము.

“మూర్త్యానిశాయతో రేపః కచ్చాపామా వినాశనః ।

కృమిదదురిహరశ్చైవ శీతపిత్తాపహః స్మృతః” ||

గరికెవేళ్ళ కల్కమునందు పసపుచూర్ణమును జేర్చి రేపనము చేసిన కచ్చు, పామ, కృమి, దదురిపు, శీతపిత్తము ఇవి శమించును. (గ-ని.)

6. ఆర్తవరోధమునందు మూర్త్యా పరియోగము.

“మూర్త్యాయాః సిద్ధికం ప్రాశ్య వనితా త్వార్తవం లభేత్” ||

గరికెకల్కమును నేవించినచో స్త్రీకి యార్తవరోధము శమించును. (చ-౩.)

(6) యోగములు:—

1. దూర్వాదితైలము - (ధైవజ్య-జ్వర.)

ఉపయోగములు:—అధ్యోగము జేసిన వాసాజ్వరము శమించును.

2. దూర్వాదిఘృతము - (ధైవజ్య-రక్తపిత్త.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—పాన నస్యాదిరూపముగ నుపయోగించిన రక్తపిత్తము శమించును.

3. దూర్వాదిక్వాథము - (గ-ని-స-మేహ.) మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—శుక్రమేహము శమించును.

(7). Actions and uses:—Demulcent, astringent and acid; used in checking vomiting. As a diuretic it is given in dysuria and as an astringent in epistaxis and to stop bleeding from wounds. It is used as a substitute for triticum repens.

(R. N. Khory II. P 640.)

116

నీలి నీ - నీ - చెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - నీల. మరాఠీ - నీల, గురీ. గుజరాతీ - గురీ. మలయాళం - అమరీ. కర్ణాటకం - నీలి. ద్రావిడం - అమరీ.

వైద్యక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Leguminosae

చిక్కుడు పంటుంబము

నీలి చెట్టు - Indigo tinctoria (Eng. indigo)

(ప్రధమభాగమున 23-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ నీలి తు నీలినీ తూలి కాలదోల చ రలికా,
రంజని శ్రీఫలాతుతా గ్రామిణా మధుపరికా ॥
క్రీతకా కాలకేళి చ నీలపుష్పా చ సాస్పృశా ॥

నీలి, నీలినీ, తూలి, కాలదోల, నీలిక, రంజని, శ్రీఫల, తుతా, గ్రామిణ, మధుపరిక, క్రీతక, కాలకేళి, నీలపుష్ప అనునవి నీలినీ నామములు.

నీలి నీ గుణ గుణులు

శ్లో॥ నీలినీ రేచనీ తిక్తా కేళ్యా మోహభ్రమాపహా,
శ్చ పా హన్త్య దరప్రీహ వాతర క్తక ఫానిలాన్,
అమవాతముదావర్తం మదంచ విషముదతం ॥

నీలిచెట్టు తిక్తరసమును, ఉష్ణవీర్జ్యమును గలిగి యుండును. మలరేచనము జేయును. కేశములను రంజింపజేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. మోహము, భ్రమ, ఉదగము, స్త్రీహాభిన్నద్ధి, వాతరక్తము, అమవాతము, ఉదావర్తము, మదము, తీక్షణమగువిషము అను నీ వ్యాధులను హోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—నీలి, నీలినీ, నీలిక, క్రీతక, నీలపుష్ప, (నీలపత్రి, భారవాహి, గంధపుష్ప.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—రంజని, తుతా, మధుపరిక, కాలకేళి, (హోధిని, గంగపత్రి, సిరరంగ, రంగపుష్ప.)

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—గ్రామిణ.

(2) శబ్దార్థములు:—

నీలి - నీలినీ - నీలిక - సర్వాంగములందును నీలవర్ణమును గలది.
క్రీతక - పర్ణమును గలుగజేయు ద్రవ్యములలో నిది యొకటిగా బహుళంబు వికృత్యుండునునది. నీలపుష్ప - నీలవర్ణముగల పుష్పములనులది.

భారవాహి - చాకలులచే వయోగింప బడునది. గంధపుష్ప - పరివర్తించు పుష్పములను గలది. రంజని - వస్త్రములు మొదలగు వానికి నీలవర్ణమును గలిగించునది. తుత్థ - వ్రణములందలి దుష్టమాంసాదులను వ్యధనము (భేదనము) చేయునది. మధుపరిక - మధుగంధముగల పత్రములను గలది. కాలకేళి - కేశములకు నల్లని వర్ణమును గలిగించునది. శోధిని - మలమును శోధించునది. రంగ పత్ర - వర్ణమును గలిగించు పత్రములను గలది. రంగపుష్పి - వర్ణమునుగలిగించు పుష్పములను గలది. స్థిరరంగ - ఎల్లప్పుడును స్థిరముగనుండు నల్లని వర్ణమును గలిగించునది. గామీణ - గామములందు విశేషముగ నుత్పత్తియగునది.

(3) పరిచయభోగకలక్షణములు:—

“నీలిని నీలపత్రా స్యా చ్చరపుంఖివలాచ సా ।

బహులింబా కాలికా చ రంగపత్రా చ రంజని ॥”

నీలిచెట్టు నీలవర్ణముగలిగి వెంపలియాకులతో సమామగు పత్రములను గలిగియుండును. విశేషముగ బీజములతో గూడిన కాయలను గలిగియుండును. దీని యాకులను వర్ణముకై యవయోగించుదురు. మరియు కేశములకు నల్లని వర్ణమును గలిగించును. (శి-ద.)

(4) భేదములు:—

ఇది సాధారణనీలి, మహాలి యని రెండు విధములుగా నుండి యీ వర్ణములో గణింపబడు చున్నది. ఇవి భూమినుండి కొంచెము ఎత్తుగజెరిగి చుట్టుప్రక్కలను గుబురుగా వ్యాపించి నీలవర్ణముగలిగి చూచుటకు రమ్యముగా నుండును. దీనిలో మొదటిది పెవర్ణమునుబట్టి వెంపలియాకులవంటి యాకులతో నొప్పియుండును. రెండవది పైదానికంటె కొంచెము ఎత్తుగ జెరుగును. దీని యాకులు గూడ కొద్దిగ పెద్దవిగనే యుండును. ఇది మొదటిదానికంటె శ్రేష్ఠమైనదిగ నిఘంటుకారులచే వర్ణింపబడినది. ఈ మొక్కలు సామాన్యముగ నెల్లచోట్ల నుత్పత్తియగుచుండును. కాని వీనిని కొందరు విశేషముగా పైరు చేయుచుండుదురు. ఈ మొక్కలనుండి వర్ణకరద్రవ్యమును (గడ్డగానుండునది. నీలమందు అని వ్యవహరింపబడునది.) తయారుజేసి విశేషముగా బహుళండు వికరియించు చుండురు. కొందరు ఈ యాకుల కషాయము రసక్రియగా పాకము జేయబడి యది నీలమందని వ్యవహరింపు బడుచున్నట్లు జెప్పుదురు.

ఈ నీలిమదు వస్త్రములు వేసుకొని వానికి వరము వేయుటకై యుపయోగింప బడుచున్నది. అయితే చాకలివాడు ఈ నీలిమదును విశేషముగా విశేషముతో గూడిన వస్త్రములను శుభ్రపరచుటకై యుపయోగింప వలెను. ఇది కొంచెము ఖరీదుల దగుటచే నీ మొక్కల యాకుల నే చుట్టుల వస్త్రములను శుభ్రపరచుటకై యుపయోగించుటయు గలదు. నైద్యమునందు గూడ దీని పత్రకషాయముతో తైలతేజాదులను జేసి కేశములకు వరము గలుగజేయుటకై విశేషముగా నుపయోగింప బడుచున్నట్లు దెలియగలదు.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) కట్టివాతమును కింములను బోగొనును. (ధ-ని.) కటురసమును గలిగి యుండును. కాసను, పిచుకమును, గుల్మమును, జ్వరమును బోగొట్టును.

(రా-ని.) సగగుణమును గలిగి యుండును. వ్యంగమును, పూర్వోగమును, కుష్మమును బోగొట్టును. (వి-ర.) శిరోగోగమును, వ్రణమును బోగొట్టును. (శో-ని.)

(ఖ) వాహానీలి - ఇది వరమును గలిగించుటలో పైదానికంటె శ్రేష్ఠమైనది. ముఖ్య పైగుణములను విశేషముగా గలిగియుండును. (రా-ని.)

(6) పరియోగములు:—

1. పక్వాశయ గతవిషమునందు నీలినీ పరియోగము.

“నిశాననం సస్మిన్ గతోక్తం నీలిఫలం” ||

నీలినిజల మార్గమును చేతనో గలిపి యిచ్చిన పక్వాశయ గతవిషమును శోధించును. (సు-క-అ-1.)

2. క్షయమునందు నీలినీ పరియోగము.

“గోక్షీరము క్తం ప్రశమాయ తస్య ।

స్యాన్నీలినీమూలమధామయస్య” ||

నీలిచెట్టువేరుకల్కమును ఆవుపాలతో నేపించిన క్షయము శమించును. (గ-ని.)

3. క్రిమిదంతమునందు నీలినీ పరియోగము.

“నీలిధాత్రీ స్నుహీ బింబీ హేమక్షీరీ చ పంచమీ ।

ఆశామన్యతమాన్మూలం ధారణాత్క్రమిద నజిత్” ||

నీలి, ఉసిరిక, జముడు, దొండ, హేమక్షీరీ వీనిలూ నే యొకదాని

మూలమువలనైన దంతములతో నమిశనచో క్రిమికంతమువలన గలిగిన బాధ శమించును. (గ-ని.)

4. మండలకర్మ విషమునందు నీలిని పరియోగము.

“తంకూజలేన పిష్టం నీలిన్యా మూలమాశు నాశయతి |

.....పానేన మూలీవిషం” ||

నీలిచెట్టు వేరును బియ్యపుకడగుతో మెత్తగానూరి సేవించిన మండల విషము శమించును. (ర-నా.)

5. మూతకృచ్ఛమునందు నీలిని ప్రయోగము.

“మూతకృచ్ఛం జల తాక్షీరణ శుభ్రశిషా |

అనాక్షీరణ పిష్ట పీతా నీలిజటా తగా” ||

నీలిచెట్టువేరును మేఘముతో నూరి సేవించిన మూతకృచ్ఛము శమించును. (వై-మ.)

6. విసర్పమునందు నీలిని పరియోగము.

“ప్రాణ పయసాపీతా లిప్తా చ విసర్పకం జయేన్నీలి” ||

నీలిచెట్టును మెత్తగా కల్కుమువలె నూరి పాలతోగలిపి లేపనముజేసి దీనిని సేవించును గూడ విసర్పము శమించును. (వై-మ.)

(7) యోగములు:—

1. నీలిన్యావిఘ్నతము - (వా-గుల్క.) మాత్ర:—1 తులం.

ఉపయోగములు:—గుల్మము, వీర్యము, ఉదరము, వ్యంగము, శోష, పాండు, జ్వరము, క్షీత్రము, ప్లేహము, ఉన్నాదము ఇవి శమించును.

2. నీలికాద్దితైలము - (శాన్తి-మ-అ-9.)

ఉపయోగములు:—అభ్యంగము చేసిన పశువులకు శిరోరోగము ఇవి శమించును, కేశములకు సిరత్వ మేర్పడును.

(8) Actions and uses:—Plant stimulant, alterative and purgative; used in enlargement of the liver and spleen, dropsy, affections of the lungs and kidneys, whooping cough and palpitation of the heart. Indigo is given in epilepsy and crisipelas and also in amenorrhoea. The natives apply indigo to the navel with castor-oil in constipation, also to the piles and by pogastrium in relieving retention of urine. A Poultice of the plant is used to relieve haemorrhoids. Indigo is a soothing application to Burns and scald, and the juice of the leaves

is used as a poultice externally and given internally as a prophylactic against bites of venomous animals and hydrophobia.

P. N. Khory. II. p 215-16.

The plant has a great reputation in some Parts of India as a Prophylactic against hydrophobia so much so as to be known among the natives as the 'dog bite shrub'. A wine glass full of the juice of the leaves is administered in the morning with out milk for 3 days, to those who have been bitten by dogs supposed to be mad. People who have taken it inform us that beyond slight headache no disagreeable effect is Produced, but that when a larger dose has been given it has proved purgative. In addition to the internal administration the expressed leaves are each day applied to the bitten part as a poultice. For Lorth's observation on the use of indigo in epilepsy and other spasmodic affections, see "Brit. and For. Med. Rev. July 1836 P 244.

స్వామి భవము

[నీలిమందు శ్విత్రమునందు వేదములలో గూడ నుపయోగము గలదని శ్రీ కొండెల్ల చెంచు రామయ్యగారు (కాళహస్తి) 120 సంవత్సరములో నాకు చెప్పియుండిరి. ఆప్పటినుండి శ్విత్రమునందు నిక్షరణ ప్రధానమున నుదర్మనచూర్ణము, చిర్మివ్యాధుల నివారణయందు ప్రసిద్ధిగా నుపయోగింపఁగల వాకుచి చూర్ణముతోను చేర్చి నెయ్యి చక్కెరలనుపానములతో సహా నేను శ్విత్ర వ్యాధి (హిస్తి) యందు విశేషముగా యుపయోగించియున్నాను. నూటికి యాపై పైగా గుణము కనబడినది నీలిమందు 2 గ్రెనులు, వాకుచి చూర్ణము 2 గ్రెనులు, నుదర్మన చూర్ణము 10 గ్రెనులు కలిపి మెత్తగానూర్చి 2క మోతాదుగా మిచ్చేది రోజుకు రెండు మోతాదులు మిచ్చువలె. కాని వేడిచేయు పదార్థములను నదలవలెను. విస్తారములలో తిరుగు గూడదు. వెళ్ళి గూడ తువరకము నీలిమందు, ఏనుగునంతము మసి పాము కుబసము మసి రాక్షసిబొగ్గు మొదలగు వానితో కలిపి నూర్చిన

తైలమును తువరకాది తైలమును కేరతో నుపయోగించవలెను. విస్తారము వర్దన చేయగూడదు. పైపైన పూయవలెను. ఈ పిషయమందు నీలిమందు మహాపాపముని నాయభిప్రాయము. కాని అయి దారు నెలలు తీసుకొనవలెను. పిత్తల్బణ సన్నిపాతమునలె చికిత్స చేయవలెను.

వ్రణములు మాన్పుటయందు నీలిమందుకు ప్రత్యేకమైన శక్తి గలదని ప్రబలనమ్మకం. కొన్నిరి నూనెతో కలిపి కొన్ని మెండివ్రణములకు పూయుదురు. ఆ. ల.]

117

పద్మకం - పద్మకాష్ఠము

భాషాంతర నామములు

హిందీ - కమలకంగీ, కమలకంద, కాల, పగ్గాక, (ఖి) భసీండా.
మరాఠీ - కమలకంద, పద్మకాష్ఠ, పగ్గాకంద, భిస్సాండా నుజరాతి - కమలకంద, కమలికంద, పద్మకను, లాకడుం. మలయాళం - పతుముకం.
కర్ణాటకం - పద్మక : దావిడం - పతిముకం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Rosaceae

గులాబి కుటుంబము

పద్మకాష్ఠము - Prunus pudum

(381వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పద్మికం పద్మగంధి స్వాత్మనా పద్మాహ్వయం స్మృతం ॥

పద్మకము, పద్మగంధి, పద్మాహ్వయం యచనవి పద్మిక నామములు.

పద్మక గుణములు

శ్లో॥ పద్మకం తుల్యం తక్తం శీతలం వాతలం లఘుం ।

విస్పదాహం విస్ఫోటమప్త శ్లేష్మాచ్రీ పీతమక్ ॥

గంభీరసాపసం వృష్కం వమిస్త్రిణ త్మహాపాణిత్ ॥

పద్మకాశము కషాయసమును. తక్తానాశమును, లఘుగణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. వెంటనే శుశ్రియమును గలిగించును. గంభీరసంస్థాపనము జేయును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. శ్లేష్మమును శమింపజేయును. విస్పము, దాహము, విస్ఫోటము, తుష్టము, రక్తపీతము, ఛర్ది, వీణము, తృష్ణ యను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(I) పరిశిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—పద్మగంధి, (వీతరక్తము, సుప్రభ, పాటలాపుష్పగన్నిభ.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(శీతల.)

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(కేదారజ, మలయ.)

(2) శబ్దాశ్రయములు:—

పద్మగంధి - పద్మమువంటి పరిమళముగల పుష్పములను గలది. వీతరక్తము - పసుపు ఎరుపు గలపిన వర్ణముగల పుష్పములను గలది. సుప్రభ - మిగుల కాంతిగల పుష్పములను గలది. పాటలాపుష్పసన్నిభ-పాటలా పుష్పములతో సమానమైన యాకృతిగల పుష్పములను గలది. శీతల-శీతవీర్యము గలది. కేదారజ - కేదారక్షేత్రమునం దుత్పత్తియగునది. మలయ - మలయ పర్వతములం దుత్పన్నమగునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“పద్మకః సూక్ష్మవిచ్ఛిన్నపత్యో ఒదౌ పాదసోఽపలః ।

ఉచ్యతే పద్మ మగంధి స్వాత్మద్మికం రక్తవల్కలం ” ॥

ఈ పృక్షము మర్శవర్షకు తెగపోయి విగుల చిన్నవిగనుండు పత్రములతో నొప్పించుండును. పచ్చములు కొద్దిగ పక్ష్యురధమును గలిగియుండును. పెరుగు ఎగ్గు వగుమును గలిగియుండును. దీనికి కాయలు ప్పత్తి గా నేకవు. ఇట్టి లక్షణములతో గూడె పక్ష్యురధేశములగు దుష్ప్రతి యగుమంహను. (శి-ద.)

N. B:—పై పక్ష్యమును బట్టి యొక రోత్యుగా గాని గు వృక్షముగా దెలియగలను. కాని దీని నిజస్వరూప మెట్లుగనడెయు దోయవచ్చును. కాని గాని నిగుంటకొకడు ఈ పృక్షము సిఠూ కొండలపైనను, కేదార పర్వతములందును విశేష గా నుత్పత్తి యగునని దేలిపి యున్నాడు. ఇది సుగంధ ద్రవ్యములతో గణంపబడి చిశేషముగా గర్భిణీ వ్యాదులలో నుపయోగింప బడ చున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

స్నిగ్ధగుణములను గలిగియుండును. జ్వరమును, విషమునునోగొట్టును. (భ-ని) తిక్తరసమును గలిగి యుండును. మూర్ఛను, బ్రాణాగ్ని, బొగొట్టును. (రా-ని.)

(5) శ్రేష్ఠపద్ధిక నిరూపణము:—

“పద్మకాష్ఠా నవ గార్హస్థ్యం రక్తపీతం చ వరితః” ||
పద్మకాష్ఠము కొత్తదిగను, ఎరుపు పనుపు గలసిన వర్ణముగలదిగను నుండిన శ్రేష్ఠమైనదిగ నె చబడును. ఇట్టిదానినే వనోపధములందు గ్రహించ వలెను. (శి-ద.)

(6) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు పద్మక ప్రయోగము.

“ఉషాకాలీమిక లోకృషడ్మక ।

సృగ్గికో పృగ్గికో చ దనతుల్య భౌగికాః ।

సుశర్కరాః త గులధావన పుతాః ।

రక్తం స పిత్తం శమయంతి యోగాః॥

పద్మకాష్ఠము, చందనము వీనిని గల్కముగా నూరి బియ్యపు కడుగు నాదు జేర్చి ఆందు చక్కెరకల్పి సేవించిన రక్తపిత్తము శమించును.

(చ-చి-అ-4.)

2. హిక్కాశ్వాసలయందు పక్ష్యక ప్రయోగము.

“పద్మికం వా సుతప్లుతం” ||

పద్మకాష్ఠమును మేత్తగా చూర్ణించి అందు నెయ్యి గలిపి నేవించి హిక్మము, శ్వాసమును శమింపదు. (వాచి-ఆ.4.)

(7) యోగములు:—

1. పద్మకాడలేహ్యము - (చ-కౌస.) మాత్రా: 1 కులం.

ఉపయోగములు:—కౌస, శ్వాస, హిక్మ ఇవి శమింపదు.

2. పద్మకావిణిక షాయము - (వా.సూ 9-15.) మాత్రా: 1 కులం.

ఉపయోగములు:—స్వప్నము వృద్ధిబొందును. ప్రేక్షణము, బృహత్తము, జీర్ణము, వృష్ణము, పక్వపిత్తశిల్తము శమింపదు.

(8) Actions and uses:—The bark is used as a bitter tonic and astringent. It is given during convalescence from acute diseases and palpitation of the heart.

Khory II P 244.

118

పనస - పనసచెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - వలనూకం - చెక్క. కర్ణాటకం-హలను. ద్రావిడం-ప.

నై సర్గికస్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Boraceae

పనస కుటుంబము

పనసచెట్టు - *Artocarpus in tegri folia* (A. lucioch)

(75 వ పుట చూడము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పనస కంటకీఫలక మలసోఽతి బృహత్ఫలక ॥

పనస. కంటకీఫలము, పలస, అతిబృహత్ఫలము అననవి పనస నామములు.

పక్ష్యచరణఫల గుణములు.

శ్లో॥ పక్ష్యం శీతలం పక్ష్వి స్థిగ్ధం పితృనిహాహం ।

లిప్యం బృహదం స్వామి మాంసలం శేష్మలా శృకం ॥

బల్గ శుక్రవర్షం హన్తి రక్తిపిత్త క్షయజ్ఞాన్ ॥

పక్ష్యం మధురం సుమ, స్థిగ్ధం సుమ, శీతం నిహాహం గరి
యుంజను. లిప్యం బృహదం, మాంసలం, శుక్రము వృ
హింజను, బలమును గరిగించును. విశేషముగ శేష్మలము వృద్ధింజించును.
హన్తి పిత్తములను శమింపజేయును. రక్తిపిత్తమును, క్షయజ్ఞాన్ బోగొట్టును.

ఆవాపచరణఫల గుణములు

శ్లో॥ ఆమగ తదేవ విష్ణు క్షే వాతలం తుగం గురు ।

దాహాహృన్మధురం ల్లం కిఫమేవో విచ్ఛం ॥

పక్ష్యం కాయ కషాయాసము, మధురం సుమ, గురుగుణము గరి
యుంజను. విష్ణుభమును నేయును. బలమును గరిగించును. మేవో వృద్ధి
గరిగించును. కిఫవాతములను వృద్ధింజించును. దాహమును బోగొట్టును.

లకుచః — చిన్నపచరణచెట్టు (లేక) సదాపనసచెట్టు (ఘ)

శ్లో॥ లకుచః క్షుద్రసనసః లిపిదో డహాన్యసి ॥

లకుచము, క్షుద్రసనస, లిపిదో, డహాన్యసి అనునవి లకుచ నామములు.

ఆషణిలకుచఫల గుణములు

శ్లో॥ ఆమం లకుచం చ గురు నిష్పంభకృత్తఫం ।

మధురం చ తిగ్దం చ దోషతీతయ రక్తకృత్ ॥

శుక్రాగ్ని నాశనం చాపి శేత్రీయో రహితం స్పృశం ॥

సదాపనసకాయ మధురం సుమ, అమ్లానురసమును, గురుగుణమును,
నిష్పంభమును గరిగి యుండును. విష్ణుభమును జేయును. శుక్రమును నాశ
నంజేసి బోగొట్టును. శేత్రీయల కహితమైనది. రక్తమును చేరుచును. తిగ్ద
ములను వృద్ధింజించును.

పక్ష్యలకుచఫల గుణములు

శ్లో॥ మపక్వం శస్త్ర మధురమమ్లం చానిలపితృశృక్ ।

కఫహస్తాకం రుచ్ఛం పృశ్యం విష్టంభకం చ తత్ ॥

సదా పనస పండు మధురరసమును. అనూచరసమును గలిగి యుండును. దుచిని బుట్టించును. సద్యశ్శుక్రియును కేయును. విష్ణుభ్రమును గలిగించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిజేయును. కఫమును వృద్ధిజొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) పరిచయనామములు:—

పరిచయభోధకములు:—(ఉచిత) కంటకిఫల, అతిబృహత్ఫల, మృదంగ ఫల, మూలఫల, అపుష్పఫల, (లపచ)-విరావత, స్థూలస్కంధ, గ్రంథిచుత్ఫల.

(2) శబ్దార్థములు:—

కంటకిఫల - ముండలతో గూడియుండునట్టి ఫలములను గలది. అతి బృహత్ఫల - పెద్దవైన ఫలములను గలది. మృదంగఫల - మద్దెలయొక్క ఆకృతిని బోలిన పాడనుగలది. మూలఫల - వేళ్ళకు సమీపముగా (లేక) మౌనుయొక్క మొనటిభాగమున ఫలించునట్టిది. అపుష్పఫల - పుష్పింపకనే ఫలించునట్టిది. విరావత - జలముండు స్థలములలో బెరుగునట్టిది. (లేక) విరావతమును ఏనుగంత ఎట్లుగా బెరుగునట్టిది. (లేక) విరావతకర్ణములను బోలిన పత్రములతో గూడి యుండునది. స్థూలస్కంధ - లావుగానుండు మౌను గలది. గ్రంథిచుత్ఫల - గ్రంథులతో గూడిన ఫలములు గలది.

ఇది బృహత్ - తుదకభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి, మధురరస విశిష్టఫలజాతులలో నొకటిగా గణింపబడు చున్నది. ఈ రెండింటిలో బృహత్సవయే శ్రేష్ఠమైనదిగా నెన్నబడు చున్నది. ఇది బీజభేదమును బట్టి యనేక విధములుగా నుండును. కొన్ని జాతులఫలములు మిక్కిలి మధురముగా నుండును. కొన్ని జాతుల ఫలములు లోన ద్రవముతో గూడి యుండును. వీటినే తేనెపనసయనియు వ్యవహరించుదురు. పనసకాయలు ముదిరినప్పుడు కాకముకై యుపయోగించుదురు. కాయలు పచ్చిగా నున్నప్పుడు వీని పైతోలు కోయగా నందు తెల్లని పాలుండును. ఇవి బంకగలిగి యుండును. ఈ తోలును తొలగించియే మిగిలిన భాగమును కాకముకై ఉపయోగించుదురు. ఇందలి పాలు చేతి కంటుకొన కుండుటకై తిల్లతెలమును చేతులకు పూసుకొందురు. పనసకాయలు నాశము

మధ్యకాడతో గూడి యుండును. ఆ నాళమును గూడా తొలగించుదురు. పండు పసపుపచ్చని వర్ణముగలిగి మిక్కిలి సువాసనతో గూడి యుండును. ఫలముల గోసి యుండుండు తొనలను, బీజములను గూడ తిందురు. ఇవి మిగుల మధురముగా నుండును. ఇవి శీఘ్రముగా జీర్ణముకావు అంగుచే పనసతోనను తిలతెలమునందు యుంచి తినినచో శీఘ్రముగా జీర్ణముగును. ఈ పనసపండ్లు ఇతః షడ్జాతులయలె దాహార్థములైనవి. ఈ పనసప్రమాదులు కర్మపాపానులకై ఉపయోగించు బహుచండును. కొన్ని ప్రాంతములగు పనసచెక్కనమునే వాహాపర్యాయమునకు విరుగుడుగా నుపయోగించుటయు ప్రచారమునందు గలదు. పనసఫలము గుల్మవ్యాధియందును, పిత్త మాంద్యమున దును వర్జింపబడెనని భావమిశ్చుకు నిరూపించి యుండెను.

సదాపనస యనునది మిక్కిలి ఎత్తుగా బెరుగునట్టి వృక్షము. దీనియాకు వికాలముగాను పెద్దవిగాను నుండును. కాయలు గుండ్రముగాను, పైవ ముండ్లతో గూడియు నుండును. ఈ కాయలును గూడా శాకములకై ఉపయోగించుటయు గలదు ఈ రెండును పుష్పి-పకయే ఫలించునట్టివి శాస్త్రనిరూపణమును బట్టి లఘుచక్షుషము త్రిదోషవర్ధక మగుటచే నింద్య మైనదిగా చెలియగలదు.

మరియు “న లిపచం పక్వం మధుపయోభ్యాం సహోపయోజ్యం । వీతది మరణాయ అథనా బలవర్ణ తేజోవ్యోమోధాయ అలఘువ్యాధయే హింద్యాయ చ ” ॥ (చ-సూ-26.) - సదాపనసపండును తేనెతోను, పాల తోను గలిపి భుజించినచో విగుదనుగును. ఇంచువలన మరణమైనను గలుగును. లేక బలము, వర్ణము, తేజస్సు, వ్యోము ఇవి నశించును. లేక కష్టసాధ్యమైన వ్యాధియైన గలుగును. షండత్వముగూడ గలుగును. అని చరకుడు నిరూపించెను.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) పక్వపనసఫలము - పిచ్చిలగుమును గలిగి యుండును. దుదని బుట్టించును. మలమును నిరోధించును. (రా-ని.)

(ఖ) బాలపనసఫలము (లేతకాయ) - హృదయమునకు హితమగును. (రా-ని.)

(గ) పనసమజము (పనసకొన) - సద్యఃస్మక్రమును జేయును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (భా-ప్ర.)

(ఘ) పనసబీజము - మధురకరమును, గురుగుణమును గలిగియుండును. సర్వశుక్రమును చేయును. మలమును బంధించును. మాతమును శోధించును. (భా-పం.) కొద్దిగ కషాయమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. వాతమును శృద్ధి బొందించును. తగ్గింపును బోగొట్టును. (రా-ని.)
(చ) లఘుచఫలము - పిత్తకఫములను ప్రకోపింపజేయును.

(చ-సూ-అ-27.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. అపచియందు పనస ప్రయోగము.

“పనస శిఫారేపో వా..... ।

అపచీమసికంతా శాం పూయయుతాం హగతియోగోఽయం ” ॥

పనసవేరు కల్కమును లేపనము జేసిన పూయముతో గూడిన అపచి శమించును. (గ-ని.)

2. పిటికయందు లఘుచ ప్రయోగము.

“క్షీరమాదుంబం యశ్చాత్ లామచం వా ప్రయోజయేత్ ।

పిటికాసు సమస్తాసు లేపనం సంప్రకాంతయే ” ॥

సదాపనసచెట్టునండి పాలను గ్రహించి లేపనము జేసిన సమస్త పిటికలు శమించును. (గ-ని.)

“—But some seeds which are not oleaginous may also be given with advantage to diabetics. Principal amongst them is the seeds of Jack fruit (Artocarpus in tegri folia) Many years ago my esteemed friend the late lamented Lientevant.colvel K. R. Kirtikar F. L. S; I. M. S. drew me attention to it. He found it useful in diabetes.

స్వానుభవము.

[పనసకాయ అపధ్యమగు కూరలలో ఆంధ్రదేశమున నెన్నబడచున్నది. కాని, ఆవపెట్టి వండేసయెడల మిక్కిలి రుచిగా నుండును. గురువు, విదాహి, కావున తక్కువగా తినవలెను. ఆంధ్రులకు మిక్కిలి ప్రీతికరమైన పదార్థము. పనసకాయ దొరకినపుడు తద్దినము పెట్టుకొనమని సామెత. ఆ.ల.]

పరూషకం - చిట్టీత ట

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఫాలసా, మరాఠీ - ఫాలసా, గుజరాతీ - ఫాలసాం,
మలయాళం - పరూషకం, కర్ణాటకం - దోగలి, దామిడం -

• నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Tiliaceae

రుద్యాక్ష కుటుంబము

చిట్టీత - *Grewia asiatica* (Eng. grewia)

ఈ కుటుంబపు మొక్కలు విసారముగ నుష్ణదేశమునందుఁ గలవు. ఆకులు
వంటిరీచేరిక, లఘుపత్రములు కణుపుపుష్పములు గలవు. నూదో, అయిదో పెద్ద ఈనె
లున్నవి. లేగొమ్మలపైన మెత్తని పచ్చని రోమములు గలవు. పువ్వులు చిన్నవి. రక్షక
పత్రములును, ఆకర్షణపత్రములు నైదేసి కలవు. గింజల్కములు చాలగలవు. అండాశయ
మొక్కటి. కీలము దీని మవ్యనుండియే బయలుదేరును. కీలాగ్రము చిన్నది. ఫలము ఎండు
తాయఁగాని, రోపెంకువాయగాని యగుచున్నది. ఈ కుటుంబము బెండ, గుట్టపు చాదము
కుటుంబములనుబోలి యుండునుగాని దీనియందుఁ గింజల్కములు విడివిడిగా నుండును.
అవి పుట్టుచోట వృంతము కొంచెము పైకి వచ్చినది. పుప్పొడితిత్తులు సన్నముగ నుండును,
వీనియందు రెండుగదులు గలవు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పరూషకం తు పరుషం అల్పాసి శః పరాపకం ॥

పరూషకము, పరుషము, అల్పాసి, పరాపకము అనునవి పరూషక
నామములు.

ఆనుపరూషకఫల గుణములు

శ్లో॥ పరూషకం కషాయామ్ల మామం పిత్తకరం లఘు॥

పచ్చికాయ కషాయరసమును, అమానురసమును, లఘుగుణమును గలిగి
యుండును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును.

పక్వపర్యావకఫల గుణములు

శ్లో॥ తత్పక్వం మధురం పాకే శీతం విష్ణుభి బృంహణం ।

హృద్యం తు పి త్త దాహస్య జ్వరక్షయ సమీరహృత్ ॥

సూడిన ఫలము మధురగ్రాసమును, శీతవీర్లమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. బృంహణము, మలమును నిరోధించును. హృదయమునకు హితమైనది. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. దాహము, రక్తదోషము, జ్వరము, క్షయము, అను 6 వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—అల్పాస్థి - (నాగదలోపము, నీలచర్మ, ధన్వనచ్ఛద, మృదుఫల)

(ఖ) గుణబోధకములు:—పరుషము.

(2) శబ్దార్థములు:—

అల్పాస్థి - చిన్న చిన్న బీజములనుగల పండ్లనుగలది. నాగదలోపము - తమలపాకులవంటి యాకులను గలది. నీలచర్మ - నల్లని త్వష్కను గలది. ధన్వనచ్ఛద - ధనుర్వృక్షముయొక్క త్వష్కవంటి త్వష్కను గలది. మృదుఫల - మృదువుగనుండు ఫలములను గలది. పరుషము - పరుషగుణము గల పత్రములనుగలది.

N: B.—దీనిని ఖిరూరపుజాతిలో జేరిన యొక వృక్షభేదముగా జెప్పదురు. కొందరు పూరిక చెట్టిని జెప్పుదురు. అయితే చరక సుశ్రుతాదుల టీకా కాగులు దీని స్వరూప మిట్టిది యని వరించి యున్నట్లు గానరాదు. కాని “నాగదలోపము” యని జెప్పబడుటచే దీని యాకులు తమలపాకులవలె నుండునని దెలియుచున్నది. మరియు “అల్పాస్థి” యనుటవలన గింజలు మిగుల చిన్నవిగ నుండుననియు దెలియగలదు. ఇందుచే నిది చిజీత కాదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది. కాన యిది ఈతచెట్టుజాతిలోనిది కాదని దెలియనగును. మరియు నీ వృక్షము చిన్న పెద్ద భేదముచే రెండు విధములుగా నుండునని వైద్యకశబ్ద సింధువునందు జెప్పబడినది. దీనిని గురి చిన విషయము లంతగా గానరాకుండుటచే నింకను విమర్శించిన గాని ఇచ్చి యుప పేరు గాకున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) ఆనుఫలము_ఆమృతమును, గురుగుణమును గలిగియుండును. వాతమును శమింపజేయును. (ధ-ని.) కటుకౌనునమును గలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. (రా-ని.) మధురానురసమును, రూక్షగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. (ని-ర.) అత్యంతామృతమును, మనుగకషాయానురసములను గలిగి యుండును. (సు-నూ-అ-46.) పితృకేష్ణములను ప్రకోపింపజేయును. (చ-నూ-అ-27.)

(ఖ) పక్వఫలము - రుచిని బుట్టించును. శోఫను బోగొట్టును. (రా-ని.) అల్లూనురసమును గలిగి యుండును. శుక్రమును వృద్ధి బొందించును. తృష్ణను, క్షతక్షయమును బోగొట్టును. (ని-ర.) ప్రమేహమును, సంధివాతమును బోగొట్టును. (అ-సం.) రక్తమును శోధించును. (సు-నూ-అ-46.)

(గ) పత్రము - శోఫను బోగొట్టును. (అ-సం.) వ్రణమును బోగొట్టును. (దర్శ-గు.)

(ఘ) తగ్గస్కు - వాతమును శమింపజేయును. ప్రమేహము, యోదాహము, మేఘదాహము, మూత్రదోషము, శీతపిత్తము వీనిని బోగొట్టును. (అ-సం.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. మదాత్యయమునందు పరూషక ప్రయోగము.

“పరూషకౌనాం పీలూనాం రసం” ||

చిట్టితపండ్లు, గొలుగుపండ్లు, వీని రసమును నేవించిన మదాత్యయమునందలి తృష్ణ శమించును. (చ-చి-అ-12.)

2. మూఢగర్భమునందు పరూషక ప్రయోగము.

పరూషక శిఫాలేపః ।

నాభివస్తి భగాశ్శేష మూఢగర్భాపకర్షణః ” ||

చిట్టితవేళ్ళ కల్కమును గర్భిణికి నాభివస్తిభగామలందు లేపనముచేసిన మూఢగర్భము (ప్రసవకాలమున బయటకురాక గర్భాశయముఖమున నడవ పడినట్టి గర్భము) సుఖముగ బయటకు వచ్చును. (గ-ని.)

3. గోహిణియను గలరోగమున పరూషక ప్రియోగము.

“కవలో దాక్షానిమిషేః క్వధితోహితః” ||

దాక్షిపండ్లు, చిట్టితపండ్లు వీని కషాయమును కవలధారణము జేసిన గోహిణియను గలరోగము శమించును. ((భా.ప్ర.))

(5) యోగములు: —

1. పరూషకాదిఘృతము - (చ-వాతకక్త.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—నాతరక్తము, క్షయ, విస్ఫము, జ్వరము ఇవి శమించును.

2. పరూషకాదికషాయము - (వా-నూ-ఆ-15.) మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—వాతమును, తృష్ణను, మూత్రదోషమును శమింప జేయును.

స్వానుభవము

[ఈతెచ్చెట్లు వృక్షాయుర్వేదము 72 వ పుట 73 వ నెంబరు కొబ్బరి జాతిలో చేరియున్నది. పరూషకము అది కాదని తోచుచున్నది. నాకు అనుభవములేదు. ఆ. ల.]

120

పర్వాటకః - పర్వాటకము

భాషాంతర నామములు

హింది - దవనపాపండా, (గా) పిత్తపాపడా, శాహతరా. మరాఠి-సిర పశీ, పిత్తపాపడా. గుజరాతి - పీతపాపడో, ఖడ్ సలియోపీతపాపడో, శాహతరా, పిత్తపాపడో. మలయాళం - పర్పటకపుల్లె. కర్ణాటకం - పర్పటి. ద్రావిడం - పర్పటకం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Acanthaceae

అడసగ కుటుంబము

పర్పాటకము - *Justicia procumbens*
(వర్ధిలము భాగమున 168-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పర్పటో వరతి క్తశ్చ స్మృతః పర్పటకశ్చసః ।

కథితః పాంశు పర్యాయః తథా కవచ నామకః ॥

పర్పటము, వరతి క్తము, పర్పటకము, పాంశు, కవచము అనునవి
పర్పటక నామములు

పర్పటక గుణములు

శ్లో॥ పర్పటోహంతి పిత్తాసృభ్రమ తృష్ణా కఫజ్వరాన్ ।

సంగ్రాహీ శీతల స్తి క్తః దాహానుద్వాతలో లఘుః ॥

పర్పటకము శిక్తరసమును, లఘుగుణమును, శీతవీర్యమును గలది.
యుగిడును. మూడులను నిరోధించును. వాతమును వృద్ధి బొందించును. కఫ
మును శమింపజేయును. రక్తపిత్తము, భిన్న, తృష్ణ, జ్వరము, దాహము
అను నవి వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:— పాంశు, (కృష్ణకాళి, రక్తపుష్పక,
శీతపిరియ.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—వరతి క్తము, (తృష్ణారి, శీత, పిత్తారి, కటువత్త.)

(2) శబ్దార్థములు:—

పాంశు - ఎండినప్పుడు ధూళివలె విడిపోవునది. కృష్ణకాళి - నల్లని
పత్రములను గలది (కృష్ణకాళి - మిగులనన్నముగ నుండు పత్రములనుగలది).
రక్తపుష్పక - ఎర్రని పుష్పములను గలది. శీతపిరియ - చల్లని ప్రదేశము
లందు వృద్ధియగునది. వరతి క్తము - శ్రేష్ఠమైనశిక్తరసమునుగలది. తృష్ణారి -
దర్శికను బోగొట్టునది. శీత - శీతవీర్యముగలది. పిత్తారి - పిత్తమును శమింప
జేయునది. కటువత్త - కటురసముతో గూడిన పత్రములను గలది.

NB :— ఇది తుపజాతిలో శుశ్చత్తి గలిగి తిక్తరసయు కమే జ్వర - తృష్ణ - పిత్తాదిశమన ద్రివ్యములందు గణింపబడుచున్నది. ఇది చిన్నచిన్న మొక్కల రూపముగ వృద్ధిబొందును. పై పదములనుబట్టి శీతల ప్రదేశము లందు విశేషముగా వృద్ధిబొందునదిగా చెలియగలదు. ఆకులు సన్నముగను కొంచెము పొడవుగ నుండును. పుష్పములు ఎర్రగానుండును. మిగుల చిన్నవి యగు కాయలుండును. ఇది సమూలముగా నుపయోగింపబడును. ఎండినప్పుడు ధూళివలె ప్రత్యేకముగా విడిపోవుచుండును. ఇందుచేతనే యిది రేణు లేక పాంసు అని వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఇది నైద్యమువల్ల విశేషముగా జ్వరము తృష్ణ, పిత్తగోగములు గక్తపిత్తము మొదలగు వానియందుపయోగింపబడు చున్నది. ఇందును “ఏకః పర్పటకః శ్రేష్ఠః పిత్తజ్వరనిఘ్నాదనః” అను మొదలగు మహద్వల నూత్రిములనుబట్టి విశేషముగా పిత్తజ్వరము లందుపయోగింప బడుటయు వ్యవహారికమునందుగలదు. జ్వరమునందిలి తృష్ణను బోగొట్టుటలో నిది శ్రేష్ఠమైనదిగా నెన్నబడుచున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) పర్పట - రక్తనోషమును, ఆరుచిని, మదమును బోగొట్టును. (ప్ర-రా-ని.) కటువిపాకమును గలిగియుండును. వాంతిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ఖ) పర్పటశాకము - తిక్తరసమును లఘుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. పిత్త కఫములను శమింపజేయును. రక్తనోషమును, జ్వరమును, తృష్ణను, భ్రమను, దాహమును బోగొట్టును. (భా - పృ.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు పర్పటక ప్రయోగము.

“దురాలభా సర్పటక మృణాలం ।

ఏతే సమస్తాః గణాశః పృథగ్వా రక్తం సపిత్తం శమయంతియోగాః॥”

పర్పటకమును కషాయముగా గాచి యందు లేనెజ్జేర్చి సేవించిన రక్తపిత్తము శమించును. (చ. చి. అ. 4.)

2. అతీసారమునందు పర్పటక ప్రియోగము,

“ముచ్చ పర్పటకేన”

తుంగముస్తల, పర్పటకము వీనిచూర్ణమును తేనెతో నేవించిన. అతీసారము శమించును. (చ. చి. అ. 10.)

3. పిత్తజ్వరమునందు పర్పటక ప్రియోగము.

“అరోగ్యలక్ష్మీగుణయాలి పిత్తజ్వరాతుః శణుక సాయభాజం ।

మాం త్వం యథాగతకాలే స్మరార్గం కృతప్రకోపాపశమా సభీభిః”

పర్పటకక సాయమును నేవించిన పిత్తజ్వరము శమించును. (నై.జీ.)

4. ఛర్దియందు పర్పటక ప్రియోగము.

“క్వాధః పర్పటజః పీతః సత్తైద్రః ఛర్దినాశనః”

పర్పటక క సాయమునందు తేనెనెచ్చ నేవించిన ఛర్దిశమించును. (బృంద.)

5. యోగములు.

1. పర్పటాశ్శరీష్టము (శైషజ్య-పాండు కామిలాది.) మాత్ర:- ఔచుస్.

ఉపయోగములు:—పాండు, గుల్మము, ఉదగము, అష్ఠీల, కామిల, హలీమకము, ప్లేహ, యకృత్తు, శోఫ, జ్వరము, విషమజ్వరము, ఇవిశమించును.

2. పర్పటాది క సాయము. (చ. ద. పిత్తజ్వర.) మాత్ర:- 1 పలం.

ఉపయోగములు:—పిత్తజ్వరము శమించును.

పర్పటకముగల కొన్ని యోగములు

ఉశీరాది క్వాథచూర్ణము, గుహాచ్యాది క్వాథచూర్ణము, పంచతిక్త క్వాథచూర్ణము.

స్వానుభవము

[ఉపయోగములు:—తుంగముస్తలతేనె ఇదియును తీవ్రజ్వరములను పోగొట్టుటకు ఉపయోగింపబడుచున్నది. పిత్తజ్వరములలో ఇదియొకటియే కూడ మంచిపని జేయునని వర్ణంప

బడియున్నది. (“పకః పర్పటకః శ్రేష్ఠః పితృజ్వరవినాశనః”
చక్రవర్తి) 120 తులముల నీటిలో 1 తులము పర్పటకమును
నలియగొట్టివేసి బాగుగా కాచిచల్లార్చి ఇచ్చినగాని అంతయే
జలములో ఆద్రవ్యమును రాత్రివేసి నాననిచ్చి పొద్దుట
వడియగట్టి ఇచ్చినగాని మూత్రనాశములోమంటను, వాపును,
వేడిమిని తగ్గించును. మూత్రకృచ్ఛమునందును గనేరియా
యందును ఉపయోగింప వచ్చును. వాంతు అధికముగా నగు
చున్నప్పుడు దీని చూర్ణమును తేనెతో నీయవచ్చును. ఆ.ల.]

121

పల్లాశః - మోదుగచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ-కేనూ, టేనూ, థాక, పూశ. మరాఠీ-పల్లస, గుజరాతీ-ఖాఖికో.
మలయాళం-ప్లాశ. కర్ణాటకం - పూశ. ద్రావిడం-ప్లాశ.

వై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Leguminosae

చిక్కుక: కుటుంబము

మోదుగచెట్టు - *Butea frondosa* (Eng-Bastard Peak)

(ప్రగమ భాగమున 23-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పలాశః కింశుకః పల్లవో యాజ్ఞికః రక్తపుష్పకః,
తూర శ్రేష్ఠః వాతహారః బ్రహ్మచృక్షః సమిద్ధరః॥

పలాశము, కింశుకము, పల్లవము, యాజ్ఞికము, రక్తపుష్పము, తూర శ్రేష్ఠము, వాతహారము, బ్రహ్మచృక్షము, సమిద్ధరము, అనుచవి పలాశనామములు.

పలాశ గుణములు.

శ్లో॥ పలాశో దీపనో వృద్ధ్యో సరోషో వృణగుల్మజిత్,
భగ్నసంధానకృష్ణోప గృహణ్యోః కింమిన్ హరత్॥
కషాయః కటుకః తిక్తః స్నిగ్ధో గుదజరోగజిత్॥

మోడుగచెట్టు కషాయగనమును, కటుతిక్తానురచములను, సుస్నిగ్ధగుణములను, ఉష్ణవీర్ణమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. భగ్నసంధానముజేయును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. వృణము, గుల్మము, గృహణి, అర్శము, క్రిములు, గుర్రరోగములు అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనానములు:—

(క) పరిణామకములు:— యాజ్ఞికము, రక్తపుష్పము, సమిద్ధరము, (త్రిపతాకము, బ్రహ్మచృక్షనేత, బీజస్నేహ, చక్రపుష్పక.)

(ఖ) గుణబోధకములు:— పలాశము, తూర శ్రేష్ఠము, వాతహారము. (కృమిహ్నుము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

యాజ్ఞికము - యజ్ఞములందుపయోగింపబడునది. రక్తపుష్పము - ఎర్రని పుష్పములతో గూడియుండునది. సమిద్ధరము - యజ్ఞాదికర్మలందు హోమములకై నుపయోగింపబడు సమిధలలో నిది శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండునది. త్రిపతాకము - మూడుమూడామల చొప్పున గలిసియుండునట్టి చూపలతో

నొప్పియు - గానది. బ్రహ్మోపనేత - బ్రాహ్మణుల మహానునసంస్కారము నందుపయోగింపబడినది. బీజస్నేహ - తైలముతో గూడిన బీజములను గలది. వకంపువ్వుక - వంకరతిరిగిన పువ్వుములతో నొప్పియుండునది. పాశము - తొగము గలదగుటచే దుర్భాగమును తేలికముజేసి దొలగించునది. తొగ శ్రేష్ఠము - తొగములలో శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండునది. వాతహాము - వాతమును శనింపజేయునది. కృమిహ్నిము - కీములను బోగొట్టునది.

(3) విధముబోధకలక్షణము:—

“పలాశపాదపః సిద్ధ స్త్రీదలః శిశిశే త్తయః ।

కృష్ణవృన్దోజ్జ్వలద్రక్ష్య పుష్పశ్చ తిక్తబీజకః ॥

ఏకబీజాయశి శీ బీ తిపరశ్చ సమిదవాన్ ॥”

మోదుగ చెట్టు మూడు మూడు చొప్పున గణియున్నట్టి యాకులను, ఇల్లని పొద మొగళి మిగుల ప్రకాశమానమైన యొగ్గని పుష్పములను గలిగియుండు దీని కొయలు పొడవుగనుడి యొక్కక్కబీజముతో నొప్పియుండును ఈ బీజములు తిక్తగణమును గలిగియుండును. దీని కొమ్మలు యభాదులందు సమిధలుగా నుపయోగింపబడును. ఈ వృక్షము శిశిర్దువునందు ఆకులను రాల్చుటంజేసి త్రేణ్యమును బొందును. (శి-ద.)

(4) భేదములు:—

ఇది రక్త - పీత - శిత - నీలవర్ణములచే నాలుగు విధములుగానుండును ఇది రక్తవర్ణము గల పుష్పములుగల పలాశమే విశేషముగా గానబడు గూడును. నిఘంటుకాకులచే నిందలి శ్వేతవర్ణముగల పలాశము “శితో విజ్ఞానకః స్మృతః” మిగిలినవిన్నయు “కిం శుకైరుణ సామ్యేపి” సమానగల నే గలిగియుండునని జెప్పబడినను రక్తపలాశము తప్ప పీతాదిపుష్ప పలాశములు గానుపించకుండుటకు గారణము దెలియకున్నది. ఏది యెలులున్నను పలాశమునది యెత్తుగా జెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి శ్రేష్ఠముగు తొద్రవ్యగణములో గణింపబడుచున్నది. ఈ వృక్షములు విశేషముగా నడవులలో నుత్పత్తియగుచుండును. కొవుననే క్రిమి హరములగు వీని బీజములను (మోదుగమాడలను) అడవులలో నిపనించువాండుని సంపాదించి గామములలో విరివిగా నమ్ముచుందురు. ఈ బీజములు క్రిమిహర ద్రవ్యములలో

మిగుల శ్రేష్ఠములైనవిగ నుపయోగింపబడుచున్నవి. ఈ వృక్షము ఔరముగలది యైనను ప్రత్యేకముగ దీని సర్వాంగముల నేక విధములుగా ననేక వ్యాధులం దుపయోగింపబడుచున్నవి. మరియు నీవృక్షము మిగుల పవిత్రమైనదిగ వ్యవహరింపబడుచున్నది. మరియు దీనియొక్క చిన్న చిన్న కాష్ఠములను యజ్ఞదులందు హోమములకు సమిధలుగా నుపయోగించుదురు. ఇంతియేగాక దీనియొక్క దీప్తుమగు నొక కాష్ఠమును బ్రాహ్మణాదుల యుపనయన సంస్కారమునందు బ్రహ్మచారిచే బండముగా ధరింపజేసి గొన్ని మంత్రములుచ్చరింపజేయుదురు. అలాగా నీద్రవ్యధారణమువలన నట్టి బ్రహ్మచారి పవిత్రుడై నూతనజ్ఞాన సంపన్నుడగునని భావము. ఇటులనే దీనియొక్క పవిత్రత వేదములందననేక విధములుగా వరింపబడినట్లుగా నబడును. మరియు దీని యాకులందు గృహస్థులు గొర్రులు ఆహారమును భుజించుదురు.

ఈ పలాశమునందు పైనిజెప్పినట్లుల నాలుగువిధములగు భేదములేగాక “హస్తికర పలాశ” మను మరియొక భేదమున్నట్లుగా రాజనిఘంటు కారు నిదే నిరూపింపబడిది. వైద్యకశబ్దసింధువు నందు “గజకరాకారక పల్లె, పలాశభేదే, ధూపలాశ ఇతిలోకే”|| ఇది గజకర ముపంటి యాకృతితో విశాలముగనుండు ఒక్కొక్క పత్రముతో నొప్పి పలాశ భేదముగా జెప్పబడుచున్నది. మరియు నిది ధూపలాశమని వ్యవహరింపబడుచున్నది యని నిరూపింపబడినది. దీనిని బట్టి గజకర మువలె దీనియాకులు విశాలముగ నుండుననియు, పైదానివలె మూడు మూడు ఆకుల చొప్పున గలిసియున్నట్లు గాక యివి విడివిడిగ నుండుననియు చెలియగలదు. కాని స్పష్టముగా దీని స్వరూపమును బోధించునట్టి విశేషములు ఎచ్చటను గానరాకున్నవి. అయితే పై పలాశవృక్ష పత్రములకంటె మిగుల విశాలముగ నుండు పత్రములగుగలిగి విశేషముగ కొమ్మలు లేక నొకే కాండరూపమున ధూమియండి కొద్దిగ నెత్తుగ బెనుగు నొక మొక్క పలాశ భేదముగా వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఒకవేళ హస్తికర పలాశమనునది పై భేదమై యుండునేమో విమర్శింపదగినది.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) మూలములను నిరోధించును. వాత శ్రేష్ఠములను శమింపజేయును. ప్లేహభిష్కృద్బిలి బోగొట్టును. (ధ - ని.) యోనిరోగమును బోగొట్టును. (ని - ర.)

(ఖ) శుష్కము - కటురసమును, తిక్త కషాయానురసములను, శీతవీర్యమును మధుర విపాకమును కలిగియుండును. మూలములను నిరోధించును, వాతమును

బృహదాదింతును. కి ఘపిత్తములను శమి పజేయును. రక్తపిత్తము, మాతృకృష్ణము, తృష్ణ, దాహము, వాతరక్తము, కుష్మము పీనినిబోగొట్టును. (భా.ప్ర.) మగంధమును గలిగి యుండును. మధురరసమును గలిగి యుండును. (ధ - ని.) ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కండువును బోగొట్టును. (రా - ని.) రక్తదోషమును బోగొట్టును. (చి - రి)

(గ) బీజము - లఘు రూక్ష గుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కటువివాకమును గలిగి యుండును. వాత కఫములను శమిపజేయును. పరిమేహమును, అగ్నిస్మృను, క్షయములను, కుష్మమును, గుల్మమును, ఉదరమును బోగొట్టును. (భా - ప్ర.) స్నిగ్ధగుణములను గలిగి యుండును. (ధ - ని.) పామను, కండువును, కడుపును, బోగొట్టును. (రా - చి.) శూలము బోగొట్టును. (ని - రి.)

(ఘ) నూతనపల్లవము - వాతమును శమిపజేయును. కృములను బోగొట్టును. (ని - రి.)

(చ) పత్రకాకము కఫపిత్తములను శమిపజేయును. (ను - నూ - అ 46)

(ఛ) కాండగుణము:— రసాయనము. (కో - ని.)

(జ) మూలస్వరగము - నేత్రాంధ్యమును, నేత్రపుష్పమును బోగొట్టును. (కో - ని.)

(ఝ) పలాశనిర్యాసము - మలాదులను నిరోధించును. గ్రహణిని, ముఖిజశోగములను, కాసను, అతిస్వేదమును బోగొట్టును. (ఆ - సం.)

(ట) బీజ తైలము - మధుర రసమును, కషాయానురసమును గలిగియుండును. కి ఘపిత్తములను శమిపజేయును. (ను - నూ - అ 46.)

(ఠ) హస్తీకర్ణ పలాశము - మిగుల వృష్యము, మేధాశక్తిని, ఆయుర్వృద్ధిని, బలవృద్ధిని గలిగించును. (రా - ని.)

(6) బ్రహ్మవృక్షకల్పము:—

(క) “బ్రహ్మవృక్షస్య పంచాంగం ఛాయాశుష్కం సుమార్ణతం, మధ్యాజ్యాభ్యాం లిహేత్క్రూర్నిం వరైకేన జరాం జయేత్. || జీవేద్వర్షసకాంతైకం నివ్యజేజా మహాబలః | బ్రహ్మవృక్షస్య పుష్పాణి ఛాయాశుష్కాణికాయేత్ || శ్రింశత్పలం తు తచ్చార్ణం చతుర్ద్వింశత్పలం ఘృతం || ఏకీకృత్య క్షిపేద్భాండే తం దుద్ధ్వా ధాన్యరాశిగం కృత్వా మాసాత్సమృద్ధ్యై భాగాన్కుర్యాత్సమృతు

ర్దశ|| భాగైకం భక్షయేన్నిత్యం భుంజీత కాంతభాజనే , ఏవం మాసత్రయం
కుర్యాద్వజ్రకాయో భవేన్నరః || తస్య మూత్ర పురీషాభ్యాం తామ్రమాయాతి
కాంచనం । బ్రహ్మసృక్షస్య బీజాని మూరితాని ఘృతైస్సహ|| పూర్వద్ధాన్య
మధ్యే తు క్షీప్వా మాసాత్సముద్ధరేత్ । పరైకకం సదా భాదే ద్విత్సరా
న్మృత్యు జ్ఞాపేత్ || పరీహిత నిర్ముఖో జీవేద్బ్రహ్మ దినత్రయం । బ్రహ్మ
బీజోతితం తెలం గవా , క్షీరైః పలన్యయం || తుల్యైః పిబేద్బవే న్నూర్భా
సింఛేత్తైస్య ముఖేపయః, బాధే క్షీరౌదినం దిద్యాత్ మాసాత్ జ్ఞాన భవేన్నరః
ద్వితీయే శకతుల్యస్సాక్షాత్ తృతీయే వజ్రివద్భవేత్ । మారశ్శావీ చతుర్థే
తు పంచమే ఖే గత్స్థిపేత్ || మాస షట్కై స్వయం కర్తా శివతుల్య పరా
కృమః । మహాకల్పాంతపర్యంతం జీవేద్వరైక సేవనాత్||

(1) మోదుగవృక్షముయొక్క పంచాంగములను గ్రహించి నీడ నెండించి
మృదుమారము జేయవలెను. పిమ్మట మధు ఘృతములతో గలిపి యొక్కొక్క
కర్మము చొప్పున నొకసంవత్సరకాలము ప్రతిరోజునను సేవించుచుండిన ముసలే
తనము పోయి మిగుల లేనోలసంపన్నుడై వేయి సంవత్సరములు జీవించును.
(2) మోదుగ పుష్పములను గ్రహించి నీడ నెండించి మృదుమారమును జేయ
వలెను. ఈమారమును ముప్పుని పలములును, ఘృతమును ఇరువది నాలుగుపల
ములును, ఒకటిగా కలిపి యొక భాండమునందుంచి వృధముగా సంధిబంధనము
జేసి దీనిని ధాన్యరాశియందు ఒక మాసము గప్పి యుంచవలెను. పిమ్మట దీనిని
పదునాలుగు భాగములు జేసి యొక్కొక్క భాగము చొప్పున ప్రతిదినమును
సేవింపుచు కాంతలోహపాత్రయందు ఆహారమును దీసుకొనుచుండవలెను. ఇటుల
మోదు మాసములు జేసిన వజ్రియుతో నుల్యమైన శరీరము గలవాడగును. ఈ
విధముగ నాచరించినట్టి పురుషునియొక్క మలమూత్రములందు తామ్రము
నుంచిన నది బంగారమగును. (3) మోదుగగింజలను మృదుమారము జేసి
ఘృతయునందు గలిపి పై దానివలెనే భాండమునందుంచి సంధిబంధనము జేసి
యొక మాసము ధాన్యరాశియందుంచి పిమ్మట నొక్కొక్క పలము చొప్పున
నొకచిత్సరము సేవించిన వరీహిత నిర్ముఖుడై యనేక వేలసంవత్సరములు
జీవించును. (4) మోదుగగింజలనుండి తీసిన తెలమును రెండు పలములు
గ్రహించి సమాంశమగు బోడ్డిగమునందు గలిపి సేవించవలెను. ఇందువలన
మూర్ఛ గలిగిన యెడల ముఖముపై పాలను సేకముజేయవలెను. తెలివి వచ్చిన

పిమ్మట పాలతోగలిపి యన్నమును భుజించవలెను. ఈవిధముగ నొకమాసము జేసిన మంచి జ్ఞానవంతుడగును. రెండుమాసములు సేవించిన ఇంద్రునితో తుల్యుడుగు పరాక్రమము గలవాడగును. మూడు మాసములు సేవించిన వజ్రముతో తుల్యుడుగు శరీరము గలవాడగును. నాలుగు మాసములు సేవించిన మిగుల దూరమునందలి శబ్దమును వినగలవాడగును. అయిదు మాసములు సేవించిన ఘోరతత్వము సిద్ధించును. ఆరు మాసములు సేవించిన శివతుల్య పరాక్రమవంతుడగును. ఒకవత్సరము సేవించినకల్పాంశమువరకు జీవింపగలుగును.

(4) శ్వేతపలాశ కల్పము:—

శ్లో॥ “శ్వేతపలాశ పంచాంగం చూర్ణితం మధునాసహా కరైకం భక్షయేన్నిత్యం మాసాస్మృత్యుజరాపహం॥ బ్రహ్మయురాయతే సిద్ధో వరమాత్రాన్న సంశయః॥ అజాఘృతేన తద్బీజ మేకకం భక్షయేత్సదా॥ శరీరం భస్మనా మర్ద్యం మాసాస్మృత్యు జరా జయేత్॥ జీవద్బ్రహ్మ దినం యావత్ దివ్యకాయో భవేన్నరః॥ అన్యే యోగాః యథా రక్తే బ్రహ్మవృక్షే చ యే గుణాః తద్దైవ శ్వేత పాలాశే భవేయుః సాధకస్యచై ॥”

(1) తెల్లమోదుగ చెట్టుయొక్క పంచాంగములనుగ్రహించిచాయాశుష్కముజేసి మృదుచూరముజేయవలెను దీనిని లేనెతో గలిపి యొక్కొక్క కర్మముచొప్పున ప్రతిదినమును సేవించవలెను. ఒకమాసము సేవించిన జరామృత్యువులు లేనివాడగును. ఒకవత్సరము సేవించిన అనేక వేల సంవత్సరములు జీవింపగలుగును.

(2) తెల్లమోదుగగింజలను ప్రతిదినము ఒక్కొక్కటిచొప్పున మేక నెయ్యితో భక్షించుచు శరీరమును వెలిబూడినతో మర్దించుకొనుచుండిన నొకమాసమునకు జరామృత్యువులు లేనివాడై యనేక వేల సంవత్సరములు జీవింపగలుగును.

(3) తెల్లమోదుగగూడ నెర్రమోదుగతో సమానమగు గుణములనుగలదగుటచే పైనిజెప్పిన బ్రహ్మవృక్షకల్పమునందలి యోగములను దీనితో (తెల్లమోదుగ) గూడ పైవిధముగ గల్పించి సేవించిన పై విధముగనే సిద్ధించును.

(రసరత్నాకర - రసాయనఖండం.)

(7) ప్రియోగములు:—

(1) అతిసారమునందు పలాశ ప్రియోగము:—

“పలాశఫలనిర్యాహం పశుసా పాయయేతతం॥

తతోఽనుపాయయే తోక్తం క్షీరమేవ యథాబలం॥

ప్రవాహితే మతతేన ప్రకామ్యత్యుదరామయః॥”

మోదుగగింజల కషాయమును పాలయందుజేర్చి తీసికొని కొద్దిగా నువ్వు ముగనుండు పాలను అనుపానముగా నేవించిన అద్భుతమైన మలము పూర్తిగా జయింపు బోవును. శిష్ణులు అతీనాము శమించును. (చ - చి - అ 10.)

(2) ఆర్శోరోగమునందు పలాశ ప్రయోగము:—

“త్రిపుద్గంతీ పలాశానాం”

సుభృష్టం యమకే దద్యాత్ శాకం దధిసరాయుతం॥”

తెగడ, నేపాళము, మోదుగ వీరియొక్క సత్రములను యమక స్నేహమునందు భర్జనజేసి పెరుగుమీద నీళ్ళతో శాకముగా సిద్ధముచేసి యిచ్చిన ఆర్శోరోగము శమించును. (చ - చి - అ 9.)

(3) పిత్తాభిష్యంజమునందు పలాశ ప్రయోగము:—

“క్షౌద్రోష్ణేతం కైశుకం వాసి ప్లాష్పం ॥”

మోదుగపుష్పస్వరసమును తేనెతో గలిపి యంజనము వేసిన పిత్తజాభిష్యందము శమించును. (సు - ఉ - అ 10)

(4) క్రిమిరోగమునందు పలాశ ప్రయోగము:—

“పలాశబీజ స్వగసం కల్కం వా తండులాంబునా ॥”

మోదుగగింజల కల్కమునుగాని, స్వరసమునుగాని బియ్యపుకడుగుతో నిచ్చిన క్రిమిరోగము శమించును. (సు - ఉ - అ - 54.)

(5) రక్తపిత్తమునందు పలాశ ప్రయోగము:—

“పలాశవృక్షాన్ని విపక్వం సర్పిః పిబేత్ క్షౌద్రయుతం సుశీతం ॥”

మోదుగచెట్టుముక్క స్వరసమునందు ఘృతమును జేర్చి పక్వము జేసి సాంగశీతలమునందు తేనెగలిపి నేవించిన రక్తపిత్తముశమించును. సు. ఉ. అ. 55.

(6) శర్కరయందు పలాశ ప్రయోగము:—

“తిలాపామార్గ కదిలీ పలాశ యవ వల్కజః ।

క్షారః పేయోఽవిమూత్రేణ శర్కరా నాశనః పరః ॥”

మోదుగక్షారమును మేకమాత్రముతోగలిపి నేవించిన మూత్రజశర్కర శమించును. (సు - చి - అ 7.)

(7) గుల్మ - వీహలముందు పలాశ ప్రయోగము:—

“పలాశక్షారతోయేన పిప్పరీ భావితా శుభా ।
గుల్మవీహారి శమనీ అగ్నిదీప్తికరీ స్మృతా ॥”

మోదుగక్షారజలమునందు పిప్పల్లను పలుమార్లు భావన జేసి నేవించిన గుల్మమును వీహభివృద్ధిని శమింపజేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. (బృంద.)

(8) శీపదమునందు పలాశ ప్రయోగము:—

“పలాశమూలస్వరసం పిబేద్వా తైలేన తుల్యం నితస్వ పాణాం ॥”

మోదుగ వేళ్లరసమునందు సమాంశముగ తైలవాలనుండితీసిన తైలమును గలిపి పానము జేసిన శీపదము శమించును. (బృంద.)

(9) పిల్లరోగమునందు పలాశ ప్రయోగము:—

“పంశవృంత మాహృత్య దధ్నా కాంస్యే నిధాపయేత్ ।
ఆశ్చోతనం శ్లేష్మహం పక్షణాం చ ప్రరోహణం ॥”

మోదుగవృష్పముయొక్క తొడిమను మెత్తగానూరి పెరుగునందుగలిపి కంచుపాత్రయందుంచి చేతితో మెత్తగా రుద్ది పిచ్చుట కంటికి ఆశ్చోతనము జేసిన పిల్లరోగము శమించును. పక్షుప్రరోహమగును. (గ - ని.)

(10) గగ్భనివారణార్థమై పంశప్రయోగము:—

“ఋతౌ ఘృత త్షౌద్ర యుతైః పలాశబీజైః ప్రరేపం మస్మణపిష్టైః ।
కరోతి యా స్త్రీ భగరంధ్రమధ్యే న సా భవేద్గర్భవరీ కథాచిత్ ॥”

మోదుగగింజలను మెత్తగా నూరి ఘృత త్షౌద్రములందు గలిపి ఋతు కాలమున యోనియందు రేపనము జేసిన యెడల నెప్పటికి గగ్భము ధరింప కుండును. (గ - ని.)

(11) ఆంత్రవృద్ధియందు పలాశ ప్రయోగము:—

“ఆంత్రవృద్ధి శమనాయ కింశుకత్వక్రపాయమపి పాయయేచ్ఛికుం ॥”

మోదుగపట్టక పాయమును పానము జేయించిన శిశువుల ఆంత్రవృద్ధి శమించును. (వై - మ.)

(12) నక్తాంధ్యమునందు పలాశ ప్రియోగము:—

“దివావసా నే రుధిరం పలాశాత్ ఆదాయ సేత్రే సహస్రైవ దద్భ్యాత్ ।
నక్తాంధ్యమాశ్వేన విజిత్యజీవేత్ చంద్రాశశ్చాక్షరవాచకః స్యాత్ ॥”
మూర్త్యాస్తమయ కాలమునందు మోదుగచెట్టునుండి నిర్వాసమును
సంపాదించి పెంటనే నేత్రములకంజము చేసిన నక్తాంధ్యము శమించి వెన్నె
లలో నక్షరము చదువగల శక్తిగలవాడగును. (వై - మ.)

(13) అశ్మోరోగమునందు పలాశ ప్రియోగము:—

“శ్మోషగర్భం పలాశస్య త్రిగుణే భస్మవారిణి ।
సాధితం పిబతః సర్పిః పతంత్యర్శ్మాస్యసంశయం ॥”
మోదుగక్షారజలము మోదుభాగములు, ఘృతము ఒకభాగము, త్రిక
టుకకల్కము నాల్గవభాగము ఇటుల గలిపించి ఘృతపాకము చేసి నేవించిన
నిశ్చయముగ మూలవ్యాధి శమించును. (భా - ప్ర.)

14 రక్తగుల్మమునందు పలాశ ప్రియోగము:—

“పలాశక్షారతోయేన సర్పిః సిద్ధిం పిబేచ్ఛసా ॥”
మోదుగక్షారజలమునందు ఘృతమును జేర్చి పాకముచేసి నేవించిన రక్త
గుల్మము శమించును. (భా - ప్ర.)

(15) పుష్పరోగమునందు పలాశ ప్రియోగము:—

“పలాశపుష్పస్వరసైః బహుశః పరిభావితం ।
కరంజబీజం తద్వర్తిః దృష్టేః పుష్పం వినాశయేత్ ॥”
మోదుగపువ్వులరసమునందు గామగపిక్క (గింజ)ను పలుమార్లు భావన
చేసి వర్తివలెచేసి పొడిచినమును జలముతో కలుగదీసి కంటికి అంజనము వేసిన
పుష్పమును నేత్రరోగము శమించును. (భా - ప్ర.)

(16) వృశ్చి విషమునందు పలాశ ప్రియోగము:—

“అర్కక్షీరేణ సంపిష్టం రేపాద్బీజం పలాశజం ।
... .. వృశ్చికార్తిం హరేత్ ॥”
మోదుగగింజలను జిలేడుపాలతోనూరి తేలు కుట్టినచోట రేపనముచేసిన
పెంటనే విషవేగము తగ్గి బాధశమించును. (వం - సే.)

(17) రసాయనమునకై పలాశ ప్రియోగము:—

“పలాశబీజాని విడగయుక్తాన్యన్యన్మిశ్రితాన్యామలకీఫలానాం ।
రిషేన మధ్వజ్యయుతాని పీత్వా వృద్ధోఽపి మాసాత్తరుణత్వమేతి ॥”

మోదుగగింజలను, వాయువిడంగములను మెత్తగా చూరించి ఉసిరికి పండ్లకాసమునందు జేర్చి అందు మధు ఘృతములను గలిపి నేవించుచుండిన నొక మాసమునకు ముసలి వానికి గూడ తరుణత్వము గలుగును. (రా - మా.)

(8) యోగములు:—

(1) క్రిమిముద్గరరసము (పలాశబీజముల) - భైషజ్య - క్రిమిరోగ.

మాత్ర:— 10 యవలు.

ఉపయోగములు:— క్రిమిరోగము శమించును. అగ్నిదీపనముగలుగును.

(2) పలాశాని లేపము:— భైషజ్య - యోనిరోగ.

ఉపయోగములు:— లేపనము జేసిన యోనిగాఢీకరణముగును.

(3) కింశుకానిగణచూర్ణము:— ర - సా - సం.

మాత్ర:— ¼ తుల.

ఉపయోగములు:— తిదోషములు శమించును.

(9) Actions and uses:—Laves astringent and alterative, used in diarrhoea, Pyrosis, sweating of phthisis, diabetes, menorrhagia, worms and colic. A hot poultice of leaves is used to disperse boils and pimples. The decoction is used as an injection into the vagina in leucorrhoea; also used as a gargle in sore throat and ulcers of the mouth. The seeds are aperient and an anthelmintic, used with success in tape worms and round worms. A decoction of the seeds and infusion of flowers is used with nitre as a diuretic in dysuria and in infuntion of urine. Externally the seeds are irritant and used with lime junc in dhobys itch, ringworm, indolent ulcers and fistula. Gum a powerful astringent and a good substitute for kino and may be used for all the purposes for which kino is used. Flowers are also astringent and diuretic. Varalious of flowers are applied to the pubes in dysuria and retention of urine and to promote menses.

Khory. Vol. II. P. 195.

స్వానుభవము

పలాశమును గూర్చి రసాయనముగను, క్రిమిహారముగను హెచ్చుగా వైన వర్ణింపబడి యున్నది. నేను క్రిమిహారముగా మోదుగవిత్తుల చూర్ణమును ఉపయోగించుచున్నాను. పలాశమును అనేకవిధముల పరిశోధించి యుపయోగింపవలసి యున్నది. ఆ. ల.]

ప్రసారిణీ - గొంతెమకొమరు

(లంజనవరము)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - గంధప్రసారిణీ, పసరన్, ప్రసారిణీ, ప్రసారిణీ. మరాఠీ - ప్రసారిణీ, చాండవేల, చాండవేల. గుజరాతీ - ప్రసారిణీవేల. మలయాళం - తలనోలి. కర్ణాటకం - ప్రసారిణీ. ద్రావిడం - ముడియాన్ మందల్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Convolvulaceae

తెగడ కుటుంబము

గొంతెమకొమరు - Convolvulus arvensis

(652-వ పుట చూడుము.)

శ్లో॥ ప్రసారిణీ రాజబలా భద్రపర్ణి ప్రతానినీ ।
సరణీ సారణీ భద్రబలా చాపి కటుభరా ॥

ప్రసారిణీ, రాజబల, భద్రపర్ణి, ప్రతానినీ, సరణీ, సారణీ, భద్రబల,
కటుభర యనునవి ప్రసారిణీ నామములు.

ప్రసారిణీ గుణములు.

శ్లో॥ ప్రసారిణీ గురువృష్ట్యా బలసంధాన కృత్సరా,
నీర్యోష్ణ వాతహృత్తిక్త వాతరక్త కఫాపహా ॥

గొంతెమకొమరు తిక్తరసమును, గురుసరగుణములను, శ్లేష్మవీర్యమును,
గలిగి యుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. బలమును గలుగజేయును.
వాతక ఫములను శమింపజేయును. వాతరక్తమును బోగొట్టును.

విశేషాంశములు.

(1) పరిసారిణి నామములు:—

(క) పరిసారిణి భోధకములు:—ప్రతానిని, సరణి, (చారుపర్ణి, గంధాధ్య)

(ఖ) గుణభోధకములు:— పరిసారిణి, రాజబల, (బల్య)

(2) శబ్దార్థములు.

ప్రతానిని - విస్తరించి లతారూపమున నుండునది. సరణి - దూరము పోకునది. చారుపర్ణి - ఆండుచుగ పత్రములతో గూడియుండునది. గంధాధ్య - విశేషముగ పరిమళముతో గూడియుండునది. పరిసారిణి - పరిసరి అంగములు చారునట్లు చేయునది. రాజబల - బలము గలిగించువానిలో శ్రేష్ఠమైనది. బల్య - బలమును గలిగించునది.

ఇది లతాజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి విశేషముగ వాతహృద్రవ్యములలో గణింపబడుచున్నది. కొందరు దీని యుత్పత్తి నృక్షరూపమున నుండునని చెప్పుదురు. అందుకు ఎట్టి ఆధారమును గానబడదు. పై పదములనుబట్టి యిది లతయనియే గ్రహింపదగియున్నది. చిన్నవిగను, కొంచెము గుండ్రముగను, నుండు పత్రములను గలిగి నన్నని కాండముతో భూమిపై కొద్దిదూరము ప్రాప్త నదిగా నుండును. రెండు కాండములకు మధ్య నన్ననిదారములవంటి నాళములు గూడ దీర్ఘముగ భూమిపై వ్యాపించును. వీటికి పత్రములుండవు. ఇటువంటి దీర్ఘ నాళములను బట్టియే యిది లంజనవరపుత్రీగె యని గూడ వ్యవహరింపబడుచుండును. ఇది యిసుక నేలలలోను, లేవటి నేలలలోను విశేషముగ నుత్పన్న మగును. దీనిని సమూలముగ గ్రహించియే వైద్యమునంగుపయోగించుదురు. ఇది యొక విధమగు గంధమును గలిగియుండును. విశేషముగా వాతవ్యాధులందుపయోగింపబడుచున్నది. పరిసారిణి యను శబ్దమునుబట్టి అందును విశేషముగ వక్షవధాదులందుపయోగింపబడునట్లుగా దెలియగలదు.

(3) విశేషగుణములు:—

తేజస్సును కాంతినిగలిగించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. ధ - ని అర్కస్సును, శ్వయాధును, మలబంధమును పోగొట్టును. రా - ని. కటు - సమును, లఘు గుణమును గలిగి యుండును. నేత్రములకు హితవై నది. సమస్త జ్వరములను రాత్ర్యంధమును పోగొట్టును. శో - ని. భగ్నాస్థిసంధానమును జేయును. ధాతు పోషణము జేయును.

(ని - ర.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. వాతవ్యాధియందు ప్రసారిణీప్రయోగము.

“క్వాథకల్కపయోభిర్వా బలాదీనాం

(బలా ప్రసారిణ్యాశ్వగంధానాం) చచ్చేత్ప్రథమ్”

ప్రసారిణిని సమూలముగ గ్రహించి దీనికల్క క్వాథములను, పాలను, తైలమును ఒకటిగాజేర్చి పాకముజేసిన తైలమును పానాభ్యంగములకై నుస యోగించిన వాతవ్యాధిశమించును. (చ - చి - అ. 28.)

2. ఆమవాతమునందు ప్రసారిణీ ప్రయోగము.

“ప్రసారిణ్యాథక క్వాథే ప్రస్తో గుడరసోనయోః।

షక్వః పంచోషణరజః పాదః స్యా దామవాతహః॥”

ప్రసారిణీక్వాథము ఒక ఆథకము, గుడము, లకుశము వీనిరసములుఒక్కొక్కప్రస్తము, పంచకోలచూరము నాల్గవభాగము, ఇటులవీని నెల్లఒకటిగాజేర్చి మేనుదినములు సంధానముచేసి సేవించిన ఆమవాతము శమించును. (చ - ద.)

3. మూత్రకృచ్ఛమునందు ప్రసారిణీ ప్రయోగము.

“జలేన నాఠకేశస్య పిబేత్ ప్రాతః ప్రసారిణీం।

మూత్రకృచ్ఛవినాశాయ శర్కరారావాతనాయ చ ॥”

ప్రసారిణీ కల్కమును కొబ్బరినీళ్లతో ప్రతిదినము సేవించిన మూత్రకృచ్ఛమును, శర్కరయును శమించును. (నై - మ.)

4. బాలుర హిక్మ వ్యాధియందు ప్రసారిణీ ప్రయోగము:—

“ప్రసారిణీ కల్క కషాయ సిద్ధం తిలోద్భవం నావన పాన లేపైః।

హిక్మాం నిజాం నాశయతి త్రిమాసాత్ పాలస్య లక్ష్మీ మిష రామభద్రాః॥”

ప్రసారిణీ కల్క కషాయములతో సిద్ధము చేయబడిన తైలమును చంద్ర పిల్లలకు నన్యరూపముగను, పాన రూపముగను, అభ్యంగ రూపముగను, నుస యోగించిన హిక్మ శమిగచును.

(5) యోగములు:—

1. ప్రసాది తైలము - వా - వాతరోగ.

ఉపయోగములు - పానాభ్యంగనస్యాదిరూపముగ నుపయోగించిన సమస్త వాతవ్యాధులును శమించును.

2. త్రిశత ప్రసాది తైలము. శ్లేషజ్య - వాతరోగ

సప్తశతక ప్రసాది తైలము. " "

ఏకాదశశతక ప్రసాది తైలము. " "

అష్టాదశశతక ప్రసాది తైలము. " "

మహారాజ ప్రసాది తైలము. " "

ఉపయోగములు:—పానాభ్యంగనస్యాది రూపముగ నుపయోగించిన కుబ్జవాతము, పంగువాతము, వమనము, అంగశోష, భగ్నము, వాతరక్తము, అపస్మారము, ఉన్మాదము, భ్రమ, వలీపలితములు ఇవిశమించును. వర్ణకరము, రసాయనము, వయస్వికరము, బృహణము, పుష్టికరము, గర్భపాదము.

3. కుబ్జ ప్రసాది తైలము. చ - ద. వాతవ్యాధి.

ఉపయోగములు:— పానాభ్యంగనస్యాదిరూపముగ నుపయోగించిన సమస్త వ్యాధులును శమించును.

స్వానుభవము

ప్రసాది 'లంజనవరము' గొంతెమకొమరు (కొమరు) తీగె యని కొందరి యభిప్రాయము. గ్రంథకర్తయు నదే యభిప్రాయముతో గ్రంథస్థములగు కొన్ని యోగములను వ్రాసి యున్నాడు. ఆంధ్రదేశమునందు లంజనవరమనెడు తీగెవంటి మొక్కకు గంధములేదు. గంధాధ్యాయని చెప్పుట చేత ఇది ప్రసాది కాదని నా అభిప్రాయము. ఆంధ్రదేశము నందు వీరికంపుగొట్టెడు ఆకు ఒకటి కలదు. దానిని ప్రసాది

యని నేను వాడుచున్నాను. దీనికి తక్కెడాకు, తక్కెల్లాకు అని గ్రామములలో పేరు. ఇది వంగిన అంగములను చూచు నట్లు చేయునది. కాబట్టి దీనికి ప్రసారిణి యను పేరు నచ్చిన దని గ్రామములలో ప్రతీతి కలదు. ఆమవాత సంబంధమైన నొప్పులయందు స్వేదకర్మనిమిత్తము ఉపయోగించు కషాయములకును, అవగాహస్నానమున ను ఈ ప్రసారిణిని అనుభవ పూర్వకముగా నే నుపయోగించు చున్నాను. లోపలికిచ్చుట లేదు. ఆంధ్రదేశమునందు పలువురు వైద్యులు ఈ తక్కెడ ఆకును ఉపయోగించుట చూచి యున్నాను. కాచిన కషాయము దుర్గంధము లేక ఒక విధమైన సుగంధము గలిగి యుండును. ఆ. ల. ౧.

123

ప్రక్షుః - జువ్వి చెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - పాకర, పాఖిర, పిలఖిన. మరాఠీ - వీపలీవృక్ష. గుజరాతీ - వీపలీ, వీపలీవృక్ష. మలయాళం - ఇత్తి. కర్ణాటకం - అరళి. ద్రావిడం - ఇత్తి.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Boracae
(Urticaceae)

పనస కుటుంబము

జావ్విచెట్టు - Ficus Tsiela

(ప్రథమ భాగమున 201-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ప్రక్షో జటీపక్కటిశ్చ పర్కటీ చ స్త్రీయామపి॥
ప్రక్షము, జటీ, పర్కటీ, పర్కటీయనునవి ప్రక్ష నామములు.

ప్రశ్న గుణములు

శ్లో॥ ప్రక్షః కషాయః శీతో చ్ఛామోచి గదాపహః ।
దాహపిత్త కఫాచిన్నః శోధహః కృపిత్తహృత్ ॥

జావ్విచెట్టు కషాయరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. పిత్త కఫములను శమింపజేయును. వ్రణము, యోనిరోగము, రాహము, రక్త దోషము, శోథ, రక్తపిత్తము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:-

పరిచయబోధకములు:—జటీ, (చారుదర్శిని, క్షీరి, మహాబలము, ద్వి. ప్రరోహము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

జటీ - జడలవలె వేలాడునట్టి కాయలగుత్తులను గలది.
దర్శిని - అందముగ కాన్పించునది. క్షీరి - పాలను గలిగి యుండును.
బలము - హృచ్చబలమును గలది అనగా దృఢముగా నాటుకొని నది.
దృఢప్రరోహము - దృఢమైన మొలకలను గలది.

(3) భేదములు:—

ఇది మహాత్ముని భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి క్షీరీకృష్ణములలో (లేక) పంచవల్క్యలగణాద్య వృక్షములలో గణింపబడుచున్నది. ఈ వృక్షములు సామాన్యముగ నెలనోటుల నన్నిటి యుపచుండును. పైచెప్పినట్లుగ పెద్దచిన్న భేదముచే రెండు విధములుగా నుండునని దెలియుచున్నను కొంచెము హెచ్చుతక్కువగ నికరి చిన్నది గూడ ఎరుగనే బెరుగుచుండుటను బట్టి వీనికంత హెచ్చు భేదముండవని దోహదము. ఇదియును గాక “హాస్యోపి మహతో గుణం లభతే” (రా-ని.) యను రాజనిఘంటుకార నిరూపణమును బట్టి ఈ రెండును సమాన గుణములనే గలిగి యున్నట్లు గూడ దెలియగలదు. కాని “హాస్యపత్యో విశేషతః” అను శాలిగ్రామనిఘంటుకార వచనమును బట్టి పెద్దచిన్న పత్య భేద నిది రెండు విధములుగా నుండుననియు నందు నిష్పత్తియుగలదియే శ్రేష్ఠమైందనియు దెలియగలదు అయినే “హాస్యపత్యో విశేషకః” అను రాజనిఘంటుకార వచనమును బట్టి చిన్న జువ్వ షోషింపజేయు స్వభావము గలదిగా దెలియగలదు. ఈ రెండు విధములగు వచనములను బట్టి చిన్న జువ్వ చిన్న యాకులను గలిగి యుండునో లేక, పొట్టిగానుండునో గూడ నిశ్చయింప వీలుగాకున్నది. ఇంతకంటె హెచ్చువిషయములెచ్చటను గానరాకుండుటచే నింకను విమర్శించవలసి యున్నది. ఈ వృక్షము లంత విశాలముగా బెరుగవు. ఆకులు నల్లసరిగను, కొంచెము విశాలముగను, కొడిగుడ్డాకారమును గలవిగను నుంకను శాఖలసాధ్యమునది పొడవుగ బెరిగిన యొక నాళము నంటి చిన్న చిన్న గూడలని కానులు కుత్తుగుత్తులుగ నుత్పన్నముగను. ఇట్టివి యనేకములుగా నొకచో నుండియే యేర్పడును. ఇవి యిటుల క్రిందకు జడలవలె వ్రేలాడుచుండుటను బట్టి జటియని వ్యవహరింపబడుచున్నవి. ఈ వృక్షముయొక్క త్వక్కు పసపువర్ణమును గలిగియుండును. ఇది మిగుల కషాయరసముతో గూడి యుండును. దీనియొక్క సర్వాంగములును పాలను గలిగి యుండును. దీని పట్టనే విశేషముగా వైద్యమునందుపయోగించుదురు. రక్తప్రాసాదులందు ఇది విశేషముగా నుపయోగింపబడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) కటుగసమును, కషాయానుగసమును గలిగి యుండును. మూర్ఛను, ప్రలాపమును, శ్రిమను బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(ఖ) హృస్వప్లక్ష - క్రవాంశములను హోషింపజేయును. (రా-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. యోనిసాంపమునందు ప్లక్ష ప్రయోగము.

“ప్లక్షత్వ క్షూర్ణ పిండం వా ధారయేత్ మధునాకృతం” ||

జాన్విపట్టమారమును లేనతో గలిపి మద్దవలెచేసి యోనియందుంచిన రక్తస్రావము నిలుచును. (చ-చి-అ-30.)

2. విసర్పమునందు ప్లక్ష ప్రయోగము.

“ప్లక్ష వేతసాశ్శతపల్లవైః ।

త్వక్కర్కైః బహుస్త్రిష్కైః తైశ్చా లేపనంహితం” ||

జాన్వి, ప్రబ్బలి, రావి వీనియొక్క చిగుళ్లు, పట్టలు మెత్తగా నూరి అధికముగా నేయిజేర్చి లేపనముజేసిన విసర్పము శమించును. (చ-చి-అ-11.)

3. శోఢనిర్వాపణమునకు ప్లక్ష ప్రయోగము.

“ప్లక్ష వేతసవల్కలాః ।

సస్త్రిష్కైః పులేపః స్యా చ్చోఢ నిర్వాపణం వరం” ||

జాన్వి, ప్రబ్బలి వీని పట్టలను మెత్తగా నూరి నేయి గలిపి లేపనము జేసిన శోఢ నిర్వాపణమగును. (చ-చి-అ-13.)

4. వర్ణరోపణమునకు ప్లక్ష ప్రయోగము.

“ప్లక్ష వేతసాః ।

కషాయాః రోపణాః స్మృతాః” ||

జాన్వి, ప్రబ్బలి వీని పట్టలతో కషాయము గాచి వర్ణరోధనము జేసిన శీఘ్రముగా రోపణమగును. (చ-చి-అ-13.)

5. రక్తాతిసారమునందు ప్లక్ష ప్రయోగము.

“ప్లక్షశలకీతినిశత్వచః ।

క్షీరే విమ్బుదితాః పీతాః సత్కద్రా రక్తనాశనాః” ||

జువ్వి, అందుగుచెట్టు, నెమ్మిచెట్టు వీని పట్టలను క్షీరముతో నూరి
తేనె గలిపి నేవించిన రక్తాతిసారము శమించును. (ను-ఉ-అ-40.)

6. రక్తపిత్తమునందు ప్లక్ష ప్రయోగము.

“ప్లక్ష వేతస పల్లవాః ।

శాకార్థే శాకసాత్మ్యానాం తండులీయాదయో హితాః ॥

జువ్వి, ప్రబ్బలి వీని చిగుళ్ళను శాకముగాపక్వముజేసి శాకసాత్మ్యుల
కిచ్చిన రక్తపిత్తము శమించును. (భా-ప్ర.)

124

పాటూ - కలిగొట్టు (లేక) పాదిరిచెట్టు
(ఎర్రనిది) (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - కళపాడర, పాథర (ల). మరాఠీ-పాడర్. గుజరాతీ-పాడర్.
మలయాళం - పాదిరి. కర్ణాటకం - హోదరి. ద్రావిడం - పాదిరి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Bignoniaceae

తగడ కుటుంబము

కలిగొట్టు - Sterios permum Chelonoides

వృక్షాంశము:—లావుగను పొడుగుగను వంకరలు లేక తిన్నగను నుండును.
బెరడు, దట్టము, గోధుమవర్ణము.

అనులు:—అభిముఖచేరిక, మిశ్రమవశ్రములు విషమపక్షవైఖరి. చిట్టియాకులు

- 4-తలు. వీనితోడిమ పొట్టిది. అండాకారము విషమరేఖత్రము లేతాకుల కడుగున పెత్తని రోమములు గలవు. సమాంచలము. కొన్నిటియంచు కొంచెము గొన్నిగొన్నిలుగ నుండును కొనసన్నము.

పుష్పమంజరి:—కొమ్మలచివరలనుండి రెమ్మ గెలలు వృంతము మీదను నుప వృంతము మీదను గోధుమవర్ణముగల రోమములు గలవి. పుష్పములు పెద్దవి. అసరాళము చేటికలు చిన్నవి గలవు.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము 5 దంతములు నీవము.

దళపలయము:—సంయుక్తము 5 తమ్మెలు అసరాళము పనుపుకంగు మంచి వాసన వేయును.

కింజల్కములు:—4 కాచలు పొడుగు మఱిమొక గొడ్డుకాడ గలదు. దీనికి పుప్పొడితిత్తలేదు. పుప్పొడితిత్తులు రెండుగదులు.

అండకోశము:—అండాళయము ఉచ్చము రెండుగదులు అండములు చాలగలవు. గింజలకు తెక్కలుండును. కీలము గుండ్రము. కీలాగ్రము రెండు చీలికలు.

ఈ కుటుంబములో నెక్కువగ తీగెలును, చెల్లును గలవు. వీని ఆకులు అభిముఖ చేరిక, కొన్నిటివి మాత్రము లఘుపత్రములు. పుష్పము అసరాళము. కింజల్కములు దళ పలయపు తమ్మెలకంటె, దక్కువగా నుండును. అండాళయము రెండు గదులు, చాల గింజలుండును. గింజలకు సాధారణముగ తెక్కలు గలవు. కాయ యెండి పగులును. ఈ కుటుంబములో నుపయోగించు మొక్క లంతగా నున్నట్లు గానవచ్చుటలేదు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పాటలీ పాటలామోఘా మధుదూతీ ఫలేరుహా ।

కృష్ణవృన్తా కుబేరాక్షీ కాచస్థాల్యలి వల్లభా ॥

త్రానుపుష్పీచ కథితా ॥

పాటలీ, పాటల, అమోఘ, మధుదూతీ, ఫలేరుహ, కృష్ణవృన్త, కుబేరాక్షీ, కాచస్థాలి, అలివల్లభ, త్రానుపుష్పి యనునవి రక్తపాటలానామములు.

రక్తపాటలా గుణములు

శ్లో॥ పాటలా తువరాతిక్తా మనుషా దోషత్రయాశహా ।

అరుచి శ్వాసశోధార్శశ్చర్ది హిక్కా తృషాహరీ ॥

ఎర్రపాడిరచెట్టు కషాయగ్రసమును, తిక్తామగ్రసమును, కొద్దిగ నుష్ణ వీర్యమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. అరుచి, శ్వాస, శోఘ, అర్శస్సు, ఛర్ది, హిక్క, తృష్ణ అను నీ వ్యాధులను హోగొట్టును.

సితపాటలా తైలకలిగొట్టు (తేక) పాదిరిచెట్టు (ఖ)

శ్లో॥ పరాస్యా త్పాటలాసితా ।

ముష్కకో మోక్షకో ఘంటాపాటలిః కాష్ఠపాటలా ॥

ముష్కకము, మోక్షకము, ఘంటాపాటలి, కాష్ఠపాటల యనునవి సితపాటల నామములు.

సితపాటలా గుణములు

శ్లో॥ సితపాటలికా తికా గురూషా వాతదోషజిత ।

పమిహిక్కా కఫఘ్నో చ శ్రిమశోషాపహరకా ॥

తైలపాదిరిచెట్టు తిక్తరసమును, గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వాతకఫములను శమింపజేయును. వాంతి, హిక్కు, శ్రిమ, శోష అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(రక్త) - మధుమతి, ఫలేరుహ, కృష్ణ వృంత, అలివల్లభ, తామ్రపుష్పి, (స్థిరగంధ). (శ్వేత) - సితపాటల, ఘంటా పాటలి.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(రక్త) - అమోఘ.

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(ఆంబువాసిని.)

(2) శబ్దార్థములు:—

మధుమతి - వసంతకాలమునకు దూతగానుండునది అనగా వసంత కాలమునందు పుష్పించునది. ఫలేరుహ - ఫలమునందు మొలచునది. కృష్ణ వృంత - నల్లని తొడిమలను గలది. అలివల్లభ - తుమ్మెదలకు ప్రియమైనది. తామ్రపుష్పి - ఎర్రని పుష్పములను గలది. స్థిరగంధ - చిరకాలముండునట్టి పరిమళమునుగలది. సితపాటలా - తెల్లనిపుష్పములనుగలది. ఘంటాపాటలి - గంట వలెనుండు పుష్పములను గలది. అమోఘ - వ్యాధులను నిశ్చయముగ బోగొట్టునది. ఆంబువాసిని - జలప్రాంతమునందుత్పత్తి యగునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“పాటల పాదపః కుదః శేలుపత్రః ప్రసిద్ధకః ।

కౌషపాటలికా తద్వత్ కదంబదలినీ చ సా” ॥

పాదిరివృక్షము సక్కిరియాకులవంటి యాకులను గలిగి మిగుల ప్రసిద్ధి గలిగి యుండును. తెల్లపాదిరిచెట్లు కడిమియాకులవంటి యాకులతో నొప్పి యుండి పై దానివలెనే ప్రసిద్ధి గలిగి యుండును. (ఇ-ద.)

(4) భేదములు:—

ఇది రక్త-శ్వేత భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి దశమాలాంతరతమై త్రివోషహరద్రవ్యము లలను గణింపబడుచున్నది. పై పదాదులను బట్టి యిందలి రక్తపాటల వృక్షము సక్కిరియాకులవంటి యాకులను గలిగి నల్లని తొడిమలతో గూడిన ధౌర్జని పుష్పములతో గూడి యుండును. ఈ పుష్పములు చిరకాలము చెడి పోనట్టి పరిమళమును గలిగి తుమ్మెదల కామాదమును గలిగించునవిగా నుండును. ఇది దసంతర్తువనము పుష్పించు చుండును. ఈ వృక్షము సామాన్యముగా జలప్రాంతములం దుత్పన్నమగునట్లుగా బెలియగలదు. శ్వేత పాటల కడిమియాకులవంటి యాకులను గలిగి గంటయొక్క యాకృతిని బోలి తెల్లని పుష్పములతో నొప్పియుండును. సాధారణముగ నిందలి యెర్ర పాదిరియే వైద్యమునం దుపయోగింప బడుచున్నట్లు బెలియగలదు. వాగ్భటాదులచే “పాటలావాసితం చాంభః” (వా-సూ-అ-3.) అని గీర్వాన్యర్తువు వగ నమునందు ఎర్రపాదిరిపుష్పములచే పరిమళింపజేయబడిన జలము పానార్థమే నిరూపింప బడినది. దీని మూలము విశేషముగా ప్రయోగములందు గాఢింపబడు చున్నది. ఇతరాంగములు గూడ నచ్చటచ్చట ప్రయోగింప బడుచున్నట్లు బెలియగలదు.

ఇందుపైని జెప్పిన భేదములే గాకుండ భూమిపాటల, క్షుద్రపాటల, వల్లీపాటల యను మరి మూడు భేదములు కాలిగ్రామ నిఘంటుకారునిచే గ్రహింపబడినవి. అయితే ఇందలి భూమిపాటల యనునది “స్వనామఖ్యాత హిస్వపాటల” యని వైద్యకశబ్దసింధువునందు జెప్పబడి యుండుటను బట్టి దీనికిని క్షుద్రపాటలకును భేదము లేనట్లుగా బెలియుచున్నది. మరియు

ని భూమిపాటల పొదిసంస్కారముల వుపయోగింప. బడునటుగా రాజ నిఘంటుకార నిరూపణమును బట్టి దెలియుచున్నది. అయితే మిగిలిన క్షుద్ర పాటల, వల్లీపాటలను గురించిన విశేషములు దెలియుటకుటచే వీని స్వరూప మెట్లుండునదియు గూడ జెప్పటకు వీలుగాకున్నది. మొత్తముమీద నీ కడపటి మూడ పాటల భేదిములును సందేహజనకములుగా నుండుటం జేసి యింకను విచుక్కపై నిశ్చయింపదగి యున్నవి.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) రక్తపాటల - రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) తిక్తరసమును, కాయకానుసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. ఆధ్మానమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(చ) క్షపాటలాపుష్పము - కషాయగుణమును, మధురానుగసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. పౌష్ట్యమునకు హితమును గలిగించును: కఫపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును, అతీసాగమును, దాహమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర.) కొద్దిగ నుష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (ధ-ని.) మగంధమును విశదగుణమును గలిగి యుండును. (సు-నూ. అ-46.)

(గ) రక్తపాటలాఫలము - హిక్కను, గక్తపిత్తమును బోగొట్టును. భా-ప్ర. కఫవాతములను శమింపజేయును. ఛర్దిని, తృష్ణను బోగొట్టి. (శో-ని.) కషాయరసమును, కషాధురానురసములను, గురుగుణమును గలిగి యుండును. మూతక్రచ్చమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఘ) సితపాటల - మగంధమును గలిగి యుండును. రక్తదోషమును, అరుచి, శోఘను, కానును, తృష్ణను బోగొట్టును. (ని-ర.)

(చ) భూమిపాటల - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. కరిమును, వీర్యమును వృద్ధిబొందించును. (కా-ని.) ఖఘగుణమును గలిగి యుండును. (రా-ని.)

(ఛ) క్షుద్రపాటల - స్నిగ్ధగుణమునుగలిగి యుండును. వ్యణశోధనము జేయును. కఫమును శమింపజేయును. మేదోవృద్ధిని, కృష్ణమును, విషమును బోగొట్టును. (కా-ని.)

(జ) వల్లీపాటల - ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. అరుచిని, రక్తదోషమును, శోథను బోగొట్టును. (కా-ని.)

(6) ప్రియోగములు:—

1. వ్రిణప్రిచ్ఛాదనార్థమై పాటలా ప్రియోగము.

“పాటల్యాః పిష్పలస్య చ ।

వ్రిణప్రిచ్ఛాదనే విద్వాన్ సత్ప్రిణ్యర్కస్య చాదిశేత్ ” ॥

పాదిరిపత్రములు ప్రణమలసై కప్పటకు శ్రేష్ఠములైనవి. (చ-చి-అ-13.)

2. అశ్శరియందు పాటలా ప్రియోగము.

“పాటలా కరవీరాణాం ఔరమేవం సమాచరేత్ ” ॥

పాదిరిఔరమును నేవించిన అశ్శరి శమించును. (ను-చి-అ-7.)

3. హిక్కయందు పాటలా ప్రియోగము.

“పాటలాయాః ఫలా వుష్ణుః ।

చ త్వారో మూషయోగాః న్యుః ప్రతిపాద ప్రదర్శితాః ।

మధుద్వితీయాః కర్తవ్యాః తే హిక్కాసు విజానతా ” ॥

పాదిరిపువ్వులను, కాయలను యాషములుగా జేసి ఆందు తేనెగలిపి నేవించిన హిక్క శమించును. (ను-ఉ-అ-50)

4. మూత్రవికారములందు పాటలా ప్రియోగము.

“పాటలా ఔరమాహృత్య సప్తకృత్యః పరిశుతం ।

సి బేన్మాత్రవికారఘ్నం సాస్పృశం తైలమాత్రయ ” ॥

పాదిరిఔరమును ఏడుసార్లు పాకము జేయబడినట్టిదానిని గ్రహించి తైలముతో జేర్చి నేవించిన మూత్రవికారములు శమించును. (ను-ఉ-అ-53.)

5. అగ్నిదగ్ధవ్రిణమునందు పాటలా ప్రియోగము.

“సిద్ధగ కల్కకషాయాభ్యాం పాటల్యాః కటుతైలకం ।

దగ్ధవ్రిణ రుజాస్యావ దాహవిస్ఫోట నాశనం ” ॥

పాదిరిపట్లయొక్క కల్కకషాయములతో కటుతైలమును గలిపి పాకముజేసి దీనితో నభ్యంగము జేసిన దగ్ధవ్రిణమునందు గలిగిన శూల, స్పృహ, దాహము, బొబ్బలు ఇవిశమించును. (గ-ని.)

(7) యోగములు:—

1. పాటలాపుష్పదిక్వాధము - (నై-చిం-స్వగ.) మాత్ర:-1 పం.
ఉపయోగములు:—అంతరాహజ్యము శమించును.

2. పాటలాద్వంజనము - (సు-ఉ-నేత్రగోగ.)

ఉపయోగములు:—అంజనము వేసిన గక్కాభివ్యంధము శమించును.

స్వా ను భ వ ము

[నేను దీనిని ప్రత్యేకముగా నుపయోగించి చూడలేదు. ఆ. ల.]

125

పాతా - విషబొద్ది (లేక) చిరుబొద్ది

భాషాంతర నామములు

హిందీ - (దుఖనిర్హిసీ, పహాడీ, హాడజోడీ) పాతా, పాథ - మరాఠీ - (పహాడవేల) పహాడ్ మూల. గుజరాతీ - (కరండియుం) కాళీపాట. నులయాలం - పాడక్కి. కర్ణాటకం - పాతా. ద్రావిడం - పాడక్కిడంగు, పట్టి తిరుప్పి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Manis permaceae

తిన్నతీగ కుటుంబము

చిరుబొద్ది - Cyclea Peltata

(ప్రథమభాగమున 478-వ పుట చూడము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పాఠాంబష్టాంబష్టకీ చ పాఠీచీనా పాపచేలికా ।

వికాక్షీలా రసా పోక్తా పాఠికా వరతిక్తా (వనతిక్తా)॥

పాఠ, అంబష్ట, అంబష్టకీ, పాఠీచీన, పాపచేలి, వికాక్షీల, రస, పాఠిక, వరతిక్త (వనతిక్త) యననవి పాఠానామములు.

పాఠాగుణములు

వాతోషా కటుకా తీక్షా వాతశేష్కహరీ లము॥

హనిశాల సంగచ్ఛర్ది కృష్ణాతీసార హృదుర్జ ॥

దాహ కంఠా విష శ్వాస కృమిగుల్మ గరవణాన్ ॥

విషబొద్ది కటుగసమును, తీక్షణలఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతశేష్కములను శమింపజేయును. కూల, జ్వరము, ఛర్ది, కృష్ణము, అతీసారము, హృద్రోగము, దాహము, కంఠ, విషము, శ్వాస, కృమిరోగము, గుల్మము, కృత్రిమవిషము, వ్రణము అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే ష్ణాం శ ము లు

(1) పరిశీలనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(అవిద్యకర్తి, మాలతి, వృత్తపర్తి, ప్రితానిని, పత్సాదని.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—పాపచేలిక, వరతిక్త, (తిక్తపుష్ప, బృహత్తిక్త, రక్తఘ్న, విషహంతి, రుచిష్య, దీపని.)

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—వనతిక్త, పాఠీచీన.

(2) శబ్దార్థములు:—

అవిద్యకర్తి - ఛిద్రములులేనట్టి కరములవంటి పత్రములను గలది.
మాలతి - మాలతీ తీగెవలె లతారూపమున విస్తరించునది. వృత్తపర్తి - గుండ్రముగనుండు పత్రములనుగలది. ప్రితానిని - లతారూపమున విస్తరించునది. పత్సాదని - చిన్నచిన్నదూడలచే దిశబడునది (లేక) తిప్పతీగెవలె నుండునది.

సాపచేరిక - వాతమును శమింపజేయునది. (లేక) వ్యాధులను బోగొట్టునది. వరతిక్త - తిక్తరస ద్రవ్యములలో శ్లేష్మమైనది. తిక్తపుష్ప - తిక్తరసము గలిగిన పుష్పములతో గూడియుండునది. బృహత్తిక్త - హేచ్చుగ తిక్తరసమును గలిగియుండునది. రక్తఘ్న - రక్తదోషమును బోగొట్టునది. విషహంతి - విషమును బోగొట్టునది. రుచిష్య - రుచిని బుట్టించునది. దీపి - జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించునది. వనతిక్త - తిక్తరసమునుగలిగి వనములందుత్పన్నమగునది. పార్శ్వచీన - తూర్పు భూములందుత్పత్తి యగునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“వత్సాదనీ సమా పీలుఫలా తిక్తా చ పిచ్చిలా||”

విషబాద్ధితీగ తిప్పతీగతో సమానముగ నుండును. దీనికాయలు గొలుగు (పీలు) కాయలవలె నుండును. ఇవిచేదుగను, జిగురుగలవిగ నుండును. క - కే.

(4) భేదములు:—

ఇది రాజసాఠ - లఘుపాతయని పెద్ద చిన్న భేదముచే రెండువిధములుగా నుండునట్లు దెలియగలదు. ఇది లతాబాతులలో గణింప బడుచున్నది. దీనియామలపై వరముచుట్టి గుహాచీపత్రములవలె నుండునని దెలియుచున్నను వాటితోగొద్దిగ పోలికగలిగి కొద్దిగా పొడవుగనుండును. ఈ పత్రముల కన్ని భాగములందును సన్నని నూగు అంటియుండును. ఈలత యేకేని యొక వృక్షమునంటి గుబురుగా నల్లుకొనును. దీనిమూల-పత్ర-పుష్పములెల్ల మిగుల చేదుగనుండును. అందుమూలమునకే విశేషస్రయోగ మున్నట్లుగా నబడును. “ఈషవోమశా శ్వేతపుష్పగుచ్ఛా”యని వైద్యకశబ్ద సింధువునందిది కొద్దిగ రోమములను (నూగును) గలిగియుండుననియు, దీనిపుష్పములు తెల్లగ నుండి గుత్తులుగుత్తులుగ నుండుననియును జెప్పబడినది. ఈనూగు పత్రముల కేగాని యితరాంగముల నున్నట్లుల గానరాదు. పైపదములనుబట్టి యిదితూర్పు దిక్కునందలి వనస్థూములలో నుత్పత్తి యగుచుండునని దెలియగలదు. అయితే మలబారు (దక్షిణ) ప్రాంత వనములలో విశేషముగా బెరుగునని గొందరు జెప్పుదురు.

ఇందలి లఘుపాతయనునది కైయదేవునిచే నిట్లు వర్ణింపబడినది.

“లఘు పాతా తు బాంగాస్యాత్ కరేంధకమితి స్మృతం। ఫంజకా

సద్భక్తా వల్లీ గుచ్ఛపుష్పా చ పీలునీ” చిరుబొద్ది భారగీలతవలెనుండి గుత్తులు గుత్తులుగా నుండు పుష్పములను గీగి యుండను. ఇది బాంగ, కరేంధకము అని వ్యవహరింప బడును.

ఇటుల రెండు విధములగు పాఠలలో మనకు దొగ్గూన! యేదియో దెలియకున్నది. ఇంతియే గాకాడ నీ భేదములితర నిఘంటు కారులచే నంతగా గ్రహింప బడినట్లుగూడ గానరాదు.

(5) : కేవలగుణములు:—

(1) వెంటనే శుక్రిమునుగలిగించును. కఫపిత్తజ్వరములను బోగొట్టును. (ధి-ని.) గురుగుణమును గలిగియుండును. భగ్నసంధానమును జేయును. వాత పిత్తజ్వరమును, క్షుద్దోషమును, గుల్మమును, ఉదరమును, దాహమును బోగొట్టును. (రా-ని.) త్రిదోషములను శమింపజేయును. (రా-వ.)

(2) లఘువాత - తక్తగసమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. విషము, కిషము, కండు, ఛర్ది, హృద్రోగము, కృత్రిమ విషము వీనిని బోగొట్టును. (రా-ని.)

(3) పాఠాశాకగుణములు - లఘు గుణముగలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (వా-సూ-అ-6.)

(6) ప్రయోగములు:—

1. అగ్గోరోగమునందు పాఠా ప్రయోగము.

“దుఃస్వప్నం క్షయోన యమాన్య నాగరేణ వా ।

ఏతే కేనాపి యుక్తా పాఠా హస్త్యర్థసాంఘజం ” ॥

చిరుబొద్దిని లగ్నాడివేశ్యతో గాని, మారేడువేశ్యతో గాని, ఓమముతో గాని, శుంఠితో గాని చేర్చి కల్కముగ గాని, కషాయముగ గాని జేసి నేవించిన అర్బున్సులందలి శూల శమించును. (చ-చి-అ-9.)

2. అతీసారమునందు పాఠా ప్రయోగము.

“లోణికాయాః స పాఠాయాః శుష్కశాకేన వా వ్రజః ।

దధిదాడిమసిద్ధేన బహున్నేహేన భోజయేత్ ” ॥

లోణిక (అమృద్వ్యము,) చిరుబొద్ది వీని యాకులను శుష్కముగ గాని, పెరుగు, దానిమ్మపండ్లరసము వీనితో నుడక జెట్టి యందు విశేషముగ

భృతమును జేర్చి గాని శాకముగాజేసి భుజించిన అతీసారము శమించును.
(చ-చి-అ-10.)

3. లవణమేహమునందు పాఠా ప్రయోగము.

“పాఠాగరుకష్టాయం లవణమేహినాం ” ||

చిరుబొద్దివేరు, కృష్ణాగరు వీని కషాయమును సేవించిన లవణమేహము శమించును.
(సు-చి-అ-11.)

4. ఆర్తవరోగమునందు పాఠా ప్రయోగము.

“గర్భింధిరూతే పిబేత్పాఠా త్యూషణం వృక్షకాణి చ ” ||

ఆర్తవము గర్భింధిరూపమున దుష్టమైనప్పుడు చిరుబొద్దిమూలము, తిక్తిక టుకములు, కొడిశపాలపట్ట వీని కషాయమును సేవించిన ఆర్తవరోధనముగును.
(సు-శా-అ-2)

5. ఆర్శోరోగమున వాతవిబంధము గలిగినప్పుడు పాఠా ప్రయోగము.

“పాశ నా వా యుతం తక్రిం నాతవర్షో అనులోమనం ” ||

చిరుబొద్ది, గుమును కషాయమునందు జేర్చి సేవించిన ఆర్శోరోగము నందు నాత-పుష్కములకు అనులోమనము గలుగును.
(వా-చి-అ-8.)

6. అంతర్విద్రోధియందు పాఠా ప్రయోగము.

“శనుయతి పాఠామూలం త్విద్రోముక్తం తండులంబునా పీతం |

అంతర్భూత విద్రోధి ముద్ధత మాశ్వేప మనుజస్య చ ||”

చిరుబొద్దివేరు చూగమును తేనెతోగలిపి బియ్యపుకడుగుతో సేవించిన అంతర్విద్రోధి శమించును.
(చ-ద.)

7. సుఖప్రసవముకై పాఠా ప్రయోగము.

“పాఠాయాస్తు శిశాం యోనా యానాన్ సంప్రధారయేత్ |

శిరః పశవ కాలే తు సా సుఖేన ప్రసూయతే ||”

గర్భిణి ప్రసవకాలమునందు శిశువుయొక్క శిరస్సుచూతగు బయట నువచ్చి మిగిలిన శరీరము రాక బాధపడుచున్నపుడు చిరుబొద్దివేరును యోని ముఖము నందుంచినచో సుఖప్రసవము గలుగును.
(చ-ద.)

8. జ్వరమునందు పాఠా ప్రయోగము.

“పాఠా శిశాపయః పీతం ప్రాత రేవ ద్విన్తే స్త్రీభిః |

శీతికాం... .. కంప బహుకాం నాశయేత్ ||”

చిరుబొద్దివేరుతో గాచినపాలను మాడు దినములు ప్రతియుదయమున నేమి చిన విశేషకర్మముతో గూడిన శీతజ్వరము శమించును. (వై-మ.)

9. ప్లేహోదరమున పాఠాప్రయోగము.

“మూలం సమం తండులధావనేన ప్రపేషితం శ్వేతపునర్నవాయాః।
పీతం భవేత్ప్లేహవిసాశహేతుః పాఠాజటాభిన్నరుహజటా వా॥”

తెల్లగలిజేరువేరును, చిరుబొద్ది వేరును సమముగగ్రహించి దియ్యపుకడు నుతో మెత్తగానూరి కల్కముజేసి నేవించిన ప్లేహోదరము శమించును. (రా-మా.)

10. అర్ధాపభేదకమునందు పాఠాప్రయోగము.

“అర్ధశీగః శమం గచ్ఛేత్ పాఠామూలస్య నస్యతః॥”

చిరుబొద్దివేళ్ల స్వరసమును నస్యముజేసిన అర్ధాపభేదకము శిరశ్శూల శమించును. (గ-ని.)

(7) యోగములు:—

(1) పుష్పానుగి (పాఠాది)చూర్ణము - (చ - యోనిరోగ.)
మాత్ర 1/4 తులము.

ఉపయోగములు - అర్భస్సు, రక్తాతిసారము, యోనిరోగము, రక్తో గవిము, ఇవి శమించును.

(2) పాఠాదిచూర్ణము - (వా-ఉ - ముఖిరోగ.)

ఉపయోగము - దంతధావనము జేసిన దంతశూల, దంతకండు, దంత ముంహపాకము, దంతస్రావము ఇవి శమించును.

(3) పాఠాదిగణక్వాథము - (చ నూ - అ-4.)

మాత్ర 1 పలం.

ఉపయోగములు - స్తన్యరోధనమగును.

(4) పాఠాది కషాయము - (వా - జ్వర.)

మాత్ర 1 పలం.

ఉపయోగములు - దోషపాచనమగును. జ్వరము, అరుచి, తృష్ణ, ముఖవైరస్యము, ముఖిపాకము ఇవి శమించును.

(5) పాతాక్ష్ణ చూర్ణము - చ ద. గృహణి.

మాత్ర 1/4 తులము.

ఉపయోగములు - గృహణి, అరీసారము, ఛర్ది, జ్వరాతీసారము, శ్మశ్మ, హృద్రోగము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము శమించును.

6. పాతాదిసప్తకకషాయము - చ - ద - జ్వర.

మాత్ర 1 పలం.

ఉపయోగములు - కఫాదికపిత్తశ్లేష్మజజ్వరము శమించును.

7. పాతాదిలైలము - క్షృష్ణజ్వ - నాస్థారోగ.

ఉపయోగములు. - నస్యము జేసిన వీనసము శమించును.

8. పాతాది ఘృణము - బ - రా - అస్పగ్ధర.

మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - అస్పగ్ధరము శమించును.

స్వానుభవము.

నేను దీనిని ప్రత్యేకముగా నుపయోగించలేదు. ఆ. ల.]

126

పారిభద్రః - చాండిదచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిండి-ఫరహద, మరాఠి - పాంగరా, పారంగా. గుజరాతి - పాండే రవో. మలయాళం - మురిక్క. కర్ణాటకం - హరివాల. ద్రావిడం - పవళచుల్లిక.

గజపిప్పలీ గుణములు

శ్లో॥ గజకృష్ణా కటురాతశ్లేష్మశ్చౌద్యహ్నివర్ధనీ,
ఉష్ణా నిహంత్యతీసారం శ్వాసకంఠామయకృమీన్ ॥

వినుగపిప్పలీ కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. జాత రాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. వాతశ్లేష్మములను శమింపజేయును. అతీసారము, శ్వాసము, కంఠరోగము, క్రిములు అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు (క) (పిప్పళ్లు);

(1) పరిచయబోధకములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—కృష్ణ, ఉష్ణ, తీక్షణతందుల.

(ఖ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—మాగధి.

(2) శబ్దార్థములు:—

కృష్ణ - నల్లగనుండునది. ఉష్ణ - కారముగ నుండునది. తాపమును గలిగించునది. తీక్షణతందుల - తీక్షణగుణముగల (ఘాటుగనుండు) బీజములను గలది. మాగధి - మగధదేశమున నుత్పన్న మగునది.

(3) పరిచయబోధక (విశేష) లక్షణము:—

“అథ పిప్పలీకావల్లీ నాగవల్లీదలా మృదుః॥”

పిప్పళ్లతీగె తమలపాపలవంటి యాపలను గలిగియుండును. ఈయాపలు మృదువుగ నుండును. (శి-ద.)

(4) భేదములు:—

పిప్పలీ, వనపిప్పలీ, సింహపిప్పలీ, గజపిప్పలీ అనిపిప్పళ్లు నాలుగు విధములుగానుండి త్రికటుకాంతర్గతమై దీపనపాచవ ద్రవ్యములలో నొకటిగా బరిగణింప బడుచున్నవి.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) తిక్తానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. (రా-ని.

(ఖ) వనపిప్పలీ గుణములు:—

.....ఉష్ణా తీక్షణ రుచ్యా దీపనీ,

అమా భవే దురాధ్యాతు శుశ్క స్వల్పగుణా స్మృతా ||

అడవిపిప్పళ్లు సామాన్యముగ తీక్షణగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని పుష్టిబొందించును. అందు పచ్చిని గుణాధికములుగను, ఎండుని స్వల్పగుణము గలవిగను నుండును.

(రా-ని.)

(గ) సింహాపిప్పలీగుణములు:—“కటుః ఉష్ణా కృమిన్నే దీపనీ కఫ శ్వాసనాతన్యాధిశమనీ క్షోష్ణకోధనీ చ ” ||

ఇది సింహాశరేశమున (Cylona) నుత్పన్నమగును. కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును, గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని పుష్టిబొందించును. క్షోష్ణమును శుద్ధిజేయును. కృములను, కఫజక్వాసను, వాతన్యాధిని బోగొట్టును.

(రా-ని.)

(6) పరియోగములు:—

1. కాసయందు పిప్పలీ పరియోగము.

“అథవా పిప్పలీకల్కం ఘృతభృష్టం సస్థైంధవం ” ||

పిప్పల్లకల్కమును నేయితో భిక్షజేసి స్థైర్యవలనమును జేర్చి సేవించిన కాసరోగము శమించును. (చ-చి అ-24.)

2. వాతరక్తమునందు పిప్పలీ పరియోగము.

“పిప్పలీర్వా క్షీరపిష్టా వాతపిష్టా వా పంచాభివృద్ధ్యా దకాభివృద్ధ్యా వా పిచేత్ క్షీరాదనాహో దశరాత్రిం, ఘాయక్వాపకరయేత్ సవం యావత్పంచదశచేతి । తదేతత్పిప్పలీవర్ధమానకం వాతకోటిత విషమజ్జ్వరా రోచక పాండు వీహోదరార్భః కాస శ్వాస శోఫోషాగ్నిసాద హృహోగోదరాణ్యుపహంత ” ||

పిప్పళ్ళను మొదటిదినమున నైదు చొప్పున నారంభించి, రెండవదినము నుండి యైదు చొప్పున హెచ్చించుచుగాని, లేక మొదటిదినమున పది చొప్పున ఆరంభించి రెండవ దినమునుండి పది పది చొప్పున హెచ్చించుచుగాని వానిని జలముతోగాని (లేక) వాలతోగాని నూరి కల్కముగాజేసి యిటుల పది దినములు సేవించి, తిరిగి యైదు చొప్పున గాని, పది చొప్పున

గాని పదునైదు మిగులువఱకు తగ్గివుచు నేవించి పాలతో గూడిన యన్నమును ఆహారముగా దీనుకొను చుండవలెను. ఇది పిప్పలీవర్ధమానకమని జెప్పబడును. దీనివలన వాతరక్తము, విషమజ్వరము, అరుచి, పాండువు, క్షీహారము, అర్బుస్సు, కాసము, శ్వాస, శోఫ, శోష, అగ్నిమాంద్యము, హృద్రోగము, ఉదరము ఇవి శమించును. (సు-చి-అ-౩.)

౩. అర్బుస్సునందు పిప్పలీ ప్రయోగము.

“పిప్పలీపిప్పలీమూల.....పూర్ణవదేవ ।
నిన్నో వా తక్రముహూహః మాసముపసేవేత ॥”

పాలు, అన్నమును ఆహారముగా దీనుకొనుచు గాని లేక నిరాహారుడై కేవలము తక్రమును దీసికొనుచు గాని పిప్పళ్ళు, మోడి మొదలగు వానిని పిప్పలీవర్ధమానకమువలె నొక మాసము నేవి చిన తర్వాత రోగము శమించును. (సు-చి-అ-౪.)

4. కఫజకాసయందు పిప్పలీ ప్రయోగము.

“తైలభృష్టంచ వై జేహీ కల్కాక్షం ససితోపలం ।
వాయయే త్కఫకాసస్నుం కులుశ్శసలిలాప్లుతం ॥”

పిప్పళ్ళకల్కమును తైలముతో భర్జనజేసి అందు చక్కరజేర్చి ఉలవ కషాయములో గలిపి నేవించిన కఫజకాసము శమించును. (వా-చి-అ-౨.)

౫. ప్రవాహికయందు పిప్పలీ ప్రయోగము.

“పిప్పల్యాః పిబతః మాత్స్యగ రజో మరిచ జన్మ వా ।
చిఃకాలానుషక్తాపి నశ్యత్యాశు ప్రవాహికా ॥”

పిప్పళ్ళచూరమును గాని, మిరియాలచూరమును గాని నేవించిన చిర కాలమునుండి బాధించెడు ప్రవాహిక గూడ క్షుణ్ణముగ శమించును. (వా-చి-అ-౩.)

6. శ్లేష్మజజ్వరమునందు పిప్పలీ ప్రయోగము.

“క్షౌద్రేణ పిప్పలీచూగం రిహ్యత్ శ్లేష్మజ్వరాపహం ।
క్షీహానాచావిబంధార్తి కౌసక్వాసవిమృశం ॥”

పిష్పశ్శూచూర్ణమును తేనెతో సేవించిన శ్లేష్మజజ్వరము శమించును.
మరియు, ప్లేహాభివృద్ధి, అనాహము, విబంధము, కాసము, శ్వాస ఈవ్యాధులు
గూడ శమించును. (హా-సం-చి-అ-3.)

7. కాసాదులయందు పిప్పలీ ప్రియోగము

కాసాజీర్ణ శ్వాసహృత్పాండురోగే ।
మందే వా గ్నో కామలా రోచకేచ ।
తేషాం శస్తా పిప్పలీస్యాద్దుడేన ।
హస్యాన్నలాణాం జీర్ణమాశు జ్వగంచ ॥

పిష్పశ్శూచూర్ణమును జెల్లముతోజేర్చి సేవించిన కాసము, అజీర్ణము,
శ్వాస, పాండురోగము, అగ్నిమాంద్యము, కామిల, ఆరోచకము. జీర్ణ
జ్వరము ఇవి శమించును. (హా-సం-చి-అ-52.)

8. వాతశ్లేష్మజ్వరమునందు పిప్పలీ ప్రియోగము.

“పిప్పలీభిః శృతం తోయం అనభివృంద దీపనం ।
వాతశ్లేష్మ వికారఘ్నం ప్లేహజ్వర వినాశనం ॥

పిష్పశ్శూకషాయమును బానముజేసిన వాతశ్లేష్మజజ్వరము శమించును.
ప్లేహాభివృద్ధి బోవును. ఇది యభివృందమును గలుగజేయక జాతరాగ్నిని వృద్ధి
జొందించును. (చ-ద.)

9. రక్తపిత్తమునందు పిప్పలీ ప్రియోగము.

“వాసకస్వరసే.....సప్తథా పరిభావితా ।
కృష్ణా వా మధునా లీధా రక్తపిత్తం దుశితం జయేత్ ॥

పిష్పశ్శూచు అష్టసగళు స్వరసమునందు నేడు మారులు భావనజేసి
తేనెతో సేవించిన రక్తపిత్తము శమించును.

10. ఊరుస్తంభమునందు పిప్పలీ ప్రియోగము.

“పిప్పలీ మధునాగరం..... ।
ఊరుస్తంభే పిబేత్ మూత్రైః దశమాలీ రసేనవా ॥

పిష్పశ్శూ, శుంఠి వీని చూర్ణమును గోమూత్రముతో గాని, దశమాల
కషాయముతో గాని సేవించిన ఊరుస్తంభవాతము శమించును. (చ-ద.)

11. శోధయందు పిప్పలీ ప్రయోగము.

“సేవేత పిప్పలీ వా పయోన్మితా ” ||

పిప్పళ్ళను పాలతో నేవించిన శోధరోగము శమించును. (చ-ద.)

12. అమలపిత్తమునందు పిప్పలీ ప్రయోగము.

“పిప్పలీ మధుసంయుక్తా చామసి త్త వివాశి ” ||

పిప్పళ్ళను తేనెతో నేవించిన అమలపిత్తము శమించును. (చ-ద.)

13. స్త్రీహాళివృద్ధియందు పిప్పలీప్రయోగము.

“తథా దుగ్ధేన పాతవ్యాః పిష్పల్కః స్త్రీహళాంతయే||”

పిప్పళ్ళ చూరమును పాలతో నేవించిన స్త్రీహాళివృద్ధి శమించును. (భా-ప్ర.)

14. గృధ్రాసీ వాతమునందు పిప్పలీప్రయోగము.

“గోమూత్రైరండ తైలాభ్యాం కృషాచూరం విచేన్నరః|

దీర్ఘ కాలోత్థితాం హంతి గృధ్రాసీం కఫవాతజాం||”

పిప్పళ్ళ చూరమును గోమూత్రము, ఏలండతైలము (ఆముదము) వీనితో జేర్చి నేవించిన చిరకాలమునుండి బాధించుచున్న కఫవాతజనుగు గృధ్రాసీ వాతము శమించును. (భా-ప్ర.)

15. పరిణామ కాలయందు పిప్పలీప్రయోగము.

“క్వాధేన కల్కేన చ పిప్పలీనాం సిద్ధం ఘృతం మాక్షిక

సంప్రయుక్తం| క్షీరానుపాసం వినిహంత్యైరశ్యం శూలం పశ్యద్ధం
పరిణామసంజం||”

పిప్పళ్ళయొక్క క్వాధ కల్కములతో పక్వముజేసిన ఘృతమును తేనె నుగలిపి క్షీరానుపాసముతో నేవించిన పరిణామశూల శమించును. (వం-సే.)

16. జీర్ణ జ్వరమునందు పిప్పలీప్రయోగము.

కాసాజీరారుచిక్వాస హృత్పాండు కృమిరోగనుత్|

జీర్ణ జ్వరేఽగ్ని సాదే చ శస్యతే గుడపిప్పలీ||”

పిప్పళ్ళను చెల్లముతో జేర్చి ఏసికొనిన జీర్ణ జ్వరము శమించును. మరియు, కాసము, అజీర్ణము, అరుచి, క్వాస, పాండువు, కృమిరోగము, అగ్నిమాం ర్ష్యము ఇవి శమించును. (గ-ని.)

17. కామలయందు పిప్పలీప్రయోగము.

“కామలార్తస్య వైడంగం పిప్పల్యో నావనాంజనే||”

కామలయందు వాయువిడంగములను పిప్పల్లను కలిపినూరి నస్యాంజ నకర్కలు జేసినిహితము. (గ-ని.)

18. హిక్కయందు పిప్పలీప్రయోగము.

“పిప్పలీ శర్కరాన్వితా హిక్కాఘ్నం నావనత్రయం||”

పిప్పల్లను చక్కరతో జేర్చి ముమ్మారు నస్యకర్మ జేసిన హిక్కశమించును. (గ-ని.)

19. కఫోదరమునందు పిప్పలీప్రయోగము.

“ఉష్ణాంభసా తు యుంజీత పిప్పలీంచ కఫోదరీ,

పిప్పలీవర్షమానం వా పయసైవ ప్రయోజయేత్ ||

జాతరాణాం వినాశాయ నాస్తి తేన సమం భువి||”

పిప్పల్లను వేడినీళ్లతోనూగి యుపయోగించినను, లేక, పిప్పలీ వర్ష మానమును పాలతో నాచుగించినను కఫోదరము శమించును. ఈప్రయోగ మునువిడిచి యుదగరోగమునకు వేరే ప్రయోగములేదు. (గ-ని.)

20. వ్రీహోదరమునందు పిప్పలీప్రయోగము.

పిప్పలీలోహ చూర్ణం వా పయసా వ్రీహనాశనం||”

పిప్పల్ల చూర్ణమును లోహభస్మముజేర్చి పాలతో నేవించిన వ్రీహోద రము శమించును. (గ-ని.)

21. దంతశర్షమునందు పిప్పలీప్రయోగము.

“నక్షికం పిప్పలీసర్పిః మిశ్రితం ధాగయేన్ముఖే||”

పిప్పల్లతో సిద్ధముజేసిన ఘృతమును తేనెతోగలిపి ముఖమునందు ధరించిన దంతశర్షము శమించును. (గ-ని.)

22. గండమాలయందు పిప్పలీప్రయోగము.

“పిప్పలీవర్షమానం వా గండమాలాసు యోజయేత్ ||”

గండమాలయందు పిప్పలీ వర్షమానమును ప్రయోగించిన హితము.

(గ-ని.)

23. శిష్టముగ దంతము బయటకువచ్చుటకు పిష్టతీప్రయోగము.

“దంతవాలీం సవధునా చూణేన పరిశిసాగయేత్, పిష్టల్యాః॥”

దంతములు వచ్చుచున్నప్పుడు దంతవాలిని పిష్టశ్శ మార్చును తేనె తోగలిపి పరిశిసాగము (పైనివేసిదిద్దుట) చేసిన నొప్పి మొదలగునవి శమించి శిష్టముగ దంతముబైకి వచ్చును. (గ-ని.)

24. కర శూలయందు పిష్టతీప్రయోగము.

“తవ్దాగారోపరిక్షిప్త వస్త్రబద్ధే కణాపుటే,

యో ధూమః తద్భిక్షే కణ్ఠే లోశిశూలా వివశ్యతి॥”

పిష్టశ్శను గుడ్డయందు మూటగట్టి నెత్తులపై గాల్చి యందుండివచ్చు ధూమమును చెవిలోనికి బోవునట్లు చేసి ఆట్టి ధూమసంయోగమువలన కర శూల శమించును. (గ-ని.)

(7) యోగములు:—

1. పిష్టల్యాదిఘృతం - (వా. అగ్ని.) మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - వాతమునకనులోమనగతి గలుగును. మలమూత్రముల విబంధము పోవును.

2. శ్లేశుస్యాదీఘృతం. (వా - హృక్రోగ.) మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - హృక్రోగము శమించును.

3. పిష్టల్యాది తౌలము - (చ. ఉదగ.) మాత్ర - బిడాలపదకం (తులం.)

ఉపయోగములు - హృక్రోగము, శ్వయంధు, గుల్మము, ప్లేహభివృద్ధి, అగ్నిచ్ఛ, ఉదగము, విషూచిక, ఉదావర్తము, వాతాష్ఠీల, ఇవిశమించును.

4. గుడపిష్టలి - (కైషజ్య - ప్లేహ, యకృద్బృద్ధి.) మాత్ర 5 యవలు.

ఉపయోగములు - ప్లేహభివృద్ధి, యకృద్బృద్ధి, గుల్మము, ఉదరము, జీర్ణజ్వరము, శోథ, కాసము, ఇవి శమించును. ఇది బాలుకు మిగుల శ్రేష్ఠము.

5. పిష్టల్యాద్యాసవము - (కైషజ్య. గ్రిహణి) మాత్ర 1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు - తుమ, గుల్మము, ఉదరము, కార్యము, గ్రిహణి పాండు, అగ్నిచ్ఛ ఇవి శమించును.

6. పిప్పలీఖాదము. బృహతి ప్పలీఖాదము (భైషజ్య - ఆమ్లసిత.)
మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - ఆమ్లసితము, శూల, అహోచకము, హృల్లాసము, ఛర్ది, అగ్నిమాంద్యము, శ్వాస, కౌస, తుయము, ఇవి శమించును. హృదయము నకు మిగుల హితకరము.

7. పిప్పల్యాద్యంతైలం - (భైషజ్య - ఆర్భ.)

ఉపయోగములు - ఇది వస్తీద్వారా యుపయోగింపబడును. అస్సస్సు, మూత్రాఘాతము, మూత్రకృచ్ఛము, గుదభ్రంశము, శూల, ప్రవాహిక, పంక్తి, శూల, కటిశూల, వాతవర్షోవిబంధము, ఇవి శమించును.

8. పిప్పల్యాద్యం చూర్ణం - (భైషజ్య - శ్రీపద.) మాత్ర 1 కర్షం.

ఉపయోగములు - శ్రీపదము, వాతరోగము, ప్లేహవృద్ధి ఇవి శమించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందును.

9. కృష్ణాదిమోదకం - (భైషజ్య. శ్రీపద.) మాత్ర 5 యవలు.

ఉపయోగములు - శ్రీపదము శమించును.

10. కణాదిరౌహము - (యో - ర. అతీసార.) మాత్ర $\frac{1}{8}$ తులం.

ఉపయోగములు - అతీసారము, గ్రహణీయు శమించును.

11. పిప్పల్యాది కషాయం - (చ - ద - జ్వర.) మాత్ర 1 పలం.

ఉపయోగములు - వాతజ్వరము, కఫజ్వరమును శమించును.

(ఖ) పిప్పలీమూలము.

విశేషాంశములు -

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

పరిచయబోధకములు:— గిరింధికము, ఊషణము.

(2) శబ్దార్థములు:— గిరింధికము - గిరింధులు (కణుకలు) గలది.

ఊషణము - కారముగ నుండునది. తాపమును గలిగించునది.

(3) ప్రయోగములు:—

1. క్రిమిగోగమునందు పిప్పలీమూల పరియోగము.

“పిబేద్వా పిప్పలీమూల చుజామూలేణ సంయుతం ।

క్రిమిగోగమునందు పిప్పలికట్టై కల్కమును మేకమాత్రముతో నేవించిన హితము. (సు - ఉ - ఆ 54.)

2. స్తన్యవరనార్ధము పిప్పలీమూలపరియోగము.

“మరిచం పిప్పలీమూలం క్షీరం క్షీరవిశృద్ధయే॥”

మిగియాలు, పిప్పలికట్టై వీనిచూర్ణమును పాలతో గలిపి నేవించిన స్తన్యము వృద్ధి బొందును. (హా - సం - చి - ఆ - 52.)

3 నిద్రానాశమునందు పిప్పలీమూలపరియోగము—

“గుడం పిప్పలిమూలస్య మారేనాలోడితం లిహన్ ।

చిరాదపి చ సంప్రాప్తం నిద్రామాప్నోతి మానవః॥”

చిరకాలమునుండియు నిద్ర సరిగా పట్టనియెడల పిప్పలికట్టై మారణమును బెల్లముతో జేర్చి నేవించిన హితము. (పం - సే)

4. విషమజ్వరమునందు పిప్పలీమూల పరియోగము.

“యః పిప్పలీమూలవిమిశ్రితాఙ్గ మధ్వన్నితం నుక్లథితం చ గవ్వం ।

పయః పిబత్వాశు వినాశమేతి హృద్యోగకాసో విషమజ్వరాశ్చ॥”

పిప్పలికట్టైతోజేర్చి కాచిన పాలను మధుఘృతములతోజేర్చి పానము జేసిన విషమజ్వరము శమించును. మరియు హృద్యోగము, కాసము, గూఢ శమించును.

(4) యోగములు:—

1. పిప్పలీ మూలాదిచూర్ణం - (చ - గ్రహణీ.) మాత్ర:— 1 శులం.

ఉపయోగములు:— శ్లేష్మజ గ్రహణీ శమించును. బలము, ఆగ్ని, వర్ణము ఇవి వృద్ధిజెందును.

2. పిప్పలీ మూలాద్యరిష్టము - (గ-ని-యత్కృ.) మాత్ర:—1 ఔన్సు.

ఉపయోగములు:—క్షయ, కాసము, జ్వరము, ప్రీహాభివృద్ధి, కృష్ణము, గుల్మము, అగ్నిమాంద్యము, శ్విత్తక్రమము, అశ్మరి, ఉదర్గము, విక్షిద్ధి, అంత్రవృద్ధి, పాండువు, ఉదరము, శుక్రదోషము, స్తన్యదోషము, నాడీవ్యయము, పిటిక, ధూతాపస్మాగము ఇవి శమించును. రసాయనము.

(గ) చవ్యము.

విశేషాంశములు:—

1. ప్రసిద్ధి నామములు:—

పరిచయబోధకములు:—ఉపనిషత్తులు.

2. శబ్దార్థములు:—ఉపనిషత్తులు - కారముగి నుండఁనది. తాపమును గలిగించునది.

3. విశేషగుణములు:—కి ఖమును వృద్ధిబోందించును. (ధ-ని.) మధుర రసమును గలిగియుండును. రుచినిబుట్టించును. కూలనుబోగొట్టును. (రా-ని.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. ఆర్క్ష్ణోగమునందు చవ్య ప్రయోగము.

“చవ్యం వా శీధు సంయుక్తం...పి బేత్||”

చవ్యముయొక్క కల్కమును శీధునను మద్యముతో జేర్చి ఆర్క్ష్ణోగమునందు పానముజేసిన శిశువు. (చ-చి-అ-9.)

(5) యోగములు:—

1. చవ్యాదిఘృతము—(వా-కాస.) మాత్ర:—1 తుల6.

ఉపయోగములు:—క్షతకాసము శమించును.

(ఘ) ఏనుగపిప్పళ్లు.

విశేషాంశములు:—

1. విశేషగుణములు:—మధురరసమును గలిగియుండును. (ధ - ని.) రూక్షగుణమును గలిగియుండును. స్తన్యమును, వర్ణమును వృద్ధిబోందించును. మలమును శోషింపజేయును. (రా-ని) శీతవీర్యమును, మధుర విపాకమును గలిగియుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. వాతమును బ్రక్షోపింపజేయును. రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (సు-సూ-అ-46.)

పిప్పలిగల కొన్ని యోగములు

ఆకార కరభాదివటి, ఆనందభైరవి గసము, కమభాది చూర్ణము, కనకా సవము, కర్పూరాదిచూర్ణము, కస్తూరిమాత్ర, కిరాతారిష్టము, ఖదిరారిష్టము, చంద్రప్రభావటి, చిత్రకాదివటి, చ్యవనపాక్ష, జాతీఫలాది చూర్ణము, జ్వరాంకుశరస, తాళిసాది చూర్ణము, దశమూలారిష్ట, దాడిమారిష్టకచూర్ణము, దాక్షిణ్య, సవాయస లోహము, పంచతిక్త గుగ్గులఘృతము, పిప్పల్యాసవము, పున్నవాసవము, బిల్వాది రేహ్యము, బ్రాహ్మిఘృతము, భాస్కర లవణ చూర్ణము, లోహాసవము, వాతగజాంకుశరసము, వాసావరేహ్యము, శీతాంకు రసము, సితోపలాది చూర్ణము, సుకుమారిఘృతము, సుదర్శన చూర్ణము, హింగ్వక్షక చూర్ణము.

Actions and uses:—Stimulant, Carminative, laxative, and alterative; given in Chest affections, dyspepsia, chronic cough, enlargement of the spleen and other abdominal viscera, gout, lumbago etc., as a resolvent they are useful in reliving of symptoms due to obstructions of the liver and spleen. With Pákhánabhedha a paste of them is applied to the breasts as a lactagogue.

I. N. Khory. II. P. 519.

స్వానుభవము.

(మోతాదు:— 5 మొదలు 15 వడ్లగింజలవత్తు చూర్ణమును తేనె లేక నేయు లేక నేయ చక్కెర వీనితో తీసుకొనవలెను.

లేక 10 మొదలు 60 వడ్లగింజలవత్తుచూర్ణమును కషాయము బెట్టిగాని, పాలలో మరగించి గాని, తీయవలెను.

వర్ధమానపిప్పలి ఇందు చెప్పబడెను. దాని ఉపయోగములు:— ఊయ, జలోదరము వీనిలో పిప్పలీచూర్ణమును ఆవు పాలలోగాని, మేకపాలలోగాని, వేసి కాచి ఇచ్చిన మంచిది. దీనిచేపాలు త్వరగా జీర్ణమగును. మూలవ్యాధికి నిని మజ్జగతో నిచ్చిన మంచిది.

కడుపుయొక్క నొప్పి ఉబ్బరము వీనిని హరించుటలో నిది శొంఠి కలిగించునంత ఉద్రేకమును కలిగించదు. మిరియాలంత ఘాటు, కారమును దీనికి లేవు. సామాన్యముగా దీనినొక్క దానినే యుపయోగింతురు గాని హెచ్చుగా గుణము కావలసినప్పుడు మిరియాలను సిప్పలినికలిపి యుపయోగించెదరు. దీనినిశొంఠితో కలిపి వాతహరముగాను, మిరియాలతో కలిపి కఫహరముగాను ఉపయోగింతురు ఇది యొక్కటియే సింహారము. అందుచే కేవలము పితృవికారములలో దీని నుపయోగింతురు. శొంఠి, పిప్పలు, మిరియాలు, (త్రికటకములు) ఈ మూడింటిని సామాన్యముగా త్రిదోషములయందు ఉపయోగింతురు. (ఆ. ల.)

128

ప్రియాలః - చారచెట్టు

భామారతర నానుములు

హిందీ - చిరాజీ. మరాఠీ - చారాశీ. గుజరాతీ - చారోశీ. మలయాళం - ముందిరి. కర్ణాటక - కింగుల. ద్రావిడం - ముందిరి.

నైస్సక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Anoeardiaceae.

మమిడి కుటుంబము.

చారచెట్టు — *Buchanania latifolia*.

(పరిధమ భాగమున 117 వ పుట చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ప్రియాలస్తు ఖరస్కంధః చారో బహులవల్కలః ।

రాజాదనం తాపసేష్టః సన్నకదుక్తిః ధనుష్పటః ॥

పీఠికా, ఖిరస్కంధము, చాగము, బహులవల్కలము, రాజాదనము, తాపనేష్టము, సన్నకదుర్తి, ధనుష్పటము, అనునవి పీఠికా నామములు.

పీఠికా గుణములు.

శ్లో॥ చాగః పీఠికా ఫాసాన్ని... .. ॥

చాగచెట్టు పీఠికామును, కథమును, శిమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును.

పీఠికాఫల గుణములు.

శ్లో॥ తత్ఫలం మధురం గురు ।

స్నిగ్ధం సర్వ మరుత్పితృ దాహజ్వరతృషాపహం ॥

చారపండు మధురరసమును, గురుస్నిగ్ధసర్వగుణములను గలిగియుండును. వాతపిత్తములను శిమింపజేయును నాహమును జ్వరమును తృప్తిను బోగొట్టును.

పీఠికా మజ్జా (బీజ) గుణములు.

శ్లో॥ పీఠికామజ్జా మధురా పృష్ఠా పిత్తానిలాపహా ।

హృద్యోఽతిదుర్జరః స్నిగ్ధోఽపిష్టంభీ చామవర్ధనః ॥

చాగపప్పు మధుర రసమును, స్నిగ్ధ గుణమును గలిగియుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. హృదయమునకు హితమైనది. మిగుల కష్టముగ జీర్ణమగును. వ... ధమును గలిగించును. ఆనుమును పృథ్విబొందించును. పిత్తమును, వాతమును శిమింపజేయును. విశేషాంశములు ;

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధములు:—

ఖిరస్కంధము, బహులవల్కలము, రాజాదనము, తాపనేష్టము, ధనుష్పటము. (స్నేహబీజ.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—పీఠికాము.

(2) శబ్దార్థములు:—

భిక్షస్కంధము - కఠినముగనుండు మార్మనుచుగలది. బహులవల్క్లము - దళసరిగనుండు పట్లను గలది. రాజాదనము - రాజులచే దినబడు బీజములు గల పండ్లను గలది. తాపనేషము - మునుల కిషమగునది. ధనుష్పటము - ధనుస్సు లకు వస్త్రమువలె చుట్టబెట్టుట నుపయోగించు పట్లను గలది. స్నేహబీజ - చమరుగల బీజములనుగలది. ప్రియాలము - తృప్తిని గలిగించుటకు సమర్థమైనది.

N. B.—ఇది యెత్తుగ బెరుగ వృక్షజాతులందుత్పత్తి గలిగి ఫలవృక్ష వర్గములో గణింపబడినది. దీని స్వరూపమును స్పష్టముగ బోధించు విశేషము లంతగా గానరాకున్నవి. ఈ వృక్షములు కొంకణాది దేశములందు విశేషముగా బెరుగునని శాలిగ్రామ నిఘంటుకారునిచే జెప్పబడినది. దీని బీజములనుండి తైలమును గ్రహించుదురు. ఈ పండ్లను బీజములను రాజులేగాకుండ 'తాప నేష'యవి చెప్పబడుటచే నడవులందు మునులు మొదలగువారు అతి ప్రేమతో భుజించుచునని తెలియగలను. దీని యితరాంగులలో చాపప్పు ఒక్కటియే బజారులందు విశేషముగా గానబడుచుండుటచుట్టి యీ పప్పుకే హెచ్చుగ నుపయోగమున్నట్లు గానబడును.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) గురు గుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. వాతమును శమింపజేయును. (ధ - ని.) మధురరస మును, స్నిగ్ధగుణమును గలిగి యుండును. బృంహణము. (రా - ని.)

(ఖ) ఫలము - అమ్లనురసమును గలిగియుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. (ధ - ని) వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. (రా - ని.) మలబంధమును గలిగించును. ధాతువులను వృద్ధిజేయును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. క్షతక్షయమును రక్తవోషమును బోగొట్టును. (ని - ర.)

(గ) మజ్జ - దాహమును బోగొట్టును. (రా - ని.) శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. (ని - ర.)

(ఘ) తైలము - మధురరసమును, గురుగుణమును, కొద్దిగనుష్టవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫమును వృద్ధి బొందించును. వాతపిత్తములను శమింప జేయును. (ని - ర.)

(చ) మూలము - కషాయరసమును గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును.

(ఛ) నిర్మాసము - ఉదరమును, గీవయాదుగలుగు మాంసగ్రంథికోశము, బోగొట్టును. (వై - శ - సిం.)

(4) పరియోగములు:—

1 రక్తాతిసారమునందు పీఠికాపరియోగము

“శల్లకీ బదన్ జగబూ పీఠికాలాహూయనత్వచః ।

పీతాక్షీరేణ మధ్వాధ్వాః పృథక్ శోణితనాశనాః॥”

చారపట్టచూరమును తేనెలో గలిపి పాలతో నేవించిన రక్తాతిసారము శమించును. (చ-ద.)

2 రక్తపిత్తమునందు పీఠికాపరియోగము.

“... .. పీఠికాల మధుకేన వా

... .. రక్తజత్సాధితం పయః॥”

చారపట్ట ఆతిమధురము వీనికషాయముతో గాచిన పాలను నేవించిన రక్తపిత్తము శమించును. (భా - ప.9)

(5) యోగములు:—

1. పీఠికాగూలాదిఘృతము - (ను - పృష్ఠ.) మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - కఫజకుష్మము శమించును.

129

ప్రియంగుః - ప్రేంఖణిము

హిందీ - ప్రియంగు, పూలప్రియంగు, పూలఫేరంగ, పూలఫేన. మరాఠీ-గవ్వలా. గుజరాతీ-ఘోంల, ఘోంల. మలయాళ - న్యాజల్ పూ. కర్ణాటకం - నర్ పలగు. ద్రావిడం - న్యాజల్ పూ.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Meliaceae
వేపకుటుంబము

షేరింఖణము - *Aglaia Roxburghina*
(733 వ పేజీ చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ప్రియంగుః ఫలికాంతా లతా చ మహిలాహ్వయా ।
గుంద్రా గంధఫలీ శ్యామా విష్వక్సే నాంగనాప్రియా ॥

ప్రియంగు, ఫలిని, కాంత, లత, మహిలాహ్వయ, గుంద్రా, గంధఫలీ, శ్యామ, విష్వక్సేన, అంగనాప్రియ యచుచి ప్రియంగు నామములు.

ప్రియంగుగుణములు

శ్లో॥ ప్రియంగుః శీతలా రక్తా తువరానిలపిత్తజిత్ ।
రక్తాతిసార బౌర్ణంధ్య స్వేద దాహజ్వరాపహా ॥
గుల్మత్ప్రద్విషమేహఘ్నీ.....॥

షేరింఖణము తిక్తరసమును, కషాయాను రసమును. శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తాతిసారము, బౌర్ణంధ్యము, అతిస్వేదము, దాహము, జ్వరము, గుల్మము, తృష్ణ, విషము. ప్రమేహము అనునీవ్యాధులను బోగొట్టును.

ప్రియంగుఫలగుణములు

శ్లో॥ తత్ఫలం మధురం రూక్షం కషాయం శీతలం గుణః ।
విబంధాద్ధ్వాన బలకృత్ సంగ్రాహి కఫ పిత్తజిత్ ॥

షేరింఖణఫలము మధురరసమును, కషాయాను రసమును, రూక్ష గుణములను, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మూలములను నిరోధించును. స్తోత్రోబంధమును, ఆధ్వానమును గలిగించును. బలమును వృద్ధిపొందించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును.

గంధపీఠికాగ్రంథములు

శ్లో|| తద్వద్గంధ పీఠికాగ్రంథము

నుగంధ ప్రాథమికముపైనిజెప్పిన ప్రాథమిక గ్రంథములనే గలిగియుండును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—ఫలిని, లత, గంధఫలి, శ్యామ, అంగనా పీఠిక, (గోపందని.)

(ఖ) గ్రంథబోధకములు:—(పీఠికము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

ఫలిని - గంధఫలి - పరిచయముతో గూడిన ఫలములతో నొప్పియుండునది. లత - లతారూపమున భూమిపై విస్తరించునది. శ్యామ - నల్లని పర్ణముగల ఫలములనుగలది. అంగనాపీఠిక - స్త్రీలకు ఇష్టమగునది. గోపందని - భూమికి నమస్కరించు చున్నట్లు లతారూపమున నుండునది. పీఠికము - పీఠమును (లేక) తప్పిని గలిగించునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“అదౌ మహీరుహాః పీఠికాగ్రంథాః వసులభాసదలః తస్మాంజీతనుః॥”

ప్రాథమికపుచెట్టు బొగడ పత్రములవంటి పత్రములను గలిగి పర్వతములపై నుత్పత్తియగును. దీనికాయలు చిన్నవిగను గుత్తులు గుత్తులుగాను నుండును. (శి.ద.)

(4) భేదములు:—

ఇది సాధారణ ప్రాథమికము, గంధయుత ప్రాథమికము అని రెండు విధములుగా నున్నట్లు తెలియగలదు. పైపర్ణమునుబట్టి యిదివృక్షజాతిలోనిదని తెలియుచున్నది. పర్ణము పదములనుబట్టి మాడగా లతజాతిలోనిదని తెలియుచున్నది. అయితే నీద్రవ్యమునగు పైనిజెప్పినట్లుగ రెండుభేదము లున్నట్లుగనబడుచుండుటచే నందొకటి లతజాతిలోనిదనియు, మరియొకటి వృక్ష

జాతిలోనిదనియు నూహింపవచ్చును. కాని బజారులందు దొరకు శ్రేణుణము ఏజాతి సంబంధమైనదియు దెలియవచ్చును. ఇది రేణుకములవంటి యాకారమునుగలిగి నల్లనివర్ణముతో నొప్పియుండును. ఇది కొద్దిగ సువాసనతో గూడియుండును. కొవుననే యీద్రవ్యము సుగంధ ద్రవ్యములలో గణింపబడుచున్నది. మరియు తృణధాన్య జాతులలోని యొకవిధమగు ధాన్యము ప్రియంగు అనునామమున వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇది ధాన్యభేదములలోని దగుటచే ధాన్యవిసంగమున దీనినిగురించిన విశేషములు దెలియదగినది.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) ప్రియంగు - గక్తపిత్తవము జేయును. మోహమును, వాంతిని బోగొట్టును. (ధ-ని.) రక్తపిత్తమును, భ్రాంతిని, వక్త్రజ్వల్యమును బోగొట్టును. (రా-ని.) కాంతిని గలుగజేయును. (మ-ని.)

(ఖ) గంధప్రియంగు - కషాయశమును, తిక్తానురసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. పెంటసె శుక్రమును గలిగించును. కేశములను వృద్ధిబొందించును. వాతమును వాంతి, భ్రాంతి, దాహము, రక్తపిత్తము, జ్వరము, మోహము, న్వేదము, కుష్మము, ముఖజ్వల్యము, తృష్ణ, గుల్మము, విషము, మేదోవృద్ధి వీనిని బోగొట్టును. (వై-ని.)

(గ) గంధప్రియంగునీజము - కషాయశమును, మధురానురసమును, తూక్ష గురు గుణములను, శీతవీర్యమును, గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. బలమును గలిగించును. అధ్మానమును గలుగ జేయును. పిత్తకఫములను శమింపజేయును. (వై-ని.)

(6) ఉత్తమప్రియంగులక్షణము:—

“యా కించిత్పాంశురా క్యామా కీటదోష వివరితా ।

సా ప్రియంగుగృతా భద్రా వివరీతా తు నిందితా॥”

కొద్దిగ తెల్లని వర్ణమును హేచ్చగ నల్లని వర్ణమును గలిగి కీటాదుల సంబంధము లేక యుండునది యుత్తమముగను పై వానికి విరుద్ధలక్షణములు గలది నీచమైనదిగను నెంచబడును. (భేషజ్య.)

(7) పరియోగములు:—

1. రక్తపితృమునందు పీఠికాగ్రంథము.

“కౌటికాగ్రంథమునందు

పుష్పమాతాని మధునా లిహ్యన్నారక్తపితృకః”

పీఠికాగ్రంథముల చూడమును తేనెతో గలిపి నేవించిన రక్తపితృ
మును శమించును. (చ - చి - అ - 4.)

2. రక్తపితృతాతాసారమునందు పీఠికాగ్రంథము.

“పీఠికాగ్రంథమునందు కౌటికాగ్రంథమునందు

రక్తసాగ్రంథమునందు జయేచ్ఛిమ్యం ధన్వమాంసరసాగ్రంథమునందు”

పీఠికాగ్రంథముల తేనెతో గలిపి చియ్యపుకడుగుతో నేవించు
పుచు. జాంగలమాంసగ్రంథముతో నాహారమును భుజించుచుండిన రక్తాతాసారము
శీఘ్రముగ శమించును. (చ - చి - అ - 10.)

3. కఫజవిసర్పమునందు గంధపీఠికాగ్రంథము.

“కైవాలం నలమూలాని వీరా గంధపీఠికాగ్రంథమునందు”

పుథగాలేపనంకుర్మాత్ ద్వంద్వశః సర్వోపి వా”

పరిశోధనః స్వనివై తే దేయాః స్వల్పపుష్పతాతా”

గంధపీఠికాగ్రంథము మెత్తగానూరి కొద్దిగా నేయి జేర్చి లేపనముజేసిన
కఫజవిసర్పము శమించును. (చ - చి - అ - 11)

4. పరిణామకూలయందు పీఠికాగ్రంథము.

“పీఠికాగ్రంథమునందు కౌటికాగ్రంథమునందు

పీఠికాగ్రంథముల కమాయముతో పరిణామకూలయందు వచనకౌటికాగ్రంథము
జేసిన హితము. (చ - చి - అ - 12)

5. గరాదులందు వచనకౌటికాగ్రంథము.

“గరాదులందు వచనకౌటికాగ్రంథమునందు

ఫలనీవల్కల ముష్ణం హరిత గరం స కఫ పితృయజం”

ప్రేంభిణపుపట్టను బియ్యపుకడుగుతో నూరి యుషోదకముతో పూర్వా
హమున పానముజేసి వమనము జేసినయెడల గరవిషము. కఫపిత్తజ వికారము
లును శమించును. (బృంహ.)

(8) యోగములు:—

1. ప్రియంగ్వాదితైలము - (వా-శ-కర-రోగ.)

ఉపయోగములు:—కరపూణము జేసినపూయ ప్రసావము శమించును.

2. ప్రియంగ్వాది చూర్ణము - (భైషజ్య - ముఖరోగ.)

ఉపయోగములు:—వృత్తిసారణముజేసిన ముఖరోగములు శమించును.

3. ప్రియంగ్వాదితైలము - (భైషజ్య - పగి.) మాత్ర: $\frac{1}{4}$ ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—పగిదరము, యోనిరోగము, గర్భహణి, అతీసా
రము ఇవి శమించును. గర్భరక్షణమగును.

4. ప్రియంగ్వాది గణక్వాధము (వా-నూ-అ-15.) మాత్ర:—1పలం.

ఉపయోగములు:—పక్వాతీసారిము, పిత్తజరోగములును శమించును.
భగ్నసంధానము జేయును. వ్రణరోగము జేయును.

130

పుత్రజీవ: - పుత్రజీవపుచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మలయాళం - పుత్తిలఱ. కర్ణాటకం - పుత్రజీవ. ద్రావిడం.

Natural Order—Euphorbiaceae

ఆముదపు కుటుంబము

పుత్రజీవపుచెట్టు - Putrajiva Roxburghii

(పగిధమ భాగమున 131-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పుత్రజీవో గర్భకరో యష్టి పుష్పార్థ సాధకః॥

పుత్రజీవము, గర్భకరము, యష్టిపుష్పము; అర్థసాధకము అనునవి పుత్రజీవ నామములు.

పుత్రజీవగుణములు

శ్లో॥ పుత్రజీవో గురుర్భూష్యో గర్భకః శ్రేష్ఠవాతజిత్॥

సృష్ట మాత్రములో రూక్షో హిమః స్వాదుః పలుః కటుః॥

పుత్రజీవపుచెట్టు మధురరసమును, లవణ కటుకానురసములను, గురు తూక్షగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. సద్యశ్శుక్రమును జేయును. గర్భధాని శక్తిని గలిగించును. మాత్రములయలను శోధించును. కఫవాతములను శమింపజేయును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—యష్టి పుష్ప, అర్థసాధక.

(ఖ) గుణబోధకములు:—పుత్రజీవ, గర్భకర, శీపదాపహ.

(2) శబ్దార్థములు:—

యష్టిపుష్ప - యష్టిమధుక పుష్పములవంటి పుష్పములను గలది. అర్థసాధక - పురుషార్థమును సాధింప జేయునది. పుత్రజీవ - పుత్రుని జీవించునట్లు జేయునది. (గర్భస్యావ గర్భసాతములను నిలిపి తిరిగి గర్భమునకు శక్తిని గలిగించునది.) గర్భకర - గర్భమును ధరించుటకు తగినశక్తిని గర్భాశయమునకు గలిగించునది. శీపదాపహ - శీపదమును బోగొట్టును.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“పుత్రం జీవః మధ్యవర్తులః తీక్ష్ణగోఫలః జగదీరపశో వృక్షః॥

సు-ఉ-అ-31, శ్లో 8. (ఉల్లేఖవ్యాఖ్యా)

పుత్రజీవపు వృక్షముయొక్క కొయలు మళ్ళగుండ్రముగాను, అగ్రభాగములందు తీక్షణ్యము (సన్నచిమోసము) గలిగియుండును. నిమ్మ యాకులవంటి యాకులను గలిగియుండును.

N. B:—ఇది యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి గర్భస్థాపన గర్భకర ద్రవ్యములలో శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచబడుచున్నది. ఈ వృక్షమును గురించిన విశేషములంతగా గానరావు. కాని నుశుత వ్యాఖ్యానకారకుడగు డల్ హజీకనుబట్టి ఈ వృక్షముయొక్క ఆకులు నిమ్మాకులను బోలియుండుననియు కొయలుమళ్ళబాగును గుండ్రముగానుండి ఊర్వాధోభాగములందు సన్నని మొదలతోగూడి యుండుననియు తెలియగలదు. మరియు “కొల్వాపుగ నే శే తన్నామ్నా పరిసిద్ధే వృక్షవిశేషే॥” అని వైద్యక శబ్దసింధు కారవచనమునుబట్టి ఈ వృక్షములు కొల్వాపుగు పొంతములలో నుత్పత్తిగలిగి యుండునట్లును దెలియగలదు. ఈద్రవ్యమునకు గర్భస్థాపకాది గుణములు చెప్పినప్పటికి వైద్యమునందిది విశేషముగా శీపదాదు లందుపయోగింపబడినట్లుగా దెలియగలదు. మరియు “సతతం ధారయేచ్ఛాపి కృతం వా పాతంజీవః॥” (మ.ఉ. ౨౩1.) అని నుశుత వాక్యమునుబట్టి యీ వృక్ష సంబంధమైన ఉరగమును నే తీ గ్రహణోపయోగమునందు ఎప్పుడూ హస్తము నందు ధరించి యుండవలెను. అని గ్రహణములందు ప్రియోగింప బడినట్లును, “పుత్రంజీవఫలమజ్ఞానం శీతతోయన పేషయేత్, భోజనే చాంజనే పానే రేపః సర్వవిషాపహః॥” (రస-రత్నాకర-విష) ఈవాక్యమునుబట్టి పుత్రజీవఫల వీజములను శీతలోదకముతో నూరి సర్వవిషశయనమునకై భోజనాంజన పానలేపనములుగా నుపయోగించవలెను. అని విషమునందు ప్రియోగింపబడినట్లును దెలియగలను.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) నేత్రములను హితమైనది. కఫమును వృద్ధిచొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును తృప్తును బోగొట్టును. (రా.వి.)

(5) ప్రియోగములు:—

1. శీపదిమునందు పుత్రజీవప్రియోగము.

“అనే నైవ విధానేన పుత్రంజీవకజం రసం॥

ప్రియుంజీత భీషక్ పాంజ్ఞః కాలసాత్స్యవిభాగవిత్ ॥”

పుత్రజీవవృక్షమును మాతాప్రమాణము ననుసరించి కాలసాక్ష్యాదులను దెలిసికొని నేవించినచో శ్రీపదము శమించును. (సు.చి.అ.19.)

2. విస్ఫోటకమునందు పుత్రజీవప్రయోగము.

“పుత్రం జీవస్య హజ్జానం జలే పిష్టా ప్రతేపయేత్ ।

కాలస్ఫోటం విస్ఫోటం చ సన్యోహం ని సవేదనమ్॥”

పుత్రజీవనీజములను నీళ్లతో నూరి రేపనము జేసిన వేదనతో గూడిన స్ఫోటకము పెంటనే శమించును. (భా.ప్ర.)

3. ఉరోగ్రహమునందు పుత్రజీవప్రయోగము.

“పుత్రజీవకశిగుంతాః రసాః ।

ఏకైకశః కోషాః ద్విశో వా రామతాన్వితాః॥”

పుత్రజీవరసమును, శిగుర్రసమును, ప్రత్యేకముగగాని, రెండింటికలిపిగాని, గోరువెచ్చజేసి అందు శుంతిమార్గమును జేర్చి పానము జేసినచో ఉరోగ్రహము (రోమ్ము పట్టుట) శమించును (వం - సే.)

131

పూ గః - పో క చె ట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ-సుపారీ. మలయాళం-అడక. కర్ణాటకం-అడక. ద్రావిడం-పాక్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Palmeae

కొబ్బరి కుటుంబము.

పోక చెట్టు - Araoa Catechu (Eng Betal nutpalm)

(603-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ “ఘోంటా పూగీ చ పూగశ్చ గువాకః కర్ముకశ్చ తు।

ఫలం పూగీఫలం పోక్తం ఉద్వేగం చ తదీరితం॥

ఘోంట, పూగి, పూగము, గువాకము, క్రముకము అనునవిక్రముక నామములు. పూగీఫలము, ఉద్వేగము అనునవి కర్ముకఫలనామములు.

కర్ముకఫలగుణములు

శ్లో॥ ఫలం గురు హేమం రూక్షం కషాయం కఫసీతజిత్ ।

మోహనం దీపనం రుచ్యం ఆస్యవైరస్యనాశనం॥

పోకపండు కషాయరసమును, గురురూక్షగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మూర్ఛుగలిగించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. రుచిని బుట్టించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. ముఖవైరస్యమును బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు.

(క) పరిచయ బోధకములు:—(వృక)- కర్ముక, దీర్ఘపాదప దృఢ వల్కల, తంతుసాగి.

(ఖ) గుణబోధకములు:— (వృక్షము) - ఘోంట, పూగ, గువాక, సురంజన, ఖిపుర. (ఫలము)- ఉద్వేగ, శ్లేష్మక.

(2). శబ్దార్థములు:—

కర్ముక - జనులను ధగ్గరగా ఆక్రమించునట్లు జేయు వృక్షము. దీర్ఘ పాదప - మిక్కిలి పొడవుగా నుండునట్టి వృక్షము. దృఢవల్కల - మిక్కిలి దృఢముగానుండు పట్టలను గలది. తంతుసార-తంతువులవలె సారమును విడుచు నట్టిది. ఘోంట భిషమను గలిగించునది. పూగ-ముఖమును పవిత్రముగా జేయు నది. సురంజన-వరమును గలిగించునది. ఖిపుర-ఇంద్రియములను ప్రీతినొందించు నది. గువాక-మలమునకు స్పృశనము జేయునది. ఉద్వేగ- ఇంద్రియములపత్తేజ సము గలిగించునది. శ్లేష్మక-శ్లేష్మగుణము గలది.

N. B:— ఈ వృక్షము ఎత్తుగా బెరుగు తృణజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి విషముపలె నింద్రియములపత్తేజనము గలిగించు ఫలవర్గములో నొకటిగాగణించ బడుచున్నది. ఈ వృక్షమునుండి ఫలములే గ్రహింపదగినవి. ఇది తాటి కొబ్బరి

చెట్లవలె మిగుల నెత్తుగా బెరుగునట్టి వృక్షము. దీని యాకృతికూడా దూము నుండి చూచిన తాటిచెట్టువలెనే ఉండును. దీనియాకులు మొదట వికాలమైన పట్టనుగల్గి దీర్ఘముగా నుండి మ్రానును అంటియుండును ఈ పట్టను గ్రహించి వానితో దొప్పలను తయారుచేయుదురు. ఇవి వస్తునిశ్చేదముకై ఉపయోగింపబడును. మరియు నీపట్టలనుండి నారనుగ్రహించుదురు, ఈ చెట్టుయొక్క అకు అకు మధ్యనుండి తాటిగెలలవలె గుత్తులుగా పోకకాయలు క్రిందకువ్రేలాడును. ఇందుండిముదిరిన కాయలను పండినకాయలను ఇట్లు రెండుతరగతులుగా గ్రహించుదురు. ఈ కాయలు జాజికాయలవలె నుండును. ఇట్లు గ్రహించిన ముదిరినకాయలను ఆరబెట్టి సేద్యగాండ్రు అమ్మకమునకు జూపుదురు. పండిన కాయలను రెండుగాకోసి వానిని బాగుగానుడకబెట్టి ఎండించి పిన్నుట అమ్మకమునకు జూపుదురు. బజారులందు అట్లు ఉడకబెట్టి ఎండించి అమ్మబడునవి పోకచెక్కలనియు, కాయలుగా అమ్మబడునవి పోకకాయలనియు రెండువిధములుగాదొరకును. కొన్నిప్రాంతములందుపోకచెక్కలకును, కొన్నిప్రాంతములందుకాయలకును, విశేషముగాచలానాని యుండును. ఇటులదేశభేదమునుబట్టి వీర్పడుచుండును.

మరియు దేశభేదమునుబట్టి పోకకాయలలో ననేకజాతు లున్నట్లుగా రాజనిఘంటువునుండి తెలియగలదు. అందు కైలి, కైల్యణ, గౌల్య, ఘోంట, చేడల, వల్లీగుల, చంద్రాపురీయ, చౌల్యము లని యెనిమిది జాతులు వివరింపబడినవి. వీనిలో చేడల, వల్లీగులములను నవి కొంకణ దేశమునందును చౌల్యము ఆంధ్రదేశమునందును, ప్రసిద్ధములని తెలియగలదు. కాని వీనిని గురించిన విశేషములు గానరావు. అందు వల్లీగులము గ్రామ్యమని చెప్పబడుటచేత చేడలమునునది ఆగ్రణ్యముగా నూహింపబడుచున్నది. పోకచెక్కలను తమల పాకులతో చేర్చకుండ భక్షించినచో పాండు, వాత క్షోషాది వ్యాధులుకలుగునని రాజనిఘంటువునుండియే తెలియగలదు. కావున వీనిని తమలపాకులతోజేర్చి తినుటయే విశేషప్రచారమునందు గలదు. కావున తమలపాకులనుపయోగించు ప్రతివానికి నిది యవసరమగుటచే తమలపాకులవలె పోకచెక్కలకును వర్తకము

న-దు విశేషవ్యాప్తి కలదు పోకచెక్కలు మిక్కిలి వగరుగా నుండును. ఇవి మిగుల కసతో గూడి యుండును. ఈ కసయే ఇంద్రియములకట్లు ఉత్తేజనము గలిగించి పిమ్మట భ్రమదూలకు కారణమగును. అందుచేతనే కస పోవువరకు నీళ్లతో నుడక బెట్టుదురు. అయినను కొన్నిజాతి పోకచెక్కలు భ్రమదూలను గలిగించుచునే యుండును. ●

“గవ్యకరీషఃపూణాత్ జలపానాత్ లవణభక్షణాద్వాపి । కామ్యతి
పూగీఫలచదః చూర్ణజశ్శక్కురాకవలాత్॥” (౫-ని.) పిడకను వాసన
జూచినను, నీటిని తాగినను, ఉప్పును నమిలినను, నున్నపులేటనుగాని,
చక్కెరకలిపిన నీళ్లనుగాని, పుక్కిలింపించు పోకచెక్క వలన గలిగిన
భ్రమదూల వికారములు. శమించునని గదనిగ్గోళమునందువహరింపబడినది.
మరియు “దృఢమధ్యం తదుత్తమం” అని భావమిశి, నిరూపణమునుబట్టి పోక
చెక్కలలో మధ్యభాగమున దృఢముగా (గట్టిగా) నుండునవియే శ్రేష్ఠమైనవి
యని తెలియగలదు. బజారులో మనకు దృఢమధ్యములు, అదృఢమధ్యములు
ఇట్లు రెండువిధములుగా నుండి యవి ప్రత్యేకముగను, కొన్ని రెండును కలిసి
నవిగను, దొరుకుచుండును. కావున దృఢమధ్యములు గానుండువానినే గంహిం
చుట యుత్తమము. అదృఢమధ్యములగు చెక్కలనుతినునప్పుడే తరచు భ్రమదూ
లు గలుగుచుండుటయు గలదు. కావున వానిని విసర్జించుట యుక్తము.
వైద్యమునందిది మలనిస్సౌగంధము చేయు వానితో జేర్చి ప్రయోగింపబడినట్లు
తెలియగలదు.

(3) విశేషగుణములు: —

(క) క్రిముకఫలము-కొద్దిగ మధురాను రసమును, సరగుణమును గలిగి
యుండును. (సు-స్కా-అ-45.) మలభేదనము జేయును. (ఆ-సం.) రసాయ
నము. అభిష్యంది, మూత్రమును నిరోధించును. జాతరాగ్నిని నశింపజేయును.
వాతమును వృద్ధి పొందించును. (రా-వ.)

(ఖ) బాలక్రిముకఫలము (లేతకాయ)-ఘోషమైన విషయతో సమాన
మైన గుణములను గలిగియుండును. (రా-వ.)

(గ) మధ్యమ క్రిముకఫలము - (ముదిరినకాయ) - గురుగుణమును గలిగియుండును. అభిష్యంది, జాతరాగ్ని, చి దృష్టని నశింపజేయును. (భా-పర్వ.) కషాయరసమును, సరగుణమును గలిగియుండును. కంఠమును శోధించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. ఆస్యచులమును, రక్తదోషమును, ఆమమును, ఉదరాధ్మానమును బోగొట్టును. (రా-ని.) కష్టముగ జీర్ణమగును. మలభేదనము జేయును. (రా-వ.)

(ఘ) స్విన్న క్రిముకఫలము - (ఉడకబెట్టి ఎండబెట్టినది) - త్రిదోషములను శమింపజేయును. (భా-పర్వ.) ఆమసాచనముజేయును. రుచిని బుట్టించును. మలరేచనము జేయును. కంఠరోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(చ) క్రిముకపుష్పము - కషాయరసమును, మధురానురసమును, గురుగుణమును గలిగియుండును. (మి-పా.)

(ఛ) క్రిముక శిశు. (మొవ్వు) - మలభేదనము జేయును. మత్తును గలిగించును. (చ-ద.) వధూరసమును, తిక్తకషాయానురసములను గలిగియుండును. బలమును, శుక్రమును వృద్ధి పొందుచును. మూత్రోగ్గోగమును బోగొట్టును. (రా-వ.)

(జ) క్రిముక సిర్యాసము - లవణరసమును, అమ్లానురసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును, ఉష్ణవిపాకమును గలిగియుండును. మోహమునుగలిగించును. పిత్తమును వృద్ధిపొందించును. వాతమును శమింప జేయును. (భా-పర్వ.) కృములను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఝ) శైలీక్రిముకఫలము - మధురరసమును, కటు కషాయామ్లానురసములను, గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. (రా-ని.)

(ట) శైల్వణక్రిముకఫలము - మధురరసమును - లఘుగుణమును గలిగియుండును, జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. (రా-ని.)

(థ) గౌల్మక్రిముకఫలము - కటురసమును, కషాయానురసమును, లఘుగుణమును గలిగియుండును. ఆమసాచనము జేయును. కలినముగానుండువానిని ద్వివింపజేయును. (రా-ని.)

(క) ఘోంటాకృముకఫలము - కటురసమును, కషాయరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. (రా-ని.)

(ఘ) చేడలకృముకఫలము - మిక్కిలిస్వోసముతోగూడి యుండును. పరిమళమును గలిగి యుండును, జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. పుష్టిని కలిగించును. (రా-ని.)

(గ) వల్లీగులకృముకఫలము - జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (రా-ని.)

(ఘ) చంద్రాపురీయకృముకఫలము - మధురరసమును, కటుకషాయానురసములను, గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును, జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. (రా-ని.)

(ఘ) చౌల్యకృముకఫలము - కషాయరసమును, మధురానురసమును, గలిగి యుండును. (రా-ని.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు కృముక ప్రయోగము.

“కిరాతతిక్తం కృముకం సమస్తం।

... .. పృథక్ పృథక్ చందనయోజితాని ।

తేనైవ కల్కేన హితాని తత్ర॥”

పోకచెక్కలను చందనముతో జేర్చి కల్కముగాజేసి సేవించిన రక్తపిత్తము శమించును. (చ-చి-అ-4)

2. వస్త్యనులోమనమునకై కృముక ప్రయోగము.

“తతః కృముకకల్కాక్షం పాయయేతాష్టసంయుతం ।

బౌష్ణ్యత్ తైష్ణ్యత్ సరత్వాచ్చ వస్తిం చాస్యానులోమయేత్ ॥”

ప్రయోగించినవస్తి బయటపరాకి లోపలనే అద్దుపడియున్నచో అక్షపాదము కృముకఫలకల్కమును అమలసవిశిష్టమైన ద్రవముతో జేర్చి పానముజేయించిన ఉష్ణతీక్షణసరగుణములచే శీఘ్రముగా వస్తికి అనులోమగతి వీర్చుదును. (చ-సి-అ-7.)

3. వాతవ్యాధియందు కృముక ప్రియోగము.

“శల్లకీ చిక్కణత్వకృత్వాథః తైలేన సంయతః ।

కుర్యాద్వాతార్దితం స్వస్ మేకవింశద్విశైర్నరం॥”

అందుగుచ్చెక్క పోక చెట్టుయొక్కపట్ట వీనికషాయమునందు తైలమును జేర్చి పానము జేయునుండిన నిరువదియొక్కదినములలో వాతవ్యాధిశమించును (హా-సం.)

4. ఉపదంశమునందు కృముక ప్రియోగము.

“లేపః పూగః ఫలేనాశ్వమారమూలేన వా తథా॥”

పోక కాయలను నూరి లేపనము జేసిన ఉపదంశము శమించును. చ.ద.

(5) యోగములు:—

1. పూగఖండము - (ధైవజ్య-శూల) మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - శూల, ఆజీర్ణము, అతీసాగము, రక్తాతిసారము, అమిపిత్తము, రాజయక్షు, తప్త, ఛర్ది, మూర్ఛ, పాండు, మలమూత్రబంధము ఇవి శమించును. వంధ్యాత్వము వోపును. అగ్నిదీపనము, బలవర్ధకరము, నేత్రములకు హితవు.

2. కృముకాది రసాయనము - (బ-రా-జ్వర) మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు - జ్వరము, దాహము, రక్తపిత్తము, యక్షు, బలక్షయము, అగ్నిమాంద్యము, ఛర్ది, ప్రమేహము, అర్భుస్ను, మూత్రాఘాతము, ఇవి శమించును. రసాయనము. శుక్రము, బలము, గర్భము ఇవి గలుగును.

(6) Actions and uses:—Fresh nuts are intoxicating and produce giddiness. Dried ones are gentle stimulant, astringent and Vermifuge. They increase the flow of saliva, lessen perspiration, sweeten the breath strengthen the gums, remove bad taste from the mouth and produce mild exhilaration. It is recommended in worms, diarrhoea, dysentery and as an ingredient in the Preparation of a masticatory of great antiquity Known as betel. The Powder obtained by calcining the nut is known as areca charcoal and used as a tooth powder The dried expanded leaf stalks are used as splints. The extrant is used for the same purpose as that obtained from acacia catechu.

బదరీ - రేగుచెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - పైమందీ, బేగ, బేర, బేరీ. మరాఠీ-శయబోర, ఉన్నాబ.
గుజరాతీ-బోర. మలయాళం - లంగ. కర్ణాటకం - ఎరను. ద్రావిడం - ఇలండే.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Rhamnaceae

రేగు కుటుంబము

రేగుచెట్టు - *Zyziphus jujuba*

(పరిధను భాగమున 341-వ, పుట చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పుంసిస్త్రీయూం చ కర్కంధూ ర్బదరీ కోలమిత్యపి,
ఫేనిలం కువలం ఘౌంటాసౌవీరం బదరం (మహాత్)॥
అజస్రియా కుహ కోలి విషమో భయకంటకా॥

కర్కంధు, బదరీ. కోలము, ఫేనిలము, కువలము, ఘౌంటా,
సౌవీరము, బదరము. అజస్రియ, కుహ, కోలి, విషమోభయకంటక యనునవి
బదరీ నామములు.

పచ్యమానబదరము—గుణములు

శ్లో॥ పచ్యమానం సు మధురం సౌవీరం బదరం మహాత్,
సౌవీరం బదరం కీతం భేదనం గురుశుక్రిలం॥
బృహణం పిత్తదాహస్రిక్షయ తృష్ణా నివారణం॥

పండుచున్నట్టి రేగుకాయ పెద్దదిగనుండి సోపిరిమని వ్యవహరింప బడును. ఇది మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలభేదనము జేయును. శుక్రమును వృద్ధి బొందించును. బృంహణము, పిత్తమును శమింప జేయును. దాహము, రక్తదోషము, క్షయ, తృష్ణ అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

పక్వబదరము—గుణములు

శ్లో॥ సోపిరం లఘు సంపక్వం మధురం కోలముచ్యతే |
కోలం తు బదం గాహి రుచ్యముష్ణం చ వాతలం |
కఫపిత్తకరం చాపి గురు సాగక మ్మోఠితం ||

పైనిజెప్పిన సోపిరనామక బదరఫలము పండినప్పుడు చిన్నదిగనుండి కోలమని జెప్పబడును. ఇది మధురరసమును, గురుసర గుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. రుచిని బుట్టించును. త్రిదోషములను వృద్ధి బొందించును.

క్షౌద్రబదరము

శ్లో॥ కర్కంధూః క్షౌద్రబదరః కఠితం పూర్వనూరిభిః |
మిగుల చిన్నదిగనుండు రేగు కర్కంధువని వ్యవహరింప బడును.

క్షౌద్రబదరగుణములు

శ్లో॥ అమృత స్వాత్ క్షౌద్రబదరః శాశ్వతం మధురం మనాక్ |
స్నిగ్ధం గురు చ తిక్తం చ వాతపిత్తాపహం స్మృతం ||

చిన్న రేగుపండు అమృరసము, కషాయతిక్తానురసములను, కొద్దిగ మధురానురసమును, స్నిగ్ధ గురు గుణములను గలిగియుండును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును.

శుష్కబదరఫల గుణములు

శ్లో॥ శుష్కంధేద్యగ్ని కృతస్త్వం లఘు తృష్ణా క్లమాసజిత్ ||

ఎండిన యన్నిజాతుల రేగుపండ్లును లఘుగుణమును గలిగి యుండును. మలభేదనము జేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. తృష్ణను, క్లమను, రక్తదోషమును బోగొట్టును.

ప్రాచీనామలకః - బదరఫలభేదము (ఖ)

హిందీ - మరాఠీ - గుజరా - మలయాళం - సింధీ - కర్ణాటకం - ద్రావిడం
Flacourtia Gataphracta (N. O. Bixineae).

శ్లో॥ ప్రాచీనామలకం లోకే పానీయామలకం స్మృతం।

ప్రాచీనామలకము, పానీయామల కమనివ్యవహరింపబడుచున్నది.

ప్రాచీనామలక గుణములు

శ్లో॥ ప్రాచీనామలకం ద్విసత్రయజ్జ్వరఘాతీ చ।

ప్రాచీనామలకమును బదరఫల భేదము త్రిదోషములను శమింపజేయును.
జ్వరమును బోగొట్టును.

వికంకతః - అడవిరేగు (గ)

హిందీ - మరాఠీ - గుజరాతీ - మలయాళం - వయ్యంకతకు. కర్ణాటకం - ఫల
మౌళిక. ద్రావిడం - నరుమురుంగెయ్.

Gymnosporia Montana (N. O. Celastrineae).

శ్లో॥ వికంకతః సువా వృక్షో గ్రిధిలః స్వాదు కంటకః।

స ఏవ యజ్ఞ వృక్షశ్చ కంటకీ వ్యాఘ్రపాదపః॥

వికంకతము - సువావృక్షము, గ్రిధిలము, స్వాదుకంటకము, యజ్ఞ
వృక్షము, కంటకీ, వ్యాఘ్రపాదపము, అనునవి వికంకత నామములు.

వికంకతఫల గుణములు

శ్లో॥ వికంకతఫలం పక్వం మధురం సర్వదోషజిత్,

అడవిరేగుపండు మధురరసమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను
శమింపజేయును.

సేవం - ఆపిలుపండు (సీమరేగు - బదరభేదము) (ఘ)

హిందీ - సేవ్. మరాఠీ - మోకేంబో. గుజరాతీ - సేన్ ఫల్.
మలయాళం - కర్ణాటకం - సేవ. ద్రావిడం.

శ్లో॥ ముష్టిప్రమాణబదరం సేవం పింఛితకాఫలం॥

ముష్టిప్రమాణబదరము, సేవము, పింఛితకాఫలము, అనునవి సేవ
నామములు.

సేవగుణములు

శ్లో॥ సేవం సమీరపితృఘ్నం బృంహణం కఫకృద్గురుః
రనే పాకే చ మధురం శిశిరం రుచి శుక్రనుత్॥

అపిలుపండు మధురరసమును, కరుగుణమును, శీతవీర్యమును, మధురవిపాకమును, గలిగి యుండును. బృంహణము, రుచిని బుట్టించును. శుక్రమును వృద్ధిబొందించును. కఫమును వృద్ధిజేయును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును.

కరమర్దః - వా(నో) క చెట్టు (బదరభేదము) (చ)

హింది - మరాఠి - కరౌండా, కరౌందీ. గుజరాతి - కరవంద, కరమదాం. మలయాళం - కర్ణాటకం - కరజిగె. ద్రావిడం.

Carissa Carandas. Eng. Jasmine flowered carissa

శ్లో॥ కరమర్దః నుషేణస్సోత్ కష్టపాకఫలస్తథా॥

కరమర్దము, నుషేణము, కష్టపాకఫలము, అనునవి కరమర్దనామములు.

కరమర్దికా - చిన్నవా (నో) క

శ్లో॥ తస్మాల్లఘుఘా యా తు సా జ్ఞేయా కరమర్దికా॥

పైవానికంటె చిన్నవియగు ఫలములు గవాకకరమర్దికమని వ్యవహరింపబడును.

కరమర్దద్వయ ఆమఫల గుణములు

శ్లో॥ కరమర్దద్వయం త్వమ మమ్లం గురు తృషాపహం॥

ఉష్ణం రుచికరం పోక్తం రక్తపిత్తకఫప్రదం॥

పెద్దది చిన్నదియగు వాకచెట్ల పచ్చికాయలు అమృరసమును, గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును, గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. రక్తపిత్తమును గలిగించును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. తృష్ణను బోగొట్టును.

కరమర్దద్వయ పక్వఫల గుణములు

శ్లో॥ తత్పక్వం మధురం రుచ్యం లఘుపిత్తసమీరజిత్॥

పెద్దది చిన్నది యగు వాకచెట్లపండ్లు మధురరసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును పిత్తమును వాతమును శమింపజేయును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయతోధకములు:—

(బదరి-బదర) కర్కంధు, ఫేనిలము, అజపీయ. కోలి, విషమోభయ కంటక, కోలము, (గుడఫలము, బాలేష్వము, దృఢబీజ, ఫలశైర, వృత్తఫల) (వికంకత) - సువావృక్షము, యజ్ఞవృక్షము, కంటకి, వ్యాఘ్రపాదపము. (మృదుఫల, దంతకాష్ఠ, పృథుబీజ,) (సేవ)-ముష్టిప్రమాణబదరము, (కరమర్ద) సుషేణము, కృష్ణపాకఫలము. (జాతిపుష్ప)- క్షీరఫల గుచ్చి, బహుదల.

(ఖ) గుణబోధకములు:— (బదరి-బదర) - బదరి, కువలము, ఘోంట పిచ్చిల, (వికంకత) - స్వాదుకంటక - (మధువర్ణి) (కరమర్ద) - కరమర్దము.

(2) శబ్దార్థములు:—

కర్కంధు - విషమోభయకంటక - విషమముగ రెండు రెండుచొప్పున గలిసియున్నట్టి ముండ్లను గలిగి యుండునది. ఫేనిలము - నురుగునుగలిగియుండు పండ్లతోగూడి యుండునది. అజపీయ - మేకలకిష్టమగు పత్రములను గలిగి యుండునది. కోలి - ఘనీభవించినట్టి స్వరసముతోగూడిన పండ్లను గలది. కోలము - ద్రవ్యములయొక్క తూకమును, మాత్రల పరిమాణమును నూంచుచు నట్టి మానముగా వ్యవహరింపబడు పండ్లను గలది. గుడఫలము - ఔల్లముతో సమముగ మధుముగనుండు ఫలములను గలది. బాలేష్వము - బాలుగచే విశేషముగా దినబడునట్టి ఫలములనుగలది దృఢబీజ - దృఢముగనుండు గింజలనుగలది. ఫలశైర - శిశిరర్తువునందు ఫలించునట్టిది. వృత్తఫల - గుండ్రముగనుండుఫలము లతోగూడియుండునది. సువావృక్షము - యజ్ఞవృక్షము - హోమపాత్రముగ యజ్ఞదులందుపయోగింపబడునట్టి కాష్ఠములను గలది. కంటకి - ముండ్లనుగలది. వ్యాఘ్రపాదపము - వ్యాఘ్రముయొక్క పాదములవంటి వ్రేళ్లనుగలది. మృదు ఫల - మెత్తగనుండు ఫలములను గలది. పృథుబీజ - పెద్దవియగు బీజములను గలఫలములను గలది. దంతకాష్ఠ - దంతములను తోముటకుపయుక్తమగు కాష్ఠములను గలది. ముష్టిప్రమాణబదరము - పిడికిలియంత పరిమాణము గల పండ్లను గలది. సుషేణము - మంచిసేనతో గూడియుండునది అనగా తాకుటకు వీలులేనట్టి తీక్షణమగు ముండ్లతోగూడియుండునది యని భావము.

కృష్ణపాక ఫలము - నల్లగవండునట్టి ఫలములను గలది. 'జాతిపుష్పము - జాతిపుష్పమువంటి పుష్పములను గలది. క్షీరఫల - పాలతోగూడిన పండ్లనుగలది. గుచ్చి - గుత్తులు గుత్తులుగా నుండు పండ్లను గలది. బహుకల - విశేషముగా పత్తిములతో గూడి యుండునది. బదరి - సెర్యమును గలిగించునది. కువలము - వీరిణము జేయునది. ఘోంట - భిక్షును గలిగించునది. పిచ్చిల - పిచ్చిల (జిగట) గుణము గలది. స్వాదుకంటక - మధురరసముగల ముండ్లను గలది. మధువరి - మధురరసముగల పత్తిములను గలది. కరమర్దము - పండ్లను శ్రేష్ఠతతో తొక్కి నప్పుడు పిచ్చిలగుణముగల పాలచే శ్రేష్ఠము అంటుకొనునట్లు జేయునది. (3, భేదములు:—

ఇది "బదరము, ముష్టిప్రమాణబదరము, వికంకతము, కరమర్దము, అని నాలుగు విధములుగా నుండును. అందు మొదటిది సాధారణబదరము, రాజబదరము, హస్తీబదరము, క్షుద్రబదరము, భూబదరము, వారిబదరము అని తిరిగి యారు విధములుగా నుండును. కరమర్దమును బదరభేదము గూడ తిరిగి మహాక్షుద్రభేదముచే రెండు విధములుగా నుండును.

ఇట్లు బదరజాతులనేకవిధములుగా నుండి కొన్ని యెత్తుగా యెగురు వృక్షజాతిలోను, గొన్ని క్షుద్రజాతిలోను, గొన్ని లతాజాతిలోను నుత్పత్తి గలిగి యమరస ఫలవర్గములో గణింపబడు చున్నవి. ఇందు కొన్ని జాతులు తప్ప మిగిలిన వన్నియు 'బ్రతిచోట నుత్పత్తి యగుచుండును. ఈ వృక్షములు విశేషముగా ముండ్లను గలిగి గుండ్రని యాకులతోను, గచ్చకాయలంతగాని, య తకు హెచ్చగునట్టిగాని ప్రమాణము గల పండ్లతోను నొప్పియుండును. ఈ యన్నిజాతుల ఫలములను విశేషముగా నెల్లవాగును దినుచుండును. ఇందలి రాజబదరము, హస్తీబదరము అనునవి పైని జెప్పిన ప్రమాణముకంటె కొంచెము హెచ్చుగ పెద్దవిగనే యుండునట్లు దెలియగలదు. బజారులందు కొంచెము పెద్దవిగ నుండి తుక్కుటాండముయొక్క ఆకృతిని గలిగియుండు బదరజాతి ఫలములు విక్రయింప బడుచుండును. ఇందలి బీజములు కొలగను పెద్దవిగను నుండును. ఈ జాతి యొకవేళ రాజబదరముగాని, హస్తీబదరముగాని యె యుండునో లేక పృథుబీజ యను శబ్దమును బట్టి వికంకతమై యుండునో తెలియవచ్చును. కాని యివి కాకిరేగుపగడ్డు అని వ్యవహరింపబడుచు పత్తి వారిచే విశేషముగా దినబడుచుండును. ఇవి మధురముగను, కొంచెముకషాయ

రసము గలవిగను నుండును. అయితే నీ రాజబదర మనునది నృశేష్ట, పృథు ఫల, తను బీజయను నామములనుబట్టి పెద్దవిగ నుండుననియు, మిగులనూత్ను మగు బీజములను గలిగి యుండుననియు, రాజుల కత్యంత ప్రియముగనుండు ననియును దెలియుచున్నది. కాని ఈ ఫలములయొక్క గాని, వృక్షముయొక్క గాని స్వరూప మెట్లుండునదియు దెలియకున్నది.

హస్తీబదరమనునది శాలి గ్రామ నిఘంటుకారునిచేతనే గానియి తరులచే గ్రహింపబడినట్లు గానరాదు. హస్తీశబ్దముచే నిది ప్రైదానికంటే కొంచెము పెద్దదిగ నుండునట్లు దెలియుచున్నను, రాజబదరముకు వలెనే దీనికి గూడ స్వరూ పాదులను బోధించు విశేషములు గానరావు. వీనిలో సామాన్యబదరమునకే గాని ఈ రాజహస్తీబదరములకు వైద్యమున దు బ్రయోగ మున్నటుల గూడ గాన రావు. అందు సామాన్య బదరముయొక్క యంగములలో గూడ పత్రఫలములకే విశేషముగా బ్రయోగము లున్నటులు గానబడును. త్నుద్రబదరము అనునది పైని జెప్పిన బదరవృక్షమువలెనే పత్రములు మొదలగు వానిని గలిగి యుండునుగాని యిది చిన్నతుప్పవలె భూమిపై పొట్టిగా బెరుగును. ఆకులు, ఫలములును మిగుల చిన్నవిగ నుండును. ఇది “శబరాహారము” అని చెప్ప బడుటచే విశేషముగా నడవులలో బెరుగుననియు, వీని ఫలములను అడవు లలో వసించువారలు మిగుల ప్రీతితో భుజించుదురనియును దెలియుచున్నది.

భూబదరము అనునది లతాశూపమున నుండి పుల్లశేగు అని వ్యవహరింప బడునదిగా దెలియ గలదు. ఇది శల్లీబదరి, బహుఫలక, నూత్నుబదరి మొదలగు నాముములతో వర్ణింపబడుటవలన చిన్న చిన్న పండ్లను విశేష ముగా గలిగిన లతాజాతియని బోధపడుచున్నది. ఈ లతలు సామాన్యముగ నూరి బయట కట్టప్రలంగా బెరుగుచుండును. దీనిపండ్లు నల్లగనుండి మిగుల నల్ల రసముతో నొప్పియుండును. ఈ రెండువిధములగు త్నుద్ర-భూబదరములకు వైద్యమునం దంతగా బ్రయోగము లున్నటుల గానరావు.

వారి బదరము అనునది పానీయామలకమని నిఘంటుకారులచే వ్యవహ రింప బడినది. దీనిని బట్టి యిది జలప్రాంతములందు వృద్ధిపొందునదిగా దెలియ గలదు. కాని దీని స్వరూప మెట్లుండునదియు దెలియకున్నది. అయితే నిది ధన్వంతరి నిఘంటుకారునిచే నామలకభేదముగాను, ఇతరులచే బదరభేదము

గను గ్రహింపబడినది. ఇది పైవానిలో నెట్టి భేదమైనదియు వివరించుటకు తగిన యాధారములు గానరాకున్నవి.

ముష్టిప్రమాణబదరము అనునది పృథి పట్టణము. లందలి పాండ్యయంగ శృలో ఆపిలుపండు అను నాసుముతో వికరియింప బడునదిగా దెలియగలదు. ఇం దనేకజాతు లున్నట్లుగా గూడ దెలియుచున్నది. అయితే నా యా దేశ భేదముల ననుసరించి యుత్పత్త్యాదులం దట్టి భేదములను గలిగియున్నట్లు గ్రహింపవచ్చును. ఈ వృక్షములు విశేషముగా కాశ్మీర-కాబోలు ప్రాంత ములందు బెరుగునని శాలిగ్రామ నిఘంటుకారునిచే చెప్పబడినది. కాని యిది తదిరప్రాంతములందుగూడ భారతవర్షమున విరివిగా బెరుగుచున్నట్లు దెలియగలదు. అయితే నిది వైద్యమునం దంతగా ప్రయోగింపబడునట్లు దెలియరాదు.

వికంకతము అనునది యడవిరేగు అని వ్యవహరింపబడుచుండుటచే నిది యడవులందు బెరుగునదిగా దెలియగలదు. ఇది స్రువావృక్షము, యజ్ఞవృక్షము అని చెప్పబడుటను బట్టి హోమములందు దీని కాష్ఠములను హోమపాత్రలుగా చేసి యుపయోగించుదునని తెలియుచున్నది. మరియు దీని కాష్ఠములను దంత ములను తొముటకుపయోగించెదనని దెలియగలదు. కాని ఈ వృక్షముయొక్క గాని ఫలముయొక్క గాని స్వరూపమెటులుండునదియు దెలియకున్నది.

కరమర్దము అనునది వాకయని వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఇది తీక్షణమగు ముండ్లను, పొడవుగను గుండ్రముగనుండు పత్రములను గలిగి లతారూపమున వృద్ధిబొందును. దీనికాయలు గుండ్రముగను, కొంచెము కొలగనుచుండి గుత్తు గుత్తులుగా నుత్పత్తియగును. ఈకాయలను పర్వతవాసిక్షకాయలను ఒకే విధ ముగా నుండునని జెప్పబడినది. వీనిని గోసినప్పుడు పాలను స్రవింపును. ఈ పాలు పిచ్చిల గుణము గలవగుటచే చేతులకు బంకవలె నుండుకొనును. పచ్చిగనున్నప్పుడు ఆమ్లరసమును గలిగియుండును. వీనిని సామాన్యముగబదర ఫలములవలె విశేషముగా దినురు. కాని యాహారమునందు శాకాదులుగా జేసి యుపయోగించుచుండురు. పండ్లు నల్లగ నుండును. పండినప్పుడు కొంచెము మధురముగ నుండును. ఇందుచిన్నజాతి మరొకటిగలదు, వీనికాయలు పైవాని వలె నుండును. కాని మిగుల చిన్నవిగనుండును. మరియు నిది లతారూపమున నుండక తుప్పవలె (గుబురుగా బెరుగు మొక్క వలె) బెరుగును. ఇది పవ్వా

ప్రాంతములందును అడవులందును విశేషముగా బెరుగుచుండును. ఈ వాయువును గూడ పైవానివలె శాకాదులుగా నుపయోగించుదురు. వైద్యమునందు దీనికంత పరియోగమున్నట్లు దెలియరాదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) సచ్ఛమాన బదరము - స్నిగ్ధగుణమును గలిగి యుండును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (ధ-ని) కషాయాగ్లానురసములను గలిగి యుండును. రా-ని. తిక్తానురసమును, రూక్షగుణమును గలిగి యుండును. (ని-ర)

(ఖ) పక్షిబదరము - స్నిగ్ధగుణమునుగలిగి యుండును. పిత్త వాతములను శమింపజేయును. (ధ-ని) అగ్లానురసమును గలిగియుండును. అతీసారము శోషను, శక్రిమును బోగొట్టును. (రా-ని) బలమునుగలిగించును. ఉదమును ఛర్దిని, తృష్ణను బోగొట్టును. (కా-ని) లఘుగుణమును గలిగి యుండును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ని-ర)

(గ) పురాతన - శుష్కబదరము-జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. (ధ-ని) పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (చ-నూ-అ-27)

(ఘ) బదరఫలమజ్జ - కషాయరసమును, మధురానురసమును గలిగి యుండును. శుక్రిమును, బలమును గలిగించును. వెంటనే శుక్రిమును గలుగజేయును. వాతపిత్తములనుశమింపజేయును. కాసను, శ్వాసను, తృష్ణను, ఛర్ది, దాహమును బోగొట్టును. (ని-గ)

(చ) బదరపకాడి-(పత్రము) రేపనము జేసిన జ్వరమునందలి దాహమును బోగొట్టును. (త్వక్కు) విస్ఫోటమును బోగొట్టును. (బీజ)- నేత్రదోషములను బోగొట్టును. (రా-ని)

(ఛ) ఆమఫలము- పిత్తకఫములను శమింపజేయును. (ధ-ని) అగ్లానురసమును గలిగియుండును. (రా-ని)

(జ) మృద్రబదరము-పక్వఫలము-సరగుణమును గలిగియుండును. (ధ-ని) రుచిని బుట్టించును. క్రిములను గలిగించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. పిత్తవికారములను, శోషను, దాహమును బోగొట్టును. (రా-ని)

(ఝ) రాజబదరము-మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. చెంటనే శుక్రమును గలిగించును. వీర్యమును వృద్ధిబొందించును. పిత్త వాతములను శమింపజేయును. దాహమును, శోషమును, శ్రమమును, బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ట) హస్తీ బదరము-మధురరసమును, గురుస్నిగ్ధగుణములను శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. శ్లేష్మము జేయును. పుష్టిని గలిగించును. మలబంధమును జేయును. ఆధ్మానమును గలిగించును. వాత పిత్తములను శమింపజేయును. (రా-ని)

(ఠ) భూబదరము-మధురరసమును, అమ్లానురసమును గలిగి యుండును. సుధ్వికరము. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పాకము జేయును. తుచిని బుట్టించును. పిత్తమును రక్తమును కొద్దిగ దూషింపజేయును. కఫవాత పికారములను బోగొట్టును. (రా-ని)

(డ) ఆమ వారిబదరము (పాచీసావతక)- కృత్రిమవిషమును బోగొట్టును. (చ-నూ-ఆ-27.) మధురరసమును అమ్లానురసమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. ముఖమును శోధించును. (రా-ని,) గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. (ని-ర)

(ఘ) చక్వ-వారిబదరము-విశేషముగ కఫపిత్తములను వృద్ధిబొందించును. (ని-ర) కష్టముగ జీర్ణమగును. వాతమును శమింపజేయును. (ధ-ని.)

(ణ) ముష్టిప్రమాణబదరము-చెంటనే శుక్రమును గలిగించును. (మ-ని.) వీర్యమును బోగొట్టును. (ని-ర) కషాయగ్రసమును మధురానురసమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. చ-నూ-ఆ-27.

(త) వికంకతము - తిక్తరసమును శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. శోషము బోగొట్టును. (ధ-ని.) అమ్లరసమును, లఘుగుణమును, వాధురవిపాకమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. ఆమమును పాకము జేయును. కామిలను రక్తదోషమును బోగొట్టును. (రా-ని.) దాహమును, శోషమును, వ్రణమును, లూతావిషమును, అర్శస్సును, నేత్రపుష్పమును బోగొట్టును. (కా-ని.)

(థ) కరమర్దము - ఆమఫలము - పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. (ధ-ని.) తిక్తానురసమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. దాహమును

గలిగించును. (రా-ని.) మలభేదనము జేయును. పిత్తకఫములను వృద్ధిజొందించును. వాతమును శమింపజేయును. (శో-ని.) మలాదులను నిరోధించును. (శా-ని.)

(ద) కరమర్దము-పక్వఫలము-శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) తిక్తిదోషములను శమింపజేయును. విషమును బోగొట్టును. (రా-ని.) వాతరోగములను బోగొట్టును. (శా-ని.)

(ధ) కరమర్దము - శుష్కఫలము - మధురరసమును, లఘుగుణమును శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. తిక్తిదోషములను శమింపజేయును. రక్తపిత్తములను, విషమును, వాతరోగములను బోగొట్టును. (శా-ని.)

(న) కరమర్దములము - సరగుణమును గలిగి యుండును. క్షయములను బోగొట్టును. (శో-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. ఆర్శ్మరోగమునందు బదర ప్రయోగము.

“కోలోత్క్వాధేఽథవా కోషే...తం శూలార్త ముపవేయేత్” ||
బదరఫలముల కషాయమునందు గోరునెచ్చగ నున్నప్పుడు ఆర్శ్మరోగిని గూర్చుండబెట్టి యవగాహస్వేదము చేసిన శూల శమించును. (చ-చి-అ-8.)

8. అతీసారమునందు బదర ప్రయోగము.

“యాషేణ బదరాణా మధవాపి వా ||
దధిదాడిమసిద్ధేన బహున్నే హేన యోజయేత్” ||

తేగుపండ్లను, పెరుగును, దానిమ్మపండ్ల రసమును గలిపి యూషము చేసి అందు అధికముగా స్నేహము జేర్చి సేవించిన అతీసారము శమించును. (చ-చి-అ-10.)

3. మదాత్యయమునందు బదర ప్రయోగము.

“బదరీ పల్లవోవాశ్చ తథై వారిషకోద్భవాః |
ఘ్నేనిలాయాశ్చ యః ఘ్నేనై తైర్థా హే లేపనం కుఢం” ||

రేగుచిగుళ్ళు వేపచిగుళ్ళు వీనిని మెత్తగా నూరి మంతుడుకాయల
చురుగుతో జేర్చి రేపనము జేసిన మదాత్యయమునందిలి దాహము శమించును.
(చ-చి-అ-12.)

4. కాసమునందు బదర ప్రయోగము.

“బదరీపత్రకల్కం నా ఘృతభృష్టం స సైంధవం
స్వరభేదే చ కాసే చ రేహమేతత్ప్రయోజయేత్॥”

రేగాకుకల్కమును సైంధివలవణచూరమును గలిపి నేతితో భరనచేసి
నేవించిన స్వరభేదము, కాసయు శమించును. (చ-చి-అ-22)

5. వీహాయందు బదరప్రయోగము.

“తైలొన్నిశైః బదరకపత్రైః సమ్మర్దితైః సముపనదః
ముసలేన వీడితోఽనుయూతి వీహా పయోభుజో నాశం॥”

రేగాకులను మెత్తగానూరి తైలముజేర్చి వీహావృద్ధిపెని యుంచి యుప
నాహస్వేదముజేసి షిమ్ముట వీహమును ముసలముతో నదమవలెను. ఈవిధముగ
జేయుచు పాలను నేవించుచుండిన వీహాభిష్కాది శమించును. (వా-చి-అ-15)

6. రక్తాతిసారమునందు బదరప్రయోగము.

“.... శల్లకీ బదరీ త్వచః
పీతాః క్షీరేణ మధ్వాధ్వాః పృథక్ శోణితనాశనాః॥”

అందుగుపట్ట, రేగుపట్ట వీనిచూరమును తేనెతో గలిపి పాలతో నేవిం
చిన రక్తాతిసారము శమించును. (చ-ద.)

7. మసూరికయందు బదరప్రయోగము:—

“లిహేద్వా బాదగం మూరం పాచనార్ధం గుడేన తు ।
అనేనాశు విపచ్యంశే వాతేపితృకఘాత్స్నికాః॥”

రేగుపండ్లచూరమును గుడముతో జేర్చి నేవించిన త్రిదోషజమగు
మసూరిక శీఘ్రముగ పాకమును బొందును. (చ-ద.)

8. ప్రదరమునందు బదరప్రయోగము.

“గుడేన బదరీచూర్ణం ప్రదరనాశనం॥”

రేగుపండ్లమార్గమును జలముతో గలిపి నేవించిన ప్రదరముశమించును.

9. సౌల్యమునందు బదరప్రయోగము. (చ.ది)

“బదరప్రత్య కల్కేన ఓ నూ కాంజిక సంయుతా

“ సౌల్యమత్ ||”

రేగాకుకల్కమును కాంజికమునందు కీచ పేయను సిద్ధము చేసి నేనించిన సౌల్యము శమించును. (చ.ద)

10. ప్రవాహికయందు బదరప్రయోగము.

“ధాతకీ బదరప్రత్య

వికతో వధ్నా పిశేత్ ప్రవాహికార్ధితః ||”

అరెచెట్టాకులను రేగాకులను మెత్తగా నూరి పెరుగునందు తేర్చి నేనించిన ప్రవాహిక శమించును. (భా.ప్ర)

11. భస్మకాగ్నియందు బదరప్రయోగము.

“కోలాన్ధిమజ్జకల్కస్తు పీతో వా వ్యుదకేన వై ।

అచిరాద్వినిహంత్యేష ప్రయోగో భస్మకం నృణాం ||”

రేగుగింజలకల్కమును జలముతో నేవించిన కిఘముగ భస్మకాగ్ని శమించును. (వం.సే.)

12. శిరోగోగమునందు బదర ప్రయోగము.

“లలాటే బదరమాల సిప్పలీనాం ప్రలేపనం ।

హంతి సర్వశ్రతోలగ్నా రుజోదైన్యమివవ్యధాం ||”

రేగుచెట్టుపై ౪ సిప్పళ్ళను గలిపి మెత్తగానూరి లలాటమునందు లేపనము చేసిన శిరోగోల శమించును. (గ.ని)

(6) యోగములు:—

1. కోలాదిమార్గము (హా - గ్రహణి.) మాత్ర 1/4 తులము.

ఉపయోగములు - గ్రహణి, కాస, అజీర్ణము, అరుచి, శ్వాస, పార్శ్వ శూల, ఇవి శమించును.

2. వికంకతాదిలేపము - (భైషజ్య - గలగండాది.)

ఉపయోగములు - లేపనము చేసిన గ్రింధిశమించును.

(7) Actions and uses:—(బ్రౌడి) “Braudis states that during the famine of 1869, which drove large numbers of the inhabitants of Marwar and other parts of western Rajputana from their homes, it served as food for thousand “In the winter 1869.70,” he writes “The crop of these berries had been plentiful and when I marched through Rajputana from Agra to Gujarat in December 1869 and January 1870 I found the shrubs completely stripped off their fruits wherever the flocks of hungry emigrants from Marwar had passed through” The leaves form a most valuable fodder for camels, goats, buffaloes and cows and are highly esteemed in the sandy districts of Sind, the Punjab and Baluchistan. They are supposed to be heating and to promote the secretion of milk”

స్వానుభవము.

[ఎండినరేగుపండ్లగుఱ్ఱము ఉన్నాబ్ అను పేర తేహ్యములలో యూనానిచ్చైద్యులు ఎక్కువఉపయోగింతురు. శుక్రవర్ధకముగా నెంచబడుచున్నది. ఆంధ్రదేశము నందలి వైద్యులు కూడ మన దేశమున విస్తారముగా లభించునట్టియు, ఎండబెట్టి నిలువజేయు. కనకాశము గలిగినట్టియు నీ రేగుపండ్లను బృంహణద్రవ్యముగ్గా ఎక్కువగా నుపయోగింపవలెనని నా యభిప్రాయము విదేశములనుండి వచ్చు కృత్రిమాహారము, బదులు రేగుపండ్ల చూర్ణముతో చేసిన కషాయము, శానకము, తేహ్యములు అగ్నిబలమునుబట్టి ఉపయోగింప వచ్చును. మలమూత్ర శోధన కూడ చేయునని నా యభిప్రాయము. ఆ. ౧]

బ లా - చి టా ము ట్టి (.)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఖరైంటీ, ఖరైంటీ, బరి మారా. (లా) మరాఠీ - చికణా.
గుజరాతీ - ఖరేటీ, బలదాణా, బలా. మలయాళం - కురుంతోటి. కర్ణా
టకం - బలా. ద్రావిడం - చిట్టాముట్టె.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

(Natural Order—Malvaceae.)

బెండ మటుంబము

చిట్టాముట్టి - Sida Cardifolia.

(ప్రథమ భాగమున 78-వ పుట చూడుము.)

షర్యామ పదములు

శ్లో|| బలా వాట్ట్యాళికా వాట్ట్యా సైవ వాట్ట్యాలకాశీ చ ||
బల, వాట్ట్యాళిక, వాట్ట్య, వాట్ట్యాలక యనునవి బలానామములు.

మ హా బ లా (ఖ)

Sida rhomlifolia.

శ్లో|| మహాబలా పీతపుష్ప సహదేవీ చ సాస్మృతా ||
మహాబల, పీతపుష్ప, సహదేవీ యనునవి మహాబలానామములు.

అ తి బ లా (గ)

Abutilon Indicum.

శ్లో|| తతోఽన్యతిబలా ఋష్యపోక్తా కంకతికా సహా ||
అతిబల, ఋష్యపోక్తా, కంకతిక యనునవి అతిబలానామములు.

నా గ బ లా (ఘ)

Grewia Populi.

Natural Order-Tiliacea.

శ్లో॥ గాంగేరుకీ నాగబలా యుషా హృస్వగవేధుకా ॥

గాంగేరుకీ, నాగబల, యుష, హృస్వగవేధుక యనునవి నాగబలా నానములు.

శ్లో॥ బలా తికాతచుధురా పితృతీసారనాశనీ ॥

బలా వీర్యపుష్టిదాత్రీ కఫరోధవిరోధనీ ॥

(రా-ని)

బలాచతుష్టయ గుణములు

శ్లో॥ బలాచతుష్టయం శీతం మధురం బలకాంతిక్యత్ ।

స్నిగ్ధం గ్రాహి సమీరానృ పితృసృక్షతనాశనం॥

నాలుగు విధములగు బలలు మధురరసమును, స్నిగ్ధగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. బలమును, కాంతిని గలిగించును. వాతమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, రక్తదోషమును, ఉరఃక్షతమును బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) బరిచయబోధకములు:—(బల) - వాట్యాలక, (ఖరయష్టిక, రక్తతండుల, ఫణిజిహ్వాక,) (మహాబల,) వీర్యపుష్ప - (వర్షపుష్ప, మహాగంధ.) (అతిబల)-కంకతిక-(వాట్యపుష్పిక, ఘంట,) (నాగబల) - హృస్వగవేధుక, (చతుష్ఫల, మహాపత్ర, మహాశాఖ, మహాఫల.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(బల)-బల. (శీతపాకి, వాతఘ్ని.) (మహాబల)-మహాబల. (మృగాదని. కేశవర్ధని,) (అతిబల)-అతిబల. (శీత-శీతపుష్ప.) (నాగబల)-నాగబల, యుష.

(2) శబ్దార్థములు:—

వాట్కాలక - గృహములందలి దొడ్లలో నలంకరించునది (ఉత్పత్తి యగునది). ఖరయషిక - కఠినముగనుండు కొండమును గలిగి యుండునది. రక్తతండుల - ఎర్రని వీజములతో గూడిన ఫలములను గలది. ఫణిజిహ్వాక - పామునాలుకవంటి కేసరములతో గూడిన పుష్పములనుగలది. వీతపుష్ప-పసపు పచ్చని పుష్పములనుగలది. వర పుష్ప - వర్షాకాలమునందు పుష్పించునది. మహా గంధ - విశేషముగ సరిమళముతో గూడియుండు పుష్పములను గలది. కంక తిక - దువ్వెన్నునల్లనుగల కొత్తలతోగూడిన ఫలములను గలది. వాట్కా పుష్పిక - గృహములందలి దొడ్లలో పుష్పములతో నొప్పి యుండునది. ఘంట - గంటయొక్క ఆకృతిగల పుష్పములతో నొప్పియుండునది. హ్రస్వగ వేధుక - భూమిపై పొట్టిగ నెదుగునది. చతుష్ఫల - నాలుగుచొప్పున గలిసి యుండు ఫలములతో గూడియుండునది. మహాపత్ర - విశాలమగు పత్రము లతో నొప్పియుండునది. మహాశాఖ - పొడవుగనుండు కొమ్మలతో నొప్పి యుండునది. మహాఫల - పెద్దవియగు ఫలములతో నొప్పియుండునది. బల - బలమును గలిగించునది. శీతవాకి - శీతగుణవిశిష్టమగు పాకమును గలది. వాతఘ్ని - వాతమును శమింపజేయునది. మహాబల - విశేషముగ బలమును గలిగించునది. మృగాదని - క్రిములను బోగొట్టునది. కేశవర్ధని - కేశములను వృద్ధి పొందించునది. అతిబల - విశేషముగ బలమును గలిగించునది. శీత - శీత వీర్యమును గలది. శీతపుష్ప - శీతలస్పర్శగల పుష్పములను గలది. నాగబల - గజములంత బలమును గలిగించునది. ఝష - వాతమును శమింపజేయునది.

(3) భేదములు:—

ఇది సాధారణబల, మహాబల, అతిబల, నాగబల యని నాలుగువిధము లుగా నుండి తుల్యపజాతిలో నుత్పత్తి గలిగి వాతహాగణదోష్యములలో గణింప బడుచున్నది. మరియు నిది రాజబలమును మరియుక భేదముతో నైదువిధము లుగా నుండునట్లు గూడ వర్ణింపబడినది. కాని ఈ రాజబల యనునది యొక జేత ప్రసాదించి యని వ్యవహరింపబడుచున్న ద్రవ్యాతమై యుండునేమో యని తోచుచున్నది. ఏల యనగా రాజబల, భద్రబల యని ప్రసాదించికి పర్యాయ పదములుగా జెప్పబడినవి. మరియు ఏ రాజబల యనునది నిగుంటు కాదులలో కొద్దిమందిచేతనే గాని యందరిచేతను గ్రహింపబడినట్లు గాన

రాదు ఇంతియేగాక యీ రాజుల అమరకోశమునందు సరణ, పరిసారిణి, మొదలగు పర్యాయ పదములతో వరింపబడినది. ఇందలి సరణ, పరిసారిణి యను పదములు లతాస్వభావమును బోధించు చుండుటచే నిది పైనిజెప్పినట్లు పరిసారిణి యను లతారూపక దీప్తిమై యుండవలెను. (లేక) లతారూపముగ నుండు మరయొక జాతిగ నైన నుండవలెను. కావున నిది కృపరూపముననుండు బలాజాతులలో గణింపబడుట కవకాశము గానుపింప వున్నది.

బల, యనునది ఖరయష్టిక, రక్తతంకుల, హానిజీర్హిక యనియు, మహాబల యనునది పీతపుష్ప, వర్షపుష్ప, మహాగంధయా యు వరింపబడినవి. దీనిని బట్టి యివి కొంచెము హెచ్చుతక్కువగ సామాన్యముగ పోలి గృహ రామములందు బెంచబడు నిత్యమల్లియను నొక పుష్పజాతియగు మొక్కలతో సమానముగ నుండునట్లు దోహదగలదు. ఎలచున నీ నిత్యమల్లియొక్క కొమ్మలు, పుష్పములు మొదలగునవి పైని జెప్పినట్టి ఖరత్వాదిలక్షణములను గలిగి యుండును. దీని కాయలందలి గింజలు ఎక్కడ నుండును. పుష్పములు పసపు పచ్చగను, తెల్లగను వరాకాలమునందు పుష్పించుచుండును. దీని యాకులు కొంచెము పెడల్పును, చివగకోణమును, చుట్టును కోతలుగోసినట్టి చిహ్నము లను గలిగి యుండును. కొందరిచే నిదియే బలయని జెప్పబడునట్టి మొక్కల కును, పైని వివరించినట్టి నిత్యమల్లి మొక్కలకును భేదము గానుపింపవున్నది. ఇదియును గాక యీ బల మహాబలలకు జెప్పబడిన వాట్యాళిక యను పర్యాయపదమును బట్టి గూడ పైవిధముగ గ్రహించుట కవకాశము గలుగు చున్నది. కాని మలబారు పొంతములందు వ్యవహార పబడుచున్న బల పైని జెప్పినట్టి లక్షణములనే గలిగి యుండినను నిత్యమల్లి యంత పొడవు లేక పొట్టిగను గుబురుగను బెరుగునవిగ నుండునట్లు దెలియగలదు. మరియు గొండకు ఈ రెండును సమానలక్షణములనే గలిగి యుండుననియును, కాని యందలి బల తెల్లని పుష్పములను, మహాబల పచ్చని పుష్పములను గలిగియుండు ననియును జెప్పదురు.

అతిబల యనునది “కంకతిక, వాట్యపుష్ప, ఘంటా” యను పర్యాయ పదములనుబట్టి సామాన్యముగ నింటిదొడ్లలో బెరుగు దున్నెన్నచెట్టు (లేక) తుత్తురుబెండయని వ్యవహారింపబడునట్టిదిగా దెలియగలదు. నాగబల యనునది బలును అని వ్యవహారింపబడు దానినిగా జెప్పదురు. అయితే హాస్యగ్రాహక

యను శబ్దమును బట్టి ధూమిపై పొట్టిగా బెరుగునదిగా దెలియగలదు. కాని మహాశాఖ, మహాపత్ర, చతుష్పలయను శబ్దములను బట్టి యిదియొక వృక్ష జాతిలోనిదని దెలియుచున్నది. కాని బలుసాకులు చిన్నవిగ నుండుటను బట్టియు, దీనికి ముండుండుటను బట్టియు నిది బలుసుగాదని దెలియుచున్నది. మరియు విశ్వదేవయను పర్యాయ పదమును బట్టి బలుసాకునా విశ్వదేవప్రితి యని పితృకార్యములం దుపయోగించు చుండుటజేసి యొకవేళ నిది బలుసై యుండునేమో యనియు దెలియగలదు. నిజముగా నిది బలుసే యైనచో బలుసుచెల్లు మూఁదను గలిగియుండును గాన అట్టి లక్షణములను బోధించు నట్టి పర్యాయపద మొక్కటియు దీనికి ప్రయోగింపబడినట్లు గానరాదు. ఇంతియేగాక గాలి గ్రామ నిఘంటుకొరకుడు ఇందు బృహన్నాగబలయను మరియుక భేద మున్నట్లుగా జెప్పి దీని గుణములనే గాని పర్యాయపదములను జెప్పి యుండలేదు.

ఇటుల బలాజాతుల స్వరూపవిజ్ఞానమునందు అనేక సందేహములు గలుగుచున్నవి. హెచ్చుగ తగ్గించిన గాని వీనియొక్క స్వరూపము లిట్టివి యని నిరూపించుట కవకాశము గానుపించుచున్నది. ఈ బలాజాతులు విశేషముగా వాతకోగములందు బయోగింప బడుచున్నవి. అందును విశేషముగా మొదటి రెంటికే హెచ్చు ప్రయోగము లున్నట్లుగా నబడును. గాని మిగిలిన వాని కంతగా నున్నట్లు గానరాదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) బల - మధురరసమును, స్నిగ్ధగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. బలమును, ఓజస్సును వృద్ధి పొందించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును క్షయము బోగొట్టును. (ధ-ని.) విశేషముగ తిక్తరసమును, మధురానురసమును గలిగి యుండును. బలమును, వీర్యమును, పుష్టిని గలిగించును. కఫరోధమును శోధించును. పితృతిసారమును బోగొట్టును. (రా-ని.) రుచిని బుట్టించును. మలములను నిరోధించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (రా-వ.)

(ఛ) బలఘనము-కషాయరసమును, మధురానురసమును, గురుగుణమును శీతవీర్యమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. స్తంభనము జేయును. విశేషముగ లేఖనము జేయును. విబంధమును, ఆధ్మానమును గలిగించును.

వాతమును వృద్ధిబొందించును. పిత్తకఫములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(గ) మహాబల-శుక్రమును వృద్ధిబొందించును వాతమును శమింపజేయును. హృద్రోగమును, అస్థిస్పృశమును, శోషమును, కషయజ్వరమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) మధురగంధమును గలిగి యుండును. చాతుర్మధ్ధిని, బలమును గలిగించును. వెంటనే శుక్రమునుగలు జేయును దోషములను శోధించును. జ్వరమును, పరిమేహములను, బహుమూత్రమును, దాహమును బోగొట్టును. (కా-ని.)

(ఘ) నాగబల - మధురగంధమును, అమృత షాయకటుతిక్తానురసములను, గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతమును శమింపజేయును. వ్రణమును పిత్తవికారములను బోగొట్టును. (ధ - ని.) కండువును క్షుష్ణమును బోగొట్టును. (రా-ని) మూత్రకృచ్ఛ్రమును, క్షుత త్రైణ్యమునుబోగొట్టును. (రా-వ) కఫవాతములను శమింపజేయును. (శో-ని)

(చ) నాగబలాఫలము - కషాయగంధమును, మధురానురసమును, రూక్షగురుగుణములను, ఉత్తమీర్యమును గలిగియుండును. లేళినమును, స్తంభనమును, విబంధమును, ఆధ్మానమును గలిగించును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. (శో-ని.)

(ఛ) బృహన్నాగబల - అమృతమును, మధురానురసమును, గలిగియుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. దాహజ్వరమునుబోగొట్టును. (ని-ర)

(జ) అశిబల - మలాదులను నిరోధించును. బలమును గలిగించును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (ధ-ని) తిక్తగంధమును కటుకానురసమును గలిగియుండును. వాతమునుశమింపజేయును. క్రిములను, దాహమును, తృష్ణను, విషమును, ఛర్దిని, క్షేదమును బోగొట్టును. (రా-ని) మధురగంధమును అమృతానురసమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (శో-ని)

(5) పరియోగములు:—

(క) బల - మహాబల-

1, రక్త పిత్తమునందు బలా పరియోగము.

“గవ్యంపయః ... బలా శృతం గోక్షుగక్తః శృతం వా||”

బలామూలముతో గాచిన గోక్షీరమును పానము జేసిన రక్తపిత్తము శమించును. (చ-చి-అ-4)

2. రక్తార్శమునందు బలాప్రయోగము.

“సాంత్యాశు రక్తగోగం తనం బలా పృశ్నిపర్ణి భ్యాం||”

బలామూలము, ముయ్యాకుపాన, వీనితో గాచిన గోక్షీరమును పానము జేసిన రక్తగోగము శమించును. (చ-చి-అ-9)

3. కఫజవిసర్పమునందు బలాప్రయోగము.

“.... .. బలాం పృథగా లేపనం కుర్యాత్||”

బలామూలమును మెత్తగా నూరి లేపనము జేసిన కఫజవిసర్పము శమించును. (చ-చి-అ-11.)

4. మదాత్యయమునందు బలాప్రయోగము.

“తృప్త్యే సలిలం చాన్యై దద్యాత్ బలాయా శృతం||”

బలామూలముతో గాచిన జలమును మదాత్యయరోగమునందిచ్చిన తృప్తశమించును. (చ-చి-అ-12)

5. వణిణమునందు బలాప్రయోగము.

“బలామూలం ఆలేపనం నిర్వాపణం||”

బలామూలమును మెత్తగానూరి లేపనము జేసిన వణినిర్వాపణముగును. (చ-చి-అ-13.)

6. వాతరక్తమునందు బలాప్రయోగము.

“బలాకషాయకల్కాభ్యాం తైలం క్షీరసమం తథా ,

సహస్రశతహాకం వా వాతాస్పగ్వాతరోగనుత్ ||”

బలామూలముయొక్క కషాయకల్కములను, గోక్షీరమును, తైలమును గలిపి వెయ్యిమార్లుగాని, నూరుమార్లుగాని, పాకము జేసి పానాభ్యంగాదులం దుపయోగించిన వాతరక్తమును వాతరోగములును శమించును. (చ-చి-అ-29.)

7. రసాయనమునకై బలాప్రయోగము.

“యథోక్త మా గారం ప్రవిశ్య బలామూలార్థఫలం పలంవా పయసా తోడ్య పిబేత్, జీర్ణే పయస్సర్పరోదన ఇత్యాహరణ|| ఏవం ద్వాదశరాత్ర”

ముపయుజ్య ద్వాదశవర్షాణి నయన్తి వృత్తిః॥ ఏవం దివసశతముపయుజ్య వర్ష శతం
వయన్తి వృత్తిః॥

రసాయనవిధిననుసరించి బలామూల చూరమును అరపలమునుగాని, ✓
యొకపలమునుగాని, పాలయందుజేర్చి తీసికొని యిది జీరమైన పిమ్మట పాలు
నెయ్యి వీనితో జేర్చి యన్నమును భుజించవలెను. ఇటుల పదిరెండు రోజులు
చేసిన పదిరెండువర్షములును, చూరనినములుచేసిన మూడువర్షములును ఆయువు
వృద్ధిబొందును. (ను-చి-అ-27.)

8. రాజయత్క్మయంను బలాప్రయోగము.

“బలాగర్భం

సత్తేదగ్రి నయసా సిద్ధిం సర్విః దశగుణేన వా॥”

బలామూలకల్కము నాల్గవభాగమును, ఘృతముఒకభాగమును, పాలు
పదిభాగములును గలిపి పానము జేపినట్టి ఘృతమును తేనెతోజేర్చి నేవించిన
రాజయత్క్మ శమించును. (వా-చి-అ-5.)

9. ఆవబాహుక వాతమునందు బలాప్రయోగము.

“మూలం బూయాః.....పిబేద్వా ।

.....మాసాదిసౌ వజ్రిసమానబాహుః ॥”

బలామూలచూరమును ఒకమాసము నేవించిన ఆవబాహుకవాత
రోగము శమించి బాహువు వజ్రిముతో సమానముగ నగును. (చ-ద.) ✓

10. ఆంత్రోవృద్ధియందు బలా ప్రయోగము.

“తైలమేగండజం పీత్వా బలాసిద్ధం పయోన్వితం ।

ఆధ్వానశూణోపచిహ్నానాంత్రో వృద్ధిం జయేన్నరః ॥”

బలామూలముతో గాచినట్టి పాలయందు ఏగండతైలమును జేర్చి
పానముజేసిన ఆధ్వానము, శూల వీనితో గూడిన ఆంత్రోవృద్ధి శమించును.
(చ-ద.)

11. ప్రదరమునందు బలా ప్రయోగము.

“ప్రదరం హన్తి బలాయాః మూలం దుగ్ధేన మధుయుతం పీతం” ॥

బలామూలచూరమును తేనెతోగలిపి పాలతో నేవించిన ప్రదరము ✓
శమించును. (చ-ద.)

12. ఉన్మాదమునందు బలా పరియోగము.

“సితకుసుమ బలాయాః సాగ్ధకగ్ర త్రియం యా ।
శిఖరి చరణకోలం క్షీరపాకసపక్వం ।
పిబతి తదమ శీతం హస్తానామ నిశ్చయం ।
జయతి యుటితి ఘోరం నాస్థి మున్మాదముగ్ధం ” ॥

తెల్లపువ్వులతో గూడిన బలామూలము మూడున్నర కరములును, ఉత్తరేణిమూలము కోలప్రమాణమును 7 గ్రాముల పాలయందు జేర్చి క్షీరపాక విధి ననుసరించి పాకముజేసి సాగధకీలమున చూడియుడియమున పానము జేయుచుండిన నుగ్ధముగు ఉన్మాదవ్యాధి శమించును. (పం-సే.)

13. సర్వవాతరోగములందు బలా పరియోగము.

“బలానిఃక్వాధక ల్కాభ్యాం హైలం పక్వం పయో లన్వితం ।
సర్వవాతవికారఘ్నం..... ” ॥

బలామూలకల్కకషాయములను, పాలను, తైలమును గలిపి తైలపాకవిధి ననుసరించి పాకముజేసి హస్తాభ్యంజన నస్యములుగ నుపయోగించిన సర్వ వాతరోగములును శమించును. (పం-సే.)

14. ఉరోగ్రహమునందు బలా పరియోగము.

“నూర్జానగ్ధ బలాద్భవాః ।
రసాః పక్షకశః కోషాః గ్లోహా వా రామతావ్రితాః ” ॥

పొద్దుతిరుగుడు చెఱుమూలము, బలామూలము వీనియొక్క కషాయములను ప్రత్యేకముగ గాని, రెండింటిని గలిపిగాని కొద్దిగా వెచ్చగ నున్నప్పుడు అందు ఇంగుపచుజేర్చి వేడించిన ఉరోగ్రహము శమించును. (పం-సే.)

15. అర్ధితవాతమునందు బలా పరియోగము.

“బలా గూః క్షీరం వాతాత్మకే హితం ” ॥

బలామూలముతో గాచిన పాలను సేనించిన అర్ధితవాతము శమించును. (భా-ప్ర.)

16. మాతాత్రిసారమునందు బలా పరియోగము.

“బలామూలత్వచ మ్మృగం వీతం సక్షీరశర్కరం ।
మాతాత్రిసారం మాతీ దృప్తమేత న్నసంశయః ” ॥

బలామూలత్వక్కుగమును శర్కరాక్షీగములతో గలిపి నేవించిన నిశ్చయముగ మూత్రాతిసారము శమించును. (భా-ప్ర.)

17. గర్భిణీశూలయందు బలా పరియోగము.

“గర్భిణీతు బలాక్రధసిద్ధగ సాయగ ప్రగే ౭ సివా” ||

బలామూలక పాయముతో గాచిత స్మృతమును ఉదయ సాయంత్రము లందు నేవించిన గర్భిణీశూల శమించును. (నై-మ.)

18. శ్రీపదమునందు మహాబలా పరియోగము.

“అసాధ్యమసి యాత్యస్తం శ్రీపదం చిరకాలజం ।

మూలేన సహదేవాయాః తాలమి శేణ లేశితం” ||

మహాబలానుగాలమును, తాళకమును మెత్తగానూరి లేపనము జేసిన చిరకాలజమును, అసాధ్యమును అగు శ్రీపదము శమించును. (వం-సే.)

19. విషమజ్వరమునందు మహాబలా పరియోగము.

“మహాబలా మూల మహాపథాభ్యాం ।

క్వాథో నిహన్యా ద్విషమజ్వరం హి ,

శీతం సకరపం పరిదాహయక్తం ।

విసాశయేత్ ద్వి త్రి దిన పరియోగాత్” ||

మహాబలామూలము, శుంఠి వీనితో గాచినట్టి కషాయమును రెండు మూల దినములు నేవించిన మిగుల కరపము, దాహము వీనితో గూడిన విషమజ్వరము గూడ శమించును. (భా-ప్ర.)

20. మూత్రోక్పచ్ఛ్చియనందు మహాబలా పరియోగము.

“హరేస్సహాబా కృచ్ఛ్చిం భవేద్వాతాను లోమనీ” ||

మహాబలామూల కషాయమును పానముజేసిన మూత్రోక్పచ్ఛ్చియ శమించును. వాతానులోమనము గలుగును. (భా-ప్ర.)

(ఖ) ఆతిబలః—

21. రసాయనమునకు ఆతిబలా పరియోగము.

“బాతిబలా...పునర్నవాంతా శ్చౌషధయో దశ యే పచుస్సౌషణాః వ్యాఖ్యాతాః తేషాం స్వగసాః నాగబలావత్ పరియోజ్యాః” ||

✓ అతిబలా మూలస్వరసమును రసాయనప్రయోగవిధి ననుసరించి పాలతో నేవించుచు జీర మైన పిదప పాలు, నెయ్యి, అన్నమును గలిపి భుజించు చుండిన వ్యాధులు లేక చిరకాలజీవిత్యము సిద్ధించును. (చ-చి అ-1.)

22. మాతృకృచ్ఛమునందు అతిబలా ప్రయోగము.

“కషాయో ఒతిబలా మూలసాధితః సర్వకృచ్ఛజిత్ ” ||

✓ అతిబలా మూలకషాయమును పానము జేసిన మాతృకృచ్ఛము శమించును. (చ-ద.)

23. రక్తస్పృదరమునందు అతిబలా ప్రయోగము.

“బలా కంకతికౌఖ్యా యా తస్యా మూలం సుచారితం ।
లోహితప్రదరే ఖాదేత్ శర్కరా మధుసంయుత ” ||

అతిబలా మూలచూర్ణమును మధుశర్కరలతో జేర్చి నేవించిన రక్తస్పృదరము శమించును. (భా-ప్ర.)

24. ప్రమేహమునందు అతిబలా ప్రయోగము.

“హన్యాదతిబలా మేహా పయాసా నితయాసహ ” ||

అతిబలా మూలచూర్ణమును చక్కెరతో జేర్చి పాలతో నేవించిన ప్రమేహము శమించును. (భా-ప్ర.)

(గ) నాగబలః—

25. రసాయనమునకు నాగబలా ప్రయోగము.

“నాగబలామూలాని...పయాసా మధుసర్పిర్యాభ్యం వా సంయోజ్య భిక్షయేత్ ।
జీరేచ క్షీరసర్పిర్యాభ్యం శాలిషష్టిక మశ్నీయాత్ । సంవత్సర ప్రయోగాత్
అస్య వర్ష శతమజర మాయు స్తిష్ఠతి ఇతి సమానం పూర్వేణ ” ||

✓ నాగబలామూలచూర్ణమును మధుఘృతములందు గలిపి పాలతో నేవింపుచు జీర మైన పిమ్మట పాలతోను, ఘృతముతోను షష్టిక ధాన్యాన్ని మును భుజించుచు నిటుల ఒక సంవత్సర ముచరించిన నూర్తు వర్షములు వ్యాధులులేక జీవింపగలుగును. (చ-చి అ 1.)

26. క్షతక్షయమునందు నాగబలా పరియోగము.

“పిబేన్నాగ బాలమూలస్వార్థ కర్ష వివర్ధనం ।
పలం క్షీరయుతం మాసం క్షీరవృత్తి రనన్నభుక్ ।
ఏష పరియోగః పుష్ట్యాయుః బాలోగ్యకరః పరః ” ॥

నాగబలామూలమార్గమును అర్థతులమునుండి యొక తులమువగకు హెచ్చింపుచు తిరిగి అర్థతులము చొప్పున తిగి పుచు నీ విధముగ నాగోహవ శోహణప్రక్రియ ననుసరించి పాలతో నొకమాసము సేవింపుచు అన్నమును విడిచి కేవలము పాలనే యాహారముగా దీసుకొనుచుండిన క్షతక్షయము శమించును. పుష్టి, అయుగ్మద్ధి, ఆరోగ్యము, బలమును గలుగును.

(చ-చి-అ-16.)

27. హృద్యోగమునందు నాగబలా పరియోగము.

“మూలం నాగబలా యాస్తుదూర్ణం చుగ్ధేన పాయయేత్ ।
హృద్యోగ క్వాసకౌశఘ్నం.....” ॥

నాగబలామూలమార్గమును పోలతో సేవించిన హృద్యోగము, క్వాస, కాశమును శమించును. (చ-ద.)

28. సద్యోవ్రణమునందు నాగబలా పరియోగము.

“ఖడ్గాదిఞ్చిన్న గాత్రస్య తత్కాలపూరితో వ్రణః ।
గాంగేరుకీ మూలగ్నైః జాయతే గతవేదః ” ॥

ఖడ్గాదులవలన గలిగిన క్షతవ్రణమునందు నాగబలామూల స్వరసమును పూరణముజేసిన వెంటనే వేదన శమించును. (కా-ధ.)

29. క్షయమునందు నాగబలా పరియోగము.

“చూర్ణం నాగబలాయాస్తు ఘృతమాక్షిక మిశ్రితం ।
ప్రలిహ్యత్రైతరుత్థాయ క్షయవ్యాధి నివారణం ” ॥

నాగబలామూల మార్గమును మధుఘృతములతో గలిపి ప్రతి యుదయమున సేవింపుచుండిన క్షయరోగము శమించును. (గ-ని.)

(6) ప్రయోగములు:—

1. బలాదిఘృతము - (చ-జ్వర.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—జ్వరము, క్షయ, కాస, శిరశ్శూల, పాచ్ఛవహుల, అంసతాపము ఇవి శమించును.

2. బలాతైలము (వా-వాతరోగ.) మాత్ర:- $\frac{1}{2}$ పలం.

ఉపయోగములు:—పానలేపన నస్యదులుగ నుపయోగించిన వాతరోగము, కాస, శ్వాస, జ్వరము, ఛర్ది, మూర్ఛ, గుల్మము, క్షితక్షయము, వీహ, శోష, అపస్మారము ఇవి శమించును.

3. నాగబలఘృతము-(వా-కాస.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—రక్తపిత్తము, క్షితక్షయము, తృష్ణ, భోమ, దాహము ఇవి శమించును. వలేపనములు రామండముండును. బలము, పుష్టి, ఆయుర్వృద్ధి, ఓషోవృద్ధి, శుక్రవృద్ధి ఇవి గలుగును.

4. మహాబలాతైలము-(భైషజ్య-వాతరోగ.) మాత్ర:- $\frac{1}{2}$ పలం.

ఉపయోగములు:—పానాభ్యజన నస్యదులుగ నుపయోగించిన వాతరోగము, నూతకారోగము, అశిథిలము, హిక్కు, కాస, అధిమంథము, గుల్మము, శ్వాస, అంత్రవృద్ధి ఇవి శమించును. గృహప్రదమును, శుక్రదోషశోధనమును అగును.

5. బలారీప్తము-(భైషజ్య-వాతరోగ.) మాత్ర:-1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—వాతరోగములు శమించును. బలము, ధాతుపుష్టి, అగ్నిదీపనము గలుగును.

6. నాగబలాతైలము-(చ-ద-వాతరక్త.)

ఉపయోగములు:—అధ్యంగము జేసిన వాతరక్తము శమించును.

బలగల మరెకొన్ని యోగములు

కకుభాదిచూర్ణము, చ్యవనపాశలేయము, నారాయణతైలము, మాగతైలము, రాస్నాదిక్వాథచూర్ణము, రాస్నాదితైలము, శివామోదకము, క్షీరబలాతైలము.

(7) Constituents:—(అతిలా) The leaves contain mucilage, tannin, organic acid and traces of asparagin and ask containing alkaline sulphates, chlorides, magnesium phosphate and calcium carbonate.

Actions and uses.—Seeds demulcent, the bark diuretic and cooling; used like althea in gonorrhoea strangury etc.

R. N. Khory Part II. Page 92.

స్వానుభవము

[బలామూలమును ఆయుర్వేద నైద్యులు ఎక్కువగా
 గడియున్నారు. ఈ ద్రవ్యముచక్కగణములు యెట్లు కలిగెనో
 చెప్పట ఆధునిక శాస్త్రరీత్యా కష్టతరముగా నున్నది. కాని
 ఆయురే దానుసారముగా స్నిగ్ధమధురము అను గుణములు దీని
 యందు స్పష్టముగా కనబడుచున్నందున ఆ గుణములను బట్టి
 యే బలము కలుగుటయు హితము శమించుటయు నేర్పడును.
 శీతవీర్యమగుటచే రక్త పిత్తము శమింపజేయునని చెప్పుటసరిగా
 నున్నది. నవీనపరిశోధకులు కేవలము ఔషధద్రవ్యములయం
 దుండెడి మూలధాతువులవరీక్షచే తృప్తి నొందక సజీవ (Biolo-
 gical) యుక్తమగు శోధనలచే రోగులయందుపయోగించి,
 బలా మొదలగు మహాషధముల గుణగణముల తెలుసుకొన
 వలెనని స్పష్టపడుచున్నది. బలా (చిట్టాముట్టి, ఆంధ్ర)దేశము
 నందు అన్ని ప్రాంతములయందును దొరకును. నేలను బట్టి
 ఆకులు చిన్నవి పెద్దవిగ నుండును. చిట్టాముట్టియనుదానికి పల్లె
 టూరలో లంజపుగ్నాల చెట్టు అని చెప్పుదురు. తేలకాయలు ✓✓
 శనగలంత పరిమాణముగలిగి తియ్యగానుండును. పశువులకాచు
 పిల్లులు గుచిగానున్నవని తినెదరు. ఆకుకూడ నమలినప్పుడునోటి
 నిండా నురుగువచ్చుచు పిచ్చిలముగా నుండును. ఈ ఆకులను
 ఎండబెట్టి వరుగుచేసి కూడ కూర వండుకొనవచ్చును. పచ్చని
 పువ్వులుపూచెడి బల ఆంధ్ర)దేశమున మరుఘములలో ఎక్కు
 వగా నున్నది. దీని ఎండుంపకు పరిగ్రంథయని పేరు. నేల ✓
 యొక్క స్వభావమును బట్టి గాట్టిగ గాని, పొడగుగ గాని, పెరు

గునూ దీనినే మలబాగులో కురుందొట్టి యనెదరు. దీని ఆకుల చూర్ణముతో తలయొకొనెదరు. మిక్కిలి పిచ్చిలత్వము గలదై జిడ్డును మలమును నదల్చివేయును. వెంట్రుకలు మెత్తగ నుండును. ఈ చూర్ణము ఆశ్రిదేశమున మలబాగులోవలె హెచ్చుగా నుపయోగింపదగియున్నది.

[అతిబల-అతిబల అనేది దువ్వెనకాయలచెట్టు లేకతుత్తురు బెండ లేక తుత్తియాకు అను వానికి యుపయోగించుచున్నాను. దీనిని అర్శస్సునందును, మలబద్ధమునందును కూర వండి తిను ఆచారము దక్షిణదేశమున హెచ్చుగా కలదు. దీనినే అతిబల గా గ్రహింపవచ్చునని నా యుద్దేశము. రస వీర్యగుణప్రభావములు సరిపోవుచున్నచని నా యభిప్రాయము.]

[నాగబల-శ్రీశ్రీ భిషగాజి మాండలిక మొక టేవ్వరరావు గారు బలుసుచ్చెల్లను నాగబలయనిగుర్తించియున్నారు కొంచెముచేదు, వాసన, యున్నను పిచ్చిలత్వ బ్రహ్మాణాది గుణములే నిది బలా భేదమని అంగీకరించుటకు సందేహము కనబడదు. బలుసాకులు దేశమునుబట్టియు నేలలోని తడినిబట్టియు చిన్నవి పెద్దవిగనుండును. చెట్లగూడ గట్టినేలలో జానెడును సారవంతమగు ప్రదేశములలో 15 మొదలు 20 అడుగులు ఎత్తుగల చెల్లను గలవు. ఈ మధ్య హిమాలయములలో క్షయవ్యాధికి మందు కనిపెట్టినామని ఒకరు ప్రచురించినారు. దానికి అరపములో క్షాత్ర అని పేరు చెప్పియున్నారు. అదిచూడగా బలుసాకు. లషింగ్ట్ 1521 Camthium. చూడు. ఇందనేకరకములుగలవు. “బతికి ఉంటే బలుసాకుతిని జీవించవచ్చునని” సామెతగలదు బృహ

ణత్య పిచ్చిలత్వ గుణములచే నిది మానవులకు సంపూర్ణమైన
ఆహారము కాగలదని చెప్పవచ్చును. కాబట్టి బలాలను దీనికి
పేరు సార్థకనామము కావచ్చునని అంగీకరింపవచ్చును. ఆ. ల.]

134

బాగ్రిహ్మ - సరస్వతీయాకు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - బగహ్మీ, బగ్రిహ్మీ, బాగ్రిహ్మీ. మరాఠీ - బాగ్రిహ్మీ.
గుజరాతీ - విద్యాబాగ్రిహ్మీ. మలయాళం - బగ్రిహ్మీ. కర్ణాటకం - బగ్రిహ్మీ.
దామిడం - వల్లారె.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Umbelliferae

కొత్తిమేర కుటుంబము

సరస్వతీయాకు - *Hydrocotyle asiatica* (Eng-Indian Penny wort)

(580-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ బాగ్రిహ్మ కపోతవం (బ) కాచ సోమవల్లీ సరస్వతీ॥

బాగ్రిహ్మ, కపోతవంక, సోమవల్లి, సరస్వతి యనునవి బాగ్రిహ్మనా
మములు.

బ్రాహ్మగుణములు

శ్లో॥ బ్రాహ్మ హిమా సరా లక్ష్మణుర్యేథ్యా చ శీతలా ।
కషాయ మధురా స్వాదుపాక వృష్యా రసాయనీ॥
స్వర్యా స్మృతిప్రదా కృష్ణ పాండు మేహా ప్రకాశజిత్ ।
విషశోధ జ్వరహరీ.....॥

సరస్వతీయాకు తిక్తరసమును, కషాయ మధురానురసములను, సర
లక్ష్మణు గుణములను, శీతవీర్యమును, మధువిపాకమును గలిగి యుండును.
శీతలస్పర్శమును గలిగియుండును. మేథాశ క్తిని వృద్ధి పొందించును. వెంటనే
కుక్రమును గలిగించును. రసాయనవా, స్మృతియును, స్మగణశక్తిని గలిగించును.
కృష్ణము, పాండు, ప్రమేహము, గక్కిదోషము, కాస, విషము, శోఘ, జ్వరము
అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

మాండూకపర్ణి — సరస్వతీయాకు భేదము (ఖ)

శ్లో॥ మండూకపర్ణ మంహాకీ వ్యాప్తి దివ్యా మహాషధీ॥
మండూకపర్ణి, మంహాకీ, త్వాష్టి, దివ్య, మహాషధి యనునవి
మండూకపర్ణి నామములు.

మండూకపర్ణి గుణములు

శ్లో॥ తద్గంధమాకపర్ణికా॥

ఈ మండూకపర్ణి బ్రాహ్మ గుణములనే గలిగియుండును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—బ్రాహ్మ - సోమవల్లి. (మత్స్యాక్షి,
మహాషధి, కపోతవేగ.) (మండూకపర్ణి) - మండూకపర్ణి, మహాషధి.

(ఖ) గుణబోధకములు:—బ్రాహ్మ - సరస్వతి. (వయస్థ, మేధ్య.)

(2) శబ్దార్థములు:—

సోమవల్లి - చంద్రగిరినామము ననుసరించి విస్తరించునట్టి లత. మహాస్వర్ణక్షీ - మత్స్యముయొక్క నేత్రములవంటి పుష్పములను గలది. మహాపాపి - ఓపధుల లోను క్షుప్తమైనదిగ గణింప బడునది. కపోతవేగ - పావనముయొక్క వేగము వంటి వేగముగలది అనగా నంత శీఘ్రముగ శరీరమునందు పవేందు స్వభావముగలది. మందూకపరి - మందూకము (కప్ప) వంటి యాకృతి ల పత్రిములతో నొప్పియుండునది. సాంస్కృతి - వాక్కును శుభ్రము చేసి. వయస్ - వయస్సును సిగముగ నుంచునది. మేధ్య - మేధాశక్తిని పుష్ట పొందునది.

(3) భేదములు:—

ఇది బాంట్ల, బ్రహ్మ మందూకియని రెండు భేదములుగా నుండును. అందు మొదటిది లతారూపమునను, రెండవది క్షుపరూపమునను నుత్పత్తిగలిగి సామాన్య దృవ్యములలో గణింప బడుచున్నది. బాంట్ల యనునది జలప్రాంతములందు వృద్ధి పొందుచు దీనియాకులు మిగుల చిన్నవిగను, కొంచెము కొలదినముతో గూడి గుండ్రముగను, కళహస్తిగ నుండును. ఈ యాకుల యందు కొంచెము సీచ్చిల గుణముగను. ఈలత విశేషముగా రసాయనము ననును, మానసిక వ్యాధులకును వ్యయోగింప బడుచున్నది. మరియు దీనియొక్క స్వరసాదులు బాలుర యుత్పత్తి మొదలుకొని వాక్స్పత్తి మేధాదులు గలుగుటకై యుపయోగింప దగినవిగా నిరూపింప బడినవి.

మందూకపర్ణి (లేక) బ్రహ్మమందూకి యనునది కూడ పైదానివలెనే జలప్రాంతము లందుత్పత్తి గలిగి చిన్న చిన్న మొక్కల రూపమున వృద్ధి పొందును. దీనియాకులు గుండ్రముగను, కళాళముగను, చుట్టాన నచ్చటచ్చట నగుకులు గలవిగను, కొంచెము హెచ్చుతక్కువగ విసిరి క్షీణవంటి యాకృతి గల గను నుండును. ఈ యాకులను గొండరు శాకిముగాజేసి యుపయోగించుదురు. ఈ క్షుపము పైదానివలెనే రసాయనాదులకై వ్యయోగింప బడుచున్నది. అయితే నిది పైదాని యభావము నందుపయోగింప బడుచున్నట్లుగా దెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) బాంట్ల - వాతకఫములను శమింపజేయును. ప్లేహమును బొగొట్టును. (క్ష-ని.) కషాయరసమును గలిగియుండును. వాతరక్తమును బొగొట్టును. (రా-చి.) గురుగుణమును గలిగియుండును. మలభేదనము జేయును.

పి త్తకఫములను శమింప జేయును. (రా-వ.) జాతరాగ్నిని వృద్ధి పొందించును. కంతశోధనము జేయును. హృదయమునను హితమైనది. అరుచిని, శ్వాసను, శోషను బోగొట్టును. (ని-వ.) పిచ్చిల గుణమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. ఉష్ణాగ్రమును బోగొట్టును, (కో-ని.)

(ఖ) మందూకపర్ణి - ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతమును శమింపజేయును. ఆమమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. అపస్మాగ్రమునందు బాహ్మీ ప్రయోగము.

“పయసా వా బాహ్మీగ్రసం” ||

బాహ్మీగ్రస్వరసమును పాలయందుగలిపి నేవించిన అపస్మాగ్రము శమించును. (చ-చి-అ-10.)

2. ఉదామునందు మందూకపర్ణి ప్రయోగము.

“త్ర్యంబకం మాక సర్వాశ్చ శాకం స్వరసోదక సాధితం ।

నిరమ్లవనాన్నేహం స్విన్నస్విన్న మనన్నభుక్ ।

మాసమేకం తతశ్చైవ తృప్తిత స్స్వరసం పిబేత్” ||

తెగడ, మందూకపర్ణి వీరియొక్క పత్రములను వీని స్వరసముతోను జలముతోను అమలవణస్నేహ వరితముగ పలుమారు ఉడికించి శాకముగాజేసి యొక మాసము నిరన్నాహుడై నేవింపుచు దప్పికకలిగిన పైవాని స్వరసమునే పానము జేయుచుండిన ఉదరకోగము శమించును. (చ-చి-అ-13.)

3. రసాయనార్థమై బాహ్మీ ప్రయోగము.

“హృదకోష ఏవాగారం ప్రవిశ్య ప్రతిసంస్పృష్ట భక్తో బాహ్మీస్వర సమాదాయ సహస్రింపాతాభిహుతం కృత్వా యథాబల ముపయుంజీత । జీరాషధిశ్చాపరాహె యవాగూమలవణాం పిబేత్ । క్షీరసాత్కోవా పయసా భుంజీత । ఏవం సప్తరాత్రముపయుజ్య బ్రహ్మవర్చసీ మేధావీ భవతి, ద్వితీయం సప్తరాత్ర ముపయుజ్య గింధమిప్పిత సుత్పదయతి । నష్టంచాస్య పౌదుర్భవతి । తృతీయం సప్తరాత్ర ముపయుజ్య ద్విరుచ్ఛారితం శతమప్య వధారయతి । ఏవమేకవింశతి రాత్ర ముపయుజ్య ఆలక్ష్మీః అపకరయతి । మూర్తిమతాచైనం వాగ్దేవీ అను ప్రవిశతి । సర్వాశ్చైవం శుభ్రతయః ఉపతిష్ఠంతి” ||

ఊర్వాధాభోధనము జేసికొని సంసరనక్రియ నాచరించి పిమ్మట : సా
యన సేవకై యథావిధిగ నిర్మింపబడిన గృహమును బ్రవేశించి మంత్రపూత
మైన బాహ్య స్వరసమును యథాబలముగ పానము జేయవలెను. ఇది
జీర్ణమైన పిమ్మట నపరాహ కాలమున లవణాదిశుభ్రముగు యవాగును ఆహారముగ
దీసికొనవలెను. క్షీరసాత్త్వ్యదైనచో క్షీరమును జేర్చి యవాగును దీసికొన
వలెను ఈవిధముగ సేడుదినములు ఆచరించి బ్రహ్మవర్చస్సును, మే
శక్తియు గలవాడగును. పదునాలుగు రోజులవరకు గ్రాధములను గది
చు శక్తిగల వాడగును. ఇదివరకు నశించినట్టివి తిరిగి గలుగును. ఇరువదియొక
దినము లాచరించిన నూరుమాటలను రెండుమార్లుచప్పరింపగనే గ్రహిం
పగల సమర్థుడగును. లక్ష్మీ సంపన్నుడై మూర్తిమంతముగు వాగ్దేవిని వశపర
చుకొన గలుగును. సర్వశుక్తి సంపన్నుడై విరాజిల్లును. (సు-చి-అ-28.)

4. రసాయనార్థమై మందూక పర్ణ ప్రయోగము.

“శ్చూతవోష ఏవ ప్రతిసంస్పృష్టభక్తః యథాక్రమ మాగారం ప్రవిశ్య
మందూకపర్ణ స్వరసమాదాయ సహస్రసంవాతాభిహుతం కృత్వా యథా
బలం పయసా ఆలోద్య పిబేత్ పయోఽనుపానం వా తస్మాగ్ జీరాయా
యవాన్నం పయసా ఉపయుజీత తిలైర్వా సహ భక్షయిత్వా తీర్ణ మాసాన్
పయోఽనుపానం । జీరే పయః సర్పిరోదన ఇత్యాహుః । ఏవముపయుజన్
బ్రహ్మవర్చసీ శుక్తినిగాదీ భవతి, శతవగ మాయురవాప్నోతి త్రిరాత్రో
పోషితశ్చ త్రిరాత్రో మేనాం భక్షయేత్ । త్రిరాత్రామార్గం పయః సర్పిః
ఇతిచోపయుజీత బిల్వమాత్రం పిండం వా పయసాఽలొద్య పిబేత్ । ఏవం
దశరా త్రముపయుజ్య మేధావీ వర్ష శతాయుర్భవతి॥”

ఊర్వాధా భోధనము జేసికొని సంసరన క్రియ నాచరించి గిసాయన
సేవకై యథావిధిగ నిర్మింపబడిన గృహమును బ్రవేశించి మంత్రపూతమైన
మందూక పర్ణ స్వరసమును యథాబలముగ పాలతోగలిపి పానము జేసి పాలునే
యనుపానముగా నేవించి యిది జీర్ణమైన పిమ్మట యవాన్నమును పాలతో
గలిపి యాహారముగా దీసికొనవలెను. (లేక) మందూక పర్ణ స్వరసమునందు
తిలలనుజేర్చి నేవించి పాలును అనుపానముగా దీసికొని జీర్ణమైన పిమ్మట
పాలు నెయ్యి పీనితో జేర్చి యన్నమును భుజించవలెను. ఇట్లు మూడుమాస
ములు నేవించిన బ్రహ్మవర్చస్సు గలిగి శుక్తిసంపన్నుడై నూరువర్షములు

జీవింప గలవాడగును. మరియు మామడినములు నిశ్నాహుడై మంహూక పక్షికల్కుమును బిల్వపరిమాణమున పాలయందు గలిపి నేవించి పిచ్చుట పాలు నెయ్యి వీరితో వేర్చిన యాహూమును దీసికొనవలెను. ఇటుల పదిదినములు ఆచరించిన మేధాసాపన్నుడై చూరువగ ములు జీవింపగలుగును.

(ను-చి-౨-28.)

5. ఉన్నాదమునగు బ్రాహ్మి పరియోగము.

“బ్రాహ్మిసూక్ష్మంజీ.....స్వస్థాః

ఉన్నాదశృతాః దృష్టాః పృథగేతే కృష్ణ మధుమిశ్రాః॥”

బ్రాహ్మిస్వస్థమునందు చంగల్వకోష్ఠ మార్ణమును తేనెను గలిపి నేవించిన నిశ్చయముగ నున్నాదము శమించును. (చ-౫.)

6. మనుషీకయందు బ్రాహ్మి పరియోగము.

“సత్త్వేకగ్రిం పాయయేత్ బ్రాహ్మ్యై రసం”॥

బ్రాహ్మిస్వస్థమున గు తేనెజేర్చి నేవించిన మనుషీక శమించును.

(సం-నే.)

7. పిటికయందు మంహూక పరి పరియోగము.

“రసోమూహూకపర్ణాస్తు పరితేవాత్ పిటికామయం ।

.....సంపరిణాశయేత్”॥

మంహూకపర్ణి స్వస్థమును లేపనముజేసిన పిటిక శమించును. (గ-ని.)

8. అశ్మరియందు బ్రాహ్మి పరియోగము.

“శ్వదంష్ట్రాయష్టికా బ్రాహ్మికల్కం వాత్సమరి వీచేత్” 4

పల్లెరు యష్టిమధుకము, బ్రాహ్మిపత్రము వీని కల్కుమును అక్ష పరిమాణము నేవించి అశ్మరి శమించును. (ను-చి-అ-7.)

(6) యోగములు:—

1. బ్రాహ్మిస్మృతము-(వా-ఉ-ఉన్నాద.) మాత్ర:—1 తులం.

ఉపయోగములు:—ఉన్నాదము, కృష్ణము, అపస్మాగము, వంధ్యాత్వము ఇవి శమించును. వాక్కు, స్వరము, స్మృతి, మేధ మివి గలుగును.

2. మండుకపర్ణాది రసాయనము-(నా - ఉ - రసాయన.) మాత్ర:-
యథాబలం.

ఉపయోగములు:—సర్వరోగములు శమించును. ఆయుష్యము, బలము, వర్ణము, జాతరాగ్ని, స్వరము, మేఘాశక్తి యివి వృద్ధిబొందును.

3. సాగస్యశాఢిప్తము-(భైషజ్య-రసాయన.) మాత్ర:-1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—ఆయుష్యము, వీర్యము, ధృతి, మేధ, బలము, కాంతి యివి వృద్ధిబొందును. వాగ్విశుద్ధి గలుగును. హృదయము, రసాయనము, క్షయము, స్పృతికరము, రజోదోషము, శుక్రదోషము, అధ్యయన గీతాదిజ్ఞానోపాధి ఇవి శమించును.

(7) Actions and uses:—An alterative tonic, Diuretic and local stimulant. It has a special influence on the urino-genital tract. It sets up urinary and ovarian irritation and itching over the whole body.

Khory P. 263.

స్వానుభవము

మోతాదు:—పచ్చిసరస్వత్యాకు $\frac{1}{4}$ తులము మొదలు 1 తులమావరకు తేచ్చి చింతపండుతోగాని నిమ్మకాయరసముతోగాని కలిపి ఉప్పు మున్నగునవికలిపి పచ్చడిగా తయారుజేసి తినవలయును.

స్వరసముచేంచాడు మొదలు $\frac{1}{4}$ ఔన్నువరకు తేనెతో కలిపి తీసుకొనవచ్చును. తేచా మెండినయాకుకు ఎనిమిది రెట్లు నీళ్లుపోసి కషాయము కాచి $\frac{1}{2}$ ఔన్ను మొదలు 2 ఔన్నుల వరకు తీసుకొనవలెను.

తేయాను పానీయముగా తయారుచేయునట్లు ఎండిన ఆకులతో ఉడుకుచున్న నీళ్లుపోసి తరువాత వడగట్టి అందులో పాలు చక్కెర జేర్చి తీసుకొనవలెను.

ఈయాకుతో ఘృతమునుగాని పానకమునుగాని తయారు జేసి $\frac{1}{4}$ తులము తీసుకొనునది.

గుణము:— కొంచెముగా మూత్రమును జారీ చేయును. బుద్ధి వర్ధకము.

ఉపయోగములు:— చదువుట; ఆలోచనమున్నగు మెదడుకు సంబంధించిన పని జేసినతరువాత మెదడుకు అలసటకలిగినప్పుడు దీనిని తరచుగ ఉపయోగింతురు. మరియు జ్ఞాపకశక్తి తగ్గినవారలకు మంచిరసాయనము. చూడ ౫ సరిగా రానివారికి వాక్కును అభివృద్ధి జేయుననియు, కవిత్యముజెప్పుశక్తి పెంపొందించుననియు అప్పకవీయమును గ్రంథములో జెప్పబడియున్నది. అపస్మారము ఉన్మాదము మున్నగు మనోవ్యాధులన్నిటిలోను, ఉపయోగింపబడుచున్నది. (ఆ. ల.)

135

బిల్వః - మారేడుచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - బేల. మరాఠీ - బేల. గుజరాతీ-బీలీ. మలయాళం-కువళం. కర్ణాటకం - బిల్వ. ద్రావిడం - విల్వం.

వైద్యశాస్త్రము

Natural Order—Rutaceae

నారించి కుటుంబము

మారేడుచెట్టు - Aegle Marmelops
(పంథమ భాగమున 268-వ, పుట చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ బిల్వః శాండిల్గ్నైశ్చైవ మాలాశ్రీ ఫలావపి ||
బిల్వము, శాండిల్యము, శైలూషము, మాలాము, శ్రీఫలము, ఆనునవి
బిల్వనామములు.

బిల్వ గుణములు

శ్లో॥ శ్రీఫలస్తుక్షరస్తిక్తః గ్రాహీ రూక్షోఽగ్నిపిత్తకృత్ ||
వాతశ్లేష్మ హరో బల్యో లఘురుష్ణశ్చ పాచనః ||
మారేడుచెట్టు కషాయరసమును, తిక్తానురసమును, రూక్షలఘుగుణము
లను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మలారులను నిరోధించును. జాత
రాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును బాకముజేయును. బలమును గలిగించును.
పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. వాతశ్లేష్మములను శమింపజేయును.

ఆనుబిల్వఫల గుణములు

శ్లో॥ బాలం బిల్వఫలం గ్రాహీ మృదం పాచనం కటుః |
కషాయోష్ణం లఘుస్నిగం తిక్తం వాతక ఫాబహం ||
మారేడుకాయ కటురసమును, కషాయతిక్తానురసములను, లఘు
స్నిగ్ధగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మలారులను నిరోధించును.
ఆమమును బాకముచేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. వాతకఫములను
శమింపజేయును.

పక్వబిల్వ ఫలగుణములు

శ్లో॥ పక్వం గురు త్రిదోషం స్యాత్ దుర్జరం పూతిమారుతం ||
మారేడుపండు గురుగుణమును గలిగి యుండును. కష్టముగ జీర
మగును. అపానవాతమునకు దుర్గంధమును గలిగించును. త్రిదోషములను వృద్ధి
బొందించును.

బిల్వపేశికా గుణములు

శ్లో॥ గర్భహణీ కఫవాతామశూలఘ్న బిల్వపేశికా॥

మారేనుకాయలోని గుజ్జ కఫవాతములను శమింపజేయును. గర్భహణిని, ఆమదోషమును, శూలను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—శ్రీఫలము, (మాంగల్య-త్రిశిఖి, మహాఫల, శివేష్ట, పత్రశేష్ట, త్రిపత్ర, గంధపత్ర, గంధఫల, సదాఫల, కంటకాధ్య. వీతఫల)

(ఖ) గుణబోధకములు:—బిల్వము, (పూతివాత. శల్య, హృద్యగంధ.)

(2) శబ్దార్థములు:—

శ్రీఫలము - లక్ష్మీదేవికి యిష్టమగు ఫలములను గలది. (లేక) లక్ష్మీని గలిగించునట్టి ఫలములనుగలది. మాంగల్య-మంగళకరమగునది. త్రిశిఖి-త్రిపత్ర-త్రిశూలమువలె మూడు మూడు చొప్పున గలిసి యున్నట్టి పత్రములనుగలది. మహాఫల - పెద్దవియగు ఫలములను గలది. శివేష్ట-ఈశ్వరునికి యిష్టమగు పత్రములనుగలది. పత్రశేష్ట - శేష్టములగు పత్రములను గలది. గంధపత్ర-పరిమళముతోగూడిన పత్రములను గలది. గంధఫల-పరిమళముగల కాయలనుగలది. సదాఫల-ఎల్లప్పుడును కాయలతో గూడియుండునది. కంటకాధ్య విశేషముగ ముండ్లను గలిగి యుండునది. వీతఫల - పసపుపచ్చగ నుండు ఫలములను గలది. బిల్వము - వ్యాధులను బోగొట్టునది. పూతివాత - వాతమునకు పూతిగంధ (దుర్గంధ)మును గలిగించునట్టి పండ్లను గలది. శల్య - శల్యమువలె కంటకములతో శరీరమును బాధించునది. హృద్యగంధ - పరిమళముతో హృదయమునకు హితమైనది.

N. B: -ఇది యెత్తుగాబెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి దశమూలములం దొకటిగా గణింపబడు చున్నది. మరియు “బిల్వంసంగార్జహక దీపనీయ వాతకఫ స్రవణమనానాం” (చ-సూ-అ-27.) ఇది మలాదులను నిరోధించునట్టియు, జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించునట్టియు, వాతకఫములను శమింప

జేయు నట్టియు ద్రవ్యములలో శేషమైనదిగ నెంచబడుచున్నది. ఈ వృక్ష మెల్ల చోటల నుత్పత్తి యగుచుండును. ఇది ఈర్వర పిండాకర మగుటచే విశేషముగా దీనిని శివాలయారాచములందు పెంచుచుందురు. దీనికి వాడియగు ముద్దండును, పత్రములు మాడు మాడు చొప్పున గలిసియుండి మిగుల పచ్చి మును గలిగి యుండును. కాయలలో గొన్ని వెలగ కాయలంతయు, మున్నె యంతకన్న హెచ్చుగ పెద్దవిగను నుండును. మరియు గొన్ని యాదాకొరముగను, మరికొన్ని గుండ్రముగను నుండును. మార్కను కొంచెము గొప్పము గలిగియుండును.

వ్యవహారములో దీని పత్రములను విశేషముగా నీశ్వరాచ్చనకై యుపయోగించుదురు. వీనితో నీశ్వరుని నెంత హెచ్చుగ బూజించిన యంత త్వరితముగ భక్తులపై ప్రేమగలిగి వానికి మోక్షమును గలిగించునని వేదములందు వరింపబడినది. ఇందుచేతనే యీశ్వరుని యధాశక్తిగ లక్షపత్రములతోగాని, కోటిపత్రములతోగాని భక్తులు యథావిధిగ బూజించుట వాడుకలో గలదు. బాగుగా పండిన ఫలములను సంపాదించి గృహస్థులందు సమంత్రముగ విభూతినుంచి దానిని త్రిసంధ్యలందు ధరించుచుందురు. ఇటుల జయవలన మంగళప్రదమనియు, భూతగ్రహాదులవలన నెట్టి బాధలును గలుగవనియు సిద్ధాంతము.

ఇటుల బిల్వృక్షము మిగుల మంగళప్రదమనియు, మోక్షదాయకమనియు, ఇందుచే దీని నెల్లప్పుడును సేవింపవలెననియు వేదాదులందు వర్ణింపబడినది.

నైదిగ్గునందు దీని పత్రి యంగమునకును బ్రయోగము కలదుగాని విశేషముగా మూలమునకు బ్రయోగమున్నట్లు గానబడును. ఇది వాతశ్లేష్మ పూరిమని జెప్పబడినను దేశమూలములలోని మిగిలిన ద్రవ్యములతో జేరినప్పుడు త్రివోషహారమే యగును. అయితే దీని పచ్చికాయలకే ప్రయోగము గలదుగాని పండుకాయకు నిషిద్ధము జెప్పబడినది.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) మధురరసమును, కషాయానురసమును, గురుగుణమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. రుచిని బుట్టించును. పిత్తకఫములను శమింపజేయును. జ్వరమును, అతీసారమును భోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఖ) ఆమఘలము - అమృతసమును, తీక్ష్ణగుణమును గలిగి యుండును. (ధ-ని.) శూల, ఆమవాతము, గ్రహణి, అతీసారము వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(గ) తరుణఘలము - కషాయగ్రసమును, అమలకటుకానురసములను, స్నిగ్ధ తీక్ష్ణ, లఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పాకముజేయును. హృదయమునకు హితమైనది, కఠవాతములను శమింపజేయును. (ని-ర.)

(ఘ) పక్వఘలము - మధురానురసమును గలిగియుండును. విదాహమును గలిగించును. విస్తంభమును జేయును. దోషములను బోగొట్టును, (ధ-ని.) కటుతిక్తకషాయానురసములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (రా-ని.) అగ్నిమాంద్యమును గలిగించును. (ని-ర.)

(చ) కాంజికస్థిల్యఘలము - జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. హృదయమునకు హితమైనది. రుచినిబుట్టించును. ఆమవాతమును బోగొట్టును (ని-ర.)

(ఛ) పుష్పము-అతీసారమును, తృష్ణను, వాంతిని బోగొట్టును. (ని-ర.)

(జ) పత్రము - మలాదులను నిరోధించును. రుచినిబుట్టించును. కఠవాతములను శమింపజేయును. ఆవదోషమును, శూలను బోగొట్టును (ని-ర.)

(ఝ) మూలము - మధురసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. ఛర్దిని బోగొట్టును. (ధ-ని) శూలను మూత్రకృచ్ఛమును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(ట) మజ్జాభవతైలము - ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. విశేషముగా వాతమును శమింపజేయును. (ని-ర.)

(4) ఆమ-శుష్క-బిల్వఘలములకు గుణాధిక్యతానిరూపణము:—

“ఫలేషు పరివక్ష్వం యత్ గుణవత్త దుదాహృతం ।

బిల్వోదన్యత్ర విజ్ఞేయం ఆమం తద్ధి గుణాధికం ॥

ద్రాక్షాబిల్వ శివాదీనాం ఫలం శుష్కం గుణాధికం” ॥

ఫలములలో బాగుగా బండినవి మిగుల గుణదాయకములగును. కాని మారెడుకాయలో పచ్చివి మాత్రము గుణాధిక్యమును గలిగి యుండును. అనగా బిల్వఘలము అవి ప్రయోగించినప్పుడు పండుకు బదులు పచ్చికాయనే

గ్రహించవలెనని దెలియనగును. మరియు ధాత్మపండు, మారేడుకాయ, కరకకాయ యివి యెండినచో మిగుల గుణదాయకములగును. (భా-ప్ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. అర్ఘ్యోగమునందు బిల్వ ప్రయోగము.

“సుఖోష్ణే । తం శూలార్త ముపవేశయత్ ” ॥

అర్ఘ్యోగికి అభ్యంగముజేసి సుఖోష్ణముగనుండు బిల్వకషాయము నందు అవగాహస్వేదము జేసిన శూల శమించును. (చ-చి-అ-9.)

2. ప్రవాహికయందు బిల్వ ప్రయోగము.

“కల్కః స్యాత్ బాలబిల్వానాం తిలకల్కశ్చ తత్సమః ।

దధ్నః సరోఽమృతస్సహాధ్యః ఖిడోహన్యా త్ప్రవాహికాం ” ॥

మారేడుపిండిల కల్కము, తిలకల్కము వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి పెరుగుమిదిలేట, అమృతద్రవము వీనియందుజేర్చి ఖిడపాకము జేసి అందు ఘృతమునుజేర్చి నేపించిన ప్రవాహిక శమించును. (చ-చి-అ-10.)

3. ఆతీసారమునందు బిల్వ ప్రయోగము.

“బిల్వమధ్యం సమధుకం శర్కరాక్షౌద్ర సంయుతం ।

తండులాంబుయుతో యోగఃపి త్తరక్తజాతీతం జయేత్ ” ॥

మారేడుకాయలోనిగుజ్జ, యష్టిగుధుకచూర్ణము, చక్కెర, తేనె వీని నొకటిగా గళిపి బియ్యపుకడగుతో నేనించిన పిత్తరక్తజాతీసారము శమించును. (సు-చి-అ-40)

4. శరీరదౌర్గంధ్యమునందు బిల్వ ప్రయోగము.

“బిల్వపత్రైరపై ర్వాపి గాత్రే దౌర్గంధ్య నాశనః ” ॥

మారేడుపత్రముల స్వరసమును శరీరమునకు బూసుకొనిన దౌర్గంధ్యము శమించును. (చ-ద.)

5. గ్రహణీయందు బిల్వ ప్రయోగము.

“శ్రీఫలశలాటుకల్కో నాగరచూరేచ మిశ్రితః సగుడః ।

గ్రహణీగదమత్యుగ్గం తక్రిభుజా శీలితో జయతి ” ॥

మారేడుకాయల కల్కమునందు శుంఠిచూరమునుజేర్చి బెల్లముతో గలిపి తీసికొనుచు, తక్కిముత్యో జేర్చిన యాహుమును నేవించి మండిన అత్యుగ్రమగు గర్భహాణీన్యాధి శమించును. (చ-ద.)

6. శోథయందు బిల్వప్రయోగము.

“బిల్వపత్రగణం పూతం శోషణం శ్వయధౌ త్రిజే,
పిత్తుగే దైవ దుర్నామ్ని విషభ్యాత్కామలాస్వపి॥”

బిల్వపత్రక పాయమునందు త్రికటుచూరమును జేర్చి నేవించిన త్రిజోషజ శోథ శమించును. మరియు మలబంధము, అర్శము, కామల, యువిరూప శమించును. (చ-ద.)

7. బాధ్యమునందు బిల్వప్రయోగము.

“ఫలః బిల్వస్య మూత్రేణ పిష్టా తైలం విపాచయేత్,
సాఽబాక్షిగం తద్విశోధేద్బాధిర్యం కర్ణపూరణే॥”

మారేడుకాయలను గోమూత్రముతో నూరి కల్కముగా చేసి తైల తైలము, మేకపాలు వీరియందు జేర్చి తైలపాకవిధి ననుసరించి నాచుముజేసి కర్ణపూరణము జేసిన బాధ్యము శమించును. (చ-ద.)

8. ఆమశూలయందు బిల్వ ప్రయోగము.

“గుడేన భిక్షయేద్బిల్వం గక్తాతీసారనాశనం ।
ఆమశూల విబంధఘ్నం కుక్షిరోగ హరంపరం ॥”

మారేడుకాయల చూరమును బెల్లముతోజేర్చి నేవించిన గక్తాతీసారము, ఆమశూల, విబంధము, కుక్షిరోగమును శమించును. (భా-ప్ర.)

9. శిశువులకుజనించు ఛర్ద్యతీసారములందు బిల్వ ప్రయోగము.

“బిల్వమూలక పాయేణ లాజాశ్చైవ సశర్కరాః ॥
ఆలోద్య పాయయేద్బాలః ఛర్ద్యతీసారనాశనం ॥”

మారేడువేరు క పాయమునందు కేలాలచూరమును చక్కెరను జేర్చి యిచ్చిన శిశువులకుజనించు ఛర్ద్య, అతీసారమును శమించును. (వం-సే.)

10. రసాయనమునకు బిల్వ పరియోగము.

“త్వచం బిల్వస్య మూలస్య మూలక్వాథం దినే దినే ।
 పాశ్చిమాత్ పయసా సార్థం స్నాత్వాహుత్వా సమాహితః ।
 దశసాహస్ర మాయుశ్శతం స్మృతం యుక్తరథం భవేత్ ”॥

మారేడుచెరుపట్ట చూరమును మూలక్వాథమునందు గలిపి పాలతో
 పోలిదినమున యధావిధిగ స్నానమును, హోమాదులను నాచరించి సేవించు
 చుండిన పదివేల వత్సరముల ఆయువుగలవా డగును. (ను.చి.అ28.)

(6) యోగములు:—

1. బిల్వాదితైలము - (వా-హృదోగ.)

ఉపయోగములు:—నస్య, పాన, వస్త్రీరూపముగ నుపయోగింపవలెను.
 హృదోగము శమించును.

2. బిల్వతైలము - (భైషజ్య-గ్రహణి.) మాత్రా:- $\frac{1}{2}$ ఔన్సు.

ఉపయోగములు:—అగ్ని చూరద్యము, గ్రహణి, అతీసారము, అరుచి,
 సంగ్రహగ్రహణి, అర్శస్సు, శ్లేష్మము, అంత్రవృద్ధి, శోథ, జ్వరము, కాస,
 శ్వాస, గుల్మము, పాండు, మక్కిలశూ, నూతికారోగము, మూఢగర్భము,
 శిరోరోగము, యోనిరోగము, శుక్రరోగము, సూక్ష్మవాతము, వంధ్యాత్వము,
 ఇవి శమించును.

3. బిల్వాదిచూర్ణము - (భైషజ్య-వృద్ధి.) మాత్రా:- $\frac{1}{2}$ తులం.

ఉపయోగములు:—బృద్ధము శమించును.

4. బిల్వాంజనము-(భైషజ్య-నేత్రోగ.)

ఉపయోగములు:—అంజనము వేసిన అభివ్యంధము, అధిమంధము,
 రక్తస్రావము ఇవి శమించును.

5. బిల్వాదిలేహ్యము-(బ-రా-పిత్తరోగ.)మాత్రా:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—చర్ది, హృదోగము, కామిల, గుల్మము, గ్రహణి,
 అరుచి, పీనసము, మిక్కి, కాస, క్రిమిరోగము, శ్వాస, ప్లేహాభివృద్ధి, అనా
 హము, కృత్రిమవిషము, అర్శస్సు, పాండు, ఇవి శమించును.

6. బిల్వాదిక షాయము - (చ-ద-జ్వర.) మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—హితజ్వరము శమించును.

7. బిల్వాదిగుటిక - (సహస్రయోగ-గుటికాపక్రణ.) మాత్ర:-5 యవలు.

ఉపయోగములు:—అంజనపాన నస్యములుగ శుపయోగించిన సావక జంగమవిషములు, విషాచిక, అజీర్ణము, గరవిషము, జ్వరము, అపస్మాము, ఇవి శమించును.

136

బృహతీ - పెద్దములక (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ- మలయాలం- చెరువొత్తిన. కర్ణాటకం- హేగ్గులు. ద్రావిడం- చెరువొత్తినె.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

(Natural Order—Solanaceae)

వంగ కుటుంబము

పెద్దములక - Solanum Xantho-Carpum.,

(ప్రథమ భాగమున 67-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ వార్తాకీ త్సుద్రభంటాకీ మహతీ బృహతీ కులీ,

హింగులీ రాష్ట్రికా సింహీ మహోటీ దుష్ప్రధర్మిణీ॥

వార్తాకీ, త్సుద్రభంటాకీ, మహతీ, బృహతీ, కులీ, హింగులీ, రాష్ట్రిక సింహీ, మహోటీ, దుష్ప్రధర్మిణీ యనునవి బృహతీ నామములు.

బృహతీ గుణములు

శ్లో॥ బృహతీ గాఢహణీ హృద్యా పాచనీ కఫవాతహృత్ ।

కటుతిక్తాస్య వైరస్య సులూళోచక నాశనీ॥

ఉష్ణా కుష్ట జ్వర శ్వాస శూల కాసాఽగ్నిమాంద్యజిత్ ॥

పెద్దములక కటుసమును, తిక్తానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మలమును నిరోధించును. హృదయమునకు హితమైనది. ఆమమును పచింపజేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. ముఖవైరస్యము, ముఖమలము, అరుచి, కుష్టము, జ్వరము, శ్వాస, శూల, కాస, అగ్నిమాంద్యము, అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

శ్వేతబృహతీ - తెల్లపెద్దములక (ఖ)

శ్లో॥ శ్వేతాక్షుద్రా చంద్రహాసా లక్ష్మణా తుద్రదూతికా ।

గర్భదా చంద్రభా చంద్రా చంద్రపుష్ప ప్రియంకరీ ॥

శ్వేతక్షుద్ర చంద్రహాస, లక్ష్మణ, తుద్రదూతిక, గర్భద, చంద్రభ, చంద్ర, చంద్రపుష్ప, ప్రియంకరీ, యనునవి శ్వేతబృహతీ నామములు.

శ్వేతబృహతీ గుణములు

శ్లో॥ తద్వత్ప్రొక్తా సితా తుద్రా విశేషాద్ద్యకారిణీ ।

తెల్లపెద్దములక సామాన్యములకయొక్క గుణములనే గలిగియుండును. విశేషముగా గర్భధారణశక్తిని గలిగించును.

కంటకారీ - చిన్నములక - లేక (వాకుడు) (గ)

శ్లో॥ కంటకారీ తు దుష్పర్ణా తుద్రా వ్యాఘ్రీ నిద్ధిగ్ధా ।

కంటారికా కంటకీనీ ధావనీ బృహతీ తథా॥

కంటకారి, దుష్పర్ణ, తుద్ర, వ్యాఘ్రీ, నిద్ధిగ్ధ, కంటారిక, కంటకీ, ధావనీ, బృహతీ యనునవి కంటకారీ నామములు.

కంటకారీ గుణములు

శ్లో॥ కంటకారీ సరా తిక్తా కటుకా దీపనీ లఘుః।
రూక్షోషా పాచనీ కాస శ్వాస జ్వర కఫానిలాన్।
నిహంతి పీససం పార్శ్వపీడా కృమి హృదామయాన్॥

వాకుడు తిక్తాసమును, కటుకానురసమును, సరి లఘు రూక్ష గుణము లను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును, జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆష మునుపచింపజేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. కాస, శ్వాస, జ్వరము, పీససము, పార్శ్వపీడ, కృములు, హృదోగము, అనునీవ్యాధులను బోగొట్టును.

వృంతాకం - వంగచెట్టు (సామాన్యము) (ఘ)

శ్లో॥ వృంతాకం స్త్రీ తు వార్తాకుః భంటకీ భంటకాపి చ॥
వృంతాకము, వార్తాకువు, భంటాకీ, భంటక యనునవి సామాన్య వృంతాక నామములు.

వృంతాక గుణములు

శ్లో॥ వృంతాకం స్వాదు తిక్తోష్ణం కటుపాకమపిత్తలం।
జ్వరవాతబలాసఘ్నం దీపనం శుక్రలం లఘు॥

వంగచెట్టు మధురరసమును, తిక్తానుగసమును, లఘుగుణమును, ఉష్ణ వీర్యమును, కటువిపాకమును, గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. శుక్రవృద్ధి జేయును. కొద్దిగ పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. జ్వరమును బోగొట్టును.

శ్వేతవృంతాకం - తెల్లవంగచెట్టు (చ)

శ్లో॥ ఆవరం శ్వేతవృంతాకం కుక్కుటాండసమం భవేత్॥
తెల్లవంకాయ కుక్కుటాండముతో సమమైన ఆకృతిని వర్ణమును గలిగి యుండును.

శ్వేతవృంతాక గుణములు

శ్లో॥ తదర్శన్సు విశేషేణ హితం హీనం చ పూర్వతః॥
తెల్లవంగ సామాన్యవంగకంబె హీనమైన గుణములను గలిగియుండును. ఇది యర్శోరోగమున హేచ్చుగ హితమగును.

వి శేషాంశములు

(1) సరిదిద్దనామములు:—

(క) పరియబోధకములు:—(బృహతీ) - దుష్ప్రధర్మణి, కంటతను, కంటఫల, వనవృంతాకి, సింహి. (శ్వేతబృహతీ) - చంద్రపుష్ప, శ్వేతఫల. (కంటకారి) - దుష్పర్శ, వ్యాఘ్రి, కంటకిని, బహుకంట, తుదాఫల. (వృంతాక) - మహాబృహతీ, శాకబిల్వ, కంటపత్రిక, కంటఫల, మాంసలఫల, మిశ్రవర్ణఫల, నీలఫల, నృపప్రియఫల, రక్తఫల, వృత్తఫల, శాకశ్రేష్ఠ.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(బృహతీ)-వార్తాకి. (శ్వేతబృహతీ)-గర్భద. (కంటకారి) - కాసఘ్ని.

(2) శబ్దార్థములు:—

దుష్ప్రధర్మణి - కష్టముగ గ్రహింపదగినది. కంటతను - అన్ని భాగములందు ముండలతో నిండియుండునది. కంటఫల - విశేషముగ కాయలందు ముండలనుగలది. సింహి - ముండలచే సింహమువలె భయమును గలిగించునది. వనవృంతాకి - అడవివంగయని వ్యవహరింపబడునది. చంద్రపుష్ప - తెల్లని పుష్పములనుగలది. శ్వేతఫల - తెల్లని కాయలను గలది. దుష్పర్శ - తాకశక్యముకానిది. వ్యాఘ్రి - పులిగోళ్ళవంటి ముండలనుగలది. కంటకిని - ముండ్లుకలది. బహుకంట - హెచ్చుగ ముండలచే వ్యాప్తమైనది. తుదాఫల - బృహతీకంటె చిన్నవియగు ఫలములనుగలది. మహాబృహతీ - బృహతీకంటె పెద్దవియగు కాయలనుగలది. శాకబిల్వ - మారేడుకాయలతో సమానమై శాకమున మృపయోగించు కాయలనుగలది. కంటపత్రిక - ఆకులయందు ముండుగలిగినది. మాంసలఫల - విశేషముగ గుఱుగల ఫలములనుగలది. మిశ్రవర్ణఫల - రెండు మూడు వర్ణములుగలసిన వర్ణముగల ఫలములను గలది. నీలఫల - నీలవర్ణముగల ఫలములను గలది. నృపప్రియఫల - రాజుల కిష్టమైనట్టి ఫలములనుగలది. రక్తఫల - ఎర్రని వర్ణముగల ఫలములను గలది. వృత్తఫల - గుండ్రముగనుండు ఫలములనుగలది. శాకశ్రేష్ఠ-ఫలశాకములలో శ్రేష్ఠమైనది. వార్తాకివ్యాధులు లేకుండ చేయునది. గర్భద-గర్భధారణశక్తిని గలిగించునది. కాసఘ్ని - కాసమును బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది గాఢమైన, అరణ్యభేదముచే రెండువిధములుగా నుండి, క్షుద్రజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి, దశమూలాంతగ్రహమే ఫలశాకవర్గములోజేరి వాతకఫహరద్రవ్యములలో శ్లేష్మమైనదిగా చెప్పబడుచున్నది. అందు గాఢమైన వంగయనియు, అరణ్యము ములకయనియు అంధ్రమున వ్యవహరింప బడుచున్నది. వీనిలో నారణ్యము ఔషధములందును, గ్రామ్యము శాకములందును గ్రహింపబడుచున్నది. అయితే అరణ్యముగూడ శాకములందును, గాఢమైన నౌషధములందును పరియోగింపబడక పోవుటలేదు. కాని విశేషముగ మొదట నుదహరించినట్టి పరియోజనములను గలిగి యున్నట్లుగా దెలియగలదు వీనిలో గ్రామ్యమును వం. లో వర్ణ భేదమునుబట్టి, ప్రమాణమును బట్టియు, ముండ్రును బట్టియు నిట్లు ననేక భేదములు గలవు. పై నుదహరింపబడిన పదములనుబట్టి నీలవర్ణము, మిశ్ర వర్ణము, రక్తవర్ణము, శ్వేతవర్ణము అని యిట్లు వర్ణ భేదములున్నట్లు దెలియగలదు. కాని నీలవర్ణమును, శ్వేతవర్ణమును గల వంగకాయలే విశేషముగా కానుపించును. ఈ శ్వేతవర్ణము గూడ సక్పత్తుగానే అంత స్వచ్ఛముగా నుండునుగాని, శ్వేతముతో మిశ్రమైన పచ్చని వర్ణమే హొచ్చుగా గానుపించును. ఈ వర్ణముగల కాయలు గుండ్రముగా నుండును. ముచికలయందు చిన్న చిన్న ముండ్రుగాను. వీని యాకులందు గూడ ముండ్రుండును. వీజభేదమును బట్టి చిన్నవి పెద్దవి యను రెండురకము లిందేర్పడును. అందు చిన్నవి మిగుల రుచిగా నుండును. పెద్దవానిలో గూడా క్షేద్రభేదమును బట్టి కొన్ని రుచిగానే యుండును. వీనినే మెట్టవంగయని గూడ వ్యవహరించుదురు. అనగా వీనికంత జల మవసరము లేదని భావము. నీలివర్ణము గల కాయలలో గూడ కొలగా నుండునవి గుండ్రముగా నుండునవి యను రెండురకములు గానుపించును. వీనికి విశేషముగా జలము కావలెను. అందుచే వీనిని నీటివంగయని వ్యవహరించుదురు. ఈ రెండు రకములును రుచిగానే యుండును. ఈ వంగజాతుల నెల్ల మానవులతి ప్రియముగా పలువిధములుగా శాకములుజేసి భుజించుదురు. అందుచే నిత్యశాకములలో నిదియొక పదార్థమే ఓప్పుచున్నది. మరియు వంగకాయలు లేతవి జ్వరాదిరోగములలో పథ్యముగా గూడ నుపయోగింప బడుచున్నవి. మరియు వీని మూలము గూడ నౌషధయోగములందు జేర్చబడుచున్నది. ఇటుల వంగ ప్రతివానికి విశేషముగా నాహారయోగ్యమైన దగుటచే వీనిని గాఢములందు పెరుజెట్టి విక్రియించు చుండురు.

ఆరణ్యమును మలక బృహతీ - తుదగ్గి - వల్లభే - ముచే మూడ విధములుగా నుండును. ఇవి యడవులలోనే విశేషముగా బెరుగును. కాని యచ్చటచ్చట గాఢమబహిః ప్రదేశములలోని కట్టవులలో గూడ బెరుగుచుండుటయుగలదు. వీని కన్నింటికీని కొమ్మలందును, ఆకులందును కాయలందును విశేషముగా వాడియైన ముండుండను. వీనితో పెద్దములక వంగ చెట్టునైనానే పెక్కి యెత్తుగా బెరుగుటచే దీని యాకృత్యంతయు వంగ చెట్టును బోలియుండును. కాని సర్వోగములందును ముండుండను. కాయలు గుండ్రముగా నుండును. కాని వంగకాయలకంటె చిన్నవిగా నుండును. ఈ పెద్దములకలో త్షవిక యనునది, శ్వేతమనియు రెండుభేదములున్నట్లుగా బెరియుగలదు. అందు త్షవిక యనునది వైద్యకశబ్దసింధువునందు “బృహతీ త్షపభేదే” యని చెప్పబడినది. ఇది పశ్చిమగృహరామమున దును శాకామే పెంచబడుచు వంగ మొక్కల యాకృతినే గలిగి గుండ్రముగను ఉన్నకాయలంత ప్రమాణము గలవిగను నుండు కాయగుత్తులతో నొప్పియుండు కాశీయు స్త్రీయని వ్యవహరింపబడునదియేమో వినుర్నిరప దగినది. ఈ త్షవిక యనునది “వీతతండులు, బహుఫల” యని చెప్పబడుటచే దీని గింజలు పసపుపచ్చగ నుండుననియు, కాయలు విశేషముగా నుండుననియు బెరియుగలదు. అయితే వైద్యమునందు సయోగింప బడునదియు, దశమాలములలో చేరినట్టిదియు శ్వేతబృహతీ యనియే బెరియదగినది. దీని మూలమే గాఢ్యశము. ఇది “గర్భస్థాపనక స్త్రీ పాద్య నిరూమకా” యని చెప్పబడుటచే గర్భస్థాపనమును నిరీపి గర్భము నకు స్థిత్వమును గలిగించుననియు, పాగదమునకు నియమనసంస్కారమును గలిగించునది యనియు బెరియుగలదు. ఇది తుదగ్గి బృహతీయే కంటకారియని వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇది త్షపజాతులలో జేరినదియేగాని భూమిమీదనే లతవలె చుట్టున విస్తరించి యుండునది. దీనియందు కంటకములు మెండుగా నుండును. స్పృశింప శక్యముగాక యుండును. దీని కాయలుగూడ గుండ్రముగా నుండును. పెద్దములక కాయలకంటె కొంచెము చిన్నవిగా నుండును. వీనిని గూడా శాకములలో జేర్చుకొనెదరు. కాని విశేషముగా చేదుగానుండును. అందుచే సంతతిరచుగా నుపయోగింపబడవు. ఇందు గూడ సామాన్యము, శ్వేతము అని రెండుభేదము లున్నట్లు బెరియుచున్నది. ఇందు శ్వేతకంటకారి “శుక్లపుష్పకంటకార్యాం” అని వైద్యకశబ్దసింధువునందు చెప్పబడుటచేసి దీని పువ్వులు తెల్లవిగా నుండునని బెరియుగలదు. కాని మనకు విశేషముగా

గానుపించునట్టియు, వైద్యమునందు వాడబడు చున్నట్టియు కంటకార్కయొక్క పువ్వులు నీలివర్ణమును గలిగియుండును. దీనికే విశేషప్రచార మున్నట్లు గాను పించును. శ్వేతమలభ్యమేమో దెలియకున్నది. ఈ కంటకార్కగూడ దశమాలము లలో నొకటియై యున్నది. ఇది మిగిలినవారినఁగాక సమూలముగా గ్రహింప బడుచున్నది. పరీక్షాతిగూడ నీ కంటకార్కవలె విశేషముగా ముండ్లచే వ్యాప్తమై యుండును. ఇది కంచెలపై పొక్కును. దీని కాయలు గుండ్రముగా నుండి గుత్తులు గుత్తులుగా వ్రేలాడును. ఇవి గూడ మిక్కిలి చేదుగా నుండును. కాని కంటకార్కకాయలవలె గాక నీ కాయలను తరచు శాకములలో జేర్చుకొని భుజించుచుందురు. ఇదియే యాంధ్రమున “ఉస్తి” యని వ్యవహరింప బడుచున్నది. చిన్నపిల్లలకు దగు, జలుబు మొదలగునవి కలిగినప్పుడు ఉస్తి పండ్లను విరిగివేలములలో వేసి మరగకాచి యా తైలమును పిల్లలకు పట్టుదురు. కఫసహితముగా రెండు మాడు విరేచనములై చిన్నపిల్లల కందువలన ఆరోగ్యము గలుగును. ఈ వైద్యము పల్లెటూళ్ళలో నిప్పటికిని ప్రచారము నందు గలదు. ఇటుల నీ జాతులలో గొన్ని కేవలము శాకములందును, కొన్ని వైద్యమునందను విశేషప్రయోగమును గలిగి యున్నవి. అందును విశేషించి పెద్దములక, చిన్నములక యనునవియే యట్టి వైద్యోపయోగము లందున్నవి. • •

(4) విశేషగుణములు:—

(క) బృహతీసామాన్యము - వాతమునుమాత్రము శమింపజేయును. (రా-ని)

(ఖ) బృహతీఫలము - కటురసమును, తిక్తానురసమును, లఘుగుణమును గలిగి యాండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. కండువును, తుష్ణమును, కృమిని బోగొట్టును. (భా-ప్ర.) జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. విసర్పమును, జ్వరమును, కామిలను అరుచిని బోగొట్టును. (అశ్రి-సం.)

(గ) శ్వేతబృహతి - తిక్తరసమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. అంజనము వేసిన నేత్రరోగములను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఘ) క్షువికాబృహతి - తిక్తరసమును, కటుకానురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. (రా-ని.)

(చ) కంటకార్క (సామాన్య) - కటురసమును, తిక్తానురసమును గలిగి యుండును. అరుచిని ఆమదోషమును బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(చ) కంటకార్చకఫలము - తి క్తరసమును కటుకానురసమును, లఘురూక్ష
గుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును.
వాతకఫములను శమింపజేయును. శ్వాసను, కాసమును, జ్వరమునుబోగొట్టును.
(భా-ప్ర.)

(జ) శ్వేతకంటకారి - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును.
నేత్రములకు హితమైనది. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. కఫవాతములను
శమింపజేయును. (రా-ని.)

(ఝ) వల్లీకంటకారి - కటురసమును, రూక్షగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును
గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. హృద
యమునకు హితమైనది. వాతకఫములను శమింపజేయును. గుల్మమును, ప్లేహ
వృద్ధిని బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ట) వృంతాకము - కటురసమును, మధురాను రసమును, గురుగుణమును
గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. బలమును, పుష్టిని గలిగించును. వాత
మును వృద్ధి బొందించును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. (రా-ని.)

(ఠ) బాలవృంతాకఫలము - (లేతవంకాయ) - కఫపిత్తములను శమింప
జేయును. (భా-ప్ర.)

(డ) మధ్యమ వృంతాకఫలము - (మధినవంకాయ) - త్రిదోషములను
శమింపజేయును. రక్తపిత్తములను, కండువును, కచ్చువునుబోగొట్టును. (రా-ని.)

(ణ) పక్వవృంతాకఫలము - (వంగపండు) - గురుగుణమును గలిగియుం
డును. ఔరముతో గూడియుండును. పిత్తమును వృద్ధి బొందించును. (రా-ని.)

(త) అంగారతప్త వృంతాకఫలము - (కొల్చినవంకాయ) - లఘుగుణ
ములను గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. కొంచెము పిత్త
మును వృద్ధి జేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. మేదోవృద్ధిని, ఆమ
మును బోగొట్టును. (భా-ప్ర.) సరగుణమును గలిగియుండును. (రా-ని.)

(థ) తైల లవణాన్విత తప్తవృంతాకఫలము - (కొల్చినవంకాయకు సగ
స్కారముజేసిన) - గురుస్నిగ్ధ గుణములను గలిగియుండును. (భా-ప్ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

(కంటకారి - బృహతీ).

1. అర్శోగమునందు కంటకారీ ప్రయోగము.

“కంటకార్యాః శృతంవాపి..... ।

అనుపాసంభిషగ్ద్యాయత్ వాతవర్షోఽనులోమనం॥”

కంటకారితో గాచిన కషాయమును అనుపాసముగా నేవించిన అర్శో
శోగికి వాతమలములకు అనులోమగతి యేర్పడును. (చ-చి-అ-9.)

2. తృష్ణయందు కంటకారీ ప్రయోగము.

“తృష్ణతే సలిలం చాస్త్రైః కంటకార్యాఽథవా శృతం॥”

కంటకారీ కషాయమును పాతముజేసిన తృష్ణ శమించును.

(చ-చి-అ-12.)

3. కాసయందు కంటకారీ ప్రయోగము.

“కంటకారీరసే సిద్ధోముద్గయావః సుసంస్కృతః ।

సగౌరామలకః సామ్లః సర్వకాశ భివ్జితం॥”

కంటకారీ కషాయముతో సిద్ధముజేసిన ముద్గయావసు సంస్కరించి
అమలకాద్యమ్లమును జేర్చి నేవించిన కాస శమించును. (చ-చి-అ-22.)

4. అశ్మరియందు కంటకారీ ప్రయోగము.

“.....బృహతీన్ద్రయంచ । .

అలోద్య దధ్నా మధుశేణపేయం దినాని సప్తా శ్మరీ భేదనాయు॥”

పెద్దములక, చిన్నములక వీనికల్కమును తియ్యగనుండు పెళుసు దు
కలిపి యేడుదినములు నేవించిన యశ్మరీ భేదనమగును. (చ-చి-అ-26.)

5. అలసయందు కంటకారీ ప్రయోగము.

“సిద్ధంరసే కంటకార్యాః తైలం వా సార్వ పం హితం॥”

కంటకారీ రసముతో నావనూనెనుకల్పి తైలపాకముజేసి లేపనము
జేసిన అలసము శమించును. (సు-చి-అ-30.)

6. శ్వాసయందు కంటకారీ ప్రయోగము.

“నిద్దికాం చామలక ప్రమాణాం హింగ్వర్ధయుక్తాం మధునాసయుక్తాం
లిహేన్నరః శ్వాసనిపేడితోఽపి శ్వాసంజయత్యేవ బలాత్ త్య్రహేణ॥”

కంటకారీ కల్కమును ఆమలక ప్రమాణమౌత గ్రహించి అందుకు సగభాగము ఇంగువను గలిపి తేనెతో నేవించిన శ్వాస మూడు దినములలో శమించును, (సు-ఉ-అ-51.)

7. మూత్రదోషమునందు కంటకారీ చర్యయోగము.

“నిదగికాయాః స్వరసం పిబేత్ కుషవసమ్మితం |
మూత్రదోషహరం కల్కమధవా తైద్రసంయుతం ||”

కంటకారీస్వరసమునుగాని, కల్కముగాని తేనెతోజేర్చి నేవించిన మూత్రదోషము శమించును. (సు-ఉ-అ-58.)

8. సన్నిపాత జ్వరమునందు బృహతీ ప్రియోగము.

“ఏకం బృహత్యాః ఫలపిష్పలీకం శుంఠీయుతం చూర మిదం ప్రశస్తం |
ప్రధ్నాపయే ధ్వాణపుతే విచంజః చేష్టాం కరోతి త్వవధు ప్రబుద్ధః ||”

పెద్దములకకాయ గింజలను శుంఠిని చూరించి నిస్సంజతో బడియున్న సన్నిపాత రోగియొక్క నాసా పుటమునందుంచి లోపలికిపోవునట్లుదినచో వెంటనే తుమ్ములువచ్చి సాజతో గూడినవాడగును. (గ-ని.)

9. ఇంద్రిలుప్తమునందు బృహతీ ప్రియోగము.

“ఇంద్రిలుప్తాపహో రేపా మధునా బృహతీరసః ||”

పెద్దములకరసమునందు తేనెగలిపి శిరస్సుకులేపనముజేసిన ఇంద్రిలుప్తము శమించును. (గ-ని)

10. ంటిపిలలకుగోగిన కాసముందు కంటకారీ చర్యయోగము.

“వ్యాఘ్రీకుసుమ సుజాత కేసరైః అవలేహికాని |
జగ్ధ్వాపి చిరజం జాతం శిశోః కాసం వ్యపోహతి ||”

కంటకారీ పుష్పకేసరములతో అవలేహికను జేసి యిచ్చిన చంఠ లకు చిరకాలమునుండి యనుసరించుచున్న కాసము శమించును. (స-సే)

(6) యోగములు:—

1. బృహత్యాదివర్తి - (చ-త్రిమర్క్మయ.)

ఉపయోగములు:—అంజనమువేసిన సర్వ నేత్రరోగములు శమించును.

2. కంటకార్కఘృతము-(వా-కాస.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—కాస, శ్వాస, హిక్క యివి శమించును.

3. కంటకారీలేహ్యము-(వా-కాస.)మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—కాస, శ్వాస, గుల్మము, హృవోగము, అర్శస్సు ఇవి శమించును

4. వ్యాఘ్రీహారక - (భైషజ్య-కాస.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—కాస, క్షతకాస, పీనసము, శ్వాస, ఉగ్రక్షతము, రాజయత్స్న యివి శమించును. రసాయనము.

5. వార్తాకుగుటిక - (భైషజ్య-గ్రహణి.) మాత్ర:-5 యవలు.

ఉపయోగములు:—కాస, శ్వాస, అర్శస్సు, విషాచిక, ప్రతిశ్యామము, హృవోగము ఇవి శమించును. ఆమపాచనము, అగ్నిదీపనము అగును.

6. కంటకార్కఘృతము - (చ-ద-స్వ-భేద.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—స్వ-భేదము, కాస, శమించును.

7. కంటకార్యాదికషాయము - (చ-ద-జ్వర.) మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—పిత్తశ్లేష్మజ్వరము శమించును.

8. బృహత్సాదికషాయము - (చ-ద-జ్వర.) మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—సన్నిపాతజ్వరము, కాసయు శమించును.

కొన్ని యోగములు

కనకాసవము, చ్యవనప్రాశలేహ్యము, దశమాలక్ష్వాధచూర్ణము, దశమూలారిష్ట, నారాయణతైలము, పువర్ణవాసవము, పుష్పానుగచూర్ణము, వాసాకంటకారిపానకము, సుదర్శనచూరము.

(7) Actions and uses:—(బృహతి-కంటకారి) A perient, corminative, expectrant and diuretic. The confection (కంటకారి అవలేహము.) is given in asthma, cough, catarrhal affections of the lungs, fever, flatulence and Pain in the chest. As a diuretic the decoction is given in dysuria, cystic calculi and dropsy; also given in constiveness. A paste of the seeds is locally applied to promote suppuration in boils, buboes, and other indolent chronic abscesses. Fumigation of the fruits is largely used by the natives as sialogogue and applied for the relief of pain in caried teeth

బంధూకః - మంకెనచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - గోజానియా, దుపహరియా, బంధూక. మరాఠీ - తాంబడీ, దుపార్. గుజరాతీ-బపోరియో. మలయాళం-ఉచ్చమలరి. కర్ణాటకం బందురే. చావీడం-ఉచ్చితిలకం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము Natural Order—Malvaceae

బెండ కుటుంబము

మంకెనచెట్టు - Hibiscus hirtus .
(ప్రథమ భాగమున 78-వ పుట చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ బంధూకో బంధుజీవశ్చ రక్తో మాధ్యాహ్నికోఽపిచ॥
బంధూకము, బంధుజీవము, రక్తము, మాధ్యాహ్నికము అనునవి
బంధూక నామములు.

బంధూక గుణములు

శ్లో॥ బంధూకః కఫకృద్ద్రాహీ వాతపిత్తహరోలఘుః ॥
మంకెనచెట్టు లఘుగుణమును గలిగి యుండును. మలారుదను నిరోధించును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును.

వి శే షాంశ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—రక్త(క)ము, మాధ్యాహ్నికము, బంధుజీవము, (అర్కవల్లభ, శరత్పుష్పము, ఓషధుపుష్పము.)

(భి) గుణబోధకములు:—బంధూకము, (జ్వరఘ్న).

(2) శబ్దార్థములు:—

రక్తము - ఎరిగనుండు పుష్పములను గలది. మధ్యాహ్నము - మధ్యాహ్నమున వికసించునట్టి పుష్పములను గలది. బంధుజీవము - బంధువువంటి జలమునుగలది. అలాగా బంధువువలె వ్యాధులం దత్యంతో పయోగకరమును స్వరసమును గలది. అక్కవల్లభ - సూర్యునకు బిలియమైనది. శరత్పుష్పము - శరత్కాలమున పుష్పించునది. ఓషపుష్పము - ఓషము (పెవవి)వలె నెర్రని పుష్పములను గలది. బంధూకము - మనస్సును బంధించునది. అలాగా రమ్యమగు నెర్రని వర్ణముగల పుష్పములచే మనస్సుకు వికాసమును గలిగించునది. జ్వరఘ్న - జ్వరమును బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది తెలుపు, నలుపు, పసుపు, ఎరుపు వర్ణమును గల పుష్పములతో నాలుగు విధములుగా నుండునట్లు వైద్యకశబ్దసింధువునందు జెప్పబడినది. అయితే ఇందు నెర్రని పుష్పములు గలదియే విశేషముగా గానబడుచుండును. “రమ్యం పుష్పం మధ్యాహ్నవికసతి, పరాహ్నా సూర్యోదయేచ శుశ్మతి”|| అని యిట్లు వైద్యకశబ్ద సింధువునందు వర్ణింపబడుటనుబట్టి యీ చెట్టు మొక్క పుష్పము మధ్యాహ్నమున వికసించుననియు, నుదయాస్తమయకాలములందు వాడిపోవుననియును దెలియగలదు. మరియు నిది “శరత్పుష్ప”యని జెప్పబడుటచే శరద్పుష్పమనందు పుష్పించుననిగూడ దెలియుచున్నది. ఈ పుష్పము చూచుట కందముగను కోమలముగను నుండును. సూర్యారాధనకై వీనిని విశేషముగ నుపయోగించుదురు.

(4) విశేషగుణములు:—

మనస్సునకాహ్లాదమును గలిగించును. గ్రహబాధను, జ్వరమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

గురుగుణమును, కొద్దిగ నుష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. అంజనము విషసంఘృష్టమైనప్పుడు బంధూక ప్రయోగము.

“ఏకైకం కారయేత్పుష్పం బంధూకాం కోలయోరపి” ||

మంకెనపుష్పరసమును, ఊడుగపుష్పరసమును నేత్రములకంజనము
 వేసిన విషసంస్పృష్టమగు నజనముచే గలిగినవికారము శమించును. (ను-క-అ10)

2. విషమునందు బంధూక ప్రయోగము.

“శిరోగతే విషే న స్తః కుర్యాన్మూలాని బుద్ధిమాన్,
 బంధుజీవస్య భార్యైశ్చ సురసస్యాసితస్య చ” ||

మంకెనచెట్టు, గంటుభారంగి, నల్లతులసి వీనియొక్క వేళ్ళ రసమును
 నస్యముజేసిన శిరోగతవిషవికారము శమించును. (చ-చి-అ 25.)

138

భాజీక - గంటు భారంగి

భాషాంతర నామములు

హిందీ - భడంగీ, భారంగి. మరాఠీ - భారంగ. గుజరాతీ - భారంగి,
 భారంగీ. మలయాళం - చెరుతేక్కు. కన్నడం - కిరుదేగు. ద్రావిడం -
 కండుపారంగి.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Verbenaceae

తేకు కుటుంబము

గంటుభారంగి - Cleodendron Serratum

(ప్రథమభాగమున 12-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ భ్రాజ్ భృగుభవా పద్మా ఫంజీ బ్రాహ్మణయష్టికా
బ్రాహ్మణ్యంగారవల్లీ చ ఖరకాఖాచ హంజికా॥

భ్రాజ్, భృగుభవ, పద్మ, ఫంజీ, బ్రాహ్మణయష్టిక, బ్రాహ్మణీ,
అంగారవల్లీ, ఖరకాఖ, హంజిక, అనునవి భ్రాజ్ నామములు,

భ్రాజ్ గుణములు

శ్లో॥ భ్రాజ్ రూక్షా కటుస్త్రికా రుచ్యోష్ణా పాచనీ లఘుః।
దీపనీ తువరా గుల్మరక్తజిన్నాశయేద్ధృవమ్॥
శోధకాస కఫశ్వాస పీనసజ్వర మారుతాన్॥

గంటుభారంగి కటురసమును తిక్త కషాయాను రసములను, రూక్ష .
అఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును కలిగియుండును. రుచిపుట్టించును. ఆమమును
సచింప చేయును. జఠరాగ్నిని వృద్ధి పొందించును. కఫవాతములను శమింప
చేయును. గుల్మము, రక్తదోషము, శోఘ, కాసము, శ్వాస, పీనసము, జ్వరము,
అను నీవ్యాధులను హోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—పద్మ, అంగారవల్లీ, ఖరకాఖ.

(ఖ) ఉత్పత్తి బోధకము:—భృగుభవ.

(గ) గుణబోధకము:—భ్రాజ్.

(2) శబ్దార్థములు:—

పద్మ - తామరపుష్పమువంటి పుష్పముగలది. అంగారవల్లీ - అగ్నివంటి
తీగెలుగలది. ఖరకాఖ - గట్టిగమండు లతగలది. భృగుభవ - కొండచరియల
యందుత్పన్నమగునది. భ్రాజ్ - దోషములను హోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది శ్వేతపుష్ప - నీలపుష్ప భేదముచే రెండువిధములుగ నుండునని నైద్యకశబ్ద సింధువునందు జెప్పబడినది. కాని యట్టిభేదములను నూచించునట్టి నామములుగాని, గుణాదులు గాని ప్రత్యేకముగ దీనికి వర్ణింపబడుట గానరాదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) రాజయత్కును బోగొట్టును. (ధ-ని.) వ్రణమును, దాహమును, క్రిములను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఛ) పత్రిగుణములు:—త్రిదోషములను శమింపజేయును. జ్వరమును, దాహమును, హిక్కును బోగొట్టును. (ని-ర.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. శ్వాసయందు భాజ్ఞీ ప్రయోగము.

“భాజ్ఞీ నాగరయోః కల్కం... అంబునాపిబేత్॥”

గంటుభారంగి, శుంఠి వీని కల్కమును జలముతో నేవించిన శ్వాస శమించును. (చ-చి-అ-21.)

2. కాసయందు భాజ్ఞీ ప్రయోగము.

“క్రోషే న భాజ్ఞీ నాగర మంబునా॥”

కాసయందు గంటుభారంగి, శుంఠి వీనికల్కమును కొద్దిగ నుచ్చముగ నుండు జలముతో నేవించిన హితము. (చ-చి-అ-22.)

3. గండమాలయందు భాజ్ఞీ ప్రయోగము.

“పిచ్ఛం జేష్ఠాంబునా మూలం లేపాత్ భ్రాహ్మణాయష్టిజం॥”

గంటుభారంగి వేరును బియ్యపు కడుగుతో నూరి లేపనముజేసిన గండమాల శమించును. (చ-ద.)

4. వాతజకాసయందు భాగ్ పయోగము.

“భాగ్ కల్కైః ఘృతచాథ పచేద్ధద్ని చతుర్గుణే ।

భాగ్ రస్ త్విగుణితం వాతకాస హరిః పరం॥”

గంటుభారంగి కల్కము $\frac{1}{4}$ భాగము, ఘృతము 1 భాగము, పెరుగు 4 భాగములు, గంటుభారంగి కషాయము 2 భాగములు ఇటుల గ్రహించి ఘృతపాకమును జేసి నేవించిన వాతజ కాస శమించును. (వం. సే.)

5. కురండము (అండవృద్ధి) నందు భాగ్ పయోగము.

“యవాంబునా తు సంపిష్ఠం మూలం భార్యో ప్రలేపనాత్॥”

పిల్లలకు గలుగు అండవృద్ధియందు గంటుభారంగి మూలమును యవజల మతో నూరి లేపనముజేసిన శమించును. (వం. సే.)

6. బ్రిగ్నమునందు భాగ్ పయోగము.

“భాగ్ మూలస్య ఖండం తు పానాద్వంత్తణ వాతజిత్॥”

అంత్రవృద్ధియందు గంటుభారంగి యొక్క మూలకల్కమును నేవించిన హితము. (వం. సే.)

(6) యోగములు:—

1. భార్యాది కషాయము - బృహద్ర్యార్యాది కషాయము - (ధైవజ్య - జ్వర.) మాత్ర:—1 పలం.

ఉపయోగములు:—విషహర్షరము, సన్నిపాతజ్వరము, శీతజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, శ్వయధు, అగ్నిమాంద్యము అరోచకము, ప్రీహాభివృద్ధి, యకృచ్ఛవృద్ధి, గుల్మము ఇవి శమించును.

2. భాగ్ గుడము - (ధైవజ్య - శ్వాస.) మాత్ర:—2 తులములు.

ఉపయోగములు:—శ్వాస, కాస ఇవి శమించును. జాతరాగ్ని వృద్ధి పొందును. నుస్వరము కలుగును.

మరికొన్ని యోగములు

కనకాసవము, దశమాలార్ప, వాస్తాకూష్మాండ లేహ్యము, శివా
మోదకము.

స్వానుభవము

మోతాదు:— దీనికి యెనిమిదిరెట్లు నీళ్లు బోసి నూరి
వడియగట్టిన స్వరసమును తేనెతో తీసికొనవచ్చును. లేక దీనికి
సమము అల్లముజేర్చి పై విధముగనే స్వరసముతీసి పుచ్చుకొన
వచ్చును. లేక చూర్ణమును తేనెతోగాని, నేతితోగాని, తీసి
కొనవచ్చును. మోతాదు 10 గ్రా. మొదలు $\frac{1}{2}$ తులము వరకు.

గుణము:— ఉష్ణేజకము, క్షోభహరము, రసాయనము.

ఉపయోగములు:— దీనిని యనేకవ్యాధులలో పాచ
నౌషధములు, కఫనిస్సారకౌషధములు- వాతహరౌషధములు,
మున్నగువానితో జేర్చి యిత్తురు. ముఖ్యముగా జేసిఇచ్చునది.
పిత్తనాడివ్రణములకు దీనిగర్భముతీసి పైన పూయుటకుపయో
గింపవచ్చునని సుశ్రుతుడు చెప్పియున్నాడు. అరిష్టముగా జేసి
అపస్మారములో నుపయోగింతురు. శ్వాసచేనచ్చు ఆయాసము
పోగొట్టువానిలో శ్రేష్టమైనదనిదీనికి చాలప్రసిద్ధియున్నది. ఆ.ల.

భూమిఖర్జూరికా - పొట్టిఖర్జూరిము (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఖజూర్. మలయాళం - యాల్కెపుజం. కర్ణాటకం-ఖర్జూర.
తామిళం - పేరీచ్చ.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Palmeae

కొబ్బరి కుటుంబము

పొట్టిఖర్జూరము - Phoenix Sylvestris (Eng-Dater Palm)

(603-వ పుట చూడుము.)

వర్ణానామ పదములు

శ్లో|| భూమిఖర్జూరికా స్వాద్వీ దురారోహ వృదుచ్ఛదా ।

తథా స్కంధఫలా కాకకర్కటి స్వాదుమస్తకా॥

భూమిఖర్జూరిక, స్వాద్వి, దురారోహ, వృదుచ్ఛద, స్కంధఫల,
కాకకర్కటి, స్వాదుమస్తక యనునవి భూమిఖర్జూరికా నామములు.

పిండఖర్జూరికా - ముద్గఖర్జూరము (ఖి)

శ్లో|| పిండఖర్జూరికాత్వన్యా సా పిండా మధురస్రివా ॥

పిండఖర్జూరిక, పిండ, మధురస్రివా యనునవి పిండఖర్జూరికా
నామములు.

గోస్తనాకారఖిజ్జారీ — మైద్దఖిజ్జారము (గ)

శ్లో॥ ఖిజ్జారీ గోస్తనాకారా పద్విపాచిహగతా ।
జాయతే పశ్చిమేదేశే సా ఛోహా రైశ్చ కీర్తితా ॥

గోస్తనాకారఖిజ్జారీ, ఛోహాయమనవి గోస్తనాకారఖిజ్జారీ
నామములు.

త్రివిధఖిజ్జారీ గుణములు

శ్లో॥ ఖిజ్జారీత్రివిధము శీతా మధురం విపాకయోః ।
స్నిగ్ధం రుచికిరం హృద్భ్య త్తలక్షణానాం గురు
త్సృణం రక్తపిత్తస్థం పుష్టిష్య భ శుక్రినం ।
కోష్ఠమారుతహృద్భ్యం వాంతివాతక ఫాపహం ।
జ్వరాతిసార త్తుత్ప్రష్ణ కాస శ్వాస నివారకం ।
మదమూర్ఛామిశ్చిత్త మద్యోద్భూతగ దాంత్యకృత్ ॥

మూడు విధములగు ఖిజ్జారములు మధురం సమును, స్నిగ్ధగురుగుణము
లను, శీతవీర్యమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. రుచిసంబుటిందును.
హృదయమునను హితమైనవి. తృప్తిని గలిగించును. పుష్టిని, శుక్రవృద్ధినిజేయును.
మలబంధమును గలిగించును. బలమును జేయును. వాతకఫములను శమింప
జేయును. రక్తపిత్తము, కోష్ఠవాతము, వాంతి, జ్వరము, అతిసారము, తుష్ట,
త్ప్రష్ణ, కాస, శ్వాస, మదము, మూర్ఛ, వాతపిత్తజవ్యాధులు అను నీ వ్యాధు
లను బోగొట్టును.

సునేపాలీ — ముద్దఖిజ్జారభేదము (చు)

శ్లో॥ సునేపాలీతు వృదులా దలహీనఫలా చ సా ॥
సునేపాలి, వృదుల, దలహీనఫల యనునవి సునేపాలీనామములు.

సునేపాలీ గుణములు

శ్లో॥ సునేపాలీ శ్రిమభ్రాంతి దాహమూర్ఛాసృ పిత్తహృత్ ॥

ముద్దఖిజ్జారభేదము శ్రిమ, భ్రాంతి, దాహము, మూర్ఛ, రక్తపిత్తము
అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) పరిసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయాభోధకములు:—(భూమిఖిజ్జాణిక)- భూమిఖిజ్జాణిక, దురారోహ, మృదుచ్ఛద, స్కంధఫల, (పిండఖిజ్జాణిక)-పిండ, (హయభక్త్యు), (గోస్తనాకారఖిజ్జాణిక)-(మహాఖిజ్జాణిక)-(సునేపాలి)-దలహీనఫల.

(ఖ) కుణాభోధకములు:—(భూమిఖిజ్జాణిక)-స్వాద్వి, స్వాదుమస్తక, (పిండఖిజ్జాణిక)-మధురసస్రివ, (సునేపాలి)-మృదుల.

(2) శబ్దార్థములు:—

భూమిఖిజ్జాణిక-భూమిపైపొట్టిగా వృద్ధిపొందునది. దురారోహ-ఎక్కువకు వీలులేనిది. మృదుచ్ఛద - మృదువైన పత్రములనుగలది. స్కంధఫల - మ్రోసునంటి ఫలించునది. పిండ - ముద్దగానుండు ఫలములను గలది. హయభక్త్యు-గుర్రములచే తినదగిన ఫలములను గలది. మహాఖిజ్జాణిక-పెద్దవిగాను పొడవుగానుండు ఫలములను గలది. దలహీనఫల - దళములులేనట్టి ఫలములనుగలది. స్వాద్వి - మధురరసమును గలది. మధురసస్రివ - మధురరసము గల ద్రవమును స్రవింపుచునది. స్వాదుమస్తక-మధురరసమగల శిరోభాగమును గలది. మృదుల - మృదుగుణముగలది.

(3) భేదములు:—

ఇది త్కుద్ర - మహా - పిండభేదముచే నూడు విధములుగా నుండి, ఎత్తుగాబెరుగు తృణజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి, మధుర స్కంధములోజేరి, బృంహణములగు ఫలములలో శ్రేష్ఠమైనదిగా గణింప బడుచున్నది. ఈ చెట్లు ఈతచెట్లనుబోలి కొన్ని యెత్తుగాను, కొన్ని పొట్టిగాను బెరుగును. ఈతచెట్ల నుండి వలె నీఖిజ్జాణికపు చెట్లనుండి గూడ మద్యమును గ్రహించుదురు. ఇవి ఉత్తర భారతమున విశేషముగా బెరుగును. ఈతకాయలవలె నీచెట్లయొక్కశిరో భాగమునకు అడుగున మ్రోసునంటి గుత్తులుగుత్తులుగా గాయలు గాచును. వీనితో త్కుద్రఖిజ్జాణిక యనునది భూమిఖిజ్జాణికమని వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఈ పదముచే నీవృక్షములు పొట్టిగాబెరుగునవి యని దెలియగలదు. ఇందు సునేపాలి యను మరొక భేదము నిఘంటుకారులచే బేర్కొన బడినది. నేపాలియను పదముచే నిది నేపాళ దేశమున నుత్పత్తి యగునదిగా దెలియగలదు. మరియు

పిండభిజ్జాణమునది “సాదేశే పశ్చిమే భవేత్” అని భావమిశ్చరిని నిర్దేశము నచుసరించి యిది పశ్చిమ దేశమునం దుత్పన్న మగునదిగా దెలియుచున్నది. ఇది రాజ భిజ్జాణియని గూడ వ్యవహారముగలదు. దీనినిబట్టి రాజభిజ్జాణియని పేరు మగునదిగా దెలియుచున్నది. కాని పశ్చిమ సముద్రములలో “హయధర్మ్య” యను పదమునుబట్టి యిది గుర్రములచే భక్షింప బడునదిగా దెలియుగలదు. మహాభిజ్జాణి. యనునది గోస్తనాకార భిజ్జాణిమే. ఇది ఆవుచుకట్టవలె నుండి పొడవుగాను, శుష్కముగాను చుండును. మనకు బజారులలో లభించు భిజ్జాణిపు కాయలు ఈ పైని జేర్కొన బడినవే. ఇవి “ప ద్వీవాదిహాగతా, జాయతే పశ్చిమే దేశే” యని భావమిశ్చరినూసణమునుబట్టి పశ్చిమ భాగ ములందలి ద్వీపములలో నుత్పన్నము లగునని దెలియుచున్నది. ఇటుల భిజ్జాణిములలో నెన్ని భేదము లున్నను మనకు బజారులలో శుష్కమై గోస్తనా కాముగ నుండునది మొకటియు, ఆర్ద్రతతో నూడి పిండాకారముగ నుండు నది మరొకటియు చిట్లు రెండువిధములుగా దొరుకుచున్నది. వీనిలో మొదటిది దానాదులకును, ఘోహారమునకును వ్యవహారమునందు పంచాము గలిగి యున్నది. ఇదియే వైద్యమునందు గ్రహింపకుచున్నది. రెండవది కనలము ఘోహారమునకై యే యుపయోగింప బడుచున్నది. ఈ రెండువిధములగు ఫలములును మధురముగా చుండును. అందుచే నెల్లగురు భక్షింతుమరు. అందు గోస్తనాకార ఫలములు కొంచెము కసాయరసమును గలిగి యుండును. ఈ భిజ్జాణిపుష్పములనుండి గ్రహించిన మద్యమును కొందరు పానము జేయుదురు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) భూమిభిజ్జాణిక - మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఖ) పిండభిజ్జాణిక - మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. వీర్యవృద్ధినిజేయును. అగ్నిమాంద్యమును గలిగించును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును, శ్వాసను, విషమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(గ) గోస్తనాకారభిజ్జాణిక - మధురరసమును, గురుగుణమును శీత వీర్యమును గలిగియుండును. పుష్టిని, బలమును గలిగించును. అగ్నిమాంద్యమును జేయును. రుచిని బుట్టించును. బలమును గలిగించును. సద్యశ్శుక్రిమును జేయును. కఫమును వృద్ధిపొందించును. వాతజ్వరమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఘ) ఖిజ్జా-రీచుద్యము - రుచినిబుట్టించును. జాతరాగ్నిని పృథ్వి-
జేయును. బలమును, శుక్రమును గలిగించును. మత్తును గలిగించును. పిత్తమును
వృద్ధిబొందించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. (భా-ప్ర)

(చ) ఖిజ్జా-రీచు స్తిష్కము - మధురరసమును, తిక్తకషాయరసములను
గలిగియుండును. బలమును, శుక్రమును వృద్ధిజేయును. మూత్రోగమును
బోగొట్టును. (రా-వ.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. కాసశ్వాసలయందు ఖిజ్జా-రీచా ప్రయోగము.

“ఘృతం ఖిజ్జా-రమృద్వీకా శర్కరాక్షేద్య సంయుతం ।
స సిప్పలీకం వైస్వర్యకాస శ్వాస నిబర్హణం ” ॥

ఖిజ్జా-రపుకాయలు దాక్షిణ్యపండ్లు వీటి స్వరసమునందు చక్కెర తేనె
నెయ్యి, సిప్పలిచూర్ణమును గలిపి నేవించిన స్వరభంగము, కాస, శ్వాసయు
శమించును. (చ-చి-అ 18.)

2. గ్రహణీయందు ఖిజ్జా-రీచా ప్రయోగము.

“తద్వద్దాక్షేతు ఖిజ్జా-రస్వసానానుతాన్ పిబేత్ ” ॥

దాక్షిణ్యపండ్లు, చెరకు, ఖిజ్జా-రపుకాయలు వీటి స్వరసములను, అసవము
లను పానముజేసిన గ్రహణీశమించును. (చ-చి-అ 19.)

3. జ్వరమునందు ఖిజ్జా-రీచా ప్రయోగము.

“దాక్షిణ్య ఖిజ్జా-రయోస్తథా ।

వైరస్యే ధారయేత్కల్కం గండూషం చ తథాహితం ” ॥

దాక్షిణ్యపండ్లు, ఖిజ్జా-రపుకాయలు వీటి కల్కమును నోటియందుధరించి
గండూషము జేసిన జ్వరమునందు గలిగిన అస్వస్థ్యము శమించును.

(సు-ఉ-అ 39.)

4. హిక్మయందు ఖిజ్జా-రీచా ప్రయోగము.

“ఖిజ్జా-రపద్యం మాగధ్యం ।

మధుర్విరియాః కర్తవ్యాః తే హిక్మాసు విజానతా ” ॥

ఖిజ్జా-రదీజములను పిప్పళ్ళను చూర్ణించి తేనెగలిపి నేవించిన ఎక్కిలు
శమించును. (సు-ఉ-అ 50.)

5. రక్తపిత్తమునందు ఖజూరీకా పయోగము.

“హితం చ ఖజూరఫలం సమాక్షికం” ||

ఖజూరఫలములచూర్ణమును తేనెతోగలిపి నేవించిన రక్తపిత్తము శమించును. (సు.ఉ.అ 45.)

(6) యోగములు:—

1. ఖజూరాదిలేహ్యము - (చ-రాజయక్షు.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—కౌశ, శ్వాస, హృస్వశూల ఇవి శమించును.

2. ఖజూరాదిఘృతము - (వా-రాజయక్షు.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—రాజయక్షు, శ్వాస, కాస, స్వరభంగము, జ్వరము శమించును.

3. ఖజూరాదిక్వాథము - (గ-ని-పమేహ.) మాత్ర:-1 పలము.

ఉపయోగములు:—రక్తమేహము శమించును.

4. ఖజూరాదిమూర్ణము - (బ-రా-తృష్ణారోగ.) మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులము.

ఉపయోగములు:—అంగదాహము, లింగదాహము, మూత్రోగము, శుక్రోగము ఇవి శమించును. వృష్యము. బల్యము.

5. ఖజూరాదిరసాయనము - (నై-చిం-సీ-త్రోగ.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—రక్తపిత్తము, అప్లపిత్తము, శిరోధ్రమ, పిటికలు, స్ఫోటకము, జ్వరము, క్షయ, ఉన్మాదము, అగ్నిమాంద్యము, అరుచి, దాహము, తృష్ణ, కంతరోష ఇవి శమించును.

(7) Actions and uses:—Khajur is nutritive, tonic and diuretic; used as desert food. Khareka is used as an ingredient in various aphrodisiac and tonic confections. Boiled with milk it is given during convalescence from fevers and small-pox. The juice or toddy obtained from the stem is a good diuretic. A spirit known as Kajur-no-daru is obtained by distillation of the fruits.

R. N. Khory. II. P. 626.

భూ-ర్జపత్రః - భుజపత్రిచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - భోజపత్ర. మరాఠీ - భూర్జపత్ర. గుజరాతీ - భోజపత్ర.
మలయాళం - భూర్జమరం. కర్ణాటకం - భూర్జపత్ర. ద్రావిడం - భూర్జపరం.

Natural Order—Cupulifereae

భుజపత్రిచెట్టు - Betula utilis

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ భూర్జపత్రః స్పృతో భూర్జః చక్షుబహులవల్కలః॥

భూర్జపత్రము, భూర్జము, చర్మి, బహులవల్కము అనునవి భూర్జపత్ర నామములు.

భూర్జపత్ర గుణములు

శ్లో॥ భూర్జోభూత గ్రహశ్లేష్మ కర్ణ రుగ్నితగక్తజిత్ ।

కషాయో రాక్షసఘ్నశ్చ మేదో విషహరః వరః ॥

భుజపత్రిచెట్టు కషాయగ్రహమును గలిగి యుండును. శ్లేష్మమును శమింపజేయును. భూతగ్రహదోషము, కర్ణశూల, రక్తశిత్తము, రాక్షసగ్రహదోషము, మేదోవికారము, విషము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయగోఢకములు:—బహులవల్కము: (బిందుపత్ర, రక్షపత్ర, మృదుచర్మ, ఛత్రపత్ర, స్థిరచ్ఛద, దలచిక్క, విద్యాదల.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(భూతఘ్న.)

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(శైలేంద్రస్థ).

(2) శబ్దార్థములు:—

బహులవల్కలము - దళపరిగనుండు పట్టునుగలది. బిందువత్త - బిందువులచే వ్యాప్తమైనట్లుండు పత్రిములను గలది. రక్షాపత్రి - గ్రహశాంతికై రక్షాబంధనము చేయుట కుపయుక్తమగు పత్రిములనుగలది. మృదుచర్మ-మెత్తగానుండు చర్మమునుగలది. ఛత్రపత్రి - గొడుగువలె విస్తరించుచుండు పత్రిములను గలది. (లేక) గొడుగులు నిర్మించుటకై యుపయోగించునట్టి చర్మమును గలది. స్థిరచ్ఛద - చిరకాలము జీర్ణించకుండునట్టి త్వక్కును గలది. దలనిర్మోక - చిన్న చిన్న దళములవలె పైకి విడుచుచుండు చర్మమునుగలది. విద్యాదల - గ్రంథమును వ్రాయుటకై యుపయోగింపబడునట్టి చర్మమును గలది. ధూతఘ్న - ధూతవికారములను బోగొట్టునది. శైలేంద్రస్థ - పర్వతములపై వృద్ధిబొందునట్టిది.

N.B:—ఇది యెత్తుగాబెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి రక్షోహర ద్రవ్యములలో గణింపబడుచున్నది. ఈ వృక్షముయొక్క నిజస్వరూపమును బోధించునట్టి లక్షణము లెచ్చటను గానరాకున్నవి. ఇది హిమాలయపర్వతమునందుత్పత్తియగునని శాలిగ్రామ నిఘంటుకారుడు జెప్పియుండెను. పైవర్ణనమును బట్టి దీనిపట్ల మృదువుగను చిరకాలము జీర్ణింపకుండునట్లును దెలియగలదు. ఈ పట్ల పూర్వము (కౌగితములు తయారుచేయుటకు పూర్వము) కౌగితములకు బదులుగా విద్యావిషయక మైక సమస్త వ్యాపారమునకును నుపయోగింప బడుచున్నట్లు దెలియగలదు. ఇంతియేగాక ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాది సమస్త రాజకార్యములకు కూడ వ్యవహారింప బడుచున్నట్లును దెలియగలదు. రక్షాపత్రి యను పదమునుబట్టి యీ చర్మమునందు గ్రహశాంతికరమగు మంత్రబీజములను వ్రాసి తాయెత్తుగా మడచి శరీరమునందు ధరింపబడుచూడి నట్లు గూడ దెలియుచున్నది. “మంత్రకార్యేషు సిద్ధిదః” అను శాలిగ్రామ నిఘంటుకార నిరూపణమునుబట్టి యిది మంత్రకార్యములందు సిద్ధిని గలిగించునదిగా దెలియుచున్నది. గ్రహశాంతికై నీ పట్లను ధూపముజేయుట కుపయోగించుచున్నట్లు గ్రంథములం దచ్చటచ్చట గాననగును. ఇంతకంటె విశేష ప్రయోగము లెచ్చటను గానరాకున్నవి.

(3) విశేషగుణములు:—

కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. పథ్యకరము. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (రా-ని.) బలమును గలిగిండును. రక్తదోషములను బోగొట్టును. (రా-వ.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. బాలగ్రహదోషమునందు ఘృత్తపత్రి ప్రయోగము.

“సర్వ పానింబపత్రాణి... ।

ఘృత్తపత్రిం ఘృతం ధూపః సర్వగ్రహ నివారణః ” ॥

ఆవాలు, వేపాకులు, భుజవత్రియు వీరి చూర్ణమును నేతితో గలిపి ధూపము చేసిన బాలుర సచుస్త గ్రహదోషములు శమించును. (వా-ఉ అ3.)

2. గర్భగంగమునందు ఘృత్తపత్రి ప్రయోగము.

“ఘృత్తలాంగలకీ...పుష్క...యోనిలేపనధూపనం ” ॥

భుజవత్రికల్కమును యోనికి లేపనము చేసినను, ధూపముచేసినను గర్భగంగముపోవును. (వా-కా-అ 1.)

(5) యోగములు:—

1. భూగగ్నిధ్యావిలేపము - (చ-సు-అ 3.)

ఉపయోగములు:—కుష్మము, కింకరము, ఇంద్రుల్లము, భగందరము, అర్కస్సు, అపచి, కింకర ఇవి లేపనముచేసిన శమించును.

భృంగరాజః - గుంటకలగర

భాషాంతర నామములు

హిందీ - భక్రైయా, భంగరా, భాంగరా. మరాఠీ - మాకా.
గుజరాతీ - భాంగరో. మలయాళం - కయ్యన్నీ. కర్ణాటకం - గిర్రి.
ద్రావిడం - కరిశలాంగణి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Compositae

చామంతి కుటుంబము

గుంటకలగర - *Eclipta alba* (Eng - Trailing eclipta)

(ప్రభవ భాగమున 100-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ భృంగరాజో భృంగరజో మార్కవో భృంగవీపచ,
అంగారకః కేశరాజః భృంగారః కేశరంజనః॥

భృంగరాజము, భృంగరజము, మార్కవము, భృంగము, అంగారకము,
కేశరాజము, భృంగారము, కేశరంజనము అనునవి భృంగరాజ నామములు.

భృంగరాజ గుణములు

శ్లో॥ భృంగారః కటుక స్తిక్తో రూక్షోష్ణః కషవాతనుత్ ।
కేశ్యస్త్యచ్యః కృమికృశ్ణాన కాసరోఘాన పాంశునుత్ ॥
దన్యో రసాయనోజల్యః కృష్ణశేత్రో శిరోఽర్తినుత్ ॥

గుంటకలగర కటురసమును, తిక్తానురసమును, రూక్షగుణమును, ఉష్ణవీగ్యమును గలిగియుండును. కేశములను వృద్ధిపొందించును. త్వక్కునకు హితమైనది. దస్తములకు పటుత్వము గలిగించును. రసాయనము బలమునుగలిగించును. కఫవాతములను శమించును. క్రిములు, శ్వాస, కాస, శోథ, ఆమము, పాండూవు, కుష్మము, నేత్రరోగము, శిరోరోగము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) పరిశోధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—భృంగరాజము, (అంగారకము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—కేశరాజము, కేశరంజనము, (నాగమారము.)

(2) శబ్దార్థములు:—

భృంగరాజము - తుమ్మెదలను రంజింపజేయునది. (లేక) కేశములను తుమ్మెదలవలె రంజింపజేయునది. అంగారకము - అగ్నివంటి వర్ణముగల పుష్పములను గలది. కేశరాజము - కేశరంజనము - కేశములను రంజింపజేయునది. నాగమారము - సర్పములను చంపునది.

(3) భేదములు:—

ఇది శ్వేత-పీత-నీలభేదముచే మూడు విధములుగా నుండును. తుపజాతిలో నుత్పత్తిగలిగి జ్వరాదిరోగ హరద్రవ్యములలో ప్రశస్తమైనదిగా గణింపబడుచున్నది. ఇంతియేగాక యిది కేశములకు నల్లని వర్ణమును గలిగించి వృద్ధిపొందించుటలో నుత్తమమైనది. ఇందలి శ్వేతము విశేషముగాను, పీతము కొంచెము తక్కువగాను సాధారణముగ నెల్లచోటుల దొరకుచుండును. ఇవి జలప్రదేశములందు విరివిగా వృద్ధిబొందును. పీతభృంగరాజము “స్వర్ణభృంగారము - పసుపుపచ్చని వర్ణముగల పుష్పములను గలది. సూరిప్రియము-విష్ణుమూర్తికి ప్రియకరమైనది సావము - జవిత్రమైనది.” అను మొదలగు నామముల చేతను, నీలభృంగరాజము “మహానీలము - నీలపుష్పము - విశేషముగ నల్లని వర్ణముగల పుష్పములనుగలది.” యను మొదలగు నామములచేతను వ్యవహారింపబడుచున్నది. ఇందలి నీలభృంగరాజము దుర్లభద్రవ్యములలో నొకటిగా జెప్పబడుచున్నది. ఇది నిఘంటుకారులచే మిగిలిన వానిలో శ్రేష్ఠమైనదిగను,

- మిగుల రసాయనముగను వరింపబడినది. మరియు దీనితో పాదానమునకు సంస్కారము జేసినయెడల నీటి రసముతో సర్వకార్యములు సాధింపవచ్చునని జెప్పుదురు. మరియు భృంగరాజమునందు లోహాంశము గలదనియు నందుచేనిది రక్తదుష్టివలన గలుగు వ్యాధులయందును, రక్తమును శుభ్రపరచుటయందును మిగుల ప్రయోజనకారి యని గూడ కొందరు వచించెదరు. మొత్తముమీద నీ ద్రవ్యము ప్రతి వ్యాధియగుదును ప్రయోగింప బడుచున్నట్లు దెలియగలదు. కొందరు వీని చిగుళ్లను శాకముగా జేసి భుజించుటయును గలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) శ్వేతభృంగరాజము - తిక్తరసమును గలిగియుండును త్వగ్దోషమును, హృద్రోగమును, విషమును బోగొట్టును. (ధ-ని) నేత్రములకు హితమైనది. (రా-ని.)

(ఖ) పీతభృంగరాజము-తిక్తరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును నేత్రములకు హితమైనది. కేశములను రంజింపజేయును. కఫమును శమింపజేయును. ఆమమును శోథను బోగొట్టును. (రా-ని)

(గ) నీలభృంగరాజము-తిక్తరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. నేత్రములకు హితమైనది. కేశములను రంజింపజేయును. రసాయనము. కఫమును శమింపజేయును. ఆమమును, శోథను, శ్వేత్రమును బోగొట్టును. (రా-ని)

(5) ప్రయోగములు:—

1. కఫజకాసయందు భృంగరాజ ప్రయోగము.

“భృంగరాజవార్తాక్షజాః రసాః ।

సత్కౌడాః కఫకాసఘ్నాః ॥”

గుంటకలగర, ములక వీని స్వరసములందు తేనెజేర్చి నేవించిన కఫజకాస శమించును. (చ-చి-అ 22)

2. కాసశ్వాసలయందు భృంగరాజప్రయోగము.

“తైలం దశగుణే సిద్ధం భృంగరాజరసే శుభే ।

సేవ్యమానం యథాన్యాయం శ్వాస కాసౌ వ్యపోహతి”

గుంటకలగరగసము పదిభాగములు, తైలము ఒకభాగము, రెండింటిని కలిసి తైలపాకము జేసి యథావిధిగ పానము జేసిన కాస శ్వాసలు శమించును. (సు-ఉ-అ-51)

3. రసాయనమునకై భృంగరాజప్రయోగము.

“యే మాసమేకం స్వరసం పిబంతి దినే దినే భృంగరాజస్సముత్తం,
క్షీరాశినస్తే బలవీర్యయుక్తాః సమాశ్శతం జీవితమాప్నువంతి॥”

గుంటకలగరగసమును ప్రతిదినమును యథాప్రమాణముగ నొకమాస మువరకు సేవించుచు పాలతో జేర్చిన యాహారమును దీనుకొనుచుండిన మిగుల బలమును వీర్యమునుగలిగి నూరుసంవత్సరములు జీవింపగలుగును. (వా-ఉ-అ-39)

4. శ్విశ్రమునగుదు భృంగరాజప్రయోగము.

మార్కవమథవా ఖాడత్ భృష్తతేలేన లోహపాత్రస్థం,
బీజకశృతం చ దుగం తదను పిబేచ్ఛిత్త్రినాకాయ॥”

భృంగరాజమును సమూలముగ లోహపాత్రయందు తైలముతో భర్జనజేసి వేగింక షాయమును పాలును అనుపానముగా చేర్చి సేవించిన శ్విత్తృష్టము శమించును. (వా-చి-అ-20)

5. ఆమ్లపిత్తమునందు భృంగరాజప్రయోగము.

“పథ్యా భృంగరాజశ్చార్ణం యుక్తం జీర్ణగుడేన తు ।
జయే దమ్లపిత్తజన్యాం ఛర్దిమన్నవిదాహజాం॥”

కరకకాయ, గుంటకలగర, వీని చూర్ణమును పాతబెల్లముతో జేర్చి సేవించిన ఆమ్లపిత్తమునగులుగు ఛర్దియు అన్నవిదాహము వలన గలిగిన ఛర్దియు శమించును. (చ-గ)

6. కేశకృష్ణీకరణమునకు భృంగరాజ ప్రయోగము.

“భృంగవృష్ణం జపావృష్ణం మేషీదుగ్ధ ప్రపేషితం ।
తేనైవాలోడితం లోహపాత్రస్థం భూమ్యుధః కృతం॥
సప్తాహదుష్కృతం పశ్చాత్ భృంగరాజరసేన తు
అలోడ్యాభ్యజ్య చ కిరోవేష్ట యిత్వా విశేన్నికాం ।
పాత్రస్తు షాలసంకార్యమేవం స్యా న్మూర్ధరంజనం ” ॥

గుంటకలగరపుష్పములను, మందారపుష్పములను గొర్రెపాలతో మెత్తగా నూరి లోహపాత్రయందుంచి అందు గొర్రెపాలను తగుమాత్రము పోసి దృఢముగ సంధిబంధనముజేసి ధూమిలో నేడు దినములుగప్పి యుంచవలెను. పిమ్మట దీనిని గ్రహించి భృంగరాజరసమును గలిపి శిరస్సునకు బాగుగా నభ్యంగముజేసి యథావతుగ రాత్రి తలకు గాలి తగులకుండునట్లు వస్త్రముతో జుట్టబెట్టి జాగ్రత్తగా పరుండి మరునాడుదయమున స్నాన మాచరించవలెను. ఈ విధముగ ప్రతిదినము జేయుచుండిన కేశములకు చక్కని నలుపువగము గలుగును. (చ-ద.)

7. సక్తాంధ్యమునందు భృంగరాజ ప్రయోగము.

“కేశరాజాన్వితం సిద్ధం మత్స్యన్దం భక్షితం హన్తి ।
సక్తాంధ్యం నియతం సృణాం సప్తాహాత్ పథ్యసేవినాం ” ॥

భృంగరాజరసముతో మత్స్యన్దమును పాకముజేసి సేవించిన విడు దినములలో సక్తాంధ్యము నిశ్చయముగ శమించును. (చ-ద.)

8. ఉపదంశమునందు భృంగరాజ ప్రయోగము.

“అసాధ్యాపి వ్రజత్స్యస్తం లింగోత్థాగక్ ప్రలేపనాత్ ।
సమ్యక్ సమూలపత్తేణ మార్కవేణ ప్రయత్నతః ” ॥

గుంటకలగర సమూలముగా గ్రహించి మెత్తగానూరి లేపనముజేసిన యసాధ్యుడు నుపదంశముగూడ శమించును. (గ-ని.)

9. గర్భస్యావనివారణార్థమై భృంగరాజ ప్రయోగము.

“మార్కవస్వరసంగవ్యం క్షీరం చ సదృశం పిబేత్ ।
అన్తర్వత్స్నా భవేత్తస్యా నైవగర్భపరిచ్యుతిః ” ॥

గుంటకలగరరసమును, ఆవుపాలను సమాంశములుగ గ్రహించి పానము జేసిన గర్భవతికి గర్భస్యావము శమించును. (వై-మ.)

10. సూర్యావర్తమునందు భృంగరాజ ప్రయోగము.

భృంగరాజరసశ్చాగక్షీరతుల్యో ఒగ్గతాపితః ।
సూర్యావర్తం నిహన్త్యాశు నన్యేనైవ ప్రయోగరాట్ ” ॥

గుంటకలగరసమును, మేకపాలను సమాంశములుగ గ్రహించి ఎండలో నెండబెట్టి నస్యముజేసిన సూర్యావర్తమును శిరశ్శూల శీఘ్రముగా శమించును. (భా-ప్ర.)

11. సరక్తామాతీసారమునందు భృంగరాజ ప్రయోగము.

“కేశరాజసమూద్భూతా జలేన గుటికా కృతా ।

జయేత్ సామమతీసారం స శూలం సాస్రమాశుచ ” ॥

గుంటకలగరను జలముతో మెత్తగానూడి గుటికలుచేసి నేవించినరక్తముతోను, శూలతోనుగూడిన ఆమాతీసారము శీఘ్రముగా శమించును. (వం-సే.)

12. ప్రసవానంతగమునగుగుయోనిశూలయందుభృంగరాజప్రయోగము.

“విల్వమార్కవజం మూలం కల్కం మధ్యేన పాయయేత్ ।

లేన యోనిగతం శూలం ఆశు శామ్యతి యోషితాం ” ॥

మారేడు, గుంటకలగర వీని మూలములను మెత్తగా కల్కముజేసి మధ్యముతో నేవించిన ప్రసవించిన పిమ్మట గలుగు యోనిశూల శీఘ్రముగా శమించును. (వం-సే.)

(6) యోగములు:—

1. భృంగరాజతైలము - (భైషజ్య-నేత్రరోగ.)

ఉపయోగములు:—నస్యభృంగములు జేసిన వలీపలితములుశమించును. దృష్టిప్రసాదనమగును.

2. మహాభృంగరాజతైలము - (భైషజ్య-క్షుద్రరోగ.)

ఉపయోగములు:—నస్యభృంగములు చేసిన కేశపాతము, మన్యాస్తంభము, గలగ్రహము, శిరోరోగము, కర్ణరోగము, నేత్రరోగము, ఖాలి త్యము, ఇంద్రీలుప్తము ఇవి శమించును. కేశములు వృద్ధిపొందును.

3. భృంగరాజఘృతము - (భైషజ్య-క్షుద్రరోగ.)

ఉపయోగములు:—అభృంగముజేసినను, నస్యముజేసినను నేత్రరోగములు, కర్ణరోగములు, కణ్ఠరోగములు, దంతరోగములు ఇవి శమించును. కేశములు నల్లబడును.

4. భృంగరాజాదిచూర్ణము - (బ-రా-పిత్తరోగ.) మాత్రా: - 1 కర్ణము.

ఉపయోగములు: - భృంగశపిత్తము శమించును.

5. భృంగరాజాదిగుటిక - (బ-రా-శ్లేష్మరోగ.)

ఉపయోగములు: - నోటియందుఘరించిన జిహ్వోద్ధవనుగును. కాసము శమించును.

6. భృంగామలకశైలము - (వై-చి-పిత్తరోగ.)

ఉపయోగములు: - సస్మాద్భృంగములు జేసిన శ్లేష్మరోగము, శేత్రోరోగము, అపస్మాగము, కర్ణశూల, ఉన్మాదము ఇవి శమించును. కేశములు వృద్ధిపొందును. కాంతికలుగును.

142

మదనః - మృంగకాయ

భాషాంతర నామములు

సిండి-కగహార్, మేండఫల. మరాటి-గోళ, గేళఫల. మదన. గుజరాతి-మింఘోళ, మీఠీయావళ, మీంఘళ. మలయాలం-మలంగార. కన్నడం-మదన. ద్రావిడ - మరుక్కొరై.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Rubiaceae

తొగరు పటుంబము

మృంగకాయ - *Randia dumetorum* (Eng. Bushygarolenia.)

ఈ కుటుంబము పెద్దదియై, దీనిలో పెద్దవృక్షములు, గురురుమొక్కలు, గుర్మములు కూడ గలవు. వీనియన్నిటి యాకులు అభిముఖచేరికగ నుండును. కలుపు పుచ్చములు రెండాకులకు మధ్యగానుండును. పువ్వులన్నియు సరాళములు. దళవలయమున కైడు తమ్మెలుగలవు. కింజల్కములు దీని కంటియుండును, అండాశయము నీచము. రెండుగడులు

గలవు. ఈ కుటుంబమును, అండాశయముమొక్క గదులలో ఒక్కొక్క గింజయో, ఎక్కువయో దశవలయపు తమ్మెలు తాకుచున్నవో, అల్లుకొనియున్నవో, కాయపగులునో, కండకాయయో, ఇట్టివానిని బట్టి జాతులుగను, తెగలుగను నిభజించి యున్నారు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మదనశ్చర్దనః పిండి రాతః పిండితకస్తథా।

కరహాటో మరుబకః శల్యకో విషపుష్పకః।

మదనము, ఛర్దనము, పిండి, రాతము, పిండితకము, కరహాటము, మరుబకము, శల్యకము, విషపుష్పకము, అనునవి మదన నామములు.

మదనగుణములు

శ్లో॥ మదనో మధురస్తిక్తో వీర్యోష్ణో లేఖనో లఘుః ।

వాంతిక్పద్విద్రాధిహరః ప్రతిశ్యాయ వ్రణాంతకః।

రూక్షః కుష్ఠకఘానాహ శోధగుల్మ వ్రణాపహః॥

మృంగకాయ మధురరసమును, తిక్తాహారమును, లఘురూక్షగుణములను ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. లేఖనము, వాంతినిగలుగజేయును. కఘమును శమింపజేయును. విద్రాధి, ప్రతిశ్యాయము, వ్రణము, కుష్ఠము, ఆనాహము, శోఘ, గుల్మము, అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిణయబోధకములు:— పిండి, పిండితకము, కరహాటము, శల్యకము, విషపుష్పకము.

(ఖ) గుణబోధకములు:— మదనము, ఛర్దనము.

(2) శబ్దార్థములు:—

పిండి, పిండితకము—ఫలము పిండమువలె నుండునది. కరహాటము—చెట్టు చేతితో స్పృశింపశక్యముగానిది. శల్యకము—(చెట్టు) ముండ్లనుగలిగియుండునది. విషపుష్పకము—విషముగల పువ్వులనుగలది. మదనము—హర్షము (రోమహర్షము) ను, లేక గ్లాని (బడలిక)ని గలుగజేయునది. ఛర్దనము—వాంతిని గలిగించునది.

● (3) పరిచయ శాస్త్ర బోధకలక్షణము:—

“రాతకోవృత్త పతోఽథ కంటకీ పర్వతాదిషుః

విటసీ మదనం తస్య ఫలం రేఖాఫలం స్మృతం”

మృంగచెట్టు గుండ్రనియాపలను, ముండ్లనుగలిగి పర్వతములు మొదలగు ప్రదేశములందుత్పత్తియగును. దీని ఫలము రేఖలను గలిగి యుండును. (ః-ద)

(4) భేదములు:—

ఇది తెలుపు, నలుపు భేదముచే రెండువిధములుగా నుండును. అందు నల్లగనుండుఫలము చిన్న పెద్ద భేదముచే రెండు విధములుగా నుండును. ఈ రెండువిధములగు కృష్ణమదనములు శ్రేష్ఠములుగ నిఘంటువులందు వర్ణింపబడినవి. అయినను “నాతిహరిత పాండుని ... పక్వాని ... పాండుని” అని నుశుత-వాగ్భటములందు కొంచెము హెచ్చుతక్కువగ శ్వేతమదనము శ్రేష్ఠమైనట్లుగ వర్ణింపబడినది. ఏది యెటులున్నను ఈ రెండు (శ్వేత-కృష్ణ)ను శోధనాషధములగుట నిశ్చయము. కావున శోధనకర్మయందు నిగపాయకరముగ

● ● నుండు మదనఫలమును గ్రహించుట యుక్తము.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) శ్వేత - కటురసమును గలిగి యుండును. వస్త్రీకగ్నయందుగూడ శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండును. వాతమును శమింపజేయును. శ్లేష్మజర్బమును బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(ఖ) కృష్ణ-(ద్వయ) - కటురసమును తిక్తానురసమును గలిగి యుండును. వమనకర్మయందు శ్రేష్ఠముగనుండును. పక్వాశయమును, ఆమాశయమును శోధించును. కఫమును శమింపజేయును. హృద్రోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.) కషాయానురసమును గలిగియుండును. పిత్తమును శమింపజేయును. (చై-ని.)

(6) మదనకల్పము:—

“వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠాని ఆచక్షుతే అనపాయిత్యాత్ ।
తానివసంత గీర్ణయోః అంతరే పుష్కాశ్వయుగ్యా చుగళిరసా వాగ్భటే
● యాత్ మైత్రేయహూత్ । యానిపక్వాని హరితాని పాండుని అక్ప

మీని అపిశాని అహస్యాని ఆజగ్ధాని తాని పగ్గిహ్య కుశపుటే బధ్వా
 గోమయేనా లిప్యయవతుషమాపశాలికులుత్త ముద్గఃణీ నా మన్యతమే నిదధ్యాత్
 అష్టరాత్రం । ఆతడిర్ధ్వం మృదుఘాతాని తాని మధ్విష్టగఢాని ఉద్భ్రత్య
 శోషయత్ । సశుష్కాణాః ఫలానాంపిప్పలీ రుద్ధరేత్ తాసాం ఘృత రధి
 మధు పలల మృదితానాం పునః శుష్కానాం తాసాం నవకలీశం సుస్రవృష్ట
 నాలుకమరజస్కమాకఠం పూరయిత్వా స్వవచ్ఛం స్రవగుప్తం శక్యే
 అవసజ్య స్థాపయేత్ ॥” (కల్ప-అ1.)

వాంతినిజేయు దర్శ్యములలో మదనఫలములు అపాయమును జేయనివి
 యగుటవలన నివి వమనకర్మకు శ్రేష్ఠమైనవిగ జెప్పబడును. వీనిని వసంత
 గ్రీష్మర్తువులకు మధ్యకాలమున పుష్యమి నక్షత్రముతో గాని, ఆశ్వినక్షత్ర
 ముతోగాని, మృగశిరనక్షత్రముతో గానిగూడిన దివసమున మంచిముహూర్తము
 నందు గ్రహించవలెను. ఇవి పండి ఆకుపచ్చగను తెల్లగను నున్నప్పుడు అందు
 పురుగులు లేనట్టియు, శుష్కించనట్టియు, పొట్టేనిగానట్టియు, పురుగులు
 మొదలగునాచే దివబడనట్టియు ఫలములను దెచ్చి వానిని దర్భలతో
 జుట్టజెట్టి పైని ఆవుపేద బూని మొండించి యవలపొట్టు, మినుములు, శాలి
 ధాన్యము, ఉలవలు, అపపెసలు అను వానిలో నేయొకదాని రాసియం
 దెన నెనిమిదరాత్రులు గ్రహియించవలెను. పిమ్మట నందు మృదువుగనుండి
 లేనెనట్టియు, హితమైనట్టియు వాసన గలిగిన మదనఫలములను గ్రహించి
 యొడజెట్టవలెను. అవి బాగుగ నెంకినపిమ్మట వానిని పగులగొట్టి యందుండు
 బీజములను దీయవలెను. పిమ్మట నీ బీజములను ఘృతము, పెరుగు, లేనె,
 మాంసకము వీనియల గూడజెట్టి, మెత్తబడిన తరువాత తిరిగి యొడజెట్ట
 వలెను. ఇయల యొడిన మదనబీజములను బాగుగ తోమబడి యిసుక దుమ్ము
 మొదలగునవి లేకుండగ శుశ్రివించబడిన యొక కొత్తపాత్రయందు నిండుగా
 పూరించి గాలి, దుమ్ము మొదలగునవి చొరకుండునట్లు పైని మాసి యా
 పాత్రను ఉట్టియందు వేలాడదీసి జాగ్రత్తగా నుంచవలెను. (చ-కల్ప-అ 1)

N. B:—ఇటు చరకమతమున మదనఫలములు హరిద్వర్ణమును, పాండు వర్ణమును గలిగి యుండవలెనని దెలియుచున్నది. నుశ్రుత-వాగ్భటమతములందు “నాతిహరిత పాండునాం” హేచ్చుగ హరిద్వర్ణమును, పాండువర్ణమును గలిగి యుండనట్టివానిని గ్రహింపవలెనని దెలియగలదు. హేచ్చుగ ఆకు పచ్చనివర్ణమును గలిగియున్న నవి పచ్చినిగ నుండుననియు, హేచ్చుగ పాండు వర్ణమును గలిగియున్న నవి మిగుల పండినవియనియు నందువలన పయోగా లర్హములనియు, మధ్యస్థముగ నుండునవియే పయోగార్హములనియు నందుచే జైవిగముగ నుశ్రుతాదులచే మదనఫలగ్రహణవిధినియు క్తమైనట్లు బోధపడ గలదు. అయితే నిటుల విధినియామకము చరకమతమునకు భిన్నముగ నున్నట్లు దోచుచున్నను, చరకులచే హరిద్వర్ణము గలవీయు, పాండువర్ణముగలవీయు నని జెప్పటవలన తెండు విధిములగు వర్ణమును గలవి నుశ్రుతాదులచే నిరూ పింపబడినట్లు మధ్యకముగ నే యుండునుగాని యిందు మతభేదము శేషము గ్రహింపనగును. ఇటుల చరకాదులచే మదనఫలములు హరిత్పాండువర్ణము లను గలవి శ్రేష్ఠమైనట్లుగ నిరూపింపబడినను నిఘంటుకారులచే “వరాహో ఒన్యః కృష్ణః మహాపిండితకో వహాః । స్నిగ్ధపిండితకశ్చాన్యః సూల వృక్షఫలంతథా ॥ అశ్వాచమదకా (కృష్ణపతా) శ్రేషా” నని వర్ణముగల మదనఫలములు శ్రేష్ఠములని నిరూపింపబడినట్లు దెలియుచున్నది. అయితే నిటుల మదనఫల గ్రహణమునందలి భిన్న భిన్న మతములచే నిరూపింపబడిన శ్రేషావాశ్రేష్ఠతలను అనుభవముపై నిశ్చయించుకొనుట యుక్తము.

మదనఫలప్రయోగమునందలి కల్పనా విశేషములు.

“అంతగ్నఃఖిముష్టిః ఉష్ణే యస్తీమధుకకషాయే కోవిదారాదీనాం అన్య తమేవా కషాయే ప్రమృజ్య రాత్రిపర్యుష్ణితం మధుసంధవయుక్తం ఉద్యుతః సాంజ్ఞుఃఖిమాతుగం పాయయేత । ... మదనఫలమజ్జమాగ్గం వా తత్తా, వ్యః పరిభాషితం మదనఫలకషాయేణ, మదనఫలమజ్జసిద్ధస్య వా పయసః సంతానికాం తౌద్రీయుక్తాం మదనఫలమజ్జసిద్ధం వా పయః, మదనఫలమజ్జసిద్ధేన వా పయ సా యవాగూం అథోభాగాచ్చౌత్తహృద్ధాహయోః మదనఫలమజ్జసిద్ధస్య వా

పయసః దధిభావముపగతస్య దధ్యుత్తరం దధి వా కఫప్రసేక ఛర్ది మూర్ఛా
 తిమకేషు, మదనఫలమజ్జ రసం స్నేహం వా భల్లాతక స్నేహవదాదాయ ఫాణితీ
 భూతం లేహయేత్. ఆతపపరిశుష్కం వా మదనఫలమజ్జచూర్ణం జీవంతికషా
 యేణ, పిత్తే కఫస్థానగతే, మదనఫలమజ్జకషాయం వా పిష్పల్యాది ప్రతీవాపం
 తచ్చూర్ణం వా నింబరూపికౌ కషాయయోరంతరేణ సంతర్పణంకఫజవ్యాధిహరం
 మదనఫలమజ్జచూర్ణం వా మధుకకాశ్మర్య ద్రాక్షాకషాయేణ।

మదనపుష్పప్రయోగవిధానము.

మదనపుష్పాణాం ఆతపపరిశుష్కాణాం అస్యతమేన ఆలోడ్య
 మధుసైంధవయుక్తాం పుష్పమూర్ణమాత్రాం పాయయిత్వా వామయేత్॥

పై విధముగ సిద్ధము చేసిన మదనఫలబీజములను ఒక ముష్టి ప్రమాణము
 గ్రహించి ఆతిమధుర కషాయమందు గాని, కోవిదాతాది కషాయమందు గాని,
 జేర్చి కొద్దిగ వెచ్చజేసి యొక రాత్రియుంచి మరునాడు అందు తేనె, సైంధవ
 లవణమును కీర్చి వైద్యుడు రోగిని పూర్వాభి ముఖునిగా
 గూర్చుండజేటి యధావిధిగ బాసము జేయించవలెను. ఈ ప్రయోగము
 వలన బాగుగ వచునచును. మరియు, మదనఫలమజ్జచూర్ణమును మదనఫల
 మజ్జ కషాయమునందు భావనజేసి మదనఫల కషాయముతో నిచ్చినను, లేక,
 మదనఫల మజ్జ కషాయముతో గాచిన పాలయందలి సంతానిక (మీగడ) ను
 తేనెతో జేర్చిగాని, మదనఫల మజ్జ కషాయముతో గాచిన పాలనుగాని
 ఇచ్చినను వచునచును. మదనఫల మజ్జ కషాయముతో గాచిన పాలతో
 సిద్ధముజేసిన యవాగను అధోగ రక్త పిత్తము నందును, హృదయ దాహము
 నందును ఇయ్యవచ్చును. కఫప్రసేకము, ఛర్ది, మూర్ఛ, తమకశ్వాస వీనియందు
 మదనఫల మజ్జ కషాయముతో గాచిన పాలను తోచుజేటినట్టి పెరుగునుగాని,
 అట్టి పెరుగుపై తేటచుగాని వసునాగమై ఇయ్యవలెను. మరియు మదనఫల
 రసమునుగాని, అందుండి తైలమును జీడిగింజలనుండి తైలమును గ్రహించి
 నటుల గ్రహించి యీ తైలమునుగాని కొద్దిగ చిక్కజడువరకును గాచి
 యొసంగవలెను. పిత్తము కఫస్థానమును బొందినప్పుడు మదనఫల మజ్జ చూర్ణ
 మును జీవంతికషాయముతో నొసంగవలెను. మదనఫల మజ్జ కషాయమునందు

విష్పూర్ణాదిగణ చూరమును జేర్చియు పై వికారమునందీయవలెను. మదనఫల మజ్జ చూరమును వేపచెక్క కషాయముతోగాని జిల్లేడువేరు కషాయముతోగాని యిచ్చిన నది సంతర్పణమును, కఫజవ్యాధిని బోగొట్టునదియు నగును. మరియు నందు మదనఫల మజ్జ చూరమును యక్షిచుధుకము, పెద్దగుమ్మడి దాక్షి వీని కషాయముతోగాని యాయవగును.

మదన పుష్పములను ఎండబెట్టి మెత్తగా చూరించి యొకపలము గ్రహించి ఉత్తేశణు, జిల్లేడు, వేప వీనిలో నే యొక కషాయము నందైన గలపి అంగు తేనె సైంధవ లవణమును జేర్చి పానము జేయించిన బాగుగా వమనమగును. (సు.సూ.-ఆ-43.)

(7) ప్రయోగములు:—

1. శూలయందు మదనఫల ప్రయోగము.

“నాభిలేపాఞ్జయేచ్ఛాలం మదనః కాంజికాన్వితః॥”

శూలయందు మదనఫలమును కాంజికముతో నూరి నాభికి లేపనము చేసిన క్షుమగు శూల శమించును. (చ.ద.)

(8) యోగములు:—

1. మదనాదిచూర్ణము (సు - ఉ - ఉదావర్త.)

ఉపయోగములు:—నాడిద్వారా గుదమునందుంచిన ఉదావర్తము శమించును.

2. మదనఫలాది లేపము (భైషజ్య - యోనిరోగ.)

ఉపయోగములు:—లేపనముజేసిన యోనిమూర్ధవమును జేయును. యోని గాఢీకరణ మగును.

3. మదనఫలాదివర్తి (బ - రా - ఉదరరోగ.)

ఉపయోగములు:—గుదమునందుంచిన మలబంధమును బోగొట్టును.

(9) Actions and uses:—A good substitute for Ipecacuanba. The dry pulp is emetic, the thick shell and hard seeds are not emetic at all. The native Hakims give the pulp in Combination with aromatics in dysentery, fever (ague), head-ache etc. It Contains Valerianic acid hence the tincture (ethereal tincture 1 in 5 dose 15 to 60 ms) is used as a nervine calmative and antispasmodic in whooping Cough and mania. The shell and seeds are cathartic and anthelmintic, and used to remove biliousness and worms in children. The fruit is used to procure abortion and as a fish poison like coculus. A Paste of it is locally applied as a discutient to disperse swellings and abscesses.

R. N. Khory. II. P. 341.

143

మధూకం - ఇష్పచెట్టు (స్థలజ) (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మహువా, (ఆ) మావా (ఆ). మరాఠీ - మోహడా. గుజరాతీ - మహుడో. మలయాళం - ఇరుప్ప, ఇలుప్ప. కర్ణాటకం - ఇప్పై. ద్రావిడం - ఇలుప్పై.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Sapotaceae

పొగడ కుటుంబము

ఇష్ప - *Bassia latifolia*

అకులు:—ఒంకిరిచేరిక, కులుచ కొడిమ. అముపత్రిములు సమగోళాకారము. సమాంచలము, విషమరేఖపత్రిము, కొన, వంతుగలదు. పత్రిము చిరుసుగా నుండును. రోమములు లేవు.

పుష్పమంజరి:—కలుపునందులందుండి, సాధారణముగ నొకటికంటె నెక్కువయే పుట్టుచున్నవి. పుష్పాలు చిన్నవి. వరాళములు,

పుష్పకోశము:—అనయ్యుక్తము, రక్షకపత్రములు రెండు వరుసలుగా నున్నవి. ఒక్కొక్క వరుసలో నాలుగేసి గలవు. పైవరుసలో నివి పెద్దవి. అవి మొగ్గలో నొకదాని నొకటి తాకుచుండును. రెండువ వలయములోనివి అల్లాకొనియుండును. నీచము.

దళవలయము:—వంయుక్తము, గొట్టము మిక్కిలి పొట్టిది. తమ్మెలు మూడు వలయములుగా నున్నవి. ఒక్కొక్కదానియందు ఎనిమిదేసి గలవు. మూడవ వలయమునందలి తమ్మెలు కింజల్కములపై కిరీటమువలె నేర్పడుచున్నవి. ఇవియే నిజమైన దళవలయపు తమ్మెలు. పైనున్న రెండువరుసలున్న వీనినుండి పుట్టిన పొలుసులు, తెలుపురంగు, ఎండిన రుచువాత గోధుమవర్ణము వచ్చును. మంచివాసన గలను.

కింజల్కములు:—ఎనిమిది. వీనిమధ్య గొడ్డు కింజల్కములు గూడ గలవు. పుప్పొడితిత్తులు నన్నము. సంయోజకములు వీనిపైకి వచ్చుచున్నవి. గొడ్డువి పైవలయము, కావున కింజల్కములు దళవలయమున కెదురుగా నున్నవి.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. దీనిపై రోనుము లున్నవి. రి గదులు. కీలము ఒకటి. లావుగను పొట్టిగను నున్నవి. కాయ కండకాయ, ఒకగది. ఒక గింజమాత్రమున్నది.

ఈ కుటుంబము ఉష్ణదేశములందు మాత్రము గలదు. దీనిలోఁజెల్లు, గుబురు మొక్కలును గలవు. ఆకులు ఒంటిరిచేరిక; సమాంచలములు. వీని పుష్పాలలో పుష్పకోశము రెండు వలయములుగా నున్నది. కొన్నిటిలో దళవలయపు తమ్మెల రోపలివైపునను; గొన్నిటిలో పైవైపునను పొలుసులు గలవు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మధూక్తా గుడపుష్పః స్యాత్ మధుశ్రవో మధుస్రవః ।

వానప్రస్థో మధుష్టీలః..... ॥

మధూకము, గుడపుష్పము, మధుపుష్పము, మధుస్రవము, వానప్రస్థము, మధుష్టీలము అనునవి స్థలజమధూక నామములు.

స్థలజమధూక పుష్పగుణములు

శ్లో॥ మధూకపుష్పం మధుగం శీతలం గురు బృంశాణం,

బలశుక్రికరం పోక్తం వాతపిత్తవిनाశనం ॥

మెట్టమీదపుట్టిన యిష్టపుష్ప మధుగంనమును, గురుగుణమును, శీత వీర్ణమును గలిగి యుండును. బృహణము. బలమును, శుక్రిమును వృద్ధి బొందించును, వాతపిత్తములను శమింపజేయును.

జలమధూకం - నీటిపుష్ప (4)

శ్లో॥ జలబోధత్రయ మధూలకః ॥

జలజమధూకము మధూలకమని వ్యవహరింపబడును.

జలమధూక గుణములు

శ్లో॥ జ్వేయోజలమధూకస్తు మధుగో వ్రణనాశనః ॥

వృష్యో హంతి హరః శీతః బలకాఢీ రసాయనః॥

నీటియొద్దనున్నట్లు ఇప్పుచెట్టువువ్వు మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. బలమును గలిగించును. రసాయనము. వ్రణమును, వాంతిని బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) పరిస్థిద్ధనాచములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(స్థలజమధూక) - గుణపుష్పము, మధుపుష్పము, మధుచ్రవిము, మధుస్త్రీలము, (లోధపుష్పము, మాధవము.) (జలజమధూక - (దీర్ఘపత్రకము, మధుపుష్పము, కీరేష్టము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(స్థలజమధూక) - మధుపుష్పము - (జలజమధూక) (మధుపుష్పము.)

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(స్థలజమధూక) వానప్రస్థము (జలజమధూక) జలజమధూకము.

(2) శబ్దానులు:—

గుడపుష్పము - వెల్లుమువలె తియ్యగానుండు పుష్పము. మధుపుష్పము - తేనెవంటి రసముగల పుష్పము (లేక) మధురరసమును గలిగినట్టి పుష్పము. మధుచ్రవిము - తేనెను స్రవించునట్టి పుష్పము. మధుస్త్రీలము - లోన లేనెవంటి క్రివముతో నూడిన పుష్పము, లోధపుష్పము - లొద్దుగపుష్పముల నంటి యాకృత్యల పుష్పము. మాధవము వనతకొలమున పుష్పించునట్టిది. దీర్ఘపత్రకము - పొకవ్రకముండు పత్రములను గలది. కీరేష్టము - చిలుకలకు మిగుల నిచ్చుమగునది. వానప్రస్థము - అడవులం దుత్పన్నమగునది. జలజమధూకము - నీటియొద్దంనుత్పన్నమగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది స్థలజ-జలజ భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి, యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి మధురవర్గమునందును, సంధానద్రవ్యములందును గణింపబడు చున్నది. విశేషముగా నీ యిప్పచెట్ల పుష్పములే గ్రహింపబడి వాడబడుచున్నవి. ఈ పుష్పములు ఎల్లప్పుడును తేమగానుండి యొక విధమగు సువాసనతో గూడియుండును. వీని నెల్లరును భక్షించుదురు. ఇవి వనచరులచే గొనిరాబడి పట్నములందు విక్రయింప బడుచుండును. దీనివల కొంచెము హెచ్చుగ నే యుండును, అయితే పైనిజెప్పిన భేదములలో బజారులందు ఏది లభ్యమగుచున్నదో గనిపెట్టుట కష్టము. ఇది మిగుల మధురముగ నుండుటచే రాజులకు కానుకగా నిచ్చు వస్తువులలో నిది యొకటిగా వ్యవహరింప బడు చున్నది. వీనినుండి మధ్యమును దీయుదురు. ఇది మిగుల హృద్యముగనుండును. ఇదియే పుష్పాసవమని గూడ వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇది యిట్టి స్వభావ మును గలదియగుటచేతనే సంధానద్రవ్యముగా జెప్పబడు చున్నది. మొత్తము మీద నీ పుష్పము వైద్యమునందు హెచ్చుగ నుపయోగింపబడు చున్నట్లుగా బెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) స్థలజమధూకపుష్పము - వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. హృదయమునకు హితమైవది. పిత్తవిదాహమును బోగొట్టును. (రా-ని)

(ఖ) ఫలము - మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. శుక్రమును వృద్ధిపొందించును. కొద్దిగ హృదయమునకు హితమైవది. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. తృష్ణను, రక్తదోషమును, దాహమును, శ్వాసను, క్షతక్షయమును బోగొట్టును. (భా-పర్.)

(గ) తైలము - మధురరసమును, కషాయానురసమును, పిచ్చిగుణమును గలిగి యుండును. కఫపిత్తజఙ్వరమును, పిత్తజదాహమును బోగొట్టును. (భా-పర్-టీ.)

(ఘ) మధూకత్వక్ - వ్రిణకోధనమును, వ్రిణరోపణమును జేయును. రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (రా-వ)

(చ) మధూక ఫాణిత - మధుర రసమును, రూక్షగుణమును గలిగియుండును. వాతపిత్తములను వృద్ధి బొందించును. కఫమును శమింప జేయును. వస్త్రీ దూషింప జేయును. (సు-నూ-అ-45.)

(5) ప్రియోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు మధూక ప్రియోగము.

“తథా మధూకస్య తథాసనస్య త్సౌగంధప్రియోజ్యాః విధినైవ తే॥”

ఇప్పుచెక్క, వేగినచెక్క కీనియొక్క త్సౌరములను గ్రహించి యథా విధిగ ప్రియోగించిన రక్తపిత్తము శమించును. (చ-చి-అ-4)

2. గ్రహణీయందు మధూక ప్రియోగము.

“మధూక పుష్పస్త్వసం శృతపర్థ త్సయ్యాకృతం।

త్సౌద్రపాదయుతం శీతం పూర్వావత్ సన్నిధాపయేత్।

తంపిబన్ గ్రహణీ వోషాన్ జయేత్సర్వాక్ హితాశినః॥”

ఇప్పుపువ్వు స్వరసమును గ్రహించి సగము మిగులువరకు గాచి అందు నాల్గవవంతు లేనెను జేర్చి సంది బంధనముజేసి యొక మాసముంచి పిమ్మట యథాప్రమాణముగ పానముజేయుచు హితాహారమును నేవించుచుండిన గ్రహణీ శమించును. (చ-చి-అ-19.)

3. శిరోరోగమునందు మధూక ప్రియోగము.

“నావసం శర్కరా దాత్తౌ మధూకైర్వాపి పిత్తజే॥”

ఇప్పుపువ్వు స్వరసము చక్కెర, దాత్తరసము. వీనితో నస్యముజేసిన పిత్తజ శిరోరోగము శమించును. (చ-చి-అ-26.)

4. శుక్రవై వర్ణమునందు మధూక ప్రియోగము.

“మధూక సారం పథునా యోజయేచ్ఛాంజనే సదా॥”

ఇప్పుసారమును లేనెతో గలిపి యంజనమువేసిన నేత్రశుక్రవై వర్ణము శమించును. (సు-ఉ-అ-12.)

5. హిక్కయందు మధూక ప్రియోగము.

“త్సౌద్రిం సితాం హారణకేసరం చ పిబేద్రసేనేక్షు మధూకజేన॥”

చెరకురసము, ఇప్పుపువ్వులరసము వీనియందు లేనెను, చక్కెరన, నాగకేసర మార్దమును గలిపి నేవించిన హిక్క శమించును. (సు-ఉ-అ-50.)

6. ఛర్దియందు మధూక ప్రియోగము.

“మధూక మథ హీనం ఉత్పలాని మధూలికా,

లీఢ్యా చూర్ణాని మధునా సర్పిషా చ వమిం జయేత్॥”

ఇష్టపుష్పము, తురువేరు, కలువగడ్డలు, చిటియిప్పపుష్పము, దీనిని మెత్తగా చూర్ణించి మధుఘృతములతో నేవించిన ఛర్ది శమించును. (సు-ఉ-అ-39.)

7. కర్ణ రోగమునందు మధూక ప్రియోగము.

“రసమామృ కపిత్థానాం మధూః ధవ శాలజం,

పూరణార్థం ప్రశంసాతి తైలం వా తైః విపాచితం॥”

ఇష్ట స్వరసమునుగాని, దీనితో గాచిన తైలమును గాని కర్ణ పూరణము జేసిన కర్ణ రోగము శమించును. (సు-ఉ-అ-21.)

8. అపచియందు మధూక ప్రియోగము.

“మధూక సారశ్చ హితోఽవపీడే॥”

ఇష్టసారమును నస్యము జేసిన అపచి శమించును. (సు-ది-అ-18.)

9. భగ్నాస్థియందు మధూక ప్రియోగము.

“మధూకస్య త్వచః...వా క్షశార్థ ముపసంహరేత్॥”

ఇష్టపట్టను భగ్నాస్థికి కుశముగా (పైనివేసి కట్టబడునది) నుపయోగించిన శీఘ్రముగా నస్థి సంధాన మగును. (సు-చి-అ-3.)

10. విషమునందు మధూక ప్రియోగము.

“సమ్యక్ మధూక సానేణ గోమూతృ భావితేన తు,

దద్యా ద్విషాపహం నస్యం సిద్ధం చాపి ప్రలేపనం॥”

ఇష్టసారమును బాగుగా గోమూత్రముతో భావనజేసి నస్యమును, లేపనమును జేసిన విషము శమించును. (గ-ని.)

11. ఆయుర్వృద్ధికి మధూక ప్రియోగము.

“సద్యశ్చ్యుతం స్థూల మధూకపుష్పం సంశోధితం కేసరధూర్ణితం,

సంపాచితం శుభ్రసితాఘృతాభ్యాం సజీరకం జీవనదంహి జీవినాం॥”

అప్పుడే చెట్టునుండి జారిపడిన లావుగానుండు ఇష్టపుష్పములను కేసరములు రజస్సు మొదలగునవి లేకుండునట్లు శుభ్రపరచి నేటిలో భర్జనజేసి అందు చక్కెర జేర్చి నేవించిన ఆయుర్వృద్ధి యగును. (క్షే-మ.)

(6) యోగములు:—

1. పుష్పాసవము (మధూక) - (వా - గిహాణి.)

మాత్రా:—1 పలం.

ఉపయోగములు:—గిహాణి, శోష, కుష్ఠము, కిలాసము, ప్రమేహము, రక్తపిత్తము ఇవి శమించును. మిగుల బృహణము.

144

మయూరశిఖా - నెమలిజుట్టుమొక్క

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మలయాళం - మయిలోశిఖా. కర్ణాటకం - హోరేనుకువ.
దామిడం -

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Chenopodiaceae

ఉపోదక్య కుటుంబము

నెమలిజుట్టుమొక్క - Celosia Cristata (Eng-Garden Cockscomb)

ఈ కుటుంబమునందు కొయ్యపిప్పలి, సాకంబనూనలు, కొయ్యలకూర, రేవుకాడ, పిలహార, మొదలగునవి కలవు. ఇది చిన్నగుబురుమొక్క. ఉత్తర సర్కారుల యందును యాద్ర్ప సముద్ర తీరమందును పశ్చిమ సముద్ర తీరమందును చొరకునని లషింగ్‌న్‌లో 89 సంవత్సరముల వర్ణింపబడి యున్నది.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మయూరాశ్యా శిఖాపోక్తా సహస్రాంఘ్రిర్మధుచ్ఛదా॥

మయూరశిఖ, సహస్రాంఘ్రి, మధుచ్ఛవ యనునవి మయూరశిఖా నామములు.

మయూరశిఖ గుణములు

శ్లో॥ నీలకంఠశిఖా లక్ష్మీ పితృ శ్లేష్మతిసాజితే ॥

నెమలిజుట్టు మొక్క లఘుగుణమును గలిగి యుండును. పిత్తకఠములను శమింపజేయును. ఆతిసాగమును బోగొట్టును.

వి శే షాం శి ము లు

(1) పరిశిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—మయూర శిఖ. సహ సాంగింఘ్రి.

(ఖ) గుణబోధకములు:—మధుచ్ఛద.

(2) శబ్దార్థములు:—

మయూరశిఖ - నెమలిజుట్టును బోలిన పుష్పములను గలది. సహ సాంగింఘ్రి - విశేషముగా వేళ్లతో గూడినది. మధుచ్ఛద - పత్రిములందు మధురరసమును గలది.

N. B:— ఇది నైద్యకశబ్ద సింధువునుబట్టి తులసజాతిలో నుత్పత్తి గలిగి నట్టిదిగా చెలియగలదు. పైని వివరించిన నెమలి జుట్టును బోలిన పుష్పములను గలిగి యుండుట, విశేషముగా వేళ్లు గలిగియుండుట, పత్రిములందు మధుర రసమును గలిగియుండుట యనే విషయములు దప్ప దీనిని గురించిన యితర విశేషము లెందును గానరాకున్నవి. గర్భధారణ శక్తిని గలిగించుటకై ఉపయోగింపబడు లక్ష్మణా మూలమువంటి శక్తిగలది యనియు, విషమును హరింప జేయునది యనియు దీని ప్రయోగములను బట్టి చెలియగలదు.

(3) విశేషగుణములు:—

మధురరసమును గలిగియుండును. వశికగుణము జేయును. మాతృకృచ్ఛమును, బాలగ్రహ దోషములను బోగొట్టును. (రా-ని.) అమలరసమును కషాయాను రసమును, శీతవీర్యమును, అమలవిపాకమునుగలిగియుండును. (ని-ర.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. గర్భధారణకై మయూర శిఖాప్రయోగము.

“మూలం భుజంగారి శిఖాసముత్థం దుగ్ధేన సంయుక్త మృతౌనిపీతం గర్భస్య హేతుః ప్రమదా జనస్య స్యాల్లక్ష్మణామూల మపీత మేవ॥”

నెమలిజుట్టు మొక్క వేరును కల్కముగా నూరి పాలలో గలిపి ఋతు కాలమున స్త్రీ సేవించినచో గర్భభాగణశక్తి కలదియగును. (గ-ని.)

2. సర్పవిషమునందు మయూరశిఖా పరియోగము.

“సాజ్య వాయూరి చూడా తు పేతా తండుల వారిణా

సర్పసర్పవిషం హన్యాత్ కాకజంఘాధవా ధృవం॥”

నెమలిజుట్టు మొక్క కల్కమునందు నెయ్యిజేర్చి బియ్యపు కడుగుతో సేవించినచో సమస్త సర్పవిషములు శమించును. (గ-ని.)

145

మరిచం - మిరియము (సి)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - గోలమిరచ్, కాలీమిర్చ్, కాలామిర్చ్, మరాఠీ - మిరేం, మిరీం, గుజరాతీ - కాళా, మరీ, తీహూం, పుంగీ, మగచాం. మలయాళం - కురుముళగ. కన్నడం - కరిమెగామ. ద్రావిడం - ముళహు.

(Eng-Black pepper)

సై శాస్త్రిక స్వరూప వర్ణనము

(Natural Order—Piperaceae)

మిరియపు కుటుంబము

మిరియము - Piper Nigrum

(612 వ పేజీ చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మరిచం క్షేణజా కృష్ణా ఊషణా ధగ్ధసత్తనం ॥

మరిచము, క్షేణజా, కృష్ణము, ఊషణము, ధగ్ధసత్తనము అనునవి మరిచనామములు.

మరిచ గుణములు

శ్లో॥ మరిచం కటుకం తీక్షణం దీపనం కఫవాతజిత్ ।

ఉష్ణం పిత్తక్షరం రూక్షం శ్వాసశూల క్రిమికాహరత్ ॥

మిరియము కటురసమును, తీక్షణరూక్షగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. పిత్తమును ప్రకోపింపజేయును. కఫవాతములను శమింపజేయును. శ్వాసమును, శూలమును, క్రిములను బోగొట్టును.

ఆర్ద్రమరిచ గుణములు

శ్లో॥ ఆర్ద్రమరిచం మధురం పాకే నాశ్చ్యుష్ణం కటుకం గురు,

కించి తీక్షణగుణం శ్లేష్మప్రసేక స్వాదపిత్తలం॥

పచ్చిగనుండు మిరియములు కటురసమును, గురుగుణమును, కొద్దిగ తీక్షణగుణమును, కొద్దిగ ఉష్ణవీర్యమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. కొద్దిగ పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. శ్లేష్మమును బయటకు వెడలింపజేయును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—కృష్ణము, ఊషణము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—మరిచము.

(గ) ఉత్పత్తిబోధకము:—ధర్మపత్తనము.

(2) శబ్దార్థములు:—

కృష్ణము - నల్లగనుండునది. ఊషణము, -కొరముగ నుండునది. తాపమును గలిగించునది. మరిచము - విషమును నశింపజేయును. ధర్మపత్తనము-ధర్మపురి (Dellhi) యందుత్పన్నమగునది.

(3) భేదములు:—

మిరియాలు కృష్ణ - శ్వేత (నలుపు - తెలుపు) భేదముచే. రెండు విధములుగా నుండును. అందు తెల్లమిరియము “బోభాంజనకబీజం సితమరిచ మితివృద్ధ వైద్యాః॥” మునగగింజయని కొందరు చెప్పుదురు. మరియు, “కటువీర మిరిపకాయ” యనునది మిరియపుజాతిలోనిదిగా వ్యవహరింపబడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) తిక్తానుగసమును గలిగి యుండును. (ధ-ని.) హృద్రోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఖ) శ్వేతమరిచగుణములు:—

“కంటూషం శ్వేతమరిచం విషమ్నం భూతనాశనం” ||

అవృష్యం దృష్టిరోగమ్నం యుక్త్యాచేవ రసాయనం” ||

తెల్లని మిరియములు కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కొద్దిగ వృష్యముగ నుండును. యుక్తిగ నుపయోగించిన రసాయనమును, విషమును, భూతవికారమును, నేత్రరోగమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

మరియు,

“కంటూషం లఘుతక్ శుష్కం అవృష్యం కఫవాతజిత్ ।

నాత్యుష్ణం నాతిశీతం చ వీర్యతో మరిచం సితం ॥

గుణవన్స్వరిచేభ్యశ్చ చక్షుష్యం చ విశేషతః” ||

ఎండిన తెల్లమిరియాలు కటురసమును, లఘుగుణమును గలిగియుండును. ఎక్కువ యుష్ణముగానట్టియు, నెక్కువ శీతముగానట్టియు వీర్యమును గలిగి యుండును. కొద్దిగ వృష్యముగ నుండును. విశేషముగ నేత్రములకు హితకారిగ నుండును. ఇది యితర మిరియములకంటె శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండును. (సు-నూ-అ 46.)

(గ) కటువీరాగుణములు:—

“కటువీరాగ్నిజననీ బలాసమ్నీచ దాహినీ ।

హంత్యజీర్ణం విషూచీం చ వ్రణం క్లిన్నంనుదారుణం॥

తంద్రాం మోహం ప్రలాపం చ స్వరభేద మరోచకం ।

నరం లుప్తధరీం క్షీణం సన్నిపాతనివీడితం ।

నష్టేంద్రియగణం తీక్ష్ణం మృత్యోః ఆకృష్యజీవయేత్” ||

మిరపకాయ తీక్ష్ణగుణమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. దాహమును గలుగజేయును. కఫమును శమింపజేయును. అజీర్ణము, విషూచిక, క్లిన్నమును దారుణము (దుష్ట) అగు వ్రణము, తంద్ర, మోహము, ప్రలాపము, స్వరభంగము, అరుచి అను నీ రోగములను బోగొట్టును. మరియు

సన్నిపాతరంగముచే నీడింపబడుచు మిగుల శుష్కించి యిందిరియపటుత్వమును,
భారణాశక్తియు లేనివాడై మరణమునకు ఆసన్న మగువానిని జీవించజేయును.
(ఆత్రేయసంహిత.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. కాసమునందు మరిచ ప్రయోగము.

“లివ్యోన్మరిచమారం వా సఘృత క్షౌద్రశర్కరం ।

సర్వకాసహరం శ్లేష్మం లేహం కాన్యాతోసరః ॥

మిరియాలమారము, చక్కెర, నెయ్యి, లేన వీనిని ఏకముగాజేసి కాస
రోగికిచ్చిన సర్వకాసలు బోవును. (చ. కాసచికిత్స.)

2. అపతానకవాతమునందు మరిచ ప్రయోగము,

అభుక్తవతా పీత మమ్లం దధిమరిచ వచా ముతం అపతానకం హంతి

అపతానక వాతమునందు నిరాహారుడై వుల్లనిపెరుగును మిరియాలు,
వస వీని చూర్ణమును ఏకముగాజేసి పానముజేసిన హితము. (సు.చి.ఆ 5.)

3. ప్రవాహికయందు మరిచ ప్రయోగము.

“పిబతః నూత్నం రజో మరిచజస్న వా ।

చిరకాలానుషక్తాపి నశ్యత్యాశు ప్రవాహికా ॥

మిరియాలమారమును సేవించిన చిరకాలమునుండి బాధించెడు ప్రవా
హిక గూడ శీఘ్రముగ శమించును. (వా.చి.అ 9.)

4. రాత్యంధమునందు మరిచ ప్రయోగము.

“దహ్నావిస్ఫుష్టం మరిచం రాత్యంధ్యాంజన ముత్తమం ॥

రాత్యంధము (లేచీకటి) నందు మిరియమును పెరుగుతో నూరి యంజ
నము వేసిన హితము. (వా.ఉ.అ 13.)

5. ఘృతపానపాకార్థము మరిచ ప్రయోగము.

“సర్వీః । మరిచాదపి తచ్ఛీఘ్రం పాకం యాత్యేవ ॥

ఘృతమును పానముజేసిన పిమ్మట మిరియాలను సేవించిన యది
శీఘ్రముగ బీగ మగును. (భా.ప్ర.)

6. ఆధిః నిద్రాప్రశమనమునకై మరిచ ప్రయోగము.

“క్షౌద్రాశ్వజాలా సాఘృష్టైః మర్చితైః సేత్రిమంజనాత్ ।

అతినిగ్రా శమయూతి తమస్మాన్మోక్షయాదివ ॥

మిరియాలను శేనె, గుట్టచుంచొంగ పీఠో నరుగదీసి సేత్రిములను
అంజనము వేసిన ఆధికనిద్ర తగ్గును. (భా-ప్ర.)

7. వీనసమువగు మరిచ ప్రయోగము.

“సస్త్వేషు స్వకాలం వీనసగోగేషు జాతమాత్యేషు ।

మరిచం గువేస దధ్నా భు జతోనః సుఖం లభతే॥

వీనసగోగములందు అన్ని కాలములయందును మిరియాలను బెల్లము,
పెరుగు పీఠో సేవించిన హితకరముగ నుండును. (భా-ప్ర.)

8. నిద్రాగలుగుటకై మరిచ ప్రయోగము.

“మరిచం లాలయాఘృష్టం కస్తూర్జ్వంజనమిష్కతే ।

తిక్తిరాత్రాదపి సన్నప్తం నిద్రామాప్నోతి మానవః ॥

మిరియాలను పసుష్యలాలతో నూరి చుండు కస్తూరిని జేర్చి యంజనము
వేసిన చూడు దినములనుండియు లేస్తటి నిద్ర సుఖముగా గలుగును. (వం-సే.)

9. శిశువుల శోథగోగమునందు మరిచ ప్రయోగము.

“మరిచం నవనీతాథ్నం శోథఘ్నం భక్షయేత్ శిశుః ॥

మిరియాలను ఆధికముగా చెన్నతోజేర్చి సేవించిన శిశువుల శోథ
రోగము శమించును. (నం-సే.)

10. కృశుఃకు మరిచ ప్రయోగము.

“మాసర్వయం ప్రకుర్వాన్మశమరిచో పేతమేక తాంబూలం ।

ఖాత్వా మశీతచంభః పిబేత్ కృశః స్యాదతి స్థూలః॥

ప్రతి మిరియాలచొప్పున రెండు మాసములు ప్రసాదించును తాంబూల
ముతో సేవించి శీతలోచక సానము జేసిన కృశించినట్టివాడు స్థూలుడగును.

(వై-మ.)

11. పాచుయందు మరిచ ప్రయోగము.

“అభిషేకతోతేన మరిచస్య రజః పిబతాం ॥

హుతేన హి శకాల బలవోషసాత్కర్మవతాం ।

జగన్మకరాంగులి వివరకూర్పుర జానుధవాః ।

కామచా బాధవాః సపది యా-తి రుజశ్శమనం ॥

మిరియాలచూరమును అప్పుడే గాచిన ఆవునెత్తితో గలిపి అగ్నిని దేశ కాలాదుల ననుసరించి నేవించిన శరీరమునం దెల్లదల బుట్టిన గజికురువులు వెంటనే శమించును. (నై-మ.)

12. నేత్రకండూ - తిమిరములయందు మరిచ ప్రయోగము.

“చించాస్వరసనిష్కృప్తం మరిచం సాయంత నే తథా సాజ్ఞం ।

అక్షినిషి క్తం శమయతి కండూం తిమి-ం చ నాతోత్తర ॥

మిరిమాలను చింతాకుస్వరసముతో నూరి ప్రతిదినము సాయంకాలమున నేత్రములకు అంజనము వేసిన వాతముచే నేత్రములకుగలుగు దుఃఖలు, తిమిర గోగమును శమించును. (నై-మ.)

(6) యోగములు:—

1. ముచాదిచూర్ణం - (చ-గ్రహణి.) మాత్ర:- $\frac{1}{8}$ తులం.

ఉపయోగములు:—నాతజగ్రహణి, అశుచియు శమించును.

2. గుగ్గులుమరిచాద్భ్యంతేపం - (వా-కుష్ఠ.)

ఉపయోగములు:—చక్రిక తైలముతో తేపనముజేసిన సర్వవృద్ధులు శమించును.

3. ముచాద్యంస్ఫుతం - (ధైషజ్య-గోహణి.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—అగ్నిమాండ్యము, గ్రహణి, విష్కంభము, ఆమ దోషము, స్త్రీహృత్స్పంది, కౌస, శ్వాస, క్షయము, అశ్మచ్ఛ్మ, భగందరముఇవి శమించును.

4. కోలాదిమండూం - (ధైష్య-శూల.) మాత్ర:-5 యవలు.

ఉపయోగములు:—వాతకఫజశూల, పరిణామశూల ఇవి శమించును.

5. ముచాద్యంతైలం - బృహత్సరిచాద్యం తైలం - (ధైషజ్య-కుష్ఠ.)

ఉపయోగములు:—దీని నభ్యంగము జేసిన పామ, నిచర్చిక, దదుర్, కండు, విస్ఫోటము, వలీపలితములు, నీలిక, వ్యంగము ఇవి శమించును.

6. లేకరాజ(భృంగరాజ) మరిచం - (సహసయోగ-మూర్త ప్రకరణం) మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులం,

ఉపయోగములు:—కౌస, శ్వాసయు శమించును.

మిరియములుగల కొన్ని యోగములు

అమృతాగ్నిష్ట, అశ్వగంధాగ్నిష్ట, ఆనందభైరవిరసవటి, ఇచ్ఛాభేదివటి, కర్పూరాద్యాసవము, కస్తూరిమాత్ర, కాంచనారగుగులు, గోక్షురాదిచూరము, చిత్రకాదివటి, జాతీఫలది చూరము, తాళిసాది చూరము, దాక్షిణ్యగ్నిష్ట, పిప్పల్యాసవము, భాస్కరలవణ చూరము, శంఖివటి, కీతంకురసం, సుదర్శన చూరము, హి గ్వప్తక చూరము మొదలగునవి.

(7) Actions and uses:—It is a local irritant, causing intense burning on the skin. In medicinal doses it stimulates the heart, the kidneys and the mucous membrane of the urinary and intestinal tracts. It is eliminated in the urine and faeces. In large doses it causes abdominal pain, vomiting, irritation of the bladder and urethra, and urticaria on the skin. As a gastric stimulant it is chiefly used in flatulence, dyspepsia and atony of the stomach; like cubebs it is given in gonorrhoea, glut and haemorrhoids and other rectal disorders. Piperin acts as an anti periodic and anti pyretic. It relieves intermittent fevers by causing perspiration—The oil is applied to muscular rheumatic Pains, headache, and to pain of haemorrhoids.

R. N. Khory II P 524.

స్వానుభవము

[ఉపయోగములు:—జ్వరములయొక్క ప్రారంభా న్త్యలలో ఇది తరుచుగా నుపయోగింప బడుచున్నది. మరియు దగ్గు, రొంప, పడిశేను, తలభారము వీనిలో కూడ జ్వరాదులు రాకుండ ఆపుటకు ఉపయోగింప బడుచున్నది. ఇన్ ఫ్లూయెంజా జ్వరముయొక్క ప్రారంభములో దీని నుపయోగించు చున్నారు. ఇది బాగుగా జీర్ణ శక్తిని వృద్ధిజేయును. అందుచే అతిసారము; అశర్ణము, కడుపులో గాతలు, అగ్నిమాంద్యము, మున్నగువానిలో తరుచుగా నుపయోగింప బడుచున్నది. ఇది.

చెమటను పట్టించి విషమజ్వరములను పోగొట్టును. ఊపిరితిత్తులలో చెడుపుఉండి దగ్గు, పడిశేము, శ్వాస మున్నగునవి వచ్చునపుడు దీని చూర్ణమును నేయి, చక్కెర, తేనె వీనితో కలిపి ఇత్తురు. లేక దీని కషాయములో పాలుపోసి కాఫీనలెజేసి ఇత్తురు. ఇది హృదయమునకు ఉత్తేజకమును గలిగించి కల్లెను తెంపి వెడలగొట్టును. ఇతర ఔషధములతో జేర్చి కృమిహరముగా నుపయోగింతురు. దీని చూర్ణమును ఏ గ్రెనులు గాడిదగడప (*Aristolochia dracteata*) ఆకులు ఒక గోళీ కాయంత ముద్దతోకలిపి సవాయిరోగములో అన్ని అవస్థలలోను లోనికీత్తురు. బృహదాంత్రము వద్దనుండు ఉండు కపుచ్చమను (Appendix) స్రోతస్సుయొక్క ప్రకోపము కలిగినప్పుడును (Appendicitis) విషుచిక (Cholera) లోను వైనిజెప్పిన ఔషధమునే అనేక వైద్యులు రహస్యప్రక్రియగా ప్రయోగింతురు. పాలలో మిరియాలువేసి కాచి రాత్రి త్రాగినయెడల రక్తవృద్ధికి చాలమంచిదని చెప్పబడినది. ("మరిచక్వాభితం దుగ్ధం పానే రాతౌ) ప్రశస్యతే, రసానాంతేన వృద్ధిఃస్యాత్" (హరీ)తసంహిత) ఈ పాలను బోదకాలు గలవానికి నిత్యము నుపయోగించుట మంచిది. సెగరోగములో తెల్లనిస్రావము పడుచున్నప్పుడు దీనిని పాలతోను కలకండ చూర్ణముతోనుకలిపియిచ్చిన కృమిహరముగాను ఉత్తేజకముగాను పనిజేయును.

దీనిని చర్మముపై పట్టువేసినచో మంటను పుట్టించును. తలనొప్పి తగ్గుటకై దీని గంధమునుగాని దీనికి సమము బియ్యమును కలిపి నూరి ఉడికించి ఓర్చినగిన వేడిమి యుండునపుడు గాని నుదుటను పూయుదురు. సరములయందలి ప్రకోపముచే కలిగిన నొప్పులకు దీనిని పైన పూసినచో నొప్పులు తగ్గును. రేచీకటికి మిరియాలను పెరుగుతోనూరి కండ్లలో కలికము వేయవలసిగదనియు కంటిచుట్టు పట్టు వేయవలయుననియు వాగ్భటుడు చెప్పియున్నాడు. గజ్జి మున్నగు చర్మవ్యాధులకు విరియాలచూర్ణమును నేతితోగాని, మూర్కొండాకు రసమతోగాని, గాడినగడపాకుముద్ద, వెన్న వీనితోగాని కలిపి పైన పూయవచ్చును. ఆ. ల.]

146

మంజిష్ఠా - మంజిష్ఠ

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మజీత. మరాఠీ - మంజిష్ఠ. గుజరాతీ - మజిత్. మలయాళం - మంజిష్ఠి. కన్నడం - మజీష్ఠ. ద్రావిడం - మంజిష్ఠు.

సైన్స్ క స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Rubiaceae

తొగరు కుటుంబము

మంజిష్ఠ - Rubia Cardifolia (Eng-Madderroot)

(915వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మంజిషా వికసా జింగీ సమంగా కాలమేషికా,
మందూకపర్ణి భండీరీ భండీ యోజన వల్ల్యపి॥
రసాయన్యరుణా కాలా రక్తాంగీ రక్తయష్టికా,
భండీతకీ చ గండీరీ మంజూషా వస్త్రరంజనీ॥

మంజిష్ట, వికస, జింగి, సమంగ, కాలమేషిక, మందూకపర్ణి, భండీరీ, భండీ, యోజనవల్లి, రసాయని, అరుణ, రక్తాంగి, రక్తయష్టిక, భండీతకీ, గండీరీ, మంజూష, వస్త్రరంజని అనునవి మంజిషానామములు.

మంజిషా గుణములు

శ్లో॥ మంజిషా మధురా తిక్తా కషాయా స్వరవర్ణకృత్ ।
గురురుష్ణా విషశ్లేష్మ శోథ యోన్యత్కీ కర్ణరూక్ ॥
రక్తాతీసార కుష్ఠాస్య వీర్య వ్రణ మేహానుత్ ॥

మంజిష్టమధురరసమును, తిక్తకషాయానురసములను, గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. శ్లేష్మమును శమింపజేయును. స్వరమును, వర్ణమునుగలుగజేయును. విషము, శోథ, యోనిశూల, నేత్రశూల, కరశూల, రక్తాతీసారము, కుష్ఠము, రక్తదోషము, విసర్పము, వ్రణము, వ్రణమేహము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయభోధకములు:—మంజిష్ట, వికస, జింగి, సమంగ, మందూకపర్ణి, యోజనవల్లి, అరుణ, రక్తాంగి, రక్తయష్టిక, వస్త్రరంజని.

(ఛి) గుణభోధకములు:—రసాయని.

(2) శబ్దార్థములు:—

మంజిష్ట - మనోహరమగు వర్ణమును గలిగియుండునది. వికస, జింగి, సమంగ, అంతటను విస్తరించి పొగిపనది. మందూకపర్ణి - మందూకపర్ణి (సరస్వతియాను) వంటి యాకులనుగలది. యోజనవల్లి - ఒక యామడదూరము పొడవుగవ్యాపించుతీగె. అరుణ, రక్తాంగి, రక్తయష్టిక - ఎర్రని వర్ణముగల

పుడకవలె నుండునది. వస్త్రరంజని-వస్త్రములకు ఎగ్గినివ్వరమును గలిగించునది. రసాయని - రసాయనగుణముగలది.

(3) భేదములు:—

ఇందు కృత్రిమముగ తగూరుచేయబడి బహునందు వికృయింపబడు గుండు మరియొక భేదము గలదు. అది మంజిష్ఠకాష్ఠముతో సమముగనుండు ఇతరకాష్ఠములను గ్రహించి. ఎగ్గినింగును నీళ్లయందుగలిపి అందు పైకాష్ఠములను కొన్నిగోజలవరకు నూరిబెట్టినగాని, లేక యట్టి రంగురీళ్లయందు కాష్ఠములను నుడక బెట్టిన గాని తయారుచుండును. ఒక్కొక్కప్పుడు మనము కొనెడి మంజిష్ఠయందు అట్టి కృత్రిమము చేరియుండును. కావున జాగ్రత్తగ నట్టి హీనమంజిష్ఠము గనిపెట్టి శ్రేష్ఠమగుదానినే గ్రహించుట యుక్తము.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) మూత్రకృచ్ఛమును బోగొట్టును.

(రా-వ.)

(ఖ) కాకగుణములు:—

మధురరసమును, లఘుస్నిగ్ధగుణములను గలిగియుండును. అగ్నిదీప్తి గలిగించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (తంత్రాంతరము.)

(గ) ఫలగుణములు:—

యకృద్దోషమును బోగొట్టును.

(తంత్రాంతరము)

(5) ప్రయోగములు:—

1. మంజిష్ఠామేహమునందు మంజిష్ఠా ప్రయోగము.

“మంజిష్ఠా చందనకషాయం మంజిష్ఠామేహివం పాయయేత్ ||”

మంజిష్ఠామేహమునందు మంజిష్ఠ, చందనము వీనికషాయమును నేవించిన హితము. (సు-చి-అ-11.)

2. వ్యంగమునందు మంజిష్ఠా ప్రయోగము.

“మంజిష్ఠా చ సమాక్షికా ||”

వ్యంగమునందు మంజిష్ఠచూర్ణమును శేనెతో గలిపి నేవించిన హితము. (చ-ద.)

(6) యోగములు:—

1. మంజిష్ఠాదిఘృతము-(వా-శ-బాలసోగ.) మాత్ర:-1/16 తులము.

ఉపయోగములు:—దంతములు బుట్టునప్పుడు శిశువులకు గలుగు రోగములు శమించును.

2. మంజిష్ఠాది తైలము:—(భైషజ్య-సద్యోవృణ.)

ఉపయోగములు:—అభ్యంగముజేసిన వ్రణములు మానిన పిమ్మట అందు గలుగు మచ్చలయందు రోమములు బుట్టును.

3. మంజిష్ఠాది తైలము (ద్వితీయ) (భైషజ్య-క్షుద్రోగ.)

ఉపయోగములు:—అభ్యంగముజేసిన నీలిక, పిటక, వ్యంగము విష శమించును. వలీపలితములు బోవును. కంటిగలుగును.

4. మంజిష్ఠాదిక పాయము (మహా) (గ-ని-కుష్ఠరోగ.) మాత్ర:—1 పలము.

ఉపయోగములు:—సమస్తకుష్ఠములు శమించును.

5. మంజిష్ఠాదిక పాయము (లఘు) (కార్మధర-మ-అ 2.) మాత్ర:—1 పలం.

ఉపయోగములు:—నాతర క్తము, పామ, కపాలిగ, మండలపక్షము ఇవి శమించును.

మంజిష్ఠగల కొన్ని యోగములు.

అశ్వగంధారిష్ట, కళ్యాణఘృతం, చందనాసవము, చందనాదితైలము, దాక్షిణ్యారిష్ట, దశమాలారిష్ట, పంచతిక్తగుగ్గులు ఘృతము, పిండతైలము, మంజిష్ఠాదికౌశ్ఠాధిమార్జము మూర్చ్ఛిశతైలము.

స్వానుభవము

[మోతాదు:—10 మొదలు 30 గ్రాముల మార్గమును 1 లేక 2 బౌన్సుల నీళ్ళతోగాని, ఇతరౌషధములతోగాని జేర్చి ఇచ్చునది. గుణము: రక్తశోధకము.

ఉపయోగములు:—ఇది రక్తమును శుద్ధిజేయు బౌద్ధ ధములలో ప్రసిద్ధమైనది. అందుచే చర్మవ్యాధులయందును, కుష్ఠము, శ్విత్రము మున్నగు వానియందును ఉపయోగింప

బడుచున్నది. దీనిని లోపలికి చ్చుటచే శరీరకాంతి, లావణ్యము హెచ్చగునని చెప్పబడియున్నది. (వ్యంగేషు మంజిష్టా— చక్ర) దత్త) విషమును శరీరమునుండి తోసివేయగల శక్తి దీనికి బాగుగా కలదని చెప్పబడియున్నది. మంజిష్టామేహములో దీని కషాయమును చంపననుతోకలిపి ఈయవచ్చునని శుశ్రుతుడు చెప్పియున్నాడు. ఇది. కృమిహరముగాను, తలనూనెలు, లేపములు మున్నగువానికి రంగు కలిగించుటకు ఉపయోగింపబడుచున్నది. ఆ. ల.]

147

మాతులుంగః - మాదీఫలముః (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మరాఠీ - గుజరాతీ - మలయాళం - మాతులుంగ, కర్ణాటకం - మాఫల. దామిడం - తురుంజి,

నైసర్గిక స్వరూప వర్గ నము

Natural Order—Rutaceae

నారింజ కుటుంబము

మాదీఫలము - Citrus medica

(ప్రథమభాగమున 268-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ బీజపూర్వో మాతులుంగో రుచికః ఫలపూర్వకః ॥

బీజపూరము, మాతులుంగము, రుచికము, ఫలపూరము అనునవి మాతులుంగ నామములు.

మాతలుంగ గుణములు

శ్లో॥ బ్రహ్మారూపం స్వాదు రసేఽమం దీపనం లఘు ।
రక్తపిత్తసారం కంఠజిహ్వ హృదయశోధనం ।
శ్వాసకాసారుచిహరం హృద్యం తృష్ణాహరం స్మృతం॥

మాదీఫలము అమృతమును, మధురానుగసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండెను. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. కంఠమును, జిహ్వను, హృదయమును శోధించును. హృదయమునకు హితమైనది. రక్తపిత్తము, శ్వాస, కాస, అరుచి, తృష్ణ యను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

మధుకర్కటీ-తియ్యమాదీఫలము (ఖ)

శ్లో॥ బ్రహ్మారూపం పాకైర్మధురం మధుకర్కటీ ॥
తియ్యగనుండు మాదీఫలము మధుకర్కటీయని వ్యవహరింపబడును.

మధుకర్కటీ గుణములు

శ్లో॥ మధుకర్కటీకా ప్వాక్వి రోచన శీతలా గురు॥
రక్తపిత్తక్షయ శ్వాసకాస హిక్కా భ్రమాపహా ॥

తియ్యమాదీఫలము మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. రక్తపిత్తమును, క్షయము, శ్వాసను, కాసను, హిక్కును, భ్రమను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(మాతలుంగ) - బ్రహ్మారము. (అంబుకేసరము. చంతుఁచడము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(మాతలుంగ) - రుచికము. (అమృతేనకము జంతుఁఘ్నము.) (మధుకర్కటీ) - మధురబ్రహ్మారము.

(2) శబ్దార్థములు:—

బీజపూరము - విశేషముగా గింజలతో నిండియుండునది. అంబు కేసరము - విశేషముగా స్వరసముతో గూడిన కేసరములను గలది. (లేక) జల చిందువులవంటి కేసరములను గలది. దంతురభద్రము - గరుగుగ హేచ్చుత్తగులుగ నుండుపైతోలును గలది. రుచికము - రుచిని గలిగిండునది. అమకేశము - అమరసమునుగల కేసరములతో గూడియుండునది. జంతుఘ్నము - క్రిములను బోగొట్టునది. మధురబీజపూరము - మధురరసమును గలది.

(3) భేదములు:—

ఇదియుష్ణ-మధురములను రసభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి విశేషముగా నమ్లఫలవర్గము నందు గణింపబడుచున్నది. ఈ ఫలములు గుండ్రముగను, కోలగను, పెద్దవి గను నుండును. వీనిపైతోలు మిగుల దళసరిగ నుండును. ఈ వృక్షములను ఇతర యమ్లఫలవృక్షములవలె బెంచుదురుగాని ఫలములు అంత విశేషముగ లభింపవు. ఇవి జంబీర - మహాజంబీరాదిఫలములవలె గాక కేవలము వైద్యమునందే యుపయోగముగలవి యగుటచే నీ వృక్షములను బెంచటలోను, ఫలములు లభించుట లోను పైని జెప్పినట్లు తక్కువప్రచార మున్నట్లు దెలియగలదు. అయితే అమరసముగల ఫలవర్గములో నీ ఫలములే శ్రేష్ఠములైనవని శాస్త్రసమ్మతము. ఇందుచేతనే ఇవి యగ్నిమాంద్యాదివ్యాధులందు ధారాళముగా నుపయోగింపబడుచున్నవి. వీనిలో మధురరసముగలవిగూడ నుష్ణవిగాని వైద్యమునందు విశేషముగా నమ్లరసముగలవానికే విశేష ప్రయోగము గలదు. ఖనికౌషధముల భావమునకును, అనువాసమునకును, స్వరసాది ప్రయోగమునకును నీ యమ్లరసముగలవియే గ్రహింపబడుచున్నట్లు దెలియగలదు. ఇవి జ్వర-రక్తపిత్త-గుల్మ-అగ్నిమాంద్య-గర్భణీవ్యాధి-హృద్రోగాదులందు విశేషముగా వాడబడుచున్నవి. ఇందువలన బీజపూరమును మరొక భేదము గూడ నున్నట్లు గానుపించుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) మాతులంగి (సామాన్య) గు శుష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును.
(గ-ని.) కటుకౌనురసమును గలిగి యుండును. అమమును ఖాకముజేయును.

(రా-ని.)

(ఖ) బాలఫలము - రక్తమును దూషింపజేయును. త్రిదోషములను వృద్ధి
బొందించును. (రా-ని.)

(గ) మశ్యమఫలము - రక్తమును దూషింపజేయును. త్రిదోషములను
వృద్ధిబొందించును. (రా-ని.)

(ఘ) పక్వఫలము - వర్ణమును గలిగించును. హృదయమునకు హిత
మైనది. పుష్టిని గలిగించును. బలమును గలుగజేయును. వాతకఫములను శమింప
జేయును. కూల, అజీర్ణము, విబంధము, క్వాస, అగ్నిమాంద్యము, కాస,
అరుచి, శోఫ అను నీ క్యాధులను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(చ) త్వక్కు - రక్తరసమును గలిగియుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును.
వాతకఫములను శమింపజేయును. క్రిములను బోగొట్టును. (ధ-ని.)

(ఛ) కటాహక * - మధురరసమును, గురుస్నిగ్ధగుణములను, శీతవీర్య
మును గలిగియుండును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (ధ-ని) వాతమును
శమింపజేయును. ఉదరమును బోగొట్టును. (రా-ని.) కష్టముగ జీర్ణమగును,
కఫమును వృద్ధిబొందించును. (ఆ-సం.)

(జ) ఫలమజ్జ - కఫమును శమింపజేయును. కూలను అరుచిని
బోగొట్టును. (ధ-ని.) స్నిగ్ధగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును, మధురవిపాకమును
గలిగియుండును. బలమును గలిగించును. పిత్తమును శమింపజేయును.
(సు-నూ.ఆ 46) మధురరసమును, తిక్తానురసమును గలిగియుండును. జాత
రాగ్నిని వృద్ధిబొందును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (శో-ని.)

(ఝ) కేసరము - లఘుగుణమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి
బొందించును. మలాదులను నిరోధించును. హృదయమునకు హితమైనది. వర్ణ
మును, రుచిని గలిగించును. రక్తమును, మాంసమును, బలమును వృద్ధిజేయును.
గుల్మమును, అశ్మస్సును బోగొట్టును. (ధ-ని.) అమరసమును గలిగియుండును.
జాతమును శమింపజేయును. ఉదరమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ట) స్వరసము - కఫవాతములను శమింపజేయును. కూలను, అజీర్ణ
మును, విబంధమును, అగ్నిమాంద్యమును, అరుచిని, క్వాసను, కాసను బోగొ

N. B:— * కటాహక - మాతులుంగము మొదలగు ఫలముల
యొక్క లోపలనుండు అంత్రమువంటి భాగము. (నై-శా-సిం.)

ట్టును. (ధ-ని.) వాక్ష్వసూలను, వప్తిశూలను బోగొట్టును. (శో-ని) మిగుల వాధురసమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. అరుచిని బోగొట్టును. (మ-ని.)

(ఓ) బీజము - గుల్మమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) తిక్తరసమును గలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. అర్బున్నును, శోఘను బోగొట్టును. (రా-ని) క్షుప్తవీర్యమును గలిగియుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. గర్భమును గలిగించును. వాతశ్లేష్మములను శమింపజేయును. మదమును, మూగ్ధును, భ్రమను గలిగించును. క్రిములను బోగొట్టును. (శో-ని.) గురుగుణమును గలిగి యుండును. (మ-ని.)

(డ) పుష్పము - గుల్మమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. వాతమును శమింపజేయును రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (శో-ని.) తిక్తరసమును గలిగియుండును. (ఆ-సం.) లఘుగుణమును గలిగియుండును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. శూలను, ఆజీర్ణమును విబంధమును అగ్నిమాంద్యమును బోగొట్టును. (మ-ని.)

(ధ) మూలము - అధిక వాధురసమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. హృదయమునకు హితమైనది. వీర్యమును తీరింపజేయును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. క్రిములను బోగొట్టును. (ధ-ని) విషూచికను, అర్బున్నును, శూలను, విబంధమును బోగొట్టును. (శో-ని.)

(ణ) మధుకర్మటీమూలము - విషూచికను, కర్ణశోఘను బోగొట్టును. (మ-ని)

(త) వనబీజపూరకము - అధికామ్లరసమును, కటుకానురసమును, క్షుప్తవీర్యమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. క్రిములను శ్వాసను బోగొట్టును. (రా-ని)

(5) ప్రియోగములు:—

గుల్మఆనాహములందు మాతులుంగ ప్రియోగము.

“చూర్ణాని మాతులుంగస్య భావితేన రసేన వా।

కుర్యాద్వర్తిః సగుడికా గుల్మానాహుర్తి శాంతయే” ॥

మాదీఫలమార్ణమును బెల్లమును మాదీఫలముతో భావనచేసి వర్తిజేసి గుడమునందు చిన గుల్మము ఆనాహము వీనియందుగలుగు శూల శమించును.

(చ-చి-అ 5.)

2. పితృమును స్వాశయమునకుదీమకునచ్చుటకై మాతులుంగప్రయోగము.

“మాతులుంగదశం త్నైదగ్ని పిష్పరీమరిచాన్వితం |
సనాగరం పిదేత్ పితృం తథాస్యైతి స్వమాశయం ” ||

మాదీఫలగ్రహణమునందు త్రికటుమార్లు మును తేనెను గలిపి నేవించిన
అన్యస్థానగతిమగు పితృము వెంటనే స్వాశయమును బొందును. (చ-చి-అ 21)

3. జ్వరమునందలి ఆస్యవైరస్యమునకు మాతులుంగప్రయోగము.

“కేసరం మాతులుంగస్య మధుస్సైంధవ సంయుతం |
నైరిన్ద్యే ధారయేత్కల్కం.... ” ||

మాదీఫలకేసరములు, సైంధవలవణము, తేనె వీనిని మెత్తగానూరి నోటి
యందు దరించిన జ్వరమునందు గలిగిన ఆస్యవైరస్యము శమించును.

(సు-ఉ-అ 39)

4. రక్తపిత్తమునందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

“మూలాని పుష్పాణి చ మాతులుంగ్యాః |
పిష్ట్యా పిదేత్ తామలధావనేన ||

మాదీఫలపుచ్చెట్టయొక్క మూలములను, పుష్పములను బియ్యపుకడు
గుతో నూరి నేవించిన రక్తపిత్తము శమించును. (సు-ఉ-అ 47)

5. కర్ణశూలయందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

“గనేనబీజపూరస్య...పూరయేత్ ” ||

మాదీఫలగ్రహణముతో కర్ణపూరణముజేసిన కర్ణశూల శమించును.

(వా-ఉ-అ 18)

6. పిత్తజ్వరమునందు గలుగు తృష్ణయందః మాతులుంగ ప్రయోగము.

“కేసరం మాతులుంగస్య మధుస్సైంధవ సంయుతం |
పేష్యమాణం తాలులేపః సద్యః పిత్తతృషావహః ” ||

మాదీఫలకేసరములను తేనెను, సైంధవలవణమును మెత్తగానూరి తాలువు
లకు లేపనముజేసిన పిత్తజ్వరమునందు గలుగు తృష్ణ శమించును.

(హ-చి-అ 2)

7. శర్కరాయందు మాతులుంగ ప్రియోగము.

“యోమాతులుంగికామూలం పిబేత్ పర్యషితాంబుజా ।
తస్యాంతశ్శర్కరోచ్ఛాతం దుఃఖం సద్యో విలీయతే” ॥

మాదీఫలపుచ్చెట్టుయొక్క మూలమును కాచి యొక రాత్రి నిలువయుంచి
నట్టి జలముతో నూరి నేపించిన శర్కర శీఘ్రముగా శమించును. (హ-సం)

8. వాతజవిసర్పమునందు మాతులుంగ ప్రియోగము.

“మాతులుంగ రసేనాపి ధావనం వాతసర్పిణి” ॥

మాదీఫల స్వరసముతో (ధావనము-తాళనము) జేసిన వాతజవిసర్పము
శమించును. (హ-సం)

9. పిత్తజశిరోరోగమునందు మాతులుంగ ప్రియోగము.

“కేసరై ర్నాతుల్కుగస్య పిత్తజే శీర్ష లేపనం” ॥

మాదీఫల కేసరములను మెత్తగా నూరి తలకు లేపనముజేసిన పిత్తజశిరో
రోగము శమించును. (హ-సం)

10. గర్భిణికి గలుగు ఆరుచియందు మాతులుంగ ప్రియోగము.

.....“సకటుకం మాతులుంగస్య కేసరం ।

మారసం వంతజిహ్వోగు గంధూషశోష్ణ వారిణా ॥

గుర్జిణీనాంచ సర్వాసాం ఆరుచిం చ నియచ్ఛతి” ॥

మాతులుంగ కేసరములను త్రికటుకములను మెత్తగానూరి జిహ్వదంతము
లందు రుద్ది పిచ్చుట వేడినీళ్లతో గంధూషముజేసిన గర్భిణికి గలుగు ఆరుచి
శమించును. (హ-సం)

11. వాతజశూలయందు మాతులుంగ ప్రియోగము.

“వీజపూక మూలస్య పృతేన సహ పాయయేత్ ।

జయేద్వాతధవం శూలం కర్ణ మేకం ప్రమాణకః” ॥

మాతులుంగమూల కల్కమును ఒక కర్ణముగ్రహించి నేతితో నేపించిన
వాతజశూల శమించును. (చ-ద)

12. పాచ్ఛ్య, హృదయ, వస్త్రీ శూలలందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

“మాతులుంగరసోవాపి సత్కారో మధునాయుతః।

.... పాచ్ఛ్యహృద్యస్త్రీ శూలనుత్”॥

మాచీఫలగసమునందు యవత్కారమును తేనెను గలిపి సేవించిన పాచ్ఛ్య శూల, హృదయశూల, వస్త్రీశూలమును శమించును. (చ-ద)

13. మనుష్యాదియందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

“సౌవీరేణ తు సాపిష్టం మాతులుంగస్య కేసరం ।

ప్రలేపాత్ పాచయత్యాశు దాహం చా శు నిరుచ్ఛతి” ॥

మాచీఫలకేసరములను సౌవీరము (అమృద్రవ్యము) తో నూరి లేపనము జేసిన శీఘ్రముగ మనుష్యాదికలకు పాచనమును, దాహశమనమును గలుగును. (చ-ద)

14. హిక్కయందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

“మధుసౌవర్చలోపేతం మాతులుంగరసం పిబేత్” ॥

మాచీఫలగసమునందు తేనెను, సౌవర్చలలవణమును జేర్చి పానము జేసిన హిక్క శమించును. (భా.-ప్ర)

15. వచనమునందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

“మాతులుంగ రసో లాజా శర్కరామధుసంయుతః।

పిష్పలీచార్ణసంయుక్తః శేష్ఠః ఛర్దినివారణః” ॥

మాచీఫలగసమునందు పేలాలచార్ణమును, చక్కెరను, తేనెను పిప్పళ్ల చార్ణమును జేర్చి సేవించిన ఛర్ది శమించును. (వం-సే)

16. క్రిమిదంతమునందు మాతులుంగ ప్రయోగము.

బీజపూరకమూల్య వామచీనాం తద్దైవచ ।

భాగాభ్యాం తు సమం కృత్వా పిష్టా వర్తింతు కారయేత్ ।

ఏషా రదస్థవర్తిస్తు దన్తెరన్తెర్ని పీడయేత్ ।

సద్యోఽపస్థితమాత్రా తు కృమిదన్తరుజావహః” ॥

మాతులుంగమూలము, బావంచాలు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగానూరి వర్తి జేసి దంతములతో నమలుచుండిన కృమిదన్తమునందు గలుగు చూల వెంటనే శమించును. (వం-సే)

(6) యోగములు:—

1. మాతులుంగాదిచూరము - (వా-గోహణి) మాత్ర:- $\frac{1}{2}$ తులం.

ఉపయోగములు:—బలమును, వర్ణమును గలుగును. జాతరాగ్ని వృద్ధిబొందును.

2. మాతులుంగాదిలేపము - (వా-ఉ-కీటలూతాది.)

ఉపయోగములు:—లేపనముజేసిన వృశ్చికవిషము శమించును.

3. బీజపూరానిస్పృతము - (భైషజ్య-శూల.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—శూల, యకృచ్ఛూల, గుల్మము, స్త్రీహృద్ధి, హృచ్ఛూల, పార్శ్వశూల ఇవి శమించును. హృదయమునకు హితమగును. బలము, వర్ణమును గలుగును. జాతరాగ్ని వృద్ధిబొందును.

4. అగ్నికమాతులుంగాదిలేహ్యము. (వై-చి-అరోచక.) మాత్ర:-1తు.

ఉపయోగములు:—అరుచి, క్షయము, కామిల, పాండు, శోథ, కాస, శ్వాస, అధ్వానము, ఉదరము, గుల్మము, స్త్రీహ, శూల ఇవి శమించును. జాతరాగ్ని వృద్ధిబొందును.

5. మాతులుంగరసాయనము. (అనుభూత.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—గర్భిణికి గలుగు అరుచి, ఛర్మ పాండు మొదలగు నవి శమించును. గర్భము చక్కగా వృద్ధిబొందును. జాతరాగ్ని వృద్ధియగును. శూల శమించును.

(7) Actions and uses:—The juice, rind of the fruits and volatile oil are used in medicine. The peel is bitter tonic and stomachic, used for flavouring tinctures and infusions. It is also stimulant and carminative, given in indigestion, flatulence and as a corrective to purgatives. It is also extensively used to disguise the taste of medicines such as quinine etc. The lemon juice is refrigerent, cooling and antiscorbutic analogous to orange juice, but it contains more citric acid, less syrup and hence called acid of lemons. The juice taken internally enters the blood as alkaline citrates, potassium salts and phosphoric acid. The citrates are partly oxidised into carbonic acid and water. The potassium salts and phosphoric acid act up on the red corpuscles. They precipitate uric acid and thus promote the formation of calculi. If long continued the juice or citric acid impairs digestion and impoverishes the blood. It is supposed to dissolve

organic matters in the system; hence used in the treatment of atheroma. The fresh juice is use-ful in scurvy. It is an ingredient in many refrigerent and diuretic effervescing drinks, used allaying febrile heat and thirst in saponing restlessness promoting the action of the skin and kidneys. It is given in inflammatory affections and in dyspepsia with vomitting. Its power of conveying alkalies in to the blood renders it use-ful in acute rheumatic affections, sciatica, lumbago etc; also given in obesity in large quantitie with good results. It is often used with potassium bicarbonates and honey by the natives as a gargle in diphtheria and sore-throat. Externally it relieves itching if applied in sun burn, and to check post-partem haemorrhage. The essentiel oil is a stimulating liniment for the relief of rheumatic pains. The juice of baked lemon is used in bilious affections and to stop diarrhoea.

(R. N. Khory. II. P, 125.26.

స్వానుభవము.

[మాదీఫలము పిత్తశమనముగను, అరుచి, నమనము, హిక్కు మొదలగువ్యాధులందు చాలాఉపయోగకరమని ప్రసిద్ధి చెందియున్నది. పక్ష్యఫలములను గ్రహించి అల్లపురసమును చక్కెరను జేర్చి మాదీఫలరసాయనముని యొకయోగమును రూపజేసి నేను ఎక్కువగా నుపయోగించుచున్నాను. ఒక రి ఒక స్త్రీకి అమితముగా వాంతలబాధ కలిగినప్పుడు 10చుక్కలుమాదీఫలరసాయనమును నెమ్మదిగా చప్పరించుటచే ఆశ్చర్యముగ బోయినది. కేవలము మాదీఫలరసము తేనె జేర్చి కూడ నుపయోగింపవచ్చును. పిప్పలిచూర్ణముగాని లవణము గాని, దోషభేదములననుసరించి చేర్చుకొనవచ్చును. పైన వివరించిన అనేకయోగములు ఉపయోగించి చూడదగినవి. మాదీఫలరసాయనమును తయారుచేయు విధానమును నీక్రింద నిచ్చుచున్నాము. జ్వరములందుగూడ తృష్ణాహరముగను, జ్వరహరముగను, మాదీఫలరసాయనము నుపయోగించుట చే మూత్ర

వృద్ధియు దాహ తాపోపశమనమును గలుగును. మాదీఫలములు దొరకనికాలమున మాదీఫలరసాయనమునందు కొంతవరకు గాని, పూర్తిగా గాని, నిమ్మపండ్లరసమును జేర్చి తయారుజేయవచ్చును. జంబీరరసాయనమని ఈ యోగమును పై విధముగనే ఉపయోగింపవచ్చును. కాని మాదీఫలము హెచ్చుగా సౌమ్యము. ప్రశస్తము. ఆ. ల.]

మాదీఫలరసాయనము తయారుచేయు విధానము.

మాదీఫలములు ముక్కలుగాకొసి 12పా, నిమ్మకాయలు ముక్కలుగా జేసిరిపా, అల్లమురిపా, గొప్పిండి రోటిలో కొంచెముగా నలియగొట్టి 72పానుల బిరుగల పాత్రనందు వైచి 18 పా, కషాయము మిగులు వరకును కాచు కొని బాగుగా రెండు మాడుసార్లు వడియగట్టి అందు 18పా, చక్కెరజేసి పాకము జేయవలెను. తేనె పాకము రాగానే దిండి వడియగట్టుకొనవలెను. 1 డ్రాము మొదలు 4 డ్రాములవరకు రెట్టింపునీటితో కలిపి దినమునకు రెండు మాడుసార్లు నీవించవలెను. దీనిలో సుంధవలవణముక్తిపా, కూడగొందరు జేర్చెదరు.

148

మా ధ వీ - మా ధ వీ ల త

భాషాంతర నామములు

హిందీ-మాధవీ. మరాఠీ-మధుమాలతీ, హళదవేల. గుజరాతీ-మాధవీలతా, రత్నపిత్తి. మలయాళం- మాధవి. కర్ణాటకం- ఇంద్రగోచె, ద్రావిడం-మాధవి.

నై సర్గిక స్వరూప చర్చనము

Natural Order—Malpighiaceae

మాధవీలత—Hiptage madablota (Eng. Clustered hiptage)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మాధవీ స్వాత్మ వాసాంతీ పుండ్రీకో మండపోఽపిచ।

అతిముక్తశా విముక్తః కాముకో భ్రమగోత్సవః ॥

మాధవి, వాసంతి, పుండ్రీకము, మండపము, అతిముక్తము, అవిముక్తము
కాముఃము, భ్రమగోత్సవము అనునవి మాధవీ నామములు.

మాధవీ గుణములు

శ్లో॥ మాధవీ మధురా శీతా లక్ష్మీ దోషత్యాపహా॥

మాధవీలత మధురరసమును, లఘుగుణమును, శీతస్వభావమును గలిగి
యుండును. తిక్తోవములను శమింపజేయును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధ నామములు:—

(క) సరినయబోధకములు:—మాధవి, వాసంతి, మండపము, అతిముక్తము,
కాముకము, భ్రమగోత్సవము, (పరాశ్రయ, చంద్రవల్లి, భూమిమండప
భూపతి, వసంతదూతి.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—(నుగంధ.)

(2) శబ్దారములు:—

మాధవి. వాసంతి. వసంతమాధి - వసంతకాలమును తెలియపరచుచున్నది.
వసంతర్తువుననే ఘృష్ణించునట్టిలత. మండపము - భూమిమండప గూఢము.
శీతలవాయువును సేవించుటకై పుష్పవనములందుండిరిపబడునట్టి మంటపములకు
అలంకారముగా నుండఁనది. అనగా నట్టి మంటపముల చుట్టును పాతిపెట్టుబడి
గుబురుగా నల్లుకొని మనోవికాసమును గలిగించునది. అతిముక్తము-ముత్యముల
కంటె హెచ్చుగ నెల్లనగు పుష్పముకుళము (మొగ్గ) లతో నొప్పునది. కాము
కము - కాముకులచే (ప్రేమాభిలాషులచే) గోరబడునది. భ్రమగోత్సవము-
తుమ్మెదలకుప్రియరమమైనట్టి పుష్పములతో గూడియుండునది. పరాశ్రయ-ఇతర
ముల నాశ్రయించి అనగా కొయ్యలు, అల్లికలు మొదలగు వాని నాశ్రయించి
యుండును. చంద్రవల్లి - చంద్రునివలె చల్లదనము గలిగించునట్టిలత.
నుగంధ - పరిమిళముతో గూడియుండఁనది.

N. B:—ఇది పైపదములను బట్టి వసంతర్తువునందు పుష్పించులతగా దెలియగలదు. దీని పుష్పములు మంచిముత్యములకంటె హెచ్చుగ తెల్లనివిగ నుండును. మిగుల పరిచుభమును గలిగి యుండును. ఈలతలను తుమ్మెదలు విశేషముగా నాశ్రయించి యుండును. దీనిని సామాన్యముగ పుష్పవనములందు మండపములపై పాకించుదురు. ఇది కామకులకొకింతను నా పీఠిని గలిగించునదిగ నుండునని కాలిదాసాది కవులచే వరింపబడినది. మరియు “ధమ్మిల్లామోదిని, మందమదనోన్నాదదాయిని” యని రాజనిఘంటుకారుని వరనమునుబట్టి యీ పుష్పములను స్త్రీలు విశేషముగా బ్రేమించి వారి కేశ పాశములందు ధరించుచుండుననియు, నీ లతకీంద నుపవసించిన కొద్దిపాటి మదనవికారము గలుగుననియు గూడ దెలియగలదు. అయితే మాధవియన గురి వెందలతగా వరింపబడినటు అమరకోశమునందు గాననగును. ఒకవేళ నిది పత్రిములు మొదలగువానితో గురివెందలత ననుకరి చుటం జేసి యట్లు వర్ణింప బడి యుండవచ్చునని దెలియగలదు. కాని యిది గురివెందిజాతిలోని లతగాని దెప్పవచ్చును.

(3) విశేషగుణములు:—

కటురసమును, తిక్తకషాయానురసములను గలిగి యుండును. మదగంధమును గలిగి యుండును. పిత్తమును శనింపజేయును. కాస, వ్రణము, దాహము, శోథ కీని బోగొట్టును. (రం.సి.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు మాధవీ ప్రయోగము.

“వటాతిముక్తాంకుగ సింధువారజం ।

హితం చ శాకం ఘృతసంస్కృతం సదా” ॥

మరి, మాధవీలత, నావిలిపీనియొక్క మొలకలను శాకముగాజేసి ఘృతముతో సంస్కరించి సేవించిన రక్తపిత్తమునందు హితమగును. (మ.ఉ.అ.45.)

2. స్త్రీరోగమునందు మాధవీ ప్రయోగము.

“నుతను కరోతి మధ్యం పీతం మథితేన మాధవీమూలా ” ॥

మాధవీలతామూల కల్కమును తక్కిముతో సేవించిన విశేషముగా బలియుచ్చు స్త్రీలయొక్క నడుమునన్న మై యందముగా నుండును. (చ.ర.)

మూరిషః (శ్వేత-రక్త)-త్రోటకూరచెట్టు (క) (తెలుపు-ఎరుపు)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మారషా (సా). మరాఠీ - మార, చాళీ. గుజరాతీ - చోళా
మలయాళం - చిరుచీర. కర్ణాటకం - కిరుమసాలె. ద్రావిడం - చిగుకీరె.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ మారీషో బాష్పికో మ్నః శ్వేతో రక్తశ్చ సంస్కృతః॥
మారీషము, బాష్పిక, మ్నః అనువి శ్వేరక్తమారీష నామములు.

శ్వేత మారీషగుణములు

శ్లో॥ మారీషో మధుశ్శీతో విష్ణుభీ పితృమృదుః॥
శాతశ్శేష్కరో రక్తపితృను ద్విషమాగ్నిజితౌ॥

శ్వేతత్రోటకూరచెట్టు మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును
గలిగియుండును. చులబంధమును గలిగించును. నాతకఫములను వృద్ధిబొందించును.
పిత్తమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, విషమాగ్నిని బోగొట్టును.

రక్త మారీషగుణములు

శ్లో॥ రక్తమగ్నో గురుర్నాతి సత్కరో మధుగన్ధరః॥
శ్లేష్మలః కటుకః పాకే స్వల్పదోష ఉదీరితః॥

ఎఱ్ఱత్రోటకూరచెట్టు మధురరసమును, కొద్దిగ గురుగుణమును, సుగంధ
మును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. త్కూరముతో గూడి యుండును.
కొద్దిగ దోషములను మాపింప జేయును. విశేషముగ కఫమును వృద్ధి
బొందించును.

తండులీయః - మొక్కతోటకూర (చిర్రకూర) (ఖ)

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Amaranthus

మొక్కతోటకూర - Amaranthus Poligamous

శ్లో॥ తండులీయో మేఘనాదః కాండేర స్తండులీయకః

భ-డీ ర-స్తండులీబీజో విషఘ్నశ్చాల్ప మారిషః॥

తండులీయము, మేఘనాదము, కాండేరము, తండులీయకము, భ-డీ
రము, తండులీబీజము, విషఘ్నము, అల్పమారిషము అనునవి తండులీయా
నామములు.

తండులీయగుణములు

శ్లో॥ తండులీయో లఘుశ్శీతో దూక్షః పిత్తకఘ్నాస్రజిత్

స్పృష్ట మూతామలో రుచ్యో దీపనో విషహరకః॥

మొక్కతోటకూర లఘురూక్ష గుణములను, శీతవీర్యమును గలిగి
యుండును. రుచిని బుట్టించును. జాతరాన్ని నివృద్ధి బొందించును. మలమూతం
ములను శోధించును. పిత్తకఘ్నములను శమింప జేయును. రక్తనోషమును,
విషమును బోగొట్టును.

జలతండులీయః - కొయ్యతోటకూర (గ)

శ్లో॥ పానీయ తండులీయో యస్తత్కంచట ముదాహృతం॥

పానీయ తండులీయము. కంచటము అనునవి జలతండులీయ నామములు.

జలతండులీయగుణములు

శ్లో॥ కంచటం తిక్తకం రక్తపిత్తానిల హరం లఘు॥

కొయ్యతోటకూర తిక్తరసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును.
వాత పిత్తములను శమింపజేయును. రక్తనోషమును బోగొట్టును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(మారిష - (దీర్ఘనాల) - (తండులీయ - తండులీయము, మేఘనాదము, అల్పమారిషము, (సుశాకము.) జలతండులీయ) పానీయ తండులీయము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(మారిష) - మారిషము. (తండులీయ) - తండులీయము.

(2) శబ్దార్థములు:—

దీర్ఘనాల - పొడవుగనుండు నాళరూపమున వృద్ధి బొందునది. తండులీయము - బియ్యపుగింజలను బోలిన బీజములను గలది. మేఘనాదము - మేఘము పురుగుననే యుత్పన్న మగునది. అల్పమారిషము - మారిషమువంటి యాకృతిగలిగి పొట్టిగా వృద్ధి బొందునది. సుశాకము - శాకములలో శ్రేష్ఠమైనది. పానీయ తండులీయము - జలమునం దుత్పన్న మగునది. మారిషము - వ్యాఘ్రులను శమింప జేయునది. విషస్నుము - విషమును బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

తోటకూర - దీర్ఘ హృస్వభేదముచే రెండువిధములుగా నుండి శాకవర్గ ద్రవ్యములలో గణింప బడుచున్నది. ఇందు దీర్ఘముగ నుండునది శ్వేత రక్త భేదముచే రెండువిధములుగా నుండును. హృస్వముగా నుండునది. పులజ - జలజభేదముచే రెండువిధములుగా నుండును. జలజమనగా కేవలము ఏటియందు తృప్తి మగునది యని యర్థముగాదు.

అనగా తరుచు నిరుపాసి తడిపిన నేగాని వృద్ధిపొందిదని గ్రహింపవలసి యున్నది. మిగిలిన జాతులన్నియు మెట్టియం దుత్పన్న మగుచుండును. ఈ జాతులన్నిటిని సేద్యగాంధుని పెంచి కూరల యాగల్గఱుందు వికర్మయించు చుండురు. వీనిని ప్రతివారును శాకములుగా జేసి భుజించుచుండురు. విశేషముగ ఏటికి శాకరూపముననే పరిచోగములు గానవచ్చు చున్నవి. అయితే వీనిలో తండులీయకము ప్రశస్తమైనదిగా పరింపబడినది. పొట్టిగా బెరుగు తోట కూరలో ఏ పైని జెప్పినవియేగాక ఇంకను భేదములున్నట్లు చెలియగలదు.

కాని యవి గ్రహింప బడకపోవుటకు - గారణ మూహింపవలసి యున్నది. పొడవు గానుండు ఎర్రజాతిలో ముండ్లతో గూడియుండు ముయ్యక భేదము గానవచ్చుచున్నది. ఇది మిగుల త్వరముతో గూడియుండును. ఇందుచేత నే గాబోలు సిది శాకరూపమున నుపయోగింప బడుచున్నట్లు దెలియగలదు. ఇది వర్ణశోఢలకు దారణకర్మకు లోహముల భస్మీకరణముచకును ఉపయోగింప బడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) మారిష సామాన్యము - గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. రుచినిబుట్టించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. మేవోవృద్ధిని బోగొట్టును. (మ-ని.)

(ఖ) తండులీయము - మధురగంధమును మధురవిపాకమును గలిగియుండును. మత్తును, రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (చ-నూ-అ 27.) దాహమును, భోజనము బోగొట్టును. (రా-ని) తృష్ణను బోగొట్టును. (వి-గ.)

(గ) తండులీయమూలము - మధురరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. రక్షోరోధమును గలిగించును. కఫమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, పద్దరమును బోగొట్టును. (ఆ-సం.)

(ఘ) తండులీయపత్రిము - మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మూలములను నిరోధించును. రుచిని బుట్టించును. అర్శులను, రక్తపిత్తము, విషము, కాసము, దాహము, శోష వీచిని బోగొట్టును. (రా-ని.)

(చ) జలతండులీయము - శీతవీర్యమును గలిగియుండును. (రాజ వ.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. సమస్తవిషములందు తండులీయ ప్రయోగము.

“తండులీయక జీవంతి...హితం” ॥

మొక్కతోటకూర, జీవంతి వీని శాకములను నేవించిన సమస్త విషములు శమించును. (చ-చి-అ 25)

2. పద్దరమునందు తండులీయ ప్రయోగము.

“తండులీయక మూలంచ సత్కేద్రం తండులూంబునా” ॥

తండులీయమూలకల్కమును తేనెతోజేర్చి బియ్యపుకడుగుతో నేవించిన
పదార్థము శమించును. (చ-చి-అ 30)

3. అశ్మస్పృశనందు తండులీయ పరియోగము.

“యథాదోషం శాక్తైః వాస్తుక తండులీయక... అన్వైర్యా ” ||

తండులీయ శాకమును దోసాచుగుణ్యముగ సంస్కరించి నేవించిన
అశ్మస్పృశమిందును. (సు-చి-అ 6)

4. మూషికవిషమునందు తండులీయ పరియోగము.

“తండులీయక కల్కం తు నిహ్యోత్తత్ర సమాక్షికం ” ||

తండులీయక కల్కమును తేనెతో గలిపి నేవించిన ఎలుకవిషము
శమించును. (సు-క-అ 5)

5. రక్తపిత్తమునందు తండులీయ పరియోగము.

“శాకాకాశే శాక సాత్త్వానాం తండులీయాదయో హితాః ” ||

శాకములు సాత్త్వముగా గలవారు తండులీయము మొదలైనవాని
శాకములను భుజించినచో రక్తపిత్తము శమించును. (భౌ-పరి)

6. స్వవిషమునందు తండులీయ పరియోగము.

“తండులీయక మూలంతు పీతం తండులవారిణా ।

తక్షకేనాసి సందష్టం నిర్దిష్టం మరుతే నరం ” ||

తండులీయమూలకల్కమును బియ్యపుకడుగుతో నేవించిన స్వవిషము
శమించును. (అ-ని)

7. కుకూణకమునందు తండులీయ పరియోగము.

“సీమంతినీ పయసా మేఘురవస్య మూలం ।

సంస్పృశ్య తేన పరిషేచనము త్తమం చ ” ||

తండులీయమూలమును చనుబాలతోనూరి యందుండి రసమును గ్రహించి
నేత్రములందు నేచనము జేసిన చిన్నపిల్లలకు గలుగు కుకూణకమును వ్యాధి
శమించును. (వై-మ)

8. సమస్తప్రదరమునందు తండులీయ పరియోగము.

“మధుతా ర్క్ష్యజ సంయుక్తం మూలం స్యా త్తండులీయకం ।

తండులాంబుయుతం పీతం సర్వప్రదర నాశనం ” ||

తండులీయమూలమును, గసాంజనమును మెత్తగా నూరి యందు తేనె గలిపి చియ్యపుకడుగుతో నేవించిన సమస్త ప్రిదకములు శమించును. (గ-చి)

(6) యోగములు:—

1. తండులీయానితైలము - (ను-ఉ-కగ గోళ.)

ఉపయోగములు:—కణ్ఠ పూర్ణము జేసిన పూల శమించును.

2. తండులీయకఘృతము - (చా-ఉ-మూషి కాశనిష.) మాత్ర:-1 తులం.

ఉపయోగములు:—మూషి కాశిషము శమించును.

3. తండులీయాదికల్కము - (కా-చ-చ-ఆ ర్.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—గక్తప్రిదరము శమించును.

150

చూష - మినుము (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఉడద్, ఉర్దూ - మరాఠీ - ఉడీద. గుజరాతీ - ఉడద.
మలయాళం - ఉఇన్న. కర్ణాటకం - ఉద్దు, ద్రావిడం - ఉళుందు.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Leguminosae

(చిక్క-డు పుటుంబము)

మినుము - Phaseolus radiatus (Eng- Kidney bean)

(స్పృధనుభాగమున 23-వ పుట చూడము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో|| మాషస్తు కురువిందః శ్యా ద్ధాన్యపీఠో వృషాంకురః.

మాంసలశ్చ బలాధ్యశ్చ పితృశ్చ పితృభోజనః||

మాషము, కురువిందము, ధాన్యవీర, వృషాంకురము, మాంసలము, బాంధ్యము, పితృము, పితృభోజనము అనునవి మాష నామములు.

మా ష గు ణ ము లు

శ్లో॥ మాషోగురుః స్వాదుపాకః స్నిగ్ధో రుచ్యోఽనిఃపహః
సౌ సనస్తగ్నజో బల్యో శుక్రితో బృంహణః సరః॥
గురకీలార్దిత శ్వాస పక్తిశూలాని నాశయేత్,
భిన్న మాత్ర ములః స్తన్య మేదః సితకఫ పక్షుః॥

మినుము గురుస్నిగ్ధ గుణములను మధుర విపాకమును గలిగియుండును. గుచిని బుట్టించును. మలసంసనము జేయును. తగ్పణము, బలమునుగలిగించును. శుక్రిమును వృద్ధి పొందించును. బృంహణము. మలమాత్రమును శోధించును. స్తన్యమును, మేకస్నును వృద్ధిచేయును. పిత్త కఫములను వృద్ధి పొందించును. వాతమును శమింపజేయును. అగ్గస్ను, అర్దితగోగము, శ్వాస, పరిణామశూల అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

రాజమాషః - పెద్దమినుము (లేక) బొబ్బర (ఖ)

శ్లో॥ రాజమాషో మహామాష శ్చపల శ్చవలః స్మృతః॥

రాజమాషము, మహామాషము, చపలము, చవలము అనునవి రాజమాష నామములు.

రా జ మా ష గు ణ ము లు

శ్లో॥ రాజమాషో గురుః స్వాదుః కువగ స్తగ్నణః సరః
యాక్షో వాతకరో రుచ్యః స్తన్యఘోరి మలపక్షిః॥

పెద్దమినుము (లేక) బొబ్బర మధురరసమును, కషాయాను రసమును, గురుసం రూక్షగుణములను గలిగియుండును. తగ్పణము, రుచిని బుట్టించును. స్తన్యమును, మలాధిక్యతను గలిగించును. వాతమును వృద్ధి పొందించును.

వి శే షాంశ ములు

(1) ప్రసిద్ధ నామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—(మాష) - ధాన్యవీర పితృభోజనము.

(నీజరత్న.) (రాజమాష) - రాజమాషము. మహామాషము. ద్వీజసప్త (శస్త్ర) దీర్ఘనీజ, (సితమాష.)

(ఛి) గుణబోధకములు:— (మాష) - మాంసము, బలాధ్యము, (రాజమాష) - (మరుత్కగ, క్షుధాభిజనక.)

(2) శబ్దార్థములు:—

ధాన్యపీక - ధాన్యజాతులలో వీచినవలె పరికాశించునది. పితృభోజనము - పితృదేవతలచే భుజంపబడునది. నీజరత్న - రత్నములవలె పరికాశించునట్టి నీజములను గలది. రాజమాషము - మహామాషము - మాషములలో పెద్దదిగనుండి శ్రేష్ఠమైనదిగ నొప్పునది. ద్వీజసప్త (శస్త్ర) - దంతములవలె పరికాశించునట్టి యేను నీజములతో నొప్పియుండు కాయలను గలది. (శేక) బాల్కణములచే చించమైనదిగ శపించబడినట్టిది. దీర్ఘనీజ - పొడవుగనుండు నీజములనుగలది సితమాష - తెల్లగ నుండునట్టి నీజములను గలది. మాంసము - మాంసమును వృద్ధిపొందించునది. బలాధ్యము - అధికముగ బలమును గలిగించునది. మరుత్కగ నామును వృద్ధిపొందించునది. క్షుధాభిజనక - ఆకలినిబుట్టించునది.

(3) భేదములు:—

ఇది చిన్న పెద్ద భేదముచే రెండు విధములుగా గారి, నలుపు, తెలుపు, ఎరుపు అను వర భేదములచే నూడు విధములుగా గారి యుండునని చెప్పవచ్చును. అయితే నిదలి చిన్నది నాచువర్ణమును, పెద్దది తెలుపు ఎరుపు వర్ణములను గలిగి యుండును. ఇవి శింభీధాన్యజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి భోజ్య క్రోష్యవ్యములలో గణించబడుచున్నవి. ఇవి సామాన్యముగ ప్రతి వ్యవసాయదారునిచేతను ఆయా కాలములందు పైరు చేయబడుచుండును. ఇందు నల్లని మాషములకే హెచ్చుగ నుపయోగమున్నట్లు గానబడును. అయితే నీ మాషజాతి “మాషోఽత్ర సర్వేష్వవరః” || (నా-నూ-అర్) అనివాగ్భటునిచే జెప్పబడుటచుట్టి శింభీధాన్యములలో నిది చచ్చమైనదిగ వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇది గుణస్థిగాదిగుణములను అనువిపాకమును గలిగియుండి “కఫపిత్తకరా మాషాః” || (భా-ప్ర) అని జెప్పబడుటచుట్టి విశేషముగా కఫపిత్తములను ప్రకోశింపజేయునది యగుటచే నటుల నీచమైనదిగా వ్యవహరింపబడుచున్నట్లు దెలియగలదు. కాని యిది విశేషముగా వాతరోగములందును, వాజీ

కాని చికిత్సయందును పరియోగమును బహుమన్నది. వ్యవహారమునందు గూడ
కీని పరియోగము అనేక విధములుగా నున్నట్లు గానబడుచున్నది.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) మాషము - మధురగంధమును గలిగి యుండును చూరధిక్యమును గలి
గించును. కీర్ణముగ శుక్రమును గలిగించును. (చ-సూ-అ-27.) ధాతువులను
శోషింపజేయును. రక్తపిత్తములను శీఘ్రముగ పరికోపింపజేయును. శర్మమును
బోగొట్టును. (రా-ని) అమలపాకమును గలిగి యుండును. (వృ-శా.) మాంస
మును వృద్ధి పొందించును. శ్వాసను బోగొట్టును. (ని-క.)

(ఖ) రాజమాషము - విశదగుణమును గలిగి యుండును. శుక్రమును
వృద్ధి పొందించును. అమలపిత్తమును గలిగించును. కఫవాతములను వృద్ధి
పొందించును. (చ-సూ-అ-27)

(గ) మాషయూషము - త్రినోషములను వృద్ధి పొందించును. ఇది నిలువ
యుండునట్టి పులిసినచో తైలపానమునందు అనుపానముగా శ్రేష్ఠమైనది. (ఆ-సం)

(ఘ) మాషకోటికము - వాతమును వృద్ధి పొందించును. కఫపిత్తము
లను శమింపజేయును. (వై-శ-సిం.)

(ఙ) మాషాన్నము - కష్టముగ జీర్ణమగును. వెంటనే శుక్రమును గలి
గించును. మాంసమును వృద్ధి పొందించును. వాతమును శమింపజేయును. (వై-ని)

(చ) రాజమాషసూపము - మధురగంధమును, కషాయానుగంధమును, రూక్ష
గుణమును గలిగి యుండును. చూరమును నిరోధించును. రుచిని బుట్టి చును.
స్తన్యమును గలిగించును. వాతమును వృద్ధి పొందించును. (దృ-గు)

(5) పరియోగములు:—

1. వాజీకరణమునందు మాష పరియోగము.

“మాషయూషేణ యోభుక్త్వా ఘృతాఢ్యో షష్టికౌదనం ।

వయః పిబతి రాత్రిం స కృత్స్నం జాగర్తి వేగవాన్” ॥

షష్టిక ధాన్యపు అన్నమును మాషయూషముతోను, విశేషముగ నేయి
తోడను గలిపి భుజించి క్షీరమును పానము జేసిన యెడల మిగుల వాజీకరణ
మగును.

(చ-చి-అ-2)

2. విశ్వాచీ నాతకోగమునందు మాష ప్రయోగము

“మూలం బలామూః నస్యం తు యో మాషక సేన కుర్యాత్ |

.....మాసాదసౌ వజ్జిసమానబాహుః ||

బలామూలమును మాషకసముతో మెత్తగానూరి స్వగ్రహమును గొలిపించి యొక మాసము నస్యముజేసి యెకల విశ్వాచీ నాతకోగము శమించును. (బృంద.)

(6) యోగములు:—

1. మాషానివాశీకణభృతము - (చ-వాశీకణ) మాత్ర: 1 కులము.

ఉపయోగములు:—అధికముగ శుక్రిచ్ఛిన్ధి కలుగును

2. మాషపటి - (భా-ప.) మాత్ర: 1 కులము.

ఉపయోగములు:—వృష్టిము, బృంహణము, వాతము శమించును.

3. మాషతైలము - స్వల్పమాషతైలము - బృహన్మాషతైలము - మాషమాషతైలము - చిరామిషమాషతైలము - (భేషజ్య-నాతవ్యాధి.)

ఉపయోగము:—అభ్యంగనస్యాది గూఢముగ నుపయోగించిన అప బాహుకము, అర్ధాంగకోష, అధ్యవాతము, ఆక్షేపకము, బాహుకంఠము, శిగ్రోకంఠము, కత్తికూల, జఘనకూల, జానుకూల, ఊర్ధ్వగుతుంగతన్యాయములు, బాధ్యము, కర్ణకూల, కర్ణనాదము, అర్చితనాతము, పిష్టవాతము, గృహస్థీ నాతము, పక్షాఘాతము ఇవి శమించును.

(7) Actions and uses:—The seeds are aphrodisiac, nutritive, also nerve tonic. As a nerve tonic, the Urida Dál and a compound confection known as Vrida-cháládu are much used in paralysis, rheumatism and affections of the nervous system. The Dál is also useful as a preventive of frequent attacks of cold which occur in winter. When parched it is eaten in uterine complaints. The root is said to possess some narcotic properties.

R. N. Khory.

ముచుకుందః - ముచుకుందము
(లే.) లోలుగు

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మచకకేఫూల్, ముచకుంద. మరాఠీ - ముచకుంద. గుజరాతీ - ముచకుంద. మలగూళం - కర్ణాటకం - దావిడం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Sterculiaceae

గుట్టపుబాదము కుటుంబము

ముచకుందము - Eng-Pterospermum Suberifolium or P. glabrescens

ఈకుటుంబ ముష్టప్రదేశములలో, గలదు. దీనిలో చిన్న మొక్కలు మొదలు పెద్ద చెట్లవఱకు నున్నవి.

ఈకుటుంబపు ప్రతిమొక్క మొక్క లేత కొమ్మలమీదను లేత యాకులమీదను దట్టముగా గోధుమ వర్ణముగల రోమములుగలవు. ఈరోమములు అముదపాకుల మీదనున్న తెల్లని పొడివలె లేతయాకులను ఎండకు వాడిపోకుండ, గాపాడును. వీనిలో ఆకులు అభిముఖచేరిక, అముపత్రములు, లేదా, లాశపత్ర వైఖరినున్న మిశ్రమపత్రములు. కణుపు పుచ్చములు గలవు. పువ్వులుచిన్నవి. ఆకర్షణ పత్రములు కొన్నిటియందు లేవు. కింజల్కములన్నియు గలసియుండును. పుష్పిడితిత్తులు రెండుగదులు. అండకోశము 5 గదులు. ఒక్కొక్కప్పుడు కాయలోని గదులు విడిగానుండును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ముచుకుందః క్షత్రవృక్షః చిత్రకః ప్రతివిష్ణుకః॥

ముచుకుందము, క్షత్రవృక్షము, చిత్రకము, ప్రతివిష్ణుకము అనునవి ముచకుంద నామములు.

ము చు కు ం ద గు ణ ము లు

శ్లో॥ ముచుకుందః శిశుః పీడాశితాస్య విషనాశకః॥

లోలుగుచేట్టు శిశుస్థూలను, గక్తపిత్తమును, విషమును బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

పరిచయచోధకములు:—క్షత్రవృక్షము, చిత్రకము, (హరివల్లభము, అర్ధాగ్రము)

(2) శబ్దార్థములు:—

క్షత్రవృక్షము - వక్షములలో శ్లేష్మమైనది. చిత్రకము - అనేకరంగులతో గూడిన పుష్పమును గలది. హరివల్లభము - విష్ణుగూర్తికి ప్రియకరమగు పుష్పములను గలది. అర్ధాగ్రము - అర్ధమిచ్చుటకు యోగ్యమైనది.

N. B:—ఇది వృక్షశబ్ద ప్రయోగముచే నెక్కుగాజెలుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి పుష్పవర్గములో గణింపబడు చున్నట్లు దెలియగలదు. దీని సరిచయమును గలిగించు లక్షణము లెచ్చటను గానరాకున్నవి.

(3) విశేషగుణములు:—

కటుకసమును, తిక్తాచురసమును గలిగియుండును. కఫమును శమింపజేయును. కాగ, కంఠవోషము, త్వగ్దోషము, శోఘ, వర్షణము, జీర్ణజ్వరము, పాచు పీనిని బోగొట్టును. (రా.ని.) ఉష్ణవీగ్యమును గలిగియుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (ని.ర.)

(4) ప్రయోగములు:—

1. శిశు పీడయందు ముచుకుంద ప్రయోగము.

“శిరోఽర్థం నాశయత్కృషు పుష్పం వా ముచుకుందజం॥”

ముచుకుంద పుష్ప స్మగ్ధమును నన్యముజేసిన శిశుస్థూల శిశువుగ శమించును. (చ.ద.)

ముద్గ - వె స ర (౩)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మూగ, వరాతి - మూగ, గుజరాతీ - మగ, పంజాబీ - పచ్చపయి, కర్ణాటకం - హేసయి, దాక్షిణ్యం - పచ్చపయి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Leguminosae

చిక్కుడు కుటుంబము.

(ప్రథమ భాగమున 23-వ పుట చూడుము.)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ముద్గో బలాధ్యమ్నః సూపశ్చేష్టః రసోత్తమః ॥

ముద్గము, బలాధ్యము, సుఫలము, సూపశ్చేష్టము, రసోత్తమము అనునవి ముద్గనామములు.

ముద్గ గుణములు

శ్లో॥ ముద్గో రూక్షో లఘుర్రాసీ కఫపిత్తహారో హిమః ।

స్వాదురల్పాచిలో నేత్యోజ్యోగహ్నా..... ॥

పెసలు మధురరసమును, రూక్షలఘుగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. నేత్రములను హితమైనది; కొద్దిగ వాతమును వృద్ధి బొందించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. జ్వరమును బోగొట్టును.

వసముద్గ - అడవి పెసర (ఖ)

శ్లో॥ మకుష్ఠో వసముద్గః స్వాస్థ్యకృష్ణక మశుష్కౌ ॥

మకుష్ఠము, వసముద్గము, ముకుష్ఠకము, మశుష్కము అనునవి వసముద్గనామములు.

వనముద్గ గుణములు

శ్లో॥ మమమ్మో నాతల గాహీ కఫశిత్తచూళో లఘుః ।

వాంతిజిస్నోధుగః పాకే కృమికృష్ణర్జరనాశనః ॥

అడవి పెసలు మధురసముచు, లఘుగుణముచు, మధురవిపాకముచు గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. కఠిములను గలిగించును. నాతముచు వృద్ధిపొందించును. కఫశిత్తములను శమింపజేయును. జ్వరమును బొగ్గొట్టును.

వి శేషాంశములు

(1) సన్నిధి నాచుములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—మఘలము, నూపశేష్ఠము, శ్లోత్తము (వాజిభోజనము,) (వనముద్గ)-(వల్లీముద్గము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—బలాధ్యము.

(2) శబ్దార్థములు:—

మఘలము - అందముగనుండు (పొడవగు) కాయలను గలది. నూపశేష్ఠము - పప్పులలో శ్రేష్ఠమైనదిగ వ్యవహరింపబడునది. శ్లోత్తము - కట్టుల (పెంకట్టు)లో నుత్తమమైనదిగ జెప్పబడునది. వాజిభోజనము - గుర్రముల కొహగముగ నుపయోగపడునది. వల్లీముద్గము - తీగకూపమున నుత్పత్తిగలిగినది. బలాధ్యము - విశేషముగ బలమును గలిగించునది.

(3) భేదములు:—

ఇది గాఢ్యా . వచశ్శేషముచే రెండు విధములుగా నుండి ధాన్య (శిబి) జాతిలో నుత్పత్తి గలిగి ఫల్యకరద్రవ్యములలో గణింపబడుచున్నది. ఇందు మొదటిది—

“ముక్తో బహువిశః శ్యమోహాతః పితకస్తనా ।

శ్వేతోక్తశ్చ తేషాం తు పూర్వః పాశ్చాత్యలఘుః స్మృతః ।

సుశుతేన పునః పాణిక్తోహాతః సర్వవరోగుణైః ।

చరకాణిభిః పూర్వక్త ఏష హ్యేవ గుణాధికః ॥

కృష్ణవరము గలది. ఆపసచ్చని వరముగలది, పసప్రపచ్చని వరము గలది. తెలని వరముగలది. ఎర్రని వర్ణముగలది యని యైదు విధములుగా

నుండును. వీనిలో నొకదానికంటె నొకటి లఘుగుణముచువిశేషముగా గలిగి యుండును. కాని యందు అపవచ్చని వర్ణముగల పెసలు అన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమైనవిగా సుశుభ-చరకాదులచే నంగీకరింప బడినవి. (భా-పర్వ) ఇట్లు కృష్ణాది ముద్గధేదములలో హరితముద్గములే శ్రేష్ఠమైనవిగా పై దానినిబట్టి దోయుచున్నది. వ్యవహారమునందు గూడ నీ పచ్చపెసలనే పెరుజేసి విశేషముగా నమ్ముచుందురు. వీనివలె నితరజాతులు పైగు చేరుబడకపోయినచు పచ్చ పెసలలో నీ జాతుల గింజ లచ్చటచ్చట గలిసి యొక్కొక్కప్పుడు ఉభయగు ముండును.

ఈ పెసలు మెట్ట నేలలలోను, పంటనేలలలోను గూడ వృద్ధిపొందును. సాధారణముగా పెసలు మార్గశీర్ష మాసములో నాటబడి మాఘ ఫాల్గుణమాసములలో ఫలితమునకు వచ్చును. వీనిని ప్రతి వ్యవసాయదారుడును పెరుచేయును. మరియు నిది ప్రాతనిత్యమును నుపయోగపడు భోజ్యవస్తువులలో నొకటి యగుటచే ప్రతి గృహస్థుడును కొద్దిగనో గొప్పగనో వీనిని సంవత్సరమునకు సరిపడునట్లు సేకరించి జాగ్రత్త పెట్టుకొనును. ఈ పెసలను సామాన్యముగ నూపముగ నే గాకుండ ననేక విధములగు భక్ష్యములుగా గూడ జేసి భుజించుదురు. వీనిని మెత్తగా చూర్ణించి శరీరమున కుద్వర్తనముకై యుపయోగించుదురు. ఇందువలన చర్మమునకు పుగుత్వమును వర్ణమును గలుగును. వైద్యమునందు సాధారణముగ ప్రతి వ్యాధియందును పథ్యముగా నుపయోగింప బడుచున్నది. అడవిపెసలలు స్వయముగనే లతాయాపమున చేలగట్టపై నుత్పన్నమై సన్నముగ నొకటిన్నర యంగుళము పొడవుగల కాయలతో నొప్పి యుండును. ఇందలి గింజలు నల్లగ చిన్నవిగ నుండును. వీని నెవరును పెరుజేయరు. వ్యవహారమునందు గూడ వీని నుపయోగించు చున్నట్లు దెలియరాదు. వైద్యమునందు కొద్దిగా నుపయోగింప బడునట్లు గానబడును.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) గోమ్యముద్గము - కషాయగ్రసమును, మధురానురసమును, విశు

గుణమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. (చ-సూ-అ 27) సగగుణమును గలిగి యుండును. (ఆ-సం.)

(ఖ) ముద్గయూషము - లఘుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. పిత్తశ్లేష్మములను శమింపజేయును. వ్రణములను, క్రిములను, త్యక్తును, దాహమును, కఫపిత్తజ్వరమును, రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర) మధురగంధమును, కషాయగుణమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. శుక్రిమును వృద్ధిపొందించును. నేత్రములకు హితమైనది. తృప్తినిగలిగించును. సన్నిపాశజ్వరమును, క్షానిని బోగొట్టును. (ద్ర-గు)

(గ) ముద్గామలకయూషము - మలాదులను నిరోధించును. పిత్తకఫములను శమింపజేయును. (సు-సూ-అ46)

(ఘ) కృష్ణముద్గము - మధురగంధమును, లఘుగుణమును గలిగియుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. పథ్యకరము, బలమును, వీర్యమును, పుష్టిని గలిగించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. విశేషముగ వాతమును శమింపజేయును. (రా-ని)

(చ) వనముద్గము - కషాయగంధమును, మధురగుణమును, గలిగియుండును. పథ్యకరము, రుచిని బుట్టించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును జ్వరదాహమును బోగొట్టును. (రా-ని.) శీతవీర్యమును గలిగియుండును. అర్శస్సూలము, గుల్మమును బోగొట్టును. (ఆ-సం.)

(ఛ) వనముద్గయూషము - లఘుగుణమును గలిగియుండును. స్వల్పముగ బలమును గలిగించును. ఆమమును పచింపజేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. నేత్రములకు హితమైనది. బ్రూహణము, వెంటనే శుక్రిమునుగలిగించును. పిత్తశ్లేష్మములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును. (ద్ర-గు.)

(జ) వనముద్గయూషము - వెంటనే శుక్రిమును గలిగించును. ధాతువులను బోషించును. పిత్తమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, జ్వరతాపమును, మాతృకృచ్ఛిమును బోగొట్టును. (ద్ర-గు)

(5) ప్రయోగములు:—

1. జ్వరమునందు ముద్గ ప్రయోగము.

“ముద్గాద్యైః లఘుభిర్యూషాః...జ్వరాపహః॥

పెసలు మొదలగు లఘుగుణముగల శింశీధాన్యములతో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించిన జ్వరము శమించును. (వా-చి-ఆ 1)

2. శ్లేష్మాధికపిత్తజకాసయందు ముద్గ ప్రయోగము

“ముద్గాదియూషైః.....ఘనశ్లేష్మణి” ॥

పెసలు, ఉలవలు మొదలగు వానితో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించిన కఫాధిక్యతగల పిత్తజకాసము శమించును. (వా-చి-ఆ 3)

(6) యోగములు:—

1. ముద్గమోచకము - (భా-ప్ర.) మాత్ర:-1 శులము.

ఉపయోగములు:—మధుగరస - లఘుగుణ - శీతవీర్యములతో గూడి మలాదులను నిరోధించును. శీత్రములకు హితమగును. బలమును గలిగి యును. రుచిని బుట్టించును. జ్వరమును బోగొట్టును.

2. ముద్గవటకము - (వై-ని.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—రుచిని బుట్టించును. శుక్రమును, బలమును, పుష్టిని గలిగించును. కఫమును వృద్ధిపొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. రక్తదోషమును బోగొట్టును.

3. ముద్గార్ద్రవటకము - (భా-ప్ర.) మాత్ర:-1 తులము.

ఉపయోగములు:—లఘుగుణముగలిగి రుచిని బుట్టించును. బలమును గలిగించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. తృప్తిని గలిగించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును.

ముద్గపర్ణి - కారు పెసర,

(లేక) పిల్లిపెసర, (లేక) అడవిపెసర. (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - జంగలీమూంగ, ముగవన. మరాఠీ - రాసమూగ. గుజరాతీ -
అడవాడమగవేల. మలయాళం - కాట్టుప్పయరు. కర్ణాటకం - కాశోసని.
కాశీడి - కాట్టుపయరు.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Leguminosae

చిక్కుడు కుటుంబము

పిల్లిపెసర - *Phaseolus trilobus*

(ప్రథమభాగమున 23 వ పేజీ చూడుము)

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ముద్గపర్ణి కాకపర్ణి శూర్పపర్ణ్యల్పికా సహా

కాకముదా చ సా పోక్తా తథా మార్జారగంధికా॥

ముద్గపర్ణి, కాకపర్ణి, శూర్పపర్ణి, అల్పిక, సహ, కాకముద్గ, మార్జార
గంధిక యనునవి ముద్గపర్ణి నామములు.

ముద్గపర్ణి గుణములు

శ్లో॥ ముద్గపర్ణి హిమా రూక్షా తిక్తా స్వాద్య చ శుక్రిణా ।

చక్షుశ్యాక్షతశోధఘ్ని గాఢహిణీ జ్వర దాహనత్ ।

దోషత్రయహాన్ లఘ్వీ నిహిహ్యోఽతిసాజిత్ ॥

కారుపెసరి తిక్తరసమును, మధురానురసమును, రూక్షలఘుగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. శుక్రిమును వృద్ధిపొందించును. నేత్రములకు హితమైనది. మూడులను నిరోధించును. తిక్తదోషములను శమింపజేయును. త్వాతజ్యోష, జ్వరదాహము, గ్రిహణి, అస్మిన్, అశిసారము అను దివ్యాధులను బోగొట్టును.

మాషపర్వీ కారుమినుము (లేక) అడవిమినుము (ఖ)

హింది - జంగలీషడద్, పనషడద్, మషవన. మరాఠి - రాన, ఉడీద. గుజరాతి - ఉడవవేల, అడవజేల. మలయాళం - కాట్టు శున్న, కర్ణాటకం - కాశ్చిట్టు, ద్రావిడం - కొట్టు ఉశంద.

Natural Order—Leguminosae

కారుమినుము - Phaseolous — — ?

శ్లో॥ మాషపర్వీ సూప్యపర్వీ కాంభోజీ హయపుచ్చికా।

పాండురోమశ పర్వీ చ కృష్ణవృంతా మహాసహా॥

మాషపర్వీ, సూప్యపర్వీ, కాంభోజీ, హయపుచ్చిక, పాండురోమశపర్వీ, కృష్ణవృంత, మహాసహా యనునవి మాషపర్వీ నామములు.

మా ష ప ర్వీ గుణ ము లు

శ్లో॥ మాషపర్వీ హిమా తికా రూక్షా శుక్రిబలాసక్యత్।

మధురా గ్రిహణీ నోధవాతపిత్తజ్వరాసజిత్॥

కారుమినుము తిక్తరసమును, మధురానురసమును రూక్షగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. శుక్రిమును వృద్ధిపొందించును. మూడులను నిరోధించును. కఫమును వృద్ధిపొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. శోషము, జ్వరమును, తిక్తదోషమును బోగొట్టును.

వి శేషాంశ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(మధ్యపర్వీ) - సూప్యపర్వీ, కాకము

మార్గగంధిక, (హృస్వ, తుదస్మా.) - (మావస్తి) - హయపుచ్చిక, పాండులోమశపరి, కృష్ణవృంత, మహాసహ, (స్వయంభు, బహుఫల.)

(ఛి) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(ముద్గపరి) - వనముద్గ, (మావస్తి) కాంభోజి.

(2) శబ్దార్థములు:—

• శూర్పస్థి - చేతులయొక్క అక్రమములతో గూడియుండునది. కాకముద్గ - నల్లనిరంగుల బీజములతో గూడియుండునది. మార్గగంధిక - పిల్లివాసనవంటి వాసనతో గూడి యుండునది. హృస్వ - తుదస్మా - పక్షి వ్యయములో చిన్నదిగా నుండును. బహుఫల - పక్షి వ్యయములో చిన్నదిగా నుండును. హయపుచ్చిక - గుఱ్ఱపు తోకవలె గోమములతో గూడిన పత్రిములనుగలది. పాండులోమశపరి - తెల్లగనుండు లోమములతో గూడిన పత్రిములనుగలది. కృష్ణవృంత - నల్లగనుండు తోడి మెలతో గూడిన కాయలనుగలది. మహాసహ - పక్షి వ్యయములో పెద్దదిగా వ్యవహరింపబడునది. స్వయంభు - తనంతట నదియే యుత్పత్తియగునది. బహుఫల - విశేషముగ కాయలతో గూడియుండునది. వనముద్గ - అడవులగు దుత్పత్తియగునది. కాంభోజి - కాంభోజి దేశమునం దుత్పత్తియగునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

(క) ముద్గపరి:—

“అరణ్య ముద్గజావల్లీ సశిరబా పీతపుష్పకా

ముద్గవల్ల్యాభి పర్ణాయా ముద్గపర్ణితి సా స్మృతా॥”

కారుపెరర తీగెరూపమున నడవులం దుత్పత్తియై సమపుష్పచిన్న పుష్పములతో నొప్పియుండును. సామాన్యపు పెరర మొక్కల యాకులవలె దీని గాకులును నుండుటంజేసి యిది ముద్గపర్ణియని వ్యవహరింపబడుచుండును. (1-5.)

(ఛి) మావస్తి:—

“మావస్థాన దృక్పర్ణా రోమాలుః వనసంభవా

మార్జామోదనీ మావస్థిండి చ వక్రినాలకా॥

హయపుచ్చ సమాకారా మధురా పర్వతోద్భవా॥”

కారుమిచుము సామాన్యపు మినపమొక్కల యొక్క యాకులవలె నాకులను, అందు రోమములను (దీర్ఘముగనుండు నూగును) గలిగి యవపులందును పశ్యతములందును నుత్పత్తి యగుచుండును. మార్జాలమువంటి గంధమును, పంకరగనుండు నాళములను గలిగియుండును. మరియు దీనియాపలు దీర్ఘమగు నూగుతో గూడి యుండుటనుబట్టి హయావాలముతో సమానముగ నుండును. ఇది మధురముతో నొప్పియగుండును. (శి-ద.)

N. B:—ఇవి లతాజాతులం దుత్పత్తిగలిగి పక్ష్యయమని పక్ష్యచూరిప బడుచు జీవనీయవర్గములో భేర్మొనబడినవి. ఇవి వరుసగా ముద్గనూషములందు భేడిములుగా దెలియుచున్నను లతారూపమున నుత్పత్తి గలిగియుండుటను బట్టియు, జీవనీయద్రవ్యములలో తుదకసహ, మహాసహాయని గ్రహింపబడుట వలన పైదానికంటె విశేషముగు గుణమును గలిగియుండుటను బట్టియు ముద్గమాషములనుండి ప్రత్యేకముగా గ్రహింపబడి నిఘంటుకారులచే వర్ణింపబడినట్లు దెలియగలదు. మరియు నిగదలి ముద్గపర్ణ యనునది “సామాన్యము, మార్జాగంధి” యని రెండు విధములుగా నుండునని వైద్యకశబ్దసింధుకారునిచే జెప్పబడినది. కాని వీనికి ప్రత్యేకముగా లక్షణగుణాదులందు విశేషమున్నట్లు దెలియజేయు విషయము లెచ్చటను గానరావు. మరియు నిది వనముద్గయని నిఘంటుకారులచే గ్రహింపబడినది. కాని ముద్గమునందు మకుష్టకమును నొక జాతి వనముద్గముగా జెప్పబడుటచే నిది పైవిధముగా వనముద్గము కాదేమో యని యూహింపవలసి యున్నది. అయితే సామాన్యముద్గము తుపజాతిలో నుత్పత్తిగలిగి యుండుటనుబట్టి తద్భేదమగు మకుష్టకమును వనముద్గము గూడ తుపరూపముననే నుత్పత్తి యగుననియు, ముద్గపర్ణ యనునది లతారూపమున వనములం దుత్పత్తి యగుననియు దెలియుచుండుటచే మకుష్టకముదపరులను స్వరూపమునందు కొంతభేద మున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. ఒకవేళ స్వరూపము నంగు భేదము గానుపించినను మిగిలిన లక్షణాదులందు ఒకింత సామ్యత జెప్పబడుటవలన రెండును సమానములే యని గ్రహించుదమన్నను మకుష్టకము నీచమైనదిగా జెప్పబడుటవలన గుణములందు గూడ భేదము గాన్పించుచున్నది.

కావున ముద్గమనం దొక భేదమై వనములం దుత్పత్తిగలిగినమకుష్టమనుదానితో, విశేష లక్షణగుణాదులును వనములం దుత్పత్తియు గలిగిన ముద్గపరి కొంచెము ముద్గముతో స్వరూపమున సామ్యత గలిగియున్నను భిన్నమైనదిగనే గ్రహించిన యుక్తముగా దోషగలదు.

ఈ ముద్గపరి యు, మాషపరియును సమూలముగనే వైద్యమునందు ప్రయోగములు గలిగియున్నట్లు తెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) ముద్గపరి - చుధుగగసమును గలిగి యుండును. కఫమును వృద్ధి పొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. వాతరక్తమును, క్రిములను బోగొట్టును. (ధ-ని.) కాసను, త్మయమును బోగొట్టును. (రా-ని.) రక్తస్తంభము జేయును. (కా-ని.)

(ఖ) ముద్గపర్ణి యూషము-ధాతువులను వృద్ధి పొందించును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. రక్తపిత్తమును, జ్వరతాపమును, పిత్తజ్వరమును బోగొట్టును. (ద్ర-గు.)

(గ) మాషపరి - పిత్తమును వృద్ధిపొందించును. వాతమును శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, దాహమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) బలమును గలిగించును. ధాతువులను బోషించును. (రా-ని.) వెంటనే శుక్రమునుగలిగించును. (రా-వ.) స్నిగ్ధగుణమును గలిగియుండును. బృంహణము, వర్ణమును గలిగించును. స్తన్యమును, కేశములను వృద్ధిపొందించును. (శో-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. వాజీకణముకై మాషపర్ణి ప్రయోగము.

“నూషపర్ణి భృతాం ధేనుం గృష్టిం శ్రష్టాం చతుస్తనీం,

సమానవర్ణపత్నాం చ జీవద్వత్సాం చ బుధమాన్ ॥

ఇత్వోదామరునాదాం వా సాంద్రీక్షీరాం'చ ధారయేత్ ।

కేవలం తు పయస్తస్యాః శృత, వాశృతమేవ వా,

శగ్గరా హధుసర్పర్భిః యుక్తం తద్వృష్య ముత్తమమ్”॥

మాషపర ముచే బాగుగా మేపబడి బలిసినట్టియు, నాలుగు స్తనములు గలిగినట్టియు, అప్పుడే ప్రసవించినట్టియు, సమానమైన వర్ణముతో గూడి

జీవించియున్న దూడతో గూడియున్నట్టియు, చెఱుకుకర్కలను గాని, మద్దియాకు
లను గాని మేయుచున్నట్టియు, గోవుయొక్క చిక్కగనుండు పాలను పిండి
కేవల మిట్టి పాలయందుగాని, కాచినట్టి పాలయందుగాని చక్కెరను, తేనెను,
నేయ్యుని జేర్చి పానముజేసిన విగుల వాజీకరణమగును. (చ-చి-అ 2.)

2. మూషికవిషమునందు ముద్రపర్ణ మాషపర్ణ ప్రయోగము.

“సహ ససింధువాసే చ లిప్యత్ తత్త్ర సమాక్షికే”॥

కారుపెసర, కారుమినుము, వావిలి వీనిని సమూలముగ గ్రహించి
మెత్తగ గల్కముజేసిగాని, చూర్ణముజేసిగాని తేనెతో గలిపి సేవించిన
మూషికవిషము శమించును. (సు-క-అ 6.)

3. వాతాస్పగ్గమునందు మాషపర్ణ ప్రయోగము.

“మాషపర్ణి పక్షేనై తైలేన పిచుధారణం ।

కర్తవ్యం క్తవాశాయ మార్దవాన నుఖాయ చ”॥

కారుమినుమును సమూలముగ గ్రహించి దీనియొక్క కషాయకల్కము
లతో తైలమును కాయించి యందు దూదినిగాని, మెత్తని పట్టుగుడ్డనుగాని తడిపి
యోనియందు పిచుధారణముజేసిన వాతాస్పగ్గము శమించును. మరియు వాత
విస్ఫోజితే గలిగిన రూక్షగుణములు పోయి యోనియందు వృదుత్వమేర్పడును.
కూల మొదలగు బాధలు శమించును. (వం-సే.)

(6) యోగములు:—

1. ముద్రపర్ణానికౌఠము - (భైషజ్య-ప్రమేహసిటిక.) మాత్ర:-1పలం.

ఉపయోగములు:—ప్రమేహసిటిక శమించును.

2. ముద్రపర్ణానిక షాయము - (వై-చిం-జ్వర.) మాత్ర:- 1 పలము.

ఉపయోగములు:—సిత్తజ్వరము శమించును.

ముసలీకందః - నేలతాటిగడ్డ (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - కాఠీమూసలీ. మలయాళం - నిలప్పవ. కర్ణాటకం - నేలగడ్డ
ద్రావిడం - నెలప్పనైకిళంగు.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Amaryllideae

కిత్తనార కుటుంబము

నేలతాటిగడ్డ - Curculigo Orchioides

ఈకుటుంబపు మొక్కలన్నియు గుల్మములే. పెద్దచెట్లులేవు. ఆకులు సమరేఖ
పత్రములు ప్రకాండము భూమిలోపలనే యుండును. పుష్పభాగములన్నియు నొక్కొక
వలయమున నూడో, ఆరో గలవు. ఈకుటుంబమును ఉల్లికుటుంబమును మిక్కిలి పోలి
యుండును. కాని ఉల్లికుటుంబపు మొక్కల యందాశయము ఉచ్చము వీని యందాశయము
వీచము. ఇదియే భేదము.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ తాలమూలీ తు విద్వద్భిః ముసలీ పరికీర్తితా॥

తాలమూలి, ముసలి యచనవి ముసలీకంద నామములు.

ము స లీ క ం ద గు ణ ము లు

శ్లో॥ ముసలీ మధురా పృష్ఠా వీశ్యోష్ఠా బృంహణీ గురుః।

తిక్తా రసాయనీ హంతి గుదజాన్యనిలం తథా॥

నేలతాటిగడ్డ మధురరసమును, తిక్తానురసమును, గురుగుణమును, ఉష్ణ
వీర్యమును గలిగియుండును. సద్యశ్శుక్రమును జేయును. బృంహణము, రసా
యనము, హతమును శమింపజేయును. అర్శోరోగమును బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—తాలమూలి, తాలపత్రిక, హేమపుష్పి, దీర్ఘకండిక.

(ఖ) గుణబోధకములు:—ముస (ష) లి, అర్హోష్ఠి.

(2) శబ్దార్థములు:—

తాలమూలి - తాటిచెట్టునలె నుండు మూలమునుగలది. తాలపత్రిక - తాటి నూకులవంటి యాకులనుగలది. హేమపుష్పి - బాగామరంగువంటి పుష్పములనుగలది. దీర్ఘకండిక - పొడవగు కందిరూపమున నుండునది. ముషలి - న్యాధులను బోగొట్టునది. అర్హోష్ఠి - మూలవ్యాధిని బోగొట్టునది.

(3) పరిచయబోధకలక్షణము:—

“ముషలీ తృణకాకందో మృదుసారాల్పపత్రికా।

వీతపుష్పా మహాపుష్పా దీర్ఘకందా చ పిచ్ఛిగా॥”

నేలతాటిగడ్డ తృణజాతి కందములలోనిది. ఇది మృదువైన సారమును గలిగియుండును. చిన్నవిగనుండు కొద్దిపాటి యాకులను గలిగియుండును. పుష్పములు పసునాపచ్చని వర్ణముగలిగి అనేకముగా నుండును. కందము పొడవుగానుండును. పిచ్ఛిల గుణమును గలిగియుండును. (శి-ద.)

(4) భేదములు:—

ఇది శ్వేత - కృష్ణభేదముచే రెండు విధములుగానుండి తృణజాతి కందములలో నుత్పత్తిగలిగి వృష్యరసాయన ద్రవ్యములలో శ్వేష్టమైనదిగా నెన్నబడుచున్నది. ఈ రెండువిధములగు భేదములు వైద్యక శబ్దసింధువుచుబట్టియే దోయుచున్నది. ఇతరత్రా అంతగా గానరావు. మరియు “శ్వేతా స్వల్పగుణా। అన్యారసాయనా” (వై-శ-సి) అని చెప్పబడుటచేతను, విశేషముగా కృష్ణకందమే లభించు చుండుటచేతను ఇచట కృష్ణ కందమే గ్రహింపదగినది. ఈమొక్కలు విశేషముగా గుబురుగానుండి నీడగల ప్రదేశములందును, విశాలముగా వ్యాపించిన మామిడిచెట్ల క్రిందను నుత్పత్తి యగుచుండును. వార్షికాలముయొక్క ఆరంభమున మేను గర్జనముచుబట్టి ఒక్కసారిగా భూమినుండి మొలక రెత్తును. క్రమముగా తాటియాకులను బోలిన చిన్నచిన్న యాకులు చాలుగైదు నలువైపులకు విస్తరించును. వానిమధ్యనుండి సన్నని నాళములతో గూడి పచ్చనైనపువ్వులు అనేకముగా వికసించును. భూమిలోని

కందము క్రమేణ తాటిమూలమువలె పొడవుగా వృద్ధిపొందును. భూమి క్షేపమునుబట్టి వీనికి సారమేర్పడుచుండును. నల్లటి నేలయందలి నైవచోమిగుల సారవంతములై కొంచెము లావుగా విర్పడును. ఇతర భూములందలివి సన్నముగానే ఉండును. పరాకాలాంతమునకు వీనిపైనుండు భాగమంతయు నశించును. గుర్తుపట్టి యీ కందములను గ్రహించుచుండురు. వీనిని పదులు భక్షించును. వైద్యమునందు వృష్య రసాయనములకుగా నుపయోగమును గలిగియున్నది.

(5) విశేషగుణములు:—

పిచ్చిగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. బలమును గలిగించును. కఫమును వృద్ధిచేయును. పిత్తమును శమింపజేయును. దాహమును, శ్రిమనుబోగొట్టును. (రా-ని.) మధురరసమును, మధువిపాకమును గలిగియుండును. శరీరమునకు మృదుత్వమును గలిగించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిచేయును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. (గ-ని)

(6) ప్రయోగములు:—

1. కర్ణ పాలీవర్ధనమునకై ముసలీప్రయోగము.

“ముసలీకందక్షోదో మాహిషనవనత మిక్రితోఽభ్యంగాత్,

వర్ధయతి కర్ణ పాలీం సప్తాహం ధాన్యరాశిస్థమ్॥”

నేలతాటిగడల చూరమును గేదెవెన్నతో చక్కగానూరి జాగ్రత్తగా నేమిదిములు ధాన్యరాశియందుంచి పిమ్మట సభ్యంగముజేసిన కర్ణ పాలీ వృద్ధిపొందును. (రాజ-మా.)

(7) యోగములు:—

1. ముశ్యాది కషాయము - (బ-రా-అస్పృగ్ధర.) మాత్ర:—1పలము.

ఉపయోగములు:—అస్థిసాగ్రవము, ప్రవరము, పరివాహిక, రక్తపిత్తము ఇవి శమించును.

2. ముసలీకందాదిమాగ్గము - (శాజ్కాథర-అ6.) మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులము

ఉపయోగములు:—వాజీకరణమగును.

ముస్తకం - సాధారణతుంగముస్త (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మిలయాళం - ముత్తజ. కర్ణాటకం - భద్రముష్టి. ద్రావిడం - కొంక్రిశంగు.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order—Cyperaceae
తుంగ కుటుంబము

సాధారణతుంగముస్త - *Cyperus rotundus*

ఈ కుటుంబములోని మొక్కలు చిన్నగుల్మములు. అన్నియు గడ్డివలె నుండును. పీనియాకుల పాదపీతము చూర్తిగ గొట్టమువలె నుండును. పుష్పములలో పుష్పకోశము, దళ వలయము లేదు. తుషములుగలవు. వానిలోపల కింజల్కములు అండకోశము విడివిడిగా నైనను కలసియైన నుండును. సాధారణముగ కింజల్కములు మూడు. మూడులోపుగా నుండును. అండాశయపుగది మొకటి. అం దొకటియే అండముండును. కీలముచివల రెండో మూడో చీలికలు గలవు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ముస్తకం న స్త్రీమాం ముస్తం త్రిషు వారిద నాచుకం ॥
ముస్తకము, ముస్త, వారిదము అనునవి ముస్తక నామములు.

ముస్తక గుణములు

శ్లో॥ ముస్తం హిమం కటుగ్రాహి తిక్తం దీపన పాచనం,
కషాయకఫపిత్తాస్య తృప్త జ్వరారుచి జగతుజీత్ ॥

సాధారణతుంగముస్త కటుగ్రహమును, తిక్తకషాయానురసములను, శీత వీర్యమును గలిగి యుండును. మలమును నిరోధించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి

బొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. గక్తకోశము, తృష్ణ, జ్వరము, అరుచి, కృమియను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

భద్రముస్తా—పొడవగు తుంగముస్తా(ఖ)

శ్లో॥ కురువిందో ఒపకో భద్రముస్తా నాగరముస్తకః ॥

కురువిందము, భద్రముస్తా, నాగరముస్తకము అనునవి భద్రముస్తా నామములు.

భద్రముస్తా గుణములు

శ్లో॥ భద్రముస్తా కషాయా చ తిక్తా శీతా చ పాచనీ ।

పిత్తజ్వరకఫస్థ్ని చ జ్వర సంగ్రాహిణీ చ సా ॥

పొడవుతుంగముస్తా కషాయరసమును, తిక్తానుచమును, శీతవీర్యమును, గలిగి యుండును. ఆమమును పచింపజేయును. మలమును నిరోధించును. పిత్త కఫములను శమింపజేయును. జ్వరమును బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) పరిసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(ముస్తా) వారిద, (భద్రముస్తా)- కురువింద, సుగంధి, గగ్గింధిల, కోండ్లెప్ప.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(ముస్తా) ముస్తక, హిమ, బల్య.

(2) శబ్దార్థములు:—

వారిద - మేఘమువలె నలని వర్ణముగలది. కురువింద - కురుదేశమున నుత్పన్నమగునది. సుగంధి - పరిమళము గలది. గగ్గింధిల - గణువులతో గూడియుండునది. కోండ్లెప్ప - పదుల కిష్టమగునది. ముస్తక - దోవఃకులను బోగొట్టునది. హిమ - శీతవీర్యముగలది. బల్య - బలమును గలిగించునది.

(3) భేదములు:—

ఇది స్థలజ - జలజభేదముచే రెండు విధములుగా నుండి కంఠములతో గూడిన తృణజాతుల దుష్పత్తిగలిగి, సుగంధద్రవ్యములలో జేరి సంగ్రాహక దీపనీయ పాచరీయ ద్రవ్యములలో శ్లేష్మమైనదిగా గణింపబడుచున్నది. ఇందు

స్తంభము - సాధారణము స్త, భద్రము స్త, నాగరము స్త యని మూడువిధములుగా నుండును. ఇందలి భద్రము స్త పొడవుగను, నాగరము స్త గుండ్రముగను నుండునట్లు దెలియగలదు. భావమిశ్రుని మతములో “కురునింకో ఒపకో భద్రముస్తో నాగరముస్తకః” యని రెండింటిని కలిపియు జెప్పుటవలన నీ రెంటికిని భేదము లేనట్లుగా దెలియగలదు. “భద్రముస్తా కచాయాన ఇత్వాది, తిక్తానాగరముస్తా ఇత్వాది” అని రాజనిఘంటువునుబట్టి యీ రెండును వేర్వేరుగ నుండునని దెలియగలదు. ఇదియుచుగాక నాగరముస్తకు చెప్పిన “చూడాల, చక్కల” అను పర్యాయపదములను బట్టి వరుసగా నవి బాటుముడియాకృతిని, చక్కాకృతిని గణియుండునని యాచార్యులుచే నాగరముస్తలు గంగముగా నుండుననియు దెలియుచున్నది. దీనినిబట్టి భద్రముస్తలు దీర్ఘముగా నుండునని యూహింపదగినది. జలజముస్త కైవర్తముస్తయని చెప్పుటకుమన్నిక. దీని పర్యాయపదములోని “కుటున్పట, పేలన, పవ” యను శబ్దములను బట్టి యిది వరుసగా వంకరగా నుండుననియు, లోనగట్టితనములేక నుండుననియు, నీటిపై తేలువంతటి లఘుత్వమును గలిగియుండుననియు దెలియగలదు.

మరియు “తుంగముస్తా క శేరుకా” యను రాజనిఘంటువునుబట్టి తుంగముస్తలునుమరియుక భేదమున్నట్లును దెలియుచున్నది. కాని “క శేరు ద్వివిధం మహాద్రాజ క శేరుకం । ముస్తాశ్చ తి లఘుస్యాద్వ్యత్యచోడమితి స్ఫుటం”|| అని భావమిశ్రుని వాక్యమును బట్టి క శేరుకము తుంగముస్తలవలె చిన్నకందరూపమున నుండుననియు, నది ముస్తాభిన్న కందమలియును దెలియగలదు. ఇదియుచుగాక క శేరుకమును భావమిశ్రుకు కంఠశాకములలో గణించి యున్నాడు. ఇటులనే మృగుతులిచేగూడకేవలము క శేరుక శృంగాటకములే కందశాకములలో గణింపబడినవి. మరియు భావమిశ్రు మశ్రుతులచే దీనికి మధురసత్వము, గురుగుణత్వము మొదలగు గుణములచే బృహణత్వమును, అధికశుక్రలత్వమును జెప్పబడినవి. తుంగముస్తలకు కటుతిక్త కసామూదులచే లంఘనకరత్వము చెప్పబడినది. కావున ఈ శాఖములచే ముస్తాక శేరుకములకు సాబంధము లేదనియు, క శేరుకము పోలికలో ముస్తతో సమానముగ నున్నను గుణభేదమును బట్టి తన్నిన్న (ముస్తాభిన్న) మగు దృవ్యమనియును గ్రహించుట యుక్తము.

తుంగముస్తలు ప్రితిచోటున నుత్పత్తి యగుచుండును. ఆ యాభూమి భేదమునుబట్టి వీనియాదుగల సారముగూడ భిన్నభిన్నముగ నేఉండును.

భూమిలోపల సన్నని వేళ్ళతో గూడి చిన్న కందముండును. దానిపైటికొంచె మెత్తుగా సన్నని నాళముండును. ఈ నాళమునంటి మూలాగ్రములందు చుట్టున సన్నముగను దీర్ఘముగను నుండు కొద్దిపాటి తృణములు అంటి యుండును. అగ్రభాగముననుండు తృణములమధ్య దీర్ఘముగను మిగుల సన్నముగనుండు నాళమున కుచ్చువలె నంటియందు పుష్పములు నాలుగై యుండును. ఇవి నలుపుక గ్రలకు వంగియుండును. స్థలజము స్థల కుండు నాళము మిగుల హ్రస్వముగానుండును. ఒలజ ము స్థలకుండు నాళము అతిదీర్ఘముగా నుండును. ఈ నాళములను గ్రహించియే తుంగచాపము అట్లుదురు. ఈ యన్నిజాతుల కందములను పదులు అతిపేష్టితో భక్షిండును. ఈ కందములను గ్రహించి యొకపాటి బజారులలో విక్రయించుదురు. “అనూపదేశే యజాతం ముస్తకం తత్ప్రస్థే | తత్తాపి మునిభిః సోక్తం పరం నాగరముస్తకం ||” అని భావ మిక్కిలిదూష మును బట్టి యనూపదేశజముస్తయు, అంగు నాగరముస్త (భావవిశ్రితమున భక్షింముస్త) యును, శ్లేష్మములై నట్లుగా దెలియగలదు. నోయు “నూతనం గంధాధ్యం పరమం విదుః” అని ధైవజ్యరత్నావళి నాక్య మును బట్టి కొత్తదిగను, అధికపరిమళము కలదిగ నుండు ముస్త శ్లేష్మమైనది యనియు జేయుచున్నది.

ముస్తలు మిగుల పరిమళమునే గలిగి యుండును. ఇందుచేతనే యిది గంధవర్ణమునందు జేర్చబడినది. “ముస్తకం తు మనాక్ తుణం కాంజికే త్రిది కోషితం | పంచపల్లవతోయేన భర్తయే చూర్చయే త్తనా | ఆజ్యోభాంజన జ్ఞై ర్భావయేచ్చేతి శున్దరి ||” తుంగముస్తలను కొద్దిగా నలియగొట్టి కాండక మునందు వేసి మూడూదినిములూరబెట్టవలెను. పిమ్మట నిమిష బాణలియందుంచి కొద్దికొద్దిగా పంచపల్లవకషాయమును బోయుచు సన్ననినుంటతో భర్తన చేయ వలెను. పిమ్మట మార్చించి మేకమూత్రముతోను, మునగపట్ట రసముతోను బావన జేసి మెండుబెట్టవలెను. ఇట్లు జేసిన తుంగముస్తలు శుద్ధిబొందును అని ధైవజ్యరత్నావళి నుండి దెలియుచున్నది. ఇందట పంచపల్లవములనగా— “అమృ జంబూ కపిత్థానాం బీజపూరక బిల్వయోః | గంధకగ్గుణి సర్వత్ర పత్రాణి పంచపల్లవం ||” మామిడి, నేరేడు, వెలగ, మాదీఫలము, మారేడు, వీని చిగుళ్లు పంచపల్లవమని చెప్పబడును. ఇట్లు చెప్పబడుటంబట్టి యితరద్రవ్య ములకు చేయు శుద్ధివలెగాక కేవలము దీనికి గంధగుణము హేచ్ఛుచేయుటకే

యెందులకునదిగా దెలియగలదు. కాని ఏవిధమున సుస్కారమును చేయకయే దీనిని యోగములందు చేర్చుచున్నారు. “సంగ్రహక దీపనీయ పాచనీయానాం ముస్తం” (చ.నూ.అ.25) అని చాకాచార్యుడు ముస్తను సంగ్రహక దీపనీయ పాచనీయ ద్వివ్యములలో శ్రేష్ఠమైనదానినిగ బేర్కొనియుండెను. ఇందుకు తగినట్లుగానే అతీసారము, గ్రహణి, పరివాహిక, జ్వరము వినూచి మొదలగు అగ్నిమాండ్ల, ఆమదోషములచే గలుగు వ్యాధులందు కఠినిగా నుపయోగింప బడుచున్నది. మరియు సేతోవ్యాధులందుగూడ పరియోగింపబడినట్లును దెలియ గలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) ముస్త(సామాన్య)-తిక్తరసమును, కషాయానురసమును గలిగియుండును. అతీసారమును బోగొట్టును. (ఛ-ని.) వాతమును శమింపజేయును. (రా.వ.)

(ఖ) నాగరముస్త - తిక్తరసమును, కటుక షాయానురసములను, కీత పీర్థమును గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. జ్వరము, అతీసారము, ఆరుచి, తృష్ణ, దాహము, శ్రిమ పీని బోగొట్టును. (రా.ని.)

(గ) కైవర్తిముస్త (జలజ) - కషాయరసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. సద్భిక్షుక్రియను జేయును. కఫమును శమింపజేయును. కాసను, శ్వాసను, అగ్నిమాండ్లమును బోగొట్టును. (రా.ని.)

(5) పరియోగములు:—

1. అతీసారమునందు ముస్తా పరియోగము.

“హీరే భద్రముస్తాని..... ।

‘తిసరి పరమవ్యాః విహితాః శ్లోకాశ్చ తీసారణాం ” ॥

కురువేరు తుంగముస్తలు మొదలైనవాటితో సిద్ధముజేసిన ప్రచుర్య అతీసారకోగికి హితమగును. (చ-చి.అ 10)

2. మదాత్యమునునందు ముస్తా పరియోగము.

“జలం ముస్తే శ్శృంగ వాపి దవ్యాత్ వోషవిపాచనం ।

విత దేవచ పాయూ స్వత్రాసి మదాత్యమే ” ॥

తుంగముస్తలతో గాచిన జలమును మదాత్యముగికి కలిగిన తృష్ణ

ధిక్యమునం దిచ్చిన దోషపాచనమై తృప్త శమించును. మరియు నీ సారీయమే ఇతర దోషజములందు గూడా హితముగును. (చ-చి-అ 12)

3. వమనమునందు ముస్తా ప్రయోగము.

“ముస్తాముతాం కర్కటకశ్య శృంగీం” ||

తుంగముస్తలు, కర్కటకశృంగి వీని కషాయమును పానముజేసిన వమనము శమించును. (చ-చి-అ 22)

4. కాసరోగమునందు ముస్తా ప్రయోగము.

“పైతే సముస్తమరిచః సకఘే” ||

తుంగముస్తలు, మిరియాలు వీని చూర్ణమును సేవించిన పిత్తజ్వరము కాసశమించును. (చ-చి-అ 22)

5. ఆమాతీసారమునందు ముస్తా ప్రయోగము.

“పయస్యత్కృష్ణస్థ ముస్తా నాం వింశతి త్రిగుణేఽంధసి ।

క్షీరావశిష్టం తత్ప్రీతం హంత్యాచుం శూలమేకచ” ||

పాలకు మూడురెట్లు జలమునుజేర్చి అందు ఇరువది తుంగముస్తలను కొద్దిగా నలియగొట్టి వేసి పాలు మిగులువరకు కాచి పానముజేసిన శూలతో గూడిన ఆమాతీసారము శమించును. (సు-ఉ-అ 40)

6. పక్వాతీసారమునందు ముస్తా ప్రయోగము.

“మాస్తం కషాయం పేయం వా ఏకం నుధుసమాయుతం” ||

కేవలము తుంగముస్తల కషాయమునందు లేనెజేర్చి పానముజేసిన పక్వాతీసారము శమించును. (సు-ఉ-అ 40)

7. విషూచికాయందు ముస్తా ప్రయోగము.

“శృతం భద్రం సునస్య వా” ||

భద్రముస్తల కషాయమును విషూచికరోగికి కలిగిన తృప్తయందు పానము జేసిన తృప్తశమించును. (చ-ద.)

8. అగ్నివిస్ఫంబమునందు ముస్తా ప్రయోగము.

“సేచమేత్ । సితాం భసాం భోజజలైః” ||

జలజతుంగముస్తల కషాయమును చక్కెర జేర్చిన జలమును ఒకటిగా కలిపి సేచనము జేసిన అగ్నివిస్ఫంబము శమించును. (నా-చి-అ)

9. శుక్రమునందు ముస్తా పయోగము.

“చాగమాతేణ సామృష్ట భద్రముస్తాంజనేన హి ।

చిరకాలోద్భవం వృష్టం గక్త్యం చాపి నశ్యతి ॥

భద్రముస్తను మేకమాతముతో నూరి కంటికి అంజనమువేసిన చిర
కాలజమగు వృష్ట (కంటిలోనివృష్ట) నేత్రరోగము శమించును. (గ-ని.)

10 తిమిరమునందు ముస్తా పయోగము

“నిర్ఘృష్టా వా నారీణాశ్చద్రముస్తాః । ఆంధ్యం సద్యస్తైమిం

నూతిపుంసా । వత్సద్గ్రాధం నేత్రయోగంజనేన ॥

భద్రముస్తను జలముతో నూరి యంజనమువేసిన వెంటనే తిమిరము
శమించును. (గ-ని.)

(6) యోగములు:—

1. ఘనాదిశృతశీతకషాయము - (వా-జ్ఞర.) మాత్ర: 1 పలము.

ఉపయోగములు:— ఆమహాచన మగును. తృష్ణయు, జ్వరమును
శమించును.

2. ముస్తకాద్యావటి - ముస్తకాదివటి - (భైషజ్య-అగ్నిమాంద్యం.)
మాత్ర: 5 యవలు.

ఉపయోగములు:— అతిసారము, అజీర్ణము, విషాచి, అనుచి, అగ్ని
మాంద్యము, గంహణి, కాసము ఇవి శమించును.

3. ముస్తకార్ఘ్యము - (భైషజ్య-అగ్నిమాంద్యం.) మాత్ర: 1 జౌన్న.

ఉపయోగములు:— అజీర్ణము, అగ్నిమాంద్యము, విషాచి, గంహణి
యివి శమించును.

4. భద్రముస్తాదిగుటిక - (భైషజ్య-ముఖిరోగ.)

ఉపయోగములు:— ముఖమునందు ధరించినచో చలించు దంతములకు
సిరిత్వము కలుగును.

5. భద్రోత్కటాద్యవలేహము - (భైషజ్య - నూతిక) మాత్ర 1 తులము.

ఉపయోగములు:— సంగ్రహగ్రహణి, నూతికారోగము, శూల, ఆనా -
హము, ఇవి శమించును. అగ్నిదీప్తి కలుగును.

6. భద్రోత్కటాది స్ఫుతము - (భైషజ్య - నూతిక) మాత్ర 1 తులము.

ఉపయోగములు:— నూతికారోగము, గంహణి, పాండు, అర్శస్సు,
ఇవి శమించును. అగ్నిదీప్తి కలుగును. స్తన్యోద్ధకమగును.

7. ముస్తకాదిక సాయము - (భైషజ్య-జ్వర) మాత్ర 1 పలము.
ఉపయోగములు - విషమజ్వరములను శమింపజేయును.
8. ముస్తకాదిగణ క సాయము - (చ-ద-సన్నిపాతజ్వర.) మాత్ర 1 పలము.
ఉపయోగములు:— పిత్తజ్వరసన్నిపాతజ్వరము శమించును.

(7) Actions and uses:—Diaphoretic, diuretic, demulcent, stimulant and galactagogue; given in fevers, dyspepsia, diarrhoea and cholera; also in urinary calculi and amenorrhoea. As a galactagogue the fresh fukers are applied to the breasts.

(R. N. Khory II P 632)

స్వానుభవము

దోషాధాను:— 5 మొదలు 15 వక్షగింజలయెత్తు చూర్ణమును ఖేనోతో తీసికొనవలయును, లేక $\frac{1}{4}$ మొదలు 1 తులము ముస్తలు క సాయముకాచి తీసికొనవలయును; లేక $\frac{1}{4}$ తులము ఒక శేరు వేడినీళ్లలో వేసి రాత్రియంతయు నుంచి మరుగాడు తీసుకొనునది. స్వేదజనకము, మూత్రలము, లసీకావృక్షము.

ఉపయోగములు:— పిత్తజ్వరములో అనగా ముఖ్యముగా దప్పిక, ఒడలిగుంటలు, ప్రలాపము, పచ్చనికండ్లు మొదలగు నవి జ్వరముతోగూడి యుండునపుడు ఇది మంచిది. విషూచివ్యాధిలో మాత్రమును హెచ్చుజేయటకొరకు ఈయబడును. ఇదియు మరికొన్ని వస్తువులను కలిపి జేయబడు పానకము మూత్రలముగాను, జ్వరములలో దప్పికను తగ్గించుటకును ఈయబడుచున్నది. అందులో జేర్చబడు కషాయమే, షడంగ కషాయము. తుంగముస్తలు, చందనము, శుంఠి, కురువేరు, పర్పాటకము, నట్టివేరు, ఇవి కలిపి నది “మనచందన శుంఠ్యంబు పర్పటోశీర నాథితం శీతం తేభ్యో హితం తోయం పాచనం తృప్త జ్వరాపహమ్” ఆ. ల.]

(వాగ్భట).

మూర్వ - చా (సా) గ

భాషాంతర నామములు

హిందీ-ముగ్గీ, మూర్వా, చుగునహాగ, చూరహాగ. మరాఠీ - మోగ
వేల. గుజరాతీ - మోగ వేల్. మలయాళం - పెరుంకురుగప. కర్ణాటకం - ముళు
రణి. దాక్షిణ్యం - పెరుంకురుంబై.

సైన్సర్మిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Ranunculaceae.

నాభికుటుంబము.

(ప్రతి మూలమున 31-వ పుట చూడుము.)

చాగ - *Clematis triloba*.

పర్యాయ పదములు

మోగ మూర్వా మధురసా శేవీ మోగటా తేజనీ సగ్గినా,
మధూలికా మధుశ్రేణీ గోకర్ణి పీలుపగ్గపి||

మూగర్, మధురస, శేవి, మోగట, శేజని, సగ్గ, మధూలిక, మధు
శ్రేణి, గోకర్ణి, పీలుపర్ మునునవి మూర్వానామములు.

మూర్వా గుణములు

మోగ మూర్వా సరా గురు స్వాదు తిక్తా విష్ణాసగ్గి మేహానుత్,
త్రిదోష శ్లేష్ణా హృదోగ కంఠా కుష్ఠ శర్మరాపహా ||

చాగ మధురసము, తిక్తానుసము, సగ్గ గురు గుణములను గలిగి
యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. రక్తి పిష్తము, ప్రవేహము, తృష్ణ
హృదోగము, కంఠ, కుష్ఠము, జ్వరము అను నీ న్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధ నామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:— మూర్వా, మోగట, సగ్గ, మధుశ్రేణి,

గోకరి, పీలుపరి, (దృఢసూక్తిక, ధనుర్నూల, ధనుర్నూ, పృథక్త్వచ, మధుస్రవ) (ఖ) గుణబోధకములు:— మధురస, తేజని.

(2) శబ్దారములు:—

మూర్ఖ - మోట - బంధనమునకును, మట్టబెట్టుటకును, అనుకూలమైన నాగను గలిగిన పత్రములతో గూడి యుండునది. సస్య - ఒకవిధమగు స్రావముతో గూడిన కందిము (లేక) పత్రము గలది. మధుశ్రేణి - మధురమగురసమును పంక్తివలె స్రవింపబడి. గోకరి - గోవుయొక్క కరమువంటి పత్రములనుగలది. పీలుపరి - పీలుపుముయొక్క పత్రములవంటి పత్రములనుగలది. దృఢసూక్తిక - దృఢముగు నాతోగూడిన పత్రములను గలది. ధనుర్నూల - ధనుర్నూ - ధనస్సు కుపయోగించు నారతోగూడిన పత్రములను గలది. పృథక్త్వచ - లోపలి నాగనుండి పృథ్వీకముగా విడిపోవునట్టి పెతోలుతో గూడిన పత్రములనుగలది. మధుస్రవ - తేనెవంటి రసమును స్రవించునది. మధురస - మధుర రసమును గలిగియుండునది. తేజని - వ్యాధులనుండి రక్షించునది.

N. B:—ఇది కందజాతులలో నుత్పత్తియగునది. దీనియాకులు కిత్తనార మట్టలవలె నుండును. కాని యంతదళసరిగను, పెరుమగను, వెడల్పుగను, పొడవుగను నుండక సన్నముగ పొట్టివిగనుండును. పైపదములనుబట్టి యీపత్రములు ముదిరినప్పుడు దీనినుండి నాగను గ్రహించి, దానిని ధనస్సులకు గట్టుటకై ఉపయోగించుదుని దెలియగలదు. ఈ విషయమునే “మూర్ఖాచోర స్నాయుః యయా పూర్వభేదే గుణాన్ కుగ్వంతి ధనుషాం” (సు-సూ-అ 22) అని శుశ్రుతవ్యాఖ్యానకాండగు డిల్ల జాచార్యుడగుడనిరూపించియున్నాడు. ఈ యాకులను మధ్య గోసినప్పుడు కఠబందమట్టల నుండి వలె నొక విధమగు చిక్కిని రసమునుండి స్రవించును. అయితే దీనికందిమునకే ప్రయోగమున్నట్లు గానబడును. ఈ మొక్క సామాన్యముగ నెల్లచోటులందు నుత్పత్తియగును.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. ఛర్దిని, విషమును బోగొట్టును. (ధ-ని) తిక్తరసమును, కషాయానురసమును గలిగియుండును. (రా-ని) బృంహణము. బలమును గలిగించును. (రా-వ) కషాయరసమును, తిక్తమధురానురసము

లను, కటువిపాకమును, గలిగియుండును. ముఖిరోష, రక్తదోషము, మేదోరోగము, భ్రమ, విషచుజ్వరము, వీనిని బోగొట్టును. (ని-ర)

(ఖి) కంఠగుణములు:— విశేషముగ క్రిమిరోగమును బోగొట్టును. అగ్గిరోగమును, విచిదోషమును బోగొట్టును. (ని ర)

(4) ప్రయోగములు:—

1. శిక్షజ వమనమునందు మూర్ధ్వా ప్రయోగము.

“మూర్ధ్వా తథా తండుల ధావనేన”

చాగచూర్ణమును బియ్యపుకడుగుతో నేవించిన పిత్తజ వమనము శమించును. (చ-చి-అ-23)

2. నేత్రరోగమునందు మూర్ధ్వా ప్రయోగము.

“సౌవీరం నైంధవం నైలం మూర్ధ్వామూలం తగైవ చ

కాంస్యపాతేన విఘ్నం స్వాదక్షోః శూలనివాహం”

నైంధవలవణమును, చాగమూలమును, సౌవీరంజనమును మెత్తగా చూర్చి దీనిని కంచుపాత్రలో వేసి అందు తిలతెలముగలిపి బాగుగాచేతితో రుద్ది కొండ్రుకు అంజనము వేసిన నేత్రశూల వెంటనే శమించును. (ఝ-సే)

3. పాండురోగమునందు మూర్ధ్వా ప్రయోగము.

“మూర్ధ్వా హరద్రా మలకం చ లిహ్యత్ ।

సితం గవాం సప్తదినాని మూతే॥”

చాగ, పసుపు, ఉసిరికకాయ వీనిని మెత్తగా చూర్చించి గోమూత్రము నందేకుదినములూరబెట్టి నేవించిన పాండురోగము శమించును. (సు-ఉ-అ-44)

(5) యోగములు:—

1. మూర్ధ్వాది-మూర్ణము (వా-ఉ-బాలరోగ) మాత్ర 1/2 తులము.

ఉపయోగములు:— స్తన్యదోషము శమించును.

2. మూర్ధ్వాదిఘృతము- (భైషజ్య- పాండు, కామిలాది) మాత్ర 1 తులం.

ఉపయోగములు:— పాండు, జ్వరము, విస్ఫోటకము, శోధ, అగ్గిష్ణు రక్తపిత్తము ఇవి శమించును.

మూలకం-ముల్లంగి (చిన్నది) (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - మూలీ. మరాఠీ - ముల్గా. గుజరాతీ - ముల్గా. మలయాళం - ముల్లంగి. కర్ణాటకం - ముల్లంగి. దామిడం - ముల్లంగి.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order—Crucifereae

ఆవ కుటుంబము

ముల్లంగి - *Raphanus sativus* (Eng. Radish)

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక. లఘుపత్రములు, అన్నియాకులు నొకరీతిగలేవు. క్రిందుగానున్న యాకులు పెద్దవి, తొడిమలు పొడుగుగా నుండును. వీనిమీదను ముడుగులవు. పత్రములకు బెక్కుతమ్మెలు గలవు. పైయాకులు చిన్నవి. తమ్మెలుతక్కువ. విషమ రేఖపత్రము. అందున అంపపుపండ్లున్నవి.

పుష్పమంజరి:—గెలలు కొమ్మలచివరలనుండి పుట్టును.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము 4. తమ్మెలు వీచము.

దళవలయము:—అకర్షణపత్రములు 4 అచక్కిర యండాశయము పాదములందు పచ్చగానుండును. వృంతము వంటియుండును.

కింజల్కములు:—6. కాదలు. అకర్షణపత్రములకంటె పొడుగుగా నున్నవి. పుష్పాడితిత్తులు రెండుగదులు.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. రెండుగదులు. కింజలవరుస ఒక్కొక్క గదిలో ఒక్కొక్కటి గలదు. కుడ్యసంయోగము, కీలము గుండ్రిముగాను చొట్టిగా నున్నది.

పర్యాయ పదములు

శ్లో|| శాలామర్కటకం విసృం శాలేయం మగుసంభవం,

చాణక్యమూలకం తీక్ష్ణం తథా మూలకపోతికా||

శాలామర్కటకము, విసృము, శాలేయము, మగుసంభవము, చాణక్య మూలకము, తీక్ష్ణము, మూలకపోతిక యనునవి లఘుమూలక నామములు.

లఘుమూలక గుణములు

శ్లో॥ లఘుమూలం కటుష్ణం స్యాదుశ్చయం లఘు చ పాచనం
దోషత్రయహం స్వర్ణం జ్వర శ్వాస వినాశనం ।
నాసికా కఠ శోగిఘ్నం నయనామయనాశనం॥

చిన్న ముల్లంగి కటుకసము, లఘుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. ఆమమును వాఙ్ము జేయును. రుచిని బుట్టించును స్వరమును గలిగించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. జ్వరము, శ్వాసము, నాసారోగము, కంఠరోము, నేత్రరోము అను నీవ్యాధులను బోగొట్టును.

మహామూలకం - పెద్దముల్లంగి (ఖ)

శ్లో॥ నేపాలమూలకం చాశ్చ తద్భేదజవంతవత్ ॥
నేపాలమూలకము, గజవంతవత్తు అనునవి మహామూలక నామములు.

మహామూలక గుణములు

శ్లో॥ మహాత్తడేవ రూక్షం గురుదోష త్రియావహం
స్తేపాసికం తడేవ స్యాత్ దోషత్రయవినాశనం॥

పెద్దముల్లంగి రూక్ష గురుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. త్రిదోషములను వృద్ధి గొందించును. తెలముతో బాక్ష్మముజేసిన త్రిదోషములను శమింపజేయును.

గాజరం - ఎర్రముల్లంగి (గ)

శ్లో॥ గాజరం గజరం పోక్తం తథా నారంగవర్ణకం॥
గాజరము, గజరము, నారంగవర్ణకము అనునవి గాజర నామములు.

గాజర గుణములు

శ్లో॥ గాజరం మధుకం తీక్ష్ణం త్రిదోష దీపనం లఘు
సంగ్రాహీ రక్తపిత్తశ్లో గృహణీ కఫనాతజిత॥

ఎర్రముల్లంగి మధుకసము, తీక్ష్ణమరసమును, తీక్ష్ణ లఘుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును జాతరాగ్నిని వృద్ధి గొందించును. మూడులను

నిరోధించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. రక్తపిత్తమును, ఆర్శోరోగమును, గ్రహణీ వ్యాధిని బోగొట్టును.

వి శేషాంశములు

(1) పరిస్థిధానములు:—

(క) పరిణామబోధకములు:—(లఘుమూలక) - నివర్తిము. (దీర్ఘపత్రకము. కందమూలము.) (మహామూలక) - గజదంతపత్త. (మహాకందము. దీర్ఘమూలకము. దీర్ఘకందము.) (గాజగ) - నారంగవర్కము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(లఘుమూలక) - తీక్షణము. పుత్ ఖారము, గాజగ) - స్వాదుమూలకము.

(గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:—(లఘుమూలక) - మరుసంభవము. (మహామూలక) - నేపాలమూలకము.

(2) శబ్దార్థములు:—

విస్రిము - విస్రిగంధమునుగలది. దీర్ఘ పత్రకము - పొడవుగనుండు పత్రములను గలది. కందమూలము - కందమే మూలముగా గలది. గజదంతపత్త - ఎనుగుదంతము ననుకరించునది. మహాకందము - పెద్దదిగానుండు కందమును గలది. దీర్ఘమూలము - దీర్ఘకందము - పొడవగు కందమునే మూలముగా గలది. నారంగవర్కము - బాగుగాపండిన నారింజపండువలె నెస్రిగనుండునది. తీక్షణము - తీక్షణగుణమును గలది. పుత్ ఖారము - మంటియందలి ఖారమునుగలది. స్వాదుమూలకము - మధురరసమును గలది. మరుసంభవము - చవిటిధామూలం దుత్పన్న మగునది. నేపాలమూలకము - నేపాళ దేశమున విరివిగా నుత్పన్నమగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది చిన్న - పెద్దభేదముచే గాని, శ్వేత - రక్తభేదముచే గాని రెండు విధములుగానుండి కందజాతులలో నుత్పత్తిగలిగి కందశాక వర్గమున గణింపబడుచున్నది. మరియు నిది చాణక్య - గృంజన - పిండ - గాల - గరగము లని యైదువిధములుగా రాజ నిఘంట్యులందు వర్ణింప బడినది. అయితే నిందలి జాతులన్నియు భిన్నగుణములు గలవగుటచే భిన్నభిన్న కందములుగానే

దెలియగలదు. కాని వీరిలా బాలమూలకమనునది మూలక కండములకు అతి బాల్యవస్థయందు వ్యవహరింప బడుటచే దీనినొక ప్రత్యేక భేదముగా గణించుట కవకాశము గానుసంపకున్నది. వ్యవహారము నందుగూడ తెల్లజాతి యందు చిన్నది. పెద్దదియను రెండువిధములుగను, కొంచెము ఎరువుగలసిన పసుపువర్ణము గలదిగను, ఎక్కినివర్ణము గలదిగను ఇట్లు నాలుగు విధములుగ గానబడుచున్నది. తెల్లగ నుండునవి రెండుగు దంతమును బోలియుండును. అండు పెద్దది దీర్ఘముగ నుండును. చూడవది కొంచెము సన్నముగను, చిన్నదిగనుండును. నాలవది పిండాక్యతి గలిగి గుండ్రముగ నుండును. కొంఠరు ఈ పిండాక్యతి గలిగినది మూలకము గానని జెప్పదురు. అయితే నీ భేదములకు పైని జెప్పిన చాణక్యోది నామములు వరుసగా నాడబడుచున్నవో లేదో దెలియకున్నది. మరియు వీనికి చెప్పబడిన యర్యాయ సదములను బట్టి చూడగా వ్యవహారమునందు గానుసించు మూలక భేదముల కును, గ్రాహనిర్దిష్టమగు మూలక భేదములను కొంతవ్యత్యస్తమున్నట్లు దెలియ గలదు. కావున నీ విషయము విమర్శపై నిశ్చయింప దగినది. వ్యవహారమునందీ మూలకజాతులను అనేక విధములుగ శాకాదిరూపమున గల్పించి భుజించుట గాననగును. వైద్యమునందు ఇవి శోఫాదివ్యాధులలో బయోగింపబడుచున్నవి. ఇవి కక్షీణభౌతమున నెక్కువ ప్రచారములో నున్నట్లు గానబడును.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) మూలకము - తీక్షణగురుగుణములను గలిగియుండును. మలబంధ మును జేయును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. అనుమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. వాతమును శమింపజేయును. అగ్ని స్సును, గుల్మమును, పృష్ఠోగ్రమును బోగొట్టును. (రా-ని.) స్నిగ్ధగుణ మును గలిగియుండును. శ్లేష్మమును వృద్ధి బొందించును. (సు-నూ-అ 40.) స్వర మును గలిగించును. శ్వాసను, నేత్రోగ్రమును, పీడనమునుబోగొట్టును. (మ-ని.)

(ఖ) బాలమూలకము - తిక్తరసమును, మధుర కటుకామరసములను, తీక్షణగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కంతమునకు హితమైనది. బలమును, రుచిని గలిగించును. మూత్రదోషము, శ్వాస, అగ్నిస్సు, కాస, గుల్మము, క్షయము, నేత్రోగ్రము, నాభిశూల, మలవికృతి వీనిని

బోగొట్టును. (రా-ని.) లఘుగుణమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. (మ-నూ-అ 46.)

(గ) వృద్ధమూలకము - ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. శోథను, దాహమును గలిగించును. పిత్తమును, రక్తమును దూషింపజేయును. (రా-ని.) త్రిదోషములను శమింపజేయును. (చ-నూ-అ 26.)

(ఘ) ఆనుమూలకము - మలమును నిరోధించును. రుచిని బుట్టించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (రా-ని.)

(చ) శుష్కమూలకము - లఘుగుణమును గలిగి యుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. విషమును బోగొట్టును. (ధ-ని.) శోథనుబోగొట్టును. (రా-వ.) కఫవాతములను శమింపజేయును. (చ-నూ-అ 26)

(ఛ) స్నిగ్ధమూలకము - కటుకమును, స్నిగ్ధగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. (క-ని) వాతమును శమింపజేయును. (చ-నూ-అ 26.)

(జ) వేసవాకవ్యమూలకము - హృద్యమును, సూలను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఝ) అహానునామ పూర్ణము భక్షింపబడిన మూలకము - వెంటనేపిత్తమును, రక్తమును దూషింపజేయును. దాహమును గలిగించును. (రా-ని.)

(ట) అహారముతోగూడ భక్షింపబడిన మూలకము - హితముగ నుండి బలమును గలిగించును. (రా-ని.)

(ఠ) మూలకయూషము - లాణాసాశివమును, గలగ్రహమును, అరుచిని, పిచిసమును, కాసను, కఫవ్యాధిని బోగొట్టును. (ద్ర-గు.)

(డ) మూలకపుష్పము - కఫశిత్తములను శమింపజేయును. (రా-వ.)

(ఢ) మూలకఫలము - కఫవాతములను శమింపజేయును. (రా-వ.)

(ణ) మూలకపత్రము (అపక్వము) - కఫశిత్తములను వృద్ధిబొందించును. (భా-పరి.)

(త) స్నేహావకవ్యమూలకపత్రము - త్రిదోషములను శమింపజేయును. (భా-పరి.)

(థ) మూలనాలము (ఆమము) మలబంధమును గలిగించును. రుచిని బుట్టించును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. వాతశిత్తములను శమింపజేయును. (భా-పరి.)

(ద) మూలక నాల (శుష్క-)ము - ఇది పచ్చినాళగుణములను హేచ్ఛగ గలిగియుండును. (భా-పృ)

(ధ) మూలక తైలము - కటురసమును, తీక్షణలఘుసగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కట విపాకమును గలిగి యుండును. వాతకఫములను శమింపజేయును. క్రిములను, శుష్కమును, ప్రమేహమును, శిరోరోగమును బోగొట్టును. సు, సూ, ౨45

(న) చాణక్యమూలకము - కటురసమును, గురుగుణమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచినిబుట్టించును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. మలాదులను నిరోధించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. క్రిములను గుల్మమును బోగొట్టును. (రా-ని.) తిక్తరసమును, కటుకానురసమును గలిగి యుండును. (ధ-ని.)

(ప) పిండమూలకము - కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. వాతమును శమింపజేయును. గుల్మమును బోగొట్టును. (రా-ని.)

(ఫ) గర్జజమూలకము - కొంచెము కటుకానురసమును గలిగియుండును. రుచిని బుట్టించును. కఫసీతములను శమింపజేయును. ఆధ్మానమును, శూలను, క్రిములను, దాహమును, తృష్ణను బోగొట్టును. (రా-ని.)

(5) ప్రయోగములు:—

1. శుష్కార్కస్ఫులంసు మూలకప్రయోగము.

“శుష్క-మూలక పిండైర్వా స్వేదయేత్ పోట్టలీకృతైః॥”

ఎండిన ముల్లంగి దుంపలను మెత్తగానూరి యుడికించి వస్త్రమునందు గట్టి మఖోష్ణముగ స్వేదనముజేసిన శుష్కార్కమ్ములు శమించును. (చ-చి-౨9.)

2. ప్రవాహికయందు మూలకప్రయోగము.

“తం మూలకానాం యూషేణ భోజయేత్॥”

ముల్లంగితో సిద్ధముజేసిన యూషమును జేర్చి యాహారమును దీసికొనిన ప్రవాహిక శమించును. (చ-చి-౨ 10.)

3. గగ్గిరివిసర్జమునందు మూలకప్రయోగము.

“సుఖోష్ణయా ప్రతిహ్యద్వా శుష్కమూలక కల్కేన॥”

ఎడిన ముల్ల-గి మంపలను మెత్తగానూరి యుడికించి సుఖోష్ణముగ
లేపనముజేసిన గగ్గిరి విసర్జము శమించును. (చ-చి-అ 11.)

4. కఫజోషయందు మూలకప్రయోగము.

“శస్తస్థా మూలకతోయనేకః॥”

ముల్ల-గి కషాయముతో నేకముజేసిన కఫజోషశమించును చ, చి, అ 17.

5. హిక్మశ్వాసలయందు మూలక ప్రయోగము.

“శుష్కమూలక యూషశ్చ హిక్మశ్వాస నివారణః॥”

ఎడుముల్లంగితో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించిన హిక్మయు,
శ్వాసయును శమించును. (చ-చి-అ 21)

6. వాతకాసయందు మూలకప్రయోగము.

“మూలకం...శస్త్యతే వాతకాసే కు॥”

ముల్లంగి శాకమును భుజించిన వాతజకాస శమించును. (చ-చి-అ 22.)

7. కర్ణశూలయందు మూలకప్రయోగము.

“మూలకస్య చ స్వరపః కదుష్టః కర్ణపూరణే శ్రేష్ఠః॥”

ముల్లంగిదుంప స్వరసమును పెచ్చజేసి సుఖోష్ణముగ కర్ణపూరణము
జేసిన కర్ణశూల శమించును. (ను-ఉ-అ 21.)

8. కఫవాతజ జ్వరమునందు మూలకప్రయోగము.

“హ్రస్వమూలక యూషస్త కఫవాతాత్మకే హితం॥”

చిన్నముల్లంగితో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించిన కఫవాతజ
జ్వరము శమించును. (చ-ద.)

9. సిద్ధకుష్మమునందు మూలక ప్రయోగము.

“శిఖరిరనేన సుపిష్టం మూలక బీజం ప్రతేవతః సిద్ధం నాశయతి”॥

మ:శ్శంగివిత్తులను ఉత్తరేణురసముతో మెత్తగా నూరి లేపనము జేసిన సిద్ధకుష్మము శమించును. (చ-ద.)

10. శీతపిత్తమునందు మూలక ప్రయోగము.

“శుష్కమూలకయూషేణ । భోజనం వర్జయాత్ కాగ్యం ” ॥

ఎండుముశ్శంగితో సిద్ధముజేసిన యూషమును నేవించుమండిన శీత పిత్తము శమించును. (చ-ద.)

11. విషూచికయందు మూలక ప్రయోగము.

“బాలమూలస్య తు క్వాథః పిప్పలీచార్ణ సంయుతః ।

విషూచి నాశనః శ్రేష్ఠః జఠరాగ్ని వివర్ధనః ” ॥

లేతముశ్శంగిదుంపల కషాయమునందు పిప్పళ్ళ మార్ణమునుజేర్చి నేవించిన విషూచికి శమించును. జఠరాగ్ని వృద్ధిబొందును. (భా-ప్ర.)

12. శోధయందు మూలక ప్రయోగము.

“మూలకం చ తిలేనాశు సర్వశోఫహరం పరం ” ॥

శ్శంగిని తిలలతోజేర్చి నేవించిన సమస్త శోఫలు శమించును. (గ-ని.)

(6) ద్వివిధములు:—

1. మూలకాదిషారత్తైలము - (చ-త్రిమర్శ్మయ.)

ఉపయోగములు:—కర్ణపూరణము జేసిన బాధ్యము, కర్ణ నాదము, కర్ణ పూయము, కర్ణ శూల యివి శమించును.

2. మూలకస్వరసాదిస్తుతము - (చ-వాతరోగ.) చూత్ర:—1 తులము.

ఉపయోగములు:—సమస్త వాతరోగములు శమించును.

3. మూలకాది తైలము - (చ-వాతరోగ.)

ఉపయోగములు:—అభ్యంగము జేసిన సమస్త వాతరోగములు శమించును.

4. శుష్క-మూలాదితైలము - బృహద్భుష్క-మూలాదితైలము - మహా-
మూలాదితైలము - (భైషజ్య-శోధ.)

ఉపయోగములు:—పానాభ్యంగములుగ నుపయోగించిన శోఫ, ఉష్ణ-
రము, శ్వాస, వృణశోఫ, అక్షీశూల, కామిల, పాగడు ఇవి శమించును.

(7) Actions and uses:—(మూలకం) The seeds and leaves are
diuretic, laxative and lithontriptic. The root is used as an edible
vegetable. All parts of the plant are used in urinary diseases and in
cases of gravel.

R. N. Khory II P 63.

శుష్క-మూలాదితైలము
బృహద్భుష్క-మూలాదితైలము
మహా-మూలాదితైలము

వనాపధవిజ్ఞానము

(ద్వితీయ భాగము)

అకారాది సూచిక

అ

అగరువ.తి 517

అగ్నితుడిపటి 586

అగ్నివర్ణము 623

అగ్నివర్ణవర్ణము 586, 705

అగ్నిదీపము 516, 732, 761, 837,
864, 892

అగ్నిమాంసము 516, 523, 547,
557, 560, 571, 578, 585, 586,
610, 646, 680, 704, 709, 762,
802, 805, 807, 811, 812, 813,
816, 818, 837, 878, 881, 883,
898, 903, 905, 935, 936, 944,
945, 946, 985, 987

అగ్నివర్ణము 548

అగ్నివిశ్లేషము 986

అజప్రియ 838, 842

అజాజీ 531, 533, 584

అజీరము 578, 579, 625, 639, 650,
696, 721, 805, 807, 812, 813,
837, 850, 882, 932, 936, 945,
946, 987

అడక 831

అడక 831

అడవివేల 973

అడవివేయన్ 591

అడవివేయకేశంగు 591

అడవివేయవేల 972

అడవివేయ 623, 624

అడవివేయ 967, 968, 972

అడవిమినుము 973

అడవివేయ 840, 845

అడవివంగ 885

అడవివంగ 611, 612, 812

అడవివంగుటము 768

అడవివంగ 747

అడవివంగము 538

అడవివంగ 852, 853, 854, 855, 857,
861, 862, 866

అడవివంగుటము 759, 761

అడవివంగుము 823

అడవివంగము 953

అడవివంగము 630

అడవివంగము 604

అడవివంగము 640

అడవివంగము 516, 693, 775, 824

అడవివంగము 526, 538, 539,

548, 567, 577, 578, 579, 582,

583, 586, 587, 594, 595, 606,

611,646,549, 650, 681,682,
 706,716,720, 748, 770,777,
 778,794,797, 799, 800,802,
 809,816,828, 837, 846, 848,
 877,878,879, 880, 881,901,
 929,936,973,985,987
 అధిక నిద్ర 934
 అధికమలము 617
 అధిమఘము 864,881
 అద్భుతావము 555
 అద్భుతము 734
 అనన్త 746,747
 అనలము 536,537
 అనార్ 676
 అన్నము 862,863,871
 అన్నదశవశాల 732
 అన్నసంస్కారము 637
 అన్నహితవు 723
 అపచి 668,705,763,908,927,945
 అపక్వవృక్షోఫ 738
 అపతానకము 933
 అపతంత్రకవాతము 552
 అపబాహుక (వాతము
 805,859,964
 ఆకుస్పృగము 551,552,
 601,698,785,864,870,
 872,874,882,899,915,
 ఆశ్పకవీయము 874
 ఆవస్థాఫల 761
 ఆక్షేతరాక్షసి 663,664
 అభయదత్తాధిపతి 720

అభయదత్తము 661,720
 అభిమాతప్రణాము 731
 అభిమానము 516,586, 611, 637,
 640,660 681, 737, 749,750,
 754,784,864,914,941,999
 అభివ్యాసజ్వరము, 586
 అభివ్యూహము 604,812,881
 అభివ్యూహి 834,835
 అభిహతము 636
 అమర్ 750
 అమృతాఫలము 530
 అమృతావృష్టి 725,936
 అమ 642
 అమలకసరిము 943,944
 అమలజంభీరము 558,559
 అమలాడిము 677
 అమలమర్రి 526
 అమలపితము 550,555, 586, 689,
 689,729,732,741, 805, 813,
 816,837,905,912,963
 అమలలోణికి 526
 అమలవాటి 614,617
 అమలవాస్తుకము 547
 అమలవృక్షము 643,644
 అమలసాగ 614,616,618
 అమలాదిచూరము 650
 అమి 642
 అమిక 526,642,644
 అమికావలకము, 650
 అమిఘాతాతలమద్య
 (పులిసినకల్లు) 607

ఆమోచ 791,792
 అఱి 786
 ఆర్కచందనము 505
 ఆర్కవృక్షము 506
 ఆర్కపియ 554
 ఆర్కవల్లభ 893,894
 అర కాదివటి 668
 ఆర్థచంద్ర 653,654
 ఆర్థసాధకము 839
 ఆర్థము 732
 ఆర్థస్సు 516,526,527,534,537,
 538,539, 541,542,555,560,
 586,599,627,641, 644, 658,
 661,672,680,681, 689, 696,
 698,702,703,705, 706, 709,
 711,717,735,738, 739, 743,
 772,775,783,791, 799, 801,
 806,811,815,816, 837, 847,
 857,866,880 881, 892, 908,
 935,945 946,958, 959, 961,
 970, 973,987,991,995
 ఆర్థ్యము 966
 ఆర్థ్యభేదము 591,732,
 801.
 ఆర్థాంగహోధ 964
 ఆర్థము 715,734,735 736
 ఆర్థిభోగము 961
 ఆర్థివాతము 860,964
 ఆరుచి 534,558,560, 561, 565,
 610,611,617,626, 646, 647,
 650,669,680,681, 683, 703,

720,732,734, 738,743, 748,
 769,791,794,795, 802, 804,
 805,807,811,813, 850, 870,
 881,883,888, 905,945, 945,
 948,950, 982, 985, 987,996
 ఆరుణ 554,939
 ఆరుణ 568
 ఆర్జుదము 661,668 732,743
 ఆరుహుత్పుల్ 745
 ఆరూంషిక 739
 ఆరోచకము 516,548, 593, 596,
 650,681,812,816,813,950,
 ఆర్శ్వు 979
 ఆర్శ్వుము 646, 702, 705,
 720,778,791,800, 811, 818,
 848,879,884, 890, 978,991,994
 ఆర్శ్వాధ 658,808
 ఆలసము 743,890
 ఆలసకాపహ 670,671
 ఆలగ్గవిషము 641
 ఆల్పమాహ 956,957
 ఆల్పము 562 899,954
 ఆల్పాధి 764,765
 ఆలివల్లభ 791,792
 ఆల్పిక 972
 అవగాహము 637,786
 అవగాహస్వేదము 848,879
 అవచూరము 631,680, 137
 అవలేహిక 891
 అపదకరి 797
 అపపత్రికరమార్గము 661

అవిము కము 953
 అవుగ్ 750
 అశ్శరి 511,625,626,638,631,
 698,795,818,872,890
 అశ్మితకము 526
 అశ్వగంధాదిచూగము 586
 అశ్వగంధాదివృ 517,661,725,
 936,941
 అశ్వగంధాదిలేహ్యము 586
 అశ్మకపుతము 586
 అశ్మకారిష 586
 అష్టల 624,770
 అస్మగ్ము 515 725733,802
 అస్థిచ్ఛిము 640,647
 అస్థిధగము 864
 అస్థిమజ్జ (బుగ్గుగుంజ) 607
 అస్థిసాంపము 649 980
 అహిఫలము 531
 అక్షిమూల 1000
 అక్షివము 734
 అంగదాహము 732,733,905
 అంగనాసిరూ 824,825
 అంగశోష 785
 అంగారవల్లి 896
 అంగారకము 909,910
 అంజనము 516,608,732,778,780,
 796,814,881,888,891,894,
 895,933,934,935 987,991
 అంజవృద్ధి 551,698,699,898
 అ త రాహము 719
 అంతర్విద్యుద్ధి 701,800

అంతర్వృద్ధి 668
 అందుగు 559,780,837,849
 ఆ-బషక్ 797
 ఆంబుకేసరము 943,944
 ఆంబువాసిని 792
 అంశాంశకల్పన 535
 అంసరాపము 864

ఆ

ఆకారకరభాదివటి 517,819
 ఆకాశమాసి 551
 ఆఖువిషము 698
 ఆఖునిషహ 702
 ఆగాకరకాయ 702,703
 ఆధ్యవాతము 964
 ఆధ్వానము 523 577,582,583,
 584,618,624,657,688,693,
 696,794,824,826,835,847,
 856,857,859,950,997
 ఆధునిక శాస్త్రము 865
 ఆనాహము 527,618,650,672,
 681,608,811,881,916,946,987
 ఆనియుం 620
 ఆనీసెసిక్ 635
 ఆనంద్భైవిషము 819
 ఆపియపంశ 840,841,845,
 ఆమము 526,530,532,537,558,
 559,567,582,598,610,617,
 618,622,677,703,717,719,
 723,739 808,821,835,836,
 846,847,870,875,878,883,

ఆశుజగదగు 533
 ఆనుకోషము 557, 586, 693, 717,
 753, 876, 878, 888, 935,
 ఆమపాచనము 647, 720, 835, 892,
 987
 ఆనుబంధసాయనము 725
 ఆమనాతము 547, 560, 599, 638,
 672, 675, 751, 784, 786, 808,
 878
 ఆశూల 720, 880
 ఆమాజీగము 679 720
 ఆమాలినారము 748, 914, 936
 ఆముదము 652, 662, 684, 813
 ఆముదముకుటుంబము 820
 ఆయుష్కృద్ధి 863, 864, 927
 ఆయుష్కృద్ధిమృత్యులు 835
 ఆయుష్కృద్ధిశాస్త్రములు 535
 ఆరక్తచిత్రము 538
 ఆరణ్యతులస్యాంశ్శాధము 668
 ఆర్తవరోధము 599, 600, 641, 749
 ఆర్తవరోధనము 800
 ఆర్తవక్షయము 635
 ఆర్తకమాతులుగాదిలేహ్యం 950
 ఆర్తఖిండావలేహ్యం 517
 ఆర్తవేపు 733
 ఆరెచ్చెట్టు 713, 714, 715, 850
 ఆరెహ 713
 ఆరోగ్యము 863, 898
 ఆరోగ్యలక్ష్మి 770
 ఆశేపము 501
 ఆపకుటుంబము 922

ఆపనూనె 502, 890
 ఆవాలు 701, 763, 909
 ఆవునేయి 935
 ఆవుపాలు 560, 742, 753, 819, 913
 ఆసవము 715, 904
 ఆసవమృతము 605
 ఆసవార్థము 715, 716
 ఆస్యమలము 617, 835
 ఆస్యవైశ్యము 557, 680, 904, 947
 ఆస్యకోష 688
 ఆహారము 575
 ఆత్మేపకవాతము 577, 964
 ఆంత్రోప్రకోపము 682
 ఆధోమృది 551, 556, 661, 779
 818, 859, 864, 881, 898
 ఆంధ్రులు 763
 ఆంధ్రదేశము 763, 785, 786,
 833, 851, 855, 866

ఇ

ఇచ్చాభేదివటి 936
 ఇత్తి 786
 ఇప్పచ్చెట్టు 922, 923, 925, 927
 " పువ్వు 723, 724, 725, 726
 ఇప్పై 922
 ఇరుప్ప 922
 ఇలంచే 835
 ఇలుప్ప 922
 ఇలుప్పై 922
 ఇండున 599, 742, 860, 891
 ఇంద్రగోచ 952

ఇంద్రచందనము 508
 ఇంద్రదారు 693, 694
 ఇంద్రుల పము 555, 639, 891,
 908, 914

ఈ

ఈశనింబు 557
 ఈశచెట్టు 765, 767, 902
 ఈశ్వరప్రియకరము 877

ఉ

ఉచ్ఛము 727
 ఉచ్ఛమలరి 893
 ఉచ్చిశిలకం 893
 ఉఱన్న 960
 ఉడద్ 960
 ఉడద 960
 ఉడేద 960
 ఉడదవేల 973
 ఉత్సాదనము 536
 ఉత్పివము 636
 ఉత్కేశము 578
 ఉత్తరణి 860, 921
 ఉదకమేహము 804
 ఉదరము 523, 533, 541, 542, 560,
 586, 599, 600, 618, 646, 653,
 658, 659, 666, 681, 689, 698,
 743, 751, 754, 770, 775, 799,
 806, 808, 811, 815, 818, 823,
 870, 945, 950, 1000
 ఉదరము 741, 818,
 ఉద్విరనము 501, 715

ఉదావరము 541, 625, 688, 689,
 698, 751, 815, 921

ఉదారశోధనము 581, 582, 583

ఉదుంబగము 743

ఉదు 960

ఉద్యోగము 552, 588, 721, 820

ఉత్సాదము 511, 551, 603, 626,
 698, 754, 785, 860, 870, 872,
 874, 905, 915

ఉన్నాబ్ 851

ఉన్నాబ 838

ఉపకారిక 581

ఉపకుచిక 582, 583

ఉపకుంచీ 581, 583

ఉపకుల్యా 806

ఉపజిహ్వభివృద్ధి 729

ఉపదంశము 680, 837, 913

ఉపనాహస్వేదము 637, 849

ఉష్ణ 675, 721, 834, 873

ఉపోఽక్తియకుటుంబము 928

ఉబ్బగము 829

ఉర్ 960

ఉరోగగ్రహము 831, 860

ఉరోరోగము 681

ఉరఃక్షతము 630, 853, 892

ఉలవలు 971

ఉలవకషాయము 811

ఉశిరాదిక్వాథమార్గము 517, 770

ఉషణా 806

ఉషణాతము 515

ఉషహరము 691

ఉసిరిక 514,534,551,568,682,
753,781,805,991
ఉసిరికపప్పు 741,742
ఉస్తికాయ 887,888
ఉళుందు 960
ఉండుకపుచ్చము 937

ఉ

ఉషణము 536,537,807,808,809,
816,818,930,931
ఉర్ధ్వగరక్తపిత్రము 659,660,690
ఉర్ధ్వగజతుంగతవ్యాధులు 964
ఉడుగ 895
ఉరుగాయ 559
ఉరుస్తంభము 533,812

ఋ

ఋషభము 589
ఋషభకము 588 589,590
ఋష్యపోక్తా 852
ఋషిపిరియ 589
ఋతుకాలము 725,779
ఋతుసంస్కృతి 555

ఎ

ఎర్రచందనం 504
ఎర్రు 838
ఎర్రపాడిరి 791
ఎర్రపులిచింత 525
ఎర్రమందారము 554
ఎక్కిళ్ళు 518,588,904

ఎలిముచ్చ 557
ఎలుకవిషము 703
ఎళ్ళు 632
ఎండుకాయ 525
ఎండుకొబ్బరి 730

ఏ

ఏడగజ 500,501
ఏకండతైలము 659,665,813,
859,888
ఏలకులు 647
ఏకాష్ఠీల 797
ఏర్వారు 621,627
ఏలాదిచూరము 725
ఏనుగుదంతము 755
ఏనుగుసిప్పళ్ళు 808,809,818

ఐ

ఐరావత 761

ఒ

ఒడలిమంటలు 988

ఓ

ఓకర 612
ఓకరింత 577,579
ఓజస్సు 856
ఓజస్వము 873
ఓమము 799
ఓషధులు 893,894
ఓషోవృద్ధి 864

ఔ

ఔషధము 553

క

కకుభాదిచారము 814
 కకుభాదిచారము 819
 కచ్చు 749, 889
 కచ్చుక 531
 కటఫీ 597, 598
 కట్టల 567
 కటంభక 782
 కటివాళము 753
 కటిసూత్రము 551, 816, 964
 కటుతెలము 795
 కటుపల్ల 633
 కటుపల్ల 768
 కటపాదక 790
 కనువీపదపత్త 529
 కడిమియాకు 793
 కగుచునొప్పి 721
 కమూరింబ 733
 కదూపదపత్త (౯) 529
 కణా 531, 582, 806
 కణాదలహము 816
 కనకానువము 725, 819, 812, 899
 కపాత్ర 695
 కపాలమృత్యువు 743
 కపాలిగ 941
 కపితామక చారము 586, 682,
 థ ల ణ 693, 720
 కపివర్ణ 808
 కపాతమక 867
 కపాతవేగ 868, 869

కఫజ_ఉదరము 814
 కఫజ కాస 567, 697
 కఫజ_గ_డమాల 697
 కఫజ_పుష్ప 740
 కఫజ_నోఫ్ 998
 కఫజ చృశ్శాగము 174
 కఫజ వికారములు 551
 కఫనిసా_ము 721
 కఫోత్క్లेशము 557
 కమలక_గీ 756
 కమలకంద 756
 కమలక_ద 756
 కమలక_ద 756
 కమలక_ద 756
 కయ్యణి 909
 కరక్కాయ 603, 723, 831, 900
 కరకము 675
 కరజ_క 841
 కరమర్దక 841, 842, 843, 845,
 847, 848
 కరమదాం 841
 కరమర్దక 841
 కరవంత 841
 కరవీగ 618
 కరహటము 916
 కర్క_తే 621, 622, 623, 625,
 ,, చీనా 623, 625,
 ,, గోహాలు 623, 625
 ,, ఆమ 625
 ,, పక్వ 625
 ,, శుక్కు 625

కర్కట (హస్త) } 625
(క్షుద్ర) }

1. అర్కా 625

కర్కాధు 838,839,842

కర్కశచ్చదము 530,531

కర్కనాదము 964,999

కర్కపూయము 999

కర్కపూగణ 561,637,648,666,698,
712,828,880,947,960,999

కర్కపూగము 535,668,693,698,
712,804,927

కర్కశూల 547,561,591,640,697,
698,815,915,939,947,
964,998,999

కర్కజః 627

కర్కమెణము 930

కర్కాటకశృంగి 986

కర్కంపన 603

కర్కవేప 735,736,737

కర్కశలాంగణి 909

కర్క 745

కర్క 745

కర్కప్రజగక 581

కర్కపూగజము 611

కర్కపూరాదిచూరము 517,725,819

కర్కపూరాద్వాసవము 936

కర్కేండకము 799

కర్కొటి 701,702

కర్కాదా 841

కర్కాందీ 841

కర్కకండ 731,937

కల్పస్థానము 703

కలాయ 671

కల్యాణఘృతము 699,725,941

కలిగొలు 790,791,792,793

కలుగొను 626,627,628

కలువగడ్డ 927

కలౌజీజేరుం 581

కలౌంజీజేరుం 581

కవచము 768

కవలధారణము 767

కవిత్వము 874

కశేరుకా 983

కషాయము 711

కస 834

కస్తూరి 616,934

కస్తూరిమాత్రలు 819,936

కహిపడవల 529

కల్ల 937

కాఉటు 973

కాకకర్కటి 900

కాకజంబు 565,566,567,568

కాకపర్ 972

కాకఫలము 735

కాకముద్గ 972,973,974

కాగజీనింబూ 557

కాగదీనింబు 557

కాచము 732

కాచసాలి 791

కాట్యతిప్పు 713

కాటుపయరు 972

కాడువేలి 536

కానుగవితులు 649

కాపుమరవిక 599

కాఫీ 700

కామదము 589, 590

కామిల 516, 534, 535, 585, 586,
629, 650, 660, 661, 662, 681,
686, 690, 703, 707, 741, 770,
805, 812, 847, 880, 888,
950, 1000

కాముకము 953

కామోద్యోకము 511

కాయఫలచెక్క 567

కారవి 582

కారవ్యాధికషాయము 586

కార్యము 815, 589, 732

కారుపెర 972, 973, 974, 977

కారుమినుము 973, 975, 977

కార్ముకము 734

కారె 866

కాలకము 735

కాలక్రేళి 751, 752

కాలదోల 751

కాలము 538

కాలమూలము 538

కాలమేషికా 654, 939

కాలశాకి 735, 736, 737

కాలసారము 504, 505, 506

కాలాజాజీ 581, 582, 585

కాలజీరా 581

కాలానుసార్యం 601, 602

కాలానుసార్యకము 504

కాలామిర్క్ 930

కాలిక 581

కాలింగం 621

కాలిందం 621, 622, 623, 626

కాలీమిర్క్ 930

కాలీముసలీ 978

కాలీయము 504, 507

కాలీయకము 504

కాశీపుస్తి 887

కాశీరేగుపంచ 843

కాష్ఠజంబు 564, 565

కాష్ఠదారు 694, 695, 696

కాష్ఠపాటలి 792

కాష్ఠఫల 565

కాస 500, 511, 516, 530, 532, 537,
541, 557, 560, 576, 591, 594,
598, 610, 631, 641, 650, 658,
665, 669, 681, 688, 693, 698,
703, 717, 720, 730, 734, 743,
748, 753, 759, 775, 805, 806,
810, 818, 849, 863, 868, 881,
883, 892, 896, 901, 904, 910,
915, 933, 935, 943, 945, 950,
954, 958, 966, 976, 985,
995, 996

కాసిధిజనము 520, 531

కాసోపా 972

కాశా 930

కెడిగము 743

కెట్టనాకీటుంబము 978

కెడింగెరెంగం 601

కిరాతారిషము 819
 కిరియహాలే 591
 కిరుకుసాలె 955
 కిరుదేగు 895
 కిలాసము 534, 743, 908, 928
 కిలిమము 633
 కిస్ మిస్ 655, 657
 కీటకవిషము 660
 కీరేషము 835
 కీలోచంపా 519
 కీర్తనోష్ఠలు 675
 కుకరచేల 701
 కుకడతేలాం 701
 కుక్కుళునింత 525
 కుక్కుటాండము 843, 844, 884
 కుకూళికిము 640, 959
 కుచళలము 677
 కుచంజనము 504, 505, 506
 కుటీలము, 601, 602
 కుశటి 717
 కుబజునాడీతలము 785
 కుబ్జవాతిము 785, 964
 కుబేరాక్షి 791
 కుబ్జము (అ-డప్పది) 838
 కుబ్జీ 728, 730
 కురుకతోటి 852
 కురు దొడ్డి 856
 కురుముళం 930
 కురుపింగము 961, 982
 కురువేలు 532, 927, 955, 988
 కులీ 882

కువలము 834, 842, 843
 కుషళం 874
 కునాడియా 499
 కుశల 526
 కుష్మము 500, 511, 516, 523, 526
 534, 537, 549, 534, 537, 549,
 583, 629, 630, 637, 658, 663,
 667, 670, 690, 696, 700, 712,
 715, 723, 731, 734, 737, 747,
 753, 754, 757, 775, 794, 797,
 799, 806, 818, 826, 857, 863,
 872, 883, 888, 908, 916, 918,
 935, 939, 941, 989, 997
 కుషహ 531, 531, 670, 671
 కుష్మరోగి 673
 కును భ 673
 కుసుమాధిరాటు 520
 కుస్తు-బురు 717, 718
 కుహ 838
 కుక్షిశూల 551, 816, 964
 కుక్షిరోగము 880
 కుచ్చిర కము 588, 589, 727
 కుష్మాదలేహ్యము 536, 720
 కృత్తిమవిషము 797, 799, 847, 831
 కృశకాళి 768
 కృష్ణ 582, 584, 585, 930, 931
 కృష్ణగోమూత్రము 556
 కృష్ణజట 549, 550
 కృష్ణశీకం 581, 582, 585
 కృష్ణకులసి 654
 కృష్ణతాంబూలపత్ర 617

కృష్ణశిల 633, 636
 కృష్ణపాకఫలము 841, 842, 843
 కృష్ణబీజం 621, 622, 623
 కృష్ణకము 555
 కృష్ణవృత్త 790, 791, 792, 793, 794
 కృష్ణశాఖ 763
 కృష్ణా 805, 808
 కృష్ణానదు 800
 కృష్ణాదిమోదకం 816
 కృష్ణీకరణము 555
 కేదారజ 757
 కేశసాతము 914
 కేశముష్టి 734
 కేశకంజనము 909, 910
 కేశరాజము 909, 910
 కేశకర్క 853, 854
 కేశి 550
 కేశవము 722, 723
 కేశవరాదిక సాయము 725
 కేనూ 771
 కైప్పన్ 529
 కైయదేవుడు 798
 కైరాతము 507
 కొయిఉళుడు 973
 కొడే 612
 కొడిశపాల 679, 800
 కొత్తంబరి 717
 కొత్తబాలి 717
 కొత్తబాండము 718
 కొత్తిమేకుటుంబము 580, 717, 867

కొబ్బరిచెట్టు 726, 727, 728, 729, 731, 833
 కొబ్బరిక సాయము 732
 కొబ్బరికుటుంబము 603, 723, 831
 కొబ్బరిమానె 518, 728, 732, 756
 కొమ్మతోటకూర 956
 కొంకాపూరు 830
 కొంకతేష్ట 564, 565
 కొంటుము 512
 కొంతము 703, 738, 741
 కొరక్కిశంగు 981
 కొల్వపుల్లి 546
 కొల 806
 కొలము 838, 839, 842
 కొలవల్లి 808
 కొలాలిమారము 850
 కొలాదిమండ్లారము 935
 కొలి 838, 842
 కొప్పము 634
 కొప్ప (జ) క్రిమి 668, 670, 672
 కొప్పనాతము 901
 కంకతికా 852, 853, 854, 855
 కంగుణి 597
 కంచట 955
 కంచుపాత్ర 648
 కంటకాధ్య 876
 కంటకారి 883, 884, 885, 887, 888, 889, 890
 కంటకారి (శ్వేత) 887, 889
 కంటకార్యాదిక సాయము 892

కంటకార్ఘ్యము 892
 కంటకార్ఘ్యము 892
 కంటకి 840, 842
 కంటకిని 883, 885
 కంటకిపలాశము 803, 804
 కంటకిఫలము 620, 622, 623,
 759, 761
 కంటకిలత 622, 623
 కంటకిమ 885
 కంటకపత్రిక 885
 కంటకఫల 722, 885
 కంటకాక 883
 కంటకానిపువ్వు 759
 క తనోషము 906
 క తమలము 618
 కంతగోగము 567, 577, 599, 615,
 677, 724, 809, 835, 914
 కంతశోధనము 560
 కంతశోష 905
 కంత్యము 511
 కండు 512, 516, 523, 532, 534,
 637, 658, 667, 670, 672, 673,
 698, 723, 731, 738, 741, 775,
 797, 799, 857, 888, 889, 908,
 935, 989
 కండుపాగరి 895
 కందమూలము 994
 కాంచనాగ్రగులు 936
 కాంచనాహ్లాదము 722, 723
 కాంజికము 501, 638, 648, 657,
 740, 859, 921

కాండేర 956
 కాంతలోహపాత్ర 776
 కాంతా 824
 కాంతి 540, 599, 696, 783,
 826, 853, 873
 కా భోజి 973, 974
 కింజల్కములు 570, 574
 కి శుకము 772
 కింశుకాదిగణమూలము 781
 కుశుకుకాయ 849
 కుంచి 592
 కుంభా 707
 కుంవాడెయో 499
 కొండనాలుక 729
 కొంపెల్ల చెంచురామయ్యగారు
 (కొల్లూరి) 755
 కొంకణదేశము 507, 508, 602,
 822, 833
 క్రిముకిము 832
 క్రిముకపలము 832, 834, 835, 836
 క్రిముకాదిగణసాయనము 837
 క్రిమి 500, 511, 512, 520, 530, 532,
 537, 541, 545, 555, 557, 559,
 560, 576, 616, 634, 637, 644,
 645, 665, 669, 670, 689, 696,
 698, 702, 707, 717, 734, 737,
 738, 742, 744, 749, 753, 772,
 775, 803, 805, 807, 835, 846,
 848, 857, 884, 888, 897, 910,
 931, 945, 946, 968, 970, 976,
 982, 997

క్రిమిఘ్నము 772,773,803
 క్రిమిదంతము 753,754,949
 క్రిమిభక్షిరాంగము 673
 క్రిమిముదరరసము 781
 క్రిమిరోగము, 567,583,584,628,
 706,732,742,778,781,797,
 805,813,817,881,991
 క్రిమిశూల 805
 క్రిమిహరము 744,745,773,781,
 937,942

క్రోడేష్ 982
 క్రితక 751
 క్షేదము 857
 క్షబ్యము 661
 క్షైవాంజక్షు 710

ఖ

ఖజూర్ 900
 ఖడ్గసలియాపితపాపడో 767
 ఖడము 637
 ఖడవాకిము 879
 ఖదిరాక్షము 699,767
 ఖపుర 832
 ఖరయస్త్రిక 853,854,855
 ఖరకాఖ 896
 ఖరస్కంధము 821,822
 ఖస్మగ్న 701,704
 ఖరూగ 765,900
 ఖరూరపుచెట్టు 902
 ఖరూరాదిక్పాదచూరము 905
 ఖరూరాదిఘృతము 905

ఖరూరాదిసాయనము 905
 ఖరూరాదిలేహ్యము 905
 ఖరూజం 621,622,623,626
 ఖరూజ, పక్షి 626
 ,, మధ్యమఫల 626
 ,, అమమధుర 626
 ఖరూజవృక్ష 623,624
 ఖరటి 852
 ఖరెంటి 852
 ఖాఖరో 771
 ఖాళిత్వము 741,914
 ఖరెంటి 852
 ఖరా 620
 ఖేచగత్వము 777
 ఖోపడా 726

గ

గచ్చకాయ 566
 గజదంతవత్ 993,994
 గజపిప్పలీ 808
 గజపీపర్ 808
 గజపీచం 808
 గజ 745,935,938
 గజ్జలు 691
 గధో 553
 గదనిగ్రహము 834
 గనేరియా 771
 గన్నేరు 541
 గర 701
 గరనాశి 701,702
 గరగం 993

గరిమము 828, 832
 గర్భకరము 829, 830
 గర్భధారణ 830, 883, 885
 929, 930
 గర్భద 833
 గర్భదోషము 661
 గర్భప్రదము 764, 785
 గర్భము 555, 588, 779, 838, 887,
 946, 950
 గర్భకూల 690
 గర్భసంగము 908
 గర్భస్యావము 545, 887, 913
 గర్భస్థాపనము 591, 715, 757, 830
 గర్భాశయము 582, 588, 634,
 635, 636
 గర్భాశయోత్తేజము 587
 గర్భాశయకూల 635
 గరి 701
 గరిక 747, 748
 గరికవేళగనము 749
 గర్భిణి 502, 661, 704, 766, 800,
 948, 950
 గర్భిణీవ్యాధి 758, 944
 గర్భిణీకూల 861
 గలగండము 523, 591, 661, 850
 గలగ్రహము 682, 914, 996
 గలశోగము 551, 558, 690, 767
 గరిజేరు 544
 గవ్వల 823
 గళము 654
 గళ 750

గజగ 993, 994
 గాడిదగడప 937, 938
 గాత్ర, దౌర్గంధ్యము 648
 గిసామజ 626, 627
 గిలుగిలుపై 500
 గుగులుమరిచాద్యంతేపం 935
 గుచ్చఫల 686
 గుచ్చి 842, 843
 గుజరా 840
 గుడపిప్పలి 815
 గుడము 584, 764, 849
 గుడఫలము 842
 గుడవార్ (గ) 553
 గుడవృద్ధి 923, 924
 గుమాచ్యాదిక్వాథమారము
 720, 770
 గుడవారి 702
 గుడభ్రంశము 527, 816
 గుడశోగము 772
 గుడశోఫ 538
 గుమ్మడిముంబము 529, 620, 701
 గుర్రపుచౌగ 934
 గుర్రపుబాదము 764
 గుర్రపుబాదముపటుంబము 965
 గురుపత్ర 644
 గురువు 763
 గుల్మము 500, 534, 541, 542, 547,
 560, 550, 582, 583, 610, 611,
 618, 627, 628, 629, 644, 647,
 650, 653, 662, 661, 682, 689,
 690, 698, 703, 730, 735, 738,

743,753,754,770,772,775,
 779,797,799,805,806,808,
 815,816,824,825,864,881,
 889,892,896,898,916,944,
 945,946,950,970,995,997
 గుల్మవాద్ధి 758,944
 గులాబీ 518
 గులాబీకుటుంబము 755
 గులాబీజాను 553
 గునాకిల 832
 గుల్ 750
 గూచు 707
 గృహస్థీ శతము 691,743,813,934,
 గృహకూటము 531
 గృహకూలకము 529,531
 గృహవైద్యము 729
 గేదె నెయ్యి 640
 గేదె చెన్న 980
 గొర్రెపాలు 555,913
 గొలుసు 766,798
 గోకర్ణి 989,990
 గోఘృతము 725
 గోబ్రునియా 893
 గోడేవతలరం 500
 గోమా 707
 గోమూత్రము 539,540,697,698,
 812,813,880,927,991
 గోరక్షకర్కటి 622
 గోరంట 676
 గోరింటకుటుంబము 676,714
 గోలమిరచ్ 930

గోలోమి 746,747
 గోవండని 825
 గోశ్చక్రము 505,506
 గోశ్చక్రి పర్యాయము 506
 గోస్త్ర 685,686
 గోపనాకాగఖర్వాన్ 901,902
 గోక్షౌరము 725,776,858
 గోక్షురాదిచారము 726,936
 గోగము 711
 గౌర 550,663
 గంగాబొండము 728
 గంటభారంగి 895,899
 గండమార్వా 746,748
 గండమాల 535,668,742,743,
 814,897
 గండమాపము 680,740,904
 గండీరి 746,747,939
 గంధకాష్ఠము 507
 గంధపత్ర 876
 గంధపరిసాక్షి 782
 గంధపిరియంసు 825,826,827
 గంధపుష్ప 751,752
 గంధఫల 876
 గంధఫలీ 520,824,825,
 గంధమాంసి 550
 గంధనైరోజా 695
 గంధాధ్య 783,785
 గాంగేయకే 853,
 గుంటకలగర 555,909,910,911,
 912,913,914
 గుందా 824

గొంతెనుకొమరు 782

గ్నావత్ 563

గ్రహజిత్ 695

గ్రహణి 516, 526, 527, 534, 537,
540, 541, 542, 578, 583, 586,
611, 644, 650, 663, 678, 680,
682, 693, 699, 726, 772, 775,
802, 815, 817, 828, 850, 876,
878, 879, 880, 881, 892, 904,
926, 928, 935, 950, 973, 985,
987, 994

గ్రహదోషము 551, 560, 696, 748,
804, 908, 929

గ్రంథి 698

గ్రంథికము 807, 816

గ్రంథితగ్రం 600, 601, 602, 603

గ్రంథిమత్సల 761

గ్రంథిలః 840, 982

గ్రంథవిస్ఫము 998

గ్రంథము 512, 744, 850

గ్రామ్య 663, 664

గ్రామీణ 751, 752

గ్రాహి 579, 678

గ్రీష్మర్ష 793

గ్లాని 637, 970

ఘ

ఘడిలా 823

ఘడింగు 823

ఘఘవే 701

ఘనచ్ఛ 610

5

ఘనాదిశృతశతకషాయము 987

ఘర్కాంబు 659

ఘృతము 515, 524, 527, 539, 541,
548, 555, 560, 594, 595, 608,
624, 631, 648, 658, 776, 778,
779, 780, 781, 800, 813, 814,
817, 859, 861, 862, 874, 879,
898, 904, 918, 927, 933, 954

ఘృతవాకము 527, 531, 585, 719,
749, 780, 898

ఘట 853, 854, 855,

ఘంటాపాటలి 792

ఘోటా 832, 838, 842, 843

ఘోణాగము 535

చ

చక్రవత్ 499

చక్రకర్తము 612

చక్రమర్ష 499, 500

చక్రమర్షాదితేపము 502

చక్రతేలము 635

చక్రీ 500

చక్రగ 513, 514, 515, 518, 562,
595, 611, 628, 659, 660, 680,
682, 683, 691, 700, 719, 720,
724, 725, 726, 728, 755, 758,
811, 814, 819, 834, 862, 873,
879, 880, 904, 926, 927, 933,
937, 949, 951, 977, 986

చటకాశిము 807

చతుశ్చ 526

చతుష్పల 854,856
 చపలము 961
 చపలా 806
 చప్పి 662
 చమురు 694
 చరకాచార్యుడు 661,762,985
 చర్మదలము 805
 చర్మరోగము 729
 చర్మవ్యాధి 670,755,941,
 చర్మి 906
 చలితగర్భము 680
 చలిజ్వరము 669,710
 చప 808
 చపక 808
 చపలము 961
 చప్య 808,818
 చన్యాదిభృతము 818
 చపక 808
 చవియం 808
 చక్షుఃస్యము 535
 చాగ 989,991
 చాణక్యమూలకం 992
 చాతురాతకచూరం 725
 చాతుర్థికజ్వరము 527,556
 చామంతమటు బము 909
 చారచెట్టు 820,821
 చారపప్పు 821,822
 చారము 821
 చారలనాస 623
 చారుదర్శిని 787
 చారుపరి 783

చారుఫల 686
 చారోత్ 520
 చికణా 852
 చిక్కుడుగుటుంబము 500 629,
 642,750,771,803,960,
 967,972
 చిచిడః 529,531,532
 చిచేడా 529
 చిట్టముటి 852,853,855,857
 859,861,863,865
 చిట్టిత 764,765,766,767
 చిత్రంక్ 536
 చిత్రకః 536,537,543,545,
 697,965
 చిత్రక శాతకీ 541
 చిత్రకాదివటి 544,586,819,936
 చిత్రకృత్తు 630
 చిత్రఫల 622,623
 చిత్రమూలం 527,536,537,538,
 539,540,541,543,545,697
 చిత్రమూలకుటుంబము 536
 చిత్రకాదిగుటిక 541
 చిత్రకాదిభృతము 541
 చిత్రకాద్యరిష్టము 542
 చిత్రకానిలేవ్యాము 541
 చిత్ర 536
 చిత్రంగము 536
 చిత్రో 536
 చిన్నములక 883,888,890
 చిన్నవాక 841
 చిమ్మలి 625

చిరత్, టిలితా, బూలపతం 617

చిర్బటం 622, 623, 624, 626

చిరాయు 605

చిక్రికూ 594

చిరుకీరె 955

చిరుచీర 955

చిరునాగివూ 722

చిరుబొడ్డ 796, 797, 799, 800, 801

చిరాంజీ 820

చీడ 692

చీతా 536

చుక్కం 525, 642, 643, 644

చుక్కూ 546, 547, 548

చుక్కా 546

చుక్కాకీ 546

చుక్కొక్క 526, 546, 547, 642, 644

చుక్కో 546

చురుసహరి 989

చూకా 525

చూర హరి 989

చెక్క 759

చెయ్యసంశెంగ 521

చెప్పంగికోబ్బ 727

చెయ్యట 700, 723, 937

చెరకు 627, 724, 904, 977

చెరులేక్కు 805

చెరునారజ 557

చెరువున్నీ 596

చెరువళాతి 882

చెరువళాతి 882

చేడవేపు 733

చేతకీ 571

చేరువుచ్చ 628

చేడుపాల్ల 529, 530, 532, 533, 534,
536, 719

చేడుబీర 706, 741

చేలమోర 670

చోకా 955

చాళి 955

చంగల్లకోమ 872

చంటిబిడ 666, 784

చండ్ర 630

చండ్రసాక పాయము 673, 674

చందన్ 503

చందనము 503, 504, 506, 507, 508,
512, 513, 514, 515, 517, 518,
758, 836, 940, 942, 988

చందనగంధము 518

చందనమార్గము 514, 515,
516, 680

చందనతైలము 518

చందనోసము 513

చందినాదిఘృతము 516

చందనాదితైలము 516, 699, 941

చందనాననము 516, 661, 699, 941

చందినాదితామము 517

చందనానిన 516

చంద్ర 883

చంద్రద్యుతి 503, 505

చంద్రపక్షభావతి 699, 819

చంద్రపుష్ప రుచి, 685

చంద్రభ 883

చంద్రవల్లి 953
 చంద్రహాస 893
 చంపక కుటుంబము 519
 చంపక 519, 520
 చంపకస్వత్నము 519
 చంపా 519
 చంబరవ తి 553
 చాగే 525, 526, 527
 చాంగే స్వత్నము 527
 చాండవేల 782
 చాండవే 782
 చాండేయము 519, 520, 722, 723
 చించి 642
 చించాత్మకృతార 646
 చించాదిక పాదం 650
 చించాదికేహ్యం (లఘు) 650
 „ (మహా) 650
 చించానీజతేలం 646
 చించిక 642
 చింతచెట్టు 642, 643, 647, 649,
 651, 652, 721, 873
 చింతకాయ 643
 చింతచిగురు 649
 చింతపండు 643, 647, 649, 651,
 652, 721, 873
 చింతమొలక 648
 చింతాప 646, 647, 648, 649,
 652, 935
 చ్యవనప్రాకరేహ్య 725, 819,
 864, 892
 చ్యుతము 636

చ

చత్త 717, 718
 చత్తపత్త 906, 907
 చత్తజి 707, 708
 చత్తము 735, 736, 916
 చత్త 504, 511, 534, 547, 555, 557,
 558, 561, 576, 582 5-5, 610,
 611, 627, 688, 720, 723, 731,
 732, 734, 748, 757, 770, 791,
 794, 797, 799, 802, 805, 816,
 837, 846, 857, 864, 878, 880,
 912, 927, 949, 950, 990

చత్తము 735, 736

చిత్తము 636

చోహరా 910

జ

జనునమాల 964
 జటామంజీ 549
 జటాచూన్ 549
 జటాచూరిసి 549, 550, 551
 „ సాధారణ 550
 „ ఆకాశ 550
 „ నూత్న 550
 జటాచూరిపాదీక్షణము 551
 జటి 787, 788
 జటిల (ము) 549, 632, 633
 జటాదిమహాపేళాచిక ఫృక్తము 551
 జటామంజీ 519
 జత్తార్థ గ్రంథాధ్యాయము 43
 జపా 553, 555, 556

జముడు 653,753
 జరణము 581,582
 జలజంబూః 564,567
 జలజజంబుకా 564
 జలతండాల్ చుం 956,957
 జలమధూక 924
 జలము 539,540,562
 జలస్థ 747
 జలుబు 721,888
 జలోదకము 706,819
 జాజికాయ 574,575,576,615,833
 జాజిమల్లి 570,571,572
 జాజిపవ్వులు 524
 జాతరాగ్ని 526,530,537,542,547 •
 557,560,577,582,597,610,
 616,618,621,626,633,636,
 643,650,663,667,670,677,
 681,688,699,712,716,717,
 720,729,734,739,745,760,
 761,772,779,804,806,816,
 832,834,839,846,870,875,
 884,889,896,898,932,943,
 945,950,956,970,980,981,
 993,995,997,999
 జాడ్యూరి 558,559
 జాత్యూరిభృతము 573
 జాతి: 570,571
 జాతిక్క 574
 జాతిక్కయ్ 574
 జాతికోశము 575,576
 జాతిపత్రి 575

జాతిపుష్పము 642,843
 జాతిమూలము 572
 జాతిఫలం 574,575
 జాతీఫలాద్యవటిక 578
 జాతీఫలాదిచూరము 517,578,
 586,819,936
 జాతీఫలాదిలేపము 578
 జాతీఫలాదిపటి 578
 జానుశూల 964
 జాచత్రి 575,576
 జానుచెట్టు 563
 జామ (ము)న్ 563
 జాయపత్రి 575
 జాయఫల్ 574
 జాయఫళ 574
 జాలగర్దభము 551
 జావత్రి 575,576
 జావంతి 575
 జాననంద 553
 జాన్వంద 553
 జాసుమ 553
 జాసుస 553
 జిడు 866
 జిల్లేడు 722,780,921
 జిల్లేడుకుటుంబము 591
 జివాపూల 553
 జిహ్వ 689
 జీడిగింజ 920
 జీమూతము 702
 జీమూతకాదిభృతము 705

జీరకం 580, 582, 583, 584,
587, 738

జీరకఘృతం 586

జీరకాద్యంఘ్రాణం 585

జీరకాదిమోదకము 586

జీరకాద్యరిష్టము 586

జీర జ్వరము 516, 517, 583, 584
586, 807, 812, 813, 815,
898, 966

జీర శ కి 587, 936

జీరా 580

జీరీగ 580

జీరేం 580

జీలకర్ర 580, 581, 582, 584,
585, 719

జీవ 592

జీవక 588, 590

జీవకము 588, 589, 590

జీవకర భకఘృతము 591

జీవకగ్న భకాదివృష్ణఘృతము 591

జీవకాగణము 591

జీరకాదిఘృతము 591

జీవద 593

జీవన్యాదిఘృతము 596

జీవన్యాదిఘ్రాణము 596

జీవనీ 590, 591, 592, 593, 594,
595, 596, 598

జీవనీ 592

జీవనీయా 292, 593, 594

జీవనీయద్రవ్యము 592

జీవనీయపదార్థము 651

జావ్విచెట్టు 867, 787, 788,
789, 790

జావ్విపట్టచూరము 789
జెరి, 666

జేరు 580

జంగమవిషము 743

జంగలీశుడన్ 973

జంగలీయూగ 972

జంతుఘ్నము 943, 944

జంతుచూరి 559

జంబీము 557, 558, 559,
560, 561

„ సాధారణ 559

„ చాల 559

జంబీగాదిపానకము 561

జంబీగరసాయనము 562, 952

జంబూ (మహా) 563, 565,
567, 569

జంబూదికషాయము 569

జంబూదిఘృతము 569

జంబూదితైలము 569

జంభ 557

జంభిల 557

జంభీర 557

జాంగలమాంసరసము 827

జాంబవతి 567

జాంబు 563

జాంబూత్ 563

జింగే 939

జీండుపుష్పము 553

జ్యోతిష్క 597, 598

జ్యోతిష్కృతీ 596, 597, 598,
599, 600

జ్యోతిష్కృత్యాద్యైత్యము 600
జ్వరఘ్న 894

జ్వరతాపము 970, 976

జ్వరదాహము 595, 970, 973

జ్వరము 504, 516, 530, 532, 545,
550, 551, 561, 562, 582, 585,
590, 594, 596, 611, 627, 629,
658, 659, 660, 662, 667, 672,
677, 680, 686, 687, 688, 689,
690, 691, 693, 695, 697, 702,
704, 709, 710, 717, 719, 721,
722, 723, 734, 745, 747, 753,
754, 758, 765, 768, 877, 881,
884, 888, 894, 896, 901, 904,
917, 936, 944, 947, 951, 967,
968, 971, 973, 977, 982, 985,
987, 988, 989, 991, 993

జ్వరహరౌషధము 700

జ్వరాతీసారము 715, 716, 802

జ్వరాంశుశాసము 819

జ్ఞానశక్తి 874

ఝ

ఝష 853, 854

ఞ

ఞమ 710

ట

టకకాకడీ 529

టాకరా 499

టాకరా 499

టేకుకుటుంబము 895

టేనూ 771

డ

డలన 671, 680, 990

డహు 760

డామాదూ 701

డామింబ 676

డోడ్డి 591

డోడ్ 591

ధ

ధాక 771

త

తక్కిము 538, 539, 540, 584, 585,
725 800, 811, 880, 954

తక్కాదాసు 786

తక్కాశ్వాస 766

తక్కొలము 615

తఖటా 499

తగడకుటుంబము 790

తగర్ 600

తగర్ 499, 600, 601, 602

తగారాద్యైత్యము 603

తగర 499, 500, 501, 502

తగర్ 600

తగర్ 629

తత్వోన్మాదము 516

తమజ 844

తపస్విని 519

తమకశ్వాస 611, 707

తమలసాకు 503,612,613,614,
 615,616,619,765,899,883
 తంత్ర 652
 తిప్పణము 760
 తల 632
 తలచూనె 587
 తలనొప్పి 938
 తలనోలి 782
 తలవేర 620
 తాటిచెట్టు 603,605,607,833
 తాటికెట్టు 606,647
 తాదాభూ 713
 తాపము 562
 తాపపీడ 686
 తాపసీషము 821,822
 తామ 525
 తామ్రపుష్ప 521
 తామ్రపుష్పి 714 715,792
 తామ్రము 776
 తామ్రవృక్షము 505 506
 తాల 603,604,605,607
 తాలజటాదగ్గరము 603
 తాలపుష్పి 979
 తాలమూలీ 978,979
 తాలీచపత్రి 609,610,611
 తాలీచపత్రి 609,610,611,612
 తాలీసాదిచ్చుకము 611
 తాలీసాదితైలము 611
 తాలీసాదిమోదకము 611
 తాలీసాదిపటిక 611
 తాళకము 861

తాలీచపత్రి 609
 తాదాసాదిచూరము 611,612,819
 తిక్తకము 734,735,736
 తిక్తపటోలము 529
 తిక్తపుష్ప 797,798
 తిక్తము 530,531
 తిక్తాస్వత్థము 638
 తినస 629
 తిననుసా 629
 తినిచిమిగం 629
 తినిశ 629,630,631
 తినిశాదిచూరము 631
 తిపతియా 525
 తిప్పతీగ 515,519,590,798
 తిప్పతీగెముంబము 796
 తిప్పూ 806
 తిప్పూమూలం 807
 తిప్పూము 511,516,534,591,639,
 648,732,935,967
 తియ్యదానిమ్మ 677,682,683
 తియ్యదాని 623
 తియ్యనిమ్మపండ్లు 558
 తియ్యమాదీఫలము 943
 తిల 632,633,635,637,639,641
 తిల 632,871
 తిలతైలము 634,635,636,639,
 642,761,762,991
 తిలసిణ్యాక 637
 తలపుష్ప 639
 తిలపర్ణము 504,505,506,507
 తలభల్లూతము 642

తిలపరిక 506
 తిలమూడిచూరము 641 -
 తిలాదికషాయము 641
 తిలాదిలేహ్యము 641
 తిలాక్షకలేపము 641
 తీగెసంపెంగ 521
 తీఘా 930
 తీక్షణం 992, 994
 తీక్షితండులా 806, 809
 తీక్షణేచనము 654, 655
 తుత్తి 751, 752
 తుత్తియాకు 866
 తుత్తురుబెండ 855, 856
 తుమ్మి 707, 708, 709
 తుమ్మిపూలు 710
 తుమ్ము 891
 తుమ్మెద 520, 521, 522, 566 793
 తురుంజి 942
 తులసి 662, 663, 664, 665, 666, 668
 „ కృష్ణ 664, 665, 666
 „ శుక్ల 664, 668
 „ గంధ 664
 „ విషు 664
 „ శివ 664
 „ ద్విగంధ 664
 „ విశ్వగంధ 664
 „ విశ్వ 664, 666, 667
 „ ఆహ్లా 664, 666, 667
 „ శ్వేత 665, 666
 తులసివటుంబము 662, 707
 తులసో 662

తువరక 670, 671, 672
 తువరకము 755
 తువరకకల్పము 672
 తువరకఖదిరకల్పము 673, 674
 తువరకతెలము 672, 673, 674
 తువరకదీజము 674
 తువరకలేపము 674
 తువరకాదితెలము 756
 తువరాసివటకము 674
 తువరీ 670
 తూణి 751
 తూరీ 751
 తృణకుటుంబము 745
 తృణరాజము 604, 605, 727
 తృప్తి 560, 626, 688
 తృష్ణ 504 511, 512, 514, 532, 533,
 547, 557, 561, 576, 607, 620,
 624, 627, 638, 644, 677, 686,
 690, 717, 719, 723, 729, 731,
 734, 746, 748, 757, 766, 769,
 791, 794, 802, 821, 824, 826,
 830, 837, 839, 841, 846, 857,
 858, 864, 878 890, 901, 905,
 925, 943, 947, 958, 970, 982,
 985, 986, 987, 989, 997
 తృష్ణా 768
 తృష్ణాశమనము 691
 తృణకుటుంబము 652, 782
 తెలకపిండి 636, 637, 638, 641
 తెల్లకాంచనార 649
 తెల్లకుసుమ 726

తెలగరిక (క) 746
 తెలగరికము 861
 తెలగుగిలము 501
 తెలగుంధపుచెయి 503
 తెలజీలకఱ, 580, 581, 582, 584,
 585, 587
 తెలు తెగడ 652, 653, 654, 655,
 660, 778, 870
 తెలుపులిచింత 525
 తెలుపెద్దములక 883
 తెలుమందారము 553
 తెలువన 551,
 తేక రాజమరిచం 935
 తేజనీ 597, 989, 990
 తేజవతి 597, 598, 599
 తేజస్విని 597, 598
 తేజస్సు 783
 తేజూ 726
 తేజోవతి 509
 తేజోహర్ష 597
 తేనె 514, 515, 518, 532, 533, 539,
 540, 541, 579, 585, 587, 588,
 589, 611, 612, 616, 618, 628,
 631, 632, 659, 660, 661, 665,
 668, 673, 677, 680, 684, 690,
 691, 704, 711, 714, 715, 728,
 731, 740, 741, 742, 753, 763,
 769, 770, 771, 777, 778, 783,
 790, 795, 800, 807, 812, 813,
 814, 815, 819, 823, 827, 840,
 859, 872, 873, 879, 881, 882,

904, 905, 911, 918, 920, 921,
 926, 933, 934, 937, 947, 949,
 951, 959, 960, 977, 986, 988
 తేనెవనన 761,
 తేయాకు 873
 తేల్వా 692
 తేలు 527, 584, 666, 780
 తెలప రికము 503, 505, 506
 తెలపిచుధారణము 603
 తెలనీజము 633, 634
 తెలము 527, 533, 540, 553, 561,
 579, 580, 595, 596, 598, 599,
 631, 633, 634, 635, 636, 637,
 642, 647, 648, 658, 672, 674,
 675, 694, 695, 697, 698, 700,
 712, 729, 737, 749, 753, 776,
 779, 784, 795, 811, 822, 837,
 849, 853, 860, 880, 888, 912,
 920, 925, 927, 977, 993
 తెలగదూము 641
 తొగరుపముంబము 915, 933
 తొకమిరిగూలు 615
 తొలకూక 548, 955, 957
 ,, తెల 955
 ,, ఎర్ర 955
 ,, మొక్క 955, 956
 తొడుకూక 629
 తొడము 670
 తంతులీయ, 955, 957
 తంతులీయకము 660, 953, 957
 తంతులీనీజ, 953

తండులీయక ఘృతము 960
 తండులీయాది కల్కము 960
 తంతుసార 832
 తంద్ర 604, 693, 932
 తాంబడీ 833
 తాంబూలము 615, 616, 934
 తాంబూలఫల 617
 తాంబూలమూల 617
 తాంబూలవల్లి 612, 613, 615,
 617, 619
 తాంబూలి 613, 614
 తింతిడి 642, 643, 644, 645, 646,
 647, 648, 649, 651
 తింతిడిక 642, 643, 644
 తింతిడిపానకము 650
 తింతిరిణిమందూరము 650
 తుంగ కుటుంబము 981
 తుంగము 727
 తుంగము స్థ 521, 770, 981, 982,
 983, 984, 985, 986, 988, 989
 తుంబ 707
 తుంబె 707
 తుంబెయ్ 707
 తుంభా 707
 తెంగినకాయ 726
 తేంగాయ్ 726
 త్రిణ 525
 త్రిపుసం 620, 621, 622, 623, 624,
 624, 625, 626, 627
 త్రిపుసబీజాది చూరము 625
 త్రిపుసాదితైలము 625

త్ర్యంబకఫల 727
 త్రాయమాణా 626, 627, 628
 త్రాయమాణాది ఘృతము 628
 త్రాయమాణాది గణకృద్ధము 629
 త్రాయమాన్ 626
 త్రాయస్తీ 626, 627
 త్రాయస్త్యాది కషాయము 629
 త్రిణోల ఎక్కొన్నా 652
 త్రిపత్ర 876
 త్రిపత్రికము 772
 త్రిఫల 653
 త్రిఫలాకషాయము 658
 త్రిఫలాగుగులు 517
 త్రిభండి 653
 త్రికటు 539, 697, 780, 800, 809,
 820, 880, 947, 948
 త్రిదోషజశూల 560
 త్రిపుత్ (శ్వేత) 652, 653, 655,
 656, 657, 659
 „ అను 656
 „ కృష్ణ 655, 656
 „ రక్త 655
 „ శ్యామ 653, 656
 త్రిపుచ్చార్ణము 658, 659, 660
 త్రిపుత్ లేహ్యం 661
 త్రిపుతాదిఘృతము 660
 త్రిపుతాది తైలము 660
 త్రిపుతాది మోదకము 660
 త్రిశుభ 876
 త్రిసంధ్య 554
 త్రిణుపు 555

త్వస్త్వోషము 550,667,697,763,
 911,966
 త్వగోగము 746,749
 త్వష్టి 868
 ధ
 ధోఘంజేదం 580
 ద
 దిగవక్రము 795
 దగ్ధ 612,721,888,936,937,
 దదు 512,649,667,672,743,
 749,775,805
 దదుక్తువుము 500,501,502,
 649,699
 దదుక్తుము 500,501
 దిస్తమాతము 558
 దస్తధావనము 737,801
 దస్తమలము 614
 దస్తరోగము 599,740,914
 (దస్తవ్యాధి 641
 దస్తవేషజవక్రము 577
 దస్తశతము 556,557,558,642,644
 దస్తకూల 591,801
 దనియ 717
 దస్త 618
 దప్పిక 563,691,719,722,870,988
 దరాఫ్ 695
 దలసిగోక్ర 906,907
 దలహీనఫలా 901,902
 దవధు 512
 దవనపాపండా 707

దిశమూలక పాము 881
 దశమూలక్వాథచూరము 892
 దశమూలములు 877,887,888
 దశమూలాక్షి 699,725,819,892,
 899,941
 దశాంగులము 621,622,623
 దక్షిణదేశము 590,866
 దాఖ 685
 దాదమ 676
 దాడిమ (ము) 548,595,676,679,
 680,681
 దాడిమాదిఘృతము 681
 దాడిమాష్టకచూర్ణము 586,681,
 721,819
 దాడిమాదితైలము 681
 దాడిమాదిపానకము 682
 దాడిమాదివటిక 681
 దానిమ్మ 563,646,676,681,683,
 684,714,799
 ,, గిజ 680
 ,, చెట్టు 676,679,681
 ,, పండు 677,680,682
 ,, పువ్వు 679
 ,, పిందె 679
 దానిమ్మపదార్థసము 680,848
 దారితము 636
 దారు 693
 దారుకాష్టము 694,695,697,698
 దారుగంధ 695
 దాల్చినపట్ట 684
 దాహకము 538

దేవదార్వాదిక్షారము 698
 దేవద్యౌర్ 692
 దేవదారీ 701,702,703,704,705
 దేవదాల్యాదిలేపము 705
 దేవదారి 701,702,703,705,706
 దేవదుందుభి 663
 దేవద్రోణ 708
 దేవవల్లభ 521
 దేవవృక్షము 555
 దేవి 989
 దోషతగరం 601
 దోగలి 763
 దోడి 591
 దోషపాచనము 740,802
 దోషశమనము 691
 దోస 620,621,623,624,625,626
 దౌర్గంధ్యము 516,559,577,649,
 723,824,879
 దండహస్త 601,602
 దంతకం 801
 దంతకౌష్ఠ 842
 దంతకౌష్ఠము 638
 దంతివా 815
 దంతశ్రీజము 676,677
 దంతమూలసపాకము 801
 దంతస్రావము 801
 దంతహరము 814
 దంతశుశ్చిదము 943,914
 దొండ 753
 ద్రాక్ష 587,627,660,680,685,
 687,921,924

ద్రాక్ష సామాన్య 685,637
 ,, మృద్వీక 686,688
 ,, గోస్త 686,687,688
 ,, పర్వతజ 686,687,688,845
 ,, అరీజ 687,688
 ద్రాక్షకుటుంబము 685
 ద్రాక్షపండు 685,687,689,690,
 767,879,904
 ద్రాక్షపండ్లతనము 658,659,
 689,690
 ద్రాక్షాదిక పాయము 690
 ద్రాక్షాదిగుటిక 690
 ద్రాక్షాదిఘృతము 690
 ద్రాక్షాదిచూరము 517,721
 ద్రాక్షాత్మేము 691
 ద్రాక్షావానకము 691
 ద్రాక్షాఘంటక పాయము 690
 ద్రాక్షాశిష్టము 630,819,936,941
 ద్రాక్షాదిలేహము 690
 ద్రాక్షాననము 688
 ద్రాక్షే 685
 ద్రాక్షశమము 693,694
 ద్రాక్ష 707
 ద్రాక్షశ్రీ 707,708,709,710
 ద్విజుప్త (శస్త్ర) 962

ధ

ధటము 711
 ధగి 717
 ధన్వంతరి 508,509,656,844
 ధన్వనచ్చద 765

- ధనియా 717
- ధనియాలు 585, 646, 717, 718, 719, 720
- ధనుర్గణ 990
- ధనుర్శాల 990
- ధనుష్పటము 821, 822
- ధమ్మిలామోదిని 954
- ధర్మసత్తనము 930, 931
- ధవః 710
- ధవమనుష్పత్తము 710, 711
- ధవసారము 712, 713
- ధవాదిఘృతము 713
- ధవాదిచూరము 713
- ధవాదిత్తైలము 713
- ధవాయీకేఫూల్ 713
- ధాణా 717
- ధాతకీ 713, 714, 715, 716
- ధాతక్యభిమతము 716
- (మద్వి... కేషము)
- ధాతక్యాద్యవలేహము 716
- ధాతక్యాదిచూరము 716
- ధాతక్యాదిత్తైలము 716
- ధాతుప్రషి 864
- ధాతుప్రష్ఠి 714
- ధాతుపోషణము 590, 783
- ధాతునికాములు 555
- ధాతున్మది 857
- ధాతుశోష 661
- ధాతీ 568, 758
- ధాతీత్రయం 810
- ధాన 717

- ధానకము 717
- ధాన్యకము 717, 718, 738
- ధాన్యము 717, 826
- ధాన్యచతుష్కృత సాయము 720
- ధాన్యకలేహ్యం 720
- ధాన్యసంచకక సాయము 720
- ధాన్యపటోలక్వాథము 720
- ధాన్యపానకము 718
- ధాన్యరాశి 776, 980
- ధాన్యవీగ 960
- ధాన్యామము 627
- ధానేయకము 717
- ధాపటీ 713
- ధాయ్ 713
- ధాయటీ 713
- ధాయీ 713
- ధాయీపూల 713
- ధావడీనాంపూల్ 713
- ధావని 883
- ధావన 713
- ధీర 589
- ధురాధిము 711
- ధూపము 737, 742, 743, 907, 918
- ధూపవృక్షము 693, 694, 695,
- ధూపసకల 692
- ధూమము 815
- ధృతి 873
- ధేనుక 717
- ధేనుదుగ్ధము 622
- ధ్వజభంగము 516

న

నక్కవోస 621,623,627
 నక్కాధ్యము 595,780,913
 నక్కిరియాకు 793
 నతం 601,602
 నరుమరుగెయ్ 840
 నల్లచీమ 645
 నల్లజీడిగింజ 640
 నల్లజీలకగ్గి 581,582,585
 నల్లతులసి 895
 నల్లతెగడ 653,654,660
 నల్లనువ్వులు 638,639
 నల్లమందు 693
 నవతాంబూలపత్రిము 617
 నవనేత్రకోపము 618,668
 నవాయనలోహము 819
 నవాసాగము 698,700
 నవీనపరివోధములు 535,562,565
 నన్యము 514,591,637,678,679,
 684,701,709,713,741,742,
 748,749,784,801,802,814,
 895,914,926,927,966
 నపాలవము 601
 నాకపూ 722
 నాగకింజల్కము 722,723
 నాగకేసర్ 723
 నాగకేసరిము 521,522,523,722,
 723,724
 నాగకేసరమూర్తిము 724,725
 నాగచింపకము 520,522,523,
 524,724

నాగదళము 614
 నాగదలోపము 765
 నాగపుష్పము 520,521,722,723
 నాగబల 858,854,855,857,862,
 863,866
 నాగబలాఘృతము 864
 నాగబలాతైలము 864
 నాగమార 910
 నాగము 722
 నాగరముస్త 982,984
 నాగివల్లిరి 613,614
 నాగివల్లి 616
 నాగశ్యాదిమార్గము 619
 నాగిని 613
 నాగేశ్వర్ 722
 నాడీకము 735
 నాడీపూము 551,649,743,
 805,818
 నాడేయి 504,565,566
 నాభిమటుంబము 628,989
 నాభిపాకము 515
 నాభిపూల 995
 నారంగవర్ణము 993,994
 నారాయణతైలము 864,892
 నారికేల 726,727,729,731,733
 నారికేలజలము 730
 ,, కోమల 730
 ,, శుక్ల 730
 నారికేలఫలము 729
 ,, కోమల 730
 ,, అర్ధపక్వ 730

నువ్వు చెట్టు 632, 634, 637, 638,
 639, 640, 641, 642, 673
 నువ్వులనూనె 633, 641
 నూగుదోస 623
 నూనె 622, 675
 నృపప్రియఫల 885
 నృపేష్ట 844
 నెమలిజొట్టు మొక్క 928, 928, 930
 నెమ్మి చెట్టు 623, 630, 631, 790
 నెయ్యి 539, 540, 584, 585, 639,
 659, 660, 661, 741, 742, 755,
 758, 789, 819, 827, 849, 859,
 862, 871, 872, 879, 904, 930,
 933, 937, 948, 963
 నెలప్పునె 978
 నేత్రకండు 648
 నేత్రవోదము 648
 నేత్రపుష్పము 775, 847
 నేత్రపూరిత 637
 నేత్రరోగము 514, 516, 535, 591,
 601, 616, 637, 639, 648, 660,
 662, 691, 696, 699, 741, 780,
 846, 888, 891, 910, 914, 915,
 932, 987, 991, 993, 995
 నేత్రవర్జితరోగము 535, 554
 నేత్రవ్యాధి 603, 667, 674, 732
 నేత్రకు వైవర్జ్యము 926
 నేత్రము 939, 991
 నేత్రవోద 741
 నేత్రసంభయ 648
 నేత్రసావము 648

నేపాలమూలకం 993, 994
 నేపాళము 658, 778
 నేమి 630
 నేరిలు 563
 నేకడు 554, 565, 566, 537
 నేకేశుకుటుంబము 563
 నేలగడ్డ 978
 నేలగుమ్మడి 570, 625, 660
 నేలతాటిగడ్డ 978, 979
 నొప్పులు 701
 నంజువ్యాధి 544, 641, 661
 నంద 564
 నాదితరువు 711
 నిగచెహుళ్ళు 557
 నింబః 733, 734, 735, 737, 739,
 741, 748
 ,, మహా 734, 735, 737, 739
 నింబతరువు 803, 804
 నింబగకము 734
 నింబపశాదిశేషము 743
 నింబాదిశేషము 743
 నింబు 558
 నింబుకము 558
 నింబూకము 558, 560
 న్యూజిల్ పూ 823
 ప
 పక్వకృత్తు 735, 735
 పక్వనింబూ 560
 పక్వఫల 590, 646
 పక్వాతిసారము 577, 681,
 828, 986

పచ్చకర్పూరము 517, 518,
 615, 718
 పచ్చగతిక (క) 745, 746, 747, 749
 పచ్చజాజిమలీ 571
 పచ్చడి 651, 873
 పచ్చపయగ 967
 పచ్చపయరు 967
 పచ్చిదాక్షిణ్య 685, 687
 పేటరంజక 504, 506
 పటలము 709
 పటవలము 529
 పటులిక 614, 616, 618
 పటోల 529, 530, 531, 532, 533,
 534, 535, 536
 పటోలమూలాదిక షాయము 534
 పటోలమూలాదిఘృతము 534
 పటోలమూలాదిచూరము 534
 పటోలాదిక షాయము 534
 పటోలాదిఘృతము 535
 పటోలాదిచూరము 534
 పడవల 529
 పడవళ 529
 పడవలంగా 529
 పడికము 585, 936, 937
 పణ్యా 597
 పతుముకం 756
 పత్తంగ (పతంగం) 504, 505, 506
 పతంగ పక్షము 508, 509, 511
 పత్రశాస్త్ర 878
 పత్రాంగసవము 516
 పత్రాంగము 505, 506, 508

పత్రాంగము 505, 506, 610
 పత్రాంగము 546, 547
 పత్రిక 576
 పతూరం 504
 పత్తే 575
 పథ్య 623
 పద్మ 896
 పద్మకం 756, 757, 758, 759
 పద్మకము 756
 పద్మకంద 756
 పద్మకాష్ఠము 756, 757, 758, 759
 పద్మకాదిగణక షాయము 759
 పద్మకాదిలేహ్యము 759
 పద్మగంధము 758
 పద్మగంధి 756
 పద్మాక (ప) 756
 పద్మాహ్వయ 756
 పదిముకం 756
 పద్మినికంటకము 739
 పనస 759, 760, 761, 762, 763
 పనసకుటు బము 759, 787
 పనసచెక్కెనము 762
 పనసనొన 762
 పన్నీరు 518
 పనెమరం 603
 పమాడ్ 499
 పయస్విని 592, 593
 పరిమదము 516
 పరవల 549
 పక్కటి 786
 పరము 772,

పద్మటకం 767, 768, 769, 771
 పద్మటము 768
 పద్మటః పుల్లె 767
 పద్మటః ద్యౌర్విష్ణు 770
 పద్మటాదిక షాయము 770
 పద్మటి 767
 పద్మతేవాసిని 550
 పరాపశము 764
 పర్వాటక కి షాయము 770,
 పర్వాటకము 767, 768, 769, 770,
 771, 988
 పరాశ్రయ 853
 పరిణామశూల 731, 732, 813, 827,
 935, 961
 పరిమిళము 513, 551, 557, 555,
 566, 583, 614, 617, 618, 667,
 695, 718, 737, 954, 984
 పరికోధన 535
 పరువము 764, 765
 పరూషకము 764, 765, 766, 767
 ,, అమ 761
 ,, పక్వ 765
 పరూషకాదిక షాయము 767
 పరూషకాదిభృతము 767
 పలప 759
 పల్వల 529
 పలా 759
 పలాశము 628, 771, 772, 773,
 774, 781
 ,, హస్తిక 774, 775
 పలాశకల్పశ్చేత 777

పలాశాదిరేపము 781
 పలితము 754
 పల్లెరు 639, 872
 పవళమల్లిక 802
 పవాండ 493
 పవిత్రము 632
 పశువువరము 501
 పసన్ 782
 పమపు 744, 749, 991
 పమాడ్మూల 796
 పమాడవేల 796
 పమాడి 796
 పశస 771
 పక్ష్యకోపము 674
 పక్షవధ 783
 పక్షవాతము 588, 709
 పక్షాఘాతము 964
 పాక 831
 పాకర 786
 పాళుర 786
 పాచనయము 587, 700, 721, 726
 పాటలా 790, 791
 ,, రక్త 791, 793, 794
 ,, శిత 792
 ,, భూమి 793, 794
 ,, వర్ష 793, 794, 795
 ,, హ్రస్వ 739
 ,, క్షుద్ర 793, 794
 పాటలాద్యంజనము 796
 పాటలాపుష్పసన్నిభ 757
 పాటలాపుష్పాదిక్వాథము 796

776,777,778,784,801,810,
811,813,814,817,819,823,
845,849,859,860,862,863,
870,871,872,873 881,912,
937,977

పావకము 538

పావని 663,664

పాపాణపయోగము 762

పికభక్ష 565

పిచ్చితము 636

పిచ్చికం 570

పిచ్చిల 644,842,843

పిచుమర్దము 734,735,736

పిచుమందము 734

పిటిక 763,818,872,905,941

పిడక 834

పిణ్యాకము. 636

పిశ్యుని గుణము 632,633

పిశ్యుభాజనము 961

పిత్తిగుల్మము 628

పిత్తజ్వరము 591

పిత్తజ్వరము 713

పిత్తజ్వరహాని 516

పిత్తజ్వరము 749

పిత్తజ్వరము 517,533,653,690,
703,729,769,770

పిత్తప్రకాశము 548,733

పిత్తపాపడా 767

పిత్తపాపడా 767

పితృహిసా 719,856

పితృభిషంసము 178

పితృ 768

పితృభిషంసము పాఠము 756

పితృభిషంసము 961

పివాంసు 577

పిప్పళ్ళు 731,779,806 808,809,
810,811,812,813,814 815,
85 904

పిప్పలికలె 807,808,816

పిప్పలీవర్ధమానకము 811,814

పిప్పళ్ళుచూరము 731,811,812,
813,814,815,819,904,949,
951,999

పిప్పలీ అర్చ 807

,, మధుయుక్త 807

,, గుడ 808,817

పిప్పలీ వన 809

,, సింహ 809,810

,, గజ 809

పిప్పలీఖండము 816

,, బృహత్ 816

పిప్పలీమూలం 807,808 817

పిప్పల్యాద్యాసవము 815,906

పిప్పల్యాదికల్కము 527

పిప్పల్యాదికషాయము 816

పిప్పల్యాదిఘృతము 815

పిప్పల్యాద్యంచూర్ణం 816

పిప్పల్యాద్యంతైలం 816

పిప్పల్యాసవము 817,819

పిప్పల్యాదిగణకషాయము 921

పిప్పలీమూలాదిచూరం 817

పిప్పలీమూలాద్యరత్నము 817

పిప్పల్కాడితూము 815
 పిలఖిన 786
 పిల్లము (కోగము) 603, 779
 పిల్లిపెసరి 972
 పికాచము 711, 712
 పికాచవృక్షము 711
 పిళిత 549, 550
 పితకాష్ఠము 505, 506, 507
 పితగంధము 507
 పితచందనము 507, 509, 512
 పితజీకము 583
 పితరండుల 887
 పితదారు 693, 694
 పితదేవదారీ 701
 పితపాపణ్ణో 767
 పితపువ్వు 662, 623, 852, 853, 854
 పితఫల 876
 పితము 506
 పితగ కము 757
 పిత్యక్షము 693, 694
 పితసాగము 735
 పితాభము 504, 505, 583
 పితసము 541, 578, 611, 616, 625,
 681, 682, 693, 713, 730, 732,
 743, 802, 881, 884, 892, 896,
 934, 995, 996
 పీపరామూల్ 807
 పీపరీమూలనా 807
 పీపల్ 806
 పీపలామూల్ 807
 పీపర్ 786

పీచరీమూల 807
 పీచరీమూలగంధోదా 807
 పీచరీవృక్ష 786
 పీలుపల్ 889, 990
 పుచ్చ 621, 622, 623
 పుత్రజీవపుచెట్టు 828, 829,
 పుత్రధన్య 593,
 పుత్తిలక 828
 పుచ్చన్నవానము 819, 890
 పున్నాగవృక్షము 522, 723
 పున్నాట 500
 పుష్పము 612
 పురాణజ్యోము 650
 పురాణశాంబూలపత్ర 617
 పురాణభృతము 689
 పుల్లనిమ్మపండు 553
 పుల్లదానిమ్మ 682, 683
 పుల్లకగు 844
 పులికడుగు 600
 పులిచింత 525
 పులిచెంచలి 525, 526, 527, 548
 పులుఁబుణీనే 525,
 పులి 643
 పులియమగం 546
 పులియారరీ 526
 పులియారె 525
 పుష్పకోగము 780
 పుష్పాననము 828
 పుష్పానుగచూరము 801, 892
 పుష్పి 516, 555, 560, 567, 596, 617,
 626, 638, 661, 686, 732, 732,

785, 805, 847, 855, 888, 894,
887, 901, 903, 943, 970, 971

పాదము 831, 838, 835, 837

పాదము 832

పాదము 837

పాదము 832

పాదము 832

పాదము 632, 638

పాదము 765

పాదము 668

పాదము 693, 694

పాదము 524

పాదము 876

పాదము 514, 638, 712,

737, 763

పాదము 828

పాదము 755, 735

పాదము 823

పాదము 823

పాదము 823

పాదము 990

పాదము 582

పాదము 532, 533, 535

పాదము 532

పాదము 844

పాదము 551, 732

పాదము 842

పాదము 660, 921

పాదము 581, 582, 585

పాదము 563, 564

పాదము 961

పాదము 882, 883, 837, 888,
890, 891

పాదము 734

పాదము 531

పాదము 989

పాదము 939

పాదము 517, 527, 538, 539, 547,
548, 549, 537, 638, 640, 641,
658, 632, 680, 704, 715, 721,
726, 732, 778, 779, 791, 845,
850, 879, 890, 918, 933,
934, 938

పాదము 967, 969, 971

పాదము 675

పాదము 529

పాదము 517, 557, 850

పాదము 900

పాదము 880

పాదము 743

పాదము 838

పాదము 922

పాదము 615

పాదము 529, 535, 536

పాదము 900, 901

పాదము 982

పాదము 722

పాదము 615, 833, 834, 836

పాదము 500, 614

పాదము 785

పాదము 541, 515, 784

పాదము 743

పంచనింబ (బృహత్) 743
 పంచతిక్త కార్యమార్గము 770
 పంచతిక్త సుగులు ఘృతము 586,
 819, 941
 పంచని బాదిచూరము 743
 పంచవల్కల 768
 పంచోక్తి 529
 పాంగరా 802
 పాం 516, 534, 535, 540, 542,
 586, 599, 611, 630, 641, 650,
 653, 661, 681, 688, 689, 690,
 702, 711, 743, 754, 770, 807,
 811, 812, 813, 815, 818, 833,
 837, 863, 881, 910, 950, 987,
 991, 1000
 పాండుకిము 530
 పాండుఫలము 530, 531, 622, 623
 పాండురోగము 725, 991
 పాండులోమశపర 973, 974,
 పాండో నో 802
 పాంధశం 580
 పాంశు 768, 669
 పింశామూరికా 900, 902
 పింశామూరికం 601, 602
 పింశామూరికము 941
 పింశామూరికము 677
 పింశా 900, 902
 పిండినంట 634
 పిండి 916
 పిండితకము 916
 పింపళమూళ 807

పింపళ 806
 పుండీకము 743
 పుండీకము 953
 పుండ్లము 618
 పుండ్లము 759
 పుండ్లము 631
 పుండ్లము 782, 783, 797
 పుండ్లము 965
 పుండ్లము 578, 585, 647,
 660, 699, 732, 832, 916
 పుండ్లము 699, 716, 815, 828
 పుండ్లము 530
 పుండ్లము 514, 516, 555, 556, 586,
 704, 743, 828, 849, 850, 859,
 953, 959, 960, 980
 పుండ్లము 500, 501
 పుండ్లము 789
 పుండ్లము 560
 పుండ్లము 661, 977
 పుండ్లము 514, 516, 539, 555,
 571, 625, 630, 636, 646, 650,
 661, 666, 672, 681, 688, 689,
 691, 693, 699, 703, 730, 731,
 732, 734, 745, 766, 775, 804,
 806, 827, 837, 857, 862, 863,
 905, 928, 939, 989, 997
 పుండ్లము 579, 789, 932, 988
 పుండ్లము 527, 578, 579, 587,
 637, 715, 811, 816, 850, 871,
 933, 980, 985, 996
 పుండ్లము 504, 505, 506

సౌసారసీ 782
 సౌసారణీ 782, 854, 855
 సౌసారణవేల 783
 సౌసారిణీ 782, 783, 784, 785, 786
 సౌసారిణీ క్వాథము 784
 సౌసారిణీ తైలము 785
 ,, సప్తశతక
 ,, ఏకాదశశతక 785
 ,, అష్టాదశశతక 785
 ,, మహారాజ 785
 సౌచీనా 797, 798
 సౌచీనామలకః 840
 ప్రియకము 825
 ,, గంధముత 825
 ప్రియంకరి 883
 ప్రియంగు 823, 824, 826
 ప్రియంగ్వాదిగణక్వాథము 828
 ప్రియంగ్వాదిచూరము 828
 ప్రియంగ్వాదితైలము 828
 ప్రియాలః 820, 821, 822, 823
 ప్రిణనము 759
 ప్రేఖిణ 823, 824, 825, 826, 827
 ప్రాచురిగుళుచేలు 860
 పుక్షుః 786, 787, 789
 పూశ 771
 పీవా 611, 641, 658, 681, 754, 770,
 ,, 779, 815, 849, 864, 865, 950
 పీహావృద్ధి 541, 816, 849, 889, 950
 పీహాభిషేచి 542, 650, 751, 774,
 ,, 779, 805, 808, 811, 812, 813,
 815, 819, 881, 898, 935

పీహాదగము 608, 801, 811, 814

ఫ

ఫణిశేసరము 723
 ఫణిజహ్విక 853, 854, 855
 ఫరహద 802
 ఫలపుష్ప 707, 708
 ఫలపూకము 942
 ఫలమాణిక్ 840
 ఫలశైలి 842
 ఫలిని 824, 825
 ఫలేంద్ర 564, 565
 ఫలేరుహ 791, 792
 ఫాణితము 740
 ఫాలభగము 534
 ఫాలసా 764
 ఫాలనాం 764
 ఫేనిలన 838, 842
 ఫ జ ౧96

బ

బటక 556, 639
 బద్రము 838, 841, 843, 848
 ,, బక్ష్మ 839, 846
 ,, క్షుద్ర 839
 ,, శుక్కు 839, 846
 ,, పచ్చమాన 846
 ,, ధూ 843, 844, 847
 ,, మహా 833
 ,, వారి 813, 844, 847
 బర్హి 839, 838, 839, 841, 842, 843,
 844, 845

బద్ధివురుగు (Tapeworm) 683

బద్ధిగుడము 560

బద్ధి నూల 701

బద్ధినియో 833

బద్ధిని 867

బద్ధినిచందనము 508,509,512

బద్ధిరము 506

బద్ధియారా 852

బద్ధిని 601,602

బద్ధి 539

బద్ధిని 852

బద్ధి 783,982

బద్ధి 516,534,540,549 557,
55 567,577,582,589,591,
59 594,596,607,614,617,
61 621,625,628,633,636,
67 677,690,711,727,729,
730,731,732,735,760,762,
78 794,805,817,824,826,
83 837,844,853,856,857,
86 864,865,873,875,889,
90 903,904,908,910,912,
92 924,945,961,970,971,
976,980,990,995,996

బద్ధి 535,591,684,691,905

బద్ధి 828

బద్ధి 641

బద్ధి 837

బద్ధి 852,853,854,855,856,857,
858,861,863,865,866,

867,964

బద్ధి 961,962,967,968

బద్ధిని 864

బద్ధిని 864

బద్ధిని 540,858,859,860,
861,865

బద్ధిని 864

బద్ధిని 855 856,863

బద్ధిని 865

బద్ధిని 842,843

„ సాధాన 813

„ రాజ 843,844,847

„ మాస్తి 843,844,847

„ క్షుద్రి 843,844,846

బద్ధిని 664

బద్ధిని 714

బద్ధిని 622,623,887,974

బద్ధిని 663,664

బద్ధిని 625,641,857

బద్ధిని 507

బద్ధిని 821,822,
906,907

బద్ధిని 802,803,804,805

బద్ధిని 511,880,964,999

బద్ధిని 549

బద్ధిని 716,991

బద్ధిని 842

బద్ధిని 949

బద్ధిని 955

బద్ధిని 964

బద్ధిని 733

బద్ధిని 815

వియ్యవృకడుగు 513, 514, 515,
518, 608, 704, 709, 715, 720,
721, 754, 758, 778, 800, 801,
827, 828, 879, 897, 930, 947,
959, 960, 991

వియ్యపుపిండి 637
విల్వ 874, 875, 877, 879
విల్వతైలము 881
విల్వంజనము 881
విల్వనిక పాయము 882
విల్వదిగుటిక 882
విల్వదిచూరము 881
విల్వదితైలము 891
విల్వదిలేహ్యము 586, 721, 725,
819, 881

విరివిరికాయకుటుంబము 525
విరివిరిచెట్టు 525
వీజగర్భము 530, 531
వీజపూరము 942, 943, 944
వీజపూరాదిభృతము 950
వీజత్న 962
వీజస్నేహ 772, 773
వీనాల 701
వీరకాయ 535
వీరీ 874

బుడమ 622, 623, 624

బుడి 551, 553, 597

బూడిద 535

బృహచ్చ్యవమాభృతము 661

బృహచ్చ్యవమాభృతము

1000

బృహత్సాగము 532

బృహత్సాగకాదిమోక్షకము 586

బృహత్సాగ ని 593, 595

బృహత్సాగకాదితైలము 591

బృహత్సాగిక పాయము 873

బృహత్సాగిక 891

బృహత్సాగిక 882, 883, 885, 887, 888,
889, 890, 891

బృహత్సాగిక 797, 798

బృహత్సాగిక 937

బృహత్సాగిక మాదిభృతము 681

బృహత్సాగిక పాయము 894

బృహత్సాగిక తైలము 556

బృహత్సాగిక తైలము 935

బృహత్సాగిక 856, 857

బృహత్సాగిక తైలము 964

బృహత్సాగము 558, 591, 636, 640,
681, 686, 727, 730, 731, 753,

760, 765, 785, 822, 838, 841,

851, 866, 902, 923, 928, 961,

964, 970, 976, 978, 990

తైలము 560, 584, 585, 587, 594,

608, 635, 640, 641, 647, 711,

719, 812, 813, 817, 850, 880,

934, 945

శీ 838

శీ 838

శీ 874

శీ 608

శీ 795

శీ 755

బోదకాలు 937

• బోర 830

బాగాము 776

బాదుర 893

బంధుజీవనము 893, 894

బాధూక 893, 894

బా. X 799

బి.దా. 701

బిందుపత్రం 906, 907

బెండ 764

బెండకుటుంబము 553, 852, 893

బేంగ 838

బిగ్నము 898

బిగ్నాచారి 774

బిగ్నామ-దూక 869

బిగ్నావర్చస్సు 871

బిగ్నావృక్షము 772

బిగ్నావృక్షకల్పము 775

బిగ్నా 867

బిగ్నా 528, 827

బిగ్నాపత్ర 772, 773

బిగ్నానయస్తిక 896

బిగ్నాని 896

బిగ్నా 628, 867, 868, 869,
870, 871

బిగ్నాపుత్రము 661, 869, 872

భ

భకరైయ 909

భగందరము 600, 660, 743, 805,
908, 935

భగ్నము 827, 635, 636, 647, 785

భగ్నవంశము 635

భగ్నసంధానము 772, 799, 828

భగ్నాసి 783, 927

భద్రా 895

భద్రాచారి 693

భద్రాపతి 782

భద్రాపతి 782, 854

భద్రామస్తి 981

భద్రామస్తి 982, 986, 987

భద్రామస్తిసాదిగుటిక 987

భద్రాశ్రీ 503

భద్రాశ్రీ-టాడ్యవలేహం 987

భద్రాశ్రీ-టాడిపుత్రము 937

భద్రానాని 627

భద్రా 555, 646, 650, 658, 738, 778,
811, 849, 912, 927, 984

భద్రాతము 642

భద్రాకాగ్ని 850

భద్రాచారి 756

భద్రాపతి 614

భద్రాపతి 614

భద్రామ 634, 738

భద్రాపతి 845

భద్రా 711

భద్రావాహి 851, 752

భద్రా 745, 746

భద్రా 895

భద్రా 895

భద్రా 895

భాగ్య 895,896,897,898,899
 భార్యాదిక సాయము 698
 భాగ్యగుడిము 898
 భావమిశ్నము 509,510,566,654,
 656,657,677,726,762,834,
 902,983
 భాస్కరప్రియ 507
 భాస్కరలవణమారము 586,682,
 683,721,819,936
 భిన్నము 636
 భిన్నస్వము 673
 భిషగ్విజమాండలిక పెంక టేశ్వర
 రావు గారు 866
 భిస్సాండ 756
 భుక్తిచారిత్ర 644
 భుజపత్రిచెట్టు 906,907
 భూతగోపదోషము 594,748,877
 భూతఘ్నము 906,907
 భూతజట 549
 భూతతులసి 664
 భూతులసి 664,665,666
 భూతభాధ 696
 భూతవికారములు 511,550,551,
 666,703,709,932
 భూతహస్త 747
 భూతహా 64
 భూతాపస్నానము 818
 భూతోన్నానము 602
 భూపలాశము 774
 భూమి 555,565

భూమిఖిమాంకికా 900,901,
 902 903
 భూమిచంపకము 520,521 523
 భూమిజంబు 565,567
 భూమిమాండపభూమణ 953
 భూయిసగృహీ 525
 భూరగ్గ్రంథ్యానలేఖము 908
 భూగపత్ర 906,907
 భూరపాం 906
 భూరమం 906
 భూగము 906
 భృగుభవ 896
 భైషజ్యోత్సావరి 513,984
 భోజపత్ర 906
 భంగరా 909
 భంటక 884
 భంటాకి 884
 భండీ 939
 భండీతక్తి 939
 భండీరః 956
 భండీన్ 939
 భాంగరా 909
 భాంగరా 909
 భాండము 555
 భృంగము 909
 ,, శ్వేత 910,911
 ,, పిత 910,911
 ,, నిల 910,911
 భృంగరజము 909
 భృంగరాజు 909,910,911,912,
 913,914

భృంగరాజపుత్రము 914
 భృంగరాజాదిగుటిక 915
 భృంగరాజాదిచూరము 915
 భృంగరాజతైలము 536, 914
 భృంగవల్లభ 564, 565
 భృంగములక తైలము 517, 586,
 725, 915
 భృమ 511, 624, 625, 626, 627, 645,
 688, 690, 734, 748, 751, 757,
 768, 769, 785, 834, 864, 943,
 946, 958, 991
 భృమరొత్సవము 953
 భృంశపిత్తము 915
 భ్రాంతి 654, 758, 826, 901

మ

మక్కలకూల 881
 మకుష్ఠకము 967, 975
 మకుచ్చము 967, 976
 మగ 967
 మగ కేలా 581
 మచకిన్ కేఫూల్ 965
 మజ 514
 మజ్జికౌడ 576
 మజత 938
 మజ్జిక 517, 538, 544, 548, 603,
 674, 726, 819
 మజేత 938
 మణిభీజము 677
 మత్స్యజం 930
 మత్స్యకీ 746, 747

మాతు 607, 618, 714, 739, 835,
 904, 958
 మాథితము 636
 మదినః 915, 916, 917, 919
 ,, శ్వేత 917
 ,, కృష్ణ 917
 మదిన 915, 916
 మదనాదిచూరము 921
 మదనఘాదితేపము 921
 మదనఫలానివ రి 921
 మదము 654, 688, 690, 751, 769,
 846, 901, 946
 మద్యవృషి 715
 మద్యము 605, 606, 729, 739, 818,
 902, 914, 925
 మద్వివాసిని 715
 మదకౌడ 576
 మదాధ్య 605
 మదాత్యయ (ము) 516, 532, 533,
 611, 686, 689, 690, 743, 766,
 848, 849, 858, 985
 మద్ది 514, 568, 977
 మద్దికుటుంబము 710
 మధు 592, 593, 776, 781, 817,
 862, 927
 మధుకర్కట్టి 943, 944
 మధుకంధి 521
 మధుచ్ఛద 928, 929
 మధుమూత 791, 792
 మధుపరి 842, 843
 మధుపరిక 751, 752

మధుపుష్పము 923,924

మధుఫల 623

మధుబీజము 677,678

మధుమాత్ర 952

మధుమేహము 692

మధుగజంబీరము 559

మధుగర్వక్కు 711

మధురబీజవర్ణము 943

మధురము 588,589

మధురవిపాకము 511,523,847,

868,901,931,945,961,

968,980

మధుగస 605,685,686,989,990

మధురస్రవ 900,902

మధుశేణి 989

మధుష్టిలము 923,924

మధుస్రవ (ము) 592,593,923,

924,990

మధూకం 922,923,925,927

మధూలకము 924

మధూలికా 989

మన్యపుజ్వరము 519

మన్యాస్తంభము 914

మనుబాల 547,548

మనోవ్యాధి 874

మనోహర 521

మయిలోఃఖా 928

మయూరశిఖా 928,929

మరః 955

మరిచాం 930

మరిచ 930,931,933,934,935,937

మరిచం కృష్ణ 932

,, శ్వేత 931,932

మరిచాదిచూర్ణం 935

మరిచాద్యౌతలం 935

మరిచపత్రికము 693,694

మరి 597,603,954

మరీ 930

మరుక్కార 915

మరుత్కర 962

మరుబకము 916

మరువక (ము) 664,665,666,667

మరుసంభవము 992,994

మలనిస్సారణము 834

మలబంధము 547,622,667,680,

691,696,704,783,821,822,

837,847,880,901,921,955,

995,996

మలంగార 915

మలబద్ధ (క) ము 687,691,866

మలబాతు 798,855,866

మలభేదనము 532,547,626,707,

709,738,739,834,835,839,

848,869

మలము 537,582,599,762,

763,765

మలయ 757

మలయజము 503,505,506

మలయస్వరము 506,507

మలయాది 507

మలయోర్ణము 505,506

మలలేచనము 653,751,835

మలరోధము 564
 మలవికృతి 995
 మలరోధనము 690, 703
 మల స్తంభనము 730
 మలస్మంసనము 616, 659, 703
 మలై 570
 మషవన్ 973
 మస్తదారు 693
 మసీ 755
 మనూచిక 560, 734, 744
 మనూరవిదల 654
 మనూరిక 515, 534, 551, 560, 849,
 872, 949
 మహతి 882
 మహాకందము 994
 మహాకవులు 678
 మహాభిరూపి 902, 903
 మహాగంధ 505, 506, 853, 854, 855
 మహాచందనాది తైలము 515
 మహాజంబు 565, 566
 మహాతిక్తిము 735, 736,
 మహాదాడిమాదిఘృతము 681
 మహాద్రోణపుష్పి 709
 మహానింబము 734, 735, 747
 మహానిల 564, 565
 మహాపత్ర 853, 854, 856
 మహాఫల 564, 565, 853, 854, 876
 మహాబల 852, 853, 854, 855,
 857, 861
 మహాబలము 787
 మహాబలైలము 864

మహాబృహతి 885
 మహాభృంగరాజతైలము 914
 మహామాషము 961, 962
 మహామాషతైలము 964
 మహామూలకం 994
 మహామూలాది తైలము 1000
 మహాశాఖ 853, 854, 876
 మహాసహ 973
 మహాస్కంధ 564, 565
 మహంగము 538
 మహిలాహ్యాయ 824
 మహున్ 922
 మహువా 922
 మహోతి 882
 మహోన్నతము 604, 605
 మహోరగము 601, 602
 మహాషణము 723, 756
 మహాపథి 868, 869
 మాకా 909
 మాగధ 806, 809
 మాఘాది కౌవ్యములు 565
 మాత 955
 మాతృ 676
 మాతులుంగ 942, 943, 945, 947,
 949, 951
 మాతులుంగరసాయనము 950
 మాతులుంగాది మారము 950
 మాతులుంగాదిలేపము 950
 మాదత్త 676
 మాదీఫలము 942, 944, 945, 947,
 949, 951, 984,

మాదీఫలకసాయనము 951,952
 మాధవము 924
 మాధవవీధియుము 505,506,507
 మాధవీ 952,953,954
 మాధవీలత 952,953,954
 మాధ్యాహ్నికము 893,894
 మాఫల 942
 మామిడి 603,984
 మామిడికుటుంబము 820
 మార్కవము 909
 మారిషా 955
 మార్కాగరిధికా 972,974
 మారిషా 955,956,957
 ,, శ్వేత 955
 ,, క 956
 మారేడు 637,799
 మాలకంగనీ 596
 మాల్యంగనీ 596
 మాల్యంగునికుటుంబము 597
 మాలకాంగనీ 596
 మాలకాంగనీ 596
 మాలకాంగోణీ 596
 మాలతి 570,571,797
 మాలత్యాదిగంధరాజులము 573
 మాలత్యాదిపుత్రము 573
 మాలత్యాదితైలము 573
 మాలాదూర్వా 748
 మాల్యంగము 875
 మాపి 960,961,963
 మాషతైలము 814,964
 మావపట్టి 973,974,975,976,977

మాషవటి 964
 మాసాదివాజీకరణపుత్రము 964
 మిథేలిసింహము 803
 మినుము 960,961,962
 మింపకాయ 651,721,932
 మిరియము 930,931,933,934,935
 మిరపకాయలచూరము 701
 మిరియపుకుటుంబము 612,930
 మిరియపుత్తిక 613
 మిరియాలు 647,721,811,817,
 820,932,937,938,986
 మిరి 930
 మిరి 930
 మిరియపుత్రము 885
 మిషసింహము 558,560
 మిథూనము 915
 ముఖజాడ్యము 577,826
 ముఖిమాషిక 578
 ముఖిబౌద్ధ్యము 614
 ముఖిపౌష్కర్తము 680
 ముఖిపాకము 802
 ముఖిమలము 614,883
 ముఖిరోగము 511,534,535,5,5,
 598,599,610,617,677,669,
 775,828
 ముఖివైరస్యము 547,802,832,835
 ముఖిశోష 991
 ముగి 972
 ముచకు 965
 ముచకు 965,966
 ముత్తజ 981

ముద్ర 967,968,969,971

,, వన 967

ముద్రాక్షర 972,973,974,975,
976,977

ముద్రపర్యాదిక పాఠము 977

ముద్రపర్యాదికాధము 977

ముద్రమోదకము 971

ముద్రయూపము 673,890

ముద్రాటకము 971

ముద్రాగ్రహటకము 971

ముద్రాభరూపము 900

ముద్రాభరూప భేషము 901

ముదియాన్ కుల 782

మయ్యాకపాన్న 608

మగ శీ 989

మగిక్క 802

మలక 911

మల్ల - గి 992,993,995

మలదోస 628

మప్పకము 792

మప్పిసరిమాణబడి 840,842,843,
845,847

ముస్త 981,985

ముస్తకి 981,982,984

ముస్తకాదిక పాఠము 988

ముస్తకాదిగణక పాఠము 988

ముస్తకాదివటి 987

ముస్తకాద్యావటి 987

ముస్తకాక్షము 987

ముసలము 849

ముసలేతనము 776

ముసలే 978

ముసలే - ది 978

ముసల్మాదిక పాఠము 980

ముసలే - దాదచూరము 980

ముసలే 989

ముక్క 502,992

ముక్క 980

ముక్క 992

ముగ 967

ముగగము 766,881

ముగగము 611,681,881

ముత్యము 511,520,527,
534,579,608,620,624,625,
626,663,681,686,689,691,
692,693,732,733,754,771,
775,784,794,816,857,861,
862,878,929,940,970,976

ముత్యోపము 766,767,811,995

ముత్యోపములలోమ 771

ముత్యోగము 607,835,904

ముత్యోగము 625,638,688

ముత్యోలము 623,691,700,

706,721

ముత్యోపము 628

ముత్యోపములు 795

ముత్యోపము 608

ముత్యోపము 515,608,627,
681,691,731,732,816,837

ముత్యోపము 860,861

మూర్ఖ 654,688,690,693,748,
758,776,789,832,837,864,
901,946

మూర్ఖా 989

మూర్ఖాదిఘృతము 991

మూర్ఖాదిచూరము 991

మూర్ఖతతిలతైలం 941

మూర్ఖోక్తాప 938

మూలకం 992,993,995

మూలక పోతికా 992

మూలకాదితైలము 999

మూలకాదిక్షౌరము 999

మూలకస్వగసాదిఘృతము 999

మూలీ 992

మూలవ్యాధి 645,658,662,
780,819

మూషిక విషము 704,735,959,960

మూషికాదివిష 641

మృగోదని 853,854

మృత్క్షౌరము 994

మృదంగ ఫల 716

మృద్వీక 658,685,686

మృద్వీకాదికషాయము 690

మృద్వీకాదిచూరము 690

మృదుచర్మ 906,907

మృదుచూరము 513

మృదుచ్ఛన 900,902

మృదుఫల 765

మృదుల 901,902

మృదువిరేచనీయము 691

మృదువంగ 886

మేకపాలు 639,754 819,880

మేక నెయ్యి 777,914

మేకమూత్రము 778,817,984,987

మేఘనాదక 956,957

మేఘదాహము 766

మేఘశూల 551

మేఘ 553,582,807,872,873

మేఘ్య (ము) 636,668,869

మేఘశ కి 540,549,579,677,709,
731,735,775,868,871,873

మేదోరోగము 541

మేదోవృద్ధి 630,672,738,760,
794,826,889,958

మేషలోచనము 500

మొక్క తోటకూర 956

మోతే బో 640

మోడి 811

మోదుగ 658,662,670,778

మోదుగ చెట్టు 771,772,773 775,
777,778,779

మోదుగమాడ 773

మోదుగక్షౌరము 778,779,780

మోట 989

మోరవేల్ 989

మోగవేల 989

మోగవేలీలా 808

మోహదా 922

మోహము 511,579,616,686,
690,751,826,835,932

మోక్షకము 792

మోక్షము 877

మావా 922

మంకెనచెట్టు 893, 895

మంచిగంధపుకుటుంబము 503

మంచిగంధపుచెట్టు 503

మంచినూనె 633

మగచుగడ 745

మంజిష 514, 938, 939, 940, 941

మంజిషాదికషాయము 941

మంజిషాదిక్వాథచూర్ణము 699, 941

మంజిషాది ఘృతము

మంజిషాదితైలము 941

మంజిషామేహము 514, 940, 942

మంజిష 938

మంజూషా 939

మంజెటి 938

మంజెట్టు 938

మండలపృష్ఠము 941

మండపము 953

మండలస్పృశిషము 754

మందూకపరి 868, 869, 870, 871,
872, 909

మందూకపర్ణాదిరసాయనము 873

మందూక 868, 869

మందమదనోన్మాదదాయక 954

మందాగ్ని 682

మందారము(దాసాని) 553, 555, 803

మందార (పువ్వు) పుష్పము 553,
554, 555, 556, 913

మందారమొగ్గ 556

మందీ 930

మాంగల్య 536, 876

మాంద్యము 517

మాంసగ్రంథి 823

మాంసధాతువు 729

మాంసము 660, 760

మాంసరసము 674, 918

మాంసలఫల 885

మాంసలము 961, 962

మాంసీ 549, 551

మాంస్యానిఘృతము 551

మింధరీ 915

మింధోళ 915

మండిరి 820

మండిరిజ 685

మూంక 967

మేంకెఫల 915

మొండివృణము 756

మౌళిపనువు 513, 518

మౌంకకాయ 915, 916, 917, 919

య

యకృత్తు 692, 770

యకృత్ప్రసావాధులు 706

యకృద్వ్యాధి 661

యకృద్వృద్ధి 815, 898

యకృచ్ఛూల 950

యజ్ఞపృక్షము 840, 842, 845

యమకస్నేహము 646, 650, 778

యవలు 517, 533, 534, 541, 898

యనక్షారము 539, 697, 949

యనాగు 539, 673, 870, 871, 920

యషేమధుకము 524, 689, 872,

879, 921

యష్టిపుష్పము 829
యక్షు 548, 611, 681, 690, 731,
743, 837

యక్షుఘ్ని 886

యాకులు 501

యాజికము 772

యాత్రపుజన 900

యోవానపిటికలు 578

యూక 696

యూకశిష్యు 563

యూనానీ 628, 851

యూషము 533, 534, 647, 795,
848, 971, 997, 999

యోగరాజగురులు 545, 586,
699, 721

యోజనవర్తి 939

యోనిదానము 766

యోనిదోషము 696

యోనిరోగము 698, 733, 743, 774,
781, 787, 801, 828, 881, 921

యోనివ్యాపకము 524, 716

యోనిశూల 603, 696, 914, 939

యోనిసాగ్రము 789

యెందుకాయలు 503

ర

రక్తకావము 505, 506

రక్తశేర 521

రక్తగుల్మము 780

రక్తగంధము 585

రక్తఘ్ని 797, 798

రక్తచందనము 504, 505, 506, 507,
508, 509, 510, 513

రక్తచందనాదివర్తి 516

రక్తచిత్రమాలము 538

రక్తచూడము 844

రక్తతండుల 853, 854, 855

రక్తజగ్గహణి 578

రక్తజపా 554

రక్తకాషము 505, 511, 583

రక్తనేత్రము 673

రక్తపరిదగము 862, 960

రక్తపితము 504, 511, 585, 594,
611, 631, 681, 688, 732, 742,
768, 775, 837, 853, 864, 889,
901, 920, 943, 944, 946

రక్తపుష్ప 521

రక్తపుష్పక 768

రక్తపుష్పకము 772, 803, 804

రక్తఫల 885

రక్తబీజము 505, 506, 677

రక్తము 513, 636, 893, 894

రక్తమందార 554

రక్తయష్టికా 939

రక్తశేను 521

రక్తవర్ణము 512, 513

రక్తనిర్ధకము 700

రక్తవృద్ధి 937

రక్తవిశేషము 518

రక్తశోధకము 675, 700, 941

రక్తసారము 504, 505

రక్తసాగము 518, 547, 679, 739,
788, 789

రక్తక్షీణత 632

రక్తాంశము 504, 505, 506

రక్తాంగీ 533, 939

రక్తాతిసాగము 514, 516, 586, 590,
631, 639, 666, 679, 720, 725,
730, 789, 790, 801, 823, 824,
826, 837, 849, 939

రక్తాభివ్యంధము 796

రక్తాన్నిమ్మ 518, 516, 547, 548,
637, 649, 679, 724, 726, 858

రిజోదోషము 801, 873

రిట్టుకురు 670

రితాంజలి 504

రిధదుర్భ్ర 630

రిమ్మకిము 734

రిసక్రియ 753

రిసవాదము 537

రిసా 797

రిసాయనము 592, 619, 672, 674,
675, 691, 703, 713, 721, 732,
742, 743, 780, 781, 785, 806,
818, 834, 837, 858, 862, 868,
869, 870, 871, 873, 874, 881,
892, 899, 910, 911, 924,
932, 978

రిసాయన 939

రిసానియూమక 594

రిసా జనము 960

రిసోత్తమము 967, 968

రిసోత్తమాదిలేపచూరము 986

రిసోత్తమాదిలేపము 986

రిత్నాపత్ర 906, 907

రిత్నాగ్రహ 551

రిత్నాబాధ 693

రాగపుష్పి 554

రాచవర్ణము 517

రాజచ పకము 521

రాజజంబు 564, 565, 566

రాజపుత్రిక 571

రాజపుష్ప 723

రాజబల 782, 783, 854, 855

రాజభోగ్యము 576, 577

రాజమానః 961, 962, 963

రాజయస్క 529, 547, 596, 611,
660, 837, 859, 892, 897, 905

రాజాదనము 821, 822

రాజేఫలము 530, 531

రాజేయము 530

రాతము 916

రాత్రిస్థానము 783, 933

రానిఉడిది 973

రాసమూగ 972

రాయచంపా 519

రావి 789

రాష్ట్రిక 882

రాసానునికపదార్థము 651

రాసాదిక్వాధచూరము 864

రాసానైతలము 864

రాక్షసిబాగు 755

రూచ్యము 583

రుచికము 942,943,944
 రుచిష్య 797,798
 రుద్రజట 664,665,666
 రుహ 745,747
 రుద్రాహ్వ 538
 రుద్రాక్షకుటుంబము 764
 రేకమందారి 554
 రేగాకులు 715,849,850
 రేగుకుటుంబము 838
 రేగుచెక్క 569,849
 రేగుచెయి 838,839,841
 రేగుపండు 848,849,851
 రేగుజేళ్ళు 639
 రేగుచిగుళ్ళు 849
 రేచని 653,654
 రేచీకటి 938
 రేణుకము 826
 రేణు 769
 రేలగుజ 660
 రేలచెక్క 739
 రేవతీగ్రహం 830
 రేవలచిన్నికుటుంబము 546
 రోచకఫల 623
 రోచనకము 553
 రోచనము 558
 రోచని 543,547
 రోమశపత్రిక 702
 రోహిణి (నలకాగము) 767
 రంగకాష్ఠము 505
 రంగపత్రి 751,752
 రంగపుష్పి 751,752

రంజకము 505
 రంజనమ్ 504,506
 రంజని 751,752
 రుంఖడే 525
 రూంఖడే 525
 రొంప 612,636
 ల
 లకుచము 760,761
 „ పక్వ 760
 „ ఆము 760
 „ వృక్షము 762
 „ ఫల 763
 లము 557
 లఘుతాతీసపత్ర 609
 లఘుమూలక 994
 లతా 597,824,825
 లలాటము 850
 లవంగపట 647
 లఘ్విగం 563,615
 లవణము 951
 లవణమేహము 800
 లవణవరీతము 871
 లఘునము 754
 లఘ్విగం 866
 లక్షపత్రము 877
 లక్ష్మణ 883,929
 లాకడుగు 756
 లాలచందన 504
 లాలాసాగము 996
 లికుచము 760

లూతావివము 551,847

లేఖము 636,916

లేఖపత్రిము 604,605,606

లేతకొట్టరి 728

లేహము 691

లోద్దుగ 567,715

,, పట్ట 567,716

లోణిక (అమ్మవ్రవ్యము) 793

లోధి 567

లోభిపుష్పము 924

లోమళ 549,550

లోమళ కాంక్ష 622,623

లోలుగ 965,966

లోహపత్రిము 713

లోహపాత్ర 555,912,913

లోహభస్మ 814

లోహము 538,746,748

లోహసవము 819

లంజపట్నాలచెట్టు 865

లంజసవము 782,783,785

లంద 838

లాంగలి 727

లింగదాహము 905

లిండిపీచల 806

లిండిపీపర్ 806

లింమడో 733

వ

వక్రిపుష్పక 772,773

వక్రిజడత్వము 617

వక్రిజాడ్యము 826

వక్రికోధి 558

వచా 551

వజ్రము 776,777

వటకములు 611

వటిత్తిరుప్పి 796

వటివేరు 513,518,988

వత్సాదని 797,798

వనవువద్ 973

వనచగపకము 522,523,524

వనజజీకము 583

వనదీప 520,522

వనముద్ర 967,968

వనవృతాకి 885

వనియకొట్టువెళ్ళరి 620

వనాపధిగుణాన్వయము 662

వమనము 514,702,703,740,741,
785,828,949,951,986

వమనకర్మ 703,740,827,917,918

వమనకర్మద్రవ్యము 703

వయసికరము 785

వయస్థ 868,869

వయ్య కతకు 840

వత్సరచ 735

వజ్రతిక్తక 797,798

వజ్రతిక్తము 768

వర్ణము 636,762

వర్ణకర్మద్రవ్యము 752,753

వర్ణము 591

వర్ణమురంగము 732

వర్ణమానసిస్పలి 819

వర్ణ 698

వర్ణి 664,667

ఋషి పుష్ప 853, 854, 855
 వరాభిషేక 500, 571
 వరికుమ్మట్టులు 620
 వరియన్నము 675, 726
 వల్లారె 867
 వలియపడవలం 529
 వలీపలితములు 742, 776, 785, 864,
 914, 935, 941
 వలీమఃదము 968
 వళిరము 808
 వస 551
 వసంతదూతి 953
 వసంతఋతువు 793
 వస్త్రీకర్మ 917
 వస్త్రీరోగము 724
 వస్త్రీశూల 534, 627, 681, 946, 949
 వస్తువికేతలు 693
 వస్త్రము 555
 వస్త్ర్రంజని 939, 940
 వహ్నిజ్వాల 714
 వహ్నిని 549, 550
 వాకచేట్టు 841, 844
 వాకుచీచారము 755
 వామిను 883, 884
 వాక్కు 872, 874
 వాక్కుము 938
 వాగ్విశుది 873
 వాగ్దేవి 871
 వాజ్భోజనము 968
 వాజ్వికేతము 516, 731, 962, 963,
 976, 977, 980

వాట్యపుష్పిక 853, 854, 855
 వాట్యా 852
 వాట్యాలకా 852, 853, 854
 వాట్యాలికా 852, 855
 వాతకాస 998
 వాతగజాంకుశాసము 819
 వాతఘ్ని 853, 854
 వాత (జ) గుల్మము 538, 641
 వాతజతిమిరము 648
 వాతజ్వరము 640, 882
 వాతరక్తము 501, 637, 638, 661,
 686, 719, 725, 740, 743, 751,
 767, 775, 782, 785, 810, 811,
 858, 864, 869, 941, 976
 వాతరోగము 533, 560, 640, 690,
 698, 709, 743, 785, 816, 818,
 853, 858, 860, 864, 962,
 964, 999
 వాతవర్షోవికంఠము 816
 వాతవ్యాధి 533, 545, 588, 635, 647,
 783, 784, 785, 805, 810,
 837, 964
 వాతపాణము 697.
 వాతహోళ 651, 662
 వాతహాగము 772, 773
 వాతాగ్నిస్సు 537
 వాతాక్షిల 815
 వాతాస్పగ్గము 977
 వాతపంసము 923, 924
 వాపు 652, 691, 701, 744, 771
 వాయువిడంగములు 781, 814

వార్తాకే 882
 వార్తాకేగుటిక 892
 వార్తాకువు 884
 వారీద 982
 వారిక 627
 వారిక ఫల 646
 వాయిక 623, 626
 వాలుండువె 596
 వాఃలి 652, 954, 977
 వాసరి 953
 వాసాకంటకారిపానకము 892
 వాసాకూష్మాండలేహ్యం 899
 వాసాక్షి 725
 వాసావలేహ్యం 818
 వాస్తుకం 525
 వికస 939
 వికంకతః 840, 842, 843, 845, 847
 వికంకతానిలేపము 850
 విచర్మిక 512, 672, 743, 749, 935
 విటూర్చరము 680
 వితున్నకము 717, 718
 విద్యాదల 906, 907
 విద్యాబాహ్ని 867
 విదాన్ 626
 విదాహము 730, 877, 925
 విదాహ 667, 763
 విద్యధి 629, 661, 690, 743, 805,
 815, 916
 విదము 636
 విహదిక 578, 672
 విప్రస్పకము 916

విమలము 557, 618, 681, 688, 693,
 720, 800, 811, 815, 856, 857,
 880, 945, 946
 విమాపనము 696
 విచనకర్మ 654, 655, 656, 657
 విరేచనాపదము 562
 విల్వం 874
 విశ్వజేవ 856
 విశ్వాచీ 964
 విశ్వామిత్రసింహ 727
 విశ్వము 666
 విశ్వపరము 735
 విశ్వరాంగము 673
 విష్ణుః 956, 957
 విష్ణు 702
 విష్ణ్వము 738
 విష్ణు తువు 865
 విష్ణుదోషము 533, 991
 విష్ణుబాధ 660
 విష్ణుబాధి 796, 797, 798
 విష్ణుచక్రము 517, 534, 584, 585,
 586, 709, 770, 811, 817, 857,
 861, 868, 937, 988, 991
 విష్ణుమాగ్ని 586, 955
 విష్ణు 500 504, 512, 520, 527,
 533, 534, 515, 550, 551, 558,
 560, 576, 595, 599, 601, 616,
 627, 637, 666, 667, 670, 672,
 703, 704, 706, 715, 723, 735,
 738, 739, 740, 751, 758, 794,
 797, 799, 824, 826, 830, 834,

- 848, 857, 868, 882, 895, 903,
911, 927, 929, 932, 939, 956,
958, 966, 990, 996
- విషమృషికము 734
విషమోధముకంటక 838, 842
విషవేగము 780
విషశమనము 830
విషచూర్ణి 797, 798
విష్వక్సేనా 824
విషంధము 617, 624, 626, 637, 727,
729, 760, 761, 878, 935
విషాణి 589
విషుమూర్తి 507
విష్ణువల్లభ 664
విష్ణుచి 560, 606, 608, 738, 815,
882, 892, 932, 937, 946, 985,
986, 987, 938, 999
విసర్పము 534, 535, 549, 551, 599,
602, 628, 629, 659, 657, 690,
712, 723, 743, 746, 749, 754,
757, 767, 789, 827, 858, 888,
939, 948
విసోర్థము 511, 551, 599, 741,
743, 757, 831, 846, 935, 991
విసం 992, 994
విక్షతము 636
వీర్యము 762, 794
వీర్యవృద్ధి 730, 903
వీర్యస్తంభనము 668
వీరుగన్నేరు 525
వీరేశ్వరపతి 721
- వీర్భిదావలెబర్భి 612
వృక 832
వృక్కము 661
వృక్కవ్యాధి 661
వృత్తికోశము 702
వృత్తపరి 797
వృత్తఫలము 677, 842, 885
వృద్ధదాడిగూదిచూర్ణము 682
వృద్ధి 589
వృత్తకోశము 702
వృశ్చికదంశము 584
వృశ్చికవిషము 527, 667, 780, 950
వృషణశూల 551
వృషభము 589
వృష్యము 523, 533, 552, 579, 580,
591, 619, 691, 759, 775, 905,
932, 964
వృషాకుగః 961
వృక్షధూపక 695
వృక్షామల 643, 644, 645, 646, 649,
650, 651
వెమ్మడు 596, 597
వెత్తెవెక్కోడి 612
వెన్న 517, 539, 544, 724, 725, 726,
934, 938
వెన్నెల 780
వెలగకాయ 877, 964
వెల్లనీగం 580
వెల్లులి 589, 668
వెలేరియం 553
వేచుము 507

వేటచందనం 511
 వేడినీళ్లు 659
 వేడిమి 771
 వేణి 701
 వేధసంస్కారము 538
 వేదన 696
 వేదము 755, 774, 877
 వేపకుటుంబము 733, 824
 వేపచెట్టు 733, 734, 735, 737, 738,
 739, 741, 743
 వేపసాధారణ 736
 వేపకొండ 736
 వేపకరి 736
 వేపపెద్ద 736, 737, 843
 వేపకషాయము 739, 740
 వేపచెక్కకషాయం 741, 743, 921
 వేపపువ్వులకషాయం 740
 వేపవేరుకషాయం 740
 వేపాకుకషాయం 742
 వేపచిగుళ్ళు 849
 వేపచెక్కచూరము 743
 వేపనూనె 675, 741, 742, 745
 వేపబంగారము 737
 వేపు 733
 వేరుశనగకాయ 671
 వేల్లజము 930
 వేటరుక్ 548, 562, 619, 651
 వేద్యకశబ్దసింధువు 507, 508, 522,
 602, 616, 627, 630, 765, 774,
 793, 798, 830, 887, 894, 897,
 929, 975, 979

వైదేహీ 806
 వైశద్యము 614, 615
 వైష్ణవజ్వరము 710
 వంగకుటుంబము 883
 754, 935, 940, 941
 వంగచెట్టు 884, 886, 887
 వంజులము 630
 వంధ్యాత్వము 516, 681, 837,
 872, 881
 వంక్షణశూల 816
 వాంతి 511, 514, 555, 579, 597,
 615, 617, 624, 625, 666, 667,
 704, 717, 740, 769, 771, 792,
 826, 878, 901, 916, 918,
 924, 951
 వృంతనాళము 554
 వృంతాకం 884, 885
 వెంపలి 752
 వ్యంగము 504, 512, 577, 696, 753,
 వ్యాఘ్రపాదపము 840, 842
 వ్యాఘ్రపాది 654
 వ్యాఘ్రీ 883, 885
 వ్యాఘ్రీహాతకీ 892
 వ్యాలము 536, 538
 వ్రణదోషము 646
 చ్చణము 504, 505, 512, 517, 518,
 523, 535, 545, 551, 567, 583,
 584, 596, 599, 630, 633, 635,
 636, 637, 638, 645, 646, 658,
 672, 693, 696, 698, 700, 713,
 716, 732, 734, 738, 748, 753,

756, 757, 766, 772, 787, 795,
797, 847, 857, 858, 897, 916,
924, 939, 954, 966, 970

వృణరోగి 748

వృణరోపణము 511, 523, 745, 789,
828, 925

వృణరోధ 541, 638

వృణరోధనము 666, 669, 740, 743,
789, 794, 925

వృణరోధ 635, 636, 641, 645, 661,
696, 698, 758, 958, 1000

వృణహరౌషధము 747

వృద్ధక్రిమి 684

శ

శకులాదనీ 746, 747

శతపర్మిక 745, 746, 747

శతపల్లీ 745, 746, 747

శతపీష్ట 746, 747, 748

శతవేధని 546, 547

శతారు 743

శఫరి 526

శబరాహారము 844

శయబో 838

శిశువుపిము 893, 894

శిర్క 625, 626, 732, 778, 784,
861, 862, 948

శరీరదౌర్బల్యము 551

శరీరపుష్టి 638

శరీరరాశిము 551

శల్య 876

శల్యకము 916

శలకీ 569

శల్య 745, 746

శస్త్రకర్మ 635

శవాజీరణం 581

శాకము 634

శాకవిల్య 885

శాకశ్రేష్ఠ 592, 593, 885

శాజరం 581

శారిబాదిఅర్చిష్ట 517

శారిబాదిపానకము 517

శాలామగ్గుటకం 992

శాలిబియ్యపుకడుగు 608

శాలిగ్రామనిఘంటు 577, 630, 758,
788, 793, 822, 845, 856, 907

శాలాకము 576

శాలేయం 992

శాహజీరం 581

శాహతరా 767

శిగు 618, 831

శిరస్సు 501, 555

శిశికంపము 591, 962

శిశుల 501, 534, 639, 739, 801,
850, 864, 914, 966

శిశు 710

శిశిష్ట 618

శిరోదాహము 733

శిరోభ్రమ 905

శిరోరోగము 501, 533, 583, 591,
602, 616, 724, 753, 754, 850,
881, 910, 914, 915, 926, 948, 997

శిరోవర్ణము 739
 శివదత్తుడు 522
 శివప్రియము 710
 శివామోదకము 725, 864, 899
 శివార్చన 708
 శివాలయము 665
 శివేష్ 747, 876
 శీత 768, 853, 854
 శీతజ్వరము 801, 898
 శీతపాక 853, 854
 శీతపితృము 515, 738, 741, 749,
 766, 805, 999
 శీతప్రియ 768
 శీతపుష్ప 853, 854
 శీతము 735, 736
 శీతల 757
 శీతలచ్ఛద 520
 శీతలమ 505, 506, 587, 590, 725
 శీతాశుకము 819, 936
 శిధువు 818
 శివాసాదిచూరము 699
 శుక్రితాంబూలపత్ర 617
 శుక్రపిరియ 564, 565
 శుక్రదోషము 818, 873, 881
 శుక్రము 504, 530, 560, 582, 589,
 594, 595, 757, 760, 766, 782,
 799, 806, 807, 821, 822, 826,
 835, 837, 839, 841, 846, 847,
 856, 857, 868, 904, 923, 924,
 955, 961, 963, 970, 971,
 973, 976

శుక్రమేహము 514, 516, 750
 శుక్రవర్ణము 851
 శుక్రవృద్ధి 591, 691, 864, 884,
 901, 964

శుక్రక్షయము 661
 శుక్లదూర్వా 746
 శుక్లసాలము 735, 736
 శుష్కమూలాదితైలము 1000
 శుష్కస్పృక్షము 711
 శుష్కగ్నస్సు 997
 శూన్యసర్ 972, 973
 శూల 523, 534, 541, 577, 579, 584,
 586, 636, 637, 644, 646, 647,
 719, 720, 729, 732, 741, 806,
 816, 818, 837, 848, 921, 931,
 945, 946, 948, 996, 997

శూలఘ్ని 663, 664
 శైలగంధము 507
 శైలరోహి 671
 శైలూషము 875
 శైలే దింస 906, 907
 శోధ 693 707, 708, 813, 815, 880,
 881 934, 991, 999

శోధనము 558, 559, 917

శోధని 751, 752

శోఢ 516, 523, 532, 533, 650,
 653, 658, 660, 672, 709,
 735, 743, 754, 766, 813,
 823, 847, 857, 868, 946,
 950, 954, 966, 973

శోష 512, 558, 567, 625, 686,
687, 688, 730, 792, 811, 833,
846, 847, 864, 870, 873,
928, 958

శంఖపటి 936

శంఖి 659

శంపక 519

శంబర 506

శంబరచందనము 507, 509, 512

శాండిల్యము 875

శింభీధాన్యము 962, 970

శుంఠి 513, 638, 646, 662, 668, 697,
698, 700, 720, 721, 741, 799,
812, 820, 831, 861, 880, 891,
897, 988

శృంగాటి 593

శృంగి 588, 589

శాండి 806

శ్యామగ్రంథి 757

శ్యామా 824, 825

శ్యామాత్రిపుత్ 653

శ్రమ 512, 560, 567, 607, 614,
625, 626, 645, 688, 690, 730,
734, 748, 789, 792, 846, 847,
963, 980, 985

శ్రాద్ధశాకము 735, 736, 737

శ్రీఖండాదిచూర్ణము 516

శ్రీఖండాసవము 516

శ్రీఫలము 751, 875, 876, 879

శ్రీవాటి 614, 616

శ్రీవాటితాంబూలపత్ర 617

శ్రీవాస 695

శ్రీవాసాదిచూర్ణము 699

శ్రీవేష్టకము 695, 696

శ్రీవేష్టకాదిచూర్ణము 699

శ్రేయసి 808

శ్రేయస్వాదిఘృతము 815

శక్షుకము 832

శ్శిపదము 541, 619, 668, 677, 698,
743, 779, 816, 830, 831,
861, 881

శ్శిపదాపహ 829

శ్శ్వయధు 534, 539, 541, 611, 640,
668, 783, 805, 815

శ్శ్వాస 500, 516, 532, 541, 559,
567, 576, 578, 585

శ్శ్వత్రకుష్ఠము 540, 630, 818, 912

శ్శ్వత్రము 539, 754, 755, 911,
912, 941

శ్శ్వేతకంటకారి 887, 889

శ్శ్వేతకాండ 747

శ్శ్వేతకేశి 550

శ్శ్వేతచందనము 505, 509, 510,
512, 513, 514

శ్శ్వేతచంపకము 520, 521

శ్శ్వేతజాతీపుష్పము 572

శ్శ్వేతత్రిపుత్ 655

శ్శ్వేతజాతీముకులము 572

శ్శ్వేతదూర్వా 746, 748

శ్శ్వేతజేవదాతీ 702

శ్శ్వేతఫల 885

శ్శ్వేతప్రదము 518, 716, 726

శ్వేతబృహతీ 883, 885, 887

శ్వేతరాజీ 529, 531

శ్వేతవృతాకం 884

శ్వేతక్షుద్ర 883

వ

వట్టదస్రియ 723

వట్టదాతిథి 520

వడ్డేలు 622, 623

వృష్టికధాన్యాన్నము 862

వండత్వము 762

న

నదాపుష్ప 727

నదాఫల 876

నదాఫలము 727

నద్యోవ్రణము 586, 611, 636, 863

నద్యశ్శుక్రము 668, 730, 761, 762,
763, 839, 903, 978

నద్యస్తోత్రితతాంబూలసత్ర 617

నన్నకదుర్ 821

నన్నిపాళజ్వరము 534, 689, 891,
892, 898, 970, 988

నన్నిపాత్యభేదము 544

నన్నిపాతోదరము 600

నప్తకర 614, 616

నబావితులు 666

నమగ 939

నమిద్వరము 772

నరణి 782, 783, 855

నరల 653, 654

నరళము 693, 694

నరళదారు 693, 694, 695, 696

నరలశేవదార్ 692

నరలాదిలేపము 699

నరస్వతారిష్టము 661

నరస్వతి 867, 868, 869

నరస్వతియాకు 867, 868, 869,
871, 873

నరరసము 595

నరక్షారము 596

నరము 506

నరవిషము 649, 667, 698, 930, 959

నర్వసార 630

నర్వావాసము 505

నర్వానుభూతి 653, 654

నర్వామ 644

నవాయి 518, 675, 700, 937

ననాజేష 852

ననాస్సోపీరా 748

ననాస్సోపీర్యా 745, 746, 748

ననాసాంఘి 928, 929

ననా 972

నాగరోద్భూతము 670, 671

నాతసి 614, 618

నాధారణతుంగముస్త 981

నాగణి 782

నారనారద్రవ్యము 712

నారస్వతారిష్టము 873

నికతామేహము 540

నిలమాష 962

నితోపలాదిచూరము 819

నిధ్యము 672

సిద్ధాంతము 501,999

సిమా 752

సిరపత్రి 767

సిరదనేర్ 652

సిరావాళము 699

సీతాఫలము 519

సీధుపుష్పి 715

సీమచింత 643,644,645

సీమరేగు 565,840

సుకుమారఘృతం 819

సుక్వడి 506,510

సుక్వడిచందనం 511

సుఖిడ 503

సుఖంకరి 593

సుఖవ్రజము 667,681,703,800

సుగంధ 953

సుగంధము 505,506,584,612,694

సుగంధదంప్యము 522, 721, 884,
757,826

సుగంధమాసి 550,551

సుగంధవర్గ 551

సుగంధి 582,587,982

సుదర్శనచూర్ణము 755,819,
892,936

సుక్షిప్త 5 9,531

సుధానానం 620,622,623

సునామఖి 721

సునేపాతీ 901,902

సున్నపుతేట 834

సున్నము 615

సుపాక 831

సుపింగల 593,597,598

సుప్రభ 757

సుఫలము 967,968

సుమనా 571

సుమిత్ర 577

సురదారుచూరము 700

సురదారులేపచూరము 899

సురపతివృక్షము 522

సుభి 520

సుభిదారుకము 693,694

సురభిపత్ర 564,565

సురభూరుహము 693,

సురస 663,664,669

సురసాదిక్వాధము 668

సురసాదిగణము 669

సురసాదితైలము 668

సురామేహము 739

సురంగం 504,505,506

సురంజన 832

సులభ 663,664,

సుల్తానచంపకము 520,521,
522,523

సువర్ణము 621,622,623

సుశాక 957

సుశీత 620,623

సుశుక్తుకు 747,899,944

సుషవి 581,582,583

సుషేణము 841,842

సుషేణి 653,654

సుచింత్ర 747

సుతాకర్పూరము 545

నూతికాభరణము 545
 నూతికాశోగము 586, 864,
 881, 987
 నూతికామూల 627
 నూపశ్రేష్ఠము 967, 968
 నూగ్యపణ్ణ 973
 నూర్యావర్తము 639, 731, 913, 919
 నూత్నుజీకము 583
 నూత్నుపత్ర 564, 565
 నూత్నుపతి 550
 సృష్టిమాత 669
 సెగవ్యాధి 518, 937
 నేకము 637
 నేక ఫల్ 840
 నేన 840, 842
 నేవ్ 840
 నేవం 840
 సోనచంపా 519
 సోనెయ 701
 సోమశోగము 648, 649, 730, 732
 సోమవల్లీ 867, 868, 869
 సోగంధ్య 552, 615
 సోగంధ్యకరము 721, 725
 సోవర్చలవణం 949
 సోవీరము 647, 838, 839, 949
 సోష్టవము 614
 సంగ్రహగ్రహణి 881, 987
 సంగ్రాహి 683
 సంతికవాతము 602, 603
 సంతిబంధనము 555
 సంతివాతము 766

సంధివేదన 804
 సంధ్యాశ్రుష్టిక 571
 సంపెంగ 519, 521
 సంపెంగ 519, 524
 సంపెంగపువ్వు 520
 సంపెంగ మొగ 520
 సంసరనక్రియ 871
 సించితాకఫలము 840
 సింహప్పదల 529
 సింహశ (దేశ) ము 577, 810
 సింహి 882, 885
 సైంధవల్లవణము 527, 584, 619, 627,
 649, 650, 731, 741, 849, 920,
 921, 947, 991
 స్కంధఫల 900, 902
 స్కంధఫలము 721
 స్తనవృద్ధి 681
 స్తన్యశోషము 818, 991
 స్తన్యము 514, 633, 759, 817, 961,
 863, 976
 స్తన్యవర్ధకము 636
 స్తన్యశోధనము 801
 స్తంభనద్రవ్యము 684
 సలజనుధూక 927
 సాగవిషము 743
 సాహజీరా 581
 సీరగంధ 792
 సీరచ్చద 906, 907
 సీరము 711
 సీరరంగ 751, 752

మూలస్కంధ 761
 మూల 622,623
 సైర్యము 636
 సౌల్యము 743,850
 స్నానమార్గము 518
 స్నిగదారు 694,695,698
 స్నేహబీజ 821,822
 స్నేహబీజకము 632,633
 స్ఫుటికము 636
 స్ఫోటకము 905
 స్ఫురణశక్తి 599,868
 స్ఫుతి 551,872,873
 స్యందన 629,630
 సౌవ 592,593,989
 సౌవము 795
 సువాప్యము 840,842,845
 సోతశుద్ధి 543
 సోతోబంధము 645,824
 స్వగర్భము 904,905,932
 స్వగర్భము 611,638,686,849
 స్వగము 517,868,872,873,
 939,995
 స్వరక్షయము 681
 స్వరజాతిః 571
 స్వరజాతిక 571
 స్వరజాతిపుష్ప 572
 స్వరజీవంతి 593,594
 స్వరముభిపాసకము 721
 స్వల్పమాషతైలం 964
 స్వయంభు 974

స్వాదుకంటకము 840,842,843
 స్వాదుదడిమి 677
 స్వాదుఫల 685,686
 స్వాదుమస్తక 900,902
 స్వాదుమూలకము 994
 స్వాద్వమలము 677,678
 స్వాద్వి 900,902
 స్వేదకర్మ 786
 స్వేదము 696,723,826
 స్వేదజనకము 700
 స్త్రోగము 954

హ

హనుమలము 614
 హయపుచ్చిక 913,974
 హయభక్ష్మ 902
 హఠతాల 603
 హరిగంధము 506
 హరిచందనము 504,505,508,
 509,512
 హఠిత 747
 హఠిప్రియం 564
 హఠివల్లభ 554,966
 హఠివాల 802
 హఠము 688
 హఠ్కో 629
 హలసు 759
 హఠిమకము 534,661,690,880
 హఠదశేఖ 952
 హఠిదఠతఫల 622,623
 హఠిపరి 622,623

హంజిక 896

హడజోడి 796

హదరి 791

హరహార 685, 686

హిక్క 514, 596, 599, 610, 631,
681, 693, 696, 697, 702, 706,
724, 758, 759, 784, 791, 792,
794, 795, 814, 864, 881, 892,
897, 904, 925, 943,
949, 951, 998

హిడ్డు 596

హిప్పలీ 806

హిప్పలియవేరు 807

హిమ 982

హిమదుగ్ధము 735, 736

హిమాతయము 666, 907

హిమాశ్రియ 594

హిరియహమక్క 620

హిలమోచిక (బ్రాహ్మిభేద) 516

హింగులి 882

హింగునిర్యాసము 734, 735

హింగ్వత్తకచూరము 586, 819, 936

హింతాలము 605, 607

హిందువులు 508

హుణీసే 546

హులి 643

హృచ్చాల 611, 681, 950

హృత్పిడ 547, 557

హృదయదాహము 691, 738, 920

హృదయవ్యాధి 661

హృదయశూల 949

హృదయగంధ 571, 876

హృద్యము 516 522, 567, 610,
873, 925

హృదోగము 534, 541, 599, 627,
629, 644, 650, 661, 667, 690,
732, 743, 753, 797, 799, 802,
807, 811, 815, 817, 857, 863,
881, 884, 892, 911, 917, 932,
944, 989, 995, 996

హృల్లాసము 688, 723, 734, 816

హాసలీయ 614, 616, 618

హాసయ 967

హేమకింజల్కము 723

హేమధాన్యము 632, 633

హేమపుష్పము 519, 520

హేమపుష్పి 979

హేమపూ 593

హేమవలి 593

హేమక్షిరి 593, 753

హేమాహ్వా 522

హోమపాత్ర 845

హోమము 645

హోరేశుసవ 929

హృస్వ 974

హృస్వగవేధుకా 853, 854

హృస్వజీవస్తీ 593

హృస్వపికథక్ష 564

హృస్వఫల 564, 565

హృస్వాంగము 588, 589

క్షతకాశ 818,892

క్షతజన్మము 720

క్షతజనోప 973

క్షతము 607,636,741

క్షతవ్రజము 863

క్షతశుక్రము 660

క్షతక్షయము 688,768, 822, 863,
864,925

క్షతక్షయము 857

క్షతవ్యక్తము 965,966

క్షయ 516,541, 578, 583, 589,
607,610,611,612, 627, 650,
662,675,681,682, 690, 692,
696,700,702,732, 733, 753,
765,767,816,818, 819,839,
856,863,864,866, 905, 935,
943,950,976,995

క్షవపత్ర 707,708

క్షవిక 887,888

క్షారము 535,606,614, 622,626,
647,774,795,869,
926,955,957

క్షారశ్రేష్ఠము 772,773

క్షారసము 737,743

క్షీణధాగువు 731

క్షీరం 514,628,813,861,871,963

క్షీరపాకవిధి 860

క్షీరఫల 842,843

క్షీరబలాతైలం 864

క్షీరవృక్షము 521

క్షీరసాత్కుడు 871

క్షీర 787

క్షుత్తు 901

క్షుధాభిజనక 962

క్షుద్ర 883

క్షుద్రఖిరూరి 902

క్షుద్రచందనం 504,505,506

క్షుద్రచంపకము 521

క్షుద్రజంబీర 558

క్షుద్రజంబూ 564,565

క్షుద్రదూతిక 883

క్షుద్రపనస 760

క్షుద్రఫల 885

క్షుద్రబృహతి 887

క్షుద్రధంతాకి 882

క్షుద్రముస్త 988

క్షుద్రోగ 527, 941

క్షుద్రసహ 974

క్షుద్రామ్లిక 526

క్షైణ్యము 773

క్షోభ 552

క్షౌద్రము 779

వనాపధి విజ్ఞానము 2వ భాగమున

అకారాది పదనూచీ

స మా ప్తా.

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనావర్తిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA119B199
పుస్తకం పేరు	వ నౌ ష ధ వి జ్ఞా న ము
తారీఖు	28/10/24
ముందు లెక్క	NO
వెనుక లెక్క	NO
మొత్తం పేజీలు	577
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	NO
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	Rehanna
పేజీలు విడదీసినది	Rehanna
స్కాన్ చేసినది	THASIN
పరీక్ష చేసినది	
పేజీలు పరిచూసినది	
లైబ్రరీ చేసినది	
వ్యాకీంగు చేసినది	
పరిస్థితి	Good